

ANDRIS RUBENIS
RENEŠANSES
un
REFORMĀCIJAS LAIKMETA
KULTŪRA EIROPĀ

ZVAIGZNE ABC

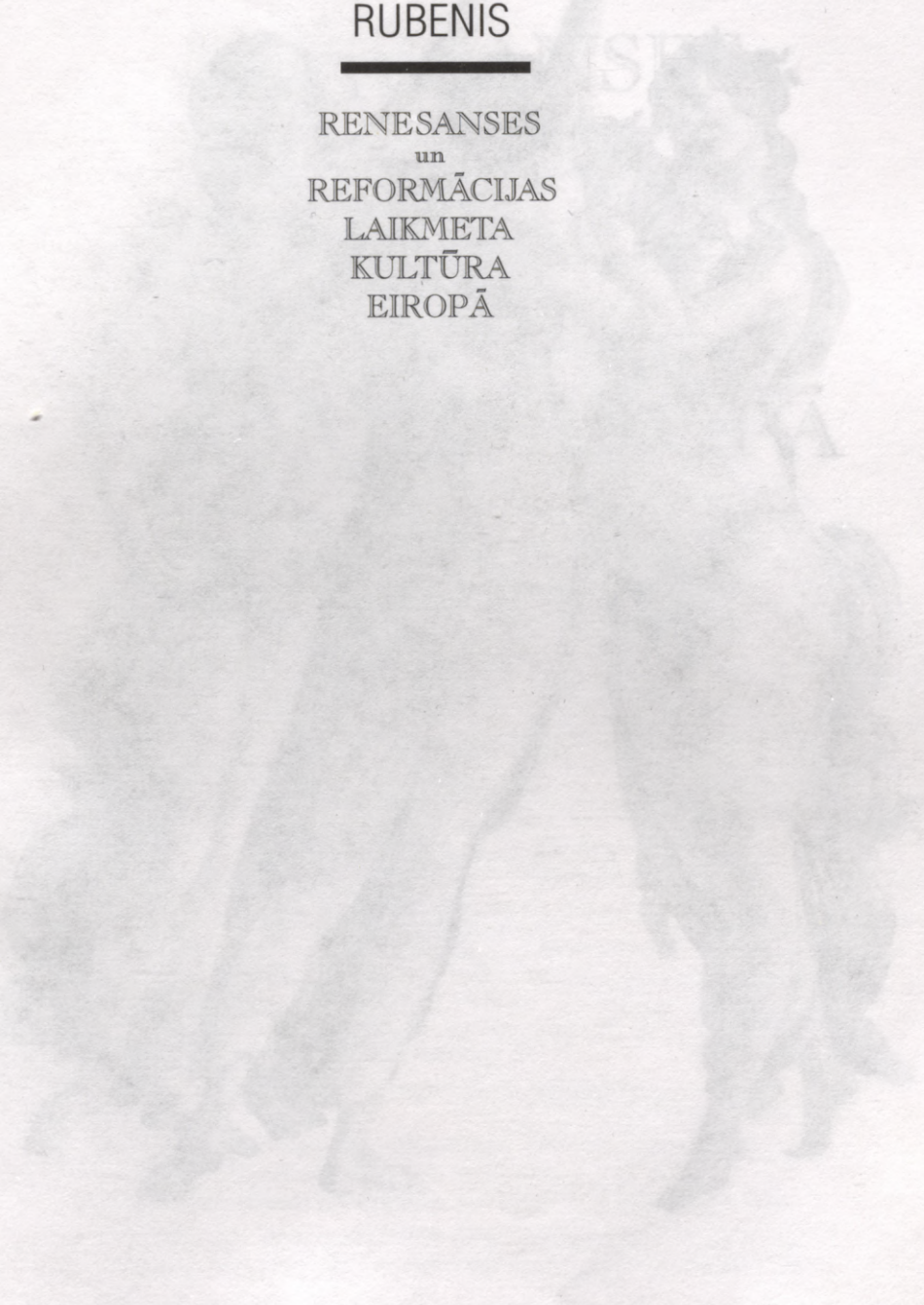

L
5

ANDRIS
RUBENIS

RENEŠANSES
un
REFORMĀCIJAS
LAIKMETA
KULTŪRA
EIROPĀ

2000-5

15

15

ANDRIS RUBENIS

RENEŠANSES un REFORMĀCIJAS LAIKMETĀ KULTŪRA EIROPĀ

Mācību līdzeklis

ZVAIGZNE ABC

Grāmatas tapšanā autoram atbalstu sniegusi
Hercoga Augusta bibliotēka Volfenbitelē (Vācija)

Grāmatas māksliniecisķajai apdarei izmantotie attēli:

- uz 1. vāka – *Pjēro della Frančeska*. Urbīnas hercoga Federigo da Montefeltro portrets. *Ap 1465. g.*;
- uz vāka muguras – *Mikelandželo*. Dāvids. *1501.–1504. g.*;
- uz priekšlapām – Ptolemaja pasaules karte (izdota 1482. g.);
- uz pēclapām – jauno laiku (16. gs. beigas) pasaules karte;
- prettitulā – *Sandro Botičelli*. Pavasaris. *Fragments. Ap 1478. g.*

Andris Rubenis
RENEŠANSES UN REFORMĀCIJAS LAIKMETA
KULTŪRA EIROPĀ

Izdevumā izmantoti autora personiskie
un apgāda arhīva ilustratīvie materiāli

Mākslinieks *Aldis Aleks*
Redaktors *Aivars Kļaviņš*
Tehn. redaktore *E. Vilka*
Maketētāja *D. Polkmane*
Korektore *G. Rudzīte*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 105, Rīgā,
LV-1013. Red. nr. S-301.

A/s Poligrāfists, Kr. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.

Darba autortiesības ir aizsargātas saskaņā ar LR likumu
“Par autortiesībām un blakustiesībām”.

Darba pārpublicēšana jebkurā drukātā vai elektroniskā formā,
kopumā vai pa daļām, tā izdošana, izplatīšana masu saziņas līdzekļos,
kā arī kopēšana ir stingri aizliegta bez apgāda rakstiskas piekrišanas.

SATURS

I. EIROPAS SAIMNIECISKĀ UN POLITISKĀ DZĪVE AP 1500. GADU	8	III. VALSTS UN POLITISKĀ SISTĒMA	76
a. Demogrāfiskā situācija un apdzīvotība	9	a. Valstu struktūras un starptautiskās attiecības	76
b. Lauksaimniecība un zemnieki	12	Centralizācijas tendences	76
c. Pilsētas	14	Dižciltīgie	78
Amatniecība un tirdzniecība	14	Galms un tā struktūra	79
Komūnas	17	b. Karaspēks un karš	83
Sinjorijas un principāti	20	Kara tehnika un karotāji	83
Itālija 16. gadsimtā	24	Kara raksturs	86
Milāna	27	c. Politiskā kārtība un konstitūcija	
Florence	27	Vācijā	87
Venēcija	31	Vācija 16. gadsimtā	87
Amsterdamā	37	Impērija un zemes	89
d. Tirdzniecība un tirgoņi	38	Kārtas un slāņi	92
Tirdzniecības attīstība	38	d. Jauno laiku Eiropas valstu sistēma	108
Tirgoņa tēls	42	Kristietība un valsts	108
Tirgoņi un laiks	44	Diplomātija	110
"Jaunie cilvēki"	47	"Eiropas atklāšana"	111
Mediči	50	Nacionālo kultūras tradīciju veidošanās	114
II. RENESANSES KULTŪRAS PRIEKŠNOTEIKUMI	56	IV. ĢEOGRĀFISKIE ATKLĀJUMI UN TO SEKAS	118
a. Izglītība	56	a. Priekšnoteikumi	118
b. Bibliotēkas	62	b. Kolumbs un viņa rīcības motīvi	122
c. Tehnika	64	c. Atklājumu sekas	125
d. Grāmatu iespiešana	70		
Iespiešanas vēsture un būtība	70		
Inkunābulas un to izpēte	73		
Izgdrojuma nozīme	75		

V. BAZNĪCA UN DIEVBIJĪBA	
14.–15. GADSIMTĀ	130
a. Viduslaiku baznīcas krīze	130
b. Baznīcas finansiālās grūtības un atlaidas	134
c. Ticība un augstākā baznīcas hierarhija	139
VI. RENESANSE	147
a. Renesanses sākumi	148
Renesanses jēdziens	148
Francēsko Petrarka	150
Pārorientācija	154
b. Renesanse un tēlotājmāksla	160
Renesanses māksla	160
Renesanses mākslinieks	164
c. Renesanses sociālā un tikumiskā krīze	184
“Visu vērtību pārvērtēšana”	184
Reliģiskais fanātisms	185
Viljams Šekspīrs	188
VII. HUMĀNISMS	191
a. Eiropēiskā humānisma tradīcija	191
Antīkais humānisms	191
Humānisms un kristietība	193
b. Humānistu pašapziņa un <i>studia</i> <i>humanitatis</i>	196
<i>Studia humanitatis</i>	196
Latīņu valoda un tās studijas	202
Tekstu analīze un kritika: Valla un Erasms	203
Retorika	208
c. Humānisms un māksla	213
d. Humānisms un reliģija	217
VIII. RENESANSE: TELPA, LAIKS, VĒSTURE	225
a. Kosmosa uzbūve un telpa	225
Makrokosms un mikrokosms	225
Nikolajs Kūzietis	227
Nikolajs Koperniks	228
Džordāno Bruno	231
b. Laiks un vēsture	233
“Zelta laikmeta” iestāšanās	233
Laiks un tā izmantošana	235
Vēsture un reformācija	237
c. Daba un perspektīva	238
IX. CILVĒKA IZPRATNE RENESANSĒ	245
a. Cilvēka izpratnes vispārīgs raksturojums	245
b. Renesanses domātāji par cilvēku	252
Teorētiskie avoti un impulsi	252
Kozimo Raimondi	254
Džanoco Maneti	255
Lorenco Valla	256
Leons Batista Alberti	257
Albrehts Dirers	258
Marsilio Fičīno	260
Mikelandželo	268
Leonardo da Vinci	269
X. VALSTS UN SOCIĀLI POLITISKĀS TEORIJAS	273
a. Sabiedrība un politika	273
b. Nikolo Makjavelli	275
Mācība par politisko darbību	275
Cilvēka daba	279
Politika un morāle	282
c. Sociālā utopija	287
Tomass Mors	287
Fransuā Rablē	288
Tomazo Kampanella	289
d. Žans Bodēns	290
XI. REFORMĀCIJA	293
a. Stāvoklis baznīcā un reformācijas sākums	293

Izglītība un grāmatu iespiešana	293	XII. KONTRREFORMĀCIJA	337
Aicinājums uz reformām	295	a. Trientas koncils (1545–1563)	337
Valstis, pilsētas un tautas relīģijas attīstība	296	b. Ignacijs Lojola un “Jēzus biedrība”	340
Reformācijas cēloņi	300	c. Pāvesti reformatori	343
b. Reformācijas vispārīgs raksturojums	302	d. Jaunais svēto kults	345
Atgriešanās pie Svētajiem Rakstiem	302	XIII. DAŽAS LAIKMETA DZĪVES FORMAS	347
Dievs un pasaule	308	a. Klimats. Laiks un kalendārs	347
Izziņa un atklāsme	310	b. Daba, Dievs un tautas reliģija	349
Pasaulīgā un garīgā vara	311	c. Skola un audzināšana	353
c. Mārtiņš Luters un reformācija Vācijā	314	d. Sieviete renesansē	356
Dzīve un darbība	314	Sieviete kā māte	356
Lutera mācība	320	Laulība	357
d. Ulrihs Cvinglijs	326	Prostitūcija	361
e. Žans Kalvins un protestantisms Francijā	328	Jaunava, sieva, vecene	362
Dzīve un darbība	328	Virsieva	366
Predestinācija	330	e. Tiesu prakse un soda rituāli	367
Teoloģija un ētika	331	Publiskās sodīšanas akcijas	367
Reformācija un jaunā pasaules aina	334	Tiesa un spīdzināšana	369
f. Konfesiju veidošanās laikmets	335	Soda izpildīšana	371
		Nāvēssods kā attīrīšanās	378
		f. Satiksme	379
		IZMANTOTĀ LITERATŪRA	381

I. EIROPAS SAIMNIECISKĀ UN POLITISKĀ DZĪVE AP 1500. GADU

Saimnieciskie apstākļi un sociālās dzīves formas Eiropā 16. gs. bija ģenētiski saistītas ar lēno un pakāpenisko iepriekšējā perioda attīstību.* Dažādu faktoru ietekmē 15. gs. beigās sākās šīs sociālās dzīves dinamizācijas un diferenciacijas process; ne vēlāk kā 1470. g. sāka strauji pieaugt iedzīvotāju skaits. Pieauga arī cenas (t.s. cenu revolūcija), no to pieauguma atpalika darba algas pieaugums. Tādējādi pazeminājās iedzīvotāju pirktspēja, kas īpaši smagi skāra zemākās ļaužu kārtas. Atlantijas okeāna tirdzniecības ceļu izveidošanās nāca par labu Rietumeiropai – Spānijai, Portugālei, arī Francijai,

* Periodu, par kuru mēs runājam, mēdz dēvēt par agrajiem jaunajiem laikiem. Halles filologs Kristofs Cellariuss (*Christoph Cellarius*), raksturojot šo periodu ap 1700. g. publicētajā universālajā vēstures mācību grāmatā, izmantoja 16. gs. jēdzienu “jaunā vēsture” (*historia nova*). Francijā pirmsrevolūcijas laikmetu dēvē par “*Histoire moderne*”. Angļu historiogrāfija runā par “*early modern times*”. Vācu vēsturnieki kopš 20. gs. 50. gadiem izmanto terminu “agrie jaunie laiki” (*frühe Neuzeit*). Šis periods ir laiks pēc viduslaikiem, tas rada arī pamatu mūsdienu pasaulei. Grūti noteikt šā laikmeta beigas – t.s. apgaismotais absolūtisms pastāv vēl 19. gs., cunftēs organizēti amatnieki darbojas arī 18. gs., zemnieki vēl 20. gs. sākumā diez vai dzīvoja radikāli citādi nekā daudzus gadsimtus iepriekš.

Anglijai, Nīderlandei, kas kļuva par nozīmīgām valstīm gan politiskā, gan ekonomiskā ziņā. Kopš 16. gs. beigām sākās pakāpenisks dienviņu sociālekonomiskais noriets.

Eiropas iedzīvotāju sociālo struktūru noteica to piederība dažādām kārtām. Katrs atsevišķs cilvēks obligāti bija kādas noteiktas grupas loceklis – no ģimenes un saimes līdz profesionālajām un kārtu korporācijām – ar savām īpašajām tiesībām. No viduslaikiem nākošajai hierarhiski veidotajai sabiedrībai, kas pauda tieksmi uz noslēgtību un saistību ar noteiktu zemes īpašumu, pretstatā atradās pilsētas, kas veidojās kā savdabīgas “salas” un ļoti dažādās formās attīstīja komunālo autonomiju, izrādot tendenci uz birģeru vienlīdzību, racionālas organizācijas nodrošināšanu pārvaldes, nodokļu un policijas sistēmā.

Cilvēku sociālā stāvokļa izmaiņas, iespējas pakāpties hierarhijā bija ļoti ierobežotas: pārceļšanās no laukiem uz pilsētu (“pilsētas gaisis dara brīvu”), garīdznieka karjera (tā nozīmēja atsacīšanos no sevis turpināšanas nākamajās paaudzēs celibāta dēļ), kapitāla uzkrāšana ar tirdzniecības un amatniecības palīdzību, juridiskā un literārā izglītība (šai gadījumā bieži bija jāiestājas valdnieku dienes-

tā). 16. gs. pieauga dižciltīgo loma, lai arī to saimnieciskais un sociālais stāvoklis bija ļoti atšķirīgs.

Viduslaiku tradīcija noteica arī to, ka "valstu" robežām daudzus gadījumos bija sekundāra loma un tās bija caurlaidīgas. Eiropas sabiedrība palika hierarhiski strukturalizēta līdz pat *Ancien Regime* beigām. Taču tieši 16. gs. sākās izmaiņas iedzīvotāju sociālajā stratifikācijā, kas ievadīja jauno laiku centralizēto valstu veidošanos. Daļēji tāpēc, ka sākās vecās reģionālās identitātes aizvietošana ar dinastiski valstisko piederību, sāka veidoties arī nacionālās pašapziņas elementi.

Laikposmu no 1400. g. bieži dēvē par saimnieciskās revolūcijas laikmetu, kura gaitā Eiropa pārgāja uz kapitālisma ekonomisko sistēmu. Šim raksturojumam ir savs pamats. Taču svarīgi ir ņemt vērā to, ka saimnieciskā dzīve toreiz daudz vairāk nekā mūsdienās bija atkarīga no norisēm citās dzīves jomās, un tāpēc tajā grūti fiksēt cēloņus un sekas. Ekonomiku vistiešāk ietekmēja politika un starpnacionālās attiecības, iedzīvotāju skaita pieaugums un ģeogrāfiskie atklājumi, mode un morāle, baznīca un publiskā dzīve, māksla un izglītība; šīs jomas savukārt bija atkarīgas no materiālo labumu ražošanas un sadales.

a. DEMOGRĀFISKĀ SITUĀCIJA UN APDZĪVOTĪBA

Iedzīvotāju daudzums Eiropā ap 1500. gadu bija 60–70 vai pat 80 milj. cilvēku un atbilda 1300. gada līme-

Baptistērijs, Doms un zvanu tornis
Florencē

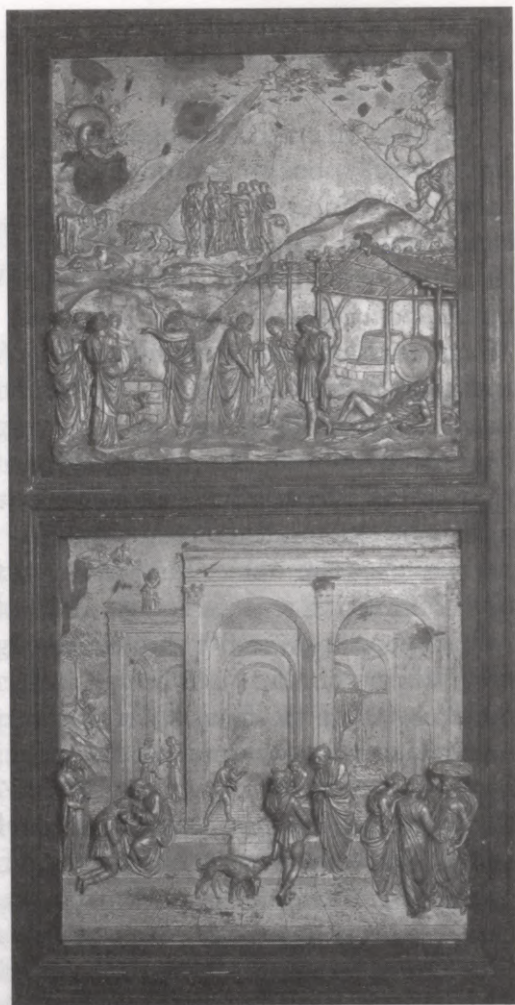
nim. Šie skaitļi, kuri gan nav visai precīzi un uz kuriem var atsaukties ar lielu piesardzību, liecina nevis par iedzīvotāju skaita pieauguma stagnāciju, bet gan par dramatisko situāciju divu gadsimtu laikā: lielais 1313.–1317. gada bads, neražas, bada un sērgu cikliska atkārtšanās. Cilvēkiem viņu organisma novājinātības dēļ samazinājās bioloģiskās pretošanās spējas. Nemitīgās epidēmijas prasīja lielus upurus. Masveida darbaspējīgo iedzīvotāju izmiršana atjaunoja bada draudus. Īpaši katastrofāla bija 1348. g. "melnā nāve" – mēra epidēmija, kas aptvēra visu Eiropu un atjaunojās 1360. un 1371. gadā. Šā perioda beigās iedzīvotāju skaits samazinājās par 30–50 %.

Cilvēki kopš viduslaikiem pasauli uztvēra kā debesu un elles pretstatu. Lai arī cik briesmīgu viņi iztēlojās pazemi, salīdzinājumā ar to ciešanas un trūkums uz zemes izrādījās vēl ļaunāks. Nelaimi un postu nesa ne tikai mēris, bet arī izsitumu tīfs,

masalas, bakas, vēlāk arī sifiliss. Šīs epidēmijas kā vilņi vēlās pāri Eiropai. Nemitīgā bada dēļ iedzīvotājiem zuda spēja atšķirt halucinācijas no realitātes. Hroniskais pusbads un novājēšana deformēja apziņu un izraisīja kolektīvās sapņu vizijas, tranša stāvokļus, masveida apjukumu un prāta aptumšošanos, kas aptvēra veselas draudzes, ciematus. Drudža pārņemtā sabiedrība, kas cieta no bezmiega un izsalkuma, kā realitāti uztvēra elli un tās iemitniekus – velnus, dēmonus, gnomus, vampīrus, raganas, vilkačus, inkubus (*incubi*) un

Lorenzo Giberti. Paradīzes vārti. Florences baptistērijs. 1424. g.

Divi paneli attēlo stāstu par Noasu un Ēzavu

sukubus (*succubi*) u.c. Šo sabiedrības stāvokli izmantoja baznīca, lai palielinātu savu ietekmi uz cilvēku prātiem. Nekad nāve cilvēkam neatradās tik tuvu kā 15. gadsimtā. Māksla nomirt – *ars moriendi* – bija neskaitāmu sacerējumu un mākslas darbu tēma. Slimības vērtēja no morālā viedokļa, saistot tās ar personisko vainu (kā sifilisa gadījumā) vai ar sociālā mazākuma (jūdu, sievietes u.c.) dēmonisko rīcību.

Baiļu un posta apziņu pastiprināja inkvizīcijas trakošana, kas par grēkāžiem padarīja nevainīgus cilvēkus. Atzišanos no tiem panāca ar spīdzināšanu, pēc tam tos nobendēja uz moku rata (tur apsūdzētajam sadragāja kaulus, arī mugurkaulu, tad mirstošo vai jau mirušo noņēma no spieķiem un izstādīja aplūkošanai staba galā vai karātavās) vai publiski sadedzināja uz sārta. Inkvizīcija, kas strauji izplatījās kopš 15. gs., uztvēra burtiski Jāņa evaņģēlijā teikto: "Ja kas nepaliek manī, tas kā zars izmetams ārā un sakalst; tos savāc un iemet ugunī, un tie sadeg" (15 : 6). Deformēto reliģiozitāti atklāj jau tas, ka ķeceru tiesu vai to sadedzināšanu sauca par autodafē – *actus fidei* jeb portugāļu *auto da fe*, kas burtiski nozīmē "ticības akts". Viduslaiku beigās Eiropu apņēma tumsa. Elle, ko cilvēki paši radīja zemes virsū, nebija salīdzināma ar elles sodiem, ar kādiem draudēja viduslaiku teologi.

Iedzīvotāju skaita pieaugums sākās 15. gs. pēdējā ceturtdaļā un ar nelieliem izņēmumiem turpinājās līdz 17. gadsimtam. To veicināja higiēnas, apģērba un celtniecības kvalitātes, ārstnieciskās aprūpes, taču pirmām kārtām pārtikas produktu uzlabošanās. Kopīgā tendence bija nepārprotama. Sicīlijā 1501. g. iedzīvotāju skaits bija 600 000, 1548. g. – 850 000, 1570. g. – jau 1 miljons. Vidusvācijā 1520.–1530. g. vidējais pieaugums bija 0,71 %, gadsimta vidējais – 0,62 %, 1520.–1600. g. – 0,55 % gadā. Jāņem vērā arī milzīgā bērnu mirstība – līdz 50 %.

Iedzīvotāju skaitu saskaņā ar dažādiem aprēķiniem raksturo tabulas (miljonos cilvēku).

Gads	Eiropa	Francija	Anglija	Vācija
1200	47,8–61	9,2–12	1,9–2,2	7–8
1340	69,9	17,6–21	3,7–4,5	11–14
1400	41,9–45		2,1	
1470		14	3,0	10
1500	56,8–69	14,6		7–12
1600	89	16	4,0	10–20
1620	21	5,0	16	
Valstis un reģioni		ap 1500	ap 1600	ap 1700
Spānija un Portugāle		9,3	11,3	10,0
Itālija		10,5	13,3	13,3
Francija (ar Lotringu un Savoju)		16,4	18,5	20,0
Britu salas		4,4	6,8	9,3
Beniluksa zemes		1,9	2,9	3,4
Skandināvija		1,5	2,4	2,8
Vācija		12,0	15,0	15,0
Donavas zemes		5,5	7,0	8,8
Šveice		0,8	1,0	1,2
Polija		3,5	5,0	6,0
Krievija		9,0	13,5	17,5
Balkāni		7,0	8,0(?)	8,0(?)
Eiropa kopumā		81,8	104,7	115,3

Taču karš, bads un mēris 17. gs. atkal radīja lielus iedzīvotāju skaita zaudējumus. 1740.–1760. g. iedzīvotāju skaits bija apmēram tāds pats kā 1620.–1630. gadā. Vēlāk mēris Eiropā šad tad atgriezās no jauna un izzuda tikai 18. gs. sākumā.

Ļoti lielas reģionālas atšķirības bija iedzīvotāju blīvuma ziņā: Francijā 16. gs. sākumā uz vienu kvadrātkilometru bija 35 iedzīvotāji, Vācijā – 20; kontinenta austrumu daļā tas bija daudz mazāks. Vislielākais iedzīvotāju blīvums bija Eiropas saimnieciskajā centrā – telpā starp Angliju un Itāliju, kur pastāvēja relatīvi augsta nodarbinātība amatniecības jomā.

16. gs. tikai 6–10 % cilvēku dzīvoja pilsētās, pārējie – laukos. Ap 1500. g. lielākās pilsētas ar vairāk nekā 100 000 iedzīvotājiem bija Parīze, Roma, Neapole, Venēcija; ap 1600. g. tām pievienojās Palermo, Sevilja, Lisabona, Londona, Antverpene un Amsterdama. Izņemot Palermo un Sevilju, visas pārējās bija saistītas ar tirdzniecību Atlantijas okeānā. Ap 1500. g. Brigē, Ženēvā un Milānā bija 40 000–60 000 iedzīvotāju, Briselē un Lūvenā – 20 000–30 000 iedzīvotāju; Vācijā Ķelnē bija ap 30 000, Lībekā, Strasbūrā, Dancigā, Nirnbergā un Ulmē – ap 20 000, Augsburgā un Erfurtē – ne vairāk kā 18 000 iedzīvotāju. Savukārt ap 1600. g. Parīzē bija 180 000, Londonā – 250 000 iedzīvotāju (Venēcijā to skaits samazinājās – bija ap 50 000 iedzīvotāju). Iedzīvotāju skaits pilsētās kopumā palielinājās vairāk nekā divas reizes.

b. LAUKSAIMNIECĪBA UN ZEMNIEKI

Demogrāfiskās attīstības sekas bija īpaši jūtamas lauksaimniecībā, kas viduslaikos bija galvenā ražošanas sfēra. Līdz ar iedzīvotāju skaita samazināšanos – daži apvidi pat bija pilnīgi izmiruši – iedzīvotāji arvien vairāk pameta laukus: atsevišķos novados vairs vispār nepalika neviens zemnieks un izveidojās daudz pamestu ciematu. 14. gs. Anglijā tika pamesti 20 % no visām zemnieku apmetnēm, Vidusvācijā – 40–68 %. Līdzīgi procesi norisinājās Francijā, Itālijā, Nīderlandē, Skandināvijas valstīs.

Vienlaikus 15. gs. lauksaimniecībā notika strukturālas izmaiņas. Kaut arī pastāvēja reģionālas atšķirības, var norādīt uz šādām tendencēm. Pirmkārt, par spīti zemākai nomas maksai, kā arī augstākai darba apmaksātībai, trūka darbaspēka. Apstrādātās zemes platības samazinājās, un līdz ar to samazinājās arī labības raža. Otrkārt, strauji izplatījās lopkopība. Ne tikai Anglijā, bet arī Spānijā muižnieki arvien vairāk sāka nodarboties ar aitkopību. Tas bija visaptverošs fenomens, par ko liecina siera un vilnas eksports no Dienviditālijas, sviesta – no Norvēģijas, kaujamo lopu piegāde no Dānijas uz Hamburgu un Lībeku u.c.

16. gs. paralēli iedzīvotāju skaita pieaugumam palielinājās arī lauksaimniecības produkcija: apstrādājamās platības atjaunoja un paplašināja; palielinājās ražošanas apjomi. Turklāt jānorāda, ka saimniekošanas metodes lauksaimniecībā vairs neietilpa lēņu sistēmas ietvaros, proti, šo saimniekošanu atviegloja kapitāla investīcijas. Eiropā tas bija pilnīgi jauns fenomens. Daudzas pilsētas, tajās dzīvojošie bagātie tirgoņi ieguva savā īpašumā muižas, ieviesa tur jaunas zemkopības kultūras, rūpējās par purvaino apvidu nosusināšanu un apsaimniekošanu, jo augstas agrārās produkcijas konjunktūras apstākļos bija gaidāmi augsti ieguldītā kapitāla procenti. Kopš 1480. g. pakāpeniski cēlās cenas. Nākamajos gadsimtos to pastiprināja dārgmetālu ieviešana no Amerikas; tas noveda pie “cenu revolūcijas”.

Izmaiņas demogrāfiskajā un ekonomiskajā attīstībā izraisīja tālejo-

šas sekas sociālajā jomā. Iedzīvotāju skaita samazināšanās 14. gs. deva triecienu feodālajam saimniekošanas veidam, jo darbaroku trūkums atņēma pamatu muižnieku ekonomiskajām privilēģijām. Dzimtbūšana panika, un muižnieki vai nu paši nodarbojās ar saimnieciskajām lietām, vai arī bija spiesti algot strādniekus.

Šī feodālā krīze veicināja zemnieku personisko atbrīvošanos un vienlaikus – lauku iedzīvotāju sociālo diferenciaciju. Dažiem zemniekiem laikā, kad sāka sabrukt muižnieku vara, izdevās uzlabot savu saimniecisko stāvokli. Nākamajās paaudzēs no šā slāņa rekrutējās sākotnēji nedzīciltīgā, modernā zemes īpašnieka tips, kam bija raksturīga liela pašapziņa un vēlme pakāpties augšup sociālajā hierarhijā. Tie kā *homines novi* paši kļuva par “kungiem”. Šie jaunie zemnieki, kas atraisījās no muižnieku varas un spēja izvairīties no sociālā pagrimuma, guva panākumus ražošanā. Izmantojot jaunas saimniekošanas metodes, tika palielināta labības raža un paplašināts lauksaimniecības produkcijas klāsts. Aizsākās arī zemnieku amatnieciskā darbība, kas nebija orientēta tikai uz savu vajadzību apmierināšanu.

Šai laikā sāka veidoties arī plašs laukstrādnieku slānis. Šie iedzīvotāji bija personiski brīvi, bet viņu ienākumi nebija stabili un personiskā dzīve – droša, jo *homines novi* nekādā gadījumā nebija mazāk prasīgi un pretenciozi kā iepriekšējie muižnieki. Arī jaunās, racionālās saimniekošanas metodes radīja brīvu

Bartolomejs Dils Rimensneider. Rudens – vīnogu novākšana. Freska. 1530. g.

darbaspēku, un tāpēc nemitējās pārceļšanās no laukiem uz pilsētām. Taču amatniecības un tirdzniecības ne visai dinamiskās attīstības dēļ pilsētās darba vietu skaits palielinājās nepietiekami. Darbaspēka pārpalikums pārāk lielā piedāvājuma dēļ izraisīja algu pazemināšanos un stipri mobila proletariāta, arī pilsētu lumpenproletariāta un lielas bezdarbnieku masas izveidošanos. Eiropas ceļus nedrošus padarīja strādnieki, kas bija aizņemti tikai darba sezonās.

Zemnieku kārtas stāvokli 16. gs. sākumā raksturo lielās tiesisko apstākļu atšķirības no faktiskajiem.

Ļoti maza lauku iedzīvotāju daļa bija brīva no personiskās vai mantiskās atkarības. Pakļauto zemnieku stāvoklim attiecībā pret muižniecības (dižciltīgo vai baznīcas) stāvokli bija raksturīga maza tiesiskā vara, policejiskā uzraudzība, baznīcas patronāts un nodokļu, kurus uzlika muižnieki, pieaugums. Lauksaimniecības tehnikas modernizācija un meliorācija lielos mērogos notika tikai Nīderlandē un Itālijā. Agrārās produkcijas pieaugums dažādos reģionos bija atšķirīgs. Attiecības starp iesētajiem un ievāktajiem graudiem periodā no 1500. līdz 1700. g. bija šādas: Anglijā, Nīderlandē – 7,0 : 1, Francijā, Spānijā, Itālijā (1500.–1820. g.) – 6,3 : 1, Vācijā, Skandināvijā – 4,2 : 1, Austrumeiropā – 4,1 : 1.

Nemitīgs labības cenu pieaugums 16. gs. gaitā – vidēji 300 % – deva labumu tikai nelielai zemnieku daļai, kuras vidējā lieluma saimniecības nebija pārmērīgi apkrautas ar nodokļiem, nodevām un noslogotas ar sniedzamo pakalpojumu nastu un kuru produkcijai bija labas noieta iespējas. Kopumā zemnieku stāvoklis gadsimta gaitā tiesiskā un saimnieciskā ziņā pasliktinājās. Sistemātiski pieauga jau esošā personiskā un mantiskā atkarība no muižniecības (piesaistīšana zemei, pārmērīgas kļaušas u.c.). Īpaši smags stāvoklis bija zemniekiem apvidos uz austrumiem no Elbas; šo stāvokli veicināja dižciltīgo saimniecību paplašināšanās un apvidu agrārās pārvaldes nonākšana to rokās.

No labības cenu celšanās atpalika lopkopības produkcijas dārdzība, tā-

pēc radikāli mainījās ikdienā lietotā pārtika – gadsimta pirmajai pusei raksturīga bagātīga gaļas lietošana uzturā. Īpaši tā skāra nabadzīgos slāņus, kuri jau tā dzīvoja tuvu iztikas minimumam, un, izbeidzoties gaļas krājumiem, katra stāvokļa pasliktināšanās tiem draudēja ar badu.

c. PILSĒTAS

Amatniecība un tirdzniecība

Kopš 15. gs. otrās puses strauji attīstījās amatniecība. Īpaši palielinājās produkcijas ražošanas (tekstiliju ražošana, cēlmetālu ieguve) apjomi, un radās arī jaunas amatniecības nozares ar relatīvi augstu nodarbināto skaitu (grāmatu iespiešana). Pateicoties modei (zīda ražošana), vajadzībām pēc jaunas kara tehnikas (dzelzs iegūšana un apstrāde, ieroču ražošana), arhitektūras prasībām (stikla industrija), pieauga arī seno amatniecības nozaru loma. Dažas pilsētas (piemēram, Venēcija) pārorientēja savu saimniecisko struktūru no tirdzniecības uz pārstrādājošo industriju. Tipiska parādība ir celtniecības pieaugums visā Eiropā.

Amatniecība ap 1500. g. salīdzinājumā ar viduslaikiem guva lielus panākumus, un arī šajā gadījumā nav runa tikai par kvantitatīvām pārmaiņām: ieviesās pavisam jauni principi, kam bija tālejošas sekas turpmākajā amatniecības attīstībā. Īpaša nozīme bija koka ogļu aizvietošanai ar akmeņoglēm (viduslaikos akmeņogles bija zināmas, taču tās gandrīz nemaz neizmantoja) un ču-

guna liešanas paņēmieni ieviešanai dzelzs ieguvē: karstums, ko deva akmeņogles, paaugstināja metāla kvalitāti, un tas savukārt veicināja tā ražošanas kvantitatīvu pieaugumu. Pāreja uz kvantitāti, upurējot kvalitāti, parādījās tekstilamatniecībā. Šī parādība veicināja strādājošo skaita pieaugumu.

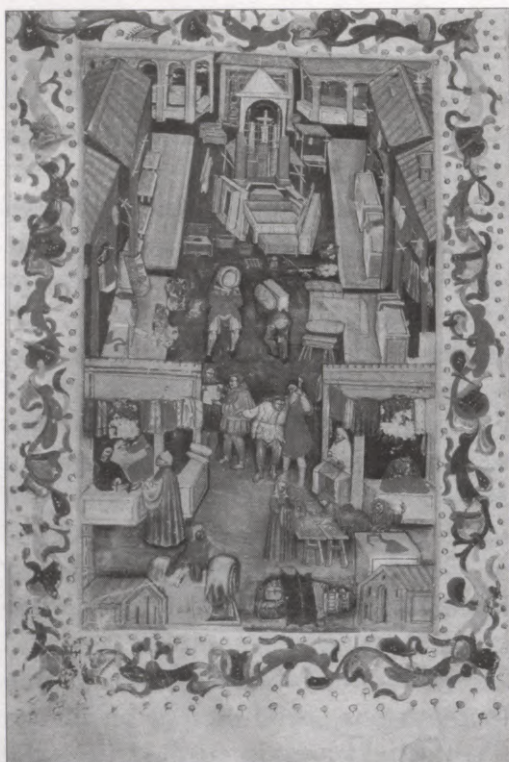
Gandrīz visos amatniecības produkcijas veidos parādījās stipras intensifikācijas tendences – tekstilražošana, kalnrūpniecībā (dzelzs, sudrabs, varš), metālapstrādē (īpaši militārajām vajadzībām), celtniecībā un jaunajā nozarē – grāmatu iespiešanā. Taču īpaši strauji attīstījās sudraba ieguve un apstrāde – laikposmā no 1450. līdz 1540. g. tā pieauga piecas reizes. Tehnoloģiskie jauninājumi vispirms ieviesās kalnrūpniecībā un metalurģijā. Ūdenssūkņa mehānisma izmantošana deva iespēju nolaisties zemes dziļēs 400 m dziļumā. Jauno metalurģijas paņēmieni ieviešana gāja roku rokā ar smalkmehānikas (atsperu pulksteņi, astronomijas instrumenti) un cēlmetālu apstrādes attīstību, ko veicināja to imports no Amerikas. Jaunā grāmatizdošanas sistēma, pateicoties tirgoņiem, jau no paša sākuma orientējās uz tirgu, visdažādākajos veidos apejot stingrās cunfšu satversmes prasības.

Izšķirīga nozīme bija tam, ka lielā mērā tika pārtraukts cunfšu ražošanas monopols, ko jau 14. un 15. gs. iedragāja amatniecība lielajās zemnieku saimniecībās. Cunftes izmisīgi cīnījās ar visu, kas nāca no ārienes, tādēļ to satversme gandrīz nemaz nepilnveidojās. Pret jaunajiem cun-

ftes locekļiem tika izvirzītas pārmērīgas darba tehniskās, finansiālās un kārtas prasības – bieži ārišķīgas un formālas. Ar savu noslēgtību, diktējot cunfšu lielumu un kontrolējot pilsētas iekšējo amatniecisko ražošanu, cunftes centās pasargāt sevi no jaunajiem sociālajiem spēkiem, kas gribēja izvērsties un pācēties sabiedriskajā hierarhijā.

Agri vai vēl cunfšu veiktā saimnieciskās attīstības bloķēšana tika novērsta. Vēl viens kvalitatīvi jauns faktors bija tas, ka pati valsts sāka uzņemt saimnieciskos pienākumus un centās pakļaut cunftes savai kontrolei. Agrīnie merkantīlie pasākumi (ārzemju speciālistu vervēšana, valsts līdzdalība saimnieciskajos uzņēmumos, produkcijas prēmēšana) faktiski apgāja cunftes un palīdzēja daudzām jaunām amatniecības nozarēm (“necunftīgam darbam”). Līdz galam gan, protams, cunfšu sistēma satricināta netika. Taču ap 1500. g. parādījās “jauno laiku” akcenti, kas vēlākos laikos radīja priekšnoteikumus pārejai uz industriāli tehnisko sabiedrību.

Amatniecības un tirdzniecības centri bija pilsētas. Bieži, tieši pateicoties pilsētu iniciatīvai un kapitālieguldījumiem (citreiz iniciatori bija dižciltīgie, arī baznīcu muižas), tajās lielā daudzumā iekluda lauku amatniecības produkcija. Eiropas pilsētu sociālā un tiesiskā struktūra bija izveidojusies viduslaikos. 16. gadsimts vēl bija saimnieciskā uzplaukuma laiks daudzām pilsētām, taču iespējas gūt panākumus politiskā konkurencē ar firstu valstīm kļuva arvien mazākas. Pilsētas aizstāvējās pret

Vilnas un zīda tirgoņu iela Boloņā.
 Miniatūra. 1470. g.

firstiem, taču tās pārāk atšķirās sociālā, saimnieciskā un konfesjonālā ziņā un nevarēja ilgi palikt saliedētas. "Institucionālo horizontālo valstu" pārākums pār pilsētām, kurās valdīja korporatīvie principi, īpaši ātri atklājās konfesjonālo konfliktu gadījumos. Pilsētas, īpaši reformācijas sākumā, bija pretošanās kustību centri, taču tālākajos politiski militārajos konfliktos starp "religiskajām partijām" tās arvien mazāk varēja sevi apliecināt kā patstāvīgi spēki.

Jau senatnē pilsētās mēdza izcelties sociālo grupu un šķiru konflikti. Pilsētu iedzīvotāju augstāko slāņu panākumi amatniecībā un tirdzniecībā 16. gadsimtā daudzās vietās saasināja pretrunas: pieauga konku-

rence starp vecajiem un jaunajiem augšslāņiem, mazturīgais zemākais slānis skaitliski palielinājās (Vācijas pilsētās tas veidoja 30–60 % no iedzīvotāju kopskaita) u. tml. Šīs pretrunas un procesi sevišķi spilgti atklājās cīņā par un pret reformāciju.

Šīs ekonomiskās pārmaiņas nebūtu notikušas bez krusta karu pasludināšanas 1095. g. Klermonas koncilā, ko izdarīja pāvests Urbāns II (*Urban II*). Itāļu tirdzniecības uzplaukumu tas veicināja divējādā ziņā: pirmkārt, krusta karu rezultātā tika iekarota brīvība kristiešu tirgoņiem Vidusjūras austrumu daļā; otrkārt, Ziemeļitālijas pilsētās no visas Eiropas saplūda milzīgas bagātības, notika kapitāla akumulācija, kas bija visas tirdzniecības pamats. Vienlaikus krusta kari prasīja tik lielus finansiālos izdevumus, ka tie vairs nebija savienojami ar viduslaiku lēņu sistēmu. Tirgoņiem itāļu pilsētās koncentrētais kapitāls pavēra visdažādākās saimniekošanas iespējas.

Itāļu pilsētu iesaistīšanās krusta karos nebija parazitiska: bez itāļu flotes nebūtu bijusi iespējama nedz bruņinieku pārvadāšana, nedz iekaroto teritoriju uzturēšana. Krusta karos apvienojās reliģiski motivēts militārs pasākums ar savdabīgu imperiālisma un koloniālisma formu.

Ceturtais krusta karš, kas bija plānots kā uzbrukums Ēģiptei, lai atbrīvotu Sīrijas kristiešus, beidzās ar Konstantinopoles izlaupīšanu. Uzbrukuma mērķa maiņai pamatā bija nežēlīga konkurence starp Venēciju un Dženovu par tirdzniecības privilēģijām Bizantijas imperatora

galmā. Pilsētas izlaupīšanu organizēja venēciešu dodži, kas vadīja bruņiniekus. Par pamudinājumu organizēt šādu akciju kalpoja sliktās tirdzniecības iespējas Mazāzijā un Melnās jūras piekrastē. Līdz tam laikam, kad Austrumromas impērija 1261. g. deva prettriecienu, kas izmainīja situāciju par labu Dženovai, Venēcija kontrolēja Bizantijas lielāko daļu un 3/8 no Konstantinopoles. Taču Venēcijas republikai šī milzīgā kolonija izrādījās par lielu.

Itālijas pilsētu vadošā loma tirdzniecībā balstījās ne tikai uz ģeogrāfiskajām priekšrocībām, proti, izdevīgo pozīciju austrumu–rietumu tirdzniecībā, bet arī uz veselu virkni merkantilo jaunievedumu, sava veida 13. gs. tirdzniecisko revolūciju, kas Eiropas saimniecisko dzīvi ievirzīja principiāli jaunā gultnē. Te minamas piecas būtiskas izmaiņas.

1. Saimnieciskās partnerattiecības, kas ilga tikai viena tirdznieciska ceļojuma laikā, nomainīja apvienības, kas, savienojot savus kapitālus, organizēja darījumus ilgākā laikposmā. Šādu attiecību rezultātā tika panākti ievērojami materiālie ieguvumi.

2. Tikai uz vienu ierobežotu tirdzniecības telpu izsniegto parādzīmi aizvietoja vekselis. Tas deva iespēju pārvest naudu no vienas tirdzniecības vietas uz otru, vienlaikus ne-transportējot monētas.

3. Lielāku drošību tirdznieciskajos ceļos radīja tas, ka preces tika transportētas bruņotās karavānās un tām bija pastāvīgi pavadoņi.

4. Apdrošināšanas attīstība sadalīja risku vienlīdzīgi uz visiem ap-

vienības locekļiem, un, lai mazinātu riska faktoros, preces varēja kraut vairākos kuģos.

5. Primitīvās tirgoņu darījumu grāmatas, kas bieži kalpoja tikai kā "atmiņas balsts", nomainīja sistematiski darījumi ar kontiem.

Komūnas

Jānorāda, ka renesanses kultūra ir tieši Itālijas pilsētu fenomēns. Rietumeiropā nepazīna brīvākas politiskās iekārtas formas par tām, kas izveidojās viduslaiku Itālijā 12. gs. un saglabājās, kaut arī ar lielu noslieci absolūtisma virzienā, līdz 14. gs. vidum (Venēcijā pat līdz 18. gs. beigām). Ekonomikā un valsts sfērā vadošā tendence bija pāreja no feodālā partikulārisma uz centralizāciju, no polikrātijas uz autokrātiju (komūnas–sinjorijas–principāti), t. i., notika valsts nostiprināšanās un konsolidācija.

Galvenā attīstības tendence – virzība no feodālā partikulārisma uz centralizāciju, no polikrātijas – uz autonomiju. Tas bija objektīvs process, jo amatniecības attīstība un naudas saimniecība prasīja skrupulozu kalkulāciju, produkcijas noieta izlīdzināšanos dažādās pilsētās un zemēs, spēju prognozēt ekonomisko konjunktūru ilgākam laikposmam. Nepieciešams bija arī garantēt transporta un ceļu satiksmes drošību, unificēt monetāro sistēmu un tiesiskās normas. Tāpēc vēlāk izrādījās, ka centralizāciju un standartizāciju šajā laikā spēja nodrošināt nevis birģeri, bet vienīgi agrinā ab-

solūtisma valstu valdnieki. Centralizācijas tendences beidza dominēt 16. gs., kad tika noslēgta nevienlīdzīgā savienība starp tirgoņu un ražotāju, no vienas puses, un politiskās varas dinastiju, no otras, interesēm. Šis process atspoguļojās koncepcijā par nāciju savā – noteiktā un vienā – teritorijā ar suverēnu valdnieku priekšgalā.

Jānorāda, ka Ziemeļitālijas galmu lielākajā daļā centrālo vietu ieņēma senās feodālās dinastijas (izņemot Mediči galmu Florencē un Sforcas hercogu dinastiju Milānā). Lielākie banku nami finansēja firstus, tādējādi ietekmējot arī politiku, un panāca, ka tirgoņu intereses kļuva arī par pašu firstu interesēm. Arī paši firsti daļēji darbojās kā tirgoņi.

Tāpēc nedaudz jāpakavējas pie šā procesa vēstures galvenajiem posmiem.

Itālijā feodālisms neattīstījās tādā virzienā, kā tas bija citās Eiropas zemēs viduslaikos. Nekur pilsētām nebija tik ievērojama loma ekonomiskajā un politiskajā dzīvē kā Itālijā 11.–12. gadsimtā. 9.–10. gs. sākās Itālijas pilsētu pacēlums, un 11. gs. tās sasniedza uzplaukumu. Cīņā ar imperatoru un vietējiem feodāļiem tās ātri iekaroja neatkarību. Kļūstot par pilsētvalstīm, tās izplatīja savu varu arī uz tuvējiem lauku rajoniem (t.s. kontado), pakļaujot tos savai ekonomiskajai un politiskajai ietekmei.

13. gs. radās pirmās lielās tirgoņu sabiedrības, kas vienlaikus nodarbojās ar kredīta operācijām ne tikai Itālijā, bet arī uz ziemeļiem no Alpiem. Iedzīvotāju skaits pilsētās ātri auga. Piemēram, Florencē 130 gadu

laikā iedzīvotāju skaits palielinājās deviņkārt – no 10 tūkst. līdz 90 tūkst. cilvēku. Vēl lielāka pilsēta bija Milāna.

Itālijas ziemeļos un tās centrālajā daļā 11.–12. gs. parādījās brīvās pilsētas – komūnas, kas bija radušās tirgoņu un amatnieku (popolānu; no it. *popolo* – tauta) cīņā ar sinjoriem jeb feodāļiem (tajā laikā tos sauca par grandiem un magnātiem). Tajā pašā laikā pilsētas cīnījās ar lauku feodāļiem, grāva viņu pilis, daļu zemju atņēma; pašiem feodāļiem vajadzēja piespiedu kārtā pārcelties uz pilsētu. Tam bija būtiskas sekas, jo tika sagrauta feodāļu sociālā bāze un pastiprināts pilsētu spēks, kur pastāvēja jauna politiskā un ekonomiskā kārtība.

Jāpiezīmē, ka reizē ar feodāļu, kas pakāpeniski ieplūda pilsētnieku vidū, “urbanizāciju” notika birģeru augstākā slāņa “feodalizācija”. Viņi ieguva lielus zemes īpašumus un pārņēma bruņinieku kārtas tikumus un paražas. Pilsētās veidojās spēcīgs feodāļu (nobiļu) slānis, kas centās sagrābt savās rokās varu komūnā. Šie pretstati noveda pie naidīgo politisko partiju polarizācijas un kārtu cīņas saasināšanās pilsētas iekšienē.

Politiskās vēstures kopība noveda pie pilsētu apvienošanās, bet gan – gluži pretēji – pie to konkurences un cīņas. 13. gs. beigās Itālija sarāva saites ar Vāciju un kļuva faktiski neatkarīga no Svētās Romas impērijas, tomēr paliekot sašķelta zeme, kas sadalīta ekonomiski un politiski neatkarīgos apgabalos. Dienviditālija un Sicīlija nonāca franču un

spāņu rokās. Pāvesta valsts pārdzīvoja krīzi, un Romas nozīme mazinājās. Šis process beidzās ar tā saucamo Aviņonas gūstu 1309.–1377. gadā.

Par gandrīz vienīgajām valstiskajām vienībām Itālijā 13. gs. kļuva pilsētu komūnu republikas. Sašķeltības un kosmopolitisma laikmetā komūna darbojās kā vienojošais princips.

Komūna (*communitas, communio, commune*), no vienas puses, bija administratīvi politiskās autonomijas forma, no otras, – pilsētas pašpārvaldes orgāns. Klasiskajā periodā visām komūnām bija līdzīga politiskā struktūra. Likumdošanas vara piederēja Lielajām padomēm (Tautas padomēm), izpildvara – Mazajām padomēm. Līdz 13. gs. vidum abās padomēs bija pārstāvēti gan populāni, gan nobīli. Komūnu padomes priekšsēdētājs bija uz gadu ievēltais *podesta* – apmaksāts komūnas ierēdnis, kam bija jāpakļaujas padomes gribai. Tiešas demokrātijas institūcija bija tautas sapulce (piemēram, *Parlamento* Florencē, *Arrengo* Venēcijā).

Līdz ar tirgoņu un amatnieku slāņu uzvaru dažās pilsētās komūnu struktūra būtiski mainījās. Līdzās pilsētu padomēm radās populānu padomes – “mazās komūnas”. Daudzās Itālijas pilsētās pastāvēja divas komūnas – pilsoņu un populānu. Principiālu jautājumu apspriešanai pulcējās abas komūnas, kas deva pārsvaru “tautai” (tirgoņiem un amatniekiem). “Mazās komūnas” vadīja pilsētas kapteinis. Podestas amats saglabājās administratīvi, bet tam zuda politiskā nozīme. Notika pāreja uz t.s. kapitanātu.

Pizanello. Princeses no d'Estes dinastijas portrets. 1433./38. g.

Daudzi pilsētnieki aktīvi iesaistījās politiskajā ciņā. Komūnu pārvaldē darbojās visai plašs cilvēku loks: Florencē 14. gs. beigās un 15. gs. sākumā bija ap trim tūkstošiem dažādu amatu, kurus ieņemošie cilvēki tika regulāri pārvēlēti. Populānu iespējas gan pakāpeniski tika sašaurinātas, jo brīvās komūnas pamazām transformējās sinjorijās jeb, kā tās dažkārt sauca laikabiedri, tirānijās.

Komūnu pastāvēšanu attaisnojošu doktrīnu izstrādāja Boloņas jurists, t.s. postglosarotu skolas galva Bartols de Sasoferrato (*Bartolus de Sassoferrato*, 1313/14–1357). Viņa izstrādātā mācība juridiski pamatoja itāļu pilsētu tiesības, pilsētu,

kas panāca neatkarību no imperatora un tā saukto ārējo suverenitāti. Šīs pilsētas ieguva nosaukumu *civitates non recognoscentes superiores* (pilsētas, kas neatzīst neko augstāku par sevi) un to iedzīvotāji – *populus liber* (brīvā tauta; atbilstīgi *populus romanus* – romiešu tauta).

Bartols, no vienas puses, atzīst par absolūtu imperatora augstāko varu, jo tā ir iegūta, likumīgi pārņemot romiešu valdnieku varu (*lex regia*), kas savukārt to ieguvusi no romiešu tautas. Taču, no otras puses, viņš noliedz tās tiesisko pamatu, jo *lex regia* esot vēlākās interpretācijas rezultāts un tāpēc to nevarot uzskatīt par tiesisku. Par tiesībām viņš atzīst tikai klasiskās romiešu tiesības (*ratio scripta*), saskaņā ar kurām brīvais cilvēks nav nevienam pakļauts. Romiešu tauta savā laikā neesot atdevusi varu imperatoram, bet tikai piekāpusies tā priekšā, saglabājot tiesības uz varu. Tāpēc, tīkojot pēc neatkarības no imperatora, Itālijas pilsētu brīvie pilsoņi tikai atgūst sev piederošo tiesisko suverenitāti.

Viduslaiku jurists pašu valsti izprata kā kolektīvu brīvo pilsoni, kurš nevienam nav pakļauts. Tāpēc arī valsts pati attiecībā pret sevi ir suverēns (*civitas sibi princeps*). Bartols uzsvēra, ka visu tiesību avots un valsts pamats ir pati tauta.

Sinjorijas un principāti

Tieši šajā laikā, īpaši – 14. gs. (Florencē – 15. gs.), varu sāka iekarot vienpersoniski valdnieki – sinjori

jeb tirāni (republikas ar oligarhisku iekārtu palika tikai Venēcija un Dženova). Tirāniem nonākot pie varas, vecās, republikāniskās institūcijas tika saglabātas, kaut arī to nozīme krasi mazinājās. Pakāpeniski komūnu patstāvība tika apspiesta un sinjori savās rokās koncentrēja likumdošanas varu un izpildvaru. Vēlēto koleģiālo pārvaldi nomainīja vienpersoniska diktatūra: sākumā – vēlēta, vēlāk – pārmantojama. 15. gs. vidū izveidojās jauni politiski teritoriāli veidojumi, kas absorbēja komūnas, proti, sinjorijas. 15. gs. beigās un 16. gs. sākumā tās juridiski noformējās par pundurmonarhijām – principātiem. Komūnu partikulārismu nomainīja vairāk vai mazāk centralizēts valstiskums, republikānismu – reģionālais absolūtisms. Galvenie politiskie spēki Itālijā šai laikā bija Neapoles karaliste, Pāvesta valsts (“Sv. Pētera patrimonijs”), Florence, Milāna, Dženova un Venēcija.

Pāreja no populānu komūnām uz sinjorijām Itālijā notika komūnu vājuma un politiskās nestabilitātes dēļ. Valdnieki tirāni, kuri bija vai nu ievēlēti pilsētu padomēs, vai arī vardarbīgā ceļā sagrābuši varu, centās padarīt savu diktatūru par mantojamu principātu. Dažas tirānijas, piemēram, Skalindžeru – Veronā, Kararas – Padujā, beidza pastāvēt, jo tās iekļāva sevī spēcīgākās valstis. Citas pārtapa par īstām feodāļu valstīm absolūtisma garā. Piemēram, Milānā nostiprinājās Viskonti dzimta, Ferrārā – d’Estes, Mantujā – Gonzagas, Rimini – Malatestas, Urbīno – Montefeltro dzimta. Šie vald-

nieki ieguva hercogu un marķīzu titulus, stājās starpdinastiju laulībās, pulcināja ap sevi aristokrātiskas izcelsmes cilvēkus. Tomēr valstiņas Itālijā, pārvēršoties feodālās monarhijās, saglabāja un attīstīja savā saimnieciskajā un kultūras dzīvē daudz ko no tā, kas bija iekarots brīvo komūnu laikā. Tāpēc tās bija spējīgas pieņemt arī jauno, renesanses kultūru.

Vajadzību pēc stipras varas noteica tas, ka sociālā cīņa komūnu iekšienē nemitīgi destabilizēja ekonomiskos procesus, kavēja nostiprināties normālām attiecībām starp amatniecību pilsētās un lauksaimniecisko ražošanu lauku apvidos. Pilsēta komūna netika galā ar savu galveno uzdevumu – noturīga valstiskuma izveidošanu.

Komūnu varas iestādes bija visai nesakārtotu institūciju kopums, kas pretendēja uz savu valsts varas daļu. Rezultātā valsts pašpārvaldes orgāni kļuva par ieroci to grupējumu rokās, kuriem attiecīgajā momentā piederēja politiskā iniciatīva. Aina vēl vairāk sarežģījās līdz ar “mazo komūnu” izveidošanos, kuru varas nostiprināšanās radīja bagāto (nobiļu, augļotāju, uzņēmēju) pretestību, jo to ekonomiskais potenciāls nemitīgi palielinājās.

Daudzi kontado (lauksaimniecisko apgabalu) feodāļi, kas nodarbojās ar saimniecisko darbību, apzinājās, ka vienīgais ceļš, kā atgūt politisko varu, kas tika zaudēta popolānu revolūcijas gaitā, ir cīņa par varu pilsētā. Tāpēc nobiļi ieplūda pilsētā. Savukārt daudzi uzņēmēji ekonomiskās krīzes apstākļos sāka meklēt jaunas

ietekmes sfēras un ieguldīt uzkrāto kapitālu zemes īpašumos.

Pieaugot valsts ekonomiskajiem un politiskajiem mērogiem, komūnu sociāli politiskā organizācija, kas pauda pilsētas intereses un maz rēķinājās ar laukiem, tai kļuva par šauru. Komūna kā valsts tips nespēja atrisināt galveno uzdevumu – radīt noturīgu valstiskumu.

Par galveno tendenci Itālijā kļuva politiskās varas konsolidācija. Stipras karaļa varas (kas kalpoja par nozīmīgu nācijas apvienošanās faktoru citur Eiropā) trūkuma apstākļos Itālijā nacionālā apvienošanās netika realizēta. Tur iespējama izrādījās tikai vietējā, reģionālā centralizācija sinjoriju līmenī.

Tādējādi sinjoru institūcija tika sagatavota komūnu republiku dzīlēs. Parasti šāda valsts vara radās tad, kad tika pagarinātas podestas vai tautas kapteiņa pilnvaras, kuras savās rokās dažkārt bija sagrābis kāds avantūrists. Formāli sinjorija balstījās uz diviem juridiskajiem pamatprincipiem: sinjora (tirāna) ievēlēšana tautas sapulcē vai Lielajā padomē vai arī vikariāta nodošana, ko bija izdarījis imperators vai pāvests. Tautas sapulce deleģēja sinjoram visu varu pilsētas un tās apkārtnes robežās: tiesības izdot un izmainīt statūtus, iecelt amatpersonas, rīkoties ar finansēm, komandēt pilsētas karaspēku. Imperatora un pāvesta vikariāts deva sinjoram suverēnu varu pār komūnu: likumdošanas iniciatīvas tiesības, augstāko tiesisko varu, tiesības lemt par karu un mieru. Konstitucionālo normu ievērošana bija tikai formalitāte.

Paolo Uccello. Kondotjers Džovanni Akuto.
1436. g.

Svarīgi atzīmēt, ka notika jauno sinjoriju valstisko institūciju (sinjora padomju, īpaša pārvaldes aparāta u.c.) savienošanās ar veco komūnu aparātu. Komūnu sinjorijā politiskā un juridiskā persona bija atkarīga, pirmkārt, no tā, kādai varai (sinjora vai komūnas) bija pārsvars pilsētā, un, otrkārt, no tā, kādā veidā vara tika atņemta komūnu republikāniskajām institūcijām (ar statūtu palīdzību, kas tās likvidēja tieši, vai arī kā Florencē – ieviešot daudzpakāpju vēlēšanu sistēmu, kā rezultātā galvenos amatus ieņēma Mediči – valdnieka, kas formāli neieņēma nekādu amatu valsts mašīnā, bet īstenībā realizēja oligarhisko politiku, – ielikteņi).

Jauno valstisko formu stabilitāte balstījās uz jaunajiem sociālajiem spēkiem – lielo manufaktūru īpašniekiem, baņķieriem, tirgoņiem u.c. Uz šā jaunā slāņa pārstāvjiem tika attiecināts dižciltīgo tituls (*noble*). Florencē 1434. g. tika nodibināta Kozimo Mediči (*Cosimo Medici*, 1389–1464) sinjorija. Kozimo un viņa mazdēla Lorenco Lieliskā (*Lorenzo Medici il Magnifico*, 1449–1492) politika liecina par pakāpenisku absolūtisma tendenču nostiprināšanos, kaut arī formāli saglabājās republikāniskās demokrātijas institūcijas. Turpretim daudzās citās sinjorijās tika iznīcinātas komunālās institūcijas (piemēram, Milānā ar tirāniskām metodēm valdīja Viskonti – viens no nežēlīgākajiem sinjoriem renesansē).

15. gs. beigās (Florencē – 16. gs. sākumā) valsts iekārtas forma tika pietuvināta tās saturam: praktiski visas valstis pārvērtās par principātiem, tika izbeigta republikāniskās konstitūcijas un veco komunālo iestāžu darbība. Absolūtisms no politiskā pārgāja juridiskajā.

Jānorāda, ka tirāni veicināja ja no kultūras demokratizāciju, tad vismaz tās sekularizāciju un mākslas autonomizāciju. Sinjors atbrīvoja dzejniekus un māksliniekus no pakļautības striktajiem cunfšu reglamentiem, nodrošinot intelektuāļiem brīvības un neatkarības ilūziju, kā arī izveidoja nepārprotami laicīgu mākslas darbu tirgu. Komūnu un baznīcu kā pasūtītājs aizvietoja sinjors, kuram jaunā renesanses kultūra bija dzīves nepieciešamība. Tirāns uzņēmās aizbildniecību pār renesanses kultūru arī tāpēc, ka to pra-

sija valsts prestižs un diplomātiskās sarakstes rutīna, kas nebija iespējama bez labas latīņu valodas, vēstures un retorikas pamatu zināšanas. Tirāni ar mākslas palīdzību centās pacelt savu autoritāti un iemantot slavu. Šim uzdevumam tika radīti arī memoriālie ansambļi. 14. gs. par galveno mākslas darbu pasūtītāju kļuva "treknā tauta" – *popolo grasso*.

Tādējādi kopumā Itālijas tālaika vēsturē ir jāatšķir republikas no feodāļu valstīm. 12.–13. gs. tās ziemeļos un centrālajos reģionos bija daudz republiku (apmēram 70), no kurām līdz 15. gs. lielākā daļa bija zaudējusi patstāvību – vai nu tās kontrolēja feodālis, vai arī tās bija kļuvušas par lielāku pārvaldes apgabalu locekļiem. Lielākās pilsētas bija divas republikas – Florence un Venēcija, renesanses pilsētas *par excellence*. Pārējās lielākās bija Milāna, Roma un Neapole, kuras var nosaukt par monarhijām: tajās vara tika nodota vai nu mantošanas, vai arī vēlēšanu ceļā. Centrālā politiskā institūcija bija galms, kas pildīja gan privātās, gan publiskās funkcijas. Galmu veidoja simtiem personu: 1527. g. pāvesta galmā ietilpa 700 cilvēku. Monarhijās juridisko un finansiālo problēmu risinājumu uzticēja speciālistiem.

Teorētiski atšķirības starp republikām un feodāļu valstīm noteica tas, ka pirmajās vara piederēja "tautai", otrajās – feodāļiem. Praksē šīs atšķirības nebija tik lielas. Valstis, kuras it kā ārēji pārvaldīja tauta vai feodālis, slēpa faktu, ka īstenībā vara atradās oligarhijas rokās.

Ne velti par tālaika svarīgāko politiskās domas problēmu kļuva brīvības un tirānijas attiecību jautājums. Humānisti uzskatīja, ka neatkarīga valsts, kas balstās uz saprātīgās kopdzīves principu, zaudē savu brīvību, ja to pārvalda tirāniski. Brīvība nozīmē – nedzīvot zem tirāna varas.

Tieši šai problēmai veltīts Kolučo Salutati (*Coluccio Salutati*, 1331–1406) darbs "Par tirānu" (*De Tyranno*). Salutati bija humānists, kas ne tikai pirmais pamatoja renesanses *studia humanitatis* principu, bet arī iezīmēja sava laikmeta republikānisma kontūras.

Tirāns, kā domā Salutati, ir tas, kurš sagrabis varu un kuram nav likumīgu tiesību uz to (īstenais tirāns); taču tirāns var būt arī tāds indivīds, kuram ir likumīgs varas pamats, bet kurš valda nežēlīgi, neievērojot tiesības un likumus (slēptais tirāns). Fiksējis tirānisma iezīmes, Salutati mēģināja atbildēt uz jautājumu par tiesībām tirānu nogalināt. Tauta ne tikai drikst, bet tai ir pat pienākums nogalināt īsteno tirānu. Turklāt tas nav vardarbības akts, bet gan rīcība, ar kuras palīdzību tiek restaurētas tautas suverēnās tiesības.

Rakstot par likumīgā valdnieka, kas degradējies par tirānu, nogalināšanu, Salutati norāda, ka to nedrīkst veikt privātpersonas. Ja pilsētā valda tauta, tad "likumīgi būs tas, ko izdarīs vairākums". Vienlaikus viņš apstiprina domu, ka monarhija ir ideāla valsts forma, jo tā līdzinās Dieva, kurš cilvēkam jāatdarina visos darbos, valdīšanai.

Itālija 16. gadsimtā

Pats nežēlīgākais un cietsirdīgākais itāļu tautai bija 16. gadsimts, kura pirmajā pusē plosījās nebeidzami savstarpējie iznīcināšanas kari. Tajos, cīnoties par Itālijas auglīgajām zemēm, iesaistījās Francija, Spānija un Svētā Romas impērija, vēlāk – arī Anglija un Osmaņu Turcija. Tas bija pirmais pasaules karš Eiropā – tieši tā to uztvēra laikabiedri. Itāļu pilsētas tajā bija aktīvas līdzdalībnieces, taču – dažādās karojošajās pusēs. Atšķirīgās intereses saasināja pilsētu savstarpējos konfliktus.

Tāpēc 16. gs. salīdzinājumā ar 15. gs. sākās intelektuālā un mākslas dzīves degradācija, sabiedrības dzīvē iestājās regress. Visā valstī risinājās refeodalizācijas process, mazinājās humānisma ietekme, pieņēmas spēkā katoliskā reakcija (1542. g. tika nodibināta Romas inkvizīcija, kopš gadsimta sākuma nemitīgi tika veidoti aizliegto grāmatu saraksti u. tml.).

Itālijā pāvesta varai nebija pietiekama spēka, lai apvienotu valsti, bet tā bija pietiekami stipra, lai pretotos šai apvienošanai. Pāvesta valsti, kas atdzīvojās pēc Aviņonas gūsta, tikai Nikolaja V (*Nikolaus V*, 1447–1455) un Jūlija II (*Julius II*, 1503–1513) laikā iespējams uzskatīt par vienotu valsti. Citas monarhijas un pilsētu republikas, kas pastāvēja Itālijā 16. gs. sākumā, naidojās savā starpā un viegli kļuva par citu (“ārzemju”) valstu ieguvumu. Piemēram, Milānā vara piederēja kondotjera Sforcas namam, kas ieguva varu pēc hercoga

Filipa nāves (viņam nebija bērnu). Cīņā par varu viens no Sforcas mantiniekiem vērsās pēc palīdzības pie Francijas. 1494. g. franču karalis Šarls VIII (*Charles VIII*, 1470–1498) ieņēma Toskānu un devās tālāk uz dienvidiem, cerot iekarot Neapoli. Šarla panākumi mudināja uz atbildes rīcību milāniešus, kuri, nobijušies no franču karaļa “ēstgribas”, ātri noslēdza militāru līgumu ar Venēciju un Svētās Romas impērijas imperatoru Maksimiliānu I (*Maximilian*, 1459–1519). Šarla VIII karpēkam nācās pamest Itāliju.

Tomēr jau 1499. gadā Luijs XII (1462–1515), Šarla VIII mantinieks Francijas karaļa tronī, ieņēma Milānas hercogisti un Dženovu, un cīņa par Neapoles karalisti noslēdzās ar līgumu ar Spāniju. Cits Luija sabiedrotais bija Čezāre Bordža (it. *Borgia*, sp. *Borja*, 1475–1507). Tikai 1511. g. franči tika padzīti no valsts, jo pāvestam Jūlijam II izdevās noslēgt savienību ar Šveici, Spāniju un Angliju. Taču Fransuā I (*François I*, 1494–1547) 1515. g. no jauna iekaroja Neapoles karalisti un Milānas hercogisti.

1519. g. par Svētās Romas imperatoru kļuva Kārlis V Spānietis (*Karl V*, 1500–1558). Tas izraisīja Spānijas un Francijas cīņu par Itālijas zemēm. Spānijas karaļi vienlaikus bija arī Neapoles karaļi, bet franču karaļi dominēja Itālijas ziemeļos Lombardijā. Abu lielvalstu valdnieki centās pakļaut savai varai visu Itāliju, un šīs vēlmes izraisīja konfliktus.

Īpaši liela loma tā sauktajos Itālijas karos (1494–1559) bija pāvestu Romai. 1508. g. kareivīgais pāvests

Jūlijs II izveidoja Kambrijas līgu (tajā ietilpa arī Spānija, Francija un Svētā Romas impērija), kuras armija satrieca Venēcijas republiku. Taču jau pēc trim gadiem, vēloties izspiest Franciju no Lombardijas, viņš pats noslēdza līgumu ar venēciešiem un izveidoja Svēto līgu (1511). Tās lozungs bija "barbaru" padzišana no Itālijas; galveno militāro kontingentu tajā veidoja spāņu karaspēks.

1525. g. franču karaspēks tika saukauts kaujā pie Pāvijas un Fransuā I nokļuva gūstā. Šo notikumu rezultātā Francija zaudēja īpašumus Itālijā, turpretim Spānija ieguva ne tikai Dienviditālijas teritorijas, bet arī Lombardiju.

Itālijai karš nesa katastrofālas sekas. Milzīga valsts daļa atradās Hābsburgu rokās. Galvenā priestera tuvredzīgās politikas dēļ sadumpojās Kārļa V karavīri un izlauzīja Romu (1527), bet Florencē tika likvidēta republikāniskā iekārta (1530). Visa Itālija, izņemot Venēciju, zaudēja savu nacionālo neatkarību.

Jāpiezīmē, ka politiskā sadrumstalotība dažkārt savā ziņā veicināja intelektuālo attīstību, jo atsevišķi cilvēki varēja izvēlēties savai darbībai visatbilstīgākos apstākļus, laiopot starp politisko konfliktu izraisītajām savstarpējām cīņām. Piemēram, Leonardo da Vinči dzīves pēdējos gadus pavadīja sava aizbildņa un drauga Fransuā I galmā. Tomēr kopumā degradācija bija acīmredzama.

Lai laikmeta politiskā aina būtu pilnīgāka, ir jāpakavējas pie dažu pilsētu politiskās dzīves un tās struktūras raksturojuma. Jāpiezīmē, ka tajā laikā lielākā daļa cilvēku

dzīvoja uz laukiem un lielpilsētu mūsdienu izpratnē nebija. Protams, itāļi, franči, angļi un citas tautas slavīnāja savas pilsētas – bet kā tās izskatījās?

Pilsētas ietvēra mūri, kuru stūros atradās apaļi aizsardzības torņi. Ceļš uz pilsētu gāja pa iepaklu vai gravu un noveda pie nelieliem pilsētas vārtiem, kurus dienu un nakti apsargāja karavīri. Bieži virs vārtiem karājās kādam noziedzniekam nocirsta roka, kāja vai pat galva. Kad cilvēks iegāja pilsētā, tas nonāca haotiski izvietotu un nekoptu ielu tīklā; šo ielu vidū bija ierīkotas notekas, kas lietus laikā pārplūda. Saulainās dienās gājēji sacēla tādus putekļus, ka bija grūti elpot. Pa ielām klejoja bērni, vistas, suņi un pat cūkas.

Katrai saimei pilsētā bija savs nams, dārzs aiz tā, tajā bija sakņu dobes un malkas šķūņi. Bieži pilsētām bija raksturīgs tas pats, kas laukiem, jo dzīve tajās salīdzinājumā ar laukiem nebija kardināli mainījusies: katrai mājai bija pārtikas krājumu glabātava, pavards, kas kurējās visu dienu, vīnogu spiestuve un zirgu stallis. Lauki iespiedās pilsētā visos dzīves aspektos, arī valodā.

Cilvēki dzīvoja ļoti saspiesti, un 15.–16. gs. viņiem vēl nebija izveidojušās prasības norobežoties, tiem trūka mūsdienām raksturīgā cilvēku kautrīguma. (Katram atsevišķa istaba, telpa profesionālajai darbībai – tās ir prasības, kas raksturīgas 20. gadsimtam.) Pilsētā dzīves centrs bija virtuve, kopā ar cilvēkiem mitinājās arī mājdzīvnieki, jo visas telpas bija aukstas. Šis laikmets mūsdienu komfortu nepazīna.

Pjēro della Franceska. Ideālas pilsētas tēls. 15. gs. vidus

Svarīgs faktors bija pilsētu saimnieciskā neatkarība. Tās attīstījās un auga, nevis balstoties uz vardarbību un laupīšanu, bet pateicoties tieši ekonomikai (viduslaikos tas bija neiedomājami). Te dominēja darbs un maiņas tirdzniecība, radās ietekmīgas ekonomiski tirdznieciskās apvienības. Agrāk tirdzniecība līdzinājās laupīšanai, ar kuru nodarbojās ne tikai laupītāji un pirāti. Tā balstījās uz milzīgu starpību starp iepirkšanas un pārdošanas cenām un bija orientēta uz nelielu apgrozījumu. Tirdzniecība bija neformalizēta un nebija saistīta ar ražošanu – ienākumi tajā neatgriezās. Notika vienkārša bagātību pārdalīšana.

Tirdzniecība pilsētās bija kvalitatīvi citāda – tā bija saistīta ar darbu un orientēta uz masu patēriņu. Šāda tirdzniecība paredzēja ienākumu un izdevumu skrupulozu uzskaiti, atieksmi pret naudu kā pret materializētu darbu. Attīstījās tirdzniecības tehnika, izveidojās unificēta mēru un svaru sistēma, nauda sāka funkcionēt ne tikai kā maksāšanas, bet arī kā maiņas līdzeklis. Izveidojās arī bezskaidras naudas norēķinu sistēma.

Pilsētās dzima jauna dzīves izjūta un palielinājās reliģiskās dzīves intensitāte. Tur kristietības nostiprināšanās vārdā nauda nonāca saistībā ar dievbijību. Ar naudu finansēja katedrāļu celtniecību, krusta karus un slimnieku kopšanu. Pilsētās, kurās, kā sekularizētajā Jeruzalemē, plauka tirdzniecība, māksla un zinātne, ticība bija saistīta ar aktīvu rīcību. 14.–16. gs. arī itāļu komūnas Florences iedzīvotājiem izturēšanās pret savu pilsētu bija sakrāls akts. Viņi bija pārliecināti, ka tās vienreizīgums, savdabība, pārkums pār citām pilsētām ir dievišķās providences noteikts. Šā laika patriotismam raksturīga īpaša intensitāte, jo tas īstenojās samērā šaurā telpā: komūna tās iedzīvotājiem nebija nejauša dzīvesvieta, un ļaudis to uztvēra kā viņu pašu neatņemamu daļu, kuru pazaudēt nozīmētu pazaudēt pašiem sevi. Nav nejaušība, ka renesanses utopijās runa ir par pilsētām kā “imanento transcendenci” – ar to ģeometriskajām formām, racionālo dzīves kārtību u. tml.

Laikā, kad vara koncentrējās sinjoru rokās, pilsētas auga atbilstīgi noteiktam plānam, realizējot dzīvē dažādas teorijas. Šā laika traktātos

var atrast daudzus pilsētu celtniecības projektus, kuru pamatā ir ģeometriskās shēmas (šaha galda tīkls; stari, kas iziet no vienota centra, u.c.) un kuri tādējādi centās pilsētas iekārtojumā atspoguļot politiskās pārvaldes pilnību. Ideālās pilsētas utopijās apvienojas šā laika politiskās un estētiskās idejas. Taču politiskās pārvaldes nenoturības dēļ tikai nedaudzi projekti tika īstenoti dzīvē.

Ideālo pilsētu centrā vienmēr atrodas liels laukums, kura malā paceļas valdnieka pils. Laukums vairs nav komunālās dzīves centrs. Tas drīzāk ir pils turpinājums, ceremoniju vieta. Tāpēc tam ir pareiza forma un to ceļ kā vienotu ansambli. Centrā atrodas memoriālā kolonna, un pils ir zaudējusi savus nocietinājumus. Valdnieka pilij, rakstīja Leons Batista Alberti (*Leon Battista Alberti*, 1404–1472), ir jāpārsteidz nevis ar savu draudīgo veidolu, bet gan ar proporciju harmoniju.

Milāna

Milānas valsts valstisko institūciju struktūra bija šāda. Deviņu simtu padome (Lielā jeb Kopējā padome) un Augstākā padome (Mazā padome) pārstāja būt par tautas pārstāvniecības orgānu un pārvērtās par iestādi, kuras locekļus iecēla Viskonti. Reāli par valdošo kļuva Augstākā padome, kuras sastāvā ietilpa divpadsmit cilvēku, kas pārzināja civilās pārvaldes galvenās nozares. Formāli pārvaldi īstenoja ģenerālais vikārijs, kam līdzās darbojās

Slepenā padome. Ģenerālais vikārijs atbildēja par iekšpolitikas un ārpolitikas jautājumiem, vienlaikus būdams arī augstākā tiesu instance īpaši svarīgās lietās. Ar ikdienas jautājumu risināšanu nodarbojās Taisnīguma padome. Līdzās šīm institūcijām tika izveidotas iestādes, kas kontrolēja atsevišķas pārvaldes nozares.

1396. g. tika izdoti jauni statūti, saskaņā ar kuriem likumdevēja tiesības un tieslietas tika nodotas valdniekam, kas izdeva savus likumus un rīkojumus. Tie kļuva par Milānas paražu tiesībām, kas tika lietotas pēc analogijas principa. Komūnas statūti bija spēkā gadījumos, kad tie nebija pretrunā ar paražu tiesībām. Milāna pārvērtās par valsts galvaspilsētu ar centralizētu birokrātisko aparātu, kuru izveidoja un vadīja sinjors, vienotu nodokļu sistēmu un likumdošanu. 1395. g. Džangaleaco (*Giangualeazzo I*) saņēma Lombardijas hercoga titulu un sinjorijas transformācija par monarhistiska tipa valsti tika pabeigta.

Florence

J. Burkharts nosaucis Florenci par pirmo mūsdienu pilsētu pasaulē, kurā viss atradās “nemitīgā kustībā”, pretstatot to Venēcijai kā “šķietama miera un politiskā klusuma” pilsētai. Tur pirmo reizi esot dzimusi doma par valsts konstitūcijas racionālu konstruēšanu, kas atšķiras no “konservatīvās” jeb “tradicionālās” pasaules uztveres.

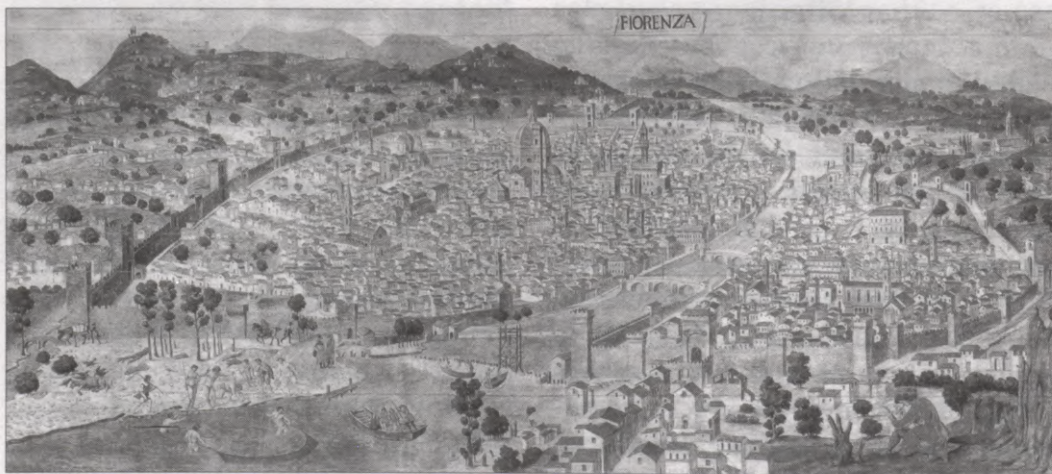
Itālijas lielākajā daļā sāka dominēt pilsētas, kuru iekšienē notika

cīņa par varu starp populāniem un dižciltīgajiem (nobiļiem), cīņa, kas savu kulmināciju sasniedza 13. gs. un pilsētu lielākajā daļā noveda pie populānu uzvaras (citos gadījumos tā beidzās ar kompromisiem). Par pašu progresīvāko kultūras centru Itālijā kļuva Florence (burtiskā tulkojumā – “Ziedošā”) – baņķieru un ražotāju pilsēta ar starptautisku nozīmi, kuras amatniecībā jau iezīmējās pāreja uz manufaktūru ražošanu (darba dališana). 13. gs. florenciešu gildes cīnījās ar patriciešiem par varu un beigās guva uzvaru. Florencē birģeru iekarojumi tika fiksēti slavenajos 1293. g. pieņemtajos “Taisnīguma iedibinājumos” (*“Ordinamenti della giustizia”*). “Taisnīguma nodibināšanas” rezultātā visas politiskās tiesības tika nodotas gildēm. Tas bija pagrieziena moments, kas deva iespēju Florencei uzplaukt.

Tajā pašā laikā asa kārtu cīņa notika citā virzienā, proti, ģilžu iekšienē, un tā norisinājās arī Florencē. Tur pilsētas attīstība bija saistīta ar

pilsoņu – komūnas locekļu noslāņošanās, kas atspoguļojās ģilžu sadalījumā vecākajās, vidējās un jaunākajās, kā arī antagonismā starp “trekno tautu” (*popolo grasso*) un “vājo tautu” (*popolo minuto*). 14. gs. “treknajai tautai” pieauga spēks, to vadīja paši bagātākie baņķieri, tirgoņi un vadmalu audēju darbnīcu (ģilžu) īpašnieki.

Arī “plānā tauta” sāka paust savu neapmierinātību ar esošo stāvokli. Šī neapmierinātība guva politisko noformējumu pēc asiņainās čompu sacelšanās apspiešanas 1378. g., kad ģilžu savstarpējā cīņā tika ierauts trešais spēks – beztiesiskie un nežēlīgai ekspluatācijai pakļautie ģildēm nepiederīgie strādnieki (čompi), kuriem pievienojās sīkie amatnieki. Sacelšanās Florencē beidzās ar tautas sakāvi. Rezultātā izmainījās valsts varas struktūra – sākumā faktiski un vēlāk arī juridiski tika noformētas “treknās tautas” privilēģijas. Vara pilsētā nonāca Alberti saimes rokās, kuru nomainīja Albiči saimes

Florence 14. gadsimtā. Zīmējums.

oligarhija. No 14. gs. republikāniskā pārvaldes forma arvien vairāk pārvērtās tikai par šķietamību. Ar Kozimo Mediči nākšanu pie varas 1434. g. komūnas iekārta tika galīgi sagrauta. Florencē nomināli paliekot republikai vēl gadsimtu, tā sākumā pakļāvās slēptai, bet pamazām – arvien atklātākai Mediči saimes diktatūrai. Florencē pāreja uz sinjoriju notika 15. gs. pēdējā trešdaļā, Lorenco Mediči valdīšanas laikā.

Florences uzplaukuma pamats bija ekonomika. 14. gs. sākumā tirgoņi vadījās pēc šāda likuma: “Divdesmit procenti nav nekas, piecdesmit procenti ir pieņemami, simts procenti ir labs guvums.” Tas izteica Ziemeļitālijas tirgoņu un birģeru pašapziņu, kura balstījās uz nesamērīgi lielu akumulācijas spēju. No krusta karu laikiem līdz Lielajiem ģeogāfiskajiem atklājumiem itāļi bija Rietumu galvenais ekonomiskais spēks un viņu tirgoņi bija vadošā sociālā grupa visā Vidusjūras baseinā.

1340. g. ievērojamā Bardi tirgoņu un banku nama aģents Frančesko Balduči Pegoloti (*Francesco Balducci Pegolotti*) sarakstīja darbu “*Practica della Mercatura*”, pēc kura var spriest par Florences tirgoņu darbības ģeogrāfisko izplatību – no Anglijas līdz Spānijai, no Maskavas līdz Aleksandrijai. Itāļu tirgoņi darbojās rajonos, kas tālu izgāja ārpus senās Romas impērijas teritorijas. Šī darbība sekmeja florenciešu tirgoņu neiedomājamo bagātības pieaugumu 14. gadsimtā.

Tāpēc jāsecina, ka Florence pati relatīvi vēl pakļāvās tirgoņu pilsētu saimē. Tās starptautiskā tirdzniecī-

ba balstījās uz tekstilindustriju, kas iezīmēja radikālu saišu saraušanu ar viduslaiku tirdzniecību un amatniecību, kuras orientējās uz lokāliem apgabaliem ar pārskatāmu tirgu.

Taču tieši šis apstāklis Florencē padarīja atkarīgu no Eiropas tirgus konjunktūras, turklāt tas notika divējādi: gan vadmalas noieta aspektā, gan iepirkto izejvielu (proti, vilnas) aspektā. Šī atkarība savukārt noveda pie tā, ka 13. gs. tirgoņi ieguva kontroli pār sīkajiem vadmalas ražotājiem un padarīja tos atkarīgus no peļņas.

Kapitāla un darba nošķiršanās veicināja arī darba dalīšanas pastiprināšanos vadmalas ražošanā. Florencē vadmalas ražošana ietvēra divdesmit sešus posmus, un tas radīja veselu virkni tehnisku un organizatorisku problēmu. Darba procesu veidoja pieci posmi: vilnas sākotnējā apstrāde, vērpšana, vadmalas aušana, krāsošana un, visbeidzot, galīgā apstrāde.

No audēju cunftes statūtiem “*Arte della lana*” redzams, ka tikai krāsotāji (*tintori*) bija daudzmaz organizatoriski patstāvīgi kā *membra minora* (lielā mērā tāpēc, ka viņiem piederēja darba instrumenti un krāsošanas līdzekļi).

Florences uzplaukumu var izteikt arī ar jēdzienu *fortuna* un *ragione* palīdzību, kas renesansē iemantoja lielu popularitāti: no vienas puses, tie norāda uz aptākļiem un laimīgu sagādīšanos, no otras, – uz to, ka Florences tirgoņi izstrādāja metodes, kas noteiktos apstākļos deva iespēju izkalkulēt nejaušības un tās novērst. Tādējādi *fortuna* izteica to,

ka ir gan laimīgi apstākļi, gan ne-
jaušības, gan negaisi un vētras uz
jūras, bet *ragione* – to, ka pastāv
prāts, tiesības un procentu likmes.
Florence balstījās uz abiem šiem
principiem.

Florencē priekšgalā atradās Sin-
jorija (*Signoria*), kuras sastāvā ietil-
pa deviņi *Gonfaloniere della giusti-
zia* (Taisnīguma nesēji) un astoņi
priori. Šīm institūcijām sekoja divas
komisijas – *Gonfalonieri* ar sešpa-
dsmit un *Buonomini* ar divpadsmit
locekļiem. Abām šīm komisijām bija
likumdevējtiesības. Kā izpildvara
darbojās vēl divas padomes – Tautas
padome un Komūnas padome, bet
tās bija zaudējušas savu lomu. Lī-
dzās tām pastāvēja speciālas ekse-
kutīvās un tiesību komitejas: “sešu”
komiteja nodarbojās ar tirdzniecības
lietām, “astoņu” komiteja – ar krimi-
nālnoziedzumiem, “desmita” komi-
teja – ar kara un miera jautājumiem.
Nepieciešamības gadījumos sasauca
pratiene (padomes sapulci bez no-
teikta locekļu skaita) un *parlamenti*
(vispārējo pilsoņu sapulci). Vēl dar-
bojās kanceleja, kurā amatus ieņēma
profesionāli ierēdņi. Amatu rotācijas
temps bija augstāks nekā Venēcijā,
par Sinjorijas locekļiem ievēlētie pil-
soņi darbojās tikai divus mēnešus.
Tāpēc katru gadu maģistrātiem bija
jāieņem 54 vietas, kas tika sadalītas
lozējot: somā (maisā) tika iemestas
zīmītes ar visu vēlamu pilsoņu vār-
diem.

Zīmīgi, ka slavas vārdus savai pil-
sētai bija izteikuši daudzi laika-
biedri. Vēlākais pāvesta sekretārs
Leonardo Brunī (*Bruni*, ap 1369–
1444) savā darbā “Florences pilsētas

cildinājums” (*Laudatio Florentine
urbis*) norāda, ka pilsēta tikusi di-
bināta Romas republikas laikā un
saglabājusi savu brīvību arī impē-
rijas periodā. Brunī acīs Florence ir
pilsēta, kuras pārākums “izraisa ap-
brīnu”, jo tā ir ideāli iekārtotas valsts
paraugs, kurā viss, līdzīgi harmonijai
mūzikā, atrodas saskaņā. To veicina
gan pilsētas ģeogrāfiskais izvietoj-
jums, gan klimats, gan celtnu skais-
tums, gan arī tās iemītnieku veselība.

Ideāla esot arī Florences politiskā
iekārta, kurā neesot “nekā netaisnī-
ga, nekā nesaskaņota” un kurā “vi-
sās lietās valda tauta un brīvība”.
Brīvību garantē konstitūcija, kas
nosaka to, ka pilsētā visaugstāk tiek
cienīta likuma vara. Uz to virzīta ir
arī likumu pieņemšanas procedūra:
tās daudzpakāpju raksturs (sākumā
likumus pieņēma priorāts – augstā-
kā republikas izpildvara, vēlāk Ko-
mūnas padome un visbeidzot Tautas
padome, kurai bija galīgā apstipri-
nājuma prerogatīvas) nodrošināja
to, ka politiskajā dzīvē aktīva loma
bija vidusslānim. Tikai tāda valsts
iekārta atbilst prātam un tiesībām.
Galū galā, uzsver Brunī, “no dažā-
dām kārtām ir izveidota liela vienlī-
dzība, kad ievērojamos pilsoņus aiz-
stāv to spēks, bet vājos – valsts”.

Likumu aizsardzībai ir izveidotas
speciālas maģistratūras: neievērotās,
pārkāptās tiesības vienmēr var aiz-
stāvēt tiesā. “Tādējādi brīvība plaukst
un saglabājas valstī.” Ir pārsteidzoši
redzēt, kā brīvība veicina talantu
uzplaukumu. Vīrišķīgajiem pilso-
ņiem valstī ir cerības iegūt slavu.
Brunī brīvību aplūko ne tikai politis-
kās autonomijas, bet arī konstitūcio-

nāļajā aspektā, t. i., katram ir tiesības "būt līdzdalībniekam valstī". Brīvība valstī nav iedomājama bez likumiem, brīvības jēdziens ietver sevī vienlīdzību likuma priekšā. Likumu mērķis ir nodrošināt vienlīdzību.

Venēcija

Venēcijas tirgoņi

Pārsteidzošs fenomens ir Venēcijas republika, kurā republikāniskā iekārta pastāvēja vēl 300 gadu pēc renesanses. To nespēja pakļaut neviens iekarotājs, to nesagrāva iekšējie nemieri. Šādai ilgstošai stabilitātei ir vairāki cēloņi. Pirmkārt, ģeogrāfiski Venēcija ir sala un to bija grūti iekarot. Tikai tad, kad Venēcijai vairs nebija regulārā karaspēka, to 1797. g. bez cīņas iekaroja Napoleona karavīri. Republika bija pastāvējusi vairāk nekā 1000 gadu. Otrkārt, tajā bija izveidota gudra varas kontroles sistēma. Florencē, Milānā, Romā un citur vienmēr kādam atsevišķam indivīdam izdevās sagrābt varu. Venēcijā tā nenotika. Katru amatpersonu pēc neilga laika ievēlēja no jauna; vienīgi dodzs – valsts galva – palika savā amatā līdz pat nāvei, taču parasti tas bija vecs vīrs. Treškārt, venēcieši, līdzīgi florenciešiem, savu pilsētvalsti pielūdz, izturējās pret to kā pret sakrālu objektu. Pilsētas patrons bija svētais Marks.

Venēcija bija internacionāla pilsēta, kas balstījās uz tirdzniecību. Tā bija vārti starp Eiropu un Āziju, kā

arī starp Eiropu un Āfriku. Londona un citas pilsētas kontinentā vēlējās izveidot karaspēku, kas spēkā varētu līdzināties Venēcijas flotei, lai ar tā palīdzību ielauztos starptautiskajā tirdzniecībā.

Venēcijas sabiedrībā apgrozījās daudz svešautiešu. Vieni aizbrauca, to vietā nāca arvien jauni. Tajos laikos par pilsētu bija priekšstats kā par vietu, kur valda neierobežota bagātība, ko dod kontakti ar ārzemēm. Vienlaikus ārzemniekiem, kas tajā dzīvoja, – vāciešiem, grieķiem, turkiem, jūdiem u.c. – bija liegta pilsonība, un tie uzturējās tur kā pastāvīgi imigranti. Līgums bija atslēga, kas svešajiem pavēra durvis uz pilsētas bagātību.

Venēciju bagātu bija padarījusi tirdzniecība ar garšvielām. Pirmā garšviela, kuras tirdzniecību kontrolēja pilsēta, bija sāls – pats elementārākais līdzeklis pārtikas produktu uzglabāšanai. Agrajos viduslaikos sāli iztvaicēja purvos netālu no pilsētas un tad noteiktās vietās pārdeva. Tāpēc bija nepieciešams nodibināt arī kontroli pār cietzemi. Venēcija kļuva bagāta, arī pateicoties tirdzniecībai ar tādu garšvielu kā safkāns, kas, līdzīgi zeltam un tekstilijām, nāca no tālienes. Šī tirdzniecība aptvēra visu Eiropu un bija atkarīga no kontroles pār jūras ceļiem, nevis no zemes īpašumu lieluma, jo safkāns, krustnagliņas, kadiķi un citas garšvielas tika iegūtas Āzijas zemēs, piemēram, Indijā. Venēcija Eiropai kļuva par savdabīgu piltuvi, caur kuru Eiropā ieplūda garšvielas.

Jau ap 1000. g. Venēcija bija valdošais spēks Adrijas jūrā un arī

Sociālā un politiskā struktūra

Venēcijā spēkā bija tradicionālais sabiedrības iedalījums, proti, klērs, dižciltīgie un pārējie.

Runājot par klēru, jāatzīmē, ka pastāvēja tradicionālais iedalījums augstākā (patriarhi, bīskapi) un zemākā (priesteri, mūki) statusa personās. Augstākā klēra – otrās kārtas pārstāvji parasti nāca no dižciltīgajiem, zemākā – no t.s. trešās kārtas.

Otrās kārtas statuss tika noteikts tiesas ceļā. Pie dižciltīgajiem piederēja cilvēki (vīrieši, sievietes, bērni), kuru vārdi tika ierakstīti *libro d'oro* – t.s. zelta grāmatā. 1594. g. tika minēti 1967 vīriešu dzimuma dižciltīgie (to saknes iesniedzās pat 13. gs.). Ap 1580. g. augstākie dižciltīgie Venēcijā, kuras kopīgais iedzīvotāju skaits bija 140 tūkst., bija mazākums. Šī kārtā arī bija sadalīta hierarhiskās grupās, kas atbilda to statusam. Galvenā loma bija divdesmit četriem vecākajiem namiem (*case vecchie*).

Teorētiski Venēcijā valdīja Lielā padome (*Maggior Consiglio*), ko veidoja visi vīriešu dzimuma dižciltīgie, sākot ar divdesmit piecu gadu vecumu, un daži jaunāka gadagājuma locekļi. Te vara un sabiedriskais statuss sakrita pilnībā, taču padome ar vairāk nekā 2000 locekļiem bija pārāk liela, lai varētu veiksmīgi darboties kā pāvaldes institūcija. Tāpēc svarīgākos amatus uzticēja atsevišķiem tās locekļiem.

Senātam pakļautā Lielā padome ievēlēja amatpersonas apmēram 800 svarīgākajiem amatiem (sūtņus, senatorus, Desmit vīru padomi, ties-

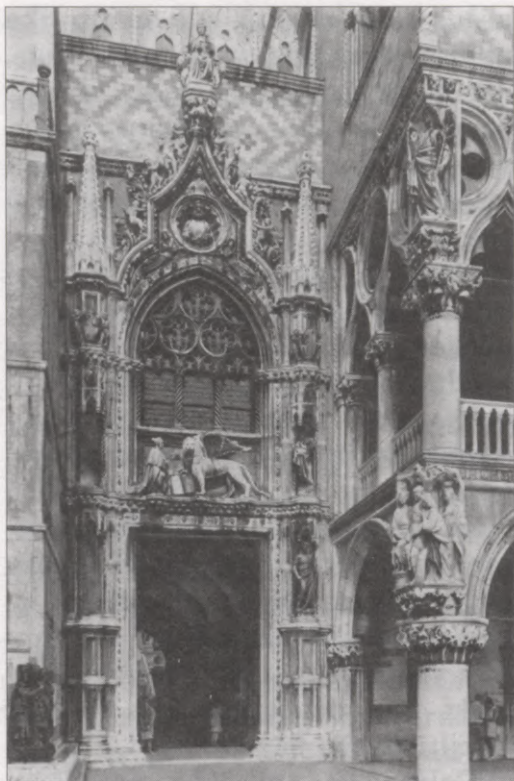
nešus u.c.). Lielākā daļa amatu tika pildīta sešus līdz astoņus mēnešus, daži – vienu līdz trīs gadus. Lielās padomes locekļus ievēlēja uz mūžu, tiem līdzās darbojās profesionāli ierēdņi (piemēram, trīs kanceleju personāls).

Dižciltīgo pozīciju noteica ne tikai statuss un vara, bet arī bagātība. Venēcijas dižciltīgie pretēji Eiropas zemju lielākās daļas dižciltīgajiem nebija atbrīvoti no nodokļiem. Piecdesmit deviņiem venēciešiem ienākumi bija vairāk nekā 2000 dukātu gadā (salīdzinājumam: zellis amatniecībā saņēma apmēram 50 dukātu gadā). Visi šie bagātākie ļaudis, izņemot trijus, bija dižciltīgie. Arī gandrīz visi ievērojamākie zemes īpašnieki bija dižciltīgie, bet ne visi dižciltīgie bija bagāti.

Galvenā loma pilsētā bija dodžiem, kurus ievēlēja uz mūžu, un t.s. *procuratori di S. Marco* (prokuratoriem). Dodžs bija oficiālais valsts galva, bet pats viņš nevarēja izrādīt politisko iniciatīvu: viņš bija valdnieks bez

Dodžu pils Venēcijā. Trešā stāva celtniecības sākums – ap 1340. g.

Džovanni un Bartolomeo Buoni. Dodžu pils Venēcijā. 1438.–1442. g.

varas. Dodžs savus lēmumus pieņēma pēc konsultācijām ar divām komisijām – Desmit vīru padomi un Tautas kolēģiju (*Pieno Collegio*), kas sastāvēja no sešiem *Savii Grandi* (Galvenajiem ministriem), kuri nodarbojās ar darba kārtības sagatavošanu, un vēl desmit ministriem.

Prokuratori uzraudzīja Sv. Marka baznīcu un pildīja dažādus labdarības uzdevumus. Viņi staigāja pa Venēciju un izdalīja žēlastības dāvanas, uzņēmās nepilngadīgo aprūpi un nodarbojās ar to personu īpašuma pārvaldi, kuras nomira, neatstājušas testamentu. Parasti dodžus vēlēja no prokuratoru vidus (tikai septiņi no divdesmit pieciem dodžiem iepriekš

nebija bijuši prokuratori). Prokuratorus ievēlēja uz mūžu, un *ex officio* tie vienlaikus bija arī senatori, taču viņi vairs nepiedalījās Lielās padomes, no kuras tie bija rekrutēti šim amatam, sēdēs. Venēcijā bija arī deviņi ordinārie prokuratori, kurus papildināja “ekstraordinārie”. Šai laikposmā kopumā darbojās 237 prokuratori (kopā ar septiņiem dodžiem, kas iepriekš nebija bijuši prokuratori, to skaits bija 244). Ne visi ietekmīgākie venēcieši bija prokuratori, bet lielākā daļa no tiem piederēja pie ietekmīgākajiem pilsoņiem.

Ne visi bagātie venēcieši bija prokuratori, bet visi prokuratori piederēja pie bagātākajiem pilsoņiem. 1581. g. deviņi no astoņpadsmit prokuratoriem kā gada renti saņēma vairāk nekā 2000 dukātu; 50 % no visiem prokuratoriem nāca no 60 bagātākajiem namiem. 17. gs. laikā prokuratoru skaits pieauga vairāk nekā divkārt.

Venēcijā prokuratorus iecēla Lielā padome no to pilsoņu vidus, kas agrāk jau bija ieņēmuši dažādus amatus un izpelnījušies publisku atziņību.

Venēcijā elite valdīja ne tikai pilsētā, bet arī visā valstī, kas daļēji sastāvēja no sauszemes, daļēji – no aizjūras teritorijām (Krēta, Peloponēsa). Cietzemē, ko sauca par *terraferma*, dzīvoja 1 500 000–2 200 000 cilvēku, no kuriem neliela daļa bija lielpilsētu iedzīvotāji (Brešā dzīvoja apmēram 40 tūkst., Padujā – 30 tūkst., Vičencā – 25 tūkst. cilvēku). Venēcija bija ne tik daudz pilsēta, cik teritoriāla valsts. Valsts pārvaldē elite pildīja dažādas politiskās funkcijas, no ku-

rām galvenās attiecās uz četrām jomām: centrālā pārvalde, lokālā pārvalde, militārās lietas un diplomātija.

150 elites locekļu ieņēma svarīgākos amatus centrālajā pārvaldē – Valsts padomē (*Pieno Collegio*), Senātā vai Desmit vīru padomē.

Valsts padome sastāvēja no 26 cilvēkiem; tajā ietilpa dodžs, 16 *Savii* un 3 vadītāji (*quarantia*). Pieci no *Savii* bija jauni cilvēki, kas apguva pārvaldes mākslu. *Quarantia* priekšsēdētājs pildīja tiesneša pienākumu.

Senātā ietilpa apmēram 200 senatoru, kam jāpieskaita vēl tikpat daudz locekļu, kuriem šis statuss bija saistīts ar viņu ieņemamo amatu. Senāta galvenā funkcija bija likumdošana. Senāts bija atbildīgs par ārpolitiku un militārajām lietām. Senātā svarīgākie amati tika sadalīti, jo arī senāta locekļu skaits bija pārāk liels lēmumu pieņemšanai.

Desmit vīru padome kā sava veida valsts tiesu palāta nodarbojās ar noziegumu izskatīšanu.

111 elites locekļu ieņēma svarīgus amatus lokālajā pārvaldē. Atkarīgās pilsētas saglabāja savus likumus un pat savas pilsētu padomes, taču to vadītāji bija dižciltīgie no Venēcijas. Svarīgākajās pilsētās bija divi šādi *rettori* (“valdītāji”): *podesta*, kas nodarbojās ar civillietām, un *capitano*, kas nodarbojās ar militārajām lietām.

75 elitei piederīgie ieņēma svarīgus militāros amatus: *capitano in golfo* nodrošināja kuģošanu pa Adrijas jūru; *generae contra Usocchi* nodarbojās ar bēgļiem no Osmaņu

impērijas; *proveveditore d'armanta* bija flotes komandants u.tml. Interesanti, ka daudzos oficiālajos amatos tika iecelti dižciltīgie no citām zemēm (no citām Itālijas valstīm, Dānijas u.c.). Profesionālie virsnieki sauszemes bruņotajos spēkos bija tikai vācu dižciltīgie.

47 elites locekļi darbojās kā sūtņi. Šajā jomā elites dominēšana izpaudās sevišķi. Jāpiezīmē, ka visā Eiropā priekšnoteikums diplomātiskajai darbībai bija augsts sabiedriskais statuss un bagātība.

Politiskās varas amati nebija pieejami trim grupām: zemākajiem dižciltīgajiem, Venēcijas vienkāršākajiem pilsoņiem un vienkāršajiem iedzīvotājiem.

Venēcijas valstij piederošajos apgabalos vienkāršie venēcieši iedalījās pilsoņos un t.s. citos; pilsoņi bija apmēram pieci procenti no Venēcijas iedzīvotājiem, un to nebija daudz vairāk kā dižciltīgo. Tie bija izslēgti no Lielās padomes, taču pastāvēja arī citi ceļi, kā tiem apmierināt savu politisko godkāri. Tiem piederēja vesela virkne amatu: Lielais kanclers, Desmit vīru padomes sekretārs, Senāta sekretārs, sūtņu sekretāri, un tie visi bija pilsoņi. Visi šie amati tika ieņemti uz mūžu.

Venēcijas dzīves saimnieciskais pamats bija nomaksātā *decima* jeb 1/10 daļa no gada ienākumiem, ko deva “nekustamā manta” (pirmām kārtām mājas un zemes īpašumi) pilsētā un tuvējās teritorijās. Zemes īpašumi parasti bija sadalīti mazās parcelēs. 1581. g. astoņpadsmit augstāko elites pārstāvju vidējais ienākuma lielums bija 1300 dukātu gadā.

Geto

Šajā laikā Venēcijā sāka ieplūst jūdi, jo tos kā magnēts pievilka drošība pretstatā pārējai Eiropai, kur šajā laikā notika masveidīgi jūdu grautiņi (Spānijā, Vācijā un citās zemēs). Renesansē, līdzīgi kā viduslaikos, jūdus uztvēra kā pa pusei cilvēkus, pa pusei zvērus, uz kuriem maz attiecas likuma aizsardzība. Liela daļa jūdu bija nabadzīgi. Bija arī jūdi, kuri kļuvuši bagāti, nodarbojoties ar naudas aizdošanu. Viņi ieradās ar ievērojamu kapitālu (dimantiem, zeltu, sudrabu).

Arī Venēcijā pret jūdiem mēģināja organizēt grautiņus. Piemēram, tie tika apvainoti sifilisa izplatīšanā, kas pirmo reizi Itālijā parādījās 1494. gadā, lepras izraisīšanā u. tml. Tie nodarbojās arī ar augļošanu, ko tālaika cilvēki dēvēja par "laika zagšanu". Šajā laikā kā pārmetums pret augļošanu ieviesās arguments, ka tā ir saistīta ar seksualitāti. Jau Aristotelis savā "Politikā" bija nosodījis augļotājus, kas gūst ieguvumu "no pašas naudas", it kā nauda līdzīgi kaut kādam nezvēram spētu paliecināt pati sevi. 13.–14. gs. daudzi domāja, ka augļošanai ir kāds sakars ar publiskajiem namiem un prostitūciju. Kristieši kritizēja jūdus par to, ka tie savu naudu vairo tādā "nedabiskā" veidā.

Galū galā jūdu skaits Venēcijā sasniedza 1,5–2 tūkst. cilvēku. Tos nevarēja vienkārši izdzīt, jo ar tiem bija saistītas pilsētas ekonomiskās intereses. Visi jūdi, ne tikai bagātie, nodarbojās ar preču tirdzniecību, viņi maksāja lielus nodokļus.

Venēcija komunikācijai ar jūdu "netīrajiem ķermeņiem" atrada tel-pisku risinājumu. Pilsēta izšķīrās par jūdu segregāciju, nevis izdzīšanu. Masu tīrību panāca mazākuma izolācija. 1515. g. venēcieši sāka izveidot *Ghetto Nuovo*, proti, vietu, kur nometināt jūdus. Vārds *ghetto* sākotnēji nozīmēja "lietuve" (no *gettare* – liet). *Ghetto Vecchio* un *Ghetto Nuovo* Venēcijai kalpoja par vietu metālu lietuvei, kas atradās tālu no pilsētas centra. Uz *Ghetto Nuovo* 1516. g. tika pārcelts 700 jūdu. Viņi dzīvoja divdesmit sešstāvu un septiņstāvu mājās.

Šajā geto kristieši ienāca, lai aizņemtos naudu vai pārdotu pārtikas produktus, kā arī lai veiktu citus darījumus. Līdz ar tumsas iestāšanos tiem geto bija jāpamet un jūdiem tajā jāatgriežas; tur patrulēja arī policija. Visi pieejas tilti tika pacelti un uz āru izejošie logi aizvērti. Vēlāk jūdiem tika atvēlēts arī *Ghetto Vecchio*.

Jūdi geto bija izolēti kā slimi un grēka pilni ļaudis, kas apdraud kristiešu kopienu, jo tie tika identificēti ar smagām fiziskām slimībām. Kristiešiem bija pat bailes tiem pieskarties, jo viņu ķermeņi esot dzimumslimību un citu graužošu spēku nesēji. Jūdu ķermeņi bija arī netīri. Līgumi starp kristiešiem tika slēgti ar skūpstu vai rokasspiediena palīdzību, ar jūdiem – tikai ar paklanīšanos, lai nevajadzētu savstarpēji saskarties. Bailes pieskarties jūdiem izteica priekšstati par cilvēku ķermeņa kolektīvo raksturu. Saskarsme ar jūdiem vienlaikus aptraipīja un pavedināja. Geto izolētā telpa bija kompromiss starp ekonomiskajām

interesēm, kas saistītas ar jūdiem, un nepatiku pret tiem.

Jāpiezīmē, ka jūdi nebija tikai pasīvi upuri. Izolācija deva tiem noteiktas pašnoteikšanās iespējas, turklāt pilsēta jūdu grautiņu uzplūdos tos geto teritorijā sargāja no kristiešu reliģiskā fanātisma. Izolācija pastiprināja jūdu citādumu, un nekrīstīgā dzīve aiz geto mūriem kļuva arvien noslēpumaināka.

Jāsaka, ka visi svešie pilsētā – albāņi, turki, grieķi, pat rietumu kristieši (piemēram, vācieši) – dzīvoja relatīvā izolācijā cits no cita.

Interesanti ir salīdzināt Itālijas pilsētu un citu šā laikmeta pilsētu politisko uzbūvi. Kā piemēru var aplūkot Amterdamu, kas 16. gs. Eiropā kļuva par saimnieciskās un kultūras dzīves centru.

Amsterdama

Arī Amsterdamā bija izveidojies sabiedrības iedalījums trijās kārtās.

Tradicionālajās katolicisma zemēs klērs veidoja īpašu kārtu, turpretim protestantisma mācītāji vairāk darbojās kā advokāti un ārsti, tāpēc ir uzskatāmi par kādas mācīto ļaužu profesijas pārstāvjiem. Dižciltīgajā kārtā tās pārstāvju uzturēšanās vieta bija vai nu zemes (valsts) pārvaldnieka galms, vai arī viņu pašu zemes īpašumi. Amsterdamā galveno lomu spēlēja tirgoņi – cilvēki ar “varu un īpašumu” (*macht en middel*). 16. gs. latīņu valodas vārdu *classis* attiecināja uz prezbiteriāņu baznīcas pārvaldi; 17. gs. sākumā ar šo vārdu sāka apzīmēt skolniekus,

17. gs. beigās – arī nodokļu maksātāju kārtu. Amsterdamā sabiedrības eliti apzīmēja ar vārdu “šķira” – tiešiski nedefinējamu jēdzienu.

Kādas attiecības Amsterdamā bija starp varu un bagātību? Salīdzinājumā ar Venēciju Amsterdamā bija daudz mazāk amatu. Pilsētas padomi (*vroedschap*) veidoja 36 rātes kungi (*raadslieden*), kuri tika ievēlēti uz mūžu. Līdzās tiem darbojās pilsētas vecākais (*schout*), deviņi piesēdētāji (*schepenen*) un četri birģermeistari, kas bieži, bet ne vienmēr, bija Pilsētas padomes locekļi. Birģermeistari bija neatkarīgi gan no padomes, gan no pārvaldnieka. Birģermeistarus iecēla iepriekšējais birģermeistars un piesēdētāji uz vienu gadu; vienu no četriem birģermeistariem, lai tiktu saglabāta nepieciešamā kontinuitāte, iecēla uz nākamo termiņu. Varas eliti Amsterdamā veidoja birģermeistari un pilsētas padomnieki.

Birģermeistara amatu ieņēma tikai bagātie pilsoņi: pusei no Pilsētas padomes piederēja 65 bagātākie nami. 1631. g. 24 namu īpašuma vērtība bija vairāk nekā 200 tūkst. guldeņu (ar nodokļiem aplikts bija ne tikai ienākums, bet arī īpašums); seši no 24 namiem piederēja Pilsētas padomes locekļiem.

Amsterdamietim, lai viņš tiktu ievēlēts Pilsētas padomē, bija jāatbilst šādiem kritērijiem: viņam bija jābūt vismaz 25 gadus vecam, jābūt pilsonim un pēdējos septiņus gadus nodzīvojušam Amsterdamā. Birģermeistaram bija jābūt vismaz 40 gadu vecam. Iedzīvotāju skaits pilsētā 1590. g. bija 30 tūkst., 1620. g. – 90 tūkst.,

1640. g. – 140 tūkst., 1680. g. – 200 tūkstoši. Jāpiezīmē, ka par Amsterdamas pilsoni kļuut nebija grūti, proti, par to kļuva, tur piedzimstot, ieprecoties vai iemaksājot noteiktu naudas summu (1600. g. bija jāiemaksā astoņi guldeņi, 1650. g. – piecdesmit guldeņu).

Amsterdamā sabiedrības elites uzdevumi bija cieši saistīti ar valsti, un to parāda jau svarīgāko amatu uzskaitījums: līdzās birģermeistariem un rātes kungiem bija vecākais (*schout*), deviņi piesēdētāji (*schepenen*), ordinārie un ekstraordinārie mantziņi (kasieri, kuru skaits dažādos pilsētas attīstības posmos bija atšķirīgs), atbildīgais par bāreņiem (*weesmeesteren*), apdrošināšanas meistars (*assurantmeesteren*), komisārs laulības lietās (*huwelijksche zaken*), komisārs kuģniecības jautājumos (*zeezaken*), komisārs naudas maiņas bankā (*wisselbank*), komisārs kreditbankā (*bank van leening*), ūdens nodokļa komisārs (*accius*) un konkursa pārvaldes komisārs (*desolate doedels*). Darbība komisāra amatā bija pirmais solis uz rātes kunga vai birģermeistara vietu.

No pirmā acu uzmetiena šķiet, ka militārie amati Amsterdamā bijuši augstākā godā nekā Venēcijā: 2/3 no elites bija aizsargu ģildes (*burgerij* jeb *scutterij*) virsnieki. Taču jāņem vērā, ka šī ģilde vairāk līdzinājās mūsdienu klubam nekā efektīvai militārai organizācijai.

Rātes kungi valdīja Amsterdamā, Amsterdama – Holandē, bet savukārt Holande pēc 1572. g., kad tā atbrīvojās no Spānijas Hābsburgu jūga, – Savienoto Provinču Republi-

kā. Teorētiski Republika bija federācija, ko veidoja septiņas provinces ar vienādām tiesībām, un Amsterdama bija viena no astoņpadsmit Holandes provinces pilsētām. Taču praksē Amsterdamas elite gandrīz vienmēr panāca to, ko tā gribēja. Galu galā apmēram 44 % no visiem nodokļu ieņēmumiem Holandes provincē nāca no Amsterdamas, savukārt Holandes province maksāja 57 % no nodokļu ieņēmumiem Nīderlandes Republikā. Tādējādi Amsterdamas pilsēta deva 25 % no visā valstī iekasētajiem nodokļiem.

Amsterdama un provinces sūtīja savus pārstāvjus uz dažādām institūcijām valstī, no kurām svarīgākā bija Valsts padome (*Raad von State*).

d. TIRDZNIECĪBA UN TIRGOŅI

Tirdzniecības attīstība

Jau viduslaikos uzlabojās ūdens un sauszemes satiksmes ceļi. Ūdens ceļus izmantoja labprāt, un tie bija lēti. Jauna tipa kuģi intensificēja satiksmi starp Ziemeļjūras un Baltijas jūras zemēm. Kā papildinājumu ūdensceļiem būvēja kanālus. Paplašinājās arī kravu pārvadājumiem pa sauszemi (īpaši kalnu apvidū) ierīkoto ceļu tīkls, un nodibinājās spēcīgas preču nosūtīšanas firmas. Starp pilsētām tika noorganizēta publisko un privāto ziņu nodošanas sistēma, proti, pasta. Pasta sakarus izveidoja pēc imperatora Maksimiliāna I norādījuma, un 1490. g. to nodeva no Ziemeļitālijas nākošās Tasi ģimenes rokās (no šejienes *taxi*). 18. gs. ju-

rists Johans Mozers šo norādījumu pēc nozīmes pielīdzināja Kolumba atklājumiem. Tirdzniecības ceļu izveidošana uz Ameriku, Āfriku un Āziju pirmo reizi cilvēces vēsturē radīja pasaules tirdzniecības sistēmu, kas pavēra globālas perspektīvas – pēc spāņiem un portugāļiem tajā iesaistījās franči, angļi un holandieši.

Tomēr jūras satiksme Eiropas iekšējos ūdeņos intensitātes ziņā vairākkārt pārspēja aizjūru kuģojumus. Tikai starp Ziemeļjūru un Baltijas jūru vien kursēja vairāk kuģu nekā no Eiropas uz Āziju un Ameriku. Liela tilpuma kuģu būvē līdz 16. gs. dominēja vācieši. Kopš 17. gs. vadošo lomu pārņēma holandieši ar maiziem, ātriem un ekonomiskiem kravas pārvadājumiem domātiem kuģiem (*fleute*). Karakuģu būvē kopš 16. gs. vidus priekšgalā izvirzījās Anglija, kurā attīstījās arī kuģu artilērijas būve. Ar progresu kuģu būvē izskaidrojams arī tas, ka 1500.–1650. g. satiksme pa jūru attīstījās ātrāk nekā pa sauszemi.

Sauszemes un jūras satiksme izraisīja progresu kartogrāfijā, kurā priekšgalā izvirzījās vācieši un holandieši (A. un J. Apiani, Merkators, Orteliuss). Labākas un precīzākas kartes, daļēji ar attālumu norādēm jūdzes, ap 1500. g. tika izstrādātas Lotringas, Elzasas un Reinas apgabalā, ap 1570. g. – Bavārijai un Flandrijai, ap 1600. g. – Anglijai. 1579./80. g. izdeva pirmo Eiropas ceļu atlantu (*Itinerarium Orbis Christiani*), 1554. g. – pirmo Eiropas karti, 1569. g. – pasaules karti *in usum navigantium*, t. i., lietošanai

jūras braucienos (pēdējo divu autors bija Merkators, kura izveidotos nosaukumus izmanto vēl šodien).

Arī tirdzniecība ap 1500. g. iegāja ekspansijas fāzē. Tradicionālie tirdzniecības ceļi, gadatirgu centri un tirgoņu pilsētas piedzīvoja jaunu uzplaukumu, sasaistot Eiropu vienotā tirdzniecības sistēmā. To veicināja kvalitatīvās izmaiņas amatniecībā. Veidojās jauna tirgoņu mentalitāte. Precīzāki kļuva darījumi, jaunajā domāšanā konkretizējās laika, drošības, riska un prognožu jēdzieni. Attīstījās racionāla un pārskatāma tirdzniecības tehnika: korekta grāmatvedība (t. s. dubultā grāmatvedība), rūpīga bilanču sastādīšana, naudas apgrozības vienkāršošana, ievēdot bezskaidras naudas maksājumus ar pārskaitījuma palīdzību. Liela nozīme tirdzniecisko darījumu finansēšanā bija kreditēšanas metodei ar vekseļu palīdzību, kas attīstījās un nemitīgi uzlabojās. Minētie jauninājumi iemantoja lielu popularitāti pat tirgoņu vidusslānī. Kā biržu un vekseļu izdošanas centri uzplauka Liona, Antverpene, Ženēva, vēlāk arī Frankfurte.

Paralēli preču un naudas tirdzniecības modernizācijai notika uzņēmēju slāņa sociālā diferenciacija. Godkārigākie vidējie un sīkie birģeri ar milzīgu enerģiju un jaunu, tradīciju nenoslogotu lietvedības metožu palīdzību tiecās uz augšu, kombinējot ražošanu un realizāciju, nodarbojoties ar investīcijām un modernizāciju. Daži uzņēmēji divu vai triju paaudžu laikā pacēlās līdz patriciešu līmenim. Attīstījās jauns agrinā kapitālista tips. Zināms piemērs ir

Fugeri (*Fugger*) un Velzeri (*Welser*) Augsburgā, kas, būdami cieši saistīti ar kompanjoniem Eiropā un citos kontinentos, vienas ģimenes ietvaros kombinēja preču tirdzniecību, kalnrūpniecību, metālapstrādi, tekstilrūpniecību, izmantoja bankas, jaunākos transporta līdzekļus.

Kapitāla akumulācija laikposmā no 1450. līdz 1550. g. neaprobežojās tikai ar uzņēmēju kārtu. Tā bija saistīta arī ar senām tirgoņu dzimtām, kuru acu priekšā gruva vecā sistēma (piemēram, kapitāla procenti no zemes rentes) un kas tiecās pēc kompensācijas, orientējoties uz cita veida peļņu. Sākās tirgoņu aktīva līdzdalība amatniecības un tirdzniecības pieaugumā. Jaunie apstākļi sekmēja gatavību investēt un riskēt, attīstīja piemērošanās spējas, elastību pieaugošās konkurences situā-

cijā, veicināja jauno metožu un tehnikas lietošanu veikalvedībā. Dzima jauna saimnieciskā pašapziņa, attīstījās laikmetam atbilstīgas personiskās un lietišķās īpašības.

Centros, kuros tirgoņi saveda savas preces noliktavās un dibināja factorijas (pastāvīgas apmešanās vietas, kolonijas), noritēja intensīva maksāšana un norēķināšanās. Tur patstāvību ieguva kredīta sistēma un naudas maiņa. Banku attīstībā 14.–15. gs. naudas maiņa (*arte del cambio*) bija kas pilnīgi jauns. Tā stimulēja kapitāla koncentrāciju, kredīta attīstību un komercsabiedrību (*companie, commande*) rašanos. Antverpenē 1530. g. atklāja biržu brīvai naudas apgrozībai. Uz tās ēkas bija uzraksts: “Visu zemju un valodu tirgoņiem” (*in usum negotiatorum cuiuscumque nationis et linguae*).

Tirgus laukums Antverpenē. 16. gs. beigas.

Hābsburgu valstī tā kļuva par centrālo kapitāla tirgu, kas apkalpoja ne tikai firmas, bet arī valdniekus. Līdzīga loma Francijā bija Lionai. Naudas maiņas tehnika pirmo reizi attīstījās Itālijā, pēc tam to pārņēma vācieši, franči, nīderlandieši, angļi. Veidojās arī starptautiskas tirdzniecības savienības un sabiedrības. 15. gs izplatījās apdrošināšanas sistēma, kas nodrošināja kompensācijas saņemšanu par neveiksmīgām operācijām. Parasti šajā jomā dominēja divas formas: apdrošināja vai nu visu kuģi uz noteiktu laiku (gadu vai dažiem mēnešiem), vai arī precī uz kādu atsevišķu reisu (vienā virzienā vai turp un atpakaļ). Maksāt vajadzēja 8–30 % no apdrošināamo priekšmetu vērtības.

Šis agrinā kapitālisma ceļš iezīmējās vēl pirmsreformācijas periodā

un sastapa lielu pretestību publiskajā dzīvē, kas bija orientēta uz naturālo saimniecību. Pār tirgoņiem un augļotājiem vēlās kritika vēl pirms Lutera (sk. viņa darbu “Par tirdzniecību un augļošanu” – “*Von Kaufhandel und Wucher*”, 1524) un noritēja publiskas diskusijas un strīdi par jauno tirdzniecības formu ētisko un tiesisko pieļaujamību. Arī tālākā kapitālisma attīstība nenoritēja pa taisnu līniju. Itālijā un Vācijā 16. gs. lielie tirgoņi savu kapitālu ieguldīja zemes īpašumos un kļuva par lauku dižciltīgajiem. “Kapitālisma gars” un *ritorno alla terra* (“atgriešanās pie zemes”) ir fenomeni, ko nevar interpretēt viennozīmīgi.

Šai sakarībā var atcerēties Hieronīma Bosa (*Hieronymus Bosch*, ap 1450–1516) triptihu “Siena vezums”, kur kreisajā pusē attēlota grēkā

Hieronīms Boss. Siena vezums. 1500.–1502. g.

krišanas aina šīs zemes paradīzē, labajā – pastarā tiesa, centrā – piekrauts pajūgs ar sienu plašā, saulainā, zilganā miglas pildītā ainavā. Iespējams, ka mākslinieku radīt šo darbu pamudinājis flāmu sakām-vārds: “Pasaule ir siena kaudze, no kuras katrs ņem tik, cik var aptvert.” Siena vezums – tukšuma, ārišķības, uzpūtības un niecības simbols, milnieku pāris, kas velk to sev līdzī, – vilinošais šīs zemes prieku simbols. Māņu un ilūziju pārņemta, uz to metas visa cilvēce – mūki, birģeri, zemnieki, vesēlie un slimie. Vieni nokļūst zem vezuma riteņiem, citi veltīgi cenšas piesliet pie tā kāpnes; tie, kuriem izdevies sagrābt kādu siena kušķi, uzsākuši kautiņu uz dzīvību un nāvi. Šīs pasaules varenie – pāvests, imperators, valdnieki – svinīgi seko vezumam jātnieku pavadībā. Cilvēki, kuri velk ratus, tuvojoties ellei, tās iespaidā pārvēršas par dēmoniem. Saules diskā, ko aptver mākoņi, parādās Kristus. Cilvēku sekošana tukšumam – ceļš uz elli.

Fiziskais ceļš kā noietā garīgā ceļa posms kļuva par simbolu. Kolumba laikā Eiropas ceļi bija putekļaini, akmeņiem un klinšu šķembām nosēti, dziļu bedru un grambru izvaļoti, lietūs laikā – neizbraucami. Ceļniekus apdraudēja laupītāji un karavīri, kas nodevās marodierismam, ne tikai aplaupot, bet arī nogalinot savus upurus. Viesnīcas bija primitīvas un neērtas. Taču Eiropas ekonomiskā, zinātniskā un politiskā attīstība padarīja ceļu par kultūras simbolu – vietu, pa kuru tirgoņi, misionāri, zinātnieki, mākslinieki de-

vās atklāt jaunus dzīves horizontus (gan ekstensīvā, gan intensīvā nozīmē). Informācijas un komunikācijas tikla izveidē ceļš kļuva par centrālo toposu.

Tirgoņa tēls

Lai dziļāk izprastu renesansi, ir jāpakavējas pie tirgoņa tēla šai laikmetā. Attieksme pret tirgoņiem vēsturiskajā literatūrā ir visai pretrunīga. Vieni vēsturnieki aizstāv viedokli, ka tirgoņi 16. gs. vēl bija cieši saistīti ar tradicionālo reliģiju, turpretim citi apgalvo, ka venēcieši kopš krusta karu laikiem ir mīdijuši kājām visas reliģiskās jūtas, īstenojot savas saimnieciskās intereses. Protams, jāņem vērā, ka uzvedības modelis dažādos reģionos bija visai atšķirīgs. Tomēr pat tie, kas norāda, ka tirgoņi arī 16. gs. bija ticīgi un dievbijīgi, nesaista reliģiskās jūtas ar tieksmi palielināt ienākumus. Renesanse uzplauka laikā, kad, no vienas puses, baznīca ar savu normu un aizliegumu sistēmu saglabāja ietekmi uz indivīdu, no otras, – šis indivīds ātri atrada ceļus, kā tos apiet, nevēršoties pret aizliegumiem.

Tāpēc tirgoņi, jūtot nāves tuvošanos, pasūtīja daudz mesu aizlūgumam par savu dvēseli un ziedoja ievērojamas summas, lai kalpotu Dievam. Šī prakse ātri kļuva par paražu. Dievbijības akti bija prestiža izteicēji, statusa simboli. Par savu dvēseli tirgoņi nerūpējās vairāk kā citi kristieši, kas arī interesējās par šīs zemes labumiem, pielāgojot savas profesionālās intereses baznīcas

prasībām. Pretruna starp morāles un baznīcas prasībām nepastāvēja: baznīcai bija monopols gan uz reliģiju, gan labā un ļaunā atšķiršanu. Arī pati baznīca bija dziļi iesaistīta pasaulīgajos darījumos. Tas attiecās ne tikai uz grēku atlaidām. Piemēram, priekšstatu izveidošana par šķīstītavu – vietu, kur cilvēki attīrās no grēka nastas, – savā būtībā nebija nekas cits kā divkārša ekonomiska spekulācija, īstena sikumtirdzniecība: no vienas puses, kristietis, samaksājot naudu, ieguva garantiju, ka viņa dvēseles ciešanas tiks atvieglotas, no otras, – baznīca no šīs naudas kļuva bagātāka.

Tirgoņi (atšķirībā no dažiem humanīstiem) nekādā gadījumā nedistancējās no baznīcas aizliegumiem. Viņi aktīvi piedalījās kopienas reliģiskajā dzīvē. Arī reformācijas izplatīšanā tiem bija liela loma, jo tirgoņi daudz ceļoja, uzturēja daudzveidīgus kontaktus ar visdažādākajiem reģioniem, īpaši – pilsētām. Tiem bija pieejama svarīga mutiska un rakstiska informācija.

Tirgoņu attieksmi pret baznīcu kā institūciju noteica cieņa pret to un tās ietekme sabiedrībā. Šī attieksme, protams, nebija vienīgā viņu reliģiozitātes izpausme. Tirgoņi neticēja, ka pasaulīgā labklājība un bagātība nav savienojama ar dvēseles svētumu. No vienas puses, pieauga pārliecība, ka Dievs nav nelabvēlīgs pret saimnieciskajiem panākumiem, pat vēl vairāk, dzima doma (gan katoļu, gan protestantu vidū), ka šie panākumi ir dievišķās labvēlības zīme, no otras, – pati baznīca atradās neziņā, jo, tirdzniecībai izvēršoties

visas pasaules mērogā, pieauga tās ienākumi.

Tirgotājiem un baņķieriem reliģiskā motivācija nebija otršķirīga lieta, un tomēr tā veidoja tikai vienu viņu iekšējās pasaules aspektu. Tātad, no vienas puses, tirgoņi un baņķieri bija kristieši, kuru vidē bija raksturīgi tie paši sabiedriskie konflikti, kas citu ticīgo vidē. 15.–16. gs. pamazām savu nozīmi zaudēja baznīcas aizliegumi, kas bija saistīti ar kredītu izsniegšanu, un tos mazāk ievēroja. No otras puses, tirgoņiem pastāvēja arī specifiskas viņu garīgās pasaules problēmas, ko noteica to priekšstati par ikdienas dzīvi un darbību.

Šie apstākļi ir pamats tam, ka Rietumu pasaulē ekonomika kā abstraktu jēdzienu sistēma un zinātniska disciplīna izveidojās daudz vēlāk nekā filosofija, dabaszinātnes, teoloģija. Tādi teorētiķi kā A. Smits un D. Rikardo parādījās tikai 18. gadsimtā. Renesanses laikmetā nebija neviena tautsaimniecības teorētiķa, ko varētu salīdzināt ar Makjavelli vai Koperniku. Tirgoņu mentalitāte

Sjēnas finanses kara un miera periodos
(pa labi – algotņi saņem atalgojumu).
1468. g.

veidojās jau 13. un 14. gs., taču tikai renesansē tā izvirzījās priekšplānā. Paši sevi tirgoņi kā īpašu slāni apzinājās visai vēlu. Nav nejaušība, ka pirmie viņos īpašu sabiedrisko tipu saskatīja citu slāņu pārstāvji.

Renesanses laikmeta tirgoņi, kas apzinājās sava darba sabiedrisko nozīmi un bija pārliecināti, ka tas nav prettiesisks un nelikumīgs, savu darbību vērtēja ļoti augstu. Tomēr, pragmatisku apsvērumu mudināti, viņi rīkojās tā, it kā nebūtu spējīgi skaidri formulēt savas vajadzības. Tirgoņi palielināja savu neatkarību un cēla prestižu sabiedrībā, kļūstot par vienu no galvenajiem faktoriem Eiropas saimnieciskajā attīstībā. Viņiem bija laba vispārējā un profesionālā izglītība, taču tā nebalstījās uz teoriju, kas iegūta, piemēram, ilgu intelektuālu strīdu rezultātā.

Tirgoņi savu neatkarību bija radījuši pašu spēkiem, turklāt parasti – visai neuzkrītošā veidā. Tāpēc pasaulīgajā kultūrā par galveno motīvu kļuva *vita activa* (aktīvā dzīve), ko pretstatīja *vita contemplativa* (teorētiskajam, uz pārdomām, meditāciju virzītajam dzīvesveidam) vai reliģijai veltītajai dzīvei. Šajā procesā tirgoņiem bija ievērojama loma, kaut arī tā neguva izvērstu ideoloģisko pamatojumu.

Tirgoņi un laiks

Renesanses pilsētas bija viduslaiku pilsētu mantinieces, to iedzīvotāji sauca sevi par *bourgeois* Francijā un *Bürger* Vācijā. Šie vārdi apzīmēja daudz vairāk nekā vienkārši piede-

rību vidusslānim. Birģeris bija cilvēks, kurš, balstoties uz tirdzniecību un ekonomiku, atbilstīgi savai dabai bija kosmopolītiski orientēts. Viņš bija atklāts ārējai pasaulei, uzņēmīgs pret ietekmēm, kas nāca no pilsētas un ienāca tajā. Šī kosmopolitiskā pozīcija ietekmēja arī uzskatus par savu pilsētu. Pasaulīgais darbs viduslaiku pilsētās notika pilsētas telpā un nevis vietā: telpu var pirkt un pārdot, tās forma ir mainīga. Tāpēc telpa kļuva par teritoriju, kurā – nevis kurai – strādā persona. Pilsētas telpu apdzīvoja birģeri.

Tādējādi pilsētai galvenā bija atšķirība starp telpu un vietu. Tās pamats bija ne tikai emocionāla saistība ar vietu, kurā cilvēks dzīvoja, tajā dzima arī jauna laika pieredze. Viduslaiku pilsētām raksturīga telpas fleksibla izmantošana saistībā ar piederības apziņu korporācijām un institūcijām, kurām laika gaitā bija tiesības mainīt savu aktivitāti. Saimnieciskā dzīve saistīja telpas funkcionālo izmantošanu ar laika oportūnistisko izmantošanu. Turpretim kristīgā laika izpratne pamatojās uz vēsturiskajiem notikumiem Jēzus dzīvē, un tā derēja visiem cilvēkiem un deva tiem drošumu. Reliģiskā prakse balstījās uz emocionālo saistību starp vietu un atbilstīgu laika pārdzīvojumu.

Agrīnā kristietība, kas “novērsās” no pasaules, jūta izmaiņas sevī, bet tai trūka vietas pārdzīvojuma; pievērsšanās kristietībai nebija saistīta ar Zemes karti. Vēlākos laikos kristietis atrada veidu, kādā ieņemt pasaulē vietu, taču no tās bija izskausta saimnieciskā darbība. Cil-

vēks arī tīri fiziski izjuta konfliktu starp saimniecisko dzīvi un reliģiju. Laikā, kad kristīgais laiks un vieta smēla no ķermeņa spēku līdzcietībai, ekonomiskais laiks un telpa pamatojās uz spēku un agresiju. Tāpēc pretruna starp vietu un telpu, starp nostiprināšanos un oportūnismu, līdzcietību un agresiju atspoguļojās katrā birģerī, kas meklēja ceļus, kā pilsētā apvienot ticību un ienākumus.

Viduslaikos mēdza teikt, ka augļotāji "pārdod laiku", laupot citiem iespēju būt līdzdalībniekiem kopējā veselumā. Parāds noteic, ka parādnieks nevar būt līdzdalībnieks kristīgajā vēsturē. Jāņem vērā, ka viduslaiku cilvēks Kristus otrreizējo atnākšanu iztēlojās tieši: tas notikšot jau pēc dažiem mēnešiem vai gadiem, un tie, kas būšot izstumti no kristīgās draudzes, pastarās tiesas dienā saņemšot mūžīgo lāstu. Kristīgo laika uztveri un ekonomisko laiku šķīra dziļa plaša.

Pilsētas laika jēdziens bija kas pavisam jauns. Zemnieks ir pakļauts meteoroloģiskajam laikam, gada ciklam, turpretim tirgū minūtes un pat sekundes var gan radīt īpašumu, gan arī to iznīcināt. Urbānistiskais, proti, ekonomiskais laiks raksturīgs ar to, ka tas kļūst par preci, kura mēra darba stundas, par kurām maksā stingri noteiktu algu. Laiks pamazām ienāca cunfšu līgumos: amatniecībā sāka maksāt nevis par izgatavoto produkciju, bet par nostrādāto laiku. Šis jaunais, ekonomiskais laiks izcēlās ar to, ka tam trūka naratīvā elementa – tas neatstājta nekādu vēsturi.

Pretstatā šai īpatnībai, kā skaidroja Hugo no Santaviktorijas, kristietības vēsture salīdzināma ar "stāstošu ķermeni". Ar šo tēzi viņš norādīja, ka kristieša dzīves vēsturi nosaka Kristus dzīves vēsture. Jo vairāk cilvēks tuvojas Kristum, jo skaidrāka viņam kļūst visu norišu nozīme, kas citkārt šķistu bezjēdzīga vai nejauša. Pārlicība par to, ka kristīgā vēsture ir stāstošs ķermenis, tika atvasināta no impulsa atdarināt Kristu (*imitatio Christi*): Viņa ķermenis nestāsta kaut kādu svešu vēsturi vai senu notikumu vēsturi, bet gan pauž mūžīgu klātesamību; tas, kurš tai tuvojas, atskārst virzienu, ko norāda laika bulta. Kristīgais laiks nepazīst individuālo autonomiju. Kristus sekotājam ir jāpārvalda nevis personiskā autonomija, bet cilvēka rīcība; imitācijai ir jābūt precīzai un stingrai, jo Kristus dzīvē nav nejaušību.

Turpretim *homo oeconomicus* dzīvoja telpā, nevis vietā. Korporācijas, kas uzplauka šajā periodā, apgājās ar laiku kā ar telpu. *Homo oeconomicus* varēja būt velns: kā tirgonis, kas izputinājis savu konkurentu; kā augļotājs, kas spēlēja ar citu cilvēku dzīvi; kā cilvēks, kas vienkārši grauj pats savu dzīvi. Ekonomiskais laiks darbojās pret ticību. Renesansē cilvēki sāka apjaust agrīnā kapitālisma spēku.

Tikai 15. gs. sadzīvē ieviesās pulksteņi, ko izmantoja personiskajām vajadzībām. Šai laikā arī publiskie pulksteņi bija liels retums – tie tika ierīkoti tikai lielākajās Itālijas pilsētās. 14.–16. gs. vēl joprojām dominēja baznīcas laika iedalījums, kas bija noteicošais arī ikdienā.

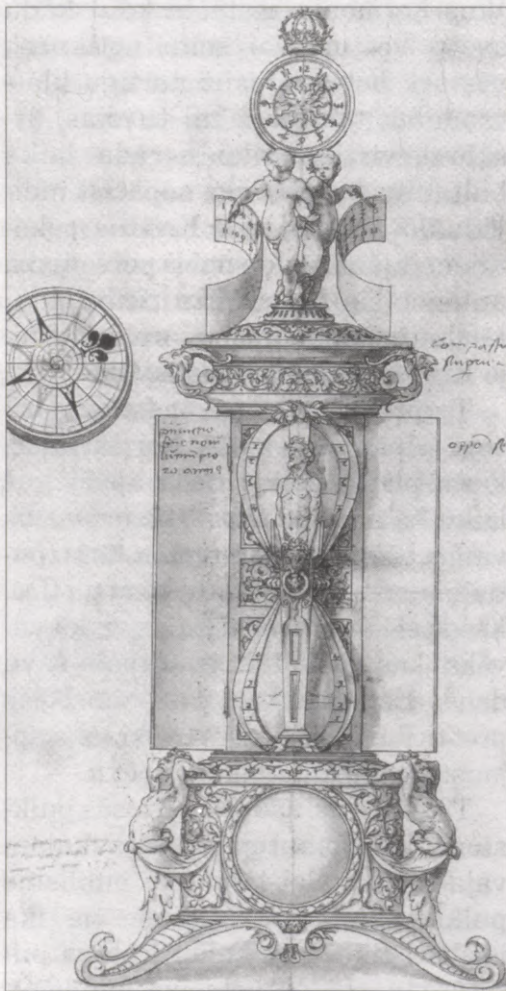
Patiesi jaunais tirgoņu laika apziņā ir saistīts ar citu aspektu, nevis ar laika mērīšanu. 14. un 15. gs., kad baznīca uzsvēra cilvēka dzīves nepastāvīgumu un pārejošo raksturu, tirgoņi ne tikai bija pārliecināti, ka vērtība ir katram dzīves mirklim, bet arī padarīja šo pārliecību par savas eksistences pamatu un orientēja uz to savu ikdienas dzīvi. Viņi atsaucās uz Bībeles līdzību par talantu, kas dots cilvēkam, lai nestu

augļus. Tirgoņiem un citiem aktīvā dzīvesveida cilvēkiem laiks kļuva par viņu būtības daļu. L. B. Alberti teica, ka mēs sastāvam no dvēseles un ķermeņa, bet mūsu būtību veido un nosaka laiks: jo intensīvāk kāds izmanto laiku, jo mazāk to izšķiež, jo labāk viņš sevi realizē.

Dinamisko laika koncepciju pieņēma tieši tirgoņi. Savstarpējos rēķinus viņi vairs nekārtoja, nefiksējot noteiktus darījumu norises datumus. Šāds darbības veids kalpoja, lai noteiktu attiecības starp patērēto laiku un peļņu. Ja kādu darījumu neizdevās pabeigt noteiktā laikā, tad investēto naudu uzskatīja par mirušu kapitālu: neizlietotais, aizgājušais laiks bija cēlonis tam, ka kavējās peļņa, un tas galu galā nesa zaudējumus. Galvenā tirgoņu mentalitātes iezīme – nemitīgi centieni gūt peļņu. Izšķiest laiku un neizmantot labas izdevības bija nepieļaujami. Mēdza teikt: "Ātrs darījums ir bagātību māte." Tirgoņi apzinājās laika nepielūdzamo dabu: jo vecāks ir izņemtais kredīts, jo mazāka tā vērtība; jo vairāk kavējas preces pārdošana, jo lielāks ir tirgoņa risks.

Tirgoņi renesansē cerēja uz labu peļņu, bet naivi būtu secināt, ka tā nāca regulāri un automātiski. Viņu dzīve nemitīgi bija pakļauta nenoteiktībai: ticība saviem spēkiem un kapitāla laišana darbā negarantēja panākumus. Tāpēc tirgoņi dzīvoja nemitīgā sasprindzinājumā. Fortūna viņiem bija kas vairāk nekā tikai alegorija: tā reprezentēja atalgojumu par visu pārciesto.

Jauninājums šajā laikā bija apdrošināšana, ko tirgoņi ieviesa jau

Hans Holbeins. Pulksteņa skice.
Ap 1530. g.

13.–14. gs., bet kas lielu izplatību guva tieši renesansē. Taču apdrošināja ne visas preces un, ja to arī darīja, tad – ne pilnā to vērtībā. Tāpēc *sicurta* ieviesās tikai dažās sfērās. Apdrošināšana kļuva par instrumentu, kurā bija apvienota gatavība uz risku ar uzticību Dievam.

Laika dinamiskā koncepcija deva iespēju renesanses tirgoņiem pa jaunam saistīt laika un riska faktoros. Proti, līdzās riskam un laikam kontrolei tika pakļauta arī telpa, un tas lielā mērā bija saistīts ar savstarpējo vēstuļu apmaiņu. Korespondence – nozīmīgs palīgs, un tai tirgoņi veltīja daudz laika. Diezin vai renesansē vēl kāda cita sabiedrības daļa ziedoja tik daudz laika, lai sistemātiski iegūtu ziņas no citām zemēm.

Laiks, telpa un risks nebija vienīgie faktori, kuros izpaudās renesanses tirgoņu dzīvesveids. Svarīga loma bija arī viņu orientācijai uz tradīciju. Joprojām pastāvēja plaisa starp tirgoņu nozīmi sabiedrībā un viņu darbības sociālo novērtējumu. Saglabājās arī doma par sabiedrības iedalījumu karotājos, priesteros un zemniekos – ideja, kurā tirgoņiem nebija vietas. Šo iedalījumu pārvarēt neizdevās. Tāpēc tirgoņi centās iekļauties esošajā sabiedriskajā kārtībā, atzīstot tās vertikālo uzbūvi. Tirgoņi gandrīz nekad neapšaubīja dižciltīgo un garīdznieku sabiedrisko pozīciju. Tāpēc viņi centās investēt kapitālu nekustamajos īpašumos pilsētās un uz laukiem. Itālijā tirgoņi centās piekopt dižciltīgu dzīvesveidu, taču nepūlējās nokļūt dižciltīgo kārtā. Turpretim ārpus Itālijas daudzi tirgoņi iemantoja šo statusu.

Tirgoņi bija lieli mākslas mecenāti. Viņu greznā dzīve prasīja atbilstīgu noformējumu. Priekšroka tika dota arhitektūrai kā mākslas veidam, kas tieši iedarbojas uz sabiedrību. Atbilstīgas mājas būve bija līdzeklis, lai demonstrētu tirgoņu panākumus, prestižu un to ietekmi uz pilsētas publisko dzīvi. Viņi bija vieni no galvenajiem mākslas pasūtītājiem un šai ziņā ar naudu neskopojās. Tāpēc šai periodā kā mākslas formas īpaši attīstījās portrets un kapu piemiņekļi.

“Jaunie cilvēki”

Jaunā laikmeta cilvēki bija kondotjeri, “urbanizētie” feodāļi, taču par patiesu sava laika simbolu kļuva “darījumu cilvēki” – tirgoņi, baņķieri un rūpnieki, kas kontrolēja visas pilsētas ekonomikas formas (tirdzniecību, finanšu operācijas, amatniecisko ražošanu u.c.) un faktiski noteica arī politiskās lietas komūnās un sinjorijās. Viņi pieņēma likumus un ieviesa nodokļus, slēdza darījumus un karoja. Viņi savu ietekmi izplatīja ne tikai uz pilsētu, bet arī uz citām teritorijām. Tieši vai netieši viņi iekļāvās ne tikai Itālijas un Vidusjūras, bet pat visas Eiropas politiskajā un ekonomiskajā dzīvē. Tieši šo “darījumu cilvēku” vidū salīdzinājumā ar viduslaikiem izveidojās cita attieksme pret dzīvi un cilvēka personību, tika izstrādātas jaunas morāles normas, pasaules uzskats un ideāli.

Taču šā laikmeta tirgoņus vēl pilnībā nedrīkst izprast kā mūsdienu

tipa kapitālistus, jo viņu interesēm vēl nebija stingra sociāli ekonomiskā pamata un tās nevarēja konsekventi pretstatīt feodālās sabiedrības interesēm. "Jaunie cilvēki" (*homine novi*) vēl tūkstošām saitēm bija saistīti ar feodālo pasauli gan ekonomiskajā, gan garīgajā aspektā (piemēram, tas izpaudās tirgoņu "aristokratizācijas" tieksmēs). No tā izriet feodāli bruņnieciskās renesanses kultūras iezīmes, reliģiskās apziņas stiprums, kas tikai nedaudz modificējās sekulāro dzīves formu ietekmē.

"Renesanses cilvēka" socioloģiski tipoloģiskais raksturojums aptver vismaz trīs tipoloģiskās grupas: 1) birģeri, proti, tirgoņi, "darījumu cilvēki" un amatnieki (no pēdējo vidus nākuši gandrīz visi renesanses mākslinieki); 2) jaunā feodālā aristokrātija, kuras ideāli ieguva humānistisku nokrāsu; 3) humānistiskā inteliģence, kas kalpoja gan birģeriem, gan aristokrātijai, nodrošinot zināmu ideoloģisko vienotību dažādiem sociālajiem spēkiem.

"Treknās tautas" sociālais raksturs mainījās. Piemēram, sākumā Florencē dominēja Kalimaha ģildes banku nami; tie bankrotēja 1340. gadā. Tos nomainīja daudz reālistiskāk ievirzītie Lana ģildes tirgoņi. Turklāt pēc 1348. g. mēra pilsētas patriciešu sastāvā ieplūda "jaunie bagātnieki" no lauku rajoniem. Visas šīs pārmaiņas ietekmēja jaunās kultūras veidošanos.

Attiecībā uz feodālo aristokrātiju jāatzīmē, ka šajā laikā notika tās "urbanizācija". Pilsētās tā centās aktīvi iesaistīties ekonomiskajā un politiskajā dzīvē. Šie jaunie dižciltīgie

ieguva varu Ziemeļitālijas komūnās, tādējādi pastiprinot tradicionālā feodālā dzīvesveida ietekmi. Taču viņi atšķīrās no feodāli bruņnieciskā slāņa citās Eiropas zemēs. Ieguvuši varu vardarbīgā vai nelikumīgā ceļā, tirāni nevarēja cerēt uz savu pavastnieku atbalstu. Viņu nenoturīgā labklājība un dzīvība nemitīgi bija apdraudēta. Šiem aristokrātiem vajadzēja pašauties tikai uz personiskajām spējām politikā un karavadoņa dotībām. Tāpēc nav brīnums, ka viņu vidū bija enerģiski, talantīgi cilvēki, aukstasinīgi valdnieki un nežēlīgi despoti. Nostiprināt savas varas autoritāti kļuva par katra valdnieka nepieciešamību. Tāpēc tie labprāt aicināja uz saviem galmiem cilvēkus (zinātniekus, māksliniekus, dzejniekus u.c.), kuriem bija jānodarbojas ar valdnieka vārda slavināšanu. Viņi organizēja greznus svētkus, sponsorēja grandiozus būvprojektus, pasūtīja sev pieminekļus un portretus. Šie t.s. jaunie cilvēki mierināja sevi ar domu, ka turpina "cēzara" darbus. Tas rosināja viņus aizrauties ar humānisma idejām.

Bagātīgu materiālu "darījumu cilvēku" pasaules izpētei sniedz ģimenes hronikas, vēstules un viņu atstātās piezīmes. Vedot grāmatvedību, šie ļaudis sistemātiski fiksēja arī dzīves notikumus un uzmanības vērtus faktus. Šādu hroniku ir saglabājis milzums, un tikai neliela daļa no tām ir publicēta. Tās liecina par šo cilvēku raksturu dažādību. Vieni labprāt dzīvoja mājās, citi nemitīgi ceļoja un iesaistījās riskantos pasākumos. Kā šādu spilgtu personību var minēt Bonakorso Piti (*Pitti*, 1354–

1430), kas bija azartisks spēlmanis, tirgonis, diplomāts, karavīrs un ieņēma ievērojamu vietu Florences politiskajā dzīvē. Birģeri, no vienas puses, bija lepni par savu piederību pilsētnieku kārtai, no otras, – daudzi no tiem labprāt pārņēma feodālos tikumus, pielīdzinot sevi seno aristokrātisko dzimtu pārstāvjiem. Izvērtējot šīs pretenzijas, Franko Saketi (*Franco Sacchetti*, 1330–1400) rakstīja: “Katrs sīks cilvēks vēlas, lai tam piederētu ģerbonis un lai viņš nāktu no labas dzimtas; bet starp šiem cilvēkiem ir arī tādi, kuru tēvi bija atradeņi un pamesti ievietoti bērnu patversmē.”

Šie cilvēki pirmām kārtām bija darījumu ļaudis. Kāds anonīms 14. gs. Florences tirgonis, izteikdams padomus tiem, kas centās būt veiksmīgi darījumu cilvēki, rakstīja, ka tiem jābūt apveltītiem ar trim īpašībām – veselo saprātu, pieredzi un naudu –, un izdarīja secinājumu: “Un atceries, ka nauda tev palīdzēs visās lietās; tā tevi aizstāvēs, piedāvās izdevīgus darījumus un rotās.” Savā darbā “Florences vēsture no 1380. līdz 1405. gadam”, kas tika pabeigts 1410. g., Goro Dati rakstīja: “Florencietis, kas nav tirgonis, nav apceļojis pasauli un nav redzējis citu nāciju cilvēkus, .. nav nekā vērts.” Florences tirgoņi ir atstājuši aiz sevis simtiem lappušu ar padomiem un norādījumiem par to, kā saglabāt un vairot bagātību. Šajos materiālos stāstīts par to, kas jāiemācās, kādas zināšanas un personiskās īpašības ir nepieciešamas tirgonim, kas tam jāņem vērā un no kā jāizvairās. Nauda bija šo cilvēku dzinējspēks un elks, tos bija pārņē-

musi vēlme iedzīvoties un kļūt bagātiem.

Florences birģeri nelaida garām nevienu izdevību iedzīvoties bagātībā. Skrupulozi sekojot ienākumu un izdevumu grāmatām, vairoties no liekiem izdevumiem, slēdzot izdevīgus darījumus un nežēligi ekspluatējot strādniekus savās ražotnēs, viņi palielināja savu kapitālu. Piemēram, Kalimaha vilnas manufaktūras ģilde, kurā strādāja zemu apmaksāti algotie strādnieki, ražoja kvalitatīvu vadmalu un pārdeva to starptautiskajā tirgū par samērā zemu cenu. Tajā pašā laikā šis īpašnieks tērēja ievērojamas summas sabiedriskajai labdarībai, iekārtoja un izgreznoja baznīcas. Florences tirgonis bija dziļi reliģiozs cilvēks, kaut arī viņa ikdienas darbība bieži bija pretrunā ar kristietības principiem,

Pjetro Lombardo. Santa Maria dei Miracoli baznīca Venēcijā. Ap 1481./89. g.

īpaši – gadījumos, kas attiecās uz banku lietām un augļošanu. Nav brīnums, ka savas dvēseles glābšanas vārdā Kalimahs bija gatavs ziedot ievērojamas summas. Tas samierināja viņu ar baznīcu, kas labprāt pieņēma lielos dāvinājumus.

Kozimo Medīci, 1434. g. atgriezies no izsūtījuma, ziedoja milzīgas summas baznīcu celtniecībai un apmaksāja mākslas darbu radīšanu. Viņa mazdēls Lorencs Lieliskais rakstīja, ka no 1434. g. līdz 1471. g., kā rāda šā perioda rēķinu grāmatas, viņa vectēvs un tēvs kopsummā ir iztērējuši apmēram 700 000 florīnu celtniecībai, labdarībai un nodokļiem. Turklāt viņš atzīmēja, ka šī nauda "ir labi iztērēta".

Džovanni Ručelli, atceroties nodzīvoto dzīvi, savās piezīmēs 1473. g. rakstīja par to, kā uzplaukusi viņa tirdzniecība, cik lielus līdzekļus viņš ziedojis komūnas uzplaukumam un nostiprināšanai, kādu namu sev uzcēlis pilsētā, kā arī kādas baznīcas fasādes izgreznojis un kapelas ierīkojis: "Visas minētās lietas deva un dod man lielu apmierinājumu un milzu saldkaisli, jo tās daļēji veltītas Dieva slavai, daļēji – pilsētas slavai un atmiņām par mani. Un es teiktu vienkārši, un tas tā arī ir, ka iegūt un tērēt ir viena no lielākajām baudām, kas cilvēkam dota šajā dzīvē; un grūti izšķirties, kura no šīm divām ir lielāka. ..man arvien lielāku baudu dod saldkaisle tērēt nekā iegūt." Florences bagātie birģeri savus izdevumus piļu, lodžiju, tērpu, rotaslietu iegādei un labdarības pasākumiem ne tikai neslēpa, bet ar tiem pat lepojās.

Taču birģeru ekonomiskā un politiskā darbība prasīja attīstīt arī citas kvalitātes. Iemaņas rakstīt un rēķināt, vajadzība pēc praktiskām zināšanām ekonomikā, tehnikā, ģeogrāfijā, politikā paplašināja viņu redzesloku, iedvesa ticību cilvēka prāta spējām, mudināja izziņāt pasauli un sevi. Tiekšme pēc izglītības kļuva par birģeru dabas neatņemamu sastāvdaļu. Atbalstu savai darbībai viņi guva ne tikai Svētajos Rakstos un baznīcas tēvu sacerējumos, bet arī Dantes, Petrarkas, Bokačo, Saketi un citu renesanses autoru darbos. Turklāt viņi sāka izrādīt interesi arī par antiķajiem autoriem. Bagātie florencieši bieži bija arī humānistiski izglītoti.

Džovanni Ručelli savos padomos dēliem "*Il Zibaldone*", kas sākti rakstīt 1457. g., konstatē, ka cilvēks ir radīts, nevis lai gulētu, bet lai darbotos: "*Non e l'uomo nato per vivere dorendo, ma per vivere facendo.*"

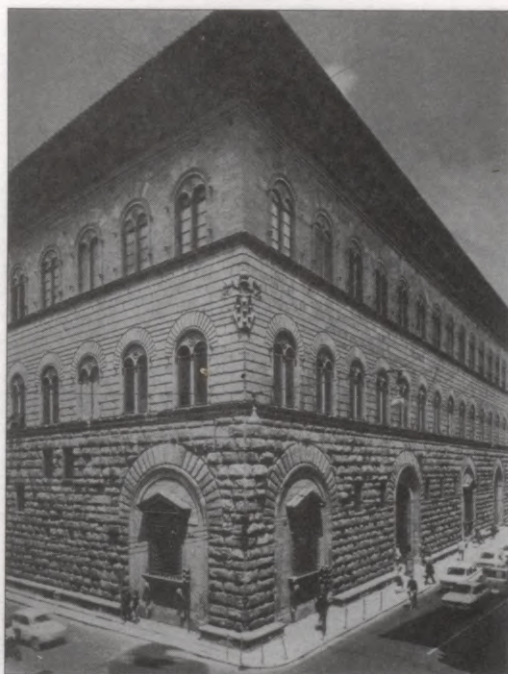
Medīci

Pārsteidzošs fenomens jauno laiku vēsturē ir Medīci tirgoņu dzimtas mecenātisms. 13. gs., pateicoties saimnieciskajiem panākumiem un politiskajai gudrībai, pieauga šīs dzimtas bagātība, un 14. gs. vidū Medīci kļuva par vienu no ievērojamākajām tirgoņu dzimtām (līdzās Bardi, Ruči, Rinučīni, Ručelli, Albiči, Kaponi u.c.). Medīci darbojās divās no septiņām svarīgākajām ģildēm (*arti maggiori*), proti, vilnas tirgotāju (*calimale*) un baņķieru jeb naudas mijēju (*cambioli*) ģildē. Daudzi konkurenti izputēja, bet Medīci no tā iemanījās gūt

labumu. Kad 1378. g. sacēlās čompi, no ievērojamām tirgoņu dzimtām tikai Mediči nostājās tautas pusē. Par ietekmīgu spēku šī dzimta kļuva talantīgā finansista un pārvaldnieka Džovanni Mediči (*Giovanni Medici*, 1360–1429) laikā. Viņš bija pāvesta baņķieris un, kad pāvests devās uz Konstanci, iekļāva tā svītā savu dēlu Kozimo. Tas bija sākums Mediči un pāvestu savstarpējām attiecībām, kurās ieinteresētas bija abas puses. Pāvesta galms atradās nemītīgās finansiālās grūtībās. Mediči ieviesa kārtību pāvesta finansēs, un lielās kūrijai domātās summas gāja cauri viņu rokām; tas deva savu labumu arī dzimtai. Pēc Džovanni nāves vādība pārgāja Kozimo rokās, kuram tad bija 39 gadi.

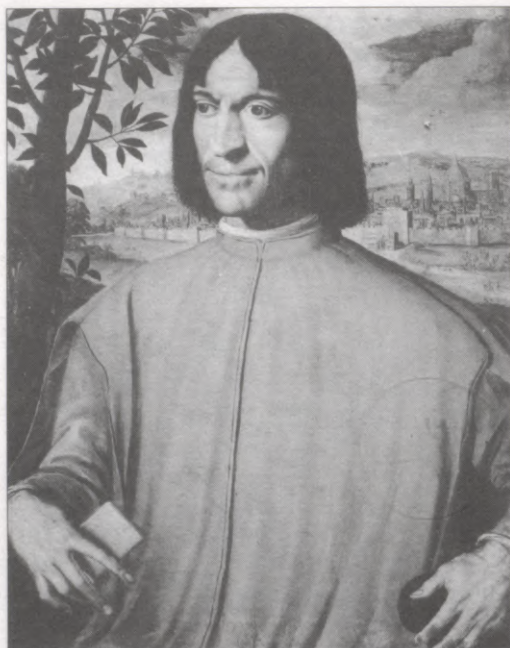
Tolaik ar Mediči varēja sacensties tikai Albiči, un 1434. g. sākās nesamierināma cīņa starp tiem par komerciālo un politisko ietekmi republikā. Pirmajā periodā Albiči guva virsroku un Mediči bija jādodas trimdā. Kozimo devās uz Venēciju, kur viņa ģimenei bija liela ietekme. Florence bez Kozimo finansiālā ziņā bija zaudētāja, un florencieši jutās apdraudēti. Albiči nespēja gūt panākumus, un Kozimo tika aicināts atpakaļ. Albiči kopā ar astoņiem viņa partijas locekļiem tika sadedzināts. Florence uz ilgiem gadiem kļuva par Mediči pilsētu.

Kozimo nodibināja kārtību un mieru republikā; tās labklājība 15. gs. lielā mērā bija atkarīga no Mediči. Ārpolitikā viņa metodes bija miers un savstarpējā sadarbība, kas godkārigo virsslāņu un partijisko cīņu nogurdinātajai zemei bija īpaši ne-

*Mikeloco. Mediči–Rikardi pils Florencē.
Kopskats. 1444.–1452. g.*

pieciešama. 1455. g. Mediči apvienoja Florenci ar Milānu un Venēciju Itāļu līgā. Viņš ne uz mirkli neaizmirs darījumu un banku lietas, taču interesējās arī par zinātnei. Kozimo vēl nebija sasniedzis divdesmit gadu vecumu, kad jau izdeva lielas summas zinātnei un izglītībai (piemēram, pasūtīja no Konstantinopoles grāmatas grieķu valodā). Kļuvis par dzimtas galvu, viņš ierīkoja rokrakstu bibliotēku, atbalstīja gleznotājus un tēlniekus, pārliecināja pāvestu 1448. g. pārcelt koncilu uz Florenci un personiski izdeva 100 000 florīnu grieķu izvietošanai. Kozimo bija Florences faktiskais saimnieks, kaut arī ārēji viņš izturējās neuzkrītoši. Viņa reālā vara bija grandioza: viņa parādniēki bija Romas pāvesti, Anglijas un Francijas karaļi un citas

Lorenzo Mediči (saukts *Lorenzo il Magnifico*). Florences skola. 16. gs.

titulētas personas, kā arī Venēcijas valsts. Kozimo pēc grieķa Gemista Pletona priekšlikuma nodibināja Platona akadēmiju. Kad Kozimo 1464. g. nomira, Florences pilsēta viņam par nopelniem piešķīra *Pater Patriae* titulu.

Kozimo no sava tēva bija mantojis 180 000 florīnu lielu kapitālu; 1440. g. viņš to jau bija palielinājis līdz 255 000 florīnu, bet 1450. g. – līdz 400 000 florīnu. Mediči nodarbojās ar visām lietām, kas tikai varēja dot ienākumus. Viņi bija kļuvuši par “pāvesta kunga mantziņiem” (*campsores domini pape*) un daudzās valstīs iekasēja baznīcas “desmito tiesu”.

Pēc Kozimo nāves viņa dzimtas bagātību un ietekmi mantoja viņa dēls Pjēro, kas parādīja sevi kā spējīgs finansists un diplomāts, taču viņa darbību kavēja podagra. Pēc

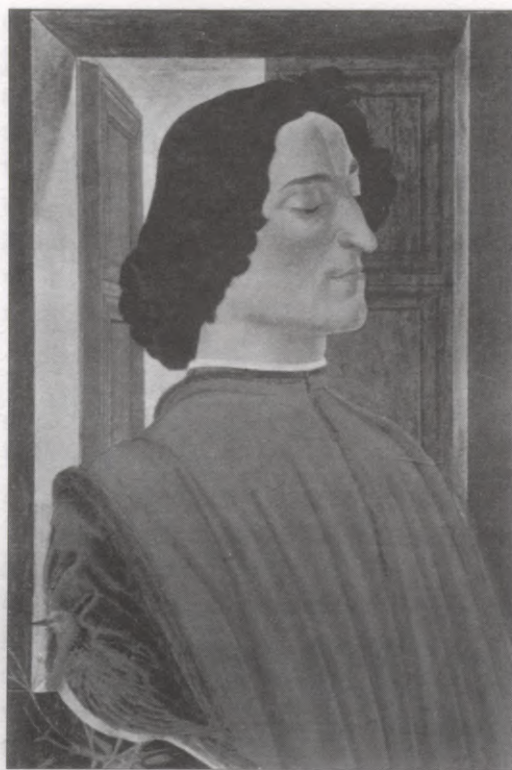
Džordžo Vazāri.
Lorenzo Mediči portrets

Pjēro nāves 1469. g. par dzimtas galvu kļuva viņa divdesmit gadu vecais dēls Lorenzo, kurš šai funkcijai bija labi sagatavots. Viņu atzina par pirmo pilsoni republikā.

Kad Lorenzo bija divdesmit trīs gadus vecs, viņam, kurš neieņēma nekādu publisku amatu, bija jānodarbojas ar vairāku sadursmju novēršanu iekšpolitikā un ārpolitikā. Banka un dzimtas uzņēmumi, kas bija ne vien Mediči, bet arī visu florenciešu bagātības un politiskā spēka avots, saskārās ar vācu un itāļu banku konkurenci, kā arī ar problēmām, kas radās pēc Konstantinopoles krišanas 1453. gadā. Lorenzo turpināja tēva un vectēva ārpolitiku un tiecās apvienot visus Itālijas nozīmīgākos spēkus. 1470. g. viņš atbalstīja pāvesta Pāvila III (*Paul III*, 1534–1549) centienus apvienot Pā-

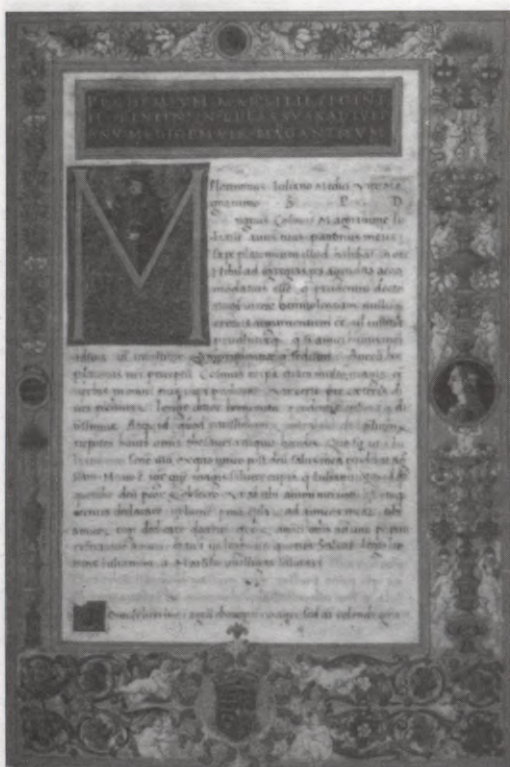
vesta valsti, Venēciju un Neapoli savienībā, kas nodrošinātu mieru reģionā. Lorenzo miera politika Itālijā balstījās uz līdzsvara principu attiecībās starp lielvalstīm.

Nopietnākie draudi Lorenzo varai bija Pači (*Pacci*) sazvērestība 1478. gadā. Pači bija banķieru dzimta Florencē un Mediči sīvi konkurenti. Viņi sazvērējās nogalināt Lorenzo un viņa jaunāko brāli Džuliāno. Sazvērnieku radnieks un Lorenzo ienaidnieks pāvests Siksts IV (*Sixtus IV*, 1471–1484) tika iepazīstināts ar Mediči gāšanas plānu un to sankcionēja, taču kategoriski noraidīja nodomu viņus nogalināt. 1478. g. 28. aprīlī Lorenzo un Džuliāno bez ieročiem ieradās uz mesu domā, kur tiem uzbruka sazvērnieki. Divi no sazvērniekiem – Bernardo Bandini un Frančesko Pači – pirms tam bija pat iegriezušies pie sasirgušā Džuliāno un pierunājuši to doties uz dievnamu. Džuliāno tika nogalināts, bet kaktā ievainotajam Lorenzo, kuram bija uzbrucis Antonio da Voltera un kāds no garīdzniekiem, izdevās atkāpties un paslēpties baznīcā. Tauta sapulcējās, satvēra Frančesko Pači, Savitati un Pizas arhibīskapu kā līdzdalībnieku sazvērestībā un tos pakāra; nogalināti, pakarot sinjorijas laukumā, tika vēl apmēram 80 cilvēku. Vēlāk tas pats liktenis piemeklēja Bernardo Bandini, kas bija paspējis aizbēgt uz Turciju, – turku sultāns viņu izdeva Lorenzo. Notikušais vēl vairāk nostiprināja Lorenzo Mediči pozīcijas Florencē. Arī citos gadījumos viņš darbojās kā nežēlīgs tirāns un cietsirdīgi izrēķinājās ar saviem pretiniekiem.

*Sandro Botticelli. Džuliāno Mediči portrets.
Ap 1478. g.*

Pāvests Siksts IV ekskomunicēja Lorenzo, šo “netikumumu dēlu”, un Florenci izslēdza no baznīcas, taču pilseta viņa spriedumu ignorēja. Neapoles valdnieks Ferdinands I sekoja pāvesta aicinājumam sodīt Florenci un devās pret to karagājienā. Izņemot Neapoli, pāvesta politika nedz Itālijā, nedz arī ārpus tās atsaucību neguva (no daudziem Lorenzo vienkārši atpirkās, ar citiem salīga mieru). Tomēr Florence bija briesmās, jo nebija gatava karam un ienaidnieks bija ielauzies republikā. 1479. g. Lorenzo spēra pārdrošu un riskantu soli, ierodoties viens pats bez ieročiem pie Ferdinanda, kurš ļāva sevi pārliect, ka Florenci un Neapolei ir kopīgas intereses, jo abas apdraudēja

M. Ficīno. *Epistolarum ad amicos libri VIII*: iniciāli ievietots autora attēls. 1489. g.

turki. 1480. g. februārī tika pasludināts miera līgums un Lorenzo atgriezās Florencē. Kaut arī pilsētai bija jāizmaksā noteikta kompensācija, tā bija diplomātiska uzvara. Drīz situācija mainījās par labu Lorenzo: 1480. g. turki ieņēma Otranto un Ferdinandam I bija vajadzīga palīdzība. Florencei tika atdota kompensācija un teritorijas. Lorenzo sniedza Ferdinandam arī finansiālu atbalstu. Kad turki atkāpās, Neapole palika Mediči sabiedrotā. Florence sasniedza sava uzplaukuma augstāko punktu. Itālijā atkal valdīja miers.

Pēdējos divpadsmit Lorenzo dzīves gadus piepildīja nemitīgs darbs, risinot gan iekšpolitikas (piemēram,

Dž. Bokačo. *Des cas des Nobles Hommes et Femmes*: Bokačo sarunas ar Fortūnu. 15. gs.

nodokļu), gan ārpolitikas problēmas. Lorenzo pūles saglabāt kārtību un mieru Itālijā bija tik pārliecinošas, ka visā pasaulē viņu uzskatīja par itāļu vienības aizstāvi. 1492. g. miers starp pāvestu Innocentu VIII (*Innocentius VIII*, 1484–1492) un Ferdinandu I lielā mērā bija viņa nopelns. Lorenzo nomira 1492. g. 8. aprīlī 43 gadu vecumā. Tikai pēc viņa nāves sadrumstalotā Itālija kļuva par cīņas arēnu Spānijai un Francijai, kas centās to iekarot.

Lorenzo tika uzskatīts arī par labāko mākslas pazinēju. Valdnieki no visas Itālijas vērsās pie viņa pēc padoma, ja runa bija par glezniecību vai arhitektūru. Māksla bija arī Lorenzo ārpolitikas sastāvdaļa. Vald-

niekiem, kuru labvēlību viņš centās iegūt, Lorenzo Mediči no Florences nosūtīja māksliniekus, kuriem bija jāstrādā saņēmēja labā. Lielu daļu no savas bagātības viņš izlietoja antīkās mākslas kolekcijas savākšanai. Lorenzo mākslas darbu krātuve bija Platona akadēmijas estētisks korelāts.

Lorenzo otrais dēls Džovanni kļuva par pāvestu Leonu X (*Leo X*, 1513–1521), kurš pēc savas ievēlēšanas teica: “Dievs mums ir devis pāvesta godu, tāpēc mēs gribam to baudīt.” Viņš bija epikūrietis un augsti izglītotš humānists, kurš, kā runāja, izšķiedis “trīs pāvestu bagātības”: mantoto, paša iegūto un sava pēcteča.

Pēc Lorenzo nāves sinjorija atzina par mantinieku viņa dēlu Pjēro, kurš darbojās neveiksmīgi. Šai laikā iestājās krīze Milānas un Neapoles attiecībās, Kārlis VIII iebruka no Francijas. Florencieši nostājās Francijas un Milānas pusē pret Neapoli. Pjēro nezināja, kam lai dod priekšroku. Tauta izlauņija un sagraĶva Mediči pili. Pjēro ar savu brāli Džuliāno 1494. g. 9. novembrī bēga uz Boloņu, un līdz ar to Mediči kundzība Florencē beidzās.

17. novembrī Kārlis VIII ar lielu pompu kā uzvarētājs Sv. Marka klostera priora Savonarolas pavadībā iegāja Florencē. Viņa armijā bija 12 000 vīru, un tā bija labi apbruņota. Tauta Florencē to sagaidīja ar

saucieniem: “*Viva Francia!*” Taču jau pēc desmit dienām noskaņojums strauji mainījās. Savonarola Kārlim aplinkus pavēstīja, ka, ja viņš neka vējoties nepametīs pilsētu, pār viņu un viņa armiju nāks Dieva dusmas. 28. novembrī Kārlis atstāja Florenci un devās uz Romu un Neapoli, paņemdams sev līdzī kompensāciju 12 000 florīnu apmērā.

Pēc franču aiziešanas florencieši savu valdību mēģināja organizēt bez Mediči. Vadoties pēc Venēcijas parauga, viņi izveidoja Lielo padomi 1500 cilvēku sastāvā; tās uzdevums bija iecelt amatpersonas un pieņemt likumus. Pēc Savonarolas padoma florencieši novērsa *parlamento* izveidošanu, un viņš pats būtībā kļuva par republikas diktatoru, cenšoties Florencē īstenot teokrātiju. Viņa ietekme sākumā bija tik liela, ka viņš praktiski bija vienīgais 1496. gada konstitūcijas autors. 1496. g. pēc viņa pavēles sāka kurt sārtus “ārišķīguma izpausmēm”, tajos sadedzināja spēļu kauliņus, kosmētiku, greznuma priekšmetus, juvelierizstrādājumus, parūkas un pasaulīgo literatūru. Kā jau reformators, Savonarola iemantoja daudz ienaidnieku. Viņu apsūdzēja konstitūcijas atcelšanas mēģinājumā. Tā kā tauta viņu neatbalstīja, Savonarolu tiesāja un piesprieda viņam nāves sodu pakarot. Spriedumu izpildīja 1498. g. maijā. Viņa liķi sadedzināja un pelnus izkaisīja Arno upē.

II. RENESANSES KULTŪRAS PRIEKŠNOTEIKUMI

a. IZGLĪTĪBA

15. gs. sākumā Itālija nebija vienota nedz sabiedriskajā, nedz kultūras aspektā. Kaut arī pastāvēja jēdziens "Itālija", tas tika lietots tikai ģeogrāfiskā nozīmē. Taču paši ģeogrāfiskie apstākļi – atrašanās Eiropas centrā, pieeja jūrām – atstāja ietekmi uz sabiedrības dzīvi, proti, itāļi vairāk nodarbojās ar tirdzniecību un amatniecību nekā ar lauksaimniecību. Itālijas teritorijas 1/5 veido kalni, 3/5 – pakalni, tātad šis faktors nebija labvēlīgs lauksaimniecībai. Tirgoņi bija tie, kas kļuva par starpniekiem starp Austrumiem un Rietumiem. Tāpēc Itālijas pilsētas 13. gadsimtā iekaroja vadošo lomu Eiropā; 23 pilsētās jau 1300. gadā iedzīvotāju skaits bija pāri par 20 000. 13.–14. gs. šajās pilsētvalstīs varu un pārvaldi savās rokās sagrāba despoti, 14. gs. tās cieta no mēra epidēmijas un krīzes ekonomiskajā jomā.

Itāliju kopumā apdzīvoja 9–10 milj. cilvēku, no kuriem lielākā daļa bija zemnieki, kas lielākoties bija ļoti nabadzīgi.

Renesanses aina nav pilnīga, ja tajā neietver izglītības līmeņa celšanos. Šajā laikmetā sāka darboties arvien vairāk skolu, tika atklātas pirmās skolas meitenēm. Daudzi

ievērojami humānisti atvēra privātās skolas. 1402. g. Pjetro Paolo Vergerijs (*Pietro Paolo Vergerio*) sarakstīja traktātu par bērnu audzināšanu ar nosaukumu "Par cēliem tikumiem un brīvu jauniešu izglītību" (*"De ingenius moribus et liberalibus studiis adulescentiae"*). Tajā viņš pauda domu, ka ķermenis iegūst savu formu ar fiziskas norūdišanās palīdzību, savukārt lekcijas kalpo skolēnu rakstura audzināšanai un sagatavo tos dzīvei. Grāmatu tekstu zināšana atvieglo ne tikai runāšanu un rakstīšanu, bet arī spēju pielāgoties dažādām tēmām un klausītājiem. Vēstures zināšanas sniedz uzvedības paraugus – tādas, kura būtu jāatdarina, un tādas, no kuras būtu jāizvairās –, savukārt dzejas mākslas izpratne pamudina atdarināt episko varoņu tikumus.

Laikā, kad Vergerijs rakstīja savu sacerējumu, viņš bija mājskolotājs Padujas valdnieka dēlam. Tajā laikā visas skolas atradās pilsētās un bija saistītas ar varas centriem. Viņa skolnieks Vitorīno da Feltre (*Vittorino da Feltre*), Mantujas valdnieka aicināts, atklāja tur skolu. Pirmo humānistu skolu Spānijā vadīja Marineo Sikulo (*Marineo Siculo*), tā bija ieguvums karalienes Izabellas galmam. Humānisti pauda domu, ka

Skola 16. gadsimtā. Kokgrebums

skolām jāatvieglo kontakti ar pagātni un jābagātina dzīve tagadnē.

Sākumā šādu skolu ar humānistisku ievirzi bija maz un tajās mācījās tikai augstāko kārtu bērni. Taču pieaugošais pārvaldes aparāts, diplomātijas intereses un citi faktori vajadzību pēc izglītības palielināja. Humānistu vienmēr uzsvēra, ka audzināšana ietekmē pārvaldi.

Tādēļ strauji pieauga prasība pēc mācību grāmatām agrāk neierastā daudzumā, izglītībai bija nepieciešami izlaboti un unificēti teksti (baznīcas tēvu sacerējumi, antīkās pasaules rakstnieku darbi u.tml.). Svarīgs bija antīkās pasaules tēls: tas nozī-

mēja atgriešanos pie laika, kad Eiropa dzīvoja mierā un cilvēkus nemitīgi nenodarbināja viņu grēcīguma jautājums. Tāpēc notika antīko tekstu tulkošana un izdošana. Tikai Vergilija izdevumi vien līdz 1600. gadam sasniedza apmēram 500 tūkst. eksemplāru abās (itāliešu un latīņu) valodās.

Florences tirgoņu hronists Džovanni Villami (*Giovanni Villami*) liecina, ka pilsētā 1338. g. skolu apmeklēja 10–12 tūkst. bērnu. Šis skaitlis 14. gs. pilsētai, kurā dzīvoja apmēram 100 tūkst. iedzīvotāju, ir ļoti liels (par to, ka tas atbilst īstenībai, daudzi vēsturnieki mūsdienās šaubās).

Taču iespējams, ka Florencē skolas apmeklēja vismaz 45–60 % no visiem vīriešu dzimuma skolas vecuma bērniem.

Agrās renesanses periodā Venēcijā relatīvi liels iedzīvotāju skaits prata lasīt un rakstīt. 15. gs. sākumā šajā pilsētā, kurā bija 85 tūkst. iedzīvotāju, darbojās 50–60 skolotāju, proti, viens uz apmēram 350 jaunekļiem vecumā līdz 20 gadiem. 16. gs. beigās šīs proporcijas samazinājās, proti, viens skolotājs bija uz 135 vīriešu dzimuma jauniešiem.

Milānā 16. gs. beigās bija 120 reliģisko skolu, kurās līdzās reliģiskajām nodarbībām apguva arī prasmi lasīt un rakstīt.

Roma līdz 17. gs. beigām vēl atpaka izglītības attīstībā, taču 1703. g. tur uz 150 tūkst. iedzīvotājiem bija 126 skolotāji.

Laikposmā no 1000. g. līdz apmēram 1600. g. prasme lasīt un rakstīt Ziemeļitālijā atšķirībā no citām Eiropas zemēm bija relatīvi augsta. Itālija savas priekšrocības zaudēja tikai 17. gs. līdz ar Nīderlandes Republikas uzplaukumu un lielo izglītības līmeņa celšanas kampaņu Zviedrijā.

15. gs. rakstītprasme aptvēra arvien plašākus sabiedrības slāņus. Arvien vairāk lasīja un rakstīja ne tikai klerikāļi, bet arī laji; pēdējie arvien biežāk kritizēja garīdzniekus to zemā izglītības līmeņa dēļ. Pieauga mācību grāmatu, dažādas speciālās literatūras kvalitāte, un plaši izplatījās uzmundrinoša satura literatūra (par to liecina vairāk nekā 1000 rokrakstu, kas saglabājušies no vēlajiem viduslaikiem). Inkunābulu pirms 1500. g. bija nedaudz mazāk par

27 000 (agrāk rēķināja ap 40 000) nosaukumu. Parasti to metiens bija 300–500 eksemplāru, taču 15. gs. parādījās izdevumi, kuru metiens pārsniedza 1000 eksemplāru. Par grāmatu izdošanas centriem izveidojās Venēcija, Strasbūra, Ņelne, Roma, Bāzele, Augsburga, Nirnberga, Parīze, Florence, Milāna, Liona un Leipciga. Šai periodā aizsākās garīgās produkcijas komercializācijas process.

Rakstību arvien vairāk izmantoja ikdienas vajadzībām. 15. gs. rakstības attīstība izraisīja visdažādāko juridisko aktu plūsmu. Kopš 11. gs. Itālijas ziemeļos un vidusdaļā strauji attīstījās kaut kas līdzīgs “notariātu kultūrai”. Pastāvēja milzīgs pieprasījums pēc testamentiem, laulību apliecināšiem dokumentiem, darījumu līgumiem, juridiskām izziņām u. tml. Tāpēc bija daudz notāru: piemēram, Florencē 1427. g. uz 1000 iedzīvotājiem darbojās 8 notāri.

Gotu šrifts ne vien tika izstrādāts mākslinieciski, bet arī izveidots daudzveidīgās formās, ko sistematizēja rakstīšanas meistari. Izglīto cilvēku šrifti iemantoja individuālas iezīmes. Šo daudzveidību vēlāk aizvietoja humānistu izstrādātā šrifta formas vienveidība: 1420. g. Nikolo Nikoli (*Niccolo Niccoli*) izstrādāja humānistu kursīvu, kas ieviesās kā eiropēiskais šrifts.

Rakstība intensīvi tika izmantota darījumu jomā. Jau 14.–15. gs. tirgoņu dienestā tika pieņemti “padomnieki rakstības jautājumos” un pašu tirgoņu rokas, kā mēdza teikt tajos laikos, bija “notraipītas ar tinti”. Rakstību izmantoja ne tikai

dokumentu sastādīšanai, bet arī citos darbos, piemēram, vēstulēs. Tās sniedza ne tikai jaunu informāciju, bet arī ietekmēja dzīvi, jo darījumu jomā tirgoņiem informācija bija dzīvības un nāves jautājums. Vēstules ne tikai informēja par piedzīvojumiem, tās izmantoja arī kā maksājuma līdzekli.

Rakstību plaši izmantoja arī ģimenēs, īpaši – patriciešu saimēs. Šajā jomā jānorāda uz triju veidu dokumentiem: 1) notariālie dokumenti; 2) t.s. ģimenes vēstules; 3) savdabīgās saimes hronikas, kuras Florencē sauca par *ricordanze*; tajās tika atspoguļotas gan privātās, gan sabiedriskās dzīves puses (dažkārt tās dēvē par dienasgrāmatām, kaut arī tās lielākoties neinformē par autoru darbiem un domām).

Jānorāda, ka rakstītā kultūra paredz arī cilvēku samērā augstu pašapziņu. Periodā starp 1350. g. un 1600. g. Itālijā un it īpaši Toskānā radās vispersoniskākās sava laika liecības Eiropā, sākot ar Frančesko Petrarkas (*Francesco Petrarca*, 1304–1374) “Slepeno grāmatu” (*“Secretum”*) un beidzot ar Benvenuto Čellīni (*Benvenuto Cellini*, 1500–1571) autobiogrāfisko sacerējumu. Autobiogrāfijām saknes iesniedzās vēl agrīnās kristietības laikmetā (Petrarka bija lasījis Augustīna “Grēksūdzi”), taču jaunajos apstākļos tās kļuva par kaut ko līdzīgu norēķinu grāmatām. Petrarkas skolnieks Džovanni da Ravenna (*Giovanni da Ravenna*) runāja par “Dzīves konta grāmatu” (*“Rationarium Vitae”*).

Ilgu laiku klēra “alfabetizācija” nepārsniedza mises nolasīšanas va-

jadzības. Priestera mutiskais priekšlasījums *de facto* izpaudās kā lasījums no mises grāmatas (*“Missale”*). Priesterim katru dienu bija pienākums recītēt dažādās lūgšanās (*officia*), kurām teksti tika ņemti no nelielas grāmatiņas ar nosaukumu *“Brevier”*, kā arī studēt sacerējumus teoloģijā, lūgšanu grāmatas u.tml.

Jāsaka, ka ne visi laji mācēja lasīt un rakstīt. Taču baznīcai problēmas radīja gan tie, kas mācēja lasīt, gan tie, kas to nemācēja. Analfabēti problēmas radīja tāpēc, ka bija “mānticīgi” (tā dažkārt par tiem izteicās klerikāļu pārstāvji), un tas 16. gs. nozīmēja nodošanos maģijai. Lielu satraukumu izraisīja rakstības maģiska lietošana ar nolūku stāties sakaros ar pārdabiskiem spēkiem bez baznīcas starpniecības. Šāda rakstības izmantošana liecina par lielu respektu pret rakstīto vārdu, kas ir tipiska parādība sabiedrībā, kurā ir daudz analfabētu.

Inkvizīcijas grāmatas un citi avoti vēstī, kā rakstība tika izmantota pareģu un likteņa tulkojuma praksē. Plaši izplatīti bija trīsstūrveida amuleti ar uzrakstu *ABRACADABRA*, kurus nēsāja uzkārtus kaklā.

A

AB

ABR

ABRA

ABRAC

ABRACA

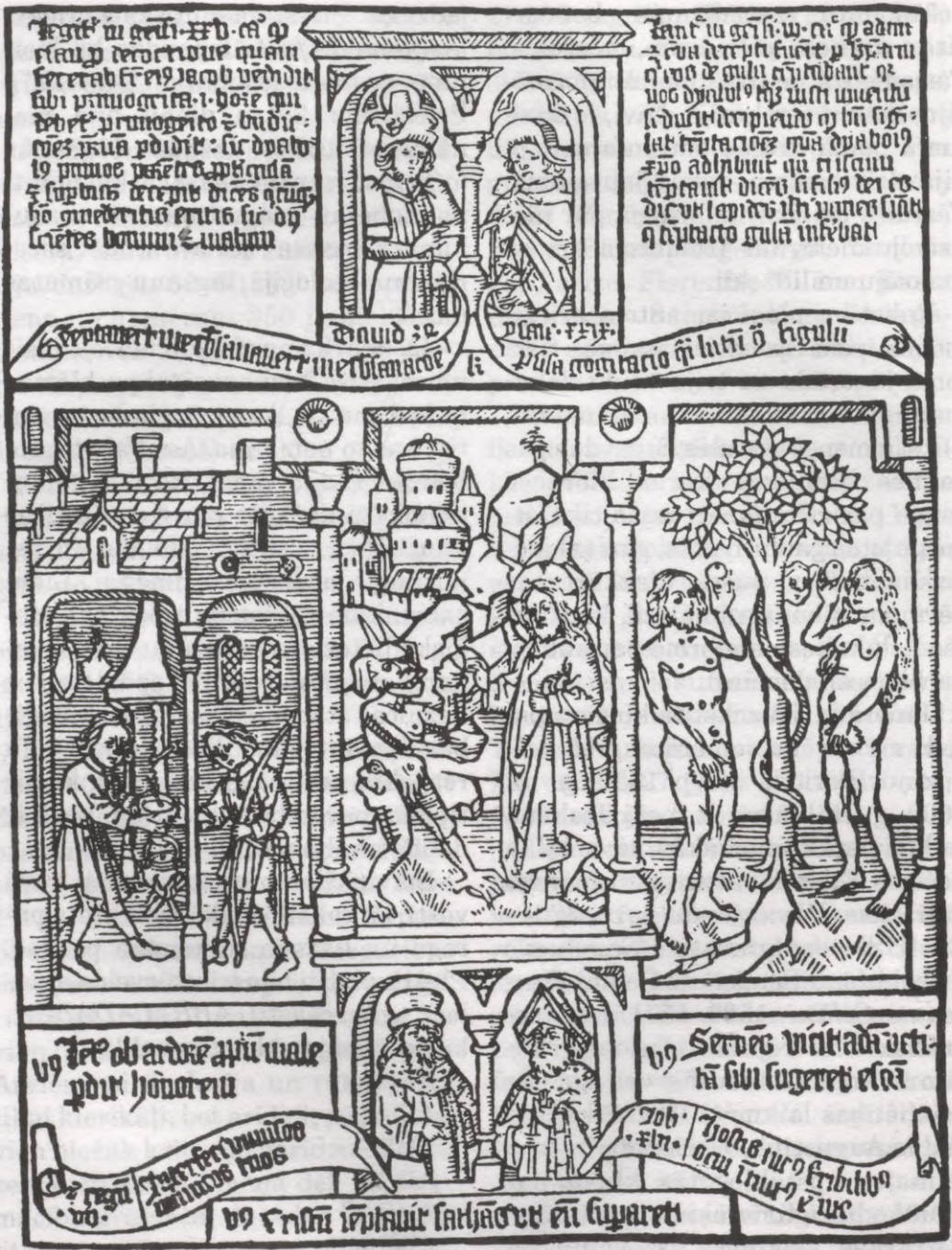
ABRACAD

ABRACADA

ABRACADAB

ABRACADABR

ABRACADABRA

"Nabadzigo ļaužu Bibeles". 15. gs. ksilogrāfiskā grāmata

Ar maģisku nozīmi tika uzrakstīti ne tikai atsevišķi izteicieni, bet arī veselas grāmatas.

Vienlaikus baznīcai radīja sarežģījumus arī izglītotie laji. Lidz ar grāmatu iespiešanas sākumu Itālijā

parādījās daudz lūgšanu grāmatu: starp 1465. g. un 1494. g. bija vismaz 735 izdevumi ar 248 dažādiem nosaukumiem. Baznīca baidījās, ka nepareizas, kļūdainas grāmatas var kļūt par iemeslu lasītāju ķecerībai (šīs bailes palielinājās pēc 1520. g., kad Itālijā kļuva pieejami protestantu sacerējumi). Kāds priesteris ap 1530. g. pasludināja: "Visi rakstības pratēji ir ķeceri (*literati siano heretici*)."
Daudzi klerikāļi bija pārliecināti, ka Bībeles lasīšana tautas valodā noved lajus neceļos.

Baznīca atradās dilemmas priekšā: grūtības radās gan tad, kad tā pieļāva lasītprasmi un rakstītprasmi, gan arī tad, kad tā pretojās tās apgūšanai. Lielākā daļa baznīcas locekļu atbalstīja rakstības attīstību baznīcas kontrolē.

Šis laikmets radīja pastiprinātu vajadzību pēc kultūras vērtībām. Renesanses kultūru finansēja jauna sabiedriskā kārtā – pilsētu pilsoņi, birģeri. Viņi dižciltīgo un klerikāļu vietā kļuva par vadošo sabiedrisko grupu, turklāt vēl pārspējot tradicionālās kārtas prasībās pēc kultūras. Pateicoties iegūtajai bagātībai, pilsoņi varēja pieņemt dienestā dzejniekus, zinātniekus, māksliniekus, kuru darbi viņiem un viņu pilsētai vairoja slavu un sagādāja godu. Ar intelektuāļu un mākslinieku palīdzību birģeri apliecināja savus ideālus un vērtību sistēmu.

Renesansē intelektuālais darbs parasti kalpoja noteiktam uzdevumam, kas bija saistīts ar attiecīgo kārtu un profesionālajiem mērķiem, orientēts uz sabiedrības vajadzību

apmierināšanu. Izglītības sistēma bija izveidota tā, ka jaunekļi tika sagatavoti tirgoņa, notāra, ārsta, teologa vai kādam citam amatam. Piemēram, Florencē no apmēram 100 000 iedzīvotāju 8000–10 000 mācījās pilsētas privātajās skolās. Lielākā daļa devās uz elementārajām skolām, kurās izglītības pamatus mācīja tautas valodā; ap 1000 cilvēku apmeklēja īpašas skolas, kurās mācīja saimnieciskajai karjerai nepieciešamo matemātiku, un 500 cilvēku – augstskolas, kurās profesionālā līmenī nodarbojās ar latīņu gramatiku, retoriku un loģiku. Teiktais liecina par to, kādu vērtību Florencē piešķīra izglītībai, un arī par lielo lasītpratēju un rakstītpratēju daļu (viena ceturtdaļa vai pat viena trešdaļa no visiem iedzīvotājiem).

Izglītības sistēmas plašums un kvalitāte (klosteri, universitātes, elementārskolas) veidoja priekšrocības pilsētām, kuras pieaicināja un finansēja talantīgus darbiniekus no ārpusēm. Līdzās institūcijām, kas deva formālu izglītību, cunftes savā sistēmā nodrošināja profesionālo sagatavotību. Pilsētās varēja iemantot bagātību un slavu, tur izglītību ieguva juristi, notāri, ārsti. Par sasniegumiem izvēlētajā darbības virzienā daudzi guva publisku atzinību: zinātniekam tā bija iecelšana kādā publiskā amatā vai par profesoru universitātē, māksliniekam – darba līgumi. Oficiāla atzišana, īpaši intelektuālo un māksliniecisko sasniegumu gadījumos, bija būtiska agrās renesanses sociāla parādība.

b. BIBLIOTĒKAS

Pirmo soli grāmatu sekularizācijas un demokratizācijas virzienā spēra Frančesko Petrarka. Dzejnieks bija kaislīgs bibliofils. Petrarka vāca savu bibliotēku laikā, kad grāmatu iespiešana vēl nebija izgudrota, tāpēc tās bija retas un dārgas. Petrarka, nerēķinoties ar izdevumiem, izmantoja grāmatu iegūšanai savu slavu, personiskos kontaktus, braucienus diplomātiskajās misijās un ceļojumus. Ja viņam neizdevās iegūt oriģinālu, dzejnieks pasūtīja teksta kopiju, turklāt daļu no savām grāmatām viņš bija pārrakstījis pats. Par savu lielāko veiksmi Petrarka uzskatīja Cicerona vēstuļu atrašanu Veronas bīskapa katedrālē 1345. gadā. No Vergilija darbu manuskripta viņš nešķirās pat ceļojumu laikā.

1337. g. Petrarka izveidoja savu grāmatu aprakstu, nosaukdams to "Manas grāmatas" (*"Libri mei"*). Dzīves nogalē viņam piederēja apmēram 1000 dažādu grāmatu. Saviem kalpiem viņš lika sargāt kolekciju kā augstāko vērtību. Kā vēsta leģenda, Petrarka esot miris, sēžot pie atvērta folianta.

Liels Petrarkas nopelns ir publiko bibliotēku tradīcijas atdzīvināšana, kas bija aizmirsta viduslaikos. Venēcijas republikas valdībai viņš izteica vilinošu priekšlikumu – nodot savu grāmatu kolekciju Sv. Marka katedrālei ar noteikumu, ka Venēcija piešķirs viņam apdzīvojamo platību un viņa kolekcija būs pieejama visiem "talantīgajiem un cēlajiem" lasītājiem. Venēcija šo priekšlikumu pieņēma.

Petrarku par savu skolotāju uzskatīja Bokačo (*Giovanni Boccaccio*, 1313–1375), kurš arī bija kaislīgs seno rokrakstu kolekcionārs, taču daudz nabadzīgāks cilvēks. Ar grūtībām uzietās grāmatas viņš sargāja kā savu acuraugu, vadādot tās visur sev līdzī, rūpīgi iesaiņotas kastēs. Bokačo žēlojās par to šausmīgo stāvokli, kādā bija nonākušas grāmatas klosteru bibliotēkās. Montekasio klostera puteklainajā bibliotēkā viņš atklāja senus romiešu vēsturnieka Tacita rokrakstus ("Annāles" un "Vēsturi"), kurus Itālijā tajā laikā vēl nepazina.

Liels grāmatu kolekcionārs bija itāļu humanists Podžo Bračolini (*Poggio Braccolini*, 1380–1459). Īpaši labvēlīgi apstākļi grāmatu krāšanai radās tad, kad viņš darbojās pāvesta kūrījā – sākumā par pāvesta skriptoru, vēlāk par sekretāru. Pavadot pāvestu dažādos braucienos, viņš tos izmantoja grāmatu iegādei. Piemēram, slavenā Sengalānas klostera apmeklējuma laikā viņu pārņēma šausmas, ieraugot, ka kādreiz slavenā bibliotēka ir ļoti nolaiستا un grāmatas tiek uzglabātas tumšā un mitrā tornī. Te viņš atrada daudzus slavenus darbus, arī Cicerona runas. Fuldas klosterī Bračolini izgāja Tita Lukrēcija Kāra darbu "Par lietu dabu" (*"De rerum natura"*). Viņš uzskatīja, ka, lai glābtu grāmatas, ir derīgi jebkuri līdzekļi: grāmatas tika iegūtas no mūkiem kā atlīdzība par nelieliem dāvinājumiem vai arī vienkārši aiznestas paslēptas zem apģērba. Bračolini pats darināja arī kopijas. Piemēram, Sengalānas bibliotēkā viņš 53 dienās pārrakstīja

Kvintiliāna sacerējumus. Grāmatas viņš vāca nevis savām vajadzībām (viņa personiskajā bibliotēkā bija tikai 98 grāmatas), bet citiem – piemēram, pāvestam, Mediči dzimtai.

Starp lielākajiem laikmeta bibliofiliem jāmin Kozimo Mediči padomnieks bibliotēku lietās Nikolo Nikoli (*Niccolo Niccoli*, 1363–1437). Saņēmis no tēva lielu mantojumu, jauneklis to izmantoja grāmatu iegādei. Dzīves beigās viņam piederēja 800 grāmatu, kuru vērtība bija 6000 flo-rīnu. Savas grāmatas viņš novēlēja dzimtajai Florencē ar noteikumu, ka tās būs pieejamas ikvienam, kas interesēsies par zinātņi.

Itāļu humānistu nopelns bija arī tas, ka viņi veicināja Austrumromas impērijā bojā ejošo grāmatu glābšanu. Kopš 14. gs. vidus Bizantija sistemātiski cieta no turku osmaņu uzbrukumiem. No turku iekarotajiem rajoniem uz Itāliju bēga grieķi, arī zinātnieki un rakstnieki, kuri sev līdzī veda arī grāmatas. Viens no izglītōtākajiem emigrantiem bija Visarions no Nikajas (1403–1472) – ievērojams ortodoksālās baznīcas darbinieks, kas vēlāk kļuva arī par katoļu kardinālu. Viņa ļaudis ielavījās turku ieņemtajos Bizantijas kultūras centros – Konstantīnopolē, Atēnās u.c. –, pirka tur antīko autoru darbus un kontrabandas ceļā tos nogādāja Itālijā. Par palīdzību, kuru viņam šajā pasākumā izrādīja Venēcijas republika, Visarions novēlēja tai savu bibliotēku ar 600 manuskriptiem – grieķu un romiešu autoru darbiem. Sākumā viņa grāmatu krājums glābājās Sv. Marka klosterī, bet 1515. g. tam tika uzcelts speciāls nams.

Humānistu mīlestība uz grāmatām (*caritas librorum*) guva plašu atbalsi tālaika sabiedrībā. Dažādu kārtu pārstāvjus pārņēma grāmatu kolekcionēšanas kaislība, var pat runāt par savdabīgu grāmatu modes pastāvēšanu. Lielo bibliofilu vidū bija cilvēki, kas piederēja pie sabiedrības augstākās aristokrātijas: Urbīno hercogs Federiko da Montefeltro, Florences valdnieks Kozimo Mediči, pāvests Nikolajs V, ungāru karalis Māķāšs Huņadi u.c. Šo ļaužu mērķis kolekciju vākšanā bieži gan nepārsniedza vēlmi piešķirt greznumu savām pilīm.

Pazīstami bibliofili bija Mediči dzimtas pārstāvji Florencē. Kozimo Mediči Nikolo Nikoli vadībā pilsētā izveidoja lielisku privāto (*Medicea privata*) un arī publisko (*Medicea publica*) bibliotēku. Kozimo bija aizbildnis arī pār Florences publisko bibliotēku, viņš ierādīja lielisku vietu Nikolo Nikoli kolekcijai Sv. Marka klosterī un ziedoja lielu summu, lai to papildinātu. Viņš izdarīja arī lielu publisku pasūtījumu tālaika grāmatu pārrakstīšanas darbnīcas

Mikelandželo. Sanlorenco bibliotēka
Florencē. Sākta 1523. g.

īpašniekam Vespaziāno da Bističi. Šis "pārrakstītāju karalis" Mediči pasūtījumu izpildīja samērā īsā laikā: 45 skriptori 22 mēnešos pārrakstīja 200 sējumu. Tā izveidojās *Medicea publica*, kuru nosauca pēc dibināšanas vietas par *Marciana*. Patiesā bibliotēkas dibinātāja Nikolo Nikoli vārds tika aizmirsts.

Pazīstams itāļu bibliofils bija Urbīno hercogs Federiko da Montefeltro (*Federico da Montefeltro III*, 1422–1482), kas grāmatas krāja no jaunības un ziedoja šim nolūkam lielus līdzekļus: 30–40 skriptoru nemitīgi kopēja pie hercoga manuskriptus viņa bibliotēkas vajadzībām. Hercogs bija pārliecināts, ka grāmatai jābūt arī īstam mākslas darbam; visas grāmatas bija pārrakstītas uz pergamenta, iesietas sarkanos ādas vākos, un tām tika pievienoti sudraba aizslēgi (savā bibliotēkā Montefeltro nepieļāva drukāto grāmatu iekļūšanu, kuras tika dēvētas par barbarisko ģermāņu grāmatu viltojumiem). Viņa kolekcijā bija 1120 sējumu, arī darbi sengrieķu un arābu valodā.

Pēc hercoga nāves viņa grāmatas nokļuva Vatikāna bibliotēkā, kas no jauna uzplauka pāvesta Nikolaja V laikā. Pāvesta aģenti meklēja rokrakstus visā Eiropā. Par grāmatu atklāšanu, tulkošanu vai kopēšanu pāvests maksāja milzīgas summas. Pāvests Siksts IV centās turpināt šo tradīciju, ierādot bibliotēkai greznas zāles un izveidojot līdzās lasītavai to, ko mūsdienās dēvē par grāmatu abonementu. Taču šo pāvestu darbu atstāja novārtā viņu pēcteči.

Līdzīgi rīkojās arī citi valdnieki un aristokrāti Eiropā.

Tādējādi strauji pieauga vajadzība pēc grāmatām. Jau 14. gs. baznīcai zuda monopols uz grāmatu izdošanu. Bija nepieciešams atrast veidu, kā palielināt grāmatu pieejamību, kā nodrošināt to masveida izgatavošanu.

c. TEHNIKA

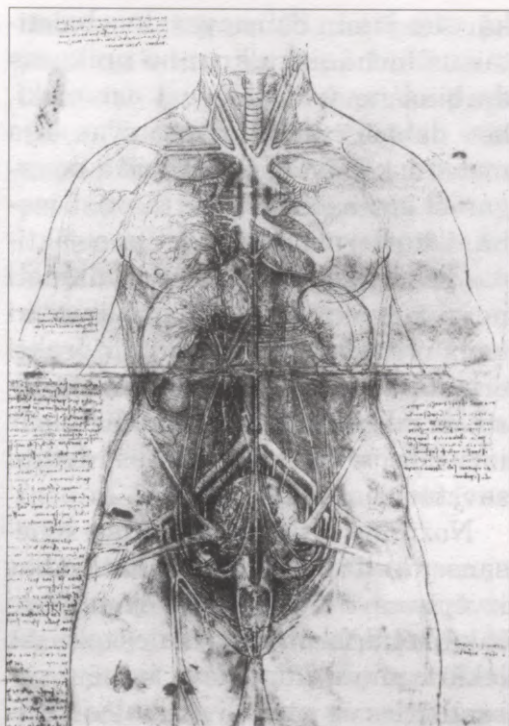
Renesanses kultūras priekšnoteikumi ir ne tikai vesela virkne būtisku izgudrojumu, bet arī paša izgudrotāja un radītāja tēla izveidošana.

Viduslaikos izgudroja pulveri, pulksteņus, kompasu, taču šis laikmets nepazīna izgudrotāju kā individuālu radītāju. Starp izgudrojuma rašanos un tā izplatīšanos varēja paiet gadsimti. Viduslaikos vispār apziņa nebija virzīta uz tehnisko jaunradi un izgudrotāju vārdus cilvēki necentās paturēt atmiņā. Šādu darbību necienīja un nevērtēja augstu, jo negatīvi vērtēja visu jauno. Par vienīgo patieso Radītāju atzina nevis cilvēku, bet Dievu, ko uzskatīja par universālu amatnieku. Dievs – inženieris, konstruktors, mākslinieks, kas rada pasauli un cilvēku kā kaut ko jaunu, mērķtiecīgi organizētu. Cilvēkam radīt ir aizliegts; izgudrojums, kas nenāk no Dieva, ir burviskā nozīmē "velns viņu zina kas", t. i., tas, kas ir velna ziņā. No izgudrojumiem baidījās kā no kaut kā velnišķīga. No jaunā vairījās arī tāpēc, ka jaunās tehnikas ieviešana grāva tradicionālās amatniecības struktūru, kas balstījās uz piespiedu vienlīdzību. Tas iedvesa pat mistiskas bailes: ilgu laiku nevienu kapteini

nevarēja piespiest ņemt līdzī jūrā kompasu.

Renesanses gaitā līdz ar pasaules kā funkcionāla veseluma atzišanu izzuda Dieva kā konstruktora, mākslinieka tēls. Pasaules aina ne tikai demitoloģizējās, bet arī sterilizējās – tā kļuva abstrakta un pieejama zinātnei. Renesanse deva intelekta instrumentalizāciju (pāreja no pasīva pasaules vērojuma uz izgudrojumu), pasaules matematizāciju (pāreja no absolūtajām formām kā galvenās vērtības uz matemātiski mehāniskām konstrukcijām), cilvēka naturalizāciju (ideālo normu aizvietošana ar dabiskajiem impulsiem), kā arī laika demitoloģizāciju (eshatoloģisma nomaiņa ar vēsturiskumu). Sākās orientācija uz stingrām un sistematizētām zināšanām. Tika atmesti tādi zināšanu avoti kā leģendas, garša, ticība, krāsu uztvere, smarža. Zinātne – bezkrāsainu formu kvantitatīva fiksācija. Zuda noskaņas, realitātes intuitīva apjausma, bioloģiskā saistība ar vidi. Renesanse atņēma tiesības uz eksistenci vājprātam. Agrāk garīgi slimos nesteidzās izolēt un ārstēt, jo uztvēra tos kā būtnes, kurām jāvēstī patiesība par cilvēka likteni. Kopš renesanses viss, kas neietilpst zinātnes ietvaros, ir viena vienīga anomālija. Vājprāts – nevis dziļdomīgs noslēpums, bet vienīgi negatīva īpašība, proti, prāta trūkums. Tas, ka savām fantāzijām pakļautais garīgi slimais var daudz ko izciest, tika uzskatīts par viņa dzīvnieciskās bezjēdzības pierādījumu.

Savukārt radišana pirmo reizi tika pozitīvā nozīmē saistīta ar cilvēku kā neatkārtojamo individualitāti.

Leonardo da Vinci. Anatomisks zīmējums ar sieviešu galveno iekšējo orgānu attēlojumu. Ap 1510. g.

Meistarības kults tika aizvietots ar paša meistara kultu (turpretim viduslaikos rezultāts bija svarīgāks par darītāju; tajā kā pārindividuālajā faktā saskatīja mūžīgo pirmtēlu). Tas noveda pie atklājuma, ka cilvēks veido ne tikai savu pasauli, bet arī sevi. Renesansē darītājs sāka darboties nevis kā augstākās gribas instruments, bet kā subjekts, personība. Objektīvisms apvienojās ar individuālismu.

Renesanse mainīja arī attieksmi pret tehniku. Viduslaikos "tehnika" galvenokārt iekļāva zemi, dzīvniekus, kā arī pašus cilvēkus. Tehnika burtskā nozīmē bija tikai palīgīdzeklis. Bet pamazām pilsētās ieviesās sarežģītas mehāniskās ierīces. Pirmām

kārtām jāmin dzirnavas, kas balstītas uz mehānisku kustību un kuras darbina nevis cilvēki vai dzīvnieki, bet dabas stihijas. Dzirnavas bija mehāniska sistēma, kas brīva no organiskām asociācijām; tās tīri mehāniskā formā demonstrēja objektīvās atkarības. Iepriekšējie laikmeti nespēja koncentrēt uzmanību uz tīri mehānisko kustības formu. Uz praksi orientēts bija arī viduslaikos izgudrotais pulkstenis, kas kā mehānisms izvirzīja stingras prasības detaļu savstarpējai saskaņošanai.

Nozīmīgs priekšnoteikums renesanses kultūrai bija stikla ražošanas izvēšana. Stikls objektivēja telpiski sakārtotās formas, pasaules telpisko iekārtojumu. Logs deva iespēju pāraudzīties uz pasauli no malas kā uz kaut ko ārēju. Logs ietvēra attēlu, no kura novērotājs tika šķirts. Tā bija desakralizēta aina, ko varēja vienkārši novērot. Ārpus loga esošo varēja saprast, tikai saistot lielumu ar attālumu (perspektīva). Logs ļāva izcelt pasaules fragmentu, padarīt par novērojuma objektu lokālus procesus un parādības, kā arī pavēra iespēju to nepārtrauktai objektīvai interpretācijai. Tas mācīja redzēt telpu: stikls ir aparāts, ar kura palīdzību redz tukšumu. Izveidojās jauns pasaules skatījuma modelis.

Savukārt spoguļu ieviešanās sadzīvē deva iespēju cilvēkam ieraudzīt sevi no malas. Distance attiecībā pašam pret sevi ir objektīvisma priekšnoteikums. Paštiksmināšanās, žesti, pozas liecina par to, ka cilvēki iemācījās redzēt sevi no malas. Cilvēki pa jaunam apguva savu iekšējo pasauli. Pieredze komunikācijā pa-

šam ar sevi padarīja uzskatāmu saistību starp iekšējo un ārējo atskaites sistēmu, nodibināja attiecības starp ārējo ritualizēto uzvedību, kas atbilst pieņemtajām normām, un iekšējo "uzvedību", kas balstās uz personisko pašapziņu un pašsajūtu.

Uz renesansi atstāja ietekmi vēl vesela virkne izgudrojumu. Jauna kuģu konstrukcija veicināja tālos ceļojumus un līdz ar to arī pasaules paplašināšanos. Bronzas liešanas tehnikas pilnveidošana deva iespēju savus šedevrus radīt Donatello (*Donatello*, 1386–1466), Čellīni un citiem renesanses meistariem. 1480. g. tika izgudrots granulētais pulveris, un sāka liet standartveida lodes, kas izmainīja visu kara tehniku.

1459. g. pulkstenim parādījās spirālveida atspere, un tā rezultātā privatizējās un individualizējās laika izjūta. Tika izstrādāti grandiozi pilsētu un citu apdzīvotu vietu pārbūves projekti. Parādījās Fausta – savu dvēseli velnam pārdevuša cilvēka tēls. Par velnišķīgu sāka uzskatīt visu cilvēka radīto.

Viens un tas pats renesanses cilvēks tiecās glezniecībā radīt realitātes ilūziju, karoja, izmantojot lielgabala lodes, kas tālo padarīja tuvu, kā arī devās regulārajos tālajos ceļojumos, kas pārvērta iluzoro reālajā, neparasto – ikdienišķajā.

Arī grāmatu iespiešanai bija savi tehniskie priekšnoteikumi, no kuriem svarīgu vietu ieņēma papīra ražošana.

Jaunās drukāšanas tehnikas ieviešanas rezultātā pergamentu nomainīja lupatu papīrs. To pazina jau Ķīnā mūsu ēras sākumā. 7. gs. tas

sāka savu ilgo ceļu uz Rietumiem. 8. gs. Samarkandā ķīniešu gūstekņi ar to iepazīstināja Āzijas tautas. Tad tas nokļuva Tuvajos Austrumos, Sicīlijā un caur Spāniju citās Eiropas zemēs. Papīrs Eiropā ienāca pa "arābu tiltu". Jau 11. gs. Eiropā, Spānijas teritorijā – arābu pilsētā Hativā (netālu no Valensijas), sāka iegūt papīru. 13. gs. vidū arī Itālijā izveidojās pirmās papīra ražotnes. 13. gs. pirmās papīra dzirnavas uzcēla Itālijā, gadsimtu vēlāk – Francijā. Vācijā 14. gs. izmantoja galvenokārt itāļu papīru; tikai 1390. g. to sāka ražot arī Vācijā. Taču 15. gs. vidū Vācija iekaroja liderpozīcijas gan saražotā papīra apjoma, gan tā kvalitātes ziņā. Tad, kad tika izgudrota grāmatu iespiešana, Vācijā darbojās apmēram desmit papīra dzirnavu, kas katru gadu ražoja ne mazāk kā 1000 risu papīra (1 riss = 480 lappušu). Jaunajam pasākumam papīra netrūka (Nirnbergas kanceleja 1440. g. iepirka tikai četrus risus papīra).

Vēsturnieki domā, ka pirmie itāļu skolotāji šajā amatā bija arābu gūstekņi, kuri tika atvesti uz Itāliju krusta karu laikā. Itāļi ļoti drīz pārspēja savus skolotājus. 14. gs. Fabriāno jau darbojās četrdesmit papīra dzirnavu, kuras ražoja labas kvalitātes papīru; to ražoja arī Boloņā, Parmā, Padujā un citur.

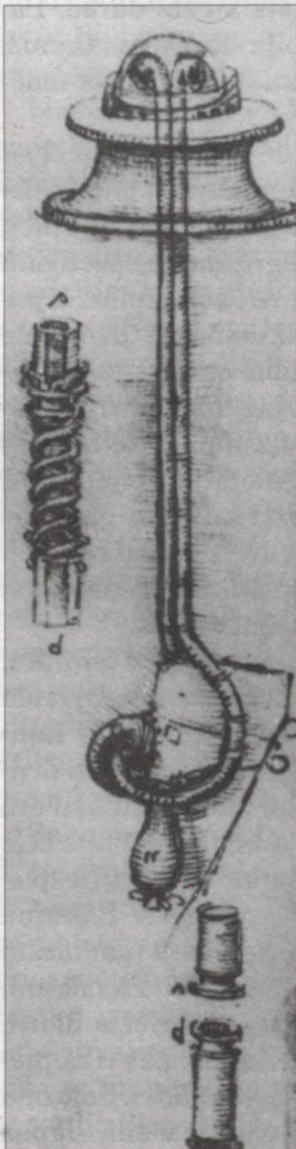
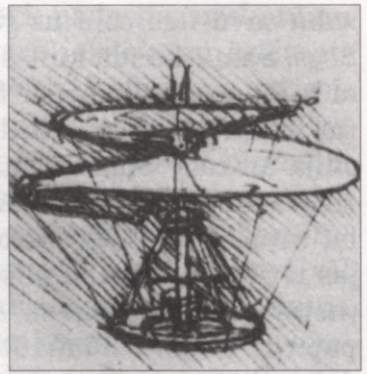
Tomēr papīrs ne uzreiz izkonkurēja tradicionālo pergamentu, jo mēdza uzskatīt, ka šis materiāls ir nedrošs un nenoturīgs, tā mūžs ir neilgs, tāpēc to var izmantot tikai kopiju darināšanai un melnrakstiem. Taču pamazām papīra kvalitāte cēlās un tas izkonkurēja perga-

mentu. Pakāpeniski uzlabojās papīra kvalitāte, un kopš 1475. g. tā lietošana kļuva par ikdienišķu parādību. Tipogrāfija deva iespēju īstenot darba dalīšanu, ražot standarta produkciju par relatīvi zemu cenu.

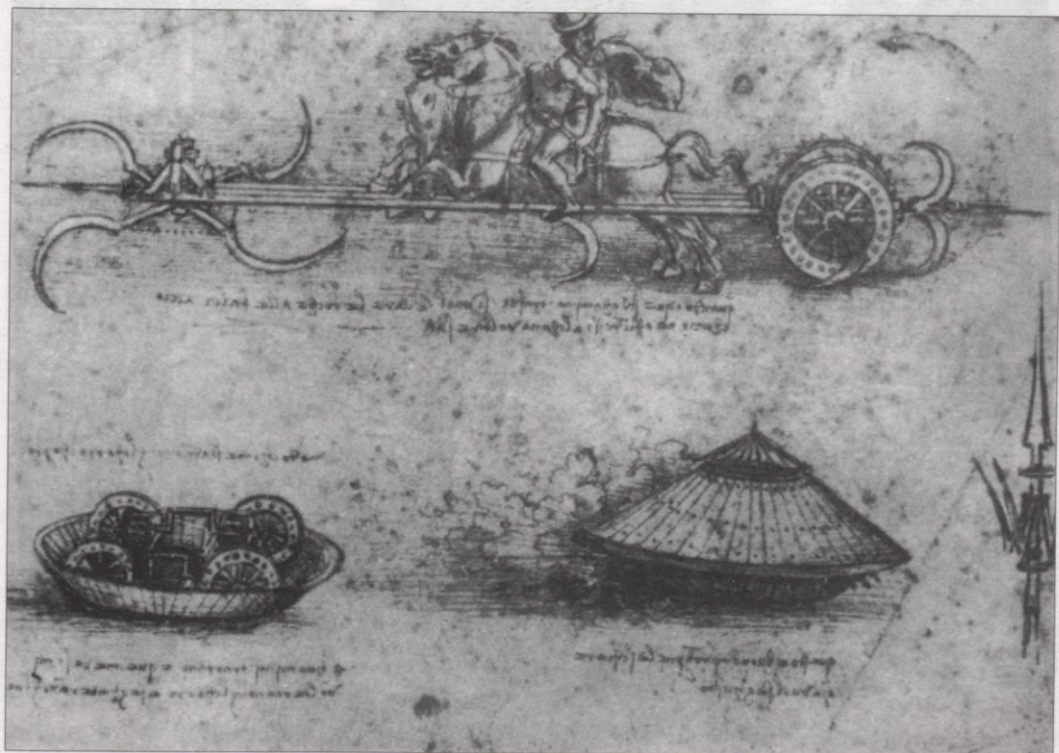
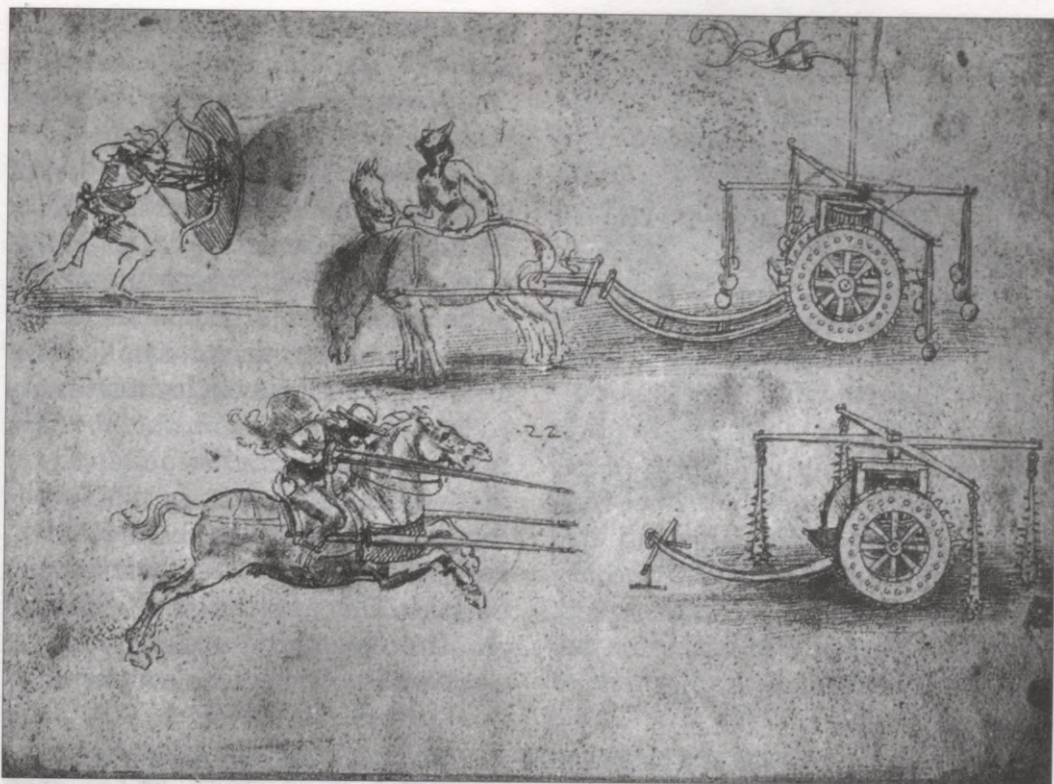
Papīra ražošana kļuva par nozari, kurā strauji attīstījās kapitālistiskās attiecības. Tā prasīja lielus kapitālieguldījumus, jo bija saistīta ar mehāniskā ūdens spēka izmantošanu. Te plaši izplatījās algots darbs. Papīra ražošana bija dārgs pasākums, taču tā vienlaikus bija arī ļoti ienesīga nodarbošanās.

Jaunais, daudz lētākais un pieejamākais rakstāmmateriāls papīrs deva iespēju ražot grāmatas masveidā, izmantojot ksilogrāfiju kā specifisku iespiedtehniku. Ar to eiropieši iepazīs 14. gs. sākumā, tās dzimtene bija Ķīna un arābu valstis. Radās vēlēšanās pašiem izgudrot līdzīgas lietas, jo nepieciešamās tehniskās iemaņas eiropiešiem jau bija, proti, Eiropā bija augsti attīstīta gravīras tehnika uz vara un koka, ko sākumā izmantoja spēļu kāršu iespiešanā, vēlāk – arī attēlojot svētos.

Izmantojot ksilogrāfijas tehniku, uz koka dēlīša izgreda spoguļveida reljefu attēlu, tad uz reljefa ar tampona palīdzību uzlika krāsu, un drukāšanas meistars pie tā ar īpašu otu piespieda papīra lapu. Tālākais ceļš no attēlu drukāšanas uz teksta iespiešanu ir viegli uzminams. Sākumā attēlam pievienoja tekstu (pamazām teksts kļuva galvenais). Piemēram, lūgšanas teksts tika iegriezts dēlītī, no tā iegūts novilkums, kas tika pievienots jau iespiestai bildei. Sākumā teksti atradās tikai vienā lapas

Leonardo da Vinci. Tehnisko aparātu un kara ratu projekti

pusē, jo otru sasmērēja ota. Lai teksts būtu abās pusēs, lappuses sāka salīmēt tā, lai tukšās puses atrastos iekšienē. Tas bija neērti. Iespiedmašīna (prese) tika izgudrota, lai būtu iespējams apdrukāt papīru no abām pusēm.

Ksilogrāfijas veidā sāka izdot populāro literatūru, kura nu kļuva daudz plašāk pieejama. Šīs grāmatas reti nokļuva bibliofilu rokās, galma bibliotēkās un klosteros. Tās tika nodotas no rokas rokā, līdz tām galīgi zuda lietošanas vērtība. Līdz mūsu dienām ir saglabāties ļoti maz ksilogrāfijas tehnikā izdotu darbu.

Ksilogrāfija izzuda pamazām, proti, tikai 1530. g., un ilgi turpināja pastāvēt līdzās grāmatu iespiešanai.

d. GRĀMATU IESPIEŠANA

Iespiešanas vēsture un būtība

Ap 1445. g. Johans Gūtenbergs (*Johann Gutenberg*, ap 1399–1468) Maincā izgudroja īpašu grāmatu iespiezamo ierīci. Šis atklājums īsā laika periodā izplatījās pa visu Eiropu un dažu gadu desmitu laikā būtībā aizvietoja rokrakstu izgatavošanu. Jau 1474. g. savā hronikā Verners Rolevinks rakstīja: “Brīnišķīgā grāmatu iespiešanas māksla tika izgudrota Maincā. Tā ir mākslu māksla, zinātņu zinātne. Tās pārsteidzošā augstāzība ļāva izvilkt no tumsas zināšanu un gudrības dārgumus, lai apgaismotu un bagātinātu pasauli.”

Ķīmija: 16. gadsimta metalurģiskā laboratorija. *Ksilogrāfija*

Pati šīs tehnikas atklāšanas vēsture mūsdienās nav īsti skaidra. Skaidrs ir, ka tas nenotika uzreiz un to neizdarīja viens cilvēks. Daudzās Eiropas zemēs grāmatu iespaidēji intensīvi meklēja ceļus, kā apmierināt pieaugošās tirgus prasības ar atbilstīgu produkciju. Pati izjaukamā šrifta ideja varēja rasties ksilogrāfiskās iespiešanas procesā, piemēram, kādu īpašu iniciāli nodalot no vairs nevajadzīgā dēlīša, lai to izmantotu no jauna, tādējādi ekonomējot darbu un laiku. Rezultātā visas bloka detaļas kļuva kustīgas.

Taču nedz iespaidmašīnu uzlabojumi, nedz izjaukama šrifta princips nedotu nopietnu ekonomisku efektu, ja nebūtu izgudrots racionāls un produktīvs veids, kā izliet rakstu zīmes.

Uz šā izgudrojuma veicēju godu pretendē daudzas valstis un pilsētas Eiropā (Aviņona, Brige, arī itāļu un franču pilsētas). Daudzi vēsturnieki uzskata, ka visvairāk īstenībai atbilst versija, kuru izteica Johans Kelhofs Jaunākais savā "Ķelnes hronikā", kas publicēta 1449. gadā. Viņš uzskata, ka pirmie iespaidtehnikas paraugi bija donati, kurus Holandē drukāja "no dēlīšiem", bet kustīgās literas izgudrojis Maincas iedzīvotājs Johans Gūtenbergs. No Maincas šī māksla pārgājusi uz Ķelni, pēc tam uz Strasbūru un Venēciju.

Kā paraugu Gūtenbergs varēja izmantot metāla monētu ražošanu. Šrifta liešanai gan bija jāizgudro speciāls, maksimāli vienkāršs paņēmieni. Iespējams, ka tieši to izdarīja Gūtenbergs.

Kā notika šrifta liešana? Sākumā no cieta metāla tika izgatavots zīmogs, ko dēvēja par puansonu, kurā

Johans Gūtenbergs. No 17. gs. gravīras

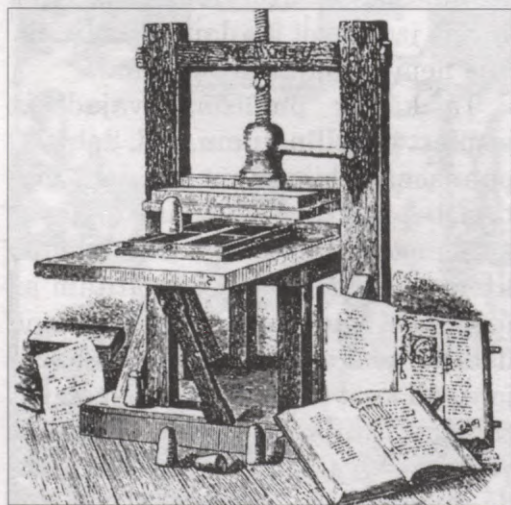
reljefi spoguļveidā tika iegravēti burtu tēli, tad puansonu iespieda matricē – plāksnītē, kas bija veidota no mīksta metāla. Tā tika iegūts tiešs burta atveidojums. Šo matrici piepildīja ar kausētu metālu. Rezultātā ieguva literu ar spoguļveida reljefu izliektu burta actiņu, no kuras varēja drukāt. No vienas matricēs varēja izgatavot tik daudz burtu, cik bija nepieciešams drukāšanai.

Tā kā ar puansonu vajadzēja iespiest padziļinājumu, tad, dabiski, puansonam bija jābūt no cieta metāla, bet matricē – no mīksta. Savukārt metālam, no kura tika izlietas literas, vajadzēja būt apveltītam ar īpašībām, kādu nebija nevienam no dabiskajiem metāliem: tam vajadzēja viegli kust samērā nelielās temperatūrās, tam nevajadzēja būt pārāk viskozam (valkanam) izkusušā veidā un vajadzēja momentāni sacietēt atdzesēšanas procesā. Ilgu eksperimentu rezultātā Gūtenbergs ieguva

sakausējumu, kas sastāvēja no 70 svi-
na, 25 alvas un 5 antimona daļām.

Tādējādi Gūtenbergs izgudroja arī
racionālu veidu, kā pavairot pašas
literas. Tā kā to liešanai sāka izman-
tot metālu, radās iespēja arī no-
drošināt burtu ilgu izmantošanu. Drukāšanas procesā notika daudzu
novilkumu izgatavošana ar iepriekš
sagatavotas formas palīdzību.

Iespiesto grāmatu izplatība strauji
palielināja lasīt protošo cilvēku lo-
ku. Izveidojās plašs ļaužu slānis, kas
"konstituējās" ap grāmatu, – lasošā
publika un šai publikai rakstošie
autori. Pēkšņi kļuva iespējams ap-
mierināt lielo vajadzību pēc drukāta
vārda un ietekmēt ar tā palīdzību
plašu cilvēku loku. Ar skrejlapu un
brošūru palīdzību izplatījās ziņas
(arī visfantastiskākās) par Ameriku
un Austrumāziju, tika popularizēta
humānistu cīņa ar saviem pretinie-
kiem u.tml.; arī reformācijai drukātā
produkcija radīja ātru un plašu re-
zonansi. Starp iespiestajām grāma-

Senākais iespiedierīces attēlojums "Nāves
dejas" gravūrā. *Liona, 1500. g.*

tām pirmajā vietā bija Bībele un re-
liģiska satura raksti. Kopš 15. gs.
60. gadiem iespieda arī antīko auto-
ru un baznīcas tēvu darbus.* Kopš
šā perioda grāmatas ir neatņemams
zinātnes instruments, kas nodrošina
informācijas apmaiņu un atklājumus
padara zināmus publikai. Iespiestā
produkcija kalpoja arī valdniekiem
un pilsētu pārvaldei, kuru mandā-
tus, rīkojumus, pavēles utt. ātri no-
drukāja un izplatīja.

Pasaules vēsturē tas bija revolu-
cionārs jaunievedums. Uz koka tā-
felēm reljefa veidā iegravētu tekstu
un attēlu pavairošana (ksilogrāfija)
bija pazīstama jau agrāk. Jaunā
apvērsuma būtība bija saistīta nevis
ar iespiežamās preses ieviešanu, bet
ar tādu kustīgo burtu izmantošanu,
kurus varēja kombinēt pēc vajadzī-
bas. Gūtenbergs izgudroja tipogrā-
fijas salikumu. Grāmatu iespiešanas
galvenais princips tādējādi ir vārda
organiskā veseluma sadalīšana neit-
rālos, tīri kvantitatīvos elementos,
kas pieļauj funkcionāli attaisnotu

* Baznīcas teoloģiskā literatūra veido ap-
mēram 30 % no sākotnējiem izdevumiem, zi-
nātniskā – 10 %; galveno masīvu veidoja grā-
matas par medicīnu, augu un dzīvnieku
apraksti, darbi aritmētikā, alķīmijā, zemko-
pībā, astronomijā, astroloģijā, fizikā un ģeo-
metrijā. Katalogos, kas tika sastādīti Frank-
furtē 1592.–1602. g. un kuros bija apkopoti
dati par laikposmu no 1566. g., tika minēts
14 tūkst. grāmatu latīņu valodā, 6 tūkst. vācu
valodā un apmēram 900 romāņu valodās.
Trīsdesmit deviņu gadu laikā tika izdots vai-
rāk nekā 20 tūkst. darbu. Darbi teoloģijā vei-
do 32 % no grāmatām latīņu valodā un 60 %
no grāmatām vācu valodā. Latīņu valodā tie-
sībām veltīti 16 %, medicīnai – 7 %, vēsturei –
13 % no izdotajām grāmatām, nodaļā "Filoso-
fija" minēts 21 % darbu, "Poēzija" – arī 21 %
darbu, "Mūzika" – 4 % darbu.

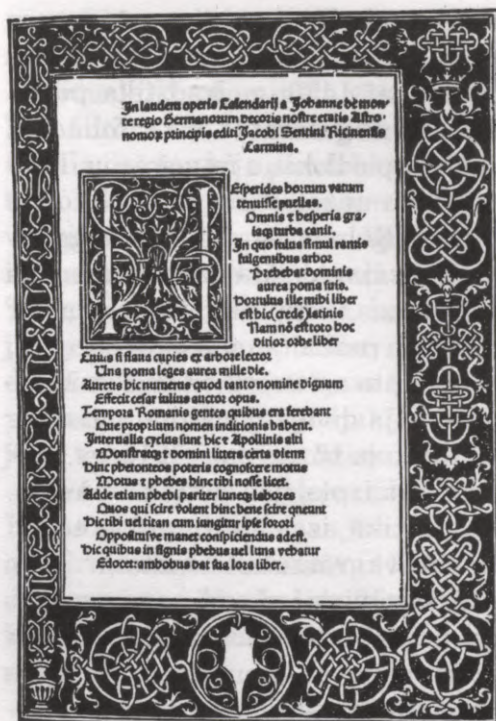
pārkomponēšanu, jaunu salikšanu. Šis princips bija vienkāršs, jo tika lietoti jau gatavi, atkārtoti izmantojami elementi. Arī kļūdas izlabot vairs nebija grūtību.

Viena no brīnišķīgākajām inkunābulām (tā dēvēja visus iespaiddarbus līdz 1500. g.) bija skaistākais Gūtenberga iespaiddarbs – “42 rindiņu Bībele” (ap 1453. g.). Ilgu laiku domāja, ka tā bijusi nodrukāta 200 eksemplāros (35 uz pergamenta un 165 uz papīra). Pēc citas versijas, tika nodrukāti 158 eksemplāri uz papīra un 22 uz pergamenta. Pastāv arī uzskats, ka sākotnēji tikuši nodrukāti 158 eksemplāri, bet, palielinoties pieprasījumam, tirāža paugstināta līdz 180 eksemplāriem. Mūsdienās ir zināmi vairāk nekā 50 Gūtenberga iespaiddarbu.

Inkunābulas un to izpēte

15. gs. drukātos darbus pieņemts saukt par inkunābulām. Latīņu valodā vārds *incunabula* nozīmē “šūpulis”, “autiņi”; kā terminu šo vārdu sāka lietot 17. gadsimtā.

Renesanses laikmetā nebija statistisko datu par grāmatu iespiešanu un drukātās produkcijas bibliogrāfiska uzskaitījuma. Tāpēc par inkunābulām minēsim minimālos un maksimālos datus, kurus devusi mūsdienu vēstures zinātne. No pirmā Gūtenberga izdevuma līdz 1500. g. drukātos izdevumus laida klajā 200–300 pilsētās, kurās kopumā darbojās 1100–1700 tipogrāfiju, kas izdeva apmēram 35–45 dažādus izdevumus 10–20 miljonu eksemplāru lielā metienā. No šā

Regiomontāns. Kalendārs. Viena
no pirmajām E. Rātdolta veidotajām
titullapām. Venēcija, 1485. g.

skaita līdz mūsdienām saglabājies apmēram 500 000 inkunābulu.

Sākotnēji grāmatās, līdzīgi tam, kā tas bija rokrakstos, nebija rindkopu; ar atkāpēm sākās tikai pašas svarīgākās darba vietas. Pirmajos inkunābulu iespiešanas gadu desmitos netika izdalītas pat nodaļas. Grāmatām nebija arī titullapu, paginācijas un citu mūsdienās tik ierastu elementu.

Tad, kad tirgus jau bija piesātināts ar tūkstošiem visdažādākā satura iespaiddarbu un palielinājās bibliotēku fondi, parādījās nepieciešamība pēc titullapas kā sava veida grāmatas vizītkartes. Pirmais titullapu grāmatas sākumā ievietoja kāds Erhards Rātdolts no Augsburgas.

Inkunābulām nebija arī satura rādītāja. Lappušu numerācija parādījās tikai 1470. g., kad tika publicētas divas grāmatas ar t.s. foliāciju, proti, iespiedlokšņu numerāciju. Lappuses numurēt sāka kāds Nikolajs Gets no Ķelnes tai pašā 1470. gadā.

15. gs. izveidojās divi galvenie Rietumeiropas šriftu veidi, kas kļuva par prototipu neskaitāmām to variācijām, ko izmanto arī mūsdienās. Pēc izcelšanās bija divējādi šrifti – gotiskais un antikva. 15. un pat vēl 16. gs. galvenokārt izplatījās gotiskais šrifts. 15. gs. tika izstrādāti arī noteikti normatīvi grāmatu formātam.

Tipogrāfi un izdevēji savu produkciju neiesēja, to veica paši pasūtītāji atbilstīgi savai gaumei, pasūtot grāmatu vākus iesējēju darbnīcās. Iesējēju amats bija īpašs mākslas un amatniecības veids. Grāmatas pārdeva gan tipogrāfiju īpašnieki, gan tirgoņi.

Var minēt datus par grāmatu iespiedšanas un tirdzniecības dinamiku Lionā un Parīzē.

Pilsētas	Gadi	Iespiedēji	Tirgoņi	Iespiedēji, kas tirgojās ar grāmatām
Liona	1470–1480	7	5	4
	1481–1490	25	15	6
	1491–1500	50	39	20
Parīze	1470–1480	6	5	3
	1481–1490	6	9	17
	1491–1500	21	23	42

Šajā laikā radās arī grāmatu gadatirgi (īpaši slavens gadatirgus bija Frankfurtē pie Mainas), attīstījās grāmatu reklāma.

Sākumā inkunābulu tirāža nepārsniedza 200–300 eksemplāru, gadsimta beigās tā dažkārt sasniedza

1000 un pat vairāk eksemplāru. Drukātās grāmatas bija lētākas par rakstītajām, jo bija neliela formāta izdevumi, kurus laida klajā lielos metienos, turklāt bieži tos atkārtot. Inovācijas grāmatu iespiedšanas jomā ātri izplatījās, un līdz ar tām pieauga tipogrāfiju prestižs. "Iespiedmākslas meistaram" (*magister artis impressoriae*) daudzās pilsētās bija tāds pats statuss kā profesoram vai maģistram.

Iespiedprodukcijas apjoma pieaugums radīja arī drukāto darbu cenzūru, kuras iniciatore bija baznīca. 1479. g. Ķelnes universitāte saņēma no pāvesta atļauju cenzēt pilsētā drukātās un izplatītās grāmatas. Šādas atļaujas tika dotas arī Sorbonnas un citām universitātēm. Pirmais mēģinājums radīt vienotu cenzūru notika 1487. g., kad pāvests izdeva bullu, kas aizliedza drukāt visu, ko nebija atļāvusi baznīca. 1559. g. Romā tika izdots pirmais aizliegto grāmatu saraksts (*"Index librorum prohibitorum"*).

No 10 tūkst. inkunābulu, kas glabājas Londonā Britu muzeja fondos un Oksfordas bibliotēkā, 4100 pēc izcelsmes nāk no Itālijas, 3400 – no Vācijas, 1000 – no Francijas, 700 – no Nīderlandes, 400 – no Šveices, 200 – no Anglijas, 150 – no Spānijas un Portugāles, 50 – no citām zemēm. Līdzīga proporcija ir arī citās lielā-

* Pāvests Gregors XVI (*Gregor XVI*, 1590–1591) savā enciklikā par grāmatu iespiedšanu teica: "Mūs pārņem šausmas, redzot, kādas briesmīgas mācības un riebigus maldus izplata grāmatu plūdi – sacerējumi, visu veidu rakstu darbi kā nožēlojams izvirzums sēj pār zemi nelietības."

kajās pasaules bibliotēkās. Puse no visām inkunābulām ir reliģiskā literatūra, ceturtdaļa – liturģiskā, 10 procentu – juridiskā, un 10 procentu attiecas uz citām nozarēm.

15. gs. liels notikums bija Ptolemaja "Ģeogrāfijas" iespiešana. Šajā atlantā ietilpa 26 kartes: 10 attēloja Eiropu, 4 – Āfriku, 12 – Āziju. Šīs kartes tika iespiestas 1477. g. Boloņā un 1478. g. Romā no vara gravīrām. Līdz 1500. g. atlants tika publicēts vēl trīs reizes – 1482. g. Florencē un Urbīno, 1490. g. Romā.

Izgudrojuma nozīme

Pirmo piecdesmit grāmatu iespiešanas gadu laikā cilvēce bija saņēmusi vairāk grāmatu nekā daudzajos gadu simtos līdz tam.

Tipogrāfiskie teksti veicināja lielu etnisko un politisko apvienību izveidošanos, kas varēja funkcionēt bez tiešiem personiskiem kontaktiem. Veidojās zīmju realitāte, kura nodalījās no skanošā vārda un rituālās darbības un kas tieši realizējās tikai iekšējā darbībā – personiskajās šaubās un individuālajā izpratnē, kas veidojās pēc saviem īpašiem likumiem – patiesības un taisnīguma principiem. No šā brīža izprast īstenību nozīmēja nevis pacelties pāri tai pie dievišķā pirtēla, bet no jauna tīri ideāli to konstruēt un ievietot tekstā. Jaunā izpratne balstījās uz īstenības faktu sadalīšanu standartizētās elementārās vienībās un to izklāstu loģiski sakārtotā secībā, kas lasīt pieradušai domai kļūst absolūti caurskatāmas un acīmredza-

mas. Līdz ar to mainījās arī attieksme pret vārdu.

Viduslaikos dominēja vārda absolūta autoritāte, to izrunāja sakrālajā valodā, un tas bija dievišķs savā būtībā. Atšķirībā no ikdienas vārda tas varēja būt tikai paties. Vārds bija izņemts no cilvēka patvaļas sfēras. Tas pieļāva iztulkojumu, izskaidrojumu klausītājam, taču izslēdza daudznozīmību runātājam (Dievam un tiem, caur ko tas runāja). Tam bija jēga, taču nebija pragmatisku mērķu.

Renesansē vārds kļuva cilvēcisks. Kļuva acīmredzams tas, ka vārdam atšķirībā no konteksta var būt daudzas nozīmes. Vārds, līdzīgi politikai, kļuva elastīgs un individuāli nozīmīgs.

Viduslaikos vārds varēja būt nesaprotams, taču tas, kas to nesaprata, zināja, ka nesaprotamā nozīme ir neatkarīga un objektīva. Ikdienas runa sakrālajā valodā bija neiespējama. Labais un patiesais atradās ārpus ikdienas jomas. Vārds nebija spēles priekšmets. Renesansē vārds kļuva nacionāls, saplūda ar tautas runu dzimtajā valodā. Saprotamība kļuva relatīvi pragmatiski lietojama. Parastais vārds aizvietoja Vārdu. Vārds demokratizējās, vienlaikus zaudējot savu autoritāti, uzticamību un stabilitāti. Klausītāji sāka baidīties no krāpšanas un izturēties pret vārdu ar aizdomām. Zuda ticība vārdam, un to saistīja nevis ar Dievu, bet gan ar velnu. Izplatījās demagoģija – aizliegums šaubīties (šaubas – tas, kas kalpo velnam) par vārda patiesību. Par jaunu autoritāti kļuva drukātais vārds, kas baumas ne tikai nemazināja, bet pat veicināja.

III. VALSTS UN POLITISKĀ SISTĒMA

Līdzās norisēm baznīcas un reliģijas vēsturē svarīgākais 16. un 17. gs. notikums ir jauno laiku valstu veidošanās process. Šīs norises var aplūkot gan kopumā kā vienotu veselumu, gan arī soli pa solim sekojot līdz katras atsevišķas valsts rašanās procesam. Valstu attīstība gan nenotika savstarpēji izolēti un būtiskos momentos bija atkarīga no ārējām attiecībām. Šai sakarā jāuzsver Eiropas zemju īpašais stāvoklis salīdzinājumā ar citām valstīm, jo te valstiskā plurālisma spriegumattiecību komplekss bija saistīts ar sociāli politisko un ētiski normatīvo kopību.

a. VALSTU STRUKTŪRAS UN STARPTAUTISKĀS ATTIECĪBAS

Centralizācijas tendences

Agrāk nekā sociāli ekonomiskajā jomā pāreja no viduslaikiem uz jaunajiem laikiem kļuva redzama valsts politiskajā sfērā. Gadsimtiem ilgi bija cīnījušies divi universāla rakstura politiskie spēki – pāvesti un imperatori –, taču, neņemot vērā imperatoru sakāvi, jautājums par uzvarētāju un uzvarēto palika atklāts. 13. gs. notika Eiropas politiskā spēka cen-

tru pārvietošanās. Gan šaipus, gan viņpus Alpiem valdnieku un pilsētu partikulārā vara tiecās aizpildīt varas vakuumu; šie centieni izraisīja neskaitāmas cīņas un politiski sadrumstaloja zemes, kā arī izjauca tiesisko kārtību. Taču Eiropas ziemeļos iezīmējās jaunas valstisko veidojumu struktūras – stipras monarhijas, kuru spēks balstījās uz dinastisko kontinuitāti, pavalstnieku pieaugošo nacionālās vienotības izjūtu un valdnieku tiekšanos pēc varas.

Katrai valstij bija atšķirīgs ekonomiskais pamats un specifisks attīstības ceļš, taču nacionālo valstu veidošanās procesam raksturīgas arī dažas tipiskas iezīmes: neatliekamam ārēju politisko uzdevumu pastāvēšana, kas valsts iekšienē lika apvienot un mobilizēt visus politiskos spēkus (nacionālās jūtas, kas sāka veidoties šai laikā, kļuva par šī procesa konstruktīvu elementu); teritoriāla – un līdz ar to arī finansiāla un militāra – varas pamata paplašināšanās; cīņa ar feodālajām tradīcijām valsts iekšienē, kas tika izcīnīta teorētiski un praktiski, viduslaiku varas sistēmu nomainot ar agrīno absolūtismu un prasot aizvietot vasaļu un karadraudzes uzticību ar pavalstnieku paklausību; pasaulīgās varas attieksmes maiņa pret

garīgo varu. Īpaši svarīga loma bija pēdējām divām iezīmēm.

Valstu attīstību jaunajos laikos noteica konflikts starp stipro centrālo varu, kas atradās tapšanas stadijā, un vēl lēņu tradīcijas ietvaros dzīvojošo feodāļu diezgan lielo varu. Mērķis, pēc kura tiecās valstis, bija visas publiskās varas apvienošana, koncentrēšana vienās rokās, izslēdzot un vājinot konkurējošās instances. Taču decentralizējošo spēku darbības dēļ šis mērķis šajā laikā pilnībā netika sasniegts. Kontinentālajā Eiropā līdz pat revolūcijai Francijā kā konstants saspilējuma faktors saglabājās konflikts starp karaļu pretenzijām uz savu autoritāti un feodālo reakciju.

Renesanses laikmets radīja nācijas un nacionālās valstis. Līdz tam cilvēce bija vienota tikai ļoti nelielā mērā, jo tā bija sadalīta mazās savstarpēji norobežotās kopienās. Tas noteica cilvēku pasaules skatījuma šaurību. Pat valoda nevarēja būt vienojošs spēks, jo pastāvēja ļoti daudz dialektu. Pat blakus novadu iedzīvotāji nevarēja saprasties vienā valodā. Arī ceļu trūkums kavēja teritoriālās norobežotības pārvarēšanu. Tie tika uzbūvēti, vienīgi sākoties tirdzniecības uzplaukumam. Robežas grāva preču ražošana un nauda. Agrīnais kapitālisms kļuva kosmopolītisks, jo gribēja aptvert ne tikai katolisko, bet arī visu maksātspējīgo cilvēci. Stimulējot centralizācijas tendences, tas veicināja arī nacionālo valstu izveidošanos, valstu, kuras pretstatīja sevi mazāk vienotiem valstiskiem veidojumiem, un nacionālo valodu, kuru šūpulis kļuva

*Ticiāns. Imperators Kārlis V tronī.
1548. g.*

pilsētas kā tirdzniecības centri, rašanos.

Gandrīz it visur Eiropā valdniekiem, kas lielākoties atvasināja savas varas leģitīmāciju no dinastiju mantojuma (to sankcionēja arī baznīca), pretojās "kārtas" (pie kārtām – *Stande* – parasti piederēja dižciltīgie, kas daļēji bija sadalījušies divās dižciltīgo kūrijās un bruņiniekos, prelāti un t.s. pilsētas) kā zemju pārstāvji ar pretenzijām uz līdzdalību varā un pārvaldē, nodokļu saņemšanā u.c. Visur notika "horizontālās varas" institūciju veidošanās: centralizētas pārvaldes iedibināšana;

galma amatu pārveidošana pārvaldes aparātā; iestāžu, kas aptver visu valsti, organizēšana; no pārvaldes aparāta neatkarīgas fiskālās bāzes nostiprināšana; pastāvīgas armijas izveidošana. Visspilgtāk centralizētā monarhija attīstījās Francijā un Spānijas karalistē, uz kurām visprecīzāk attiecināms termins "agrīnais absolūtisms". Piemēram, Francijas valsts attīstībā raksturīgi bija tas, ka no politiskās spēles ļoti ātri tika izslēgtas augstākās kārtas. To sekmeja ne tikai veiksmīgāka karaļa politika, bet arī kārtu stiprais reģionālisms (savukārt tas deva iespēju provinču kārtām ļoti ilgi saglabāt savu nozīmi). Tiklīdz karalim pēc uzvaras pār Angliju 1440. g. atraisījās rokas, tas sasauca provinču kārtu sapulci tikai tādēļ, lai noskaidrotu maksājamo nodokļu lielumu un nevis lai meklētu šo kārtu piekrišanu. Kopš 1460. g. šīs sapulces tika sasauktas arvien retāk.

Centralizācijas tendences, bez šaubām, veicināja 14. un 15. gs. demogrāfiskā situācija. Karaļi izmantoja pret ekonomiskajā un tāpēc arī politiskajā ziņā novājinātajiem feodāļiem kungiem spēkus, kuri bija attīstījušies līdz ar lauksaimniecības, amatniecības un tirdzniecības attīstību un kuru interesēs bija nostiprināt iekarotās pozīcijas. Taču arī jaunie spēki vēl ilgi atradās tradicionālās sociālās kārtības varā, cerot, piemēram, pārmantot vecās aristokrātijas privilēģijas. Kad tas tika sasniegts, savienība ar kroni neizbēgami atslāba un konflikts starp centrālo varu un privileģētajiem atjaunojās.

Dižciltīgie

Šai sakarā daži vārdi jāpasaka par dižciltīgo nozīmi jauno laiku vēsturē. Pirmkārt, politiskajā ziņā tie bija svarīgākā sociālā grupa, kas kārtu sapulcēs (landtāgos, reihstāgos, parlamentos, ģenerālštatos u.c.) nostājās preti zemes valdniekiem kā darījuma partneri, kā zemākās jurisdikcijas un muižu pārvaldes pārstāvji. Otrkārt, sociālās vēstures aspektā tie veidoja hierarhiski sadalītās sabiedrības augšslāni (to noteica izcelsme) ar savām privilēģijām, uzvedību un goda kodeksu. Treškārt, saimnieciskajā ziņā tie veidoja iedzīvotāju lielāko daļu, kam piederēja zemes īpašumi. Pašas dižciltīgo kārtas ietvaros bija samērā liela mobilitāte. Dižciltīgie norobežojās gan no pilsētu patriciešiem (birģeriem), gan no tiem, ko dižciltīgo kārtā iecēla zemes valdnieki. Karadienesta noriets tradicionālajā bruņniecības formā un ekonomiskās izmaiņas skāra pirmām kārtām zemākos dižciltīgos. Kungu kārtai piederīgie ("grāfi un kungi"), pateicoties zemes īpašumu modernizācijai, spēja pielāgoties jaunajiem apstākļiem un iegūt līdzekļus dzīvei pilsētā un galmā. Lai varētu konkurēt ar valdniekiem kalpojošajiem juristiem, kas bija cēlušies no birģeriem, dižciltīgajiem vajadzēja izdot daudz vairāk līdzekļu izglītībai un attiecīga dzīvesveida uzturēšanai. Tomēr 16. gs. dižciltīgie orientējās ne tikai uz dienestu galmā; norobežojoties viņi centās saglabāt savu pašapziņu un kultūru.

Valstu veidošanās procesā centrālā vieta bija valdnieka personai,

kūrā savienojās viduslaiku personālists ar jauno laiku institūalizāciju. Rietumeiropā (piemēram, Spānijā) 15. gs. gaitā ātri izveidojās un nostiprinājās galma ceremonijas. Īpaši Francijā karaļa persona kļuva par valsts iemiesojumu un tās sakrālais raksturs vēl vairāk pastiprinājās. Žanna d'Arka no Orleānas ar pilnām tiesībām varēja teikt: "Visi tie, kas karo pret svēto Francijas karalisti, karo pret Kungu Jēzu." Francijas iedzīvotāji konstituējās kā pavalstnieki, kuru pienākumus arvien vairāk noteica "patriotiskas" saistības: *pro patria mori* (mirt par tēviju).

Jauno laiku valstis veido valsts varas, valsts tautas un valsts teritorijas vienība. Uzskatāma kļūst tendence uz *status regalis* saplūšanu ar pārvaldāmo kopumu. Sākotnēji subjektīvi tvertais *status* ieņēma arvien svarīgāku vietu. Šai ziņā objektīvi valstisku nozīmi ieguva formula, kuru kopš 1497. g. izmantoja visos franču karaļa ediktos: "*Car tel est notre plaisir*" (tāda ir mūsu vēlme). Šī formula norādīja uz valdnieka un valsts varas izpratnes aizsākumu absolūtisma garā.

Tādējādi renesanses laikmeta valdnieks vairs nav firsts feodālajā nozīmē, bet drīzāk gan neatkarīga persona, kas paļaujas pati uz savu sapratni un saviem materiālajiem resursiem, ieņemot Dieva norādīto vietu sabiedrībā, kas organizēta pēc piramīdas principa. Ar citiem cilvēkiem valdnieks stājas skrupulozi ievērotās, ciniskās personiskajās attiecībās, kurās atklājas viņa intereses, – vienalga, vai tie būtu pavalstnieki, citi valdnieki vai pat paša

dzimtai piederīgie. Renesanses valdnieks savā darbībā vairāk orientējās uz jauno nekā uz tradīciju ievērošanu.

Galms un tā struktūra

Valdnieks nav iedomājams bez sava galma. Vēsturē tas veidojas kā nozīmīgs kultūras fenomens. Kas tad ir galms, un kāda ir tā struktūra?

Definēt to, kas ir galms (lat. *curia* vai *aula*, fr. *cour*, angl. *court*, vāc. *Hof*, pol. *dwor*), ir visai grūti. 12. gs. klerikālis un galminieks Valters Maps rakstīja: "Dievs zina, kas ir galms, es to nezinu," – jo tas ir tik "mainīgs un daudzveidīgs". Vispirms galms ir noteikta vieta, lielākoties pils ar vārtiem, pagalmu, ceremoniju zāli un kapelu, kā arī valdnieka apartamentiem, vienu vai divām priekšistabām, kurās lūdzēji gaida uz audienci. Galms vienlaikus ir arī noteikta institūcija, sociālā telpa, kurā tiek radītas un glabātas mākslas vērtības. Galms ir tāda savstarpējās atkarības sistēma, kas pakļaujas noteiktai loģikai.

Galms *per definitionem* atrodas tur, kur uzturas valdnieks, bet tas renesansē, līdzīgi kā viduslaikos, ilgi vienā un tajā pašā vietā neuzkavējās. Eiropas valdnieki 15. un 16. gs. lielāko laika daļu pavadīja ceļojumos pa savu pārvaldāmo teritoriju, savām pilīm vai pilsētām. Imperators Kārlis V atgādināja, ka viņš savas valdīšanas laikā, lai saturētu kopā impēriju, esot apceļojis Svētās Romas valsti deviņas reizes, Spāniju

un Itāliju – septiņas, Franciju – četras, Angliju un Ziemeļāfriku – divas.

Galms sekoja savam valdniekam visur – uz ielas, medībās, karā u.tml., veidojot kaut ko līdzīgu nelielai karavānai. Sekoja arī dāmas, kuras tajos laikos nebūt neatbilda mūsdienu priekšstatam par smalkām, trauslām dāmām, vēl vairāk – lielākā daļa no tām uzvedās ļoti zemnieciski un nekulturāli. Tikai pamazām tika izstrādātas galma kultūras formas. Viena no tām bija deja, kuras stingrā stilizācija prasīja augstu racionalitāti. Dejas tiešā izpratnē kļuva par sava kultūras veida apakšstāvu; tā dzima fenomens, ko vēlāk nosauks par folkloru.

Jāpiezīmē, ka Ziemeļitālijas galma lielākajā daļā priekšgalā atradās dinastijas, kas lepojās ar savu seno feodālo izcelsmi (izņemot Mediči galma Florencē un Sforcas – Milānā). Feodālus finansēja lielās bankas, tādējādi vairojot savu politisko ietekmi, un tās panāca, ka tirgoņu intereses kļuva par pašu dižciltīgo interesēm. Daļa augstmaņu paši nodevās tirdznieciskajiem pasākumiem.

Galms veidoja īpašu struktūru, kas sastāvēja no simtiem un dažkārt tūkstošiem personu, kuru vārdi tika ierakstīti speciālās saimniecības grāmatās. Milānas galma 15. gs. veidoja 600 cilvēku, Urbīno – 350, Mantujas (ap 1520. g.) – 800, Romas pāvesta galma (Leona X laikā) – ap 2000. Galmi pakāpeniski palielinājās. 1480. g. Francijas karaļa galms bija 500–600 cilvēku liels, 16. gs. beigās tas pieauga līdz 1500–2000 cilvēkiem. Francijas karaļa galma vajadzībām 16. gs. tika uzturēti

12 tūkst. zirgu; pašā galmā bija 3–4 tūkstoši vīru, kalpus ieskaitot (bez dāmām). Šis galms jau bija sava veida armija, turklāt to pavadīja visdažādākie tirgoņi un citas nepieciešamās personas.

16. gs. galminieku skaita pieaugums dažiem valdniekiem radīja nopietnas finansiālas problēmas, tāpēc, piemēram, Anrī III (*Henri III*, 1551–1589) Francijā un Elizabete I (*Elizabeth I*, 1533–1603) Anglijā centās galmu samazināt.

Papildu grūtības radīja arī tas apstāklis, ka galmā ziemā bija daudz vairāk cilvēku nekā vasarā. Pāvesta galms, kad pāvests devās uz savu villu Romas tuvumā, tika atlaists “brīvdienās”.

Šīs ziņas nedod iespēju precīzi pateikt, kas bija un kas nebija galminieks. Vai, piemēram, Ticiāns bija galminieks? Viņš kalpoja imperatoram un baudīja tā labvēlību, taču nepavadīja to ceļojumos. Pretējā gadījumā viņš nespētu gleznot, līdzīgi kā Čellīni – nodarboties ar tēlniecību.

Skaidrību nedod arī sīka galma struktūras izpēte. Karaļa vai dižciltīgo galms sastāvēja no divām daļām, ko Anglijā Edvarda IV (*Edward IV*, 1442–1483) laikā apzīmēja ar *house of magnificence* (*domus magnificentiae*) un *house of provision* (*domus providentiae*). Līdzīgi kā jebkurā citā galmā, tajā ietilpa pavāri, sulaiņi, veļas mazgātāji, frizieri, dārznieki, sargi, ārsti, dziedātāji, sekretāri u.c. Kārtība paredzēja arī to dižciltīgo klātbūtni, kuri piešķīra galmam spožumu un kuriem bija gods atrasties valdnieka dienestā. Renesanses ikonogrāfs Čezāre Ripa (*Cesare*

Ripa) definēja galmu kā "cilvēku grupu kādas izcilas vai valdošas personas dienestā".

Arī šī grupa nebija homogēna: tajā ietilpstošajiem bija dažāds sociālais stāvoklis. Pašā virsotnē atradās no aristokrātijas vidus nākušie un tradicionālos amatus ieņemošie, kuriem bija augsts statuss, kā, piemēram, kambarkungs, *Major Domus*, galma maršals u.c. Sākotnēji šie amati bija saistīti ar noteiktiem pienākumiem. Kambarkungs uzturēja kārtībā valdnieka apartamentus, *Major Domus* nodrošināja ar pārtiku, galma maršals aprūpēja zirgus. Īstenībā dižciltīgie šīs funkcijas pildīja tikai īpašos ceremoniju gadījumos. Roberts Dadlijs (*Dudly*), Lančestras valdnieks, bija karalienes Elizabetes galma maršals, taču tas nenozīmēja, ka viņš visu laiku pavadīja stalļos.

Valdnieki labprāt ap sevi pulcināja augstdzimušos dižciltīgos pavadņus, nodarbinot viņus kā padomniekus vai turot savā kontrolē. Tādējādi dižciltīgie tika atsvešināti no viņu pārvaldītajām teritorijām. Valdnieki meklēja dižciltīgo sabiedrību, jo tā galmam piešķīra greznumu: to demonstrējot, vairojās valdnieku slava. Arī dižciltīgie centās uzturēties galmā, daudzveidīgu motīvu vadīti: lai runas sasniegtu valdnieka "ausi", lai iemantotu tā labvēlību utt. Turklāt greznajiem galmiem bija savs pievilksanas spēks. Galms, kā to fiksēja tālaika dzejnieki, bija kā Olimps, dievu mītne; mākslinieki gleznoja Jupiteru ar Anri II (*Henri II*, 1519–1559), Jūnonu – ar Katrīnas de Mediči (*Caterina de Medici*, 1519–

Andrea del Kastanjo. Kondotjers Pipa Spāno. Freska no cikla "Ievērojami cilvēki" Karduči villā. Ap 1450./51. g.

1589) utt. iezīmēm. Tas ir konkrēts piemērs tam, ka valdnieka galmu attēloja kā dievišķās kārtības spoguļi. Viens no lielākajiem sodiem bija izraidīšana no galma.

Cilvēks ar zemu sociālo statusu galmā centās panākt savu pacelšanos pa sociālās hierarhijas kāpnēm, jo līdzās augstajiem galminiekiem un apkalpotājiem tur eksistēja vēl viena ļoti nozīmīga – pēc ranga vidējā – grupa: ierēdņi pārvaldnieki, tiesneši, politiķi u.c., kas galmā attīstīja un

nostiprināja profesionālās iemaņas. Pie šīs grupas piederēja arī daļa klerikāļu (piemēram, kardināli). Pats par sevi saprotams, liela klerikāļu daļa atradās pāvesta galmā. Šie cilvēki veidoja "birokrātisko pārvaldes mašīnu". Teorētiski viņiem bija jākalpo par padomdevējiem suverēnam un jāpilda tā rīkojumi; praktiski viņi dalīja varu ar valdnieku, īpaši tad, ja valdnieks bija gados jauns.

Līdzās šiem ļaudīm bija tā sauca mie favorīti, kam arī bija svarīga loma galmā. Tie bija gados jauni dižciltīgie, kas izklaidēja valdnieku vaļsbrīžos vai arī darbojās kā padomdevēji. Favorīta privilēģija bija atrasties valdnieka privātajos apartamentos tai laikā, kad augstās amatpersonas uzturējās pieņemšanas zālē. Augsts sociālais statuss bija arī valdnieku mīļākajām. Favorīts bija cilvēks, kas pozitīvi ietekmēja valdnieku.

Galms bija ne tikai pārvaldes instruments valdnieka rokās, bet arī ievērojams kultūras centrs, jo tajā darbojās dzejnieki, mākslinieki, tika iestudēti dažādi uzvedumi u.tml. Kopš 14. gs. beigām attīstījās internacionāla galma kultūra. Galmā dzima arī īpaša mākslas forma – mūzikas, horeogrāfijas un poēzijas sajaukums, ko Itālijā sauca par *intermedio*, Francijā – par *ballet de cour* (dejas elementa nozīmes dēļ) un Anglijā – par *masque* (jo aktieri bieži spēlēja maskās). Šajā uzvedumā darbojās aktieri, galma dāmas, dažkārt pat paši valdnieki. Šajā mākslas veidā zuda robežas starp skatītāju un izpildītāju. Kā māksliniecisks paņēmieni tajā dominēja alegorija.

Galminieks bija cilvēks, kas pats sevi izveidoja par mākslas darbu, nemitīgi atrodoties "uz skatuves". Šāda izturēšanās bija viduslaiku jaunievedums, un tas pastāvēja daudzus gadsimtus. Par pareizu uzvedību uzskatīja galma paraugu atdarināšanu, savukārt galminieka dzīve bija detalizētu reglamentu ievērošana, manieres – liecība par indivīda paškontroles pieaugumu. Galma nopelns ir tas, ka 16. gs. Eiropā izplatījās galda piederumi (dakšiņa – itāļu izgudrojums). Renesanses galma paražas veicināja arī ziepju un zobu pastas ieviešanos. Arvien vairāk tika noslīpēti arī uzvedības rituāli. Galmā cilvēki uzrunāja cits citu ar savu stāju, ķermeņa valodu, tāpēc izcila loma tajā bija dejai. Arī sievietei galma ceremonijās tika pievērsta arvien lielāka uzmanība.

Galms funkcionēja arī kā audzināšanas instruments, kā visu galminieku skolotājs. Jauniešus uz galmu sūtīja par pāžiem. Šai laikā tie apguva ne tikai labas manieres, bet arī mūziku un dzeju. Daži renesanses dzejnieki pēc savas kārtas piederības bija dižciltīgie.

Daži galminieki bija mākslinieki, un – arī otrādi – daži mākslinieki bija galminieki (īpaši tas attiecās uz mūziķiem). Vienam otram māksliniekam izdevās sasniegt augstu statusu galmā. 15. gs. 13 (11 no Itālijas) un 16. gs. 59 mākslinieki (29 no Itālijas) tika iecelti dižciltīgo kārtā. Imperators Rūdolfs II (*Rudolf II*, 1552–1612) šādā veidā izrādīja cieņu 11 māksliniekiem.

Mākslinieki valdnieka galmā bieži bija "mākslas lietu pārvaldnieki", kuri

nodarbojās ar mākslas priekšmetu kolekcionēšanu, savākšanu, kopēšanu utt. Viņu uzdevums bija arī organizēt galma svētkus. Rakstniekus valdnieki iecēla par sekretāriem vai galma vēsturniekiem.

Vieni galmā saskatīja “paradīzi zemes virsū”, citi – elli, vietu, kur zeļ skaudība, apmelojumi, liekulība, kur vīrieši kļūst sievišķīgi, bet sievietes zaudē kaunu. Bieži gan šī galma kritika nebija nekas cits kā skaudības izpausme. Nozīmīgs faktors bija arī augošā italoFOBija: līdzīgi amerikānizācijai mūsdienās, renesansē kritikas vadmotīvs bija italizācija. Protestantiskais domātājs Anrī Etjēns (*Henri Estienne*) 1578. g. savā darbā, kas postulēja franču valodas pārākumu pār citām un uzstājās par tās attīrīšanu no itāliešu valodas vārdiem, lietoja jēdzienu *italianisation*. Viņš asociēja *italianisation* ar *courtisanisme*.

b. KARASPĒKS UN KARŠ

Kara tehnika un karotāji

Būtisks priekšnoteikums feodālisma pārvarēšanai bija karaspēka un kara tehnikas pārveidošana. Dižciltīgie vasaļi viduslaikos bija militārās varas kodols, šai laikā karaklausības veikšana uz zirga sakņojās lēņu tiesībās. Šis karadienests un atlīdzības forma par to (muižu un privilēģiju piešķiršana) bija pamatā dižciltīgo politiskajai, saimnieciskajai un sociālajai varai, un tas noteica visu feodālisma valstisko un sociālo satversmi.

Aplenkšana ar artilērijas palīdzību.
No L. Fronšpergera “Piecām grāmatām par kara vešanu un kārtību”. Frankfurte pie Mainas, 1555. g.

Jau 14. gs., vēl pirms šaujamo roči un artilērija ieguva militārajā ziņā izšķirīgu lomu, kaujās kļuva acīmredzams, ka dižciltīgo jātnieku karaspēkam vairs nav nākotnes. Arvien biežāk par izšķirīgo militāro spēku kļuva kājnietki. Dienests kājnietku karaspēkā pamazām pārvērtās svarīgā amatā, ko varēja iemācīties jebkurš, un tas nebija saistīts ar ievērojamu materiālo ieguldījumu. Atradās pietiekami daudz zemnieku un birģeru dēlu, kas bija gatavi kalpot tam, kurš piesolīja lielāku atlīdzību. (Īpaši daudz bija algotņu vāciešu – t.s. landsknehtu –, kuri karoja dažādu valstu karaspēkos.) Līdzās šim kājnietku karaspēkam parādījās arī algotas kavalēristu vienības, kuras aizvietoja dižciltīgo iesaukumu un kā elitāri veidojumi tika labāk apmaksātas. Algota karaspēka parādīšanās pārtrauca feodālu

pārākumu militārajā jomā un līdz ar to laupīja tiem privileģētās pozīcijas morālo pamatu; tas, protams, nenozīmēja, ka šai aspektā viss noritēja bez dižciltīgo pretestības. Vecās, feudālās varas iznīcināšana vai vismaz strikts tās ierobežojums kļuva par svarīgu uzdevumu moderno valstu konsolidācijas procesā. Anglijas karalis savus lēņu ļaudis karadienestam pēdējo reizi sasauca 1385. gadā. Pēc Simtgadu kara beigām, kura iznākumu būtiski ietekmēja algotņu karaspēks, 1445. g. bez nodarbošanās palikušās algotņu daļas Francijā tika pārvērstas par pirmo regulāro karaspēku Eiropā (iespējams, ka tāds neilgi pirms tam jau bija ticis nodibināts Venēcijā); tas sākumā sastāvēja no relatīvi nelielām vienībām.

Itālijā algotņu karaspēka vienību vadoņus dēvēja par kondotjeriem – *condottiere*. Ar militāro sagatavotību, uzņēmību kalpot sabiedrībai, sajūsmu par viņu militārajiem pānākumiem tie izraisīja apbrīnu humānistos, kurus bija iedvesmojusi antīkā literatūra. Turpretim ierindas karavīri viņiem bija pretīgi. Karavīri, pret kuriem vērsās, piemēram, Frančesko Petrarka, bija svešas, neitāliskas izcelsmes cilvēki no vācu, franču, angļu pulkiem, kas gandrīz visu 14. gs. uzturējās Itālijā. Šā gadsimta beigās visi šie *oltramontanes* pazuda aiz Alpu kalniem un tos aizstāja itāļu karavadoņi, kas humānistos izraisīja cerību, ka atdzims antīkais militārais tikums. Taču 15. gs. humānisti tomēr saprata, ka laikā, kad pieauga pilsoniskais lepnums un patriotisms, tie visi –

itāļi, *oltramontanes*, kā arī kondotjeri – ir potenciāls drauds pilsoņu brīvībai un traucēklis valstij pašai savu aizsardzības spēju attīstīšanā, tās pārvēršanā par sistēmu, kurā ar ieročiem rīkojas paši pilsoņi. Īpaši tā to uztvēra Florencē, ko apdraudēja lauku aristokrātija un tai kalpojošais laupītāju karaspēks. Citās vietās gan bailes izraisīja apbruņotie civiliedzīvotāji.

Vairāk nekā 200 gadu Itālija karoja ar nolīgtu karotāju – kondotjeru palīdzību. Sākumā kondotjeru lielākā daļa bija neitāliskas izcelsmes cilvēki – franči, angļi, vācieši –, kas veidoja visai nelielas kaujas vienības. Senākais saglabājies karavīra algas līgums – *condotta* – ir datējams ar 1260.–1270. gadu. Drīzumā kondotjeri kļuva arī par karaspēka vadoņiem. Ap 1320. g. Eiropā pastāvēja tikai dažas lielas militāras vienības.

Kondotjeru sistēmas pamats bija *condotta* – līgums, kura noteikumi jāievēro karavīru vadonim un viņa ļaudīm. *Condotta* neaprobežojās tikai ar militāro jomu, bet saistījās arī ar visu pārējo sociālo sistēmu. Līgums paredzēja atšķirīgus dienesta veidus, tā ilgumu, apmaksas skalu (pilns atalgojums, pusatalgojums un alga *in aspetto*), apbruņojumu, sodus par līguma laušanu (līdz pat *návessodam*) u.c. 14.–15. gs. laikā līgumu raksturs mainījās. 14. gs. tie pamatos bija strikti orientēti uz militārajām vajadzībām: dienesta laiks tika cieši saistīts ar noteiktu karagājieni, un tā ilgums bija no viena līdz sešiem mēnešiem. Pagarināt vai atjaunot līgumu bija maz izredzu,

Donatello. Kondotjera Gatamelatas statuļa Padujā. Bronza. 1443.–1453. g.

īpaši – tuvojoties ziemai. 15. gs. parādījās iespēja līgumu atjaunot. Šajā gadsimtā karavīri dienēja vismaz vienu gadu un lielākā daļa no tiem atradās nepārtrauktā dienestā. Līguma atjaunošana vairs bija tikai formalitāte, un arī pats līgums kļuva elastīgāks, bet tā noteikumi – mazāk strikti formulēti.

Teorētiski katrs karavīrs, kas, parakstot *condotta*, saistīja sevi ar militāru pienākumu, kļuva par kondotjeru. Šo jēdzienu galvenokārt gan attiecināja uz karotājiem, kuru rīcībā bija no pieciem līdz divsimt vīriem. Lielākā kondotjeru daļa nāca no dižciltīgo vidus. Tikai nedaudzi nedižciltīgie kondotjeri militārajā jomā iemantoja cieņu un slavu. Tas notika tāpēc, ka 14. gs. lauku aristokrātijai pienāca grūti laiki. Tās zemes vērtība un ienākumi pēc “melnās nāves” krasī kritās. Šai

Simone Martini. Kondotjers Gvidoričo da Foljāno. Detaļa. Freska. 1328. g.

laikā ātri attīstījās pilsētas, kas arī apdraudēja dižciltīgo sociālo stāvokli un dzīvesveidu. Tāpēc daudzi devās militārajā dienestā, kas bija saistīts ar lielu risku. Par kondotjeriem kļuva arī to dižciltīgo pēcnācēji, kuriem dienests bija līdzeklis ne tikai bagātības, bet arī cieņas un sabiedriskās atzinības iegūšanai, ko nevarēja iemantot, ejot sociālās hierarhijas noteikto ceļu.

Kondotjera augstākais mērķis – liela īpašuma vai lēna iegūšana un stabili ienākumi. Tāpēc kondotjers centās izveidot cīņaspējīgu un sev lojālu karaspēka vienību, kas būtu viņa slavas un iespējamās bagātības avots. Daļa kondotjeru dienēja vairāk nekā desmit gadu.

Būtu kļūda kondotjeru karaspēku uzskatīt par laupītāju vienību. Kondotjeri bija lokālajā sabiedrībā dziļi sociāli un ekonomiski integrēti.

Lielākā daļa no viņiem bija visai disciplinēti, labi organizēti kaujinieki, kas vienmēr bija gatavi valsts aizsardzībai.

Kara raksturs

Jānorāda arī uz dažām nemitīgo karu rakstura iezīmēm Eiropā 16. gadsimtā. Karu cēloņi bija dažādi un nav šķirami cits no cita. Par karu kā problēmu domāja maz. Tajā saskatīja likumīgu līdzekli konfliktu

Andrea del Verrokjo. Bartolomeo Kolleoni statuja Venēcijā. Bronza. Fragments. 1447./48. g.

atrisināšanai, un pie ieročiem ķērās, ilgi nedomājot. Šo karu cēlonis bija dinastiju lepības gars, naivi valstiskā varaskāre, prasības pēc brīvības valsts iekšienē, reliģiski konfesionalie konflikti u.c. Taču šā laikmeta kariem bija samērā trūcīgs materiālais un finanšu pamats. Valdība angažēja karaspēka komandierus, kas savukārt vervēja karavīrus. Armijā dienēja daudzu zemju un konfesiju karavīri.

Karš, protams, ietekmēja arī civiliedzīvotāju eksistenci. Daudzi zaudēja materiālo dzīves pamatu, piedzīvoja personiskas bēdas un postu. Pat tie, kuri slēpās mežos, nebija droši, ka viņus neatradīs ar suņu palīdzību. Karavīru patvaļa un laupīšanas kāre sagādāja lielas ciešanas. Karš līdzās tiešajām sekām nesa sev līdzī daudz truluma, brutalitātes, kā arī kriminālos pārkāpumus, taču tālaika cilvēkos bija tik neparasti liels dvēseliskais spēks, garīgās un nervu enerģijas potenciāls, ka viņi to spēja izturēt. Viņi ticēja, ka visa, kas ar viņiem notiek, avots ir pāri pasaulei esošā transcendentā kārtība; pēcreformācijas paaudze esamības smagumu, kas nenoveda pie šķelšanās dvēselē, spēja izciest tieši šā apstākļa dēļ. Pat armijas komandieri nešaubījās par dievišķo providenci un pieņēma to kā faktu. Bieži tie, kuros karš izraisīja ciešanas un kuriem tas nodarīja lielu postu, uzskatīja savu likteni par Dieva svētītu krustu un pieņēma to bez liekas kurnēšanas. Karš mudināja uz pārdomām par nāvi, grēku nožēlošanu, iedziļināšanos sevī, kā arī izraisīja šaubas.

Taču pārsteidzošā kārtā šai karu laikmetā liels progress bija vērojams zinātnē un mākslā. Tātad tas nebija totālais karš mūsdienu nozīmē. Daudzās lielās pilsētās un citās apdzīvotās vietās kara gados varēja dzīvot un strādāt gandrīz kā miera laikā.

c. POLITISKĀ KĀRTĪBA UN KONSTITŪCIJA VĀCIJĀ

Vācija 16. gadsimtā

16. gs. tagadējās Vācijas vietā bija daudzas valstiņas, kas formāli bija apvienotas Svētajā Romas impērijā. Jau 14. gs. Kārļa IV Morāvieša laikā bija pieņemta t.s. "Zelta bulla", saskaņā ar kuru tiesības ievēlēt imperatoru bija septiņām vācu kūrfirstistēm – Maincas, Trīres, Ķelnes, Bohēmijas, Pfalcas, Saksijas un Brandenburgas. Firsti veidoja sava veida oligarhiju, viņu politisko varu varēja pielīdzināt paša imperatora varai. Turklāt līdz 16. gs. sākumam spēcīga bija baznīca. Jāatceras, ka karaļa Heinriha IV un pāvesta Gregora VII cīņas rezultātā karalis cieta pilnīgu un pazemojošu sakāvi. Taču pēc Avignonas gūsta katoļu baznīcā sākās šķelšanās, kas Svētajai Romas impērijai dažkārt ļāva baznīcu uzvarēt.

Tādējādi vācu valstī – Svētajā Romas impērijā – vēlēšanu tiesības bija septiņiem kūrfirstiem, viņi vēlēja vācu karali, kuram, lai iegūtu imperatora titulu, vajadzēja vēl no pāvesta rokām saņemt kroni (pēc Kārļa V to aizstāja pāvesta rakstiska atļauja). Zīmīgi, ka Vācijā liels īpatsvars bija garīgajai varai: trīs no septiņiem

Bernards Strigels. Imperatora Maksimiliāna I (1493–1519) un viņa ģimenes portrets. 1515. g.

kūrfirstiem un lielākā daļa firstu bija arhibīskapi, bīskapi un abati, kuri līdz ar to bija atkarīgi ne tikai no valsts virsvadības, bet arī no pāvesta konfirmācijas.

Līdzās karaļa un garīdzniecības cīņai pašās impērijas dzīlēs noritēja procesi, kas bija virzīti uz imperatora varas ierobežošanu. 15. gs. beigās, lai iznīcinātu t.s. dūres tiesības, tika izveidota augstākā impērijas tiesa. Par nozīmīgu pretmetu imperatora varai kļuva impērijas Reihstāgs – augstākais izpildvaras orgāns, kurā ietilpa trīs kolēģijas no kūrfirstistēm, firstistēm un pilsētām. Reihstāgs, kas pulcējās reizi gadā uz vienu mēnesi, uzraudzīja miera ievērošanu impērijas teritorijā, kontrolēja nodokļu izlietošanu, uzraudzīja impērijas tiesas spriedumu izpildi. Tādējādi cīņa pret baznīcas varu Svētās Romas impērijas imperatoram pārvērtās par viņa

paša tiesību ierobežošanu, tātad jau 1500. g. Augsburgā imperatoram Maksimiliānam I (*Maximilian I*, 1459–1519) vajadzēja piekrist impērijas valdības izveidei. Jāsaka, ka šai valdībai gan nebija lemts spēlēt jebkādu lomu valstī, proti, imperatoram uz laiku izdevās atgūt varu cīņas rezultātā par Pfalcas un Bavārijas mantojumu 16. gs. sākumā. Tad Vācijas piemeklēja jauni satricinājumi, kas radikāli izmainīja visu tās tālāko vēstures gaitu.

Tādējādi Vācijā, līdzīgi kā lielākajā daļā Eiropas valstu, kopš pašiem valstiskuma sākumiem valdīja monarhija. Vācu valsts galvai vienlaikus piederēja arī romiešu imperatora tituls – augstākais no visiem tituliem, kas bija valdniekiem Eiropā. Taču imperatora pilnvaras bija visai ierobežotas. Grāfiem, biskapiem, kas valdīja kā firsti, hercogi un kūrfirstiem bija neapšaubāmi patstāvīga sociālā un politiskā pozīcija. Arī daudzas pilsētas bija ieguvušas ievērojamu politisko brīvību. Imperators viņam pakļautajiem valdniekiem vienkārši pavēlēt nevarēja: viņam vajadzēja apspriesties ar tiem reihstāgos un firststāgos. Tur bieži imperatora cerībām un nodomiem tika nospraustas stingras robežas. Viņam bija jārikojas saskaņā ar reihstāgu lēmumiem, likumiem un pastāvošo kārtību. Pašam imperatoram nebija nekādu politisku institūciju, kas sekotu lēmumu pieņemšanai un nodrošinātu pieņemto lēmumu realizāciju. Pat tad, ja viņš kādā zemē gribēja izmantot kādu valsts likumu, viņam bija jāpaļaujas uz firstu un pilsētu varas iestāžu labo

gribu. Ja tās atteicās, imperators bija bezspēcīgs.

Valsts kārtu sistēma, vadoties pēc 1521. g. matrikulas, bija šāda.

Kūrfirstu padome:	7 kūrfirsti
Firstu padome:	4 arhibīskapi
	44 bīskapi
	83 prelāti
	24 laicīgie firsti
	145 grāfi un kungi
Pilsētu vietas:	85 valsts pilsētas
	(<i>Reichsstädte</i>)

Pēc 1500. g. abu partneru – imperatora, no vienas puses, un firstu, no otras puses, – attiecībās un rīcībā parādījās jaunas iezīmes. Kopš Maksimiliāns I 1493. g. kļuva par imperatoru, gan viņš pats, gan firsti pievērsās idejai izstrādāt valstij pēc iespējas labāku satversmi, uzsākt reformas. Taču visai atšķirīgi bija priekšstati par reformām: firsti bija par federatīvu valsti, Maksimiliāns – par centralizētu monarhiju, kurā imperatoram būtu lielākas pilnvaras. Galu galā neistenojās neviena no abām koncepcijām. Pusceļā palika arī valsts nodokļu sistēmas modernizācija un citi projekti. Līdz ar Kārļa V valdīšanas sākumu 1519. g. cīņa starp imperatoru un dižciltīgajiem iegāja jaunā, pastiprinātas intensitātes stadijā.

Jānorāda, ka pašu valsti, proti, impēriju, tajā laikā uzskatīja par romiešu valstiskuma mantinieci un turpinātāju. Vēlajos viduslaikos apzīmējumam “Svētā Romas impērija” tika pievienots precizējums “Vācu nācijas” (Vācu nācijas Svētā Romas impērija). “Svētā” norāda, ka nav ru-

na par valsti mūsdienu nozīmē, bet par veidojumu, kas ir pakārtots baznīcai. Vācija atšķirībā no Rietumeiropas un Skandināvijas valstīm nebija visaptveroši institucionāli noformēta valsts; tā bija federācija, ko saturēja kopā tikai nedaudzi vispārēji likumi un institucionāli veidojumi.

Imperatora tiešās politiskās funkcijas bija sašaurinātas, taču viņa tēls bija saistīts ar dižās pagātnes spožumu, par ko liecināja kronēšanas ceremonija, procesijas u.tml. Viņam uzticējās kā sargājošam spēkam, un tradicionāli tam tika veltīta īpaša cieņa. Lielo un – sevišķi – mazo pilsetu pilsoņi saskatīja imperatorā relatīvas drošības un brīvības garantu. Zemnieku skatījumā viņš bija taisnīguma un kārtības avots. No imperatora gaidīja vairāk, nekā viņš varēja dot, uzskatot viņu par visa reliģiskā un sociālā progresā pamatu.

Arī reliģiskās attīstības perspektīvā tam bija liela loma. Paradoksālā kārtā imperatoru centās piesaistīt sev gan konservatīvie, gan reformatoriskie baznīcas spēki. Daudzi autori, kas diskutēja par baznīcas, valsts un sabiedriskajām lietām, veltīja savus traktātus imperatoram. M. Lutera darbā "Vācu nācijas kristīgajiem dižciltīgajiem par kristīgā stāvokļa uzlabošanu" (*An den christlichen Adel deutscher Nation..*), 1520) šo dižciltīgo priekšgalā nosaukts imperators: Luters kā lūdzējs un prasītājs vēršas pirmām kārtām pie viņa. Uz viņu vērš savu uzmanību arī citi. S. Brants (*Sebastian Brant*, 1457–1521) 1494. g. publicētā darba "Muļķu kuģis" (*Das Narrenschiff*) 99. nodaļā formulēja to, ko ļaudis gaidīja no imperatora.

Impērija un zemes

Kāda bija Svētās Romas impērijas vieta un loma Eiropā?

Impērija bija viens no lielākajiem valstiskajiem veidojumiem Eiropā, tās ziemeļus un dienvidus apskaloja jūras, tā izpletās no Holšteinas līdz Toskānai un Flandrijai. Arī ģeogrāfiskajā ziņā bija lielas atšķirības – no Alpu augstkalnes līdz Ziemeļvācijas līdzenumam. Klimats, zemes auglība, apdzīvotības blīvums un civilizācijas attīstības līmenis strikti nošķīra vienu zemes reģionu no citiem. Cilvēku dzīvi apdraudēja dabas graužošie spēki, ziemeļi bija vāji aizsargāti no vētrām un plūdiem. Tas radīja katastrofālas sekas cilvēkiem, zemei un lopiem. Pēc 14. gs. mēra sāka atjaunoties meži. Purvi un kalni ierobežoja cilvēku pārvietošanos, ceļi ilgajos lietus periodos un ziemā nebija nedz izbraucami, nedz izejami. Smagākās kravas transportēja tikai pa ūdeni.

Vācu nācijas Svētā Romas impērija nekādā ziņā nav identificējama ar mūsdienu nacionālajām valstīm. Zamuels Pūfendorfs (*Samuel Pufendorf*) 1667. g. milzīgo šīs impērijas valstisko struktūru tās daudzveidības dēļ nosauca par "monstram līdzīgu valsts ķermeni".

Vecā impērija bija nevienlīdzīgu autonomu valstisku veidojumu irdeņa savienība. Tās robežas nebūt nebija tik stingras, kā to liecina mūsdienu kartogrāfija, – robežas drīzāk bija fiktīvas līnijas, kas mainījās laika gaitā, vēsturisko procesu rezultātā. Vācijas varu un nozīmi neizteicā tās telpiskā izplatība, impērijas

teritorijā krustojās valstisko veidojumu nenoteiktās robežas un neskaidri definētās varas struktūras: bija rajoni, kuri vienlaikus piederēja divām, trijām un pat četrām juridiskajām personām.

Arī Vācijas etniskās un kultūras piederības definīcija izraisa problēmas. 16. gs. sākumā valodas dialektu atšķirības šajā teritorijā bija tik lielas, ka austrumfrīzi, bavārieši un elzasieši gandrīz vai nevarēja cits ar citu saprasties, nemaz jau nerunājot par nīderlandiešu, franču un citu kaimiņu valodu zināšanu. Vācijā tikai jaunajos laikos pamazām tika izstrādāta literārā valoda, kuru saprata visā valsts teritorijā.

Līdz 19. gs. Vācijas zemju konglomerātu veidoja atšķirīgas politiskās, ekonomiskās, sociālās, tiesiskās un konfesjonālās struktūras. Šis stāvoklis bija to procesu attīstības rezultāts, kuri sākās 13. gadsimtā. Kārlis V (*Karl V*, 1500–1558) bija pēdējais vācu karalis, kas saņēma imperatora kroni no pāvesta. Juridiskajā aspektā jauno laiku sākumā imperatora vara tika reducēta uz nedaudzām tiesībām, kuras tam piederēja vienam pašam vai kopā ar zemju valdniekiem. Šajās tiesībās ietilpa tiesības spriest lēņu tiesu, iecelt dižciltīgo kārtā, iecelt notārus, pasludināt pilngadību, nelikumīgi dzimušo leģitimācijas tiesības, kā arī tiesības piešķirt akadēmiskos grādus un izdalīt privilēģijas universitātēm. Tomēr politiskajā aspektā imperatora vara, par spīti partikulārās varas pretestībai, palika nozīmīgs lielums līdz pat impērijas beigām 1806. gadā. Kā aug-

stākā tiesa tā veidoja svarīgāko apelācijas instanci.

Impērijas konstitūcijas teorija un prakse apliecināja tajā pastāvošo dažādo varas veidu duālismu. Aplūkosim detalizētāk valstisko struktūru darbību impērijā.

Svarīgākā instance impērijā bija Reihstāgs, kurā uz apspriedēm un svarīgāko likumu pieņemšanu pulcējās imperators un impērijas kārtu pārstāvji. Reihstāga sapulcē kārtu pārstāvji bija sadalīti kolēģijās. Kūrfirstu padomi veidoja trīs garīgie firsti no Maincas, Ņelnes un Trīres un četri laicīgie firsti no Bohēmijas, Saksijas, Pfalcas un Brandenburgas. Firstu padomē garīgie un laicīgie firsti darbojās kopīgi – tajā četri soli bija domāti grāfiem un divi – prelātiem. Kopš 1648. g. apspriedēs drikstēja piedalīties arī impērijas pilsētu pārstāvji.

Firstiem un ar firstu privilēģijām apveltītajām personām un prelātiem katram bija viena balss (*Virilstimme*), kas deva tikai vienu daļu no visām balsīm (*Kuriatstimme*). Imperators izteica priekšlikumu par apspriežamo tēmu. Apspriedes notika katrā kolēģijā atsevišķi. Maincas kūrfirsta uzdevums bija panākt konsensu starp visām trim kolēģijām. Ja vienošanās tika panākta, tad priekšlikums, kuru sankcionēja imperators, ieguva likuma spēku.

Salīdzinot Reihstāgu ar mūsdienu parlamentu, jākonstatē divi pilnīgi atšķirīgi pārstāvniecību veidi. Reihstāgā pulcējušies impērijas kārtu pārstāvji reprezentēja nevis impērijas iedzīvotājus, bet tikai zemju un pilsētu vadību. Tur bija pārstāvētas

tikai augstāko dižciltīgo un daļēji arī pilsētas birģeru intereses.

Svētajai Romas impērijai zaudējot nozīmi, teritoriālie valdnieki apvienojoties un konsolidējoties mēģināja nostiprināt savu varu. Atbilstīgi tam visās zemēs un pilsētās plauka lokālais un teritoriālais patriotisms, un tas mazināja impērijas nozīmi. Ja šajā laikā cilvēki arī runāja par "tēvzemi", tad ar to saprata nevis impēriju, bet tikai to teritoriju, kurā viņi bija dzimuši, tēvzeme varēja būt arī dzimtā pilsēta. Augstākās valsts tiesības – tiesa, likumdošana, zemju sadalīšana, reliģiskā un politiskā vara, pat tiesības slēgt savienību ar citām varas struktūrām, ja tās nebija virzītas pret impēriju un impeatoru, – koncentrējās atsevišķajās zemēs. Lielākajā teritorijas daļā būtībā izveidojās absolūtisma valstis.

16. gs. visā impērijas teritorijā izveidojās līdzīgas pārvaldes struktūras ar vairāk vai mazāk efektīvu birokrātisko aparātu. Svarīgākā uzraudzības instance un lēmējinstance bija rāte, no kuras dažās zemēs tika izdalītas īpašas padomes, galvenokārt lēmumu pieņemšanai ārlietu jautājumos. Ar zemju ienākumiem rīkojās galms, amatpersonas un rentes kameras. Dažu teritoriju patstāvīgā karaspēka organizācijai kalpoja speciāla kolēģija (Austrijā – Galma kara padome, Brandenburgā – Ģenerālais kara komisariāts). Evaņģēliskajās teritorijās konsistorijas vai baznīcas padomes kontrolēja jaunās mācību un dievkalpojuma formas, īstenoja baznīcas amatu un finanšu uzraudzību, nodarbojās ar nabadzīgo aprūpi, slēdza laulības un pieņē-

ma lēmumus par visiem konfesijai strīdiem.

Atsevišķas zemes politiskā nozīme bija atkarīga no tās konstitucionālās pozīcijas, teritorijas lieluma, ekonomiskajiem resursiem un finansējumiem iespējām. Tikai nozīmīgākajās teritorijās – Austrijā un Prūsijā – tālākās attīstības gaitā spēja izveidoties mūsdienu tipa valstis, kam bija svarīga loma jauno laiku politikā.

Liela nozīme teritorijas identitātes veidošanā bija tajā ieviestajai reliģiskajai konfesijai. Kopš 16. gs. pastāvēja trīs dominējošās konfesijas – luterisms, kalvinisms (abas bija saistītas ar evaņģēlisko baznīcu) un katolicisms, kas atšķīrās pēc ticības atziņām, konstitūcijas un dzīves formām. Evaņģēliskajās zemēs atcēla celibātu un svēto kultu, atļāva priesteru laulības. Tā kā evaņģēliskie mācītāji paši bija saimju tēvi, tie izpelnījās lielāku draudžu uzticību nekā katoļu priesteri. Turklāt evaņģēliskie mācītāji bija pārrāki par saviem amata brāļiem katoļu priesteriem profānās kvalifikācijas aspektā, jo pirmajiem bija plašāk pieejami baznīcas amati, kas kā kritēriju paredzēja tikumisku dzīvi, teoloģiskās studijas un savas profesijas nozīmīguma apzināšanos. Katolicisms no jauna kļuva konkurētspējīgs tikai pēc Trientas koncila 1545.–1563. gadā, kad tika reformēta klerikāļu izglītības sistēma un izveidoti jauni ordeņi. Rezultātā konfesijai piederība izveidoja kultūras atšķirības, kas iespaidās visās dzīves jomās līdz pat ikdienai un pastāv vēl mūsdienās. Piemēram, 17.–18. gs.

ticīgos stipri ietekmēja jaunās greznās baroka baznīcas, salīdzinājumā ar kurām evaņģēliskie dievnami šķita sausi un garlaicīgi, jo tur dievkalpojums dominēja vārds, kulta darbības tika sašaurinātas (atzītas tikai tās, kurām pamats bija Svētie Raksti), atcelti svēto svētki, samazināts brīvdienu skaits, atcelti svētceļojumi (reformētā, t. i., kalvinistu baznīca vispār atcēla reliģisko ceremoniju, dziedāšanu latīņu valodā, altāri, krucifiksus u. tml.).

Tomēr absolūtisms paredzēja arī vienotas mācības pastāvēšanu katrā no zemēm. Regulāri tika veiktas konfesionālā stāvokļa un reliģiskās prakses pārbaudes. Vienprātība ticības lietās bija svarīgs priekšnoteikums politiskajai homogenitātei un sabiedriskajai stabilitātei.

Zemju valdnieki attaisnoja savas pretenzijas uz absolūto varu, izmantojot visdažādākās leģitimācijas iespējas. Visi atsaucās uz to, ka valdnieka posteņi viņus nav novietojuši cilvēki, bet gan Dievs. Teologi visās konfesijās nodarbojās ar valdnieku varas privilēģiju pamatojumu. Firstu uzskatīja par Karotāju baznīcas vārdā (*Nutritius ecclesiae*) un Dekaloga sargu (*Custos utriusque tabulae*), savas tautas "ganu" un "tēvu".

Iedzīvotāju skaits Svētajā Romas impērijā ap 1500. gadu bija apmēram 16 miljonu, bet 16. gs. tas palielinājās līdz 20–21 miljonam. Impērijas rietumos bija biežāka apdzīvotība nekā austrumos: Reinas baseinā bija apmēram 70 iedzīvotāju uz kvadrātkilometru, austrumu rajonos – 30, 13 un pat 8 iedzīvotāji uz kvadrātkilometru.

Impērijā bija apmēram 4000 pilsētu; 95 % no tām bija pundurpilsētas ar dažiem simtiem iedzīvotāju un mazpilsētas, kur iedzīvotāju skaits nepārsniedza 2000 cilvēku. Lielpilsētas bija tikai dažas; ap 1500. g. Ķelnē, kas bija lielākā pilsēta Vācijā, dzīvoja apmēram 40 tūkst. iedzīvotāju. Vairāk nekā 10 tūkst. cilvēku dzīvoja Hamburgā, Prāgā, Frankfurtē, Augsburgā, Nirnbergā, Lībekā, Strasbūrā, Ulmē, Rostokā, Brēmenē u. c. Tāltirdzniecībā bija iesaistīta Hamburga, Dancīga un Augsburga; tajās iedzīvotāju skaits 16. gs. palielinājās divas reizes, un Ķelne šajā aspektā tika atbīdīta no vadošās pozīcijas.

Kārtas un slāņi

Kārtas

Tālaika politisko, ekonomisko un konfesionālo attīstību ietekmēja sabiedrības sociālā uzbūve. Zemju valdnieku absolūtisma virzienā spertie soļi, kas bija saistīti ar centieniem izveidot homogēnu pavalstnieku slāni, izpaudās visdažādākajās valdības iniciatīvās pakļaut iedzīvotājus valsts interesēm arī sociālajā jomā. Politikiem, baznīcai un ekonomikai bija kopīgs mērķis, proti, padarīt cilvēkus par paklausīgiem pavalstniekiem. Šī vēlme pakļaut padotos "sociālajai disciplīnai" tomēr nerealizējās pilnībā, jo valstī nebija iespējams nodibināt pilnīgu kontroli pār visām institūcijām. Amatpersonām trūka naudas, komunikācijas iespēju u. tml., lai visus

valsts iedzīvotājus padarītu par pa-valstniekiem. Baznīcai tas bija daudz vieglāk izdarāms, jo tā sludināja mācību, kas daudzējādā ziņā sakrita ar valsts mērķiem. Tomēr kārtu kārtība palika nemainīgs lielums, īpaši maz izmainījās dižciltīgo un zemnieku sociālā struktūra, kaut arī to vidū notika ievērojama sociālā diferenciacija.

Tajā laikā uzskatīja, ka cilvēku sabiedrība veido mikrokosmu, kas zināmā pakāpē atspoguļo makrokosmu – zvaigžņu stāvokli debesīs. Dievs zvaigznēm ir reizi par visām reizēm norādījis debesīs to vietu, to spēks un iedarbība mazinās, ja tās pat visniecīgākajā pakāpē izmaina savu stāvokli. Šis princips ir spēkā arī sabiedrības, kas izveidota pēc dabas parauga, dzīvē. Dieva noteiktā kārtība valda pār visu dzīvi. Šī kārtība atspoguļojas arī kārtu privilēģijās un nosaka atsevišķa cilvēka pozīciju sabiedrībā.

Sabiedrības uzbūves pamatā šai laikā bija nevienlīdzības princips. Katrā no sabiedrības līmeņiem atradās cilvēki, kas bija apveltīti ar privilēģijām, kā arī tie, kuriem pirmajiem bija jāklausa. Tāpēc cilvēkiem bija dažādas tiesības, tās atšķīrās vīriešiem un sievietēm, tēviem un bērniem, kungiem un kalpiem, dižciltīgajiem un zemniekiem, klerikāļiem un lajiem, pilsētniekiem un lauku iedzīvotājiem. Turklāt liela ļaužu grupa atradās ārpus šīs tiesiskās kārtības. Nevienlīdzību uzskatīja par pamatu sabiedrības veidošanai un par principā neatceļamu. Katrai kārtai bija savas tiesības, kompetences sfēra un vērtības atbilstīgi savam

rangam; tās nekad netika savstarpēji pielīdzinātas un nivelētas. Baznīca mācīja, ka visas būtiskās atšķirības tiks atceltas tikai viņpasaulē.

Hierarhiski sadalītā sabiedrība bija visas pasaules kārtības pamats. Šo hierarhisko principu nesatricināja pat reformācija. Lutērs, rakstot "Par kristīgā cilvēka brīvību" (1520), noraidīja sociālo vienlīdzību. Viņš brīvību attiecināja tikai uz garīgo jomu, nevis uz sociāli politisko sfēru.

Tālaika domātāji mācīja, ka cilvēku vidū pastāvošā nevienlīdzība esot sods par grēkā krišanu. Bībeles tekstos, kurus uzskatīja par apokrifiem, 16.–17. gs. smēlās informāciju, proti, atrada vēstījumus, kas izskaidroja un attaisnoja nevienlīdzību. Tā esot pastāvējusi jau Ievas bērnu vidū. Ābela un Kaina atšķirīgā rīcība esot novedusi pie tā, ka nākamā cilvēce sadalījusies valdošajos un pārvaldāmajos. Ābels un viņa brāļi un māsas esot uzvedušies tā, kā to Radītājs no labi audzinātiem bērniem gaidījis: tie esot tīri nomazgāti un sasukāti, apguvuši labas uzvedības manieres u.tml. Kā atalgojumu par to Dievs esot tos aicinājis būt par sabiedrības vadītājiem – valdniekiem, firstiem, grāfiem, dižciltīgajiem, priesteriem u.c., arī maģistriem, doktoriem, birģermeistariem, mācītājiem un skolotājiem. Turpretim Kaina pēcnācēji esot bijuši netīrīgi, slinki un dumpīgi, tāpēc to pēcteči atbilstīgi savai sabiedriskajai pozīcijai ir zemnieki, kalpi, gani, karavīri u.c. Tas pats attiecās arī uz meitām.

Taču neviena kārtā nevarēja pastāvēt pati par sevi, tās visas bija cita no citas atkarīgas. Visa sabiedriskā

sistēma bija statistiska, personiskās iniciatīvas ietvari bija ļoti šauri. Katrs cilvēks dzīvē spēlēja savu, reizi par visām reizēm nolikto lomu, kas atainoja vispārējās kārtības ideju. Sabiedrībā pastāvēja arī iespēja pārcelties pa sociālās hierarhijas kāpnēm, kārtu sabiedrība nebija nemainīga, bet lielākā daļa cilvēku palika tajā kārtā, kurā piedzima. Dižciltīgais tikpat maz varēja kļūt par zemnieku kā tas – par amatnieku. Tikai piederība savai kārtai varēja sniegt optimālus izdzīvošanas nosacījumus un drošību.

16. gs. šī sabiedrības struktūru izskaidrojošā shēma daudzus vairs neapmierināja, jo tā arvien vairāk sāka sadalīties atšķirīgos sabiedriskajos rangos un pakāpēs – māksliniekos, tirgoņos, amatniekos u.tml. Uzskatāmības labad tika izdomāti jauni sabiedrības simboli – pulksteņi, piramīda, klavieru klaviatūra (nevienlīdzība sabiedrībā ir tikpat nepieciešama kā toņu atšķirība, t. i., to muzikālā nevienlīdzība). Sabiedrības harmonija bez nevienlīdzības nav iespējama. Ap 1500. g. dižciltīgo bija apmēram 1–2 %, birģeru – 18 %, zemnieku – 80 % (no tiem 60 % bija zemnieku sētas īpašnieki), no pēdējiem cilvēku bez īpašuma un nabadzīgo bija apmēram 20 %. Pastāvēja neliela sociālā mobilitāte, taču to noteica īpašuma lielums, laulība, izglītība, kā arī protekcija.

Tādējādi jauno laiku sabiedrība apzinājās sevi kā kārtu sabiedrību, kurā dominējošās ir trīs galvenās kārtas – dižciltīgie, garīdznieki un zemnieki –, kas atbilstīgi savam aicinājumam nodarbojās ar karošanu,

mācīšanu (dvēseļu aprūpi) un eksistences līdzekļu nodrošināšanu.

Kārtas jēdzienu tajā laikā izmantoja, lai cilvēkus sadalītu pēc dzimuma, vecuma, sociālā stāvokļa, runāja arī par laulāto kārtu, vecāku kārtu, sieviešu un kalpoņu kārtu, jauniešu un zeļļu kārtu, pat par bērnu un veco ļaužu kārtu. Katrs cilvēks atbilstīgi savai izcelsmei, sociālajai pozīcijai un nodarbošanās veidam bija iekļauts kādā no kārtām un savu uzdevumu pildīja, kalpojot citiem.

“Kārta” ir sociālās kārtības kategorija, kurai bija raksturīga pretestība tam, pēc kā tiecās jauno laiku absolūtisms, proti, pēc vienotas un noslēgtas pavalstnieku valsts. Jēdziens “kārtu sabiedrība” nepārstāvēja visus sabiedrībā pastāvošos sociālos spēkus – nedz varas iestāžu uzspiestās konstitūcijas, nedz arī pārmaiņām nepakļautos sociālos veidojumus.

Kārtu sabiedrība nebija feodālā ražošanas veida produkts, to nevar atvasināt no feodālajām ekonomiskajām institūcijām. Tā nav nošķirama no divām kultūras dimensijām – dzīves nodrošināšanas un sociālās cīņas –, kas savstarpēji viena otru noteica. Sociālo kārtību nevar reducēt nedz uz politiskajām, nedz uz ekonomiskajām interesēm. “Kārta” apvienoja sevī kolektīvu, dzīvu kopienību, kas neizveidojās no atsevišķiem indivīdiem ar vienādām tiesībām: to veidoja valdošo namu tēvi, kurus vienoja kopīgas intereses un darbības veids. Atsevišķajam cilvēkam politiskās tiesības piederēja nevis kā kādas valsts pavalstniekam vai pilsonim, bet kā kādas kārtas lo-

ceklim. Šo kārtu viņš neizvēlējās, viņš tajā piedzima; tā bija saistīta ar izcelšanos un iespējām, ko viņam piedāvāja saime.

Atsevišķa cilvēka statusu noteica daudzi faktori.

1. Īpašuma un mantas lielums, kuru indivīds bija ieinteresēts palielināt. Tādam amatniekam, kuram nebija savas ražotnes, kurš nevarēja nodrošināt savu meitu ar pūru un pārdot preces tirgū, faktiski nebija nekādas vērtības citu kolēģu acīs. Cieņu nevarēja iemantot bez noteiktiem materiālajiem resursiem, tāpēc aristokrāti tērēja milzīgus līdzekļus savas pozīcijas apliecinājumam.

2. Vēl svarīgāks faktors bija darbības veids, proti, profesija. Stāvoklis sociālajā hierarhijā atspoguļoja arī iegūto līdzekļu lielumu, taču kārtu sabiedrībā būtiski bija arī tas, vai cilvēks valdīja, mācīja, apstrādāja laukus u.tml., turklāt fiziskajam darbam bija zemāks statuss nekā garīgajam (t.s. tīrās profesijas).

3. Politiskās ietekmes stiprums un politiskā vara, kas nebija tieši atkarīga no īpašuma lieluma; daudzi bagāti tirgoņi politikā bija bezspēcīgi.

4. Izšķirīgais atsevišķa cilvēka sociālajā pozīcijā bija izcelsme un piederība noteiktai saimei, kurai bija jāpateicas par karjeru un darbības veidu. Protams, bija arī cilvēki, kas noteiktos apstākļos nepārņēma tēva profesiju, kļūdami par klerikāļiem, tirgoņiem u.tml., turklāt daudzos gadījumos tas bija saistīts ar augstākas izglītības iegūšanu un studijām.

5. Sociālo statusu noteica arī rīcība publiskajā sfērā. Cilvēkam bija jārikojas atbilstīgi kārtas piederībai.

Neviens nedrīkstēja kritizēt un graut publisko kārtību, jo tas aizskāra kopienas godu. Jo vairāk cilvēka rīcība atbilda tām prasībām, kuras izvirzīja kārtu piederība, jo lielāka bija cieņa pret viņu.

Visi tiecās pēc publiskas atzinības, jo personisko vērtību sevī un sev vēl nepazīna. Visus dižciltīgos varēja pazīt pēc ārienes. Savukārt cilvēks, pēc kura izskata nevarēja atpazīt amatnieku, nedrīkstēja pārdot savas preces. Arī jūdiem bija jābūt atpazīstamiem. Visas šīs prasības bija savdabīgs kontroles līdzeklis.

Kārtu nevienlīdzība un hierarhija pastāvēja ne tikai uz papīra vai literātu galvās, juristu vai teologu spriedumos, tā bija redzama un pārdzīvājama ikdienā, sabiedrības locekļiem uztverama. Sociālais rangs nebija ārišķība, bet cilvēka pašapziņas izpausme un tās neatņemama sastāvdaļa. Sociālā kārtība bija konkrēti redzama (apgērbs, titulu zīmes u.c.; apgērbam līdz pat 18. gs. beigām bija noteicošā nozīme kārtas piederības atpazīšanā).

Cilvēka darbības mērķis nebija tikai izdzīvot, palielināt īpašumu vai paaugstināt sociālo pozīciju, bet gan nodzīvot godpilnu dzīvi atbilstīgi kārtas vērtībām. Ikdienas dzīvi noteica kristīgās normas, bet godpilna dzīve nebija ideāls, kas raksturīgs kristietībai. Kā agrajos jaunajos laikos izprata godu?

To veidoja šādi faktori.

1. Goda saturu noteica kārta un tiesības. 2. Sociālais gods bija saistīts ar kārtu un tiesībām. 3. Nosakot godu, izšķirīgās bija vērtības, kas nodrošināja personisko identitāti,

kaut arī tām nebija nozīmes ārpus publiskās dzīves. 4. Visas kārtas lepojās ar savu godu, īpaši dižciltīgie un cunftēm piederīgie, kuriem gods bija kārtu ideoloģijas sastāvdaļa. 5. Atsevišķa cilvēka un kārtas gods bija ekonomisko, politisko un sociālo iespēju nosacījums. 6. Doma par kārtas godu caurdauda visu cilvēka domāšanu un rīcību.

Kā tādus, kas noņemas ar cilvēka necienīgām nodarbēm, vērtēja aktierus, siktirgoņus (ceļojošos sīku priekšmetu pārdevējus, kā arī tos, kas pārdeva mājsaimniecības produkciju), virvju darinātājus (kopš 14. gs. šajā cunftē aizliedza uzņemt bērnus), bārdzīņus, pirtniekus, dzirnavniekus (ši profesija nebija plaši izplatīta), vārtsargus un naktssargus (par pēdējo zemo novērtējumu ir lielas neskaidriņas). Vispārēju necieņu izraisīja ādu gērētāji un benedes, kurus nīda ne tikai cienījamo profesiju pārstāvji, bet arī visa tauta.

Zemnieki

Jauno laiku sākumā Svētajā Romas impērijā lielākā daļa cilvēku, proti, 70–80 % iedzīvotāju, dzīvoja laukos. Kaut arī pastāvēja atsevišķas sētas un norobežotas apmetnes, tipiska dzīves forma laukos bija ciemats (ciema draudze), kas bija organizēts uz patriarhāliem pamatiem. Dzīvi tajā vadīja dižciltīgie un garīdznieki. Ciemati atšķīrās pēc sava lieluma, tie ietvēra sevī no pieciem līdz piecdesmit atsevišķiem īpašumiem. Ciemati pēc savas izcelsmes varēja būt plānveidīgi iekārtoti vai

arī stihiski celti, atrasties uz kāda pakalna, pie ezera vai upes. To telpiskā kārtība bija lēnas attīstības rezultāts. Tajos dzīvoja ne tikai zemnieki ar savām ģimenēm, bet arī dievas strādnieki, ciemata amatnieki, kalpi un meitas. Vienos ciematos nodarbojās ar lauksaimniecību, citos – ar lopkopību vai vīnkopību. Ciematu daudzveidību noteica arī attiecības ar vietējo politisko varu: pastāvēja no muižnieku aizbildniecības relatīvi brīvas ciema draudzes (tās bija mazākumā), draudzes, kurām bija savs muižnieks, kā arī draudzes, kas bija pakļautas dažādiem muižkungiem. Impērijas austrumu daļā atradās arī ciemati, kas bija iekļauti muižās kā to daļa bez savām patstāvīgām tiesībām. Robežas starp ciematu un pilsētu bija plūstošas (bija pilsētas, kurām bija cits tiesiskais statuss, bet pēc iedzīvotāju sastāva un izskata tās neatšķīrās no ciematiem).

Jau ciemata ārējais izskats atklāja tajā notiekošos dzīves procesus. Ciematu varēja sasniegt tikai pa norobežotu ceļu, tam apkārt bija mūris, žogs vai dzīvžogs. Tajā varēja ieiet tikai pa vārtiem. Šī robeža signalizēja par īpašu miera zonu un tādas teritorijas tiesisko statusu, kam vienlaikus bija praktiska nozīme: žogs neļāva siklopiem nopostīt laukus un dobes. Ciemata centrā atradās baznīca ar torni un priestera māju. Nocietinājums ap baznīcu ciemata iedzīvotājiem kalpoja kā papildu drošības līdzeklis. Īpaša vieta ciematā bija krogs, kuru parasti vadīja kāds turīgs zemnieks. Krogs bija svarīgs ciemata dzīves centrs, kur ne

Hans Vertingers. Augusts: atbraukušais tirgonis pārdod kukurūzu. 1530. g.

Hans Vertingers. Septembris: augļu novākšana, aršana un ecēšana. 1530. g.

tikai iedzēra, bet arī apsprieda svarīgākos notikumus. Šajā telpā dominēja vīrieši. Kroga tuvumā bija ciema padomes nams, proti, varas pārstāvju amata māja. Šajā amata mājā tika spriesta tiesa, tur arī mācījās, dejoja un spēlēja. Daudzos rajonos ilgu laiku tiesu sprieda zem atklātām debesīm, bieži zem t.s. tiesas liepas. Publiska nozīme bija akai un veļas mazgātavai, ko uzraudzīja vīrieši, – viens no svarīgākajiem uzdevumiem ciematā bija saglabāt tiru aku. Tā bija arī sieviešu satikšanās vieta. Pirts kopā ar alus darītavu un dzirnavām vai nu piederēja muižniekam, vai vismaz viņš tās uzraudzīja.

Labākie zemes īpašumi ciematā piederēja bagātākajiem zemniekiem. Nabadzīgajiem zemniekiem un dienas strādniekiem vajadzēja apmierināties ar sliktākajām zemēm, kas atradās ciemata nomalē. Mājām ciematā bija atšķirīgs vecums un kvalitāte, tās nebija līdzīgas cita citai. Parasti jaunas mājas tika celtas pēc ugunsgrēka, turklāt celtnieki centās ievērot vietējās tradīcijas. Tikai

kungu mājām un pilīm tika izstrādāts daudz maz apzināts plāns, jo tām bija jāizskatās reprezentabli. Katrā reģionā tika celtas sava stila mājas. 16. gs. tās parasti cēla no koka.

Ciematā pašnodrošinājuma nolūkā katra māja bija relatīvi patstāvīga un autonoma vienība, taču neviena sēta nebija pilnīgi noslēgta; gluži pretēji: to, kas notika sētā, redzēja visi kaimiņi. No citiem nevarēja noslēpt arī savu bagātību. Mājas fasāde atspoguļoja to ļaužu tieksamos pēc pārticības, kuri gribēja demonstrēt savu turību. Sētas un mājas saistīja celiņi un takas, kas vasarā bija putekļainas, bet lietūs laikā – dubļainas. Pa tām brauca rati un staigāja ceļinieki.

Arī aramzeme, ganības un pļavas nerādīja sakārtotības iespaidu. Dominējošā bija trīslauku sistēma, tāpēc laukus, pļavas un ganības norobežoja žogi. Lauki tika mainīti katru gadu, tāpēc svarīgs jautājums bija žogu iekārtošana un uzturēšana. Tādēļ ciemata lopi tika ganīti un aprūpēti kopīgi.

Tikai bagātie zemnieki varēja atļauties iznomāt sev piederošos zemesgabalus. Lauku darbu sākumu, ražas novākšanu un citus jautājumus regulēja visa draudze kopīgi. Vietējās varas iestādes tieši darba procesā neiejaucās, taču garantēja ciematā pastāvošo kārtību.

Ciematici sociālo dzīvi noteica darbs lauksaimniecībā. Tur līdzās pilntiesīgajiem zemniekiem, kas nodrošināja savu dzīvi ar lauksaimniecību, dzīvoja arī daudzi citi cilvēki ar savām ģimenēm, daudziem no tiem – mājražotājiem, kuri par noteiktu atlīdzību nomāja mājas no zemniekiem, un nabagiem, kas dzīvoja no ubagošanas un izlīdzējās ar gadījuma darbiem, – nebija nedz savas zemes, nedz mājas. Ciematā dzīvoja arī priesteris un kāda no amatpersonām.

Kaut arī 16. gs. zemnieki bija tikai viena iedzīvotāju daļa, tie veidoja noslēgtu slāni. Lielas atšķirības starp lielajiem un sīkajiem zemes īpašniekiem pastāvēja arī sociālā prestiža aspektā. Toni noteica bagātie zemnieki, kuru slānis bija relatīvi šaurs. Laika gaitā nezemnieku skaits ciematā pieauga (18. gs. jau izveidotās ciemati, kuros zemnieki bija mazākumā).

Kalpi un kalpones piederēja ciematici zemākajam slānim. To alga katru gadu bija 1–15 fl. (florīnu) gadā, un citu ienākumu tiem nebija. Taču saimnieciskā ziņā viņi atradās labākā stāvoklī nekā dienas strādnieki bez īpašuma, kuri bieži cieta badu. Praktiski tikpat nabadzīgi kā kalpi bija tie dienas strādnieki, kuru īpašumu vērtība bija apmēram 20 fl.

Tos smagi skāra slimības, neraža un citas nelaimes; šo slāni veidoja 13–23 % iedzīvotāju. Virs tā pacēlās siko īpašnieku slānis, kura manta bija 21–50 fl. vērtībā. Viņu dzīve lielā mērā bija atkarīga no zemes kvalitātes, nokrišņu daudzuma un citiem apstākļiem. Viņi dzīvoja sev piederošās mājās, tiem piederēja arī mazvērtīga aramzeme un pļavas. Lai papildinātu savus ienākumus, viņiem vajadzēja strādāt kā dienas strādniekiem, malkas cirtējiem u.tml.

Sociālajā hierarhijā citu ciematici iedzīvotāju vidū izcēlās zemnieki ar īpašumu 51–150 florīnu vērtībā. Tie šajā hierarhijā veidoja dominējošo grupu. Viņu īpašumā atradās 1–3 morgenu apstrādājamās zemes un pļavu un līdz 1 morgenam lieli vīnogu dārzi. Kaut arī šie zemnieki bija patstāvīgi, to eksistence nebija droša. Droša dzīve bija tikai tam slānim, kura īpašums sasniedza 151–300 fl.; šiem zemniekiem piederēja līdz 10 morgeniem apstrādājamās zemes un pļavu un 2–3 morgeni vīnogu dārzu, kā arī liellopi un zirgi. Pavisam neliels bija to zemnieku slānis, kas dzīvoja labklājībā (īpašuma lielums – 301–500 fl.), un to, kurus varēja uzskatīt par bagātājiem (īpašuma lielums – vairāk nekā 500 fl.), – kopā tie veidoja tikai 9,5 % no visiem ciematici iedzīvotājiem.

Tāpēc zemnieku kopiena nebija sociāli homogēna. Bija bagāti zemnieki, kuriem piederēja respektablas mājas, auglīgi lauki, daudz lopu, bet lielākā daļa zemnieku varēja justies laimīgi, ja izjuta kaut nelielu dzīves drošību. Daudzi dzīvoja uz iztikas minimuma robežas. Konjunktūras

svārstības, neraža un sērgas vislielāko postu nodarīja nabadzīgākajiem, kas bieži dzīvoja būdās kopā ar lopiem. Tie tika pakļauti visnežēlīgākajai ekspluatācijai.

Līdzās zemniekiem ciematā dzīvojošie ļaudis veidoja četras grupas: kalpi, dienas algas strādnieki, ciemata amatnieki un mājamatnieki. Šīs grupas politiskā un sociālā aspektā bija izslēgtas no ciemata dzīves. Zināms izņēmums bija amatnieki, īpašu cieņu ļaužu acīs izraisīja kalēji.

Visciešāk ar zemnieku pasauli bija saistīti kalpi – neprecējušies vīrieši un sievietes, kas dzīvoja zemnieka mājā. Tie bija iesaistīti mājas dzīvē un pēc statusa daudz neatšķīrās no zemnieku bērniem. Lielākoties tie nebija ciemata iedzīvotāji, viņi tika nolikti uz gadu (dažkārt palika arī ilgāk) un saņēma par savu darbu norunāto atalgojumu, ko parasti izmaksāja, kad nolīgtais laiks beidzās. Kalpa mērķis bija, taupot nopelnītos līdzekļus, iegūt nelielu zemes īpašumu, lai piepelnītos kā dienas strādnieks un dzīvotu neatkarīgi pats savā māsaimniecībā. Viņa darbs būtiski neatšķīrās no zemnieku darba. Sociālajā aspektā kalpi bija pakļauti mājas saimniekam, taču ikdienas jautājumu risinājumā tika uzklausītas arī viņu domas.

Zemnieku pasaulē zemākais sociālais prestižs bija algotajiem strādniekiem, kuriem nepiederēja zeme, kaut arī dažkārt tie ēda un ģērbās visai labi, tie nebija nabagi. Taču tiem nebija nekādu politisko tiesību ciemata kopienā un zemnieku sabiedrībā viņi tika uzskatīti par ze-

māko slāni. Savā darbā viņi bija atkarīgi no tirgus un konjunktūras svārstībām, tomēr tradicionālajā sabiedrībā nebija neviena cita slāņa, kas tā balstītos uz saviem panākumiem un radītu sev jaunas augšupejas iespējas.

Zemnieku dzīvē dominējošais bija darbs, kas, lai arī ar cik lielām muižnieku uzliktām nodevām saistīts, lielā mērā tika veikts neatkarīgi no to izvirzītajām pretenzijām. Muižnieki nebija noteicēji par to, kas jāceļ vai kā jāstrādā. Zemnieki patstāvīgi strādāja un veidoja savu dzīvi, taču, būdami saistīti ar citiem, tie nevarēja rīkoties patvaļīgi. Darba pasaulē valdīja stingri likumi. Darbs ciematā bija komplekss un ļoti daudzpusīgs, atkarīgs no zemnieku sētas lieluma un zemes kvalitātes, to ietekmēja mājas vajadzības un kaimiņu intereses. Reti kad zemnieks nodarbojās tikai ar vienu darbības veidu; tas apkopa laukus, audzēja lopus un veica daudzveidīgos mājas darbus. Katrs darbības veids prasīja zināšanas zemkopībā. Zemnieki Vācijā 16. gs. beigās audzēja kviešus (4%), rudzus (19%), miežus (15%), auzas (24%) un cita veida labību (1%); pārējo zemes daļu (atbilstīgi trīs lauku sistēmai – 37%) atstāja atmatā. Vispopulārākie dārzeņi bija kāposti, arī spināti, salāti, burkāni, rāceņi, pupas, zirņi un lēcas. Neviens zemkopis nestrādāja tikai tirgus vajadzībām (šāda specializācija parādīsies tikai 18. gs.). Zemnieki pārdeva tikai ražas atlikumu.

Visgrūtākais darbs bija zemes aršana, ko izmantoja ne tikai sējai, bet arī nezāļu iznīdēšanai. Tāpēc laukus

bieži apara vairākas reizes. Aršanas efektivitāte bija atkarīga no zemes smaguma un arkla kvalitātes. Bagātie zemnieki vienmēr ara ar viena vai divu zirgu palīdzību, dienvidos aršanā izmantoja arī vērsus. Dažāds bija arī aršanas dziļums – 5, 15 un pat 20 cm.

Zemes mēslošanai, kas sekoja pēc aršanas, izmantoja aitu, cūku, zirgu, liellopu, kā arī atejas bedru mēslus. Ja mēslu nebija, tad strauji kritās zemes auglība.

Agrajos jaunajos laikos sākās zemnieku specializācija, īpaši pilsētu tuvumā, taču zemniekiem, lai paēdinātu sētas iedzīvotājus un nodrošinātu lopus ar barību, zemi vienmēr vajadzēja apsēt ar dažādiem graudaugiem. Produktivitāte bija zema, 16. gs. tā bija 4–6 graudi pret katru iesēto graudu.

Lopu skaits bija tieši atkarīgs no zemnieka sētas lieluma, taču šo skaitu nevarēja palielināt patvaļīgi, jo to noteica pļavu un ganību lielums. Īpaša nozīme zemnieka sētā bija zirgam, bet tā uzturēšana bija ļoti dārga. Zirgu audzētāji labi pelnīja, taču lielus staļļus uzturēt spēja tikai monarhi. Pārtikā svarīgākā vieta bija liellopiem, kas nodrošināja cilvēkus ar pienu un sviestu. Lopus turēja, arī lai iegūtu mēslojumu.

Zemnieki bija cieši saistīti ar zemi un lopiem, ar smagu darbu viņi nodrošināja pārtiku savai saimei. Viņiem izveidojās savdabīgs pasaules skatījums, kurā zināšanas apvienojās ar maģiju. Viņi nodarbojās arī ar dabas parādību novērošanu, jo ar dabu bija jāapietas uzmanīgi un jāspēj paredzēt tās procesus sekas. Tāpēc īpaša forma attiecībās ar dabu

bija zīlēšana, dabas apvārdošana un maģiska ietekmēšana.

Visi zemnieki bija iesaistīti vairāk vai mazāk ciešās kaimiņu un draugu attiecībās, ciemata dzīvē kopumā. Kaimiņu attiecībās atradās visas saimes, kuru teritorijas tieši saskārās ar kādas saimes zemi, ar tiem bija iespējamas arī radniecības attiecības. Ar draugiem saprata zemnieka radu kopumu, kuri tam uzlika dažādus pienākumus un no kuriem varēja gaidīt palīdzību. Ciemata kopiena bija visu namu tēvu sociāli politiskā apvienība attiecīgā ciemata teritorijā.

Visās saimniekošanas, īpašuma, laulību un citās lietās zemnieki bija iesaistīti kopienā, kurā dominēja nevis individuālās, bet kolektīvās intereses, kas bija saistītas ar visas kopienas dzīves un izdzīvošanas nodrošināšanu. Ja zemnieks izstājās no šīs savienības, tad viņa dzīve bija apdraudēta. Kopiena koordinēja darba procesu, visiem brīvi pieejama bija aka, veļas mazgātava, ceptuve un citas vietas, to izmantošanu noteica noteikta kārtība. Kopīgi tika veikti pasākumi pret ugunsgrēkiem, ceļu uzturēšana, izrādītas rūpes par mieru un drošību, aprūpēti nabadzīgie. Regulēta tika arī pļavu izmantošanas kārtība. Ciemata iedzīvotāji cits citam izīrēja darbarīkus, izpalīdzēja dzemdībās, slimnieku kopšanā un nelaimes gadījumos. Savstarpējā solidaritāte ļaužu dzīvei piešķīra relatīvu drošumu.

Ciemata dzīvi noteica stingra regulamentācija, kuras ievērošanu uzraudzīja varas iestādes, bet tas nenozīmē, ka dzīvē nebija konfliktu. Pastāvēja

gan draudzība, gan arī naidis, kas varēja saindēt dzīvi ilgu gadu garumā un nemazinājās pat svētkos. Šos konfliktus saasināja pieaugošā sociālā diferenciacija. Tikai daļa šo konfliktu tika risināta tiesā.

Ciematica relatīvā patstāvība nebija politiska. Te gan ir jāatšķir dažādas ciematica pārvaldes formas. Pastāvēja dažādā pakāpē "brīvas" kopienas, kurās iekšpolitisko dzīvi atbilstīgi noteiktai kārtībai noteica paražas. Bija arī ciematicu kopienas, kas bija pilnīgi integrētas muižās un muižnieku izdotos likumus pašas īstenoja dzīvē, ātri uztverot tos kā savus. Visbeidzot, pastāvēja ciematici, kuros visu dzīvi noteica vietējās varas institūcijas; tajos nekāda pašnoteikšanās nepastāvēja.

Muižnieki bija ieinteresēti gūt regulārus nodokļus, tāpēc tie piešķīra saviem ļaudīm samērā brīvu darba telpu. Galu galā zemnieki sāka uzskatīt zemi par sev piederošu īpašumu. Tāpēc valsts iejaukšanos ciematica dzīves regulācijā zemnieki uztvēra kā aizsardzību pret muižnieku patvaļu.

Ciematica kopiena gan nebija nekāda "demokrātija", kur visiem būtu vienādas tiesības. Ciematica sapulcēs pulcējās tikai māju īpašnieki; visa vara ciematicā bija bagāto rokās. Tikai tie, kas spēja sevi uzturēt, saņēma varas atbalstu.

Ciematici ar savas dzīves organizēšanu nodarbojās arī sociāli politiskajā aspektā. Centrālā politiskā institūcija zemnieku pašpārvaldē bija ciematica kopienas sapulce, kas sanāca vismaz reizi gadā. Tajā piedalījās pilntiesīgie kopienas locekļi, t. i.,

namu tēvi. Kopsapulce kontrolēja "rēķinu lietas", noteica celtniecības kārtību, pasludināja ciematica tiesības un ievēlēja dažus "amatvīrus". Vispirms ievēlēja "četrinieku", proti, četras personas, kas uzņēmās visus publiskos pienākumus: nodrošināt zemes robežas, pārzināt jautājumus, kas saistīti ar ugunsgrēkiem, kontrolēt mērus un svarus, uzraudzīt smēdes un pirtis. Kā kopienas uzraugi tie pildīja arī policistu funkcijas.

Lielākās kopienas atsevišķu uzdevumu veikšanai izvirzīja īpašus pilnvarotos – koku uzraugus, mežu uzraugus, uguns novērotājus un naktssargus. Visos šajos amatos iecēla kopiena. Ciematicā bija arī gani, tiesas sulainis, vēstnesis, kā arī apūdeņotājs, kas atbildēja par pļavu apūdeņošanu.

Visaugstākais bija ciematica vecākā (ciematica meistara, muižas pārvaldnieka jeb fogta) amats, tas gan bija ciematica iedzīvotājs, bet to iecēla zemes valdnieks vai valdība (vismaz viņš saņēma to apstiprinājumu). Viņš pildīja divkāršu funkciju: aizstāvēja ciematica intereses pret varas institūcijām, kā arī pārstāvēja tās kopienā.

Svarīga loma kārtības uzturēšanā ciematicā bija ciematica tiesai, kas izskatīja gan civilos, gan cita rakstura pārkāpumus. Tā apstiprināja mantošanas līgumus, īpašuma nodošanu, kā arī kontrolēja varas iestāžu darbību. Tā sodīja par īpašuma robežu neievērošanu, miera traucēšanu (apvainojumiem, kautiņiem u. tml.), tikumisko normu neievērošanu un sīku īpašuma aizskaršanu. Slepkaivības,

zagšanas, dedzināšanas un citi jautājumi bija citu augstākstāvošu varas institūciju kompetencē. Darba un sociālā kārtība bija grūti nošķiramas lietas.

Mūsdienās visai grūti ir precīzi raksturot zemnieka attiecības ar baznīcu un varu (muižniecību). Priesteris nebija tikai dvēseļu aprūpētājs, bet arī muižnieks, kuram vajadzēja maksāt nodevas. Visi lauku iedzīvotāji bija saistīti ar baznīcu, uz turieni viņi devās svinamajās dienās. Baznīca kalpoja arī kā svarīga ļaužu satikšanās vieta, jo galu galā neviens neticēja, ka priestera sprediķos teiktais pilnībā atbilst īstenībai. Zemniekiem daudz svarīgākas šķita "svētās lietas", kuras viņi labprāt pieņēma, jo cerēja ne tikai gūt svētumu dvēselei, bet arī materiālo palīdzību. Baznīcā kristīja bērnus, slēdza laulības un arī bērēja. Baznīcā zemnieks gaidīja palīdzību arī slimību gadījumos ģimenē. Tādā mērā, kādā priesteris bija vajadzīgs zemniekam, viņš varēja rēķināties ar zemnieku un iemantoja cieņu viņa acīs; ja to intereses nesakrita, izcēlās konflikti. Nav nejaušība fakts, ka katoļu baznīca īpaši sargāja priesterus – uzbrukt priesterim skaitījās liels grēks. Naidis radās tad, ja garīdznieks pārkāpa kopdzīves normas ciematā, aizskāra zemniekus un viņu sievas vai arī pārāk grezni dzīvoja.

Citādi veidojās zemnieka attiecības ar muižniekiem. Brīvu zemnieku, kuriem nebija tiešu kungu, gandrīz vai nebija. Lielākā daļa no zemniekiem piederēja dižciltīgajiem vai klosteru muižām (neliela daļa no tiem bija pakļauti pilsētām). Parasti

zemniekam bija viens muižnieks, dažkārt – arī vairāki, un tas padarīja sarežģītas tiesiskās attiecības. Muižnieka interesēs bija nodot zemnieka sētu pilnā atbildībā vienam zemniekam un tā ģimenei. Ja muižnieks nerespektēja tiesības un tradīcijas, tad zemnieks neizturējās pasīvi, bet mēģināja izmantot visus līdzekļus savai aizstāvībai – iesniedza sūdzības, nemaksāja nodevas, pat izrādīja fizisku pretestību.

Zemnieku dzīvi noteica četrus faktorus saistība: 1) izdzīvošanu garantēja tikai solidaritāte mājas dzīvē, kaimiņu attiecībās un visā kopienā; 2) zemnieku dzīve bija saistīta ar smagu darbu, jo tika izmantoti tikai paši vienkāršākie darba instrumenti; 3) viņu dzīve bija tieši pakļauta dabai; 4) zemnieku dzīvi noteica iesakņotība vietējās tradīcijās: parasti mūža laikā viņi redzēja tikai savu sētu, ciematu un tuvāko tirgu.

Birģeri

Raugoties no malas, nebija striktas atšķirības starp laukiem un pilsētu. Pēc izmēriem ciemats varēja būt visai liels, un tur varēja nodarboties arī ar amatniecību; un arī pilsētas varēja būt tādas, kurās iedzīvotāji galvenokārt nodarbojās ar lauksaimniecību. Lauksaimnieciska tipa pilsētas šajā laikā Eiropā bija plaši izplatītas.

Taču, raugoties no iekšējās struktūras viedokļa, pilsēta radikāli atšķīrās no ciemata. Pilsēta bija māju konglomerāts, kurā daudzi cilvēki relatīvi cieši dzīvoja kopā un nodarbojās

Augsburgas panorāma. Ap 1530. g.

ar atšķirīgiem darbības veidiem, un tas radīja īpašas sociālās problēmas. Pilsētu lielākā daļa bija relatīvi autonoma sociāli politiska vienība ar diferenciētu pašpārvaldi; attiecības pilsētās radikāli atšķīrās no feodālajām attiecībām. Pirmām kārtām pilsēta bija tirdzniecības un amatniecības centrs arī lauku iedzīvotājiem, tikai tur pastāvēja plaši specializēta amatniecība, tirdzniecība pārvarēja reģionālās robežas un akumulēja lielu kapitālu. Pilsētnieks, proti, pilsētas birģeris, bija daudz lielākā mērā noteicējs par savu dzīvi nekā zemnieks. Pilsētniekam izveidojās īpaša pašapziņas forma, kas viņu radikāli atšķīra no zemnieka un dižciltīgā. Dzīve pilsētā piedāvāja jaunas, plašākas darbības iespējas, kuras nepazīna lauki.

Agrajos jaunajos laikos pilsētās dzīvoja apmēram viena ceturtdaļa no visiem iedzīvotājiem. Lielākā daļa pilsētu bija izveidojušās jau viduslaikos un turpināja pastāvēt 16. gadsimtā. Impērijā kopumā bija 3500–

5000 pilsētu; 60–70 bija lielpilsētas ar vairāk nekā 10 000 iedzīvotājiem, 400–500 bija vidēja izmēra pilsētas ar 4–10 tūkstošiem iedzīvotāju. Lielākā daļa pilsētu bija mazas, tajās dzīvoja 1000–3000 cilvēku. Ap 1500. g. lielākā pilsēta bija Ķelne, kurā dzīvoja 30–40 tūkstoši iedzīvotāju, nākamās lielākās bija Nirnberga, Danciga, Lībeka, Prāga, Hamburga, Strاسبūra, Ulme, Augsburga, Braunšveiga, Rostoka, Brēmene, Erfurte, Kēnigsberga u.c. Šīs attiecības bija līdzīgas visās Eiropas zemēs.

Parasti pilsētas bija izvietotas pie upēm vai arī satiksmes ceļiem. To mūri sargāja no ienaidniekiem un nelūgtiem viesiem, vārti, kurus apsargāja sargs un karavīri, pildīja kontroles funkcijas. Pilsētas bija ierīkojušas arī savus nocietinājumus. Ārpus pilsētas mūriem atradās pilsētnieku sakņu dārzi. Ar lielākajām pilsētām bija saistītas lielas teritorijas ap tām. Piemēram, Nirnbergai piederēja sešas pilsētiņas,

septiņi tirgi un vairāk nekā 70 ciematu. Pie pilsētas mūriem atradās amatnieku darbnīcas, tālāk – kapi, manufaktūras, kā arī patriciešu mājas un rezidences.

Īpaši uzkrītoša bija torņu un vairākstāvu namu ciešā saspīestība, pilsētu nepārskatāmās un likumotās ielas. Katrai mājai bija neliels gruntsgabals, pilsētas izplešanās ārpus tās mūriem faktiski nebija iespējama. Daudzstāvu nami ielas padarīja tumšas. Ugunsgrēku draudi lika celt mājas no akmens. Bagātāko pilsētnieku namu fasādes bija greznas, tās kontrastēja ar šo namu ciešumu un nepārskatāmību. Tās atspoguļoja īpašo pilsētnieku pašapziņu. Daudzie amatnieki ielas bieži izmantoja par savu darbavietu. Ielas bija neiedomājami netīras, jo tajās bieži tika izmesti visi mājsaimniecības un citi atkritumi. 16. gs. ielas pamazām sāka izlikt ar bruģi (tikai 18. gs. tās sāka apgaismot).

Pilsētās pastāvēja stingra sociāla kārtība, neviens nevarēja dzīvot pēc savām iegribām. Šo kārtību atspoguļoja pilsētas topogrāfija. Bagātākie un ievērojamākie birģeri dzīvoja pilsētas centrā ap tirgus laukumu un ar to saistītās ielās. Mazāk ievērojamie un nabadzīgie pilsētnieki mita pie pilsētas mūriem. Noteiktām amatniecības nozarēm bija ierādītas savas ielas. Arī jūdi dzīvoja noteiktās ielās. Tieši pie mūriem un netālu no ūdens dzīvoja neprecējušies cilvēki, ādmiņi un pirtnieki (bieži tie mita pat ārpus pilsētas sienām).

Pilsētas centrā atradās tirgus laukums, kuram bija daudzas funkcijas: tajā notika nedēļas tirgi un gadatirgi, tur satikās savējie un svešie, pārde-

va un pirka. Tāpat laukums bija domāts baznīcas un pasaulīgajiem svētkiem, tur notika procesijas, cunfšu organizētie gājieni un karnevāli. Tirgus laukums bija arī sodīšanas vieta, tajā bieži izpildīja nāvessodus.

Jau rātsnama fasāde, kas atradās pret tirgus laukumu, iezīmē šo namu kā svarīgāko pilsētā. Tur notika rātes sēdes un pulcējās pilsētnieki, lai pieņemtu kopīgus lēmumus. Rātē sprieda tiesu, tās namu izīrēja arī svinībām. Turklāt tā bija svarīgākā māja pilsētā arī saimnieciskajā aspektā, tai blakus atradās cunfšu un patriciešu nami.

Bieži tirgus laukumam līdzās bija arī galvenā pilsētas baznīca (romāniska vai gotiska), kuras durvis bija atvērtas visu dienu. No ārienes katoļu un protestantu baznīcas neatšķīrās. Galvenā baznīca (doms, minsterē) bija otrs pilsētas centrs, tai piederēja klosteru baznīcas un kapelas. Ķelnē, kurā ap 1600. g. dzīvoja 37 tūkst. iedzīvotāju, bija 8 patvertņu baznīcas, 19 priesteru baznīcu, 14 vīriešu klosteru, 25 sieviešu klosteri, 30 mazu baznīcu un kapelu, 2 slimnīcas svētceļniekiem, 8 slimnīcas vientuļiem veciem vīriešiem, atrdeņu nams, 60 konventu un 8 atrdeņu nami. Juridiski tas viss piederēja baznīcai, taču celti šie nami bija galvenokārt par birģeru naudu.

Pilsētā bija arī citas publiskās celtnes: labības noliktavas, slimnīcas slimiem un veciem cilvēkiem, birģeru skolas, ko finansēja pilsēta, un pat ģimnāzija ar izglītotiem skolotājiem; tā piešķīra pilsētai īpašu statusu. Daudzās pilsētās darbojās universitātes.

Svarīgākā pilsētas iezīme bija intensīva amatnieciskā un tirdznieciskā darbība, kas notika ne tikai tirgū, bet arī ielās, ne tikai gada-tirgos, bet arī ikdienā. Amatniecība bija viens pilsētas ekonomiskais balsts, tirdzniecība – otrs, jo pilsētas nozīmi noteica tas, vai cauri tai gāja satiksmes ceļš. Tirdzniecība bija visienesīgākā nodarbošanās. Daudzām pilsētām bija tiesības prasīt, lai preces, kas gāja cauri pilsētai, tajā tiktu arī piedāvātas (piemēram, to praktizēja ostu pilsētās). Preces tika izliktas uz ielām aplūkošanai (skatlogi parādīsies tikai 18. gs.).

Pilsētas raksturu noteica gan tās lielums, gan sociālās struktūras komplicētais raksturs. Lielās pilsētās ar to pārvaldi un miera nodrošināšanu nodarbojās daudzas institūcijas. Liela nozīme pilsētu dzīvē bija to tiesiskajam statusam un ekonomiskajai dzīvei. Šajā ziņā pastāvēja lielas atšķirības. Pēc savas tiesiski politiskās pozīcijas atšķīrās impērijas pilsētas, zemju firstu pilsētas un rezidenču pilsētas.

Pār impērijas pilsētām noteicējs bija tikai imperators, citus valdniekus tās neatzina. Tas noteica šo pilsētu sociāli politisko dzīvi, tiesiskā ziņā tās bija teritoriālas valstis, kas bieži savu varu izplatīja pār apkārtnējām teritorijām.

Zemju firstu pilsētas kā varas daļa bija iesaistītas teritoriālajās valstīs. Tām bija sava pārvalde un tiesa, taču svarīgākajos jautājumos tās pakļāvās attiecīgās zemes firstam.

Trešā tipa pilsētās rezidēja firsts, tās bieži pārtapa par kādas teritorijas galvaspilsētām. Arī tajās birģe-

riem bija noteiktas tiesības piedalīties publiskās dzīves veidošanā, pieņemt lēmumus dažādos jautājumos, taču tie pakļāvās ne tikai firstam, bet arī visam galmam. Pilsēta bieži bija lielās galma dzīves aizkulisēs. Katrā no impērijas teritorijām bija vismaz viena rezidences pilsēta (tā varēja būt gan maza, kā Veimāra, gan liela, kā Vīne).

Birģeru pašapziņa bija atkarīga no tā, kādā politiskajā apvienībā tie dzīvoja. Liels lepnums par savu statusu bija raksturīgs impērijas pilsētu birģeriem. Svarīgs nosacījums bija arī pilsētas saimnieciskā struktūra un vara. Pilsētas sadalījās trīs pamattipos.

Visplašāk izplatītas bija pilsētas, kas nodarbojās ar zemkopību. Tām bija savi amatnieku uzņēmumi un satversme, bet to dzīvi noteica lauksaimniecisko darbu ritms. Tirdzniecības pilsētas parasti izvietojās pie svarīgākajām ūdens un sauszemes maģistrālēm un tirdzniecības ceļiem, tajās galvenokārt dzīvoja amatnieki un algoti strādnieki, no kuriem daudzi darbojās transporta uzņēmumos.

Visbeidzot, bija arī lielas amatnieku un tirgoņu pilsētas, kurās pastāvēja liela sociālā diferenciācija. Tajās darbojās daudzas apkalpojošās iestādes, skolas, grāmatu spiestuves un citi uzņēmumi.

Šajā periodā veidojās arī jauns pilsētu tips – universitāšu pilsētas (Tibingene, Jēna u.c.), kuru tēlu noteica studenti un profesori. Turklāt bija arī mazas raktuvju pilsētas, kurās cilvēki dzīvoja īpašu dzīvi.

Ne visi cilvēki, kas dzīvoja pilsētās, bija birģeri ar visām tiesībām un pienākumiem. Tajās bija daudz

nepārtiek no sava darba, nestrādā pašu rokām un viņu rīcība nav kontrolējama publiski.

Amatniecības bāze bija relatīvi autonomas ģimenes uzņēmums, kurā strādāja cunftē iesaistīts meistars ar vienu vai diviem zeļļiem un mācekļiem. Cunftes neaptvēra visu amatniecību, katrā pilsētā bija arī cunftēs neietilpstošie amatniecības uzņēmumi, kuriem dažkārt pat nebija atļauts veidot cunfti vai pievienoties kādai no tām. Tomēr cunftes kārtība bija pilsētas kārtības pamats, tajā bija ieinteresētas arī pilsētas varas iestādes. Principā katrs amatnieks varēja veidot savu cunfti, bet parasti vairāki apvienojās vienā. Tāpēc amatnieku skaits nesakrita ar cunfšu skaitu.

Cunftē nebija institūcija, kas galvenokārt nodarbotos ar amatnieku interešu aizstāvēšanu (kā mūsdienās – arodbiedrības), bet gan īpašs veidojums, kurā atspoguļojās kārtu sabiedrības struktūra. Tai bija daudzas funkcijas, tā, protams, aizstāvēja cunftes locekļu sociālās un privātās intereses. Saimnieciskajā ziņā tās uzdevums bija nodrošināt visiem vienādas iespējas (izejvielu sadalījums u.tml.). Cunftes pārbaudīja preču kvalitāti, to piegādi un pārdošanu. Cunftē bija kompetenta arī ar amatnieka sociālo dzīvi, izglītību un tikumību saistītajos jautājumos. Tikai “cienijams” amatnieks, t. i., tāds, kas piegādā nevainojamu preci par taisnīgu cenu, garantē cunftei augstu sociālo prestižu. Savukārt kopīgie svētki nostiprināja cunftes locekļu solidaritāti. Ja kāds meistars saslima vai nomira, cunftē rūpējās par tā ģimeni.

Cunftē bija arī sava reliģiskā dimensija, tā veidoja brālību un organizēja reliģiskos svētkus, katoliskajās zemēs tai bija savs patrons. Amatnieki kopīgi organizēja savu mirušo kolēģu bērņu ceremonijas. Cunftē bija nevis amatnieku interešu pārstāve, bet drīzāk dzīva kopiena, kas noteica visu amatnieka dzīvi. Taču cunftē nebija idille, pamazām tā pārvērtās par kavēkli dinamiskai ražošanas attīstībai.

Amatnieka ģimenē dzīvoja arī mācekļi un zeļļi. Parasti dzīves un darba vieta viena no otras nebija nošķirtas, tāpēc darbs caurauza ikdienā. Amatnieki centās arī izrādīt savas kārtas apziņu, tai kalpoja apģērbs un citi reprezentācijas pasākumi. Amatnieku morāle bija stingra, tā atbilda ne tikai reliģiskajai, bet arī kārtas apziņai. Amatnieks bija atbildīgs arī par savu zeļļu un mācekļu seksuālo atturību. Daudzās baznīcās altārus un logus ierīkoja par amatnieku apvienību līdzekļiem.

T.s. necienīgajiem amatniekiem tika atņemts cunftes amatnieka gods. Pie tiem piederēja aktieri, prostitūtas, pirtnieki, ādu ģērētāji, tiesas kalpi u.c. Šajā laikā sāka izplatīties arī brīvamamniecība.

Pilsētās birģeri centās paši noteikt savu dzīvi. Pilsētā visu sociālo telpu noteica politika, tur valdīja pašpārvalde un politiskā apziņa. Te gan jānodala pilsoņu risināmās problēmas un teritoriālo firstu zemes politika.

Pilsētas konstitūcija noteica zināmu rātes un pilsoņu duālismu. Parasti rāte bija augstākā politiskā un administratīvā institūcija pilsētā un tiecās pārstāvēt visus pilsoņus. Rāte

iedalījās iekšējā un ārējā; iekšējo rāti, kuras locekļu skaits bija ierobežots, veidoja patricieši un lielie tirgoņi, ārējo – amatnieki un sīkie tirgoņi.

Rātei atkarībā no pilsētas lieluma un sociālās struktūras sarežģītības bija dažādi uzdevumi. Parasti tās locekļiem bija liels daudzums pienākumu, kuri tika pildīti bez maksas (līdzekļi tika piešķirti vienīgi īpašiem uzdevumiem). Stingri noteikta samaksa par amata pienākumu izpildi ieviesās samērā vēlu. Rātē darbojās arī palīgpersonāls (piem., rakstveži), kas par savu darbu saņēma stingri noteiktu samaksu.

Pilsētas varas iestāžu uzdevums bija likumdošana un kārtības (nodokļi, skolas, iekšējais miers u.tml.) ievērošana, ciktāl tā neatradās zemes firsta kompetencē. Pilsētas ienākumus veidoja tiešie un netiešie nodokļi, nodevas no īpašumiem u.c. Kaut arī pilsētā pastāvīgi tika veikti aprēķini un kalkulācija, pārvalde darbojās neefektīvi, jo tai bija jārēķinās ar visdažādākajām interesēm. Daudzus amatus ilgu laiku savās rokās turēja kāda noteikta ģimene vai cunftē.

Tie, kuri dzīvoja pilsētās bez pilsoņa tiesībām, tās pārvaldi un politiku ietekmēt nespēja. Retos gadījumos iekšējā rāte bija pieejama cunftēm. Politiskā vara pilsētā atradās patriciešu un īpaši bagāto pilsoņu rokās. Pilsētā nebija nodalīta privātā un publiskā dzīve. Daudzas pilsētas noteica arī savu kārtību, kā apieties ar atšķirīgām reliģiskajām konfesijām.

Kārtībai pilsētās vajadzēja apmierināt divu veidu intereses – nodrošināt atsevišķu grupu dzīvi un cunftes prasībām atbilstīgu dzīvi no-

teiktām kārtām. Cilvēks, kurš bija stingri iesaistīts pilsētā pastāvošajās kārtās un grupās, dzīvoja drošāk par pārējiem, taču viņam bija jāatsakās no vēlmes veidot savu dzīvi pēc sava prāta. Nabadzīgs amatnieks, kas bija integrēts pilsētas cunftē, dzīvoja drošāk nekā tirgonis, kurš kā svešais neietilpa birģeru skaitā.

d. JAUNO LAIKU EIROPAS VALSTU SISTĒMA

Kristietība un valsts

Jauno laiku Eiropas vēsturi īsumā var formulēt kā *Res publica christiana* sabrukumu. Cilvēku pašapziņā diviem viduslaikos dominējošiem sociālās kārtības faktoriem – baznīcai un valstij –, neņemot vērā lielo atšķirību starp tiem, bija ievērojama loma eiropeiskās kopdzīves veidošanā un uzturēšanā. Šīs divas institūcijas (saskaņā ar kāda viduslaiku autora salīdzinājumu) veidoja it kā divus koncentriskus apļus, turklāt baznīca – lielāko. Uz to abu varu balstījās *universitas christiana* morālās un materiālās struktūras. Taču jau ilgi pirms domas par nacionālo valstu izveidošanu sākās šīs vienotības sabrukums. Destruktīvā cīņa par varu noveda pie tā, ka gan valstij, gan baznīcai zuda spēks un autoritāte. Konflikti iedragāja tās abas, un rezultātā tika vājināta arī Rietumu kopīgā fronte pret nekristīgo pasauli (jau pēdējie krusta kari vairs nebija visas Eiropas pasākums). Bezgalīgie vēlo viduslaiku kari (piemēram, Simtgadu karš

1337.–1453. g. – 53 kara un 61 īsa vai šķietama miera gads) galīgi sagrāva jau tā problemātisko Rietumu akciju kopības ideju. Godkārīgās un pašapzinīgās dinastijas atbrīvojās no baznīcas aizgādniecības, aizvietoja teoloģisko varas leģitimāciju ar juridisko argumentāciju un atrada jaunu bāzi valsts varai – nacionālo grupu kopības izjūtu. Universālā viduslaiku *corpus christianum* ideja padevās jauno nacionālo un partikulāro centienu priekšā.

Filips IV (*Philippe IV*, 1268–1314) piespieda pāvestu pārcelt savu rezidenci uz Aviņonu un līdz ar to ievadīja “baznīcas Babilonas gūstu” (1309–1377). Pāvesti kļuva par paklausīgiem franču nacionālo interešu paudējiem, ciešot par to gan materiālus, gan morālus zaudējumus. Tie valdnieki, kas naidījās ar Franciju, pārtrauca dažādo baznīcas nodokļu plūsmu uz Aviņonu, kā arī pārņēma daļu svarīgu pāvesta tiesību. Tā rezultātā pāvesti, piemēram, zaudēja varu un ietekmi Anglijā, kur kopš Simtgadu kara sākuma parādījās tieksme pēc nacionālas baznīcas. 15. gs. vidū angļu baznīca jau lielā mērā atradās valsts rokās un pāvestu tiesības bija reducētas līdz minimumam. Līdz ar pāvesta atgriešanos Romā arī Francijā sāka atslābināties atkarība no tā. Francijas karalis gan atzina pāvesta pirmtiesības, bet par to pretim saņēma tiesības izdalīt pēc saviem ieskatiem visas 10 arhibīskapijas, 83 bīskapijas un 527 abatijas. Šī privilēģija nodrošināja pilnīgu augstāko klerikāļu pakļaušanu, padarīja visus pretendētus uz baznīcas amatiem atkarīgus no karaļa žē-

lastības un radīja pamatu baznīcas pārtapšanai par monarhistiskās varas instrumentu.

Jauno laiku Eiropas valstu politikas pamatiezīme ir varas paplašināšanās par katru cenu, visiem pieejamajiem līdzekļiem, neņemot vērā savstarpējo uzticību un ticību. Starptautiskajās attiecībās zēla patvaļa un valstu vadītāji neapgrūtināja sevi ar morālajiem kavēkļiem. Vajadzības gadījumā bez ilgām šaubām tika sarautas savienību un alianšu saistības, aizmirsti laulību solījumi. Sāncensība starp dinastijām, personiskā godkārība un nacionālās un teritoriālās pretenzijas radīja nemitīgi mainīgas koalīcijas, kurās partneri maz atšķīra patiesas valsts intereses no politiskajiem piedzīvojumiem un avantūrām. Pretinieka militāro un ekonomisko spēku adekvāti novērtēt kavēja savu spēku pārvērtēšana, un arī valdībai līdz ārzemju pārstāvniecību sistēmas izveidei nebija par to nekāda droša informācijas avota (turklāt neviens no Eiropas monarhiem īsti nezināja, pār cik pavalstniekiem viņš valda). Valdnieki galvenokārt saņēma nejaušu informāciju (no tirgoņiem, ceļotājiem, pārbēdzējiem); kādu politisku misiju atsevišķiem sūtņiem uzticēja tikai reizi pa reizei.

Jauna loma tika piešķirta ārpolitikai, proti, attiecībām ar nekrīstīgajiem. Krusta karu ideja zaudēja aktualitāti, un panākumus guva Osmaņu impērija. Pāvestu atkārtotie aicinājumi neguva vajadzīgo rezonansi. Nenožīmīgās akcijas pret turkiem – un tas ir simptomātiski viduslaiku idejas par kristīgo vienotību

sabrukumam – noveda pie gatavības akceptēt Osmaņu impēriju kā Eiropas valstu sistēmas neizbēgamu konstanti un saglabāt līdzaspastāvēšanu ar to uz *status quo* bāzes. 16. gadsimts galīgi pierādīja, ka par Rietumu vienotu fronti pret mūžsenajiem kristietības ienaidniekiem vairs nevar būt ne runas.

Eiropas valstu sistēmā valstis – ar pretenzijām uz pilnīgu suverenitāti – pastāvēja bez kopīgas tām pārstāvošas instances, savas attiecības cita ar citu kārtojot uz teorētiski vēl neizstrādātās, taču jau regulāri darbojošās tautu tiesību bāzes. Imperatoram kā Svētās Romas impērijas galvai izrādīja tikai ceremoniālas privilēģijas. Pāvests kā *pater communis Christianitatis* mēģināja esošo stāvokli vērst par labu savai garīgajai autoritātei, uzstājoties kā normu, kārtību un mieru nesoša instance iepretim valstu sistēmai. Tomēr Eiropas politikā konglomerāts – baznīcas valsts un pāvests – pastāvēja kā attīstību kavējošs faktors. To vēl pastiprināja reformācija, kuras rezultātā protestantiskās valstis noliedza pāvesta autoritāti.

Karaliene Elizabete sveic holandiešu sūtņus. *Miniatūra. Ap 1585. g.*

Hanss Burkmairs. Bajāri, sūtņi no Krievijas, Maksimiliāna I galmā. 1516. g.

Diplomātija

Renesanses laikmetā sāka veidoties diplomātiskās attiecības starp valstīm. Diplomātiskās funkcijas uzticēja gan lajiem, gan garīdzniekiem. Uzturēšanās svešās zemēs izmaksāja ļoti dārgi, un galmos pret diplomātiem izturējās visai rezervēti, jo viņi vienmēr savā ziņā bija arī spiegi. Venēcijā ap 1482. g. pilsoņiem bija strikti aizliegts runāt ar ārzemju diplomātiem par publiskām lietām. Kāds Šveices sūtnis 1653. g. no Londonas rakstīja, ka katrs parlamenta loceklis, kas bija sarunājies ar ārzemju sūtni, varēja zaudēt savu vietu. Jāsaka gan, ka praktiski nebija citu informācijas avotu, lai saņemtu ziņas par citām zemēm.

Diplomātiem tika izvirzītas šādas prasības: laba figūra un statusam atbilstīgs dārgs apģērbs; latīņu valodas prasme, retorikas pārvaldīšana, kompetence par jaunāko zinātnē un mākslā; māka slēpt ziņkārī; prasme mierīgi uzklaut pašas nelabvēlīgākās ziņas; askētiska dzīve, izvairīšanās no skandaloziem notikumiem; nepieciešamība atstāt mājās sievu (pretējā gadījumā tā varēja izplāpāties); pavāra spējas, jo, labu ēdienu baudījuši, viesi parasti kļuva runīgāki.

16. gs. diplomātijā parādījās mūsdienīgas iezīmes. Zuda Svētās Romas impērijas kancelejas spēks, kas pirms tam visas valstis saturēja vienībā. Par noteicošām kļuva divpusējās attiecības, un līdz ar to pieauga arī diplomātijas nozīme. Abpusējas diplomātiskās pārstāvniecības 15. gs. vispirms tika izveidotas Itālijā. Milāna, Florence un Venēcija izveidoja pastāvīgas diplomātiskās pārstāvniecības arī Eiropas galmos. 16. gs. šī sistēma jau darbojās visā Eiropā, līdztekus tās darbībai attīstījās diplomātiskās informācijas vākšanas un atskaišu metodes, tika izstrādātas arī sūtņu tiesības. Tas deva iespēju pārvarēt šķelšanos baznīcā. Ilgstošas pastāvīgas pārstāvniecības šai laikā gan bija tikai izņēmums; diplomātiskās misijas parasti veica tikai dažas nedēļas vai mēnešus, jo politiskie apstākļi bija visai nedroši un mainīgi. Kopš tā laika neatņemama Eiropas politiskās dzīves sastāvdaļa ir diplomātisko ziņu un atskaišu, rīkojumu un direktīvu plūsma. Spēku samēri gan mainījās ātri. Ilgākas saistības nodrošināja laulību politika.

Itāļu valstis *Quattrocento* laikā attīstīja domu par *bilancia*, t. i., līdzsvaru kā valstu kopdzīvi regulējošu principu. 16. un 17. gs. tas guva ievēriību un nozīmi Eiropas valstu sistēmā, taču to papildināja šo valstu centieni pēc hegemonijas. Zinot šo pretrunu, var saprast attiecību maiņu starp valstīm un savā ziņā arī attiecības valstu iekšienē. Galvenais konflikts Eiropas valstu sistēmas iekšienē izveidojās starp Franciju un Hābsburgu dinastiju.

“Eiropas atklāšana”

Laikposmu starp 1450. g. un 1620. g. dēvē par “ilgo 16. gadsimtu”, un tam raksturīga savdabīga noslēgtība. Tas bija pirmais laikmets, kad plašu nozīmi ieguva jēdziens “Eiropa” un viss “europeiskais”, kad renesanse sasniedza augstāko attīstības virsotni un ar panākumiem attīstījās nacionālās kultūras.

Kad 1623. g. Frānsiss Bēkons (*Francis Bacon*, 1561–1626) runāja par “mums, eiropiešiem”, viņš rēķinājās ar to, ka lasītāji jau zina, ko tas nozīmē, proti, kas viņi ir, par spīti visām nacionālajām atšķirībām. Tieši šajā laikā vārds “Eiropa” ienāca cilvēku leksikā un pats kontinents, pateicoties eiropiešu ģeogrāfiskajām zināšanām, ieguva stabilu koordinātu sistēmu.

Jau viduslaikos zinātnieki zināja, ka dzīvo vienā kontinentā, kuru antīkie ģeogrāfi nosauca par Eiropu, lai atšķirtu to no citām ģeoloģiskajām (zemes) masām, proti, no Āzijas un Āfrikas. Taču šis termins neguva

lielu atsaucību. Viduslaiku pasaule cilvēkiem asociējās ar kristīgo pasauli, kas savukārt identificēja sevi ar vienu atsevišķu kontinentu, ko uzskatīja par tās īsteno tēviju. Trūkstot pareizām ceļu kartēm un ceļotāju vēstījumiem, Eiropa sākotnēji veidojās kā identitāte, kas balstījās uz noteiktām izjūtām, kuru motīvs bija šāds: tie esam mēs, izredzētie (kurus tāpēc arī soda par grēkiem ar kariem, badu un slimībām), citi – bezdievji un neticīgie.

Jau 1471. g. astronoms Johanness Millers (*Johannes Müller, Regiomontanus*) pateicībā par labo uzņēmšanu nosauca Nirnbergu par Eiropas viduspunktu. 1572. g. kāds priesteris runāja par “Eiropas kristietību”, pretstatot to “Maskavas kristietībai”, kas pretendēja uz t.s. trešās Romas statusu.

Priekšstatus, ka kristieši pieder vienotai kopienai, kurai mājas ir gandrīz visa Eiropa, saļodzīja reformācija. Turklāt misionāriskā darba rezultātā Amerikā un Āfrikā tika iegūts, proti, pievērsts kristietībai, simtiem tūkstošu dvēseļu.

Eiropa bija vienīgais kontinenta nosaukums, kas bija saistīts ar grieķu mitoloģiju. Eiropa bijusi Feniķijas valdnieka Agēnora meita. Jupiters vērša izskatā, viņu ieraudzījis, nolaupījis to un aiznesis no Āzijas uz Krētu. Te viņš, pārvērties vīrietī, padarījis to grūtu. No dieva pēcnācējiem radušies eiropieši. Eiropa palikusi sava kontinenta sargātāja un aizbildne. Viduslaikos kāda leģenda vēstīja, ka Zeme esot sadalīta starp trim Noasa dēliem: Sems saņēmis Āfriku, Hams – Āziju, bet Japets –

Eiropu, kuru tagad apdzīvo viņa pēcteči.

Taču ilgu laiku nebija vienotas Eiropas vēstures, vienas zemes vēsture saistījās tikai ar kādas citas atsevišķas zemes vēsturi. Viduslaiku beigās biežāki kļuva braucieni uz citām zemēm, cilvēki sāka arī vairāk lasīt par citu zemju iedzīvotājiem, bet tas neveda pie vienotības. Gluži otrādi, pastiprinājās pat pretējas tendences, jo kaut ko zināt un izprast nenozīmē to mīlēt vai tam simpatizēt. Informācija paplašināja pasaules izpratnes horizontu un arī aizspriedumus. Ieviesās klišejas, ar kurām apzīmēja dažādu nāciju pārstāvjus: itāļi no Neapoles runānot tikai par zirgiem, vācieši esot dzērāji, franči – lieli rīmas (uzņemot viesos vienu cilvēku, ir jāreķinās, ka uzņem divdesmit) u.tml. No šādiem apzīmējumiem neizvairījās pat humanists Roterdamas Erasms: vācieši esot izlaidīgi un rupji, franči – vardarbīgi, par spīti visam to izsmalcinātības spožumam, itāļi – tukši un viltīgi, spāņi zobus tīrot ar urīnu.

Tāpēc 16. gs. sākumā izskanēja jautājums: vai Eiropa ir nolemta tam, ka to sarauj gabalos naidis? Politiskajās diskusijās atkārtojās doma, ka karš ir visu valdnieku mantojums un pienākums. Tika izvirzīti argumenti par labu karam. Vācu bruņinieks un zinātnieks Ulrihs fon Hutens (*Ulrich von Hutten*, 1488–1523) 1518. g. konstatēja: “Karš ir nepieciešams, lai jaunieši no mūsu zemes dotos cīņā un pakļautu kontrolei iedzīvotājus.” Karu citās zemēs uzskatīja par līdzekli pret iekšējiem nemieriem.

Tajā laikā valdīja pārlicība, ka karošana vai gatavība karam ir saistīta ar cilvēka būtību, ieročiem un zobenam deva priekšroku pār vārdiem un spalvu. Visur baidījās no tā, ka kāds firsts varētu dot priekšroku nevis kara, bet miera mākslai. Franču dižciltīgie ar bažām konstatēja, ka daudzi *noblesse* (aristokrātijai) piederīgie noliek ieročus un pievēršas zinātnei, mākslām un lauksaimniecībai.

Tomēr ap 1600. g. kara šausmas noveda pie pacifisma atdzimšanas. To propagandēja Tomass Mors Anglijā, Roterdamas Erasms Holandē, Netesheimas Agripa Vācijā, Huans Vivess Spānijā u.c.

Līdzīgi tam, kā grieķi un romieši pārējās tautas, kas dzīvoja ārpus viņu pašu kultūras pasaules, sauca par barbariem, arī 16. gs. dzima nosliece nošķirt cilvēkus, kas dzīvo atbilstīgi civilizācijas normām, no tiem, kas tā nedzīvo. Civilizāciju uzskatīja par sasniegumu, kas cilvēkus piespiež un disciplinē, galu galā pasauli sadalot pēc principa "mēs un viņi". Visa pasaule – arī, piemēram, Ķīna, Japāna – izvērtējumos tika pakļauta eiropēiskās kultūras kritērijiem. Kāds franču autors rakstīja, ka indiāņi dzīvojot "*sans roi, sans loi, sans foi*", proti, bez karaļa, bez likumiem un bez ticības. Šiem indiāņiem pietrūkstot prāta, lai saprastu evaņģēliju, tāpēc tās esot iracionālas būtnes un dabiski vergi.

Tomēr Eiropa savu kopību bija spiesta apzināties arī ārējo draudu dēļ, kas nāca no Austrumiem, no Osmaņu impērijas. Draudi Eiropas zemēm pastāvēja jau no 14. gs. Kon-

stantinopole krita 1453. g. – tajā pašā gadā beidzās Simtgadu karš. Itālijas valstis, kas atradās pastāvīgā savstarpējā konfliktā, nolēma salīgt mieru. 1454. g. Lodi tika noslēgts miers, kas ir vērtējams kā unikāls diplomātijas panākums, kaut arī šis miers nepastāvēja ilgi. Iestājās neilgs politisks līdzsvars, un radās cerība, ka kristiešu pasaule spēs mobilizēt spēkus jaunam krusta karam un atgūt savus zaudētos svētumus. Pāvests humānists Pijs II (*Pius II*, 1458–1464) 1464. gada 14. augustā visu dienu, raugoties pa logu, gaidīja floti. Viņš bija gatavs pats pavadīt to līdz Bosforam un dot svētību karam ar neticīgajiem. Taču neviens kuģis neparādījās, un pāvests aiz bēdām nomira.

Līdz ar pāvesta apglabāšanu tika apglabāta arī ideja par vienotu kristīgu Eiropu, taču pati Eiropa nebija lemta bojāejai, gluži pretēji – tā sāka paplašināties ārpus savām robežām. Sākumā iniciatīvu uzņēmās portugāļi, 1415. g. Āfrikas piekrastē viņi iekaroja marokāņu cietoksni Seūtu, kas kalpoja par placdarmu mēģinājumiem pārvarēt milzīgus attālumus pa ūdeni un, braucot gar Āfrikas krastu, sasniegt Indijas okeānu. Princis Enrike Jūrasbraucējs (*Henrique o Navegador*, 1394–1460) organizēja ekspedīcijas un pieaicināja pieredzējušus kuģotājus, mudinot gan meklēt vecās kartes, gan arī radīt jaunas. Latīņu valodā tika iztulkoti Ptolemaja sacerējumi (1410. g.) un kļuva pieejamas antīkās ģeogrāfijas, astronomijas un kartogrāfijas atziņas. Eiropieši sāka atklāt pasauli pēc kartēm, kas bija radītas II gadsimtā.

Nacionālo kultūras tradīciju veidošanās

Anglija

Eiropas pasaule kā nacionālo valstu politiska vienība veidojās nevis miera, bet permanenta kara apstākļos. Tikai 14.–15. gs. šis ģeogrāfiskais nosaukums tika piepildīts ar vēsturisku saturu. Viduslaikos šis pasaules vienotību nodrošināja katolicisms, taču tajā jau iezīmējās šķelšanās (ķecerības, konflikti u. tml.), un eiropieši meklēja jaunus ceļus, kā nodibināt ciešākus kontaktus citam ar citu.

14. gs. Eiropas tēls ievērojami mainījās, notika strauja reģionu sadalīšanās divos pret polos – Ziemeļos (Nīderlande, Ziemeļjūra kopā ar Baltijas jūras baseinu) un Dienvidos (Itālija,

Nikolasa Hiljarda darbnīca. Karaliene Elizabete I. Ap 1599. g.

Vidusjūras baseins). Vienlaikus ar polarizāciju Eiropa sāka arī apvienoties – vismaz tirgus attiecību līmeni – gan uz jūras, gan sauszemes. No dienvidiem nāca jaunas, humānistiskās izglītības idejas, kas izraisīja nacionālo kultūras tradīciju dzimšanu.

Ja spriežam pēc gadskaitļiem, tad angļu renesanse sākās tūlīt pēc itāļu renesanses. Džefrijs Čosers (*Chaucer*, ap 1340–1400) bija apmeklējis Itāliju jau Petrarkas un Bokačo dzīves laikā un saskaņā ar leģendu pat esot ticis ar slaveno dzejnieku un ietekmējies no pazīstamā noveļu meistara. Taču pats Čosers 14. gs. Anglijā bija gandrīz vai vientuļa figūra, katrā gadījumā viņš neatklāja jaunu laikmetu. Tam vēl nebija pienācis laiks.

Tomēr Čosers veica lielu darbu, lai radītu angļu nacionālo kultūru un valodu. Valodas stāvoklis Anglijā bija īpaši sarežģīts. 1066. g. normāņi, kas ieradās no Francijas ziemeļiem un runāja senfranču valodā, iekaroja Britāniju, kuru apdzīvoja ģermāņi, kas runāja vienā no ģermāņu valodām, proti, senangļu valodā. Turpmāko divu gadsimtu laikā iekarotāji maz sajaucās ar iekarotajiem, arī valodas pastāvēja paralēli. Angļu valoda bija iedzīvotāju lielākās daļas, kuri bija analfabēti, sarunvaloda, taču šajos apstākļos tā radikāli izmainīja savu uzbūvi: tika pazaudēta sarežģītā galotņu sistēma, un no flektīvās valodas tā pārtapa par analītisko – tādu, kāda tā ir mūsdienās. Franču valoda saglabāja valsts un kultūras valodas statusu.

Situācija mainījās 14. gs. vidū. Pārmaiņu fons bija Simtgadu karš (1337–1453), kurā iestājās Anglija

un Francija, kad beidza pastāvēt Kapetingu dinastija un angļu karalis Eduards III, kas pa laulātās draudzenes līniju bija Francijas karaļa Filipa IV mazdēls, izvirzīja pretenzijas uz Francijas troni.

Tas deva impulsu angļu nācijas un valsts dabiskajam veidošanās procesam, kam kā papildu faktors jāmin 1348. g. mēra epidēmija, kas nonāvēja apmēram trešdaļu no visiem iedzīvotājiem. Nepietika vairs cilvēku, kas apstrādātu zemi un audzētu labību, turklāt vēl bija jākaro ar Franciju. Šis karš angļu pusei bija sekmīgs: 14. gs. vidū angļu karaspēks, bruņojies ar lokiem un bultām, vairākkārt sagrāva franču bruņinieku vienības. Šīs uzvaras lika pamatu nacionālajai pašapziņai, nācijas lepnumam un leģendai par "vecu labo Angliju", kas slavena ar saviem jomeniem – brīvajiem zemniekiem un izveicīgajiem loku šāvējiem.

No malas likās, ka "angļu karalim ir jāpakļaujas savai tautai un jādara tas, ko tā grib", kā par to rakstīja tālaika franču vēsturnieks Fruasārs. Jau 1332. g. angļu parlamentā izveidojās apakšnams, kurā bija pārstāvēti pilsētu un lauku iedzīvotāji. Līdzās likumīgajiem līdzekļiem, lai paustu savu viedokli (nevajag domāt, ka 14. gs. parlaments garantēja kaut cik vērā ņemamas demokrātiskās brīvības), tauta izmantoja arī tādas formas kā sacelšanās un dumpji, piemēram, Vota Tailera sacelšanās 1381. gadā. Tautas vidū skaļi skanēja evaņģēlisko sludinātāju balsis, kas orientējās uz Kristus pausto vienlīdzību:

*When Adam delv'd and Eve span
Who was then the gentleman?*

("Kad Ādams ara un Ieva sēja, kas tad bija kungs?")

Jaunajai nācijai vajadzēja runāt vienā – turklāt savā valodā. Angļu valodu tiesā sāka izmantot 1362. g. (dokumentus gan vēl sastādīja latīniski), 1399. g. pirmais angļu karalis Henrijs IV (*Henry IV*, 1367–1413) no Lankasteru dzimtas deva zvērestu angļu valodā. Viņš bija izrāvis troni no sava brālēna Ričarda II rokām un sajaucis troņa mantošanas kārtību. Tas izraisīja starpdinastiju strīdus, un konflikti ilga vairāk nekā 80 gadus, sevi izsmejot ar Lankasteru un Jorku fizisku bojāeju. Ilgais konflikts beidzās ar Sarkanās un Baltās rozes karu (1455–1485), kas sekoja Simtgadu karam, – desmitiem tūkstošu angļu karavīru devās atpakaļ uz Angliju no kontinenta un bija gatavi darīt vienīgo darbu, ko viņi mācēja, proti, karot.

Šis konflikts sašķēla un izputināja valsti un bija viens no cēloņiem tam, ka Anglijā ilgu laiku nebija ievērojamu kultūras sasniegumu.

Notikumi Anglijā 14.–15. gs. Eiropai ir nozīmīgi tāpēc, ka Simtgadu karā tika iesaistītas daudzas valstis (Portugāle, Skotija, Kastīlija u.c.), abas puses meklēja sabiedrotos, tādējādi attīstot savstarpējos sakarus.

Itālija

Itālija ap 1420. gadu neveidoja nedz sociālu, nedz kultūras vienību, kaut arī pastāvēja jēdziens "*Italia*". Tas pirmām kārtām nebija nekas

vairāk kā ģeogrāfisks nosaukums, taču ģeogrāfija ietekmēja sabiedrību un kultūru, proti, noteica, ka itāļiem ar tirdzniecību un amatniecību jānodarbojas vairāk nekā ar lauksaimniecību, jo tā atrodas Eiropas centrā līdzās tirdzniecības ceļiem un 1/5 Itālijas teritorijas veido kalni, 3/5 – pakalni – nepiemērots reljefs lauksaimnieciskai darbībai. Tāpēc Itālijas pilsētas 13. gs. sāka ieņemt vadošo vietu Eiropā, un 1300. g. divdesmit trijās pilsētās iedzīvotāju skaits pārsniedza 20 000. Itālijas laju pozīcijas pamats bija lielais iedzīvotāju skaits un pilsētu autonomija. 13.–14. gs. pilsētvalstīs pārvaldes varu savās rokās pārņēma despoti, bet 14. gs. Itāliju piemeklēja mēra epidēmija un sākās šo pilsētvalstu noriets. Šajā laikā Itālijā pavisam dzīvoja deviņi līdz desmit miljoni cilvēku, no kuriem lielāko daļu veidoja nabadzīgie zemnieki.

Kādas šajā laikā bija Itālijas kultūras būtiskākās iezīmes?

Jāatzīmē svarīgākās iezīmes un tendences kultūras jomā Itālijā 1420.–1540. gadā. Šajā laikā gleznotāji sāka gleznot portretus, ainavas un klusās dabas, tēlnieki darināja krūšutēlus, jātnieku stājfigūras, brīvi stāvošas statujas, mūzikā parādījās madrigāls, literatūrā – lugas itāļu valodā (komēdijas, traģēdijas u.c.), attīstījās mūzikas, tēlotājmākslas un politiskās teorijas. Barbari bija Itāliju iepazīstinājuši ar gotiku, ko dēvēja arī par vācu stilu.

Tomēr Itālijas kultūra neiztika bez orientācijas uz savām senajām tradīcijām, kas vispirms bija saistīta ar antīko pasauli. Pati antīkās pasau-

les apbrīnošana un cenšanās tai līdzināties bija tradīcijas laušana. Visgrūtāk šajā ziņā klājās gleznotājiem un mūziķiem, jo nebija saglabājušies klasiskās kultūras darbi (Botičelli pat mēģināja rekonstruēt gleznas, kas bija pazudušas Grieķijā, pēc to aprakstiem).

Laikabiedri centās atdarināt senos meistarus un saraut saites ar tuvāko tradīciju (proti, viduslaikiem), bet īstenībā viņi daudz ko aizņēmas no abām tradīcijām, nesekojoš nevienai pilnībā. Priekšplānā izvirzījās Venera, bet Marija nepazuda; abas tradīcijas un tajās izmantotie tēli pastāvēja līdzās un savstarpēji ietekmēja viens otru: Botičelli Veneru grūti atšķirt no viņa Madonnas (Botičelli "Veneras dzimšana" ir atvasinājums no pieņemtās "Kristus krustā sišanas" shēmas), Mikelandželo radīja gan Apollona, gan Kristus tēlu.

Grūtības rada jautājums, vai māksla Itālijā bija kļuvusi "reālistiska". Jēdziens "reālisms" ir anahronisms (19. gs. to izmantoja literatūras un kopš 1850. g. – Kurbē glezniecības raksturošanai). Ar reālismu apzīmēja arī piezemētu, ikdienas tematiku.

Nav skaidrības arī jautājumā par to, vai var runāt par renesanses mākslu Itālijā kā sekulāru mākslu, ņemot vērā, ka tā pievērsās pasaulei un pasaulīgajai tematikai. Šis sekularizācijas tempus un apjomus mūsdienās bieži vien pārspilē. Itālijā ap 1420. gadu tikai apmēram 5 % gleznu ir saistāmas ar pasaulīgajām tēmām, tikai ap 1530. g. to skaits pieauga līdz 20 %. "Pasaulīgo gleznu"

Mikelandželo. Kentauru ciņa.
Ap 1492. g.

skaits palielinājās, turpretī mūzikā, literatūrā, teātrī runāt par šo tendenci ir daudz grūtāk. Jauns veids bija sekulārā dabas attēlošana, taču ne tīrā veidā, jo glezniecībai bija raksturīga t.s. kriptosekularizācija, proti, svēto tēlu pārceļšana uz ainavas fona. Tāpēc par glezniecības pilnīgu sekularizāciju nevar runāt, jo svētais tika pasauliskots un pasauliskais – sakralizēts.

Svarīga iezīme bija tā, ka mākslas kļuva autonomākas, neatkarīgākas no savas praktiskās funkcijas un cita no citas: mūzika atsvabinājās no vārda, tēlniecība – no arhitektūras. Jēdzienu “*fantasia*” izmantoja gan

Mikelandželo. Pastarā tiesa.
1535.–1541.g.

gleznotāji, gan mūziķi: tas izteica visu, ko mākslinieks rada “no galvas” un kam ir ilustrācijas funkcija. Cita autonomijas izpausmes forma bija mākslas darbu radītāju tieksme uz patstāvību, mākslinieku individuālisms. Mākslinieki sāka apzināti veidot savu personisko stilu.

Šajā laikā izveidojās plaša starp izglīto to ļaužu mākslu un tautas mākslu, piemēram, starp galma deju un tautasdeju (sākās “folkloras dzimšana”). Tautas kultūrai sāka pievērst uzmanību tieši tāpēc, ka šī plaša bija jau izveidojusies. Vēlākos gados šā procesa rezultātā izveidosies folkloras jēdziens.

IV. ĢEOGRĀFISKIE ATKLĀJUMI UN TO SEKAS

a. PRIEKŠNOTEIKUMI

Iespējams, ka jauno laiku būtiskākais aspekts ir kustīgums, dinamika, ar kuras palīdzību tika pārvarēta viduslaiku pasaules noslēgtā dzīves aprīte un paplašināts redzesloks, kas nu aptvēra visu pasauli. Minētie faktori kopā ar varaskāri politikā un tehnikas iespējām veicināja pasaules eiropeizāciju. Eiropas kultūra un dzīves formas izplatījās pa visu zemeslodi. Svarīgs garīgais priekšnoteikums tam bija teorētiskās domas sasniegumi viduslaikos, krusta karos un Marko Polo ceļojumos gūtā pieredze, uz kuru pamatojoties sāka veidoties priekšstati par Zemes lielumu. Tika sperts solis no pasīvām zināšanām uz aktīvu rīcību, kam impulsu deva daudzi atsevišķi motīvi un priekšnoteikumi.

Eiropietim ap 1490. g. bija tikai paši vispārīgākie priekšstati par Eiropu un zemēm ap Vidusjūru, kā arī neskaidra nojausma par Āfriku un Āziju, kas gan neizveidoja kopīgu ainu. Pēc eiropiešu priekšstatiem, Zeme bija apaļa (viņi tikai nezināja tās apmērus) un Eiropu, Āfriku un Āziju, kuru centrā atradās svētā pilsēta Jeruzaleme, aptvēra apaļais okeāns.

Viss izmainījās nākamajos trīsdesmit gados. 1492. g. Kristofors

Kolumbs (it. *Colombo*, sp. *Colón*, 1451–1506) šķērsoja Atlantijas okeānu un atklāja Antiļu salas, nedaudz vēlāk viņš sasniedza arī kontinentālo Ameriku. 1498. g. Vasko da Gama (*Vasco da Gama*, 1469–1524) apbrauca ap Labās Cerības ragu un atklāja ceļu uz Indiju. 1500. g. Pedro Alvares (*Alvarez*) sasniedza Brazīlijas piekrasti, 1519. g. Ernans Kortes (*Hernan Cortes*, 1485–1547) – Meksiku un uzsāka sistemātisku kontinenta iekarošanu. 1522. g. Fernana Magelāna (ap 1480–1521) komandai pēc triju gadu ilgas kuģošanas izdevās apbraukt ap zemeslodi (ceļojumu pabeidza H. Elcano vadībā, jo Magelāns tika nogalināts).

Nekad agrāk tā nebija mainījušies priekšstati par pasauli. Šīs izmaiņas notika vienas paaudzes dzīves laikā, un tās pavadīja radikāls lūzums reliģijā, ekonomikā, politikā. Senās civilizācijas tiek dēvētas par potāmiskajām (gr. *potamos* – upe), jo tās bija saistītas ar lielajām upēm. Viduslaiku civilizāciju dēvē par talasisko (gr. *thalassa* – jūra), jo tā attīstījās ap Vidusjūru un Baltijas jūru. Līdz ar Kolumbu sāka veidoties jauna – okeāniskā civilizācija.

Tādējādi 15. gs., pateicoties ciešam dažādu interešu savijumam, radikāli paplašinājās eiropiešu pasaules

aina. Portugāļiem jau 1415. g. izdevās uzsākt Āfrikas apgūšanu. Viņi vēl krusta karu tradīcijas iespaidā sākumā meklēja iespējas nodibināt kontaktus ar leģendāro priesteri un karali Jahannu, lai iegūtu kristīgo sabiedroto neticīgo aizmugurē. Ziņas par šā valdnieka milzīgajām bagātībām šo nodomu tikai veicināja. Portugāļi kuģoja gar Āfrikas rietumu piekrasti un mēģināja pa Senegālas upi iespiesties kontinenta iekšienē.

Ģeogrāfisko atklājumu pamats bija saimnieciskie motīvi (zelts, vergi): par garīgo apvāršņu paplašināšanu sākumā nebija ne runas, it īpaši situācijā, kad musulmaņi pārņēma starpnieku lomu tirdzniecībā ar Austrumu precēm un tādējādi pacēla tām, to vidū arī garšvielām, cenas. Milzīgais pieprasījums pēc šīm precēm tālaika Eiropā ir izskaidrojams ar ēdienu kartes vienveidīgumu, ko varēja dažādot tikai ar muskatriekstu, piparu, ingvera, ķimeņu, kanēļa, kardamona, safrāna, koriandra, krustnagliņu, anīsa, paprikas, sinepju un citu garšvielu palīdzību. Dažas no tām izmantoja medicīnas un konservēšanas vajadzībām. Atkarība no arābiem izvirzīja jautājumu par jūras ceļu uz Indiju.

Zinātniskos priekšnoteikumus tam bija izstrādājuši jau senie grieķi, kuru domu bagātību bija pārņēmuši, apkopjuši, pārbaudījuši un papildinājuši arābi. Īpaši tas attiecas uz priekšstatiem par Zemes lodveidīgumu, ko Grieķijā bija pamatojis Aristarhs no Samas un kas bija arābu astronomiskās pasaules ainās pamatā. Arī Ptolemajs, kuru humānisti uzskatīja

par galveno autoritāti astronomijā un ģeogrāfijā, pārņēma šo mācību. Antīko ideju par braucienu uz Āziju rietumu virzienā viņš papildināja ar pieņēmumu, ka starp Eiropu un Āziju atrodas nezināma zemes masa (leģendārā Atlantīda).

Ceļojumu atslēgas funkcija bija Zemes apkārtmēra aprēķiniem. Līdz viduslaiku beigām vadījās nevis pēc Eratostena (39 690 km), bet pēc Ptolemaja norādījumiem (28 350 km). Obligāts priekšnoteikums tālajiem jūras kuģojumiem bija astronomiskās navigācijas attīstība. Ģeogrāfiskos platuma grādus aptuveni bija iespējams noteikt ar zvaigžņu karšu un, iespējams, vēl Hiparha konstruētā astrolaba palīdzību, kas paredzēts zvaigžņu augstuma mērīšanai. Arābi uzlaboja mērinstrumentus un, domājams, izgudroja aparātu leņķu mērīšanai. Tas deva iespēju iegūt datus sakārtot tabulās. Šīm tabulām bija svarīga nozīme, no tām varēja nolasīt Saules deklinācijas katrai gada dienai un, izmērot Saules augstumu, varēja noteikt precīzus platuma grādus. Šādus astronomiskos almanahus izveidoja arī 1248.–1250. g. Kastīlijā un Portugālē. Vairāk astroloģiskiem nekā navigācijas mērķiem domāts bija Johanneses Millera no Kēnigsbergas darbs "*Epemerides*", kurā bija iepriekš aprēķinātas Saules, Mēness un citu toreiz zināmo planētu pozīcijas 1476.–1506. gadam. Kolumbs to izmantoja, prognozējot laika apstākļus. Vidusjūrā astronomisko navigāciju nepraktizēja līdz 16. gs., taču Portugālē to izmantoja jau kopš aptuveni 1480. gada. Stiprā straume un

Āfrikas rietumu piekrastē valdošie ziemeļaustrumu vēji lika portugāļu kuģotājiem atpakaļceļā doties tālu uz rietumiem, prom no Āfrikas krasta, kur astronomiskā navigācija bija absolūti nepieciešama. Nedrošs faktors vēl ilgi palika ģeogrāfiskās atrašanās vietas noteikšana, kam bija nepieciešama precīza laika mērīšana.

Ar nepieciešamajām zināšanām ceļotājus apgādāja ģeogrāfija un kartogrāfija. Līdzās Ptolemaja sacerējumiem svarīga nozīme bija kardināla d'Ailī (*d'Aily*) darbam "*Imago Mundi*", Marko Polo atskaitēm un Eneja Silvija (*Aeneas Silvius*) sacerējumam "*Historia rerum ubique gestarum*" (1477). 13. gs. pasaules kartes uzrāda zināšanu un teiksmaino priekšstatu vienību. Kā jūras kartes izmantoja portulānus (burāšanas kartes), kas, balstoties uz cilvēku tiešo pieredzi, attēloja tikai nelielu Zemes virsmas daļu un apzīmēja tikai tuvos ūdeņus (Vidusjūru, Baltijas jūru). Līdzās Andželiko Dulčeta (*Angeliko Dulcet*) kartēm nozīmīga bija Abrahama Kreska (*Abraham Cresques*) pasaules karte (1375) un Florences kosmogrāfa Toskanelli (*Toscanelli*) pasaules karte (nav saglabājusies). Tās apstiprināja Kolumba domas par relatīvi īso ceļu uz Austrumāziju.

"Kolumba maldu" cēlonis bija nepareizais grādu intervālu novērtējums uz ekvatora. Šis jautājums tajā laikā palika neatrisināts, kaut arī Eratostens jau bija izdarījis grādu mērījumus un Marins no Tūras ap 1000. g. pirmo reizi apzīmējis platumu un garuma grādus ar līniju palīdzību, kas krustojās taisnā leņķī.

Nebija vēl atrisināta arī lodes virsmas projekcijas uz plaknes problēma, un tas bija pamatā lielu zemes virsmas attēlu fragmentu izkropļojumiem. Līdz drošai leņķu projekcijas atklāšanai, ko izdarīja Gerhards Krēmers jeb Merkators (*Gerhard Mercator*), katrs mēģinājums attēlot grādu tīklu uz lielām kartēm palika visai apšaubāms.

Ar zinātniskajiem priekšnoteikumiem cieši saistīti bija tālo jūras braucienu tehniskie priekšnoteikumi. Instrumentu uzlabošanu papildināja kompasa ieviešana. Nav īsti skaidrs, kad tas no Ķīnas nonāca Eiropā. Kompasu pazina jau agrāk, taču praksē tas plaši ieviesās tikai 15. gs. vidū. Māģticīgās bailes no magnētiskās adatas, kas noslēpumaini rādīja uz ziemeļiem, atbaidīja jūrasbraucējus.

Navigācija ar astronomijas palīdzību, kas prasīja laiku un uzmanību, pārslogoja daudzus kapteiņus. Tāpēc ieviesās paraža ceļojumos pāri jūrai ņemt līdzī ločus. Tā kā ločiem jeb stūrmaņiem bija visai ierobežota iepriekšējā sagatavotība un tie vairs negribēja paļauties tikai uz personisko pieredzi un jūrnieka instinktu, Ferdinands I (*Ferdinand I*, 1503–1564) radīja savā dienestā *Piloto Mayor* amatu, kas ločus apmācīja un pārbaudīja. Pirmais par *Piloto Mayor* kļuva gan tālos ceļojumos pabijušais, gan teorētisko un praktisko pieredzi guvušais florencietis Amerigo Vespuči (*Amerigo Vespucci*, ap 1451/54–1512). (Viņa "*Mundus novus*" deva iemeslu kādam vācu kartogrāfam jaunatklāto pasaules daļu nosaukt viņa vārdā.)

Amerigo Vespuči satiek "Ameriku". Alegorija. Vara gravūra pēc J. Stradanusa zīmējuma

Svarīgs priekšnoteikums kuģošanai bija jaunu kuģu tipu būvniecības attīstība. Līdz ar pakalējās stūres iekārtas iebūvēšanu tie kļuva manevrētspējīgāki. Moderno kuģi sauca par karavellu. Tai bija raksturīga stabilitāte un lieli buru izmēri.

Nebija nejaušība, ka pirmās koloniālo sacensību uzsāka Spānija un Portugāle. Tur zinātniskie un tehniskie priekšnoteikumi apvienojās ar kuģniecības tradīcijām, demogrāfisko spriegumu un sociālajām pret-runām zemes iekšienē. Šajās valstīs kā nekur citur vēl saglabājās dzīva krusta karu ideja un misionāriska sajūsma. Ģeogrāfiskais stāvoklis, labvēlīgas politiskās attiecības un Erika Jūrasbraucēja personība vispirms priekšrocības deva Portugālei.

Jauna un vienreizēja bija speciālistu štāba izveidošana, kas sistemātiski un zinātniski sagatavoja katru braucieni. Soli pa solim portugāļi devās uz dienvidiem, atklājot Kanāriju salas, Madeiras salas, Azoru salas, un nokļuva līdz pat Gvinejas piekrastei, kur 1441. g. izveidoja pirmo vergu tirdzniecības centru. 1471. g. tie sasniedza Ekvadoru.

Šie braucieni izgaisināja visdažādākās fantastiskās teikas un nostāstus. Kuģotāji atklātajās zemēs nesastapa nedz bezgalīgas jūras, nedz magnētiskos kalnus, kas varētu izvilkt naglas no kuģa korpusa, nedz bēdīgi slaveno "tumšo jūru", kas liecinātu par tuvo pasaules malu, un arī jūra tur nesastāvēja no sīrupveida masas. Tālākā kustība gar piekrasti

bija tikai laika jautājums. Apbraucot Labās Cerības ragu, tika izgaisināti senie priekšstati, ka Indijas okeāns ir iekšējā jūra. Austrumu jūras ceļš uz Indiju bija brīvs.

b. KOLUMBS UN VIŅA RĪCĪBAS MOTĪVI

Šai laikā sāka rosīties Portugāles koloniālā konkurence Spānija. 1492. g. Spānijas valdnieki Ferdinands un Izabella pieņēma Kristoforu Kolumbu, un šā paša gada 12. oktobrī no novērotāja groza karavelas "Pinta" lielajā mastā atskanēja sauciens: "Tierra! Tierra!" Šai brīdī Kolumbs pateicās Svētajai Jaunavai: "Svētā, Pasaules Karalienē, mīļā Māte, apspīdi mūsu viļņus, o, draudzīgā gaisma!" Viņš izkāpa

Sebastiāno del Piombo. Kristofora Kolumba portreta detaļa. 16. gs. sākums

krastā Bahamu salās, kā arī atklāja Kubu un Haiti (Hispanjolu).

Kāds franciskāņu mūks bija dedzīgi pārliecinājis Kolumbu, ka rietumu virziens ir īsākais ceļš uz Austrumāziju – mītisko *Cipango* (Japānu), kur tempļu dakstiņi esot veidoti no zelta, *Cuthay* (Ķīnu), Malaku un Ganges ieteku. Kolumbs apzīmēja visu Dienvidāziju un Austrumāziju ar jēdzienu *Las Indias* ("Indijas zemes"). Viņš aprēķināja, ka ceļam uz turieni nav jābūt tālākam par 750 spāņu jūdžēm, t. i., 4200 km (reālo 18 000 km vietā), arī to, ka attālumam starp Lisabonu un Austrumāziju ir jābūt apmēram 11 000 km (reālo 21 000 km vietā). Kolumba priekšstatos neietilpa nedz Klusais okeāns, nedz arī Amerikas kontinents. Viņš stūrgalvīgi turējās pie saviem aprēķiniem un, jau atrazdamies nāves gultā, turpināja ticēt, ka Āzija ir sasniedzama, kuģojot rietumu virzienā. Kad Kolumba flote jau atradās ceļā 33 diennaktis un bija nobraukusi apmēram 750 jūdzes, tik tiešām parādījās zeme.

Kolumbs pats jauno renesanses un humānisma garu neiemiešoja. Viņš reizē bija ciešām saitēm saistīts ar pagātņi un orientēts uz nākotni. Kolumba galvenais motīvs ceļojuma uzsākšanai bija visai arhaisks, proti, viņa cilvēciskā daba bija dziļi reliģiska. Kolumbs necentās atklāt jaunas zemes, viņa mērķis bija meklēt jaunus ceļus uz Austrumiem, tāpēc viņš veda sev līdzī dokumentus Lielajam Hanam no Viņu Augstībām Ferdinanda un Izabellas un ekspedīcijas sastāvā bija tulks, kas runāja Austrumu valodās. Dižais dženovie-

Ferdinands (1479–1516) un Izabella (1474–1504) no karaliskās kapelas Granadas katedrālē

tis centās restaurēt saites ar Austrumiem, kas bija pārrautas turku ekspansijas un Konstantinopoles krišanas rezultātā.

Par zeltu gan viņš runāja daudz, bet tikai tāpēc, lai šīs runas būtu pamats bagātajiem piešķirt līdzekļus ekspedīcijai. Kad Ferdinands un Izabella konstatēja, ka jaunatklātajās zemēs nevar iegūt daudz zelta, Kolumbs krita nežēlastībā. Arī iekarotajās zemēs viņš nespēja panākt kārtību nedz saimnieciskā, nedz politiskā ziņā. Dumpju, sūdzību un

denunciāciju rezultātā viņu apcietināja un no trešā ceļojuma pārveda iekaltu važās. Kolumbs zaudēja vicekaraļa titulu, taču admirāļa dienesta pakāpe viņam palika. Vilšanos viņam sagādāja arī ceturtais – pēdējais – ceļojums.

Kolumba vadmotīvs bija kristīgās reliģijas izplatīšana pasaulē. Viņš rakstīja: “Es domāju, ka galvenā mūsu žēlsirdīgā karaļa vēlme ir šo cilvēku pievēršana svētajai ticībai, Kristum.” No Marko Polo viņš bija uzziņājis, ka Ķīnas imperators – Lielais

Hans – vēloties pāriet kristietībā. Kolumbs cerēja sameklēt Ķīnu, ejot “rietumu ceļu”, lai palīdzētu imperatoram īstenot viņa vēlmi. Līdzās šim īstajam mērķim pastāvēja arī cits: Kolumbs sapņoja par jaunu Jeruzalemes ieņemšanu un cerēja iegūt līdzekļus, lai finansētu jaunu krusta karu. Katoļticīgie karaļi par to tikai smējās.

Līdzās šiem reliģiskajiem nodomiem Kolumbu vadīja arī doma par jaunu zemju, salu, kuģu ceļu atklāšanu. “Atklāšana” – darbība, kas ir atalgojums, balva pati par sevi.

Kolumbs bija gan labs dabas, bet ne cilvēku izpratējs. Visvairāk viņa uzmanību piesaistīja indiāņu kailums. Kolumbs to interpretēja kā pilnīgu kauna trūkumu – kā līdzību Ādamam pirms grēkā krišanas. Tas bija pamats domai par paradīzes zemes virsū tuvumu. Kolumba acīs kailums simbolizēja pilnīgu kultūras trūkumu, un viņš secināja, ka šie cilvēki būs viegls ieguvums kristietībai. Kolumbs aprakstīja viņus kā maigas, mīlestības un miermīlīguma pilnas būtnes.

Taču vēlāk Kolumba domas mainījās. Nu viņš uzskatīja, ka ir ienaidnieku ielenkts. Katru indiāni, kas uzbruka spāņiem, viņš vērtēja kā pādrošu un atriebības kāres pārņemtu. Kolumbs gan bija pārliecināts, ka indiāņus tomēr var pievērst kristietībai, kaut arī būtu jālieto militārs spēks. Viņš atšķīra “labos” indiāņus, kas vēlāk kļuva par kristiešiem, un ļaunos kaniņbālus. Kolumbs bija atklājis Ameriku, bet ne amerikāņus.

Pirmās kolonijas izveidoja Spānija un Portugāle, taču to lielumus

16. gs. nedrīkst vērtēt pārāk augstu. Austrumāfrikā un Āzijā 25 000 – 35 000 eiropiešu kontrolēja apmēram 22 000–23 000 kvadrātkilometru lielu teritoriju ar aptuveni 800 000 iedzīvotāju. Vienīgais lielais reģions bija Filipīnas (610 000 iedzīvotāju), kuru iedzīvotāji veidoja deviņdesmit procentus visu koloniālo zemju vergu. Nosaukums “Amerika” līdz 17. gs. sākumam nozīmēja galvenokārt Latīņameriku. Spāņu un portugāļu rokās bija apmēram 2 milj. kvadrātkilometru ar apmēram 10 milj. iedzīvotāju. Balto skaits 16. gs. beigās šajās teritorijās bija apmēram 120 000 cilvēku, un tikai nākamajos gados tas strauji pieauga, ap 1630. g. sasniedzot pusmiljonu.

Eiropiešu ekspansija tautām, kas dzīvoja aizjūras kontinentos, nozīmēja visu dzīves jomu apvērsumu un eiropēizāciju. Turpmākie ģeogrāfiskie atklājumi Eiropu ietekmēja mazāk radikāli, taču pietiekami tālejoši. Vispirms jāmin tas, ka radikāli izmainījās tradicionālā pasaules aina, proti, klasiskās vēsturiskās kategorijas tika attiecinātas uz universālo vēstures perspektīvu un krasi pieauga ģeogrāfiskās, etnogrāfiskās, astronomiskās un kosmogrāfiskās zināšanas. Tika atcelta *oikumene* un *christianitas* identitāte, un tas izvirzīja jautājumu par jauno atklājumu, kā arī pagānisko tautu juridisko statusu. Tika izteiktas domas, kas aizstāvēja taisnīgu un humānu attieksmi pret iezemiešiem, kā arī pauda visu cilvēku tiesiskās kopības ideju. Balstoties uz dabiskajām tiesībām, tika runāts par nekristīgo tautu tiesiskajām un tirdznieciska-

jām spējām, tādējādi pirmo reizi jaunajos laikos pamatojot atziņu par tautu tiesībām. Dabisko tiesību argumentus izmantoja arī franču diplomātija, uzbrūkot spāņu koloniālajam monopolam. 1532. g. pirmo reizi tika formulēta pamattēze par jūras kuģniecības brīvību, ko drīz pieņēma arī citās valstīs un kas kopš Grotiusa laikiem (1609. g. "*Mare liberum*") sāka saistīties ar diskusiju par tautu tiesībām. Pasaules sadalīšanas gaitas kritika uzlaboja jēdzienisko aparātu tiesību jomā. Tika fiksēts princips, ka īstas īpašuma tiesības nodrošina tikai faktiskā piesavināšanās (*occupation efectiva*), nevis tikai atklāšanas prioritāte (*oculis usurpare*) vai norādījumi uz kādām zemēm, pamatojoties uz fiktīvi noteiktām kartogrāfiskām robežām.

c. ATKLĀJUMU SEKAS

Amerikas atklāšanas rezultātā jaunie sakari aptvēra visu zemeslodi un dzima konkrēta ideja par pasaules vēsturi. To veicināja tieši Amerikas atklāšana. Tā saucamā Vecā pasaule, īpaši Eirāzija, vienmēr bija uzturējusi savstarpējās komunikācijas saites, kaut arī brīžiem tās bija ļoti vājas. Jau tālā senatnē, kad pirmie indoeiropieši ar saviem ratiem pārvietojās pa Eiropas stepēm un līdzenumiem, neolīta revolūcija bija aptvērusi reģionus no Tuvajiem Austrumiem līdz Ķīnai. Pēc Marko Polo ceļojumiem eiropieši uzzināja par Ķīnas un Japānas pastāvēšanu. 13.–14. gs. Romas pāvests un Eiropas valdnieki ne reizi vien bija sūtī-

juši savus sūtņus pie mongoļu valdnieka Čingishana dzimtas pārstāvjiem, ar kuriem notika pat samērā regulāra sarakste, turklāt vēstījumi mongoļu valdniekiem tika sūtīti latīņu valodā. Latīņu valodā tika sarakstīts arī vēstījums, ko Timuram sūtīja Kastīlijas valdnieks.

Pastāvēja arī intensīvi tirdznieciskie kontakti starp Eiropu un Tuvajiem un Tālajiem Austrumiem; īpaši cieši tie bija viduslaikos. Dženovas tigoņiem bija zināms, ka Kalkutā pipari maksāja desmit reizu mazāk nekā Aleksandrijā. Kopš Budas, Pitagora un Konfūcija laikiem Vecajā pasaulē pastāvēja arī pastāvīgi kontakti reliģiski filosofiskajā jomā.

Attiecībā pret t.s. Jauno pasauli nedz normaņu 9.–11. gs. ceļojumi uz Amerikas kontinentu, nedz citi iespējamie epizodiskie kontakti starp Vidusjūru un Ameriku neveicināja noturīgu sakaru izveidošanos. Jaunā pasaule tūkstošiem gadu attīstījās izolēti, un Eirāzijā par tās eksistenci nebija zināms.

Tas, ko mūsdienās dēvē par Vecās un Jaunās pasaules "satikšanos", sākotnēji bija nežēlīga sadursme, kas beidzās ar eiropēiskās civilizācijas uzvaru. Spāņu konkistadori kā uzvarētāji apstiprināja savu kultūru un vērtību sistēmu. Mijattiecību raksturu noteica milzīga attīstības līmeņu starpība: sadūrās vēlā feodālā sabiedrība, kurā sāka veidoties kapitālisms, un sociālā sistēma, kas atradās primitīvā attīstības līmenī un bija apmēram līdzīga ("stadiāli līdzīga") senajām šumeru un ēģiptiešu pilsētvalstīm.

Kad saduras tik atšķirīgas cilvēciskās realitātes, tad to reakcijai vienai pret otru bieži ir radikāli negatīvs raksturs. Autonomās indiāņu kultūras bija nesavienojamas ar metropoles kristiešu kultūru. Tas noteica konkistas ideoloģijā un politikā divas pretējas un vienlaikus savstarpēji papildinošas tendences: pirmā bija orientēta uz indiāņu pasaules sagraušanu, otrā paredzēja indiāņu sociālās organizācijas elementu saglabāšanu. Šajā politikā atklājās likumsakarība: jo zemāka bija etnisko kopību attīstība, jo skaidrāk izpaudās pirmā tendence. Abas tendences bija virzītas uz indiāņu kultūras veseluma graušanu, rezultātā tika iznīcināti daudzi pirmskolumba civilizācijas sasniegumi.

Jaunās pasaules realitāti konkistadori un katoļu garīdznieki aprakstīja vēlinās feodālās Eiropas jēdzienos: indiāņu virsaiši tika saukti par karaļiem, viņu attieksme pret pakļautajām ciltīm tika dēvēta par senjoru un vasaļu attiecībām u.tml. Spāņi, ienākuši inku templī Kači pilsetā un ieraudzījuši tur milzīgu akmens statuju, kas attēloja svēto Kontiki valdnieku Virakaču kā vīru ar valdnieka stāju un bārdu, nolēma, ka tas, iespējams, ir sv. Bērtulis, kas sasniedzis Peru, lai sludinātu kristietību indiāņu vidū; indiāņi esot darinājuši šo statuju par piemiņu viņam. Spāņu mūki balto dievu Kecalkoatlu esot identificējuši ar sv. Tomu.

Savukārt indiāņi spāniešus, kas pirmo reizi parādījās nākamās Meksikas zemēs, uzskatīja par dieviem, Kecalkoatla dēliem un brāļiem, kas saskaņā ar leģendu ir atgriezušies,

lai nodibinātu varu uz Zemes. Analogiska aina bija novērojama Peru: tiklīdz spāņi izcēlās piekrastē, tā ziņneši Lielajam Inkam pienesā vēsti, ka, kā solījuši, ir atgriezušies virakoči – dievi cilvēki, par kuriem ziņas glabāja senie teksti. Indiāņi gan centās pārbaudīt savu pieņēmumu patiesību, bet darīja to atbilstīgi saviem mitoloģiskajiem priekšstatiem.

Piemēram, 1527. g. pirmās ekspedīcijas dalībnieks F. Pisaro pirmo reizi izkāpa uz Peru zemes. Čilimasa, Tumbesas kopienas galva (kuraka), nolēmis pārbaudīt, kas tie par atnācējiem un kas tā tāda – arkebūza. Ar viltu sadabūjis arkebūzu, viņš pakļāvis šo nesaprotamo, bet, protams, ļoti nozīmīgo priekšmetu dažādām pārbaudēm. Pārbaude izraisījusi lielu efektu – tikuši aizdzīti uzreiz divi jaguāri, un tā radusies leģenda par “Pērkona dēliem”. Čilimasa centies izrādīt lielu cieņu arkebūzai, pieskāries tās stobram un apdedzinājies. Sapratis, ka “Pērkona dēlam” slāpst, viņš ielējis tā “mutē” (stobrā) daudz čičas (kukurūzas degvīna). Šai darbībai bijis rituāls raksturs, indiāņi ar šo dzērienu parasti bagātīgi aplaistīja zemi, slavīnot savus dievus. Čilimasa arī nekad neuzzināja, ka ar savu rīcību viņš arkebūzu bija sabojājis.

Kristiešu personāži bieži tika iekļauti indiāņu dievu panteonā, parādījās arī visneiedomājami savienojumi, piemēram, “Jaunais Kristus”, kuru identificēja ar pazemes dziļu dieviem, “zemestrīču kungs” u.tml. Kristus tika interpretēts kā kultūras varonis, svētie – kā šamaņi.

Jāsaka, ka bija arī eiropieši, kas iestājās par pamatiedzīvotāju brīvību un tiesībām. Piemēram, bīskaps Laskasass (*Las Casas*, 1474–1566) atmaskoja konkistadoru zvērības, vāca materiālus par indiāņu bēdīgo stāvokli, savos vēstījumos šaustīja kolonizatorus. Viņš rakstīja: “Dievs šos nabaga ļaudis ir radījis bez ļaunuma un viltības iezīmēm. Viņi ir ļoti paklausīgi un uzticīgi saviem valdniekiem un kristiešiem, kuriem viņi kalpo.. Es esmu pārliecināts, ka viņi kļūtu par pašiem dievbijīgākajiem cilvēkiem, ja pielūgtu vienīgo Dievu.” Viņam bija skaidrs, ka ne visus Jaunās pasaules iedzīvotājus var dēvēt par “mežoniem”.

1542. g. Laskasasa darbība deva rezultātus – tika publicēti “Jaunie likumi” (*Leyes Nuevas*), kas atcēla nežēlīgās kolonizācijas metodes un apstiprināja indiāņu kā brīvu cilvēku tiesības. Gadu pirms tam Salamankas teologi nosodīja vardarbīgu kristianizāciju.

Atklājumu rezultātā, no vienas puses, pasaule paplašinājās un pieņēma līdz tam neiedomājamus mērogus. Šo procesu agrāk bija ievadījusi jauna antikās pasaules atklāšana, desmit līdz divdesmit reižu padziļinot vēsturiskā laika izjūtu. Laika ekspansijai sekoja telpiskā. Līdzās Vidusjūrai nu bija pazīstams Atlantijas, Klusais un Indijas okeāns. Nekad agrāk pasaule vēl nebija bijusi tik liela. Ceļojumi tagad ilga nevis dienas, bet gadus. No otras puses, tagad cilvēki sāka apzināties pasaules robežas un izdarīja pirmo soli tās apvienošanas virzienā. Līdz tam do-

ties tālos ceļojumos šķita neiespējami, jo pasaule galvenokārt bija nezināma un to uzskatīja par neierobežotu. Protams, ceļotāji nezināmus rajonus atklāja vēl līdz pat 19. gs., bet tieši šajā periodā tika fiksētas Zemes kontūras.

Jaunā informācija gan negrāva eiropiešu kopīgo priekšstatu par pasauli, jo Vidusjūras piekrasti apdzīvoja ļoti dažādas tautu grupas (piemēram, kristīgie eiropieši, mauri, musulmaniskie turki, afrikāņi u.c.); bija pazīstamas arī atšķirīgas tukumiskās sistēmas. Ģeogrāfiskā heterogenitāte bija saistīta ar vēstures heterogenitāti – cilvēki jutās kā antikās un kristīgās tradīcijas mantiņnieki. Tas skaidri izpaudās laikā, kad spāņi iekaroja Ameriku. Konkistadori, ieraudzījuši indiāņu kultūras vietas, tās spontāni nosauca par mošejām, proti, kā katru nekristīgu templi. Ieraugot kādu lielāku pilsētu, viņi to nosauca par Lielo Kairu.

Plašās laikabiedru masas gan vairāk nodarbināja cita problēma, kas bija tiešas spāņu koloniālās politikas sekas, proti, ievērojamais cenu paaugstināšanās vilnis 16. gadsimtā. Jau apmēram 1480. g. sākās nemitīgs cenu pieaugums, ko izraisīja pastiprināts pieprasījums pēc cēlmetāliem un to ieplūšana Eiropā no portugāļu ekspedīcijām uz Gvineju. 1480.–1540. g. sudraba ieguve Eiropā palielinājās piecas reizes, un gadsimta vidū katru gadu ieguva apmēram 65 000 kg. Strauji pieauga no Amerikas ievestā zelta un sudraba krājumi. Ap 1560. g. šo cēlmetālu daudzums, ko ievada no aizjūras, pārsniedza Eiropas krājumus četras

līdz piecas reizes. Seviljā reģistrēti šādi ievedumi.

Gadi	Sudrabs, kg	Zelts, kg
1503–1520	–	14 000
1521–1540	86 000	19 000
1541–1560	488 000	67 000

Šim daudzumam neatbilda preču ražošanas pieaugums un daudzums Eiropā, un arī iekšzemes tirdzniecība pretēji tirdzniecībai pa jūru attīstījās ļoti lēni. Šie faktori palielināja inflāciju, kas savukārt ietekmēja vispārējo cenu stāvokli. Cenas no 1480. g. līdz 1590. g. pieauga piecas līdz sešas reizes, turklāt visstraujāk tās kāpa pārtikai. Īpaši grūtā stāvoklī nonāca strādnieki, kuriem nebija naturālo ienākumu. Algas paugstināja, taču tās netika līdzīgu cenu pieaugumam.

Ekonomisko kopsakarību neizpratne mudināja laikabiedrus daudzos traktātos meklēt atbildīgos par cenu pieaugumu; kā iemesli tika minēti ražotāju alkatība un mantrāusība, tirgotāju skopums un augļošana, monopols un lielās tirgotāju savienības, greznuma priekšmetu ievadums un monētu kvalitātes pasliktināšanās. Pirmais, izmantojot Francijas piemēru, uz Amerikas cēlmetālu ieplūšanu Spānijā un kapitāla importu aktīvas tirdznieciskās bilances rezultātā kā uz izšķirīgo faktoru norādīja Žans Bodēns (*Jan Bodin*, 1529/30–1596).

Starp kontinentiem noritēja apmaiņa arī ar augiem un dzīvniekiem. Eiropieši uz Ameriku aizveda zirgus, liellopus, cūkas, arī aitas, vistas un ziemeļbriežus. Uz Eiropu atceļoja tītari. Vecās pasaules kul-

tūraugi lielā skaitā nonāca pāri okeānam: svarīgāki par spargeļiem un salātiem bija kvieši, cukurniedres, apelsīni, citroni, zīdkoki, olīvkoki, vīnogulāji un kafija. Savukārt Eiropa bagātinājās ar kukurūzu, zemesriekstiem, kakao, ķiplokiem, tabaku, ananasiem un vaniļu (tikai simt gadu atpakaļ uz Eiropu no Meksikas atceļoja tomāti). Iepazīstot iedzīvotus ar labākiem darbarikiem, racionālu darba tehniku un ievadot mādzīvniekus, eiropieši iedzīvotajiem deva iespēju intensificēt saimniecisko darbību; savukārt eiropieši, izaudzējuši savās teritorijās kartupeļus, daudzviet pirmo reizi radīja stabilu pārtikas bāzi.

Bagātinājās arī valoda. Indiāņu izcelsmes vārdi ir *tomate*, *mokassins*, *tabaco* u.c. Kolumbs uzskatīja Karību iedzīvotājus par cilvēkēdājiem, un šī pārpratuma rezultātā ieviesās vārds “kanibāls”.

Arī negatīvo aspektu divu pasaulu saskarsmē nebija mazums: no Vecās uz Jauno pasauli atceļoja bakas, tīfs, dizentērija, pretējā virzienā – sifiliss, kas pēc 1492. g. ātri izplatījās Eiropā. 1493. g. to pirmo reizi min Anglijā; franči ar to iepazinās 1495. g., un, kad viņu karaspēks pārgāja Alpu kalniem, tas sāka izplatīties Itālijā, Šveicē u.c.; 1495. g. Vācijā to nosauca par *malum frantzoz*, Francijā – *mal de Naples*. Nedaudz vēlāk šo slimību iepazīna poļi kā *deutsche Krankheit* (1496. g.), krievi – kā “poļu ciešanas” (1499. g.). 1499. g. tā sasniedza Prāgu un tad izplatījās tālāk uz Austrumiem. 1512. g. sifiliss parādījās Austrumāzijā kā “portugāļu slimība”. Šīs slimības izplatības

rādiuss bija ļoti liels, un epidēmija izraisīja lielu mirstību.

Visai problemātiski ir apzināties saistību starp ģeogrāfiskajiem atklājumiem un humānismu. Humānisti parasti neinteresējās par atklājēju nostāstiem un bieži tos uzskatīja par kurioziem gadījumiem vai tikai par morāles piemēriem. Un tomēr atklājumi lielā mērā ietekmēja zinātnes, kam ar ģeogrāfiju nebija tieša sakara, – antropoloģiju, socioloģiju, ētiku, reliģijas mācību. Idejas, kas līdz tam likās nemainīgas, tika gāztas. Ētiskās normas, ko uzskatīja par absolūtām, izrādījās relatīvas. Jaunā pasaule lika Eiropai sevi apzināties no jauna.

Šiem ceļojumiem bija arī tā nozīme, ka pirmo reizi plašos apmēros un ar dramatiskiem akcentiem tika demonstrēta jauno laiku zinātnes metode: hipotēze–eksperiments–jauna hipotēze. Taču pašu atklājēju priekšstatus par pasauli vēl caurauđa viduslaiku gars, un viņi nebija spējīgi objektīvi aprakstīt ieraudzīto. Cilvēki meklēja paradīzi zemes virsū, kur tie dzīvotu zelta laikmetā – laimīgi, brīvi, kaili, bez atbildības, bez

īpašuma un pārvaldes aparāta. 15. gs. beigās eiropiešu dzīvē valdīja pesimistiskas noskaņas un tāpēc viņi interesējās par seno Ēdeni un grieķu Arkādiju, jo vismaz fantāzijā centās aizlidot prom no rūgtās īstenības. Neizmērojamo acteku un inku kultūras dārgumu atklāšana pastiprināja ticību mītiskajai *Colila* impērijai ar tās septiņām zelta pilīm vai *El Dorado* (“apzeltītajai”) valstij.

Arī “zinātniskā” antropoloģija runāja par zelta laikmetu un cilvēkiem, kas dzīvo bez grēkā krišanas sekām. Vespuči par Brazīlijas iedzīvotājiem rakstīja: “Viņiem nav nekādu likumu, reliģijas, viņi dzīvo pilnīgā saskaņā ar dabu..” Kāds cits autors par Virdžīnijas pamatiedzīvotājiem ziņoja: “Mēs atradām cilvēkus – ļoti draudzīgus, mīlestības un uzticības pilnus, bez jebkādām viltībām vai nodevības – dzīvojam pilnīgi kā zelta laikmetā.” Arī mākslinieki portretēja indiāņus tādās klasiskās mākslas formās un pozās, it kā tie būtu gatavi piedalīties olimpiskajās spēlēs. Viņu tēli gandrīz vai atbilda klasiskās mākslas izpratnei par aktiem.

V. BAZNĪCA UN DIEVBIJĪBA 14.–15. GADSIMTĀ

a. VIDUSLAIKU BAZNĪCAS KRĪZE

Diez vai kādā citā dzīves jomā viduslaiku beigās bija tik daudz pretrunu kā Romas katoļu baznīcā, kuras pozīcijai bija raksturīga neatbilstība starp pretenzijām un saturu, starp ārējo ietvaru un būtību. Pret pāvestiem, kopš tie nokļuva franču karaļu atkarībā, Eiropā vērsās arvien spēcīgāka kritika, kas attiecās ne tikai uz ārējiem trūkumiem. Tika apšaubīta gan dogmu būtība, gan baznīcas un tās hierarhijas kompetence.

Ikdienas dzīvē līdzās spēcīgai tautas reliģiozitātei pastāvēja arī vēra ņemama māņticība, kuras avoti meklējami vēl pirmskristīgajos laikos. Teoloģija atstāja diezgan plašu telpu diskusijai – plašāku, nekā parasti iedomājamies (stingra cenzūra un piespiedu dogmatika nāk no Trientas koncila un reformācijas laikiem). Tiesa, daudzi teologi paši ne vienmēr bija skaidrībā par to, kas ir un kas nav ticības patiesība. Baznīcas kritiku pieļāva, un tās plašā izplatība liecināja par to, ka kaut kas nav kārtībā. Kritikas iemīļotais objekts bija pāvesti, kuru aktīvā vaina daudzās baznīcas kļūmēs ir neapstrīdama: īpaši tā attiecas uz tā saucamajiem renesanses pāvestiem, kuru

darbības rezultātā ievērojami samazinājās baznīcas disciplīna. Kritika attiecās arī uz citiem trūkumiem klerikāļu vidū: lielo garīdznieku skaitu, to nepietiekamo apmaksātību un izglītību, praktiskas kontroles trūkumu pār tiem, ko iecēla garīdznieku kārtā, privilēģijām.

Viens no svarīgākajiem likstu avotiem bija fakts, ka viduslaiku baznīca un sabiedrība bija viena ar otru saistīta tādā pakāpē, ka, no vienas puses, baznīca pilnīgi iespaidās pasaulīgās dzīves jomās, bet, no otras, – pati baznīca bija kļuvusi par sociālu institūciju. To pirmām kārtām vērtēja pēc tā, kā šī baznīca izpilda savas sociālās un tiesiskās funkcijas, un tāpēc par tās garīgajām funkcijām izveidojās neadekvāti priekšstati. Pusotra tūkstoša gadu garās vēstures laikā baznīca pati bija kļuvusi par sociālu un tiesisku institūciju. Garīdznieki un klerikāļi baudīja dažādas priekšrocības: brīvību no nodokļiem, īpašu savas kārtas tiesu utt. Baznīca pati lielā mērā atradās dižciltīgo rokās – it īpaši bīskapu vietas ieņēma bruņinieki vai cilvēki no augstākās aristokrātijas slāņiem. Baznīca tiem nodrošināja kārtai atbilstīgu dzīvesveidu. Dižciltīgo bērniem rezervēja noteiktas garīdznieku vietas, amatus klosteros u.c.

Korupcija bija aptvērusi visus Romas katoļu baznīcas hierarhijas slāņus. Garīdznieki, norūpējušies par saviem ienākumiem, bieži pirka un pārdeva amatus. Ļoti daudziem kalpotājiem piederēja sinekūras (no lat. *sine cura* – bez rūpēm) – amati, kas deva ienākumus, bet neprasīja nekādu ar ieņemamo amatu saistītu darbu. Daudzi ieņēma vairākus amatus uzreiz (kā, piemēram, Albrehts no Maincas, pret kura ielikteni Teceli Saksijā aktīvi uzstājās Luters). Baznīcas tiesās tika pirktas un pārdotas taisnīgums. Par naudu cilvēki ieguva dispensācijas – attiecīgās personas atbrīvošanu no pakļaušanās kādam baznīcas nolikumam vai no morālo saistību pildīšanas (piemēram, ieguva tiesības precēties ar savu radnieci u.tml.). Daudzi garīdznieki atklāti grēkoja un uzturēja konkubīnes. Biskapi aizmirsa savās diecēzēs dzīvojošos ticīgos un neinteresējās, kā viņiem pakļautie garīdznieki rūpējas par savām “avīm”. Daudzi garīdznieki tikai noturēja dievkalpojumu, kas pārvērtās par žēlastību dodošu maģisku rituālu, un ticīgos neapmeklēja. Modē nāca svēto relikviju, īpaši krusta daļiņu kults. Uzskatīja, ka tikai viens vienīgs acu skats uz Saksijas Frīdriha mirstīgajām atliekām samazinās laiku šķīstītāvā par diviem miljoniem gadu. Iedzīvotāji bija noguruši no nemitīgās naudas izpumpēšanas, ko piekopa baznīca.

Viduslaikos nenodalīja baznīcas dzīvi no ārpusbaznīcas dzīves – tās bija saistītas vienotā veselumā. Šai ziņā pāvesti nebija izņēmums. Šis parādības cēlonis nebija saistīts ar

kristietību un katolicismu kā tādu, bet ar visu vēstures procesa gaitu.

No vēlajiem viduslaikiem reformācija pārņēma intensīvāku pievēršanos Svētajiem Rakstiem, drukāto reliģisko grāmatu izmantošanu reliģiskajā audzināšanā, sludinātāju aktivitātes, kas īpaši populāras kļuva pilsētās, pasaulīgo suverēnu tiesības iejaukties baznīcas lietās, pašu reformu ideju, jo doma par tām jau ilgu laiku izskanēja no visām pusēm. Jau 14. gs. parādījās baznīcas kritika, kas centās pārvarēt plaisu starp baznīcu kā ideālu tēlu un realitāti. Taču patiess dialogs ar to neradās. Fanciskāņa Fratičelli mācību par Jēzus un apustuļu pilnīgo mantisko nabadzību pāvests Jānis XXII (*Johannes XXII*, 1316–1334) 1328. g. pasludināja par ķecerību. To, ka baznīca nebija gatava diskusijai, parādīja gadījums ar Janu Husu (*Hus*, 1369/71–1415): viņu 1415. g. sadedzināja bez jebkādas argumentu pārbaudes.

Tas viss radīja augsni un pamatu reformācijai, kuru stiprināja visu iedzīvotāju slāņu negatīvā reakcija uz nebūšanām, kuras bija skārušas baznīcas augšslāni. Baznīcas kritika vēlajos viduslaikos vērsās nevis pret baznīcu kā tādu, bet pret nekārtībām tās iekšienē, un šīs kritikas nolūks bija uzlabot baznīcas pozīcijas.

Degradācija bija skārusi arī galveno baznīcas balstu viduslaikos – klosterus un mūkus, kas savu ietekmi bija sasnieguši ne tik daudz ar lūgšanām un Bībeles pārrakstīšanu, cik ar saimniecisko darbību. Klosters attīstījās amatniecība, tur ieviešās racionālas zemes apstrādāšanas

Mikelandželo. Pāvesta Jūlija II kapliņa. 1542.–1545. g.

metodes; mūki mācīja iedzīvotājiem
aust vilnu un ģērbties vilnas drēbēs,
ierīkot ceļus un nosusināt purvus,

celt dambjus un aizsardzības mūrus,
kas aizsargāja ne tikai pret velnu,
bet arī pret ienaidnieku. Klosteri

bija tehniskā progresa centri un aktīvi nodarbojās ar tirdzniecību; tur attīstījās medicīna, izglītība, uzplauka māksla. Klosteru ekonomiku veicinošs faktors bija aizliegums mūkiem stāties laulībā (tas gan nenozīmēja atsacišanos no dzimumdzīves), kas veicināja materiālo līdzekļu uzkrāšanu. Taču ar laiku klosteri kļuva par vietu, kur iemītnieki nodevās juteklibai un baudkārei, kur zēla slinkums un alkatība. Arī feodāļi uzskatīja klosterus par vietu, uz kuru sūtīt "liekos" dēlus un meitas. Bērnu sūtīšana uz klosteri bija līdzeklis, kas viņiem nodrošināja īpašuma nedalāmību. Klosteri, zaudējot savu lomu, pārvērtās par parazītiem, dažkārt pat par prieka mājām (tur, kā to parādīja revīzijas, dzīvoja konkubīnes, bērni u. tml.).

Katoļu baznīcā degradējās arī grēksūdze, kuras laikā garīdzniekam vajadzēja grēciniekam uzdot pašus intīmākos jautājumus. Bieži sievietes tie noveda pie augstākā erotiskā uzbudinājuma. Jau 1322. g. Oksfordas koncils aizliedza "uzklaut sievietes grēksūdzi tumšās vietās".

Baznīca 15. gadsimtu uzsāka ar milzīgu problēmu nastu. No kristiešu puses baznīcas autoritāte bija saistīta pirmām kārtām ar svētumu, kuru tā nesa kā institūcija, un tāpēc šīs autoritātes nepietiekamība bija īpaši provocējoša. Hierarhiski organizētajā pasaulē kritika tika vērsta vispirms pret sabiedrības augstākajiem slāņiem. Vispārējā negatīvā attieksme pret pāvesta Jāņa XXIII (*Johannes XXIII*, 1410–1415) dzīvesveidu noveda pie Konstances koncila

Rafaēls. Jūlija II portrets.
Fragments no freskas "Hēliodora
izraidīšana". Ap 1511. g.

(1414–1418). Kristietība Eiropā vērtēja koncilu vispirms pēc tā, ka tika panākts nemainīgais (neņemot vērā visu samilzušo problēmu un pretrunu slogu baznīcas iekšienē) hierarhiskās vienības princips (*causa unionis*). Neatrisinātas palika divas citas problēmas: reformas (*causa reformationis*) un dogmas (*causa fidei*) problēma, īpaši saistībā ar Janu Husu.

Šai laikā latīņu kristietībā iezīmējās pirmā konfesjonālā šķelšanās. Tās iniciators bija angļis Džons Viklifs (*John Wiclif*, 1320/30–1384), kurš pasludināja jaunu baznīcu, ko Augustīna garā uztvēra kā izredzēto kopību ar vienotu garīdznieku sistēmu. Viņš pieprasīja visu sakramentu,

izņemot kristību un eiharistijas (ko īpaši uzsvēra), atlaidu, svēto un relikviju kulta, kā arī baznīcas īpašuma atcelšanu un likvidēšanu. "Tas, kuru aptver nāves grēki, nav nedz pasaulīgais kungs, nedz prelāts vai bīskaps," uzsvēra Viklifs. Vēlāk Jans Huss pārstrādāja viņa mācību un vērsa savu kritiku jau pret baznīcu kā tādu.

b. BAZNĪCAS FINANSIĀLĀS GRŪTĪBAS UN ATLAIDAS

Aviņonas pāvesti smagās finansiālās atveseļošanas problēmas uzsāka ar lieliem panākumiem. Par to kāds spāņu teologs rakstīja: "Nevienu reizi man negadījās ierasties pāvesta pili, lai tur nesastaptu klerikāļus, kas ar skaitīkļiem uz galdiem darbojās pie kaudzē sakrautajiem zelta gabaliem." Lai palielinātu ienākumus, tika izveidota ienesīga sistēma, kas 15. gs. aptvēra visu Eiropu. Tajā ietilpa visādas nodevas, regulārie un visdažādākie speciālie nodokļi, krusta karu projektu izvirzīšana utt.; rezultātā nauda ieklūda pāvesta kasē. Netika iecerēts neviens bīskaps, abats vai vienkāršs mācītājs, ja viņš pirms tam nebija iemaksājis noteiktu naudas summu. Kūrija saņēma visu mirušo ierēdņu mantojumu. Tika veikti arī daudzi citi pasākumi līdzekļu iegūšanai.

Kūrijas finanšu un kadru politikas sekas bija baznīcas hierarhijas skaidri saskatāmais aristokrātiskais raksturs. Tikai dižciltīgie bija pietiekami bagāti vai kredīspējīgi, lai savāktu nepieciešamās summas

kāda amata ieņemšanai. Maksājumu smagums galu galā tika novelts uz tautas pleciem. Tiešā veidā tas notika ar atlaidu palīdzību, kuras, lai nodrošinātu vajadzīgo summu lielumu, tika detalizēti reglamentētas. Baznīca tās sāka tirgot jau 12.gs., un tās paredzēja samaksu par visu veidu pārkāpumiem un noziegumiem. Dokumentu viltošana maksāja 7 grašus (vāc. *Groschen*, lat. *denarius grossus*), zvēresta laušana – 5, aborts – 5, amatu pārdošana – 8, grēksūdzes noslēpumu izpaušana – 7, nedabiskas seksuālas attiecības ar radniekiem (māti, māsu, dēlu) – 5, izvarošana – 6 grašus, turklāt izvarot sievieti vai meiteni, kas nāk no baznīcas, izmaksāja dārgāk, jo šai brīdī to uzskatīja par bezgrēcīgu un velnam īpaši tikamu. Niansēta bija samaksa par dažāda veida slepkavībām. No baznīcas kalpiem par saiešanos ar sievieti prasīja 7 grašus; ja to maksāja katru gadu, tad baznīca atļāva uzturēt konkubīni. Garīdznieks, kas neievēroja grēksūdzes noslēpumu, maksāja 7 grašus, nodarbošanās ar slepenu augļošanu – 7, augļotāja apglabāšana pēc baznīcas rituāla – 8, saiešanās ar sievieti baznīcā – 6. 1476. g. atļauja attiecināt atlaidas uz mirušo dvēselēm bija izšķirīgais solis šīs sistēmas materializēšanā un vulgarizēšanā.

Tautai šai sakarā bija radušies dažādi izteicieni: "Mūki par grēku uzskata tikai vienu lietu – naudas trūkumu"; "Klosterī var darīt visu, ko iegribas, tikai dievbijība nenes labumu"; "No Romas parasti atved trīs lietas – netīru sirdsapziņu, sabojātu vēderu un tukšu maku"; "Romā visi

pārdodas – *bovi et oves* (bulļi un aitas, t. i., augstākā un zemākā garīdzniecība)”; “Romā var darīt visu, ko iegribas, tikai no dievbijības nav labuma”; “Mūks un velns smird”; “Suņi rej, vilki gaudo, bet mūki melo”; “Viņš saietas ar sievietēm kā karmelīts, rij kā bernardietis, dzer kā franciskānis, smird kā kapucietis, ir viltīgs kā jezuīts”; “Mūks baidās no darba kā velns no krusta” utt.

Atlaidu (lat. *indulgentia*) jēdziens attiecībā uz viduslaiku reliģiozitāti prasa sīkāku paskaidrojumu. Jau agrīnajā kristietībā izvirzījās jautājums par lūgšanas un piedošanas attiecībām. Viduslaiku teoloģija galu galā konstatēja, ka piedošana paredz sirds nožēlošanu (*contritio cordis*), kategorisku grēku atzīšanu (*confessio oris*) un – atlaidu sakarā tam ir īpaša nozīme – “gandarījuma rāšanu” ar kādu labu darbu (*satisfactio operis*), kam jāiziet ārpus ierastā ikdienas mēroga un jābūt sava veida atmaksai par to ļaunumu, ko nodarījis grēks. Iespējams, ka šo mācību bija ietekmējuši senie romiešu un ģermāņu priekšstati.

Bieži grēku nožēlošanas norādījumu izpilde radīja grūtības, jo, piemēram, ne katrs varēja doties ilgā svēceļojumā. Radās doma uzlikto sodu aizvietot ar kādu citu – arī ar noteiktu naudas summas maksājumu kādam konkrētam labam mērķim: tas, kurš dievbijīgi ziedoja naudas summu, par to varēja saņemt grēku atlaišanu, proti, “atlaidu” sodam par grēkiem, kas viņam tika uzlikts. Atlaida saskaņā ar viduslaiku mācību nekad nebija pašas vainas atlaišana – tā vienmēr bija Dieva kompetences

Atlaidu raksts Vācijā. 16. gs.

jomā, kurā cilvēks nevarēja iejaukties –, bet iespēja samazināt šķīstītavā pavadāmo soda laiku.

Viduslaikos arī šķīstītavas ugunis sāka uzlūkot kā “laicisko” sodu par grēkiem (t. i., sodu, kas ilgst pietiekami ilgu laiku, pirms dvēsele nonāk mūžībā). Nākamais solis šai domu gaitā bija tas, ka par īpaši labu darbu (ko noteica “baznīca”, t. i., bīskapi un jo īpaši pāvests), iegūstot atlaidas rakstu (summu noteica atlaidu komisārs atbilstīgi grēku sūdzētāja maksātspējai), varēja tikt atlaists arī uz laiku uzliktais sods par grēkiem šķīstītavas ugunīs.

Daudziem cilvēkiem vēlajos viduslaikos bija raksturīgas neremdējamas alkas pēc Dieva. Viņiem atteikšanās no pasaulīgā īpašuma nozīmēja vienlaikus baznīcas un

kristīgās dzīves apgarošanu. Reliģiozitāti, kas kritiski vērsās pret "pasauliskošanu" un gribēja no tās izsargāties, likvidējot "pasaulīgo" īpašumu, veidoja laikmets, kas bija neparasti stipri saistīts ar "lietām". Pār cilvēku nemitīgi vēlās visdažādāko katastrofu draudi, un viņš to apzinājās. Viduslaiku noslēguma posmā pastiprinājās bailes no "sliktas nāves", t. i., no tādas nāves, kurai cilvēks nebūtu sagatavojies un kas kā sekas nestu sev līdzīgu mūžīgu nolādētību. Glābiņa meklējumi no šīs zemes grūtībām apvienojās ar cerībām uz glābšanos viņpasaulē. Konkrēts atgādinājums tam bija "nāves dejas", kas izplatījās kopš 14. gadsimta.

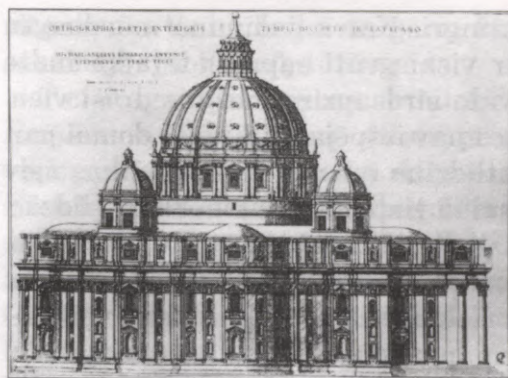
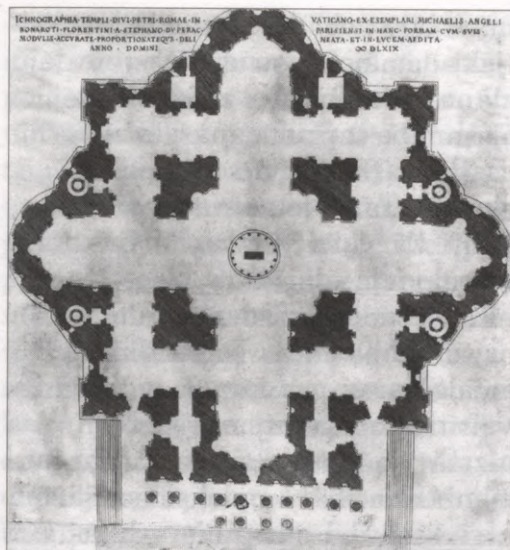
Šim viduslaiku periodam raksturīgā "lietišķā dievbijība" alkās pēc svētuma tika vēl vairāk kvantificēta, detalizēta un reglamentēta. Plaši izplatījās svēto un relikviju kults, svētceļojumi un procesijas, ziedojumi un visdažādākie dievbijīgie darbi. Tika vāktas sikas, pat niecīgas relikvijas, ticīgie rēķinājās ar aizlūgumiem par dvēselēm un nerimtīgi lūdza Dievu. Baznīcās parādījās arvien jauni altāri, kuriem līdzās birģeri novietoja savus ziedojumus, kas materiālā izteiksmē kļuva arvien ievērojamāki. Pilsētas arvien vairāk pārvērtās par reliģiskās iniciatīvas un satraukuma centriem.

Ja arī iezīmējās zināma neapmierinātība ar priekšmetisko dievbijību, tad parasti tā nenoveda pie atrisinājuma meklēšanas individuālisma garā. Ļaudis meklēja svētlaimi kolektīvā dievbijībā (dažādās brālībās) un baznīcas autoritātē. Dievbijība bija

un palika saistīta ar baznīcu, un šī iezīme 15. gs. tika pastiprināta. Anglijā 14. gs. beigās uz 1,5 miljoniem nodokļu maksātāju (t. i., par 14 gadiem vecākiem iedzīvotājiem) bija 30 000 klerikāļu, starp tiem 6,9 tūkst. mūku un mūķeņu, kuri dzīvoja no īpašuma, ko kristieši daudzu paaudžu laikā bija novēlējuši baznīcai. Kristieši, uzticēdamies baznīcas institūcijām, paši piespieda tās pieņemt materiālos upurus kā savas svētuma kvalitātes paudējus. Šī ienesīgā savstarpējā spēle pavedināja uz jauniem svētlaimes piedāvājumiem. Visaptverošā dievbijībā savienojās individuālā reliģiskā aktivitāte un kolektīvā pašāpziņa uz baznīcu.

Atlaidas ieguva savu nozīmi tieši tāpēc, ka tās atbilda visiem minētajiem faktoriem: tās pauda individuālu, garīgu un materiālu ieguldījumu (ziedojumu veidā); tās tika apgādātas ar visaugstāko baznīcas autoritāti (līdzekļus saņēma tieši pāvests); tās bija kvantificētas un lielā mērā detalizētas (baznīcas apmeklējumi, pedantiski reglamentētie dievbijīga, garīga rakstura darbi u.c.). Finansiālie ziedojumi netika detalizēti, t. i., par tiem tika iesniegtas vienīgi vispārīgas norādes. Tieši ar šo noteiktību vēlāk spekulēja, tirgojoties ar atlaidām noteiktiem materiāliem mērķiem (piemēram, baznīcu būvei). Līdz ar atlaidu tirdzniecību uzbaņgoja priekšstati par grēku nožēlošanas laiku, un tie norāda uz nozīmi, kāda tika piešķirta sodu par grēkiem kvantifikācijai.

Šai sakarā simboliska ir Sv. Pētera katedrāles būve Romā. Pāvests Jūlijs II sākumā gribēja izveidot

Sv. Pētera katedrāle Romā. 1546.–1593. g.
Mikelandželo projekts (1546.–1561. g.)

grandiozu sv. Pētera statuju, taču Mikelandželo (*Michelangelo Buonarroti*, 1475–1564) mets izrādījās par lielu. Tad Jūlijs nolēma paplašināt esošo Sv. Veronikas baznīcu, bet plānošanas procesā nonāca pie atziņas par tādas pilnīgi jaunas baznīcas celtniecības nepieciešamību, kas būtu pieminekļis viņa valdīšanai. Tai saskaņā ar ieceri lielumā un greznumā bija jāpārspēj *Hagia Sophia* Bizantijā. Jūlijs nolīga arhitektu Donato Bramanti (*Donato Bramante*, 1444–1514) un 1506. g. 18. aprīlī svinīgi ielika pamatakmeni Sv. Veronikas baznīcas iekšpusē (kādu laiku šai baznīcai vēl bija jā saglabājas). 1514. g. par bazilikas celtniecības vadītāju tika iecelts Rafaēls (*Raffaello Santi*, ap 1483–1520). Tas, ka gleznotāju padarīja par arhitektu, nebija nekas pārsteidzošs, jo atbilda renesanses “universālā cilvēka” ideālam: mākslinieks tikai izstrādāja metu, bet celtniecību uzņēmās praktiķi. Katedrāli cēla vēl deviņpadsmit pāvestu valdīšanas laikā un pabe-

dza 1626. gadā. Lielākā daļa naudas celtniecībai tika iegūta no atlaidām. Šai sakarā kāds katoļu vēsturnieks Trientas koncilā sacīja: “Svētā Pētera katedrāles celtniecība bija vainīga garīgās celtnes vienas daļas sabrukumā, jo, lai savāktu kopā visus miljonus, Jūlija II pēctečiem bija jādara tas, no kā izauga Lutera ķecerība, kura padarīja baznīcu par daudziem miljoniem dvēseļu nabadzīgāku.”

Kristiešu garīdznieki, veikli izmantojot atlaidas, saņēma lielas summas. Kardināls Albrehts no Brandenburgas (*Albrecht von Brandenburg*) ar lepnumu norādīja uz 39 345 120 atlaidu gadiem, kurus viņš bija savācis. Vajadzība pēc naudas sakrita ar vajadzību pēc svētlaimes.

Tādējādi runa ir par lielā mērā materiālu un vienlaikus spekulatīvu dievbijību. 15. gs. beigās dievkalpojumu apmeklējumi pieauga, bet par to regularitāti nevajadzēja rūpēties. Turpretim gavēņa laiku ievēroja

stingri. Katrā gadījumā mūsdienās ir visai grūti saprast tālaika indivīdu sirdsapziņu, un tas droši vien arī nav iespējams. Līdzās domai par atbildību (piemēram, ziedojums mesai tā vietā, lai to apmeklētu), līdzās izkalkulētām bailēm, kas ievirzīja uz domu par grēku deldēšanu un priekšmetisku svēto darbu veikšanu, pastāvēja arī tautas masu trulā apātija un vienaldzība, kas tajā pašā laikā bija vērsta uz iracionāliem ekscesiem.

Līdzās šādai finansiālajai politikai norisinājās process, ko bieži apzīmē kā baznīcas un klerikāļu pasauliskošanos, t. i., to intensīva pievēršanās pasaulīgām lietām, veikaliem, kas koncentriskos lokos izplatījās gan augstākajā, gan zemākajā garīdzniecībā. Biskapi, tērpušies pasaulīgos tērpos un dzīvodami greznās rezidencēs vai karaļu galmos, kā dižciltīgie vadīja savas saimniecības, iesaistījās karos vai arī (dažkārt pat bez latīņu valodas zināšanām!) uzņēmās diplomātisko misiju. Priesteri un kapelāni, kuriem arī bieži trūka vajadzīgo zināšanu, atstāja novārtā savus pienākumus un pārticību nodrošināja, darbojoties profānajā pasaulē. Mazinājās disciplīna klosteros, tā kļuva vaļīgāka arī ordeņos.

Ap 1500. g. kūrījas finanšu sistēmas un vispārējās pasauliskošanās problēma kļuva tik asa kā nekad iepriekš. Visi mēģinājumi reformēt baznīcu *in capite et membris* ("galvā un locekļos") piedzīvoja neveiksmi. Piektais Laterāna koncils 1512. g. galīgi pierādīja, ka baznīca nav spējīga uz reformām. Doma par refor-

mām bija nobriedusi vienlaikus kritiski domājošo garīdznieku un laju slāņos, valdīja šo reformu nepieciešamības apzināšanās, taču baznīcas hierarhiskā virsotne palika neskartā. Tam, ka pāvestiem 15. gs. politiskā vara vēl saglabājās, bija vairāki iemesli: 1) viņu prestiža vispārējo zudumu izdevās kompensēt ar to, ka baznīcas valstī tika radīts solīds varas pamats; 2) izdevās izvairīties no sadursmes ar tiem, kas aizstāvēja koncilu supremātijas mācību. "Koncilu komplekss" saasināja atsvešinātību starp hierarhijas virsotni un lokālajiem amata izpildītājiem (šīs tendences izpausme bija baznīcas "nacionalizācija": pāvests un tā līdzstrādnieki nāca no itāļu klerikāļiem; izņemot spānieti Aleksandru VI un holandiešu Hadriānu VI, no 1458. līdz 1978. g. pāvesti bija tikai itāļi).

Atsvešinātība starp romiešu centrālo varu un lokālajiem amata izpildītājiem, garīgās elites antipātijas pret lajiem, distances palielināšanās starp priesteriem un viekāršajiem ticīgajiem – tas viss Eiropā radīja negatīvu attieksmi pret baznīcas hierarhiju. Turklāt kristīgā dievbijība tautā kopumā bija dzīva, un tā 15. gs. ne tikai nemazinājās, bet arī izplatījās un padziļinājās. Atsaucību guva sludinātāji, kas vērsās pie tautas, publicisti, kas aicināja uz reformām, garīgi pacilājoša literatūra u. tml. Radās brālības kopējām lūgšanām un žēlsirdības darbībai. Aktivizējās Bibeles studijas (līdz 1521. g. Vācijā bija izplatīti 18 dažādi tās tulkojumi), individuālā konfrontācija ar reliģiskajām patiesībām.

Masas bija reliģiski uzbudinātas, un šā uzbudinājuma cēlonis bija rūpes par dvēseles svētumu, bailes no nāves un velna, pastarās tiesas, šķīstītavas ugunīm un elles. Politiskos un sociālos nemierus, badu, sērgas, plūdus u.tml. uztvēra kā liecības par pasaules gala tuvošanos. Tāpēc pieņēmas alkas pēc baznīcas žēlastības un spēcinošiem līdzekļiem, ko tā deva: atlaidām, svēto pielūgsmes, relikviju kulta, procesijām, grēksūdzēm, svētceļojumiem. Par populārām tautas dievbijības izpausmes formām kļuva baznīcas svētki, sakrāli uzvedumi, Lieldienu spēles, nāves dejas spēles. Sajūsma par astroloģiju un pareģojumiem, apmātība ar bailēm no raganām atklāja reliģiskās krīzes situāciju viduslaiku norieta periodā.

c. TICĪBA UN AUGSTĀKĀ BAZNĪCAS HIERARHIJA

14. gs. bija lūzuma posms, kas satricināja priekšstatus par viduslaiku sabiedrības pamatiem, kuri līdz tam šķita nemainīgi. Pāvesta autoritāti satrieca viņa mītnesvietas pārnešana uz Franciju (tā sauktais Aviņonas gūsts ilga no 1309. līdz 1377. g.) un sekojošā šķelšanās baznīcā (lielā shizma – no 1378. līdz 1417. g.), kad pretenzijas uz tiāru vienlaikus izvirzīja divi un pat trīs pāvesti. Mīts par laikam nepakļautajiem “mūžīgajiem” imperatoriem tika izkļiedēts 1453. g., kad sagruva tūkstošgadīgās Romas mantiniece Bizantija, kā arī strauji kritās vācu imperatoru autoritāte. Vispārējās bailes un nedrošība radīja eshatoloģisku noskaņu uzlies-

mojumu – ticību laika beigām, ko saasināja “jubilejas”, 1500. gads.

Ticīgie gaidīja Kristus otrreizējo atnākšanu un pastaro tiesu pār visiem kādreiz uz Zemes dzīvojušiem ļaudīm. Zemei, jūrai, putniem, zivīm un zvēriem vajadzēs atdot kādreiz apēstos mirušo ķermeņus. Cilvēki nostāsies Kristus priekšā, lai saņemtu atbildi par saviem darbiem – vai nu mūžīgu dzīvi paradīzē, vai mūžīgu sodu ellē. Nevienš nešaubījās, ka lielākā daļa grēcinieku ir lemta mūžīgām mocībām. Ticēja, ka tiks glābti garīdznieki un mūki, neliela daļa bruņinieku, tirgoņu un amatnieku, kā arī lielākā daļa zemkopju, jo viņi dzīvo vienkārši, baro citus un strādā vaiga sviedros, kā arī garīgi slimie, jo tie nezina, ko dara, un tāpat nav spējīgi zaimot Dievu un melot. Taču cerēt uz svētlaimi debesu valstībā varēja tikai tie izredzētie, kas nemitīgi sargā savu dvēseli no velna ietekmes, attīrās no grēkiem, pilda dievbijīgus darbus, kuri būtu mūžīgās dzīvības vērti, ir uzticīgi baznīcai un, galvenais, nesavtīgi tic Dievam. Pastarās tiesas gaidās vieni krita izmisumā, citi – priecājās, bet lielākā daļa cilvēku baidījās no Dieva dusmām un cerēja uz tā piedošanu, dzīvojot nežēlīgā dvēseliskā sasprindzinājumā, nešauboties, ka katra vēlme, darbs, doma drīzumā tiks likta uz svaru kausa. Ticīgo, kas jau tā uztvēra katru lietu kā pārdabisko spēku izpausmi, domāšanā vairs nebija apturama apslēpto Dieva zīmju – “jaunās dienas” vēstnešu, kas izgaisinātu “šīs pasaules nakti”, – meklēšana. Dzīvei zuda ierastā jēga un kontūras. Lībekas

baznīcas "Nāves deju" paskaidroja šāds teksts.

Spredikotājs: Labās radības, nabadzīgie un bagātie,

Skatieties šajā spogulī, jaunie un vecie,

Un domājiet par to, ka
Neviens neizvairīsies no
Nāves, ko mēs te redzam.

Ja mēs izdarīsim daudz laba,

Tad mēs varēsim būt ar Dievu

Un varēsim cerēt uz labu atalgojumu,

Un, mīlie bērni, gribu dot padomu:
Lai jūs neuzvarētu lepnība,

Bet pārņemtu gudriba un skais-
tuma izjūta,

Jo nāve tik un tā drīz parādīsies.

Nāve: Es aicinu uz deju visus:

Pāvestu, imperatoru un visas ra-
dības –

Bagāto, nabago, lielo un mazo.

Nāciet un neskumstiet!

Visos laikos domāja,

Ka, ja labie darbi glabāsies dvēselē,
Tad tie uzreiz pārvarēs grēkus.

Bet jums ir jādejo manas stabules
skaņās!

Visur brieda neapmierinātība ar Kristus "vietniekiem" Zemes dzīvē – Romas pāvestiem, kas iestiguši greznībā un izvirtībā. Vācijā domāja, ka tie ir viņi, kas, sildot rokas uz vācu aristokrātijas ķildām, pilsētu un bruņinieku konfliktiem, pārvērtuši sašķelto zemi par savu ienākumu avotu. Tieši pāvesti kopā ar pagrimušajiem klerikāļiem vainojami tautas degradācijā, tikumības krīzē, nekaunīgo atlaidu tirdzniecībā. Ja

Kristus atkal nonāktu uz zemes, teica pāvestu pretinieki, tad katoļi būtu tie, kas Viņu nodotu un sistu krustā.

Arvien lielāka tautas daļa juta, ka katoļu rituālu greznums netuvina cilvēkus Dievam, bet – tieši otrādi – traucē dzīvos sakarus ar to. Izplatījās uzskats, ka katoļi Dieva Vārdu iztulko nepareizi vai arī vispār nerunā par to. Vienīgais ceļš, kā atbrīvoties no grēkiem, – pašiem pievērsties Svētajiem Rakstiem. Katra cilvēka sirdī vajadzēja dzimt baznīcai, ko piepildītu ļaužu pārdzīvojumi. Pieauga tieksme iepazīties ar īsto Bībeles tekstu, ko lielākā daļa laju zināja tikai fragmentāri.

15. gs. beigās garīdzniecība jau bija tā sagravusi savu reputāciju, ka var runāt par dziļu tikumisku krīzi. Garīdzniekiem piederēja gaļas tirgotavas, krogi, publiskie nami, nemitīgi tika izdoti dekrēti, kas svētajiem tēviem aizliedza nodarboties ar savešanu un nodoties izvirtībā. Klosteri sāka atgādināt krogus, tur tika rīkotas orgijas un veikti uzbrukumi ar ieročiem rokās laupīšanas nolūkos. Nelikumīgi bērni bija pāvestiem Pijam II, Innocentam VIII, Jūlijam II un Pāvīlam III. Aleksandrs VI, Jūlijs II un Leons X bija slimi ar sifilisu. Pāvests Klements VII pats bija Džuliāno Mediči ārlaulības dēls. Kardināls Alidozio, ko savā aizbildniecībā bija ņēmis Jūlijs II, nolaupija kāda cienijama florencieša laulāto draudzeni un aizveda to uz Boloņu, kur viņš pildīja pāvesta legāta funkcijas. Daudzi kardināli neslēpa intīmas attiecības ar slavēto kurtizāni Impēriju, kā arī uzturēja

konkubīnes. Tauta dēvēja pāvestus par “viņu izvirtušo svētību” un kardinālus par “nekaunīgajiem suņiem”. Petrarka “Vēstulēs bez adresāta” rakstīja: “Laupīšana, vardarbība un saiešanās ar sievietēm – tādas ir izvirtušo pāvestu parastās nodarbības; vīri, lai neprotestētu, tiek izsūtīti; viņu sievas tiek pakļautas vardarbībai; kad tās kļūst grūtas, viņas tiek sūtītas atpakaļ, bet pēc dzemdībām atkal atņemtas vīriem, lai apmierinātu Kristus vietnieku iegribas.”

Romas senāta sekretārs Stefans Infesūra par pāvestu Sikstu IV rakstīja: “..12. augustā, ceturtdien, pulksten piecos naktī Siksts nomira. Šajā laimīgajā dienā visuvarenais Dievs parādīja savu spēku pār zemi, atbrīvojot kristīgo tautu no tādas visbezdievīgākās un netaisnīgākās ekselences, kura nepazīna Dieva bijāšanu un kurai nebija ne mazākās noslieces vadīt kristīgās tautas, nedz arī izrādīt līdzcietības ciešanas, bet kura atradās viscaur velnišķīgu juteklības, alkatības, greznības alku un tukšas godkāres varā..” Par viņu rakstīja arī tā: “Šis pāvests, kā tas ir visiem zināms un kā to apstiprina fakti, mīlēja zēnus un tika apsūdzēts sodomijas grēkā. Jo visiem ir zināms, ko viņš dāvāja zēniem, kas pakalpoja viņam guļamistabā; viņš ne tikai deva tiem dāvanas vairāku tūkstošu dukātu apmērā, bet arī atļāva tos iecelt kardināla kārtā un dāvināt tiem bīskapiju beneficijus.”

Siksta IV mantinieks bija Innocents VIII (*Innocent VIII*, 1484–1492), kurš pāvesta krēslā nonāca, uzpircis kardinālus. Par Jāni XXIII klīda baumas, ka viņš, būdams kar-

Fra Andželiko. Noņemšana no Krusta.
1438./40. g.

dināls, laupījis godu 200 sievietēm, atraitnēm, meitām, kā arī daudzām mūķenēm. Pāvilam III jaunībā vajadzējis bēgt pēc tam, kad viņš bija izvarojis kādu dižciltīgu dāmu. Bonifācijs VIII esot par mīļākajām padarījis divas savas radnieces. Šādu piemēru nav mazums.

1492. g. Innocentu VIII nomainīja Aleksandrs VI (*Alexander VI*, 1492–1503) Bordža (it. *Borgia*, sp. *Borja*), kurš kļuva slavens ar savu izvirtību un nelietīgajiem pēcnācējiem. Par tikumiem, kas valdīja Aleksandra VI laikā, savā dienasgrāmatā raksta viņa ceremonijmeistars Johanness Burhards. Viņš ar sašutumu vēstī par kardinālu un citu amatu iztirgošanu, nevēlamu cilvēku nogalināšanu utt., piemetinot, ka, “ja Dievs to pieļaus, tad šāda degradācija nonāks līdz mūkiem un ordeņu brāļiem, kaut arī jau tagad pilsētas klosteri ir kļuvuši par netiklības perēkļiem un neviens tam nepretojas”.

Bordžu dzimta (ģerbonis – sarkans vērsis) Itālijā bija ieradusies

Pinturikjo. Pāvests Aleksandrs VI Bordža.
Fragments. 1492.–1495. g.

15. gadsimtā. Inkvizīcijas vectēvs un pirmais pāvests no šīs dzimtas bija Kaliksts III (*Calixt III*, 1455–1458), kas šo vietu ieguva ilgu intrigu un nodevības ceļā. Šis amats pavēra ceļu viņa radnieku karjerai. Viņa brāļadēls Rodrigo kļuva par otro cilvēku aiz pāvesta. Rodrigo ilgu laiku bija tikai viena mīļākā – aristokrāte Vanoca Katani (*Vanozza Catanei*), kas dzemdēja viņam četrus bērnus: Čezāri, Huanu, Hofi un Lukrēciju. Viņš kļuva bagāts, un, kad izvirzījās jautājums par jauna pāvesta ievēlšanu, naudas, lai uzpirktu kardinālus, pietika. Aleksandrs VI (Rodrigo Bordža) izmantoja savas meitas skaishtumu politiskiem mērķiem. Baumoja, ka vēlāk Lukrēcija esot sākusi dzīvot ar pašu pāvestu un saviem brāļiem Huanu un Čezāri. Nikns Alek-

sandra pretinieks bija Florences Sv. Marka klostera priors Džirolāmo Savonarola (*Savonarola*, 1452–1498), kurš atmaskoja pāvesta izlaidīgo dzīvi. Aleksandrs veikli izmantoja nesaskaņas starp Savonarolu un sinjoriju un safabricēja melīgu lietu. Pāvesta emisāri, kas ieradās Florencē, lietu pabeidza: Savonarolu 45 gadu vecumā izslēdza no baznīcas, pakāra un viņa liķi sadedzināja.

Šajā laikā klida baumas, ka Aleksandrs jau jaunībā esot stājies sakaros ar velnu, kas devis viņam iespēju kļūt par pāvestu. Kad liguma laiks beidzies, Aleksandrs esot nejauši noindējies ar indi, ko viņa dēls Čezāre pagatavojis nepaklausīgajiem kardināliem. Kad pāvests miris, viens no viņa tuvākajiem kalpiem iegājis Aleksandra slepenajā kabinetā un ieraudzījis velnu, kas, tērpies pāvesta drānās un sēžot pāvesta krēslā, esot teicis: "*Ego sum Papa* (Es esmu pāvests)."

Aleksandra VI dēls Čezāre (*Cesare*, 1475–1507) bija viltīgs, enerģisks un absolūti pašpārliecināts cilvēks. Viņš uzpirka divus slepkavas un nogalināja savu brāli Huanu, kļūdamas viņa vietā par armijas – baznīcas karaspēka – komandieri. Šai sakarā Čezāre rīkoja grandiozas medības Ostijā, uz kurām uzaicināja tēvu, māsu, visdažādākos galminiekus. Kāds laikabiedrs raksta: "Četras dienas viņi pavadīja Ostijas kalnos, brīvi nodoties miesas kārbām; vienas dzīres nomainīja citas, un tur valdīja tāda izvirtība, ko var izdomāt tikai viszemiskākā fantāzija. Atgriezušies Romā, viņi pārvērtā to par bordeli, zemiskuma svētnīcu. Nevar nemaz

uzskaitīt visas laupīšanas, slepkavības un noziegumus, kas katru dienu notika pāvesta galmā. Lai aprakstītu visas negēlības, cilvēka dzīve būtu par īsu.”

J. Burhards raksta: “Čezāre ar drudzainu steigu aplaupīja dzīvos un mirušos. Viņam lielākā bauda bija noskatīties cilvēku asinīs.. Kādu reizi viņš pavēlēja ierobežot Sv. Pētera laukumu, kur aiz iežogojuma sādina gūstekņus – vīriešus, sievietes, bērnus. Sēžot uz tīrasiņu rikšotāja, viņš jādelēja apkārt pa laukumu, nosēdams to ar liķiem, kamēr svētais tēvs un Lukrēcija uz šo skatu lūkojās no balkona.”

Tēvs Čezāri 1501. g. paaugstināja par hercogu, un viņš kļuva par Romanjas valdnieku. Lai nostiprinātu savu varu, viņš izprecināja māsu Lukrēciju Ferrāras valdniekam. Burhards par kāzām raksta: “Kāzas tika svinētas ar tādu greznību, kādu nepazīna pat pagāniskajā pagātnē. Vakariņās piedalījās visi kardināli un augstākie galma garīdznieki, turklāt katram no viņiem blakus sēdēja divas ielasmeitas, kuru vienīgais apģērbs bija caurspīdīgi apmetņi un ziedu virtenes. Pēc vakariņām piecdesmit ielasmeitu izpildīja dejas, kuras aprakstīt nav iespējams pieklājības jūtu dēļ, – sākumā vienas pašas, tad kopā ar kardināliem. Beidzot pēc Lukrēcijas signāla apģērbi tika nomesti un dejas turpinājās viņa augstības aplausu pavadībā. Vēlāk pārgāja pie citām izpriečām.”

Aleksandra VI un Čezāres mīļākais ierocis bija inde: lai iegūtu naudu, viņi bija nogalinājuši daudzus kardinālus. Populārs kļuva ap-

zīmējums “Bordžu inde”. Pēc pāvesta nāves viņa pretinieki uzbruka Čezārem. Viņu arestēja, bet viņam izdevās bēgt; vēlāk viņš kalpoja Navarras hercogam un gāja bojā kaujā.

Savukārt Lukrēcijas dzīvi Romā Burhards apraksta šādi: “..šodien viņa augstība, lai izklaidētu Lukrēcijas kundzi, lika ievest pāvesta pagalmā dažas ķēves un vairākus ugunīgus ērzelus. ..zviēdzot un cits citam kožot, ērzeļi, Lukrēcijas un svētā tēva, kas uz šo skatu noskatījās pa guļamistabas logu, aplausu pavadīti, apaugļoja ķēves.” Lukrēcija pāvesta galmā jutās kā mājās, lai gan sievietēm dzīvot tur bija noliegts. Lai Lukrēcijai nebūtu garlaicīgi, viņš deva tai iespēju piedalīties baznīcas vadības sēdē. Pāvesta meita, nogurusi no miesiskas izklaides, bieži, guļot gultā, lasīja konfidencialos vēstījumus. Dažkārt viņa pusizģērbusies vadīja sēdes.

Renesanse nebūtu iedomājama bez pāvestu gādības par literatūru un mākslu tādā mērā, ka šī interese sāka dominēt pār garīgo pienākumu veikšanu. Renesanses laikmeta pāvesti atdeva savas pozīcijas laikmeta humānistiskajam garam. Nikolajs V, kurš izgāja visus karjeras posmus, līdz kļuva pāvests, bija humānists. Intereses par klasisko pasauli mudināts, viņš remontēja Romas senās celtnes, tiltus, akveduktus un tempļus. Viņš šķīrās no personiskās bibliotēkas, lai dibinātu Vatikāna bibliotēku, kurai bija jāklūst par dārgumu glabātuvai nākamajām paaudzēm. Jūlijs II veltīja savu dzīvi tam, lai apvienotu pāvesta īpašumus Itālijā. Viņš bija mākslinieku aizbildnis

un pasūtīja Mikelandželo izrotāt griestus kapelai, kuru iepriekš bija uzcēlis Siksts IV. Tādu piemēru ir vēl daudz.

Šai sakarā svarīgi būtu pakavēties pie augstākajiem baznīcas hierarhiem – kardināliem – un viņu dzīves. 1510. g. Pado Kortēzi (*Cortesi*) publicēja darbu “*De cardinalatu*”, kuru veltīja pāvestam. Šā darba trīs daļās (*Ethikus et contemplativus*, *Oeconomicus* un *Politicus*) viņš apraksta ideāla kardināla tēlu: viņš runā par reliģisko nopietnību, morālo stiprumu un atbildību par savu vietu, privātajām un publiskajām interesēm, par sava amata cieņas apziņu un grūtajiem pienākumiem, par purpura apģērbu kā simbolu pienākumam aizstāvēt kristietību.

Cik tad īsti šai laikā bija kardinālu kolēģijas – svētā *Senatus* – locekļi? Šajā periodā bija 34 kardināli, no kuriem 12 bija ievēlēti pāvesta Jūlija II un 22 – viņa priekšteču laikā. Kardinālu grupa bija šaura elite, kas gadsimtu gaitā paplašinājās (pēc Trientas koncila – no 60 līdz 70 un vēl vairāk). 15. gs. laikā tika iecelts 171 kardināls, nākamajos 50 gados – 175. Amata pildīšanas ilgums kardināliem vidēji bija 10–15 gadu. Vismaz 5 kardināli bija pāvesta brāļadēli, 14 – ārzemnieki (6 spāņi un 7 franči); itāļi bija pārsvarā – daudzi no viņiem nāca no itāļu patriciešu un dižciltīgo dzimtām. Īpaši daudz radinieku kardināla amatā iecēla pāvests Aleksandrs VI. Daudzi kardināli bija 14–20 gadu veci. Kardinālu “paraugs” bija Čezāre Bordža, kas 1498. g. labprātīgi atteicās no kardināla goda,

saistot savu godkāri ar citiem mērķiem.

Kardināli darīja visu, lai nodotu baznīcas īpašumu draugiem un radiniekiem, vai arī, iztirgojot vietas pilsētās, diecēzēs, abatijās, rūpējās par savas dzimtas interesēm. Kardināli piedalījās karnevālos, masku ballēs, spēlēs, visādās draiskulībās, kā arī seksuālās izvirtībās. Daudziem kardināliem bija bērni, kurus arī vajadzēja nodrošināt ar baznīcas īpašumu. Vēlākajam pāvestam, kardinālam Alesandro Farnezem (*Alessandro Farnese*), kurš kardināla amatā tika iecelts 25 gadu vecumā, bija vismaz četri dēli. 1506. g. kūrījas hronists, rakstot par kāda kardināla nāvi, apgalvoja, ka tā saistīta ar viņa seksuālajām izlaidībām: “*..ex nimio, ut dicunt, coitu.*” Par tikko mirušo kardinālu Benedeto Akolti (*Benedetto Accolti*) viņa ārsts rakstīja, ka viņš “visa gada garumā pārmērīgi dzēra”, sagājās ar daudzām sievietēm “un arī naktī, kad viņš nomira, viena atradās viņam blakus”.

Kardināla amats bija ļoti ienesīgs, jo, tajā atrodoties, varēja saraust lielas bagātības. Pēc savas nāves 1491. g. kardināls Balua (*Balua*) atstāja 100 000 dukātu, bet kardināls Ludoviko (*Ludovico*) 1565. g. – pat 200 000–300 000 dukātu. Daudzu citu kardinālu bagātības bija kļuvušas leģendāras. Rodrigo Bordža 36 gadus ieņēma kardināla amatu un sakrāja tādu bagātību, ka pāvesta vēlēšanās spēja nopirkt sev vajadzīgās balsis. Viņa īpašumi bija izkaisīti pa visu Eiropu, un katra no beneficijām ienesa no vairākiem dučiem līdz daudziem tūkstošiem du-

kātu gadā. Rodrigo šos īpašumus nodeva savam dēlam Čezārem, kurš, atteicies no amata, tos savukārt nodeva Bordžu dzimtas pārstāvim Džovanni.

Vēlākos laikos situācija būtiski nemainījās. Pat Trientas koncils neatstāja jūtamas pēdas tirdzniecībā ar ienākumiem un ienesīgām garīdznieku vietām. Vēl vairāk, ienākumi pieauga, pat pārmērīgi nepalielinoties kardinālu skaitam. Kardināli jau sen neatšķīra privāto un baznīcas mantu. Nonāca pat tik tālu, ka kardinālu sāka dēvēt par “amatu un ienesīgu vietu arsenālu”.

Jānorāda, ka amatnieku ienākumi Romā gada laikā bija daži duči dukātu; Venēcijas sūtnis, lai varētu dzīvot atbilstīgi rangam, saņēma 2000 dukātu. Kardinālu minimālais gada ienākums laikā no 1471. līdz 1484. g. bija 4000 dukātu, faktiski gan tas bija daudz lielāks. Piemēram, Aleksandra VI laikā kardināli Džuliāno della Rovere (*Giuliano della Rovere*) un Marko Kornāro (*Marco Cornaro*) saņēma apmēram 20 000 dukātu. Tie ir aptuveni aprēķini, īstenībā viņi saņēma vēl vairāk. 1571. g. Šarls de Gīzs (*Charles de Guise*) ieguva 130 000 skudi (*scudi*), Ipolito d'Este (*Ipolito d'Este*) un Alesandro Farneze – no 60 000 līdz 80 000 skudi. Par Farnezi 1565. g. rakstīja: “*Praepotens divitiis et clientelis* (izcils dievišķajās un darījumu lietās).” Savas dzīves pēdējā gadā viņš jau ieguva apmēram 120 000 skudi gadā. Par šiem milzīgajiem līdzekļiem (viņa garderobes vērtība vien bija 100 000 skudi) Farneze uzcēla villu Palatina kalnā un Jēzus

baznīcu; 1576. g. viņš aizdeva Francijas karalim 40 000 skudi un piešķīra 100 000 skudi brāļameitai kā pūranaudu (tā veidoja trešo daļu no pūra).

Šāda bagātība bija tikai dažu varēnu kardinālu privilēģija. 16. gs. sākumā trešās daļas kardinālu ienākumi bija 2000–3000 skudi gadā; pēc Trientas koncila tiem bija jāsamierinās ar dažiem simtiem skudi gadā: 520 skudi saņēma Džūlio Antonio Santiro (*Giulio Antonio Santiro*) un 850 skudi – Felīce Pereti (*Felice Peretti*). 1531. g. kāds teica, ka esot “tik nabadzīgi kardināli, ka tiem jānomirst bada nāvē”.

Kardinālu pilis bieži izskatījās kā valdnieku galmi, kur uzturējās draugi, līdzstrādnieki, sekretāri, kalpotāji,

Sandro Botičelli. Pietā. 15. gs. beigas

rokašpuiši, pavāri utt., kā arī bieži viesojās muzikanti, gleznotāji, astrologi, dažādie radnieku un liekēžu bari. 1527. g. Romā katru dienu kopā ar kardinālu pusdienoja no 45 (Kajētānam) līdz 306 (Farnezem) cilvēki; desmit no divdesmit pieciem kardināliem bija vismaz 150 cilvēku svīta un tikai četriem – mazāka par 100 personām. Daudziem mājas saimniecībā ietilpa vairāk nekā 500 kalpotāju. 15.–16. gs. kardināla galmā bija vidēji ap 150 cilvēku; viņus sauca par “mutēm”. Tas bieži radīja sarežģījumus. Piemēram, Frančesko Gonzaga (*Francesco Gonzaga*) 1461. g. septiņpadsmit gadu vecumā kļuva par kardinālu; viņam bija jāpārvar lielas grūtības, līdz viņš Romā atrada savam 80 cilvēku lielajam galmam pili dzīvošanai. Čezāre Bordža mājsaimniecībai izlietoja 1500 dukātu mēnesī. Farnezes galms patērēja 30 000 skudi (no tiem 18 000 pārtikai) mēnesī. Ceļojumiem kardināli izlietoja veselus zelta kalnus. Bieži tika celtas greznas villas un vasaras rezidences. Kardināls Barnardo Salviati (*Barnardo Salviati*) izlietoja 40 000 skudi savas pils izgreznošanai. Tas ir tīrais sākums, ja zināms,

ka Farneze pils celtniecībai 1549. g. izdeva 250 000 skudi. Kardināli restaurēja senas pils un cēla jaunas baznīcas. Romas greznums renesansē nav iedomājams bez bagātajiem pasūtītājiem, bez kardinālu un pāvestu finansiālā spēka.

Kardināli iemiesoja sevī bagātību, viņi demonstrēja spēku un varu. Nauda noteica to, ka kardināli bija mākslas un kultūras mecenāti, finansēja reliģiskās un žēlsirdības iestādes. Daži nodevās azarta spēlēm (dažkārt viens otrs kardināls var karā nospēlēja vairākus tūkstošus dukātu). Citi uzpirka mākslas darbus, dārgus audumus un rotaslietas.

Kardinālu dzīve deva pamatu reformācijai, jo acīmredzama bija krīze *in capite* un *in membris*. Pījs II izstrādāja kūrijas reformu programmu, kurā mēģināja ierobežot kardinālu svītu ar 60 (vēlāk – pat 40) personām, aizliedza tām piedalīties medībās, pasaulīgās mūzikas koncertos, ierobežoja jātnieku pavadītāju skaitu (svētkos – ne vairāk kā ducis) utt. Citi mēģināja ierobežot azarta spēles, līdzdalību turnīros, masku ballēs, teātra apmeklējumus u.c.

VI. RENESANSE

15. gs. izveidojās jauna kultūras sistēma, ko apzīmē ar jēdzienu “renesanse” un “humānisms” palīdzību. Kopš parādījās J. Burkharta (*J. Burckhardt*) slavenais darbs “Renesanses kultūra Itālijā” (*Die Kultur der Renaissance in Italien*), 1860) – darbs, kurā viņš aplūkoja šo kultūru kā “modernā cilvēka māti un dzimteni”, – tās pētniecība neapstājas. Burkharts renesansi vērtēja kā savdabīgu vēstures periodu Eiropā. Tā vispirms guva izpausmi tēlotājmākslas jomā, kas ap 1500. g. Itālijā (Leonardo, Mikelandželo, Rafaēls) un Vācijā (Dīrers, Grīnevalds) sasniedza nebijušus augstumus, kopumā veidojot veselu parādību un norišu kompleksu.

Viduslaikos kultūras ziņā dominēja Francija, vēlāk arī Vācija, taču 15. un 16. gs. vadošo lomu pārņēma Itālija. Šis fakts savā ziņā ir paradokss, jo 14. gs. beigās un 15. gs. tā nebija vairs tik bagāta kā iepriekš. Šī zeme pārdzīvoja saimniecisku krīzi, kas ilga divus gadsimtus. Itālija bija sadalīta sīkās valstiņās, ko satricināja iekšējie konflikti un savstarpējie kari.

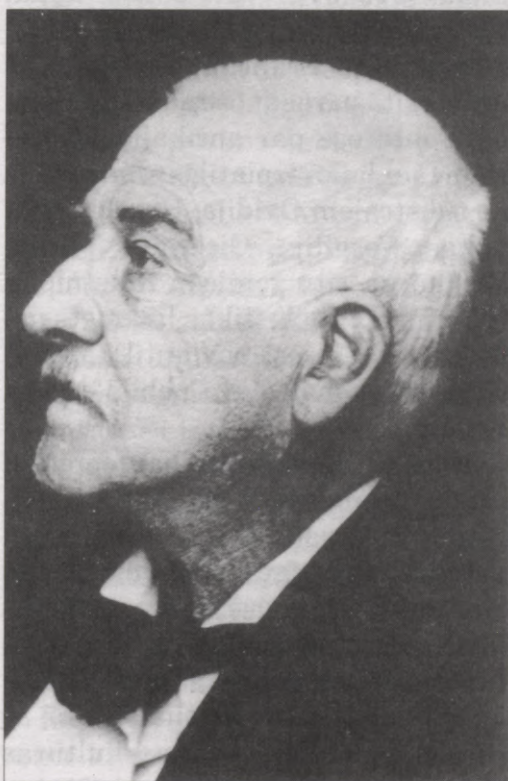
Mūsdienu zinātne piedāvā šādu laikmeta periodizāciju.

- Protorenesanse – 1250–1330
- Trečento – 1331–1400
- Agrā renesanse (kvatročento) – 1401–1500

- Augstā renesanse (činkvečento) jeb “klasiskais stils”, jeb “zelta laikmets” – 1501–1525

Tiek piedāvāta arī šāda periodizācija.

- Agrā renesanse – 1420–1500 (ar centru Toskānā)
- Augstā renesanse – 1501–1530 (ar centru Romā)

Jakobs Burkharts (1818–1897)

• Vēlīnā renesanse jeb manierisms – pēc 1530 (ar centru Venēcijā)
Pastāv arī citi periodizācijas varianti.

a. RENESANSES SĀKUMI

Renesanses jēdziens

Mūsdienu vēsturiskajā literatūrā raksta par “Karolingu renesansi” – pārsteidzošu garīgās aktivitātes uzliesmojumu Francijā un Vācijā Kārļa Lielā (miris 814) un viņa tiešo pēcteču laikā; raksta arī par “Otonu renesansi” – literāro un māksliniecisko strāvojumu uz austrumiem no Reinas, virzienu, kas aizsākās Oto Lielā (912–973) valdīšanas laikā; vēsturnieki min arī 12. gs. renesansi galvenokārt Francijā, kur līdz ar universitāšu rašanos radās pastiprināta interese par antīkajiem autoriem (šai laikā izplatījās simtiem, ja ne tūkstošiem Ovidija, Horācija, Senekas, Vergilija, Cicerona, Plīnija Vecākā un citu romiešu rakstnieku rokrakstu): sholastikas laikmets neizskauda interesi par antīko literatūru, un Romas slava nebija zudusi nebūtībā.

Kopš 18. gs. apgaismības teorētiķu laikiem renesansi un humānismu saprot kā kustību, strāvojumu (un arī tam atbilstīgu dzīvesveidu), kas kopumā izsaka novēršanos no viduslaikiem, to “pārvarēšanu” un signalizē par “jauno laiku” sākumu. Kopš 14. gs. renesanse attīstījās Itālijā ar centru Florencē kā jauna kultūras pašapziņas forma, kas saistīta ar antīkās literatūras un mākslas “at-

dzimšanu” (1550. g. Džordžo Vazāri (*Giorgio Vasari*, 1511–1574) runāja par *rinascita* vai *rinascimento*). 15. gs. beigās tā aptvēra arī citas Eiropas zemes. Vēlāk šo izšķirīgo posmu Eiropas vēsturē nosauca par renesansi (franču vārdu *renaissance* jau 1553. g. lietoja P. Belons; no jauna to sāka lietot 17. gs. beigās). Tādējādi mūsdienās visur izmanto franču terminu “renesanse”, lai apzīmētu 14.–15. gs. mākslā un literatūrā notiekošos procesus Itālijā (ar to saprotot nevis politisku, bet tikai ģeogrāfisku procesu), turpretim paši laikabiedri to dēvēja citos terminos – par “atjaunošanu”, “atdzimšanu”, “pamošanos”, “otro uzplaukumu”. Paolo Džovio (*Paolo Giovio*) 1546. g. nosauca 14. gs. par “laimīgu gadsimtu, kurā valdīja sajūsma par latīņu rakstības atdzimšanu (*renatai*)”.

Sākumā svarīgāko vietu renesanses kultūrā ieņēma daiļliteratūra, taču, pateicoties izglītības izplatībai, jaunais domāšanas veids ātri izgāja ārpus literatūras ietvariem. Tika izvirzīts mērķis pārveidot, pa jaunam noformēt visu cilvēku, radīt izglītota indivīda tipu.

Renesansei ir īpašas attiecības ar vēstures periodizāciju pa laikmetiem. Tas bija pirmais periods, kura pārstāvji apzinājās sevi kā laikmetu un paši deva sev nosaukumu, vadoties pēc sava stāvokļa attiecībā pret citiem laikmetiem. Šis vārds rezumēja vismaz divus gadsimtus ilgo vēsturi, atbilstīgi kurai viduslaikos iedibinājās paradums uzzināt kaut ko jaunu par cilvēku un kultūru, salīdzinot to ar antīkajā laikmetā uzkrāto kultūras pieredzi un to “atdzi-

vinot". Zīmīga ir pašdefinīcijas tieksme caur pagātņi, t. i., vēlēšanās noteikt sevi, salīdzinot ar kaut ko vērtīgu un svarīgu senajā pasaulē, kas kādreiz ticis aizmirsts un tagad atjaunots, restaurēts, atsaukts no nebūtības. Aizmirstības laikmets, kas bija pastāvējis ļoti ilgi – apmēram tūkstoš gadu –, tika nosaukts par viduslaikiem.

Līdz ar to laikmeti tika sarindoti cits pēc cita, tie tika vērtēti no cilvēka darbības, tās nozīmes un jēgas viedokļa. Tas bija principiāli jauns laika novērtējuma un aplūkojuma veids. Pagāniskajā apziņā laiks bija dabas parādība, kas virzās līdz ar diennakts apriti un gada ciklu, tam bija pakļauta tā cilvēka dzīve, kurš pavasarī apsēj laukus un rudenī novāc ražu. Šādā apziņā bērība bija dzīves rītausma, vecums – tās noriets. Kristīgajā izpratnē laiks pieder Dievam, tas iegūst virzību, kļūst par vektoru, kas virzās no pasaules radīšanas līdz pastarai tiesai, kad beigsies šīs zemes esamība. Kristietības pamats ir Zemes laika pretstatīšana mūžībai: uz Zemes nav jēgas nekam, ja tas nesakrīt ar Dieva nodomiem. Katrs notikums šai pasaulē cilvēkam ir jāizvērtē no vertikālā atskaites punkta un jāorientē savs skats uz debesīm.

Renesanses laikmeta mākslinieki atklāja perspektīvu, kas orientēja skatītāju uz gleznas iekšieni, uz tajā atklāto horizontālo plānu. Šā atklājuma rezultātā cilvēka zemes dzīves izpratne ieguva lielāku patstāvību, paplašinājās viņa laika un telpas robežas. Tas, kurš izšķiras runāt par laikmetiem, uzņemas atbildību pa-

darīt cilvēku darbu un rīcības vēsturi par laika mēru.

Problēmu rada tas, ka laikmetu, kas pirmo reizi sevi apzinājās par laikmetu, daudzi mūsdienu vēsturnieki par tādu neatzīst, jo tas ilga visai īsu laiku – apmēram trīs gadsimtus. Vēsturnieki uzskata, ka sociāli ekonomiskajā jomā sabiedrībā nekas būtiski nemainījās, pārmaiņas skāra tikai nelielu ļaužu slāni un tāpēc renesanse nevar tikt atzīta par atsevišķu laikmetu. Pārmaiņas bija, bet tās notika apziņas, mākslas, izglītības un tamlīdzīgās jomās, tomēr tās bija tik radikālas un svarīgas, ka veco viduslaiku ietvaros dzima jauns cilvēks, kas radīja renesanses kultūru.

Ar renesansi plašā nozīmē saprot izglītības ekspansiju, bez kuras nekāda atdzimšana nav iespējama. Šīs izglītības nesēji bija pilsētu iedzīvotāji. Itāļu pilsētu sabiedrībai bija raksturīgs tas, ka tajā birģeru slānis neatradās konfliktā ar aristokrātiju (pretēji, nekā tas bija pilsētās uz ziemeļiem no Alpiem), kuru uzskatīja par vadošo sabiedrības spēku. Itālijas pilsētās dižciltīgo un birģeru attiecības sasniedza noteiktu sintēzi. Renesanses izglītības pasaulē attīstījās jaunā "gara aristokrātija", kas nebija atkarīga no dzimšanas kārtas un kas balstījās uz personisko veikumu. Itāļu sabiedrība deva iespēju straujai un ievērojamai augšupejai, ko indivīds varēja panākt un arī panāca, izmantojot paša sasniegto.

Kāpēc tieši Itālija kopumā un Florence kļuva par jaunās kustības šūpulī? Par to mūsdienās tiek izteikti dažādi viedokļi.

1. Itālijā saglabājās redzamas un taustāmas atmiņas par savu aizgājušo laiku varenību (piem., drupas), kas tālaika dzīvi saistīja ar pagātni. Renesanses laikmetā pieauga interese par Senās Romas civilizāciju, kas stimulēja domātājus atdarināt klasiskās kultūras paraugus.

2. Galvenajam viduslaiku intelektuālajam spēkam – sholastiskajai filosofijai – Itālijā nebija lielas ietekmes. Kaut arī daudzi itāļi bija sla-

Petrarka savā kabinetā. *Miniatūra.*
Detaļa. 14. gs. vidus

veni teologi, tie galvenokārt darbojās Ziemeļeiropā (piemēram, Akvīnas Toms). Renesanse Itālijā 14. gs. aizpildīja intelektuālo vakuumu.

3. Florences sociālā stabilitāte bija atkarīga no tās republikāniskās pārvaldes saglabāšanas, tāpēc dabiska bija laikabiedru vēršanās pie republikāniskās Romas (vēstures, literatūras, valodas un citu kultūras nozaru) izpētes.

4. Florences ekonomiskais uzplaukums radīja brīvo laiku un līdz ar to arī vajadzību pēc literatūras un mākslas. Kultūras un tēlotājmākslas mecenātismu florencieši uzskatīja par labu bagātības “pārpalikuma” izmantošanas veidu.

5. Līdz ar Bizantijas krišanu sākās grieķu valodu protošo intelektuāļu ienākšana Rietumos. Itālija atradās tuvu Konstantinopolei, un daudzi bēgļi no tās apmetās Florencē. Grieķu mākslas atdzimšana bija neizbēgama, tā radīja arī interesi par grieķu klasiku kopumā.

Kā renesanses cēloņi tiek minēti arī citi faktori.

Frančesko Petrarka

Dažkārt renesanses sākumu saista ar kādu precīzu datumu, proti, ar 1341. gada 8. aprīli, Lieldienām. Šajā dienā Romas pilsētas senators Kapitolija pakalnā ar lauru vainagu kronēja Frančesko Petrarku. Senatnē tā tika godināti antīkās pasaules dzejnieki, šī ceremonija nebija notikusi daudzus jo daudzus gadsimtus. Dzejnieks detalizēti bija pārdomājis visas šīs norises nianšes, un senās

tradīcijas atdzimšana bija kļuvusi par faktu.

Petrarka visvairāk var pretendēt uz to, ka bija pirmais renesanses laikmeta cilvēks. Līdzīgi savam vecākajam laikabiedram Dantem, viņš bija florencietis, kaut arī bija dzimis netālu no tās – Areco pilsētā. Lai gan Petrarka bija izraidītā dēls, tas viņam atšķirībā no Dantes nesagādāja garīgas mocības. Jau būdams slavens dzejnieks, 1350. g. viņš noraidīja Florences daiļrunīgo vēstījumu ar piedāvājumu atgūt pilsonību. Petrarkam tā nebija vajadzīga, jo viņš jutās kā pasaules pilsonis. Viņš mainīja savu apmešanās vietu Itālijas pilsētās pēc paša vēlēšanās. Kad Petrarkam pārmeta, ka viņš pieņem nežēlīgu tirānu viesmīlību, viņš atbildēja: „..tas tikai šķiet, ka es dzīvoju pie valdniekiem, īstenībā viņi dzīvo pie manis.” Dzejnieks jutās brīvs no ikdienišķajām rūpēm, dzīvojot pasaulē, kuru mīlēja un pētīja. Petrarka bija cilvēks, kas daudz ceļoja, un tieši šī īpašība ļoti atbilda jaunajam garam.

Krusta karu laiks bija beidzies, 1291. g. krita pēdējais kristiešu cietspēks Austrumos Akra. Līdz Lielajiem ģeogrāfiskajiem atklājumiem vēl bija divi gadsimti, taču gan misionāri, gan tirgoņi devās jaunu zemju meklējumos. Piemēram, Marko Polo bija sasniedzis Ķīnu, un Kolumbs vēlāk izmantoja viņa piezīmes par šo ceļojumu. Ceļojumi kļuva par kultūras apziņas faktu, bet stāstījumi par tiem – par literāru notikumu.

Šajā laikā ļaužu iztēli sāka nodarbināt tālās zemes, kas pirmām kār-

tām solīja bagātību un jaunas preces. Petrarka nenodarbojās ar tirdzniecību, viņš nebija darījumu cilvēks un nepiederēja ne pie vienas profesijas veicējiem. Tēvs gribēja, lai dēls turpinātu viņa lietu un kļūtu par juristu, bet dēls nepabeidza universitāti un aizrāvās ar Vergiliju un Ciceronu. Viņš it kā nevēlējās pamest skolas solu, proti, trīvjū (gramatika, retorika un dialektika jeb loģika), kas skolās un universitātēs bija tikai sākotnējā apmācības pakāpe un deva pamatzināšanas filoloģijā. Petrarka tā aizrāvās ar studijām, ka vairs negribēja pamest antīkos klasiskus, lai nodotos kādai profesionālajai darbībai. Viņš turpināja pilnīgot to, ko visi uzskatīja par pamatzināšanām. Tēvs esot sadusmojies uz dēlu un iesviedis Vergilija un Cicerona grāmatas ugunī. Tikai redzot raudošo dēlu, viņš izrāvis sacerējumus no liesmām.

Petrarka neatklāja antīko pasauli, tās bija vārda burtiskā nozīmē triviālas zināšanas. Vieniem to apgūšana noslēdzās jau skolas solā, turpretim Petrarkam antīkā pasaule kļuva par visas darbības saturu, un tās izpratni viņš centās novest līdz pilnībai. Svarīgi bija tas, ka laikabiedri bija spējīgi novērtēt šādu filoloģisku varoņdarbu. Tā arī bija jaunā laika pazīme, agrajos viduslaikos šādu pielūgsmi varēja novērtēt kā ķecerību. Turpretim Petrarkam šī nodarbošanās nesa slavu un vairākas baznīcas sinekūras – amatus, kuri viņam praktiski nebija jāpilda (formāli viņš kļuva par garīdznieku), bet kuri deva prāvus līdzekļus iztikai. Savu augsto baznīcas un pasau-

līgo aizbildņu vārdā viņš pildīja daudz diplomātiskās funkcijas, kuras deva iespēju apmeklēt Romu, Neapoli, Prāgu, Parīzi un citas ievērojamas vietas. Pildīt kādu misiju viņam bija pa prātam, jo tā deva iespēju redzēt un uzzināt ko jaunu, atklāt sev jaunus telpas horizontus.

Kultūras atmiņā īpaši saglabājies kāds leģendārs notikums – Petrarkas uzkāpšana Vantu kalnā (*Monte Ventoso* – “Vējainajā”) 1336. gada aprīlī. Bieži vien to piemin kā pirmo ceļojumu vēsturē, kas bija saistīts nevis ar kāda konkrēta mērķa sasniegšanu, bet lai vienkārši aplūkotu apkārtējo skaistumu no 1912 m augstuma. Petrarka rakstīja: “Šodien es uzkāpu visaugstākajā kalnā mūsu apvidū, ko ne bez pamata sauc par Vėjaino, tiecoties tikai pēc vēlmes ieraudzīt tā unikālo augstumu.” Šādu Petrarkas fragmentu sakarā pētnieki jau sen ir pierādījuši, ka daudzas Petrarkas vēstules īstenībā ir literāri sacerējumi, tāpēc tiek apšaubīts, ka dzejnieks, uzkāpis tik augstā kalnā, spētu vakarā vēl mierīgi rakstīt. Taču vienlaikus atklājas tas, ka tāpēc vēl jo vairāk pārdomāta ir bijusi viņa uzkāpšana kalnā, un nav īpašu šaubu par to, ka tas tiešām ir noticis. Šīs akcijas vienīgais mērķis bija redzēt. Turklāt tā bija simboliska analogija, jo sena leģenda vēstīja, ka Maķedonijas valdnieks Filips kāpis Tesālijas visaugstākajā kalnā, lai vienlaikus varētu ieraudzīt divas – Adrijas un Melno – jūras. Savu uzkāpšanu Alpu kalnā viņš saista arī ar Augustīna garīgo pacelšanos “Grēksūdē” – sacerējumā, kuru Petrarka nemitīgi turēja pie sevis.

Nokāpis no Vantu kalna virsotnes, Petrarka devies uz savām mājām Sorgi upes krastā, kas bija samērā nomaļa vieta (franciski to sauca par Voklīzu – “Noslēgtu ieleju”). Viņš dzīvoja Francijas dienvidos, Aviņonas tuvumā, kur no 1309. g. atradās pāvesta rezidence (pāvesta Aviņonas gūsts ar nelieliem pārtraukumiem ilga līdz 1377. g.). Tur darbojās pāvesta kūrīja un pulcējās daudz ļaužu no visas Eiropas. Tā bija rūpju pilna dzīve, kas Petrarkam nebija tīkama, bet šajos pasākumos vajadzēja piedalīties, lai pārstāvētu savu aizbildņu – bagātās Kolona saimes intereses. Dzejnieks izteicās, ka salīdzinājumā ar šo Babiloniju viņš dod priekšroku Voklīzai, kur pirmo reizi esot pabijis kā bērns un vēlāk nemitīgi atgriezies līdz pat 1375. g., kad Simtgadu kara likstas viņu no Francijas aizdzina.

Petrarka bija ne tika ceļotājs, bet arī vientuļnieks. Arī šajā kvalitātē viņš bija jauna tipa cilvēks. Petrarkas vientulība nav norobežošanās vai novēršanās no pasaules, bet vēlme uzmanīgi un distancēti to aplūkot. Ārējās dzīves perspektīvas paplašināšanās procesam atbilst iekšējās dzīves dziļuma intensitātes pieaugums. Tas bieži saistīts ar dvēseles šķelšanos, ko sauca par akīdiju (*accidia*); to Petrarka bieži pārdzīvoja. Viņam vientulības vēlme bija saistīta ar tieksmi redzēt pasauli pēc iespējas plašāk un dziļāk.

Salīdzinot sevi ar lielajiem senatnes rakstniekiem, Petrarka centās ne tikai paaugstināt savu statusu, bet arī atrast jaunus argumentus par labu dzejai. Viņš gribēja poēzijas at-

dzimšanu padarīt par vispāratzītu un rituāli nostiprinātu faktu un nolēma sev piešķirt dzejnieka lauru vainagu. Petrarka jūta, ka viņam ir tiesības uz šo slavu. 1340. g. septembrī viņš saņēma vienlaikus divus ielūgumus ar kronēšanas piedāvājuma vietu – no sholastiskās teorijas centra Parīzes un no Romas, kas lepojās ar savu pagātņi, kaut arī bija drupu pārpilna. Petrarka, domājot ne tikai par poēzijas, bet arī par Itālijas slavu, izvēlējās Romu. 1341. g. 8. aprīļa ceremonija bija skaista un svinīga, Petrarku sveica vispirms Romas senators, tad Kolonu dzimtas galva. Dzejnieks atbildēja ar iepriekš sagatavotu runu, kuru veidoja kā komentāru Vergilija “Georgiku” divām rindiņām:

“Bet mani velk pa Parnasa tukšnesīgajām nogāzēm
Salda mīlestība.”

Nogāze, teica Petrarka, ir simbols pacelšanās grūtībām, tukšnesīgums – Romas pagrimums, saldā mīlestība – vienīgais, kas dod iespēju uzvarēt grūtības, jo tikai tas pacelsies līdz virsotnei, kuru virzīs augšupejas mīlestība, darbs un cerība, ka tas viss nepaies bez pēdām Itālijas slavai. Petrarka sāka uzrunu ar lūgšanu Dievmātei un, to pabeidzis, procesijas priekšgalā devās no Kapitolija uz Sv. Pētera katedrāli, kur saņemto vainagu nolika uz altāra.

Antīkais rituāls notika ar kristīgo simbolu palīdzību. Petrarka bija pirmais renesanses cilvēks, kas centās samierināt antīko pasauli ar kristietību. Viņš svārstījās starp viduslaiku dievbijību un pagāniskās pasaules dzīvesprieku. Rituāls bija zīme un

Andrea del Kastanjo. Petrarka. Viena no Karduči villas fresku figūrām. 1450./51. g.

norādījums, lai izceltu nākamo laikmetu: dzejnieks nepiedāvāja burtiski atgriezties antīkajā pasaulē, viņa nolūks bija to atdot kristīgajai apziņai. Viena kultūra nenoliedza otru, radās sintēze.

1341. g. Petrarkam sākās smaga dvēseles krīze, 1342. g. viņš aizbēga uz savu iemīļoto Voklizu, kur pabeidza sava sacerējuma “Mans noslēpums” (“*Secretum*”) pirmo variantu (viņš to papildināja līdz pat 1358. g.). Petrarka šaubījās, vai pasaulīgā slava un panākumi ir patiesi, viņš bija

pārliecināts, ka jāpastāsta par savu ceļu un ka viņam ir tiesības izteikt savas šaubas un runāt par "slepeno ciņu" savā dvēselē.

Pārorientācija

Renesansē cilvēks it kā atvēra acis un paskatījās sev apkārt. Tas vairs neraudzījās uz debesīs notiekošajām mistērijām, ne arī zem viņa esošajām ugunīgajām elles briesmām un arī vairs negremdējās sevī, lauzot galvu par savas izcelsmes likteņa jautājumiem un vēstures miglainajām determinantēm. Cilvēks sāka tiekties aptvert un izzināt Zemi kā savu īpašumu, kas viņam sagādā estētisku baudījumu, – pirmo reizi kopš antikās Grieķijas laikiem. Renesanse bija strikti orientēta uz šīs zemes pasauli, un tas līdzās pozitīviem momentiem ietvēra sevī arī daudz negatīvā: vienotas reliģiskās ainas zudumu, bailes no jaunā, nedrošības un sašķeltības izjūtu. Augstprātībai un iedomībai pretmets bija kritiens bezdibenī, ilgām pēc paradīzes – ceļš uz elli, korumpētajai baznīcai – sirdsapziņas sacelšanās.

Cilvēka ideālo stāvokli renesansē attēloja kā šīs zemes svētlaimes panorāmu. Viduslaiku vertikālais skats uz mūžīgo dzīvību, kam bija raksturīga pašāvēība "uz augšu", vairs neatbilda laikmeta mentalitātei. Cilvēkam gribējās iekārtoties šīs zemes dzīvē, gūt panākumus, baudīt esamības prieku. Viduslaikiem raksturīgo grēcīguma izjūtu (kuras centrālā figūra bija Ījabs) nomainīja lepības un pašapziņas pilnās pretenzijas uz

paradīzi, kuras iestāšanos paredzēja jau tuvākajā nākotnē. Paradīzes dārzi un Dieva pilsēta – debesu Jeruzaleme – nebija tikai metafiziski solījumi. Tos centās fiksēt topogrāfiski. Savā braucienā Kolumbs meklēja zeltu, Dievu un paradīzi Zemes virsū.

Plašā nozīmē renesanse ir arī kultūras pārorientācija, kuras gaitā viduslaiku attieksme pret pasauli tika aizvietota ar individuālistisku pieeju visu problēmu risinājumā. Cilvēkus vairāk sāka interesēt Senās Romas nekā Jaunās Jeruzalemes dzīve. Viduslaiku teocentrisko pozīciju, kad visa mērs bija Dievs, nomainīja antropocentriska orientācija, kad par visa mērauklu kļuva cilvēks. Uzsvars tika likts nevis uz Dieva, bet cilvēka slavu. (Nav gan jāaizmirst, ka renesanses laikmeta kultūras pārmaiņas attiecās galvenokārt uz sabiedrības augšslāņiem, bet praktiski neskāra zemākos.)

Piemēram, renesanse atklāj ainavu, kurā nav redzami nedz cilvēki, nedz kādi notikumi. 16. gs. attiecībā pret šāda veida gleznām parādījās vārds "ainava" (*paesaggio*). Šo terminu attiecināja uz šāda tipa darbiem pat tad, ja tajos bija attēlotas cilvēku figūras (piemēram, Džordžones ap 1508. g. radītā glezna "Negais" tikusi klasificēta kā ainava, kaut arī tajā ir attēlotas trīs figūras).

Vienlaikus renesanse radīja portreta glezniecību. Viduslaikos dzīve uz Zemes bija ideālā pirmtēla simbols. Katram tēlam līdzās burtiskajai, vēsturiskajai bija arī pastarpinātā, netiešā jēga – morālā, alegoriskā, mistiskā. Tāpēc mākslas galvenais uzdevums bija Svēto Rakstu sižetu,

Albrehts Dirers. Ādams un Ieva. 1504. g.

Kristus un svēto "portretēšana". Lai sasniegtu šo mērķi, ikonogrāfiskajam tēlam tika piešķirta milzīga nozīme, jo mēdza uzskatīt, ka pirmie kristietības mākslinieki devuši iespēju nemainīgā veidā saglabāt vēstures tēlus. Būtībā mākslas process bija reiz un uz visiem laikiem doto sākotnējo prototipu portretēšana. Cilvēka individuālais veidols bija novirzīšanās no ideāla, kas radusies grēka dēļ. Mākslinieka uzdevums bija atklāt to kopējo un tipisko, kas vieno cilvēkus savā būtībā un tuvina pirmtēlam, ko izveidojis Dievs.

Tikai divos gadījumos baznīca pieļāva cilvēka individualitātes attēlošanu, proti, tad, kad viņa tēls tika pievienots svētbildēm kā vēsturiska atmiņa par kādu Dievam tīkamu darbu, vai arī tad, kad viņa individuālās iezīmes tika fiksētas pēc nāves kapa pieminekli. Abos gadījumos nebija mērķa panākt portretisku līdzību, individualizācijai kalpoja atsevišķi paskaidrojošie atribūti un uzraksti. Turpretim renesanse, nostādot individu pasaules atskaites centrā, izvirzīja uzdevumu gan iedziļināties tā iekšējā, neatkārtojamajā pasaulē, gan panākt portretisku līdzību mākslas darbos. Petrarkas laikabiedri ceļojumos vēl nešķīrās no svētbildēm, paļaujoties uz to brīnumainajām spējām, turpretim dzejnieks jau glabāja pie sevis mīlotās sievietes portretu, kas rosināja viņa domas un jūtas par šīspasaules priekiem un bēdām.

Gara atmodu stimulēja jaunatklāsmes dziņa, izpētes tieksme un iekarošanas kāre. Cilvēks it kā no

paaugstinājuma, kā no centra lūkojās uz to, kas ir radīts un varētu tikt radīts pasaulē. Renesansē arvien vairāk nostiprinājās "skats uz pasauli": *Montes Saeculi* kļuva svarīgāki nekā *Montes Dei*. Orientācija uz horizontālo visuzskatāmāk atklājās glezniecībā: raksturīgs bija skats pa baznīcas logu vai skats reliģiski determinētā iekšējā telpā.

Par izpētes priekšmetu tika padarīts viss – gan absolūti pareizais, gan bezjēdzīgais. Tāda orientācija deva iespēju domāt par to, par ko viduslaikos domāt bija pilnīgi nepieļaujami, meklēt patiesību tur, kur iepriekš to darīt bija vai nu muļķīgi, vai neiedomājami. Nikolajs Koperniks (*Nicolaus Copernicus*, 1473–1543) bija pārliecināts, ka viņam uzbruks par heliocentriskās sistēmas atklāšanu: kā viņš vispār uzdrīkstējies domāt par Zemi, ka tā kustas? Spēja šaubīties un apšaubīt bija renesanses stila iezīme.

Cilvēkam atklājās viņa neierobežotās iespējas. Cilvēks, kā uzskatīja Džovanni Piko della Mirandola (*Giovanni Pico della Mirandola*, 1463–1494), ir starpposms starp Dievu un pasauli: viņš var būt līdzdalībnieks augstāko sfēru procesos, nepametot zemākās, un nolaisties zemākajās, nepametot augstākās. Līdz ar to tika pārvarēta plaisa starp dievišķo un Zemei piederošo. Viduslaiku augstākie principi kļuva cilvēkam tuvi un saprotami, gandrīz vai pārvēršoties par ikdienas priekšmetiem (Botičelli savā darbā "Madonna zem baldahīna" tēlo eņģeli aukles pozā), bet cilvēciskais pārvērtās, transformējās par dievišķo.

Renesanse noliedza viduslaikiem raksturīgo, autoritāšu ietekmēto domāšanu, taču to neatmeta, bet – gluži pretēji – noveda līdz galējībai. Proti, renesanse padarīja visas autoritātes – antīkos un kristīgos autorus, baznīcu, arābu un latīņu zinātni, kabalistiku un maģiju – par vienlīdzīgām. Tāpēc jebkura autoritāte kļuva partikulāra, relatīva, nepilnīga patiesības izteicēja. Neviena atsevišķa doma vairs nevarēja pretendēt uz absolūtu patiesību. Viss kļuva relatīvs. Arī filosofija vairs nebija tieši saistīta ar baznīcas mācību, un teoloģijas monopols zuda, jo domātāji orientējās uz juteklisko pieredzi, jauno mācību par dabu. Filosofija sāka interesēties par visu.

Šai laikmetā attīstījās īpatnējs žanrs – dialogs. Viens no dialoga dalībniekiem pauž autora viedokli, bet tas nav pretrunā ar pārējo dalībnieku viedokļiem. Tāpēc nevienu principu nevar fiksēt kā absolūtu, neatkarīgu patiesību. Renesanses domāšanas “haotisms” ir dažādu tendenču polarizācijas rezultāts. Pjetro Pomponaci (*Pietro Pomponazzi*, 1462–1525) raksta: “Patiesi, ja visi orgāni kļūtu par vienu vienīgu sirdi vai aci, dzīvnieks nevarētu pastāvēt, tāpat kā simfonijās vai koncertos, ja visas balsis būtu vienādas, nerastos nedz mūzika, nedz bauda.” Piko teica: “Draudzīgs naidis vai saskaņots strīds.” Renesanses domātāji netiecās pēc intelektuāli precīzas, pabeigtas sistēmas – viss bija polemisks, neviens spriedums nebija galīgs. Tā vairāk bija intuitīvi mākslinieciskā domāšana.

Kad vienas zināšanas izspiež citas, strīdas savā starpā, kad viens prin-

cips nav patiesāks par citu, kad viss ir iespējams un viss – šaubīgs, nekas nav noturīgs, tad pieaug skepse. Skepticisms šajā laikā bija izziņas optimisma pretmets, kas rosina apjukumu, pesimismu, nenoteiktību, orientējoties pasaulē. Frančesko Petrarka rakstīja: “Kāda jēga ir izziņāt zvēru, putnu, zivju un čūsku dabu un nepazīt cilvēka dabu, nezināt, kādēļ mēs eksistējam, no kurienes esam atnākuši un kurp ejam.”

Glezniecībā kā simbolisks tēls ieviesās jūra – gan saistībā ar pasaules radišanas vēsturi, gan grēku plūdiem. Neierobežota, haotiska jūra atsauc atmiņā radības nepilnību, pirmo cilvēku grēcīgumu, kuri gāja bojā viļņos. Ūdens simbolizēja nenoformēto, sākotnējo materiālo, kas fascinēja tos, kuri sāka orientēties uz dabu kā dievbijīgas pielūgsmes objektu. Visa daba pārtapa par materiālu, kas jāapgūst (Ieva bukolicajā glezniecībā transformējās par Veneru). Arī jūru uzveica ar radošās atdarināšanas palīdzību. Kolumbs iemiesoja drosmīgu, pārgalvīgu atklājēja tipu, kas uzdrošinājās nerēķināties ar tukšajiem mītiem, kuri bija saistīti ar jūru. Tādējādi tika pārkāpta pēdējā robeža un sākās procesi, kuri vairs nenorima. Cilvēki arvien tālāk un tālāk atbidīja nezināmā robežas.

Publiski un ar plašiem žestiem tika godāts un cildināts lielais *Individuum* (piemēram, bruņinieku pieminekļos, kapu monumentos). Svarīga loma renesanses priekšstatos bija varonim, kura veikumu saprata gandrīz vai kā pārcilvēcisku tuvošanos Dievam. Cilvēki tiecās pēc

individuālajiem pārdzīvojumiem un labprāt par tiem stāstīja. Biogrāfijas un autobiogrāfijas veidoja jaunu literatūras veidu, kurā skaidri atklājās jaunais individuālisms. Svēto dzīve kā tradicionālais viduslaiku literatūras žanrs paplašinājās līdz Vespaziāno da Bističi (*Vespasiano da Bisticci*, 1421–1489) "*Uomini illustri*". Pamazām parādījās arī mākslinieku biogrāfijas. Tās savos "*Comentarii*" apcerēja florenciešu arhitekts Lorenzo Giberti (*Lorenzo Ghiberti*, 1381–1455). Augstāko punktu biogrāfiskais žanrs sasniedza Džordžo Vazāri plašajā darbā "*Le vite de piu eccelenti Pittori, Scultori e Architettori*" ("Ievērojamu gleznotāju, skulptoru un arhitektu dzīves apraksti", 1550). Tas skaidri atklāja virzību uz šīs dzīves dzīvi.

Paracelzs (*Paracelsus*, 1493–1541) apgalvoja, ka cilvēks kā *quinta essentia* (piektā būtība) ir atklāts visām zināšanām. Cilvēks ir kosmosa centrs, debesu un zemes viduspunkts, no kura Dievs neko negrib paglabāt kā noslēpumu. Pētniekam viss atklāsies vēstures, proti, viņa paša dzīves laikā, un rezultātā izaudīs visas burvestības. Taču Leonardo da Vinči (*Leonardo da Vinci*, 1452–1519) arī brīdināja: "Cilvēku darbi būs to nāves cēlonis."

Mākslinieciskā forma veidoja dabu, kurai tā vienlaikus arī atbilda. Tas īpaši attiecās uz juteklisko pieredzi un jebkuru attēlošanas procesu. Mākslas darba noformējums, kas atbilda dabai, bija arī "skaists". Lai daba sevi atklātu, tai vajadzēja tapt noformētai, savukārt forma pati atbilda dabas iekšējai būtībai.

Tieši individuālos veikumus, sasniegumus un panākumus renesansē uzskatīja par labi noformētiem, skaistiem darbiem, tos izprata kā mākslu. Materiālās un garīgās kvalitātes savu piepildījumu guva mākslinieciskā veidojumā. Renesanse arī individuālo interešu sadursmi, piemēram, politiku, apbrīvoja kā mākslinieciskuma pilnu spēli. Tomēr saspīlētās attiecības starp individu un sabiedrību palika renesansei neatrisināta problēma. Ja mākslu aplūko nevis kā dabas graušānu, vardarbību pret to, bet kā tās būtībai atbilstīgu radošu noformēšanu, kreatīvu līdzdarbību radīšanas procesā, tad atklājas, ka māksla uzrāda tendenci uz estētisku harmonizāciju, kas šo tieksmi nevis uztver un izvērš, bet aizklāj ar fasādi, aprok to zem ārišķībām. Renesansei draudēja (un tas arī vēlāk sāka izpausties) estētisks formālisms.

Renesanses kultūras galvenais patoss bija vērsts ne tikai uz reālo pasauli, kas savā ziņā bija raksturīgi jau gotikai, bet arī uz jaunu estētisku priekšstatu izstrādāšanu. Par mākslas mērķi tika pasludināta dabas atdarināšana. Bokačo rakstīja: "Mums, pieliekot visas mūsu spējas, ir jātiecas pēc tā, lai visā, kā mums to māca dabas piemērs, radītu tās līdzību.. Tā mākslinieks nopūlas, lai uzgleznotā figūra, kas pati par sevi nav nekas cits kā vienīgi nedaudz krāsas, kas veikli uzlikta uz pamata, būtu līdzīga tai, ko rada daba." Arī 14. gs. florenciešu mākslinieks Čenīno Čenīni (*Cennino Cennini*, dzimis ap 1370) "Traktātā par glezniecību" ("*Trattato della pittura*",

ap 1390) norāda: "Ievēro, ka vispilnīgākais vadītājs, kādu tu varētu sev izvēlēties, labākā stūre un mākslas triumfa vārti – zīmēšana no dabas." Daba nozīmēja pilnības paraugu, mākslas darba pilnības priekšnoteikumu. Tāpēc jāseko tiem likumiem, ko daba izmanto, radot savas būtnes. Alberti runā par dabas skaistumu kā par "absolūtu un sākotnēju principu", kas piemīt pašai realitātei kā šā veseluma daļu harmoniskai saskaņai: "Skaistais ir visu daļu saskaņīga harmonija, ko apvieno tas, uz ko tā attiecas, – tāda harmonija, kam nevar nedz ko pielikt, nedz atņemt, nedz ko izmainīt, nepadarot to sliktāku." Viņš māca par "saskaņu", kas "aptver visu cilvēka dzīvi, caurauž visu lietu dabu", kurai "labi izmēri" ir viens no galvenajiem kritērijiem. Tāpēc ideālas proporcijas var izteikt matemātiski.

Ap 1500. g. itāļu kultūras sasniegumi izplatījās uz citām Eiropas daļām, vispirms Franciju, Nīderlandi, Vāciju. Ar itāļu māksliniekiem slēdza līgumus, mākslinieki no citām zemēm devās uz Itāliju. Itāļu renesanses māksla saskārās un sajaucās ar ziemeļu zemju mākslu, kurā līdz 16. gs. vidum dominēja gotika (gotiskais stils tomēr netika radikāli izmainīts). Vislielākā ietekme renesansei bija uz grafiku un profāno arhitektūru. Ziemeļu renesanse bija orientēta galvenokārt uz teoloģiju, loģiku, dabas filosofiju, ainavu glezniecību, klusajām dabām; dienviņu renesanse – uz poēziju, retoriku, sižeta un portreta glezniecību u.c. Vienu no galvenajiem renesanses atklājumiem – grāmatu iespiešanu – daudzās vie-

tās Itālijā uztvēra ar nepatiku. Savukārt itāļu kondotjeri, vēl samierinoties ar tādu "velnišķīgu izgudrojumu" kā lauku artilērija, izjuta pilnīgu naidu pret individuālajiem šaujamieročiem un izdūra acis vācu strēlniekiem. Itāļi, no ziemeļnieku viedokļa, pārāk steidzās ar pasaules un mākslas pārveidošanu, balstoties uz spēli, sapņiem, maģiju, nevis uz skrupulozu problēmas izpēti.

Vācijas specifika šai laikmetā bija tā, ka tur renesanses tradīcija daudz ciešāk savijās ar reliģiju. Tur atgriešanos pie klasiskās senatnes vairāk saprata kā atgriešanos pie kristietības sākotnējās tīrības. Vāciešiem nebija antīkā mantojuma, kas tiem palīdzētu atrast jaunus ceļus mākslā. Vācu humānisti uzmanīgi izturējās pret itāļu kolēģu aizraušanos ar antīko pasauli. Kaismīgu atgriešanos pie antīkās pasaules nebija viegli savienot ar alkām pēc reliģiskās attīrīšanās. Turklāt Vācijā vēl bija dzīva senā ģermāņu mitoloģiskā pasaules aina, kas piepildīja pasauli ar visdažādākajiem dēmoniskajiem spēkiem un maģisko apgarotību. Tam visam bija maz kopīga ar itāļu prāta skaidrību, kas savu ziemeļu kaimiņu dīvainās fantāzijas nicīgi dēvēja par "gotiskām", jo vāciešus itāļi uzskatīja par barbaru tautu pēctečiem. Vācu gotikā nekas nebija noturīgs un pastāvīgs, tajā viss nemitīgi kustējās, tiecās uz bezgalību, savijās cits ar citu, slēpās cits no cita, viss bija iekļauts nemitīgā Dieva un velna cīņā, debesu un elles karā, gaismas un tumsas sadursmē. Uguns liesmas dejas, ūdens plūšana, zaru kustība – tas viss iespaidoja gotikas

meistaru fantāziju. Viņi nemeklēja mieru un harmoniju un nesacentās ar itāļiem, meklējot zinātniski pamatotas cilvēka attēlošanas metodes vai perspektīvas uzbūves paņēmienus.

b. RENESANSE UN TĒLOTĀJMĀKSĻA

Renesanses māksla

Attiecībā pret tēlotājmākslu termins "renesanse" apzīmē mākslas parādību kopumu, kas radies Itālijā un veido jauno laiku mākslas pamatu. Renesanse norobežojās no viduslaiku glezniecības, kuras pamatā bija tipāži, to vietā kā principus izvirzot uzticību dabai, perspektīvas un proporciju ievērošanu. Paraugš šai ziņā bija antīkā pasaule, pamats – geometrija. Marsīlio Ficīno (*Marsilio Ficino*, 1433–1499) 1492. g. rakstīja: "Šis gadsimts kā zelta laikmets ir pamodinājis jaunai dzīvei tikko atklātās brīvās mākslas: gramatiku, poēziju, retoriku, glezniecību, skulptūru, arhitektūru, mūziku.."

Jau trecento beigās kāds mākslinieks un mākslas teorētiķis rakstīja, ka Džoto (*Giotto*, ap 1267–1337) "novirzīja glezniecības mākslu no grieķu ceļa uz latīņu, piešķirot tai laikmetīgu raksturu". Giberti norādīja, ka Džoto ir "pārtraucis grieķu rupjumu.., apstiprinājis mākslā dabisko un līdz ar to arī pievilcīgo un harmonisko". "Rupjība" – bizantiešu mākslas nekustīgums, patosa trūkums sastingušajās ikonās. Džoto transformēja ikonu sastingumu mo-

numentālā varenībā, ienesot dzīvīgu traģisko. Arī Vazāri par augstāko uzskatīja antīko mākslu, kuras laikmetam sekojis ilgs pagrimums, kas sācies jau Konstantīna laikā. Goti un langobardi tikai pabeiguši šo procesu no iekšienes. Ilgus gadsimtus Itālijā pazinuši tikai "necilo, nožēlojamo un sastingušo" bizantiešu meistaru glezniecību, tagad notikusi atgriešanās pie istajām antīkajām tradīcijām. Ar ko tad atšķiras ikonu un renesanses glezniecība?

Viduslaiku glezniecības kompozicionālais modelis ir balstīts uz prāta redzējumu, renesanses – uz redzi, kas tiek īstenota principiāli un secīgi. Skatītājs, piemēram, aplūko Leonardo da Vinči darbu "Svētais vakarēdiens" un perspektīvas līniju krustpunktā, vietā, kur koncentrējas līnijas, ideālajā redzes punktā redz galveno varoni. Pasaules modelim, kas balstīts uz redzi, šajā Leonardo darbā ir divas nozīmes: te ne tikai tiek modelēta pasaules aina tā, kā to redz jeb, precīzāk, kā tā jāredz ideālajam skatītājam, bet arī tiek noteikta skatītāja pozīcija, kas atrodas novērojamā objekta priekšā.

Arī viduslaiku ikonā pastāvēja līnija, kas nodalīja debesis no zemes, taču tās uzdevums bija nodalīt divas – debesu un zemes – sfēras un noteikt priekšmetu stāvokli kopīgajā pasaules hierarhijā; šis stāvoklis bija atkarīgs no tā, cik zemu vai cik augstu pret šo līniju šie priekšmeti bija novietoti. Renesanses glezniecībā horizontālā līnija nav tik daudz robeža, kas nodala zemi no debesīm, cik robeža, kurā tās apvienojas vienotā redzējumā. Leonardo teica: "Debess un

zemes horizonts beidzas vienā un tai pašā līnijā." Un, tā kā tieši uz horizonta atrodas perspektīvas līniju krustpunkts, tas iegūst ne tikai optisku funkciju, bet arī kļūst par jēgas nesēju, proti, top par redzes pievilkšanas līniju, kaut ko līdzīgu magnētiskajam polam. Ikonā šis pols atradās kompozīcijas augšdaļā un simbolizēja augstumu, tagad tas atrodas gleznas iekšienē un nozīmē tālumumu. Redzējuma un jēgas telpa ikonā atradās starp augšējo un apakšējo daļu, renesanses gleznā – starp priekšplānu un horizontu.

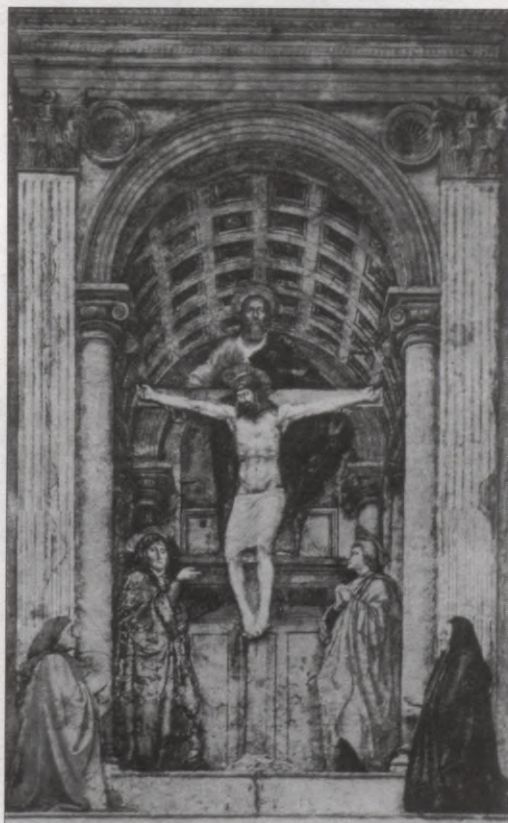
Daudzas kvatročento gleznas ar to rotaļīgajiem kalniem un pakalniņiem izskatās pēc topogrāfiskiem maketiem. Arī tajās ainava, līdzīgi kā viduslaiku glezniecībā, ir konstruēta. Atšķirība ir tikai tā, ka viduslaiku meistari šo ainavu apkopja uz sienas vai dēļa reālajā plaknē, bet kvatročento autori – iluzorajā gleznas telpā.

Ikonā vienmēr pastāv trīs zonas, kas simbolizē zemi, baznīcu un debesis (ne vienmēr tās ir attēlotas reāli). Tas ir karkass, kura ietvaros notiek kustība: uz augšu – uz leju, pa labi – pa kreisi. Tas vienlaikus uzstājas kā kompozicionālā un vērtību ass, kas nosaka personāžu un lietu nozīmi. Arī renesanses gleznā ir sava telpisko vērtību skala, taču to nosaka pārvietošanās trešajā dimensijā, kustība uz iekšu, dziļumu. Te galvenais virzošais spēks ir perspektīva, kas palielina vai samazina figūru, nosaka tās dominanti pār telpu vai arī pakļautību tai. Arī renesanses gleznā ir savi pakārtotības likumi, taču atskaites punkts vairs nav

debesis, bet skatītājs (atbilstīgi tam, cik tuvu vai tālu priekšmets atrodas no priekšplāna).

Viduslaiku ikonā tēls, pat pacelts pāri visiem, nav telpiski vientuļš – tas atrodas tajā pašā dimensijā, kurā ir citi priekšmeti un tēli. Turpretim renesanses gleznā varonis telpiski vienmēr ir vientuļš – viņš atšķirībā no pārējiem tēliem atrodas citā dimensijā, citā telpiskajā realitātē.

Mākslas darba tēls, kas balstīts uz redzi, nosaka ne tikai gleznas kompozīciju, bet arī tās uztveres specifiku, t. i., skatītāja uzvedību tās priekšā. Viduslaikos cilvēks, kas pielūdza

Mazačo. Trīsvienība. Florence, Sv. Jaunavas Marijas katedrāle. Freska. 1427./28. g.

ikonu, atradās tādā pašā attiecībā pret ikonu kopumā kā tajā attēlotās otršķirīgās figūras pret galveno tēlu, kas tika novietots centrā. Pati ikonas kompozīcijas shēma ideāli atbilda situācijai "ikona – cilvēks, kas lūdz". Ikonas skatījums paredzēja, ka lūdzošais cilvēks iekšēji identificēs sevi ar attēloto personāžu, kas nevis skatās uz centrālo figūru, bet gan noliecas tās priekšā: tā arī dievlūdzējam ir jānoliecas ikonas priekšā. Viņa pozīcijai jāatklājas nevis sastingušajā stājā, bet darbībā, ne tikai garīgi, bet arī fiziski. Ikona it kā lika paveikt ne tikai garīgas, bet arī fiziskas darbības. Liela nozīme bija galvas kustībai – uz augšu un uz leju. Nebija paredzēts, ka cilvēka skatam, vērojot ikonu, jābūt fiksētam vienā punktā: ikona neietvēra sevī vienu redzespunktu. Turpretim renesanses glezniecībai raksturīgs tas, ka skatītājs aplūko darbu no viena fiksēta redzespunkta, turklāt tā pozīciju nosaka pati gleznas telpiskā uzbūve.

Viduslaiku ikonas pasaule ir uzbūvēta tā, ka viss priekšmetiskais atrodas priekšplānā. Personas ir attēlotas divdimensionālā vidē, un nekas netiek nobīdīts trešajā telpas vai ceturtajā laika dimensijā. Renesanses glezniecības pasaule ir tāda pasaule, kas būvēta, orientējoties uz skatītāju; tajā viss eksistē aiz priekšējās, caurspīdīgās gleznas plaknes. Attēlotais izvietojas trīsdimensionālajā gleznas telpā. Tajā trūkst reālās klātbūtnes momenta – līdzīgi kā telpā, kas atrodas aiz spoguļa virsmas. Ne velti renesanses gleznotāji tā aizrāvās ar spoguļi.

Renesanses gleznotājus spogulis pārsteidza ne tikai ar to, ka deva priekšmetu ideālu atspulgu; ne mazāk iespaidīgi bija tas, ka šie priekšmeti atspoguļotajā telpā reāli neeksistēja. Tas bija redzes ilūzijas brīnums: iespēja redzēt priekšmetus, kas šķiet reāli, bet kuru īstenībā nav. Renesanses mākslinieki, radot iluzoras lietas iluzorā telpā, no tām it kā atbrīvojās, distancējās. Kompozīcija atbrīvoja vietu personāžam, kas plašajā telpā jutās vientuļi. Radās gandrīz teatrāls efekts, kas saistīts ar šo atsvešināto redzējumu. Zemes cilvēks kļuva par Visuma vērotāju. Glezna kļuva vairāk līdzīga teātra skatuvei.

Renesansi caurauza skatīšanās patoss: skaties! Bet uz kuriem? Skaties uz priekšu, uz to, kas atrodas tavā priekšā. Darbība, kas viduslaiku teātrī un ikonā notika debesīs, augšpusē, vai arī apakšpusē, ellē, tika pārnesta vidusplānā, skatītāja acu augstumā. Nu bija jāskatās nevis uz to, kas atrodas virs cilvēka, un ne uz to, kas redzams zem tā, bet uz to, kas atrodas viņa priekšā. Bija jāskatās pašam uz sevi, aizmirstot sevi citā, teatrālā telpā.

Renesanses laikā tēlotājmāksla izdarīja pagriezieni un pārorientāciju šādās jomās: pirmkārt, šai laikā glezniecībā ienāca plastiski apjomīgas ķermeņa figūras izjūta, kas bija saistīta ar dramatisko darba sižetu; otrkārt, līdz ar interesi par antīko mākslu tika apgūta telpiskā perspektīva; treškārt, mainījās arī mākslas darba saturs, kas tagad iekļāva sevī filosofiskās un literārās tēmas. No Bībeles vai kristīgās tradīcijas aizgūtie sižeti un tēli kļuva mazsvarīgi,

brīžiem pat nevajadzīgi. Pavērsiens uz senatni izpaudās arī tādējādi, ka gleznotāji labprāt sāka nodarboties ar scēnām no antīko filosofu dzīves un antīko varoņu leģendārajām gaitām, turklāt dodot priekšroku mītiem, kas saistīti ar Jupiteru (Eiropa, Danaja u.c.) un Veneru (Parīds, Adoniss u.c.).

Renesanses laikmeta mākslinieku un humānistu ideāls bija republikāniskā Roma, taču šā perioda mākslas darbi bija maz zināmi. Priekšstati par Romu galvenokārt bija saistīti ar imperatoru laika pieminējumiem (Kolizejs, triumfa arkas, portreti, statujas uz zirga utt.). Imperatoru laikmeta māksla izrādījās pa prātam valdniekiem, tirāniem, kondotjeriem un citiem, kas uzskatīja sevi par seno romiešu pēctečiem. Par klasisko Grieķiju renesansē zināja ļoti maz, un tās mākslas darbiem tika pievēsta maza vērība. Interese par grieķu klasiku parādījās tikai 18. gadsimtā.

Galvenais renesanses mākslā ir tās klasiskais reālisms. Visiem tradicionālajiem gleznu sīžetiem tika atrasti jauni formāli risinājumi. Arī jaunā estētiskā teorija (kā, piemēram, Alberti traktāti) bija nepārprotami klasiska un naturalistiska. Giberti ar nosodījumu rakstīja: "Kristietība Konstantīna Lielā un pāvesta Silvestra laikā bija guvusi virsroku. Tā tik ļoti piekopa elku dievību pielūgsmi, ka visas skulptūras un gleznas, lai arī cik vecas un pilnīgas tās būtu, tika nopostītas un izkropļotas un tāpat tika iznīcināti visi sacerējumi un komentāri, kas saturēja priekšrakstus un likumsakarības visām cēlajām mākslām.." Arī Alberti kon-

statēja: "Mani sāpina tas, ka laika netaisnībā ir pazuduši tik daudzi seno autoru lielie un cildenie traktāti, un šķiet, ka vienīgi Vitrūvijam izdevies izvairīties no iznīcināšanas.." No šiem un citiem teorētiskiem mēs zinām, ka par galveno mērķi tika uzskatīts atdarināt dabas objektus, vispirms tiecoties pēc plastiskā, trīsdimensionālā iespaida. Alberti izstrādāja sarežģītu metodi, lai gleznā ar koordināšu tīkla palīdzību varētu konstruēt perspektīvas sistēmu, kurā gleznas veselums bija pakļauts tiem pašiem optikas likumiem kā dabas – trīsdimensionālajā pasaulē. Galvenais jautājums, kas nodarbina renesanses meistarus: kā attēlot trīsdimensionālo pasauli divdimensionālajā plaknē? Kā pārnest uz plakni tādus apkārtējās pasaules

Alberti. Sv. Andreja (Santandrea) baznīca Mantujā. *Interjers. Projekts – ap 1470. g.*

raksturlielumus kā materiāla vieliskums, apjoms, telpiskais dziļums? Liels solis uz priekšu bija tā sauktās antikās perspektīvas atklāšana, kura tika izmantota jau agrīnās kristietības glezniecībā. Tās būtība: aizejošās linijas tālumā satiekas, taču nevis vienā punktā, bet pa pāriem uz centrālās vertikālās ass. Radās ģeometriski sakārtotas galīgas telpas ilūzija (īpaši to izmantoja interjeros).

Perspektīva ir ne tikai telpas dziļuma pārņemšana uz plaknes, bet arī daudz kas vairāk. Tās atklāšana deva iespēju sakārtot spilgtu un daudzveidīgo īstenības ainu, piešķirot tai strukturālu un estētisku vienotību, pakļaujot to stingrajai proporcionālo attiecību sistēmai. Tā ir visaptverošs telpas organizācijas princips.

Viduslaikos slavēja nevis cilvēku, bet Dievu un cilvēka ticību Dievam. Cilvēku, kas tiecās uz Dievu, pasaule interesēja tikai tādā mērā, kādā tā atspoguļoja Radītāja skaistumu. Gadsimtu gaitā neviens nebija saskatījis un arī necentās saskatīt dabas patstāvīgo skaistumu, kas šķita neskaidrs, fragmentārs, nepatstāvīgs, mānīgs. Zemes lietas uzskatīja tikai par Dieva nodomu zīmēm. Māksliniekiem nevajadzēja kopēt šo zīmju ārējo veidolu – viņi centās atklāt to apslēpto jēgu, kas slēpta parastajiem mirstīgajiem. Tika izstrādāti paņēmieni, kā atklāt lietu dievišķo izcelsmi. Viduslaiku meistars, attēlojot priekšmetus, tos nesamazināja un nepadarīja neskaidrākus atbilstīgi to attālinātībai no skatītāja. Tie izskatījās tā, kā mēs tos redzam tuvumā, no visām pu-

sēm, neatkarīgi no līdzās esošajiem priekšmetiem. Visu materiālo saistīja ar tumsu, garīgo – ar gaismu. Attēliem vajadzēja atklāt dievišķās jēgas starojumu. Turpretim renesansē radās ainavu glezniecība mūsdienai izpratnē, ko viduslaiki nepazīna. Albrehts Dirers (*Albrecht Dürer*, 1471–1528) konstatēja: “Redze – viscēlākā no cilvēka sajūtām.”

Renesanses mākslinieki

Mākslinieku elite

Vēl nekad iepriekšējos laikos mākslai nebija ierādīta tik svarīga vieta privātajā un sabiedriskajā dzīvē kā renesansē. Māksla burtiski caurauza renesanses kultūru. Mākslinieciskā aizraušanās apņēma visus slāņus, tēlainība dominēja domāšanā un radošajā darbībā, politikā un ikdienas saimnieciskā darbībā, karā un diplomātijā. Mākslinieciskā gaume ietekmēja neredzēti plašu cilvēku loku.

Renesansē vēl nelietoja vārdu *artista*. Vazāri savu mākslinieku biogrāfiju kopojumu veltīja *artifici del disegno* – vizuālās mākslas “amatniekiem” –, tādējādi uzsverot to darbības materiālo, vielisko aspektu. Taču divu gadsimtu laikā Itālijā sāka pievērst uzmanību ne tikai mākslinieka personībai, bet arvien lielāku vēribu veltīja arī tā profesionālajam darbam. Bet tas nenozīmē, ka tiktu noliegta mākslinieku materiālistiskā ievirze vai arī to piederība *artes mechanicae*. Uzsvērtas tika pieaugošās mākslinieciskās izteiksmes iespējas,

to "amatnieciskais" raksturs, kas bija viens no *vita activa* aspektiem. Īpaši tas attiecās uz tēlniecību, kas demonstrēja darbarīku eksakto spēli, to aktīvu izmantošanu telpas organizēšanā un jauno priekšstatu veidošanā.

Aplūkojot 600 vadošās mākslinieku elites* personības – gleznotājus, arhitektus, tēlniekus, mūziķus, rakstniekus u.c. –, nākas konstatēt, ka tikai trīs no tām ir sievietes, kas turklāt visas parādās laikmeta beigās un ir dzejnieces. Tikai 16. gs. beigās parādīsies mākslinieces (mākslinieku meitas) un rakstnieces.

No Toskānas, kur dzīvoja 10 % Itālijas iedzīvotāju, cēlušies 26 % elites pārstāvju; citos rajonos šīs attiecības ir šādas: Venēcija – 20 % un 23 %, Baznīcas valsts – 15 % un 18 %, Lombardija – 10 % un 11 %, Dienviditālija – 70 % un 7 %, Pjemon-ta – 10 % un 1,5 %, Ligūrija – 5 % un 1 %; 5,5 % personu izcelsme nav zināma, 7 % ir no teritorijām ārpus Itālijas. Itālijas renesanse bija saistīta galvenokārt ar četriem reģioniem, kuros dzīvoja mazāk nekā puse no visiem tās iedzīvotājiem. Īpaša nozīme bija Toskānai un tās piekrastes rajoniem.

Toskānā no 157 elitei piederošajiem cilvēkiem 95 nodarbojās ar tēlotājmākslu (60 %), Venēcijā ar to nodarbojās 75 cilvēki, 62 bija saistīti ar

* Šie statistiskie dati, kas attiecas uz mākslinieku elites un ikonogrāfijas raksturojumu, ņemti no Pitera Bērka pētījuma "Renesanse Itālijā. Kādas kultūras sociālā vēsture starp tradīciju un atklājumu" (*Burke P. Die Renaissance in Italien. Sozialgeschichte einer Kultur zwischen Tradition und Erfindung.* – Berlin, 1984).

citiem mākslas veidiem (55 %), Lombardijā šī attiecība bija 45 un 19 (70 %), Baznīcas valsti – 54 un 54 (50 %); Dienviditālijā attiecības bija pretējas – 17 nodarbojās ar tēlotājmākslu un 24 ar citiem mākslas veidiem (citu daļa bija 58 %). Dženovā darbojās četri humānistu un viens mākslinieks. No tā var secināt, ka vieta, kurā dzimis indivīds, varēja veicināt tā ienākšanu elitē.

Lielās pilsētas Itālijā skaitījās tās, kurās dzīvoja vairāk nekā 60 tūkst. iedzīvotāju, vidēji lielās – tās, kurās dzīvoja 10–55 tūkst., mazās – kurās dzīvoja aptuveni 5 tūkst. (par 10 % no elitei piederošajiem nav zināms, no kādām pilsētām tie nākuši). Apmēram 30 % elitei piederošo personu nāca no katras šīs grupas. Toreiz 6 % iedzīvotāju dzīvoja lielās un 7 % – vidēja lieluma pilsētās. 60 % elitei piederīgo mākslinieku dzīvoja pilsētās, kurās bija vairāk nekā 10 tūkst. iedzīvotāju.

Īpaši uzkrītošs ir mazais Romas devums: tur bija dzimuši tikai četri mākslinieki un rakstnieki. Roma gan atradās astotajā vietā pēc iedzīvotāju skaita, un pirms tās izlaušanās 1527. g. tur dzīvoja 55 tūkst. cilvēku.

Zīmīgi, ka tēlnieki un arhitekti bija dzimuši tajos reģionos, kuros bija daudz akmens celtniecības un tēlniecības vajadzībām. Mikelandželo baroja zīdītāja, kuras vīrs bija akmeņkalis.

Ārpus Itālijas bija dzimis 41 mākslinieks, taču to galvenā nodarbošanās nebija tēlotājmāksla (tai nodevās tikai 10; 21 no viņiem bija mūziķis).

Piederību noteiktam sociālajam slānim parasti noteica tēva profesija,

taču grūtības to apgalvot rada tas, ka mūsdienās nav zināma 340 cilvēku (t. i., 57 %) sociālā izcelšanās. Sarežģīti ir arī strikti norobežot tādas sociālās grupas kā klerikāļi, tirgoņi, dižciltīgie u. tml. No elitei piederīgajiem tikai divi bija klerikāļi. Elites sociālo izcelšanos raksturo šādi skaitļi: 114 no 600 bija cēlušies no amatniekiem un zemes īpašniekiem, 84 bija dižciltīgo bērni, 48 piederēja pie tirgoņiem un brīvo profesiju pārstāvjiem, 7 bija zemnieku bērni; 345 personu izcelšanās nav zināma.

No pazīstamāko mākslinieku, tēlnieku un arhitektu tēviem 96 bija amatnieki un zemes īpašnieki, 40 bija tirgoņi un brīvo profesiju pārstāvji. Starp rakstnieku, dabaszinātnieku un humānistu tēviem 95 bija dižciltīgie, tirgoņi un brīvo pro-

fesiju pārstāvji, bet tikai 7 – amatnieki un zemes īpašnieki.

Zemnieku dēliem bija grūti kļūt par rakstniekiem vai māksliniekiem, taču fakts ir tas, ka lielākie inovatori tēlotājmākslā pēc savas sociālās izcelsmes nebija saistīti ar tipisko sociālo grupu. Viņi nebija amatnieku bērni: Brunelleski, Mazačo, Leonardo tēvi bija notāri, Mikelandželo bija ierēdņa dēls, Donatello – vilnas vērpēja dēls, t. i., viņi bija izauguši ārpus amatnieciskās tradīcijas.

Kāda bija elites izglītība? Tajā laikā Itālijā pastāvēja trīs svarīgākie skolu tipi. Visvairāk bija skolu, kurās mācīja lasīt un rakstīt. Mācīties rēķināt skolēnus sūtīja uz īpašām skolām. Ja bērnam gribēja iemācīt latīņu valodu, tad viņu sūtīja pie "gramatikas skolotāja". Dažus bērnus ap-

Leonardo da Vinči. Groteskās galvas.
Zīmējumi. Ap 1490. g.

mācīja mājskolotāji, vēl daži citi ieguva izglītību, būdami pāži.

Attieksmē pret izglītību mākslinieki un rakstnieki veidoja divas atšķirīgas kultūras tradīcijas. Gleznotāji un skulptori, līdzīgi visiem citiem amatniekiem, izglītību ieguva mācību procesā. Tikai viens no tiem, iespējams, bija apmeklējis universitāti. Gleznotāju mācību process sākās ar zīmējumu studijām darbnīcās un kopēšanu, kas nodrošināja darbnīcai stila vienību un tradīcijas pārmanojamību.

Mākslinieki agri kļuva profesionāļi, tāpēc daudzi mūsdienu pētnieki uzdod jautājumu: vai t.s. universālie cilvēki neeksistē tikai 13. gs. pētnieku darbos? Vai visu to, par ko raksta renesanses autori kā par ideālu (kas tik ideālam māksliniekam nebija

jāapgūst!), spēj apgūt zēns divpadsmit gadu vecumā amatniecības darbnīcā, turklāt – labāk nekā universitātē? Tomēr jākonstatē, ka vismaz daļa no māksliniekiem bija labi izglītoti (Leonardo bibliotēkā 1503. g. bija 116 grāmatu). Bramante, Rafaēls, Mikelandželo un citi rakstīja dzeju, daudzi nodevās vairākiem – trim un pat vēl vairākiem – mākslas veidiem. Zīmīgi, ka apmēram puse no “universālajiem cilvēkiem” bija toskānieši, apmēram pusei no tiem tēvi nāca no sabiedrības augšslāņiem, vismaz piecpadsmit no tiem bija arhitekti (tas nepārsteidz, jo arhitektā savienojās dabaszinātnieks, tēlnieks un humānists).

Turpretim zinātnieki, humānisti un rakstnieki izglītību vairāk bija ieguvuši universitātēs, proti, šo mācību iestādi bija apmeklējuši 45 % no to skaita: 32 no 53 dabaszinātniekiem, 46 no 103 humānistiem, 25 no 75 rakstniekiem. Arhitekti un komponisti tieši nepiederēja nevienai no šīm grupām. Ap 1420. g. Itālijā bija trīspadsmit universitāšu, tajās bija saņēmuši izglītību 52 no elitei piederīgajiem cilvēkiem.

Mākslinieku darbnīcas

Renesanses pilsētās amatnieku darbnīcu – *botteghe* – bija milzums. Tā bija vieta, kur ražoja lietošanai derīgus priekšmetus: mēbeles, apģērbu, ieročus u.c., kā arī visvisādus nieciņus, svētbildes un greznuma lietas. Lielajās tirdzniecības vietās sakrita augstais darba ražīgums un stabils pieprasījums. Pirms renesanses

gleznotāji ietilpa ārstu un aptiekāru ģildē, skulptori un arhitekti – celtnieku un namdaru ģildē; šī tradīcija lielā mērā vēl pastāvēja arī renesansē.

Amatnieciskā *botteghe* nav vēlāko laiku specializētā un individualizētā darbnīca, jo tajā darīja visu. Māksliniekiem, kas gleznoja lielas gleznas, bija ļoti daudz palīgu: Bellini sava garā mūža laikā izmantoja sešpadsmit palīgu pakalpojumus.

Amatnieku darbnīcas bieži bija ģimenes uzņēmumi. Nereti mākslinieki apvienojās, lai nodibinātu darbnīcu, jo vienam to izdarīt bija pārāk dārgi, un tādējādi tika gūtas arī priekšrocības: darba dalīšana, atbalsts slimību gadījumos u.c. Vislabāk organizēti bija arhitekti, kuru vadīja *architetto*, retāk – *proto-maestro*, kas izstrādāja projektu un vadīja amatnieku darbu. Tāpēc mūsdienās ir grūtības daudzus darbus saistīt tikai ar viena autora vārdu. Arhitekti gan neveidoja iecerētās celtnes zīmējumus, tie deva padomus un norādījumus izteica *a bocca* (mutiski). (Laimīgs ir Alberti gadījums, jo viņa vēstulēs ir saglabājušies celtnu meti.)

15. gs. tika industrializēta rokrakstu piegāde, tā atradās *stationarii* (“grāmatu tirgoņu”) rokās. Darbnīcās, kurās tika pagatavoti rokraksti, tos arī tirgoja. Vespaziāno savā Kozimo Mediči biogrāfijā apraksta, kā viņš izveidoja bibliotēku: pieņēma darbā 45 pārrakstītājus, kuri 22 mēnešos sagatavoja 200 sējumus. Vienam pārrakstītājam bija vajadzīgi vidēji pieci mēneši, lai darbs būtu gatavs. Bieži amatnieku darbnīcās 10–20 pār-

rakstītāju rakstīja diktētu tekstu, tā tika pavairoti populārākie darbi. Kopš 15. gs. vidus ar šādi iegūtiem darbiem sāka konkurēt grāmatas, kuras bija “rakstītas mehāniski” (tā par tām izteicās agrīnajā grāmatu iespiešanas laikā). 1465. g. divi vācu klerikāļi Itālijā ar iespiešanas preses palīdzību apmēram piecu gadu laikā publicēja 12 000 sējumus. Šādam veikumam ar pārrakstīšanas palīdzību būtu vajadzīgs 1000 pārrakstītāju! Līdz gadsimta beigām Itālijā parādījās 150 grāmatu drukāšanas mašīnu. Ar tām pārrakstītāji sacensties nevarēja, arī *stationarii* uzņēmumiem tā bija katastrofa. Radās arī tādi “izdevēji”, kas ar savu vārdu izdeva grāmatas, ko bija drukājuši citi. Paplašinājās bibliotēkas, un tas savukārt izraisīja vajadzību pēc bibliotekāriem.

Jānorāda, ka viduslaiku un renesanses māksliniekiem bija jāveic galvenokārt darbietilpīgi un apjoma ziņā plaši darbi – apgleznojumu cikli, skulptūru sērijas, lielas altārgleznas. Tādu uzdevumu risināšanai mobilizējās visa darbnīca, kaut arī tajā bieži vien nebija vairāk par pieciem cilvēkiem: pats meistars, divi zeļļi un mācekļi. Šādos apstākļos atsevišķa indivīda rokraksts izpaudās visai vāji. 15. gs. Itālijā popularitāti iemantoja tā saucamās “sadraudzības” (*compagnie*) – divu meistarū darbnīcu īslaicīga apvienošanās kāda uzdevuma veikšanai.

Katrā atsevišķā darbnīcā tās locekļiem bija bez ierunām jāpakļaujas meistara darba manierei. Kāds ksilogrāfs precīzi norādīja, ka viņa darbā “neviens nevarēja atpazīt vai-

rāk kā vienu roku”, t. i., paša meistara roku. Amatnieku apvienība diktēja meistaram savus noteikumus, jo īpaši – liela un ātri izpildāma darba gadījumā. Meistaram vajadzēja piemēroties arī izpildītājiem. Arī meistars bija atkarīgs no paša izstrādātajiem paraugiem, etaloniem, ko savā darbībā izmantoja palīgi. Savām rokām (*di mano sua* – “ar paša roku”) meistars izpildīja tikai nedaudzus nelielus darbus. Lielos pasūtījumus veica kolektīvi; amatnieku darbnīcās vienmēr tika veikts kopīgs darbs, ko uzraudzīja meistars. Vēlākos laikos izplatījās mīts, ka Mikelandželo esot veicis visus Siksta kapelas apgleznojumus savām rokām. Patiesībā viņam palīdzēja kvalificēti meistari un ne tikai zēni, kas berza krāsas un darināja apmetumu. Tomēr to uzskata tikai par Mikelandželo darbu. Arī Rafaēla labā strādāja liela mākslinieku grupa. Daudzos gadījumos par mākslinieku bija jāuzskata visa amatnieku darbnīca.

Lielākā daļa mākslinieku dzīvoja kā amatnieki, kuru apkārtne aprobežojās ar amatniecību, cunfti, pilsētas sienām. Daudzu mākslinieku redzesloks bija gaužām ierobežots, to tiecās pārvarēt jūtas un fantāzija. Tāpēc nekādā gadījumā nedrīkst uzskatīt par identu mākslinieka un dzejnieka sabiedrisko stāvokli renesansē (kaut arī daudzi mākslinieki pretendēja uz dzejnieka slavu). *Artifices* pozīcija kopumā nekādu īpašu cieņu neizraisīja, un viņu dzīve bija saistīta ar šīs profesijas amatnieku likteni. Mākslinieka emancipācija bija smags process. 1434. g. Brunelleski

(*Brunelleschi*, 1377–1446) demonstratīvi atteicās izdarīt iemaksas akmeņkaļu un kokapstrādātāju cunftē, un no mākslinieka puses tas bija izaicinājums cunftsu darba organizācijai. Konflikta rezultātā viņš nokļuva parādu cietumā, taču galu galā cunftei nācās piekāpties, jo bez Brunelleski nevarēja turpināties celtniecības darbi. Franko Saketi (*Franco Sacchetti*, 1330/32–1400) novelē kāda mākslinieka sieva uzkliež savam vīram: “Lai nolādēts tas, kurš kādreiz ir izdevis sievietes māksliniekiem par sievietēm! Visi jūs esat īpatņi un jukuši, vienmēr piedzērušies un nekaunīgi.” Mākslinieki sākotnēji nebija nekas vairāk kā lietišķo priekšmetu ražotāji, kuri bija apvienojušies cunftēs un kuru darbību strikti noteica to statūti. Šajā profesionālajā brālībā neviens no malas iespieties nespēja. Kā mūsdienās uzrāda amatniecības norēķinu grāmatas, visi mākslinieki faktiski atradās dienestā – ordeņu, patriciešu, cunftsu dibinātāju – un darbojās ar precīzi noteiktu uzdevumu. Šī sabiedrība nepazīna no pārējiem izolētu mākslinieku, kas viens pats strādātu savā darbnīcā. Katrs mākslinieks bija meistara dibinātāja tradīcijas turpinātājs. Tāpēc šim laikmetam raksturīga bieži atkārtotā formula: “N. skolnieks.” Visi mākslinieki izgāja vienu un to pašu izglītības ceļu, kuru nepazīstot nevar saprast nedz to profesionālās gaitas, nedz arī vēlāko emancipācijas sākumu. Klasiskā attīstības shēma bija šāda: sākumā – profesionālā apmācība daudzu gadu garumā, tad – periods, kad mākslinieks “sadūšojās”

(*cresciutogli l'animo*) un sāka izrādīt personisko iniciatīvu, dažkārt arī ģenialitāti, bet tas nebūt nenozīmēja, ka tiktu pazaudēta saistība ar profesionālo kārtu. Lielākā daļa mākslinieku nemaz necentās sasniegt augstu stāvokli sabiedrībā, bet centās gūt atzinību tieši savu kolēģu vidū.

Līgumi

Mākslas darbu tapšanu var veicināt dažādās formās: 1) mājsaimnieciskā sistēma, kurā kāds bagāts cilvēks uzņem mākslinieku vai rakstnieku savā mājā un gadiem ilgi, nodrošinot to ar pārtiku, dāvanām un citu viņa darbībai nepieciešamo, gaida, kad tas apmierinās saimnieka mākslinieciskās prasības; 2) pasūtījuma sistēma, kurā tiek slēgts līgums starp pasūtītāju un mākslinieku, kas ir ierobežots laika ziņā; 3) tirgus sistēma, kurā mākslinieks piedāvā pārdošanai gatavu produkciju; 4) akadēmiskā sistēma, kurā valsts iejaucas mākslas regulācijā. Itālijā renesanses laikmetā dominēja pirmās divas formas, taču pamazām sāka iezīmēties arī trešā.

Rodas jautājums: kāda sociālā grupa un uz kāda pamata slēdza līgumus ar mākslinieku? Vai tas iedvesmoja vai kavēja mākslas darbu radīšanu?

Pasūtītāji bija gan garīdznieki, gan laji. Visus iepriekšējos gadsimtus, sākot ar 4.–7. gs., lielākā pasūtītāja bija baznīca. Itālijā renesanses laikā lielāko daļu no reliģiska satura glez-

nām pasūtīja laji savu namu vai cunfšu vajadzībām. Pasūtītājs varēja būt arī valsts: Mikelandželo Dāvida skulptūru pasūtīja Florence, Venēcijā pēc valsts pasūtījuma darināja dodžu portretus. Ja valstī valdīja feodālis, tad ir grūti noteikt, vai tas bija valsts vai privāts pasūtījums.

No mākslinieka pozīcijām katrai sistēmai bija sava pozitīvā un negatīvā puse. Droša pozīcija galmā deva stabilitāti (ēdienu, atalgojumu, dāvanas, apģērbu, zemes īpašumus u.tml.), nodrošinot arī relatīvi augstu mākslinieka statusu. Taču šī drošība bija ierobežota. Ja valdnieks nomira, tad bieži viņa mantinieks gan mantoja statusu, bet ne gaumi, un mākslinieku varēja atlaist. Arī brīvība te nebija priekšrocība, jo mākslinieks pārtapa par "vīru visiem". Taču valdnieka gaumes negatīvās puses nav jāpārspīlē, arī republikas prasīja svētku dekorācijas.

Atsevišķiem māksliniekiem amatniekiem bija mazāka ekonomiskā drošība un zemāks sociālais statuss, bet viņiem bija iespējas izvairīties no nevēlama pasūtītāja. Turklāt mākslinieks varēja specializēties kādu noteiktu pasūtījumu veikšanai.

Mākslas darbu pasūtītājus vadīja trīs galvenie motīvi: dievbijība, prestižs un patika (izprieca). Turklāt šie trīs tika papildināti ar ceturto – kapitāla ieguldījumu – un piekto – vēlmi iegūt mākslas darbu kā tādu, tīri savas intereses dēļ (šis motīvs bija visneierastākais).

Svarīgs ir jautājums: kā pasūtītājs un nevis mākslinieks noteica, kā faktiski jāizskatās gleznai, skulptūrai vai celtnei? Ko pasūtītājs – kopā ar

Vitore Karpāčo. Sv. Krusta relikvijas brīnums. Ap 1494. g.

savu padomnieku humānistu – prasīja no mākslinieka? Bieži tika rīkotas projektu sacensības, piemēram, 1400. g. Florencē par baptistērija durvju izveidošanu sacentās Brunelleski un Giberti (viņš uzvarēja). Kopumā pasūtītājiem bija liela ietekme. Filarete salīdzināja pasūtītāju ar tēvu un arhitektu ar māti. Izteiciens *fecit* (“darinājis”) viduslaikos un renesansē attiecās vairāk uz pasūtītāju nekā mākslinieku.

Mākslinieku amatnieku kārtā liela nozīme bija juridiskajām formalitā-

tēm. Līdz mūsu dienām ir saglabāties milzīgs skaits 13.–17. gs. līgumu tekstu, kas demonstrē pārsteidzoši detalizētu formālismu: precīzas materiālās un finansiālās konstatācijas (īpaši, ja izstrādājumi tika gatavoti no dārgmetāliem – zelta, sudraba), cena, darba termiņu noteikšana, tā formāts un lielums, tādu gadījumu fiksācija, kuros darbs neapmierināja pasūtītāju, u.tml. Tikai tālāk sekoja punkti, kuros tika norādīts, kam faktiski darbā jābūt attēlotam. Tēma tika aprakstīta vārdiem. Piemēram,

gleznai "Madonna starp klintīm" bija šāds apraksts: "Centrā – mūsu Miļā Māte. Viņas apģērbs – ultramarīna zilā, izšūts ar zeltu." Zīmīgi ir tas, ka notāram šķītis par grūtu aprakstīt attēlu juridiskajā latīņu valodā un viņš no latīņu valodas pāriet uz itāļu. Dažkārt vienkārši tika uzzīmēts neliels mets vai modelis. Līguma pēdējie punkti attiecās uz palīgiem. Ja tika pasūtītas gleznas ar mitoloģiskiem un vēsturiskiem sižetiem, par kuriem māksliniekam trūka izpratnes, jo vajadzēja zināt latīņu valodu, tad līgumos parādījās trešais cilvēks – padomdevējs humānists.

Šajā periodā var runāt arī par "gatavās produkcijas" piedāvājumu, kas sastopams jau 13.–14. gadsimtā. Pieprasījums pēc Marijas, krustā sistā Kristus, Jāņa Kristītāja attēlojumiem bija ļoti liels un arī standartizēts. Radās tirgoņi, kas specializējās tirdzniecībā ar mākslas darbiem. Var secināt, ka posmā starp 1500. un 1550. g. sākās mākslas darbu komercializācija, īpaši Florencē un Venēcijā. Māksliniekam tas nozīmēja lielāku brīvību un lielāku nedrošību.

Gleznātāju un tēlnieku darba nosacījumi ne ar ko neatšķīrās no citu mākslas amatnieku darba nosacījumiem. Ir konstatēts, ka līgumi tikuši sastādīti pēc *locatio operarum* (darba nomas līgums) parauga, kas paredz *merces* (algu, samaksu) *pretium* (cenas, vērtības) vietā, turklāt *merces* ietvēra sevī visus iespējamus atvieglojumus, priekšrocības materiālajā formā un precīzas ziņas par darba materiāla piegādi, un tas radīja sarežģījumus šo materiālu (īpaši zelta un ultramarīna) dārguma dēļ.

Bieži vien līgumi paredzēja, ka samaksa par darbu tiks izsniegta naturālā formā, piemēram, vīnā, graudos u.c. Bieži gleznotājiem tika doti jau iepriekš gatavi modeļi vai arī pasūtītājs paredzēja iespēju noraidīt jau gatavu darbu. Nelielu summu mākslinieks saņēma kā rokasnaudu, kas nenozīmēja darba kvalitātes novērtējumu, bet tikai atlīdzību par izlietoto darba laiku. Visas šīs klauzūras skāra gan atzītus, gan neatzītus māksliniekus, jo tās tika fiksētas savā ziņā automātiski. Zīmīgi, ka, jo striktāk tika formulēti līgumi, jo mazāk šie līgumi tika ievēroti. Tāpēc bieži tie bija jāatjauno. Dažkārt pat izsauc izbrīnu detalizētā plānojuma un faktiskās izpildes neatbilstība. Bija tomēr arī daudz amatnieku darbinīcu, kas precīzi ievēroja līguma nosacījumus un kuru paveiktais neizraisīja pretenzijas. Tāpēc mākslinieki bija daudz maz nodrošināti cilvēki, kuru darbus pirka (Botičelli vecumā nonāca nabadzībā tāpēc, ka, pēc Vazāri skaidrojumiem, beidza nodarboties ar glezniecību un viņam nebija citu iztikas līdzekļu). Konflikts ar pasūtītājiem nonāca galvenokārt izcilības.

15. gs. sākumā pasūtītāji parasti bija lieli pilsoņu kolektīvi, kuriem bija pa spēkam subsidēt projektus, kuru realizācijai bija vajadzīgi daudzi gadi. 15. gs. otrajā pusē par galvenajiem pasūtītājiem kļuva atsevišķas dzimtas vai personas. Māksliniekiem nācās orientēties nevis uz kolektīvu, bet gan uz individuālu gaumi. Tāpēc skulptoriem arvien grūtāk nācās sacensties ar gleznotājiem, kaut arī uzplauka skulptu-

rālais portrets. Pat Kristum mēdza piešķirt pasūtītāja vai paša mākslinieka vaibstus.

Viduslaikos īpaša loma bija celtniecības darbu vadītājam – galvenajam meistaram (*capomaestro*), kura uzdevums bija organizēt visus darbus. Viņš parasti bija arī kopējās ieceres autors, darināja zīmējumus altāra skulptūrām un gleznām, izstrādāja skulptūru metus. Galvenais meistars visur atstāja savas radošās manieres zīmogu, kaut arī, arhitekta lomu pildīdams, plānus zīmēja tieši uz zemes (līdz 14. gs. projektiem deva mutisku aprakstu, nosakot materiālu, sienu augstumu, platumu un biezumu, minot paraugu utt). Tehniskos jautājumus risināja akmeņkaļi paši. Universālisms bija raksturīgs pašai darba organizācijai amatnieku darbnīcās, kurās cits citam līdzās strādāja skulptori, gleznotāji un citi mākslinieki (tika apgleznotas ne tikai koka, bet arī bronzas un pat marmora skulptūras; šī polihromija līdz mūsdienām laika, klimatisko un citu faktoru ietekmē nav saglabājusies).

1334. g. Džoto kļuva par celtniecības meistarū; savā darbībā viņš demonstrēja zināšanas arhitektūrā, glezniecībā, mozaikā, skulptūrā. Dažus gadsimtus vēlāk neviens par šādu daudzpusību vairs nebrīnījās. Tāpēc viena no raksturīgākajām renesanses mākslinieka iezīmēm bija tieksme izmēģināt savu talantu vismaz daudzās, ja ne visās mākslas sfērās. Piemēram, Mikelandželo noslēdza līgumu ar Florenci par fortifikāciju būvi. Šādus piemērus var minēt ļoti daudz. Tādējādi renesanse līdzās

specializācijai deva jaunu fenomenu – *artifex polytechnes* –, kurā atklājās visas mākslinieciskās darbības kopīgā koncepcija. Arī pašam māksliniekam izvirzīja *uomo universale* ideālu.

Šai sakarā jānorāda, ka māksliniekus – zeltkaļus, skulptorus, gleznotājus –, arī astronomus un mūziķus uzskatīja par Merkura bērniem (Merkurs viduslaikos bija arī zagļu un tirgotāju aizbildnis, jo pauda starpniecības intereses). Tie tāpat bija saistīti ar skaitļošanas, rēķināšanas un tehnikas pasauli. Interesanti šos uzskatus salīdzināt ar mākslas definīciju filosofijā. Precīzi kategoriju “merkurieši” apraksta M. Fičīno: līdzās ziņnešiem un zeltkaļiem viņš nostāda tehniķus (*ingenieri*), proti, visus, kas rīkojas saskaņā ar eksakto mēru, *ratio*.

Mākslinieku videi renesansē nebija laba slava. Viņu vidū notika nemītīgi strīdi par naudu, savstarpēja sacensība, kas sistemātiski noveda pie neslavas celšanas un pat noziegumiem; alkohola lietošana, skandāli un izvirtība deva bagātīgu materiālu baumām un policijas ziņojumiem, kas nebūt nebija tikai leģendas. Daudzi renesanses mākslinieki (Piloto, Pordenone) tika nogalināti vai arī beidza dzīvi pašnāvībā (Roso). Citi paši kļuva par noziedzniekiem (Leoni, Čellini – abi slepkavības gadījumi bija saistīti ar konkurences cīņu). Vazāri raksturoja māksliniekus kā impulsīvus, viegli uzbudināmus, nepastāvīgus, skaudīgus cilvēkus. Pat “maigais” Leonardo divas reizes panāca, ka pasūtījumus, kuri jau bija nodoti citiem, atdeva viņam (abi netika

pabeigti). Mikelandželo, kuram deva izdevīgākos pasūtījumus, vajadzēja pamest Boloņu, jo viņam bija jābaidās no vietējo mākslinieku atriebības. Mikelandželo vēstulēs apgalvo, ka Bramante vēlējies viņu nogalināt. Sevišķi asi konflikti bija starp skulptoriem, īpaši – materiālu dēļ. Marmors maksāja dārgi, un to iegūt bija ļoti grūti (Mikelandželo “Dāvids” tika radīts tāpēc, ka Florences sinjorija gribēja kaut kā izmantot marmora bluķi, kuru pirms tam bija sabojājis meistars Simone).

Kopumā mākslinieku grupas – *botteghe* – attīstījās nonkonformisma un individuālisma virzienā, topot ne tikai par kopīgas dzīves un uzdzīves, bet arī par diskusiju centriem. Mākslinieki pamazām sāka nodalīties no cunftēm un ģildēm, veidojot sabiedrībā mazas, neatkarīgas grupas. Šo procesu veicināja tas, ka viņi šai periodā sāka distancēties no pasūtītājiem.

Mākslas darba funkcija

15.–16. gs. Itālijā cilvēki gleznas neaplūkoja tā, kā to dara mūsdienās. Mākslas darbi pirmām kārtām bija izmantojamas lietas, tās savā būtībā neuzskatīja par paliekošiem priekšmetiem.

Mākslas darbiem bija trīs galvenās funkcijas – reliģiskā, politiskā un privātā. Reliģiskās gleznas un skulptūras atšķīrās ar to, vai tās pildīja maģisko, devociālo (pazemības) vai didaktisko funkciju.

Maģiski bija tie darbi, kuriem tika piedēvētas taumaturģiskas un citā-

das brīnumainas spējas (piemēram, svētbildes baznīcās), – tie sargāja no mēra, citām sērgām u.tml. Tādi bija arī darbi, kas risināja astroloģiskas tēmas, arī talismani.

Ar otro reliģisko funkciju bija saistīta pazemības veicināšana un pielūgsmē. Te pielūgsmes objekts nebija pats attēls, bet gan tas, kas tajā tika attēlots. 15. gs. Itālijā parādījās jauna veida pusfigūru gleznas ar reliģisku tematiku, kas sava formāta dēļ nevarēja būt pārāk dārgas. Tās bija domātas privātām lūgšanām, un tās caurda intīmas noskaņas. Itālijā bieži lietoja teicienu “lūgšanas bildes” (*quadri di devotio-ne*). Tās ienāca kā inventārs arī bagāto laju mājokļos.

Didaktiskie darbi pauda kādu teoloģiskas vai ētiskas mācības tēzi. Tā bija kādas noteiktas tēmas attēlojums noteiktā redzesleņķī ar nolūku panākt propagandistisku efektu. Pēc Trientas koncila katoļu baznīcā parādījās gleznas, kas ik pa punktam ilustrēja kristīgo doktrīnu, kuru centās apgāzt protestanti. Līdzīgi retorikai, arī glezniecība bija “pārliecināšanas māksla”.

Darbu politiskā funkcija saistāma ar valdnieku savstarpējām attiecībām. Tā bija sekulāra atbilstība devociālajai funkcijai. Galma svētku lieliskums savienojās ar propagandu.

Savukārt privātajā aspektā ģimenes portreti bija “attēli – slavinājumi”. Mākslas darbi atspoguļoja notikumus no saimes vēstures, tie kalpoja kā dāvana laulību, dzimšanas un citos svinīgos gadījumos. Nāves gadījumos tika darināti kapa piemiņķi. Īpašs privātajiem darbiem

bija to uzdevums izraisīt īpašniekā prieku, un šo funkciju atzina paši laikabiedri.

Nedz mākslinieki, nedz pasūtītāji savā izvēlē nebija brīvi, jo tiem bija jārēķinās ar sava laikmeta gaumi. Renesansē jēdzieni, ar kuru palīdzību sprieda par mākslu, bija ļoti vispārīgi, maz izsakoši, piemēram, "skaisti" (*bellezza, pulchritudine*). Taču bija arī precīzāki vārdi: daba, kārtība, bagātība, izteiksmīgums un mākslinieka meistarība.

"Atgriešanās pie dabas" bija laikmeta iemīļotā formula, tāpēc tika slavēts naturālisms, kurš mākslas darbus kvalificēja kā dabas atspoguļojumu (anekdotes par šo tēmu tika pārņemtas no grieķiem). Jo precīzāk glezna "atdarināja", jo labāk. Tāpēc glezniecībā runāja par *al naturale, similtudine, il vero*, tēlniecībā – par "dzīvīgumu". Kā trešo raksturojumu minēja *rilievo* – "reljefumu, trīsdimensionalitāti".

Tiesa, ne visi renesanses autori slavēja naturālismu. Par "dabu" renesansē runāja divās nozīmēs: 1) kā par materiālo, priekšmetisko pasauli, kas to veido, – *natura naturata*; 2) kā par dabā mītošajiem radošajiem spēkiem – *natura naturans*. Pirmajā nozīmē atdarināšana sakrīta ar mūsdienu naturālismu, kas dabu uzskata par pašu pilnību. Taču, saka Alberti, māksliniekam jātiecas nevis pēc reālisma (*similtudine*), bet pēc skaistā, tāpēc skaistais nav vis tieši jāatdarina, bet jāizsaka atdarināšanā.

Savukārt harmonija ir likums, kas savieno kvalitāti, kvantitāti un to attiecības (pozīciju). Giberti teica:

"Proporcija rada skaisto." Piko della Mirandola runāja par "daļu pareizām attiecībām un saskaņu" (*una commensurazione e corrispondenza di membri*). Šajā laikā iemīļots termins ir *proporzione*, ko bieži izmantoja, slavīnot kādu mākslas darbu: "proporcija" (*una proporzione*), "pilnīgā proporcija" (*integra proporzione*).

Mākslas darba kārtību, labu sakārtotību izteica termini *ordine, ordinato*. Simetriju (*symetria*) definēja kā proporciju un mēru (*misura*). Liela nozīme tika ierādīta arī "idejai" – pareizām, ideālām cilvēka ķermeņa proporcijām.

Taču ne visi ticēja harmonijas un proporcijas pasaulei, īpaši bieži mākslinieki sāka novirzīties no simetrijas likumiem pēc 1520. gada. Mikelandželo par Dīrera darbu, kas bija veltīts proporcijām, izteica šādu spriedumu: "Nav iespējams izvīrīt tikpat stingrus likumus un izveidot figūras, kā tas ir attiecībā pret kolonnām." Un citur: "Visus ģeometriskos un aritmētiskos apsvērumus un visus perspektīvas pierādījumus nevar lietot tas, kuram nav acu."

16. gs. par iemīļotu vārdu kļuva "grācija" (*grazia*), taču nepārprotami definēt to neizdevās nevienam. Vazāri teica, ka skaistais attiecas uz darba daļu, kas saistīta ar materiālo, objektīvo, uz proporcijām balstīto darba pusi, grācija – uz tās subjektīvo, garīgo pusi, kas nav definējama. Nav iespējams pateikt arī, kas ir darba maigums, pievilcība, patīkamība (*dolcezza, leggiadria, venusta*).

Mākslas darba vērtību izteica ar veselu jēdzienu kompleksu: daudzveidība (*varietà*), pilnība (*copiosita*),

greznums (*splendore*), lielums (*grandezza*). Iemīļoti bija šādi adjektīvi: *dovizione, dignissimo, grande, illustre, pomposo, magnifico, superbo, son-tuoso*. Bramante lietoja vārdu "izteiksmība" (*terribilita*).

Mākslinieku slavēja arī par izveici-bu, prasmi (*artificum*), par mākslas darba radīšanas gaitā pieliktajām pūlēm un pārvarētajām grūtībām.

Māksla un reliģija

Nedrīkst aizmirst, ka visi rene-sances mākslinieki, gan pazīstamie, gan nepazīstamie, līdzīgi kā vidus-laikos, visā savā darbībā bija saistīti ar baznīcas institūcijām un reliģis-kajām draudzēm, kuru labā viņi arī strādāja. Visai maz vēl bija iezīmē-jušies laicīgās jomas žanri – portreti, vēsturiskā glezniecība, alegorijas. Baznīcā pastāvēja spēcīgs "rigoris-tisks" strāvojums, kas ne tikai bija norūpējies par mākslinieku amorā-lismu, netikumīgo dzīvesveidu, bet arī par viņu darbu piedienīgumu. Sv. Antonijs no Andželiko (*Angelico*) klostera Florencē publicēja ziņoju-mus, kuros stingri nosodīja daudzu mākslinieku iedomas un untumus svētbilžu gatavošanā. Bet kā šādos apstākļos izskaidrot to pārsteidzošo brīvību, ko renesansē baudīja glez-notāji un tēlnieki?

Problēmai izskaidrojumu sniedz šāds fakts: Rietumos kanoniskajās tiesībās nebija izstrādātas nekādas skaidras dogmas, kas regulētu mākslinieka darbību; te trūka Bizantijas ikonu teoloģijas, nepastāvēja arī neviens vispārējs kodekss. Rietu-

mos mākslas procesu noteica tikai paražas un tradīcija (*consuetudo*). Viduslaikos ievēroja tikai vienu dogmatisko principu – to, kuru bija formulējis Gregors Lielais (*Gregor I*, 590–604) slavenajā izteikumā: "*Quod legentibus scriptura, hoc idiotis cer-nentibus praebet pictura* (to, ko lasošajiem nozīmē raksti, to analfabētiem – bildes)." Jau 13. gs. tika norādīts, ka gleznotāji ļoti brīvi at-tēlo biblisko vēsturi. Šajā gadsimtā popularitāti bija iemantojusi kāda Horācija vēstule, kurā dzejnieks deva svētību mākslinieku fantāzijai, viņu atļaušanās un uzdrošināšanās spējai (*quidlibet audendi potestas*). Sava veida manifests māksliniekiem, kas pulcējās ap gleznotāju Benoco Gocoli (*Benozzo Gozzoli*, 1420–1497), bija latīņu izteiciens: "*Pictori(bu)s atque poētis semper fuit et erit equa potestas* (māksliniekiem un dzejniekiem vienmēr ir bijusi un būs vienāda ietekmes spēja)."

Apdāvinātība – *ingenium* – sāka leģitimēt *potestas*, tā arī kļuva par mākslinieka atšķirīgo iezīmi. Ne velti tieši kvatrocento laikā radās jēdziens "radošā fantāzija" – *inven-zione* (no lat. *inventio*) –, ko Vazāri uzskatīja par vienu no galvenajām mākslinieka īpašībām. Te jau ir runa nevis par amatnieku, bet par mākslinieku mūsdienu izpratnē, kas izvērza pretenzijas citiem rēķināties ar viņa *ingenium*. Mākslinieki centās līdzināties amatniekiem un dzejniekiem. Viņi sāka parakstīt savus darbus, bet tas gan neguva atsau-cību klerikāļu un intelektuāļu vidū, kuri šādā rīcībā saskatīja augstprātības izpaušmi. Taču paši māksli-

nieki tiecās sevi glorificēt, lai iemantotu tādu vietu cilvēces atmiņā, kas attaisnotu viņu dzīvi. Citiem vārdiem runājot, mākslinieki sāka izcelties uz citu fona ar savu talantu, kas tos nostādīja ārpus sabiedrības korporatīvās organizācijas.

Mākslinieku darbības cunfšu organizācija 16. gs. sāka zaudēt savu lomu arī tāpēc, ka visu Rietumeiropu šai laikā aptvēra saimnieciskā krīze. Vienās pilsētās ģildes pakļāva varas iestādes, citās tos likvidēja vispār. Māksliniekiem zuda ierastais atbalsts, un to liktenis atradās tikai viņu pašu rokās. Daļa mākslinieku pārvērtās par deklasētajiem elementiem – sava veida bohēmas priekštečiem. Daļa atrada savu vietu galmos, kļūstot par aristokrātu pavadoniem. Plaši izplatījās tendence iegūt galma amatus vai dižciltīgo titulus. Mākslinieki pārtapa par mietpilsoņiem – gan sociālā stāvokļa, gan dzīvesveida, gan interešu ziņā.

Ikonogrāfija

Itāļi izrādīja lielu interesi par to, ko sauca par izdomājumiem jeb vēsturēm (*invenzioni, historie*), – uzsvēra dažādu lietu saistību ar mākslas darbiem.

Mākslā ir jāatšķir divi nozīmīgi slāņi – manifestējošais un latentais. Sāksim ar manifestējošo un aplūkosim, cik populāras bija dažādas tēmas. Jāpiezīmē, ka tas nav tik viegls jautājums, kā var šķist sākumā, jo, piemēram, atsevišķas gleznas, kas mūsdienās muzejos atrodas tālu cita no citas, kādreiz ir bijušas

kompleksa darba daļa un tādējādi daudz kas no to nozīmes ir kļuvis neskaidrs. Nav arī nekāda Itālijā 1420.–1540. g. darināto gleznu kataloga, kas ļautu spriest par darbiem, kuri nav saglabājušies. Tālaika Eiropas gleznu, kas saglabājušās, katalogā ir 2229 itāļu gleznotāju darbi, no tiem 2033 ir sīzētiski. No pēdējiem 1796 gleznas (87 %) ir veltītas reliģiskajai tematikai un 237 (13 %) risina pasaulīgas problēmas. Reliģiskās gleznas savukārt iedalās trīs lielās kategorijās: apmēram 50 % attēlo Jaunavu Mariju, apmēram 25 % – Kristu un apmēram 23 % – svētos un tikai dažas – Trīsvienību vai ainas no Vecās Derības. No 237 pasaulīgajiem darbiem 67 % ir portreti.

Līdz mūsdienām daudzas tālaika gleznas nav saglabājušās. Daudz labākas iespējas to saglabāšanai bija baznīcā; dižciltīgo un tirgoņu dzimtu īpašumā esošās zudušas līdz ar to īpašniekiem. Tas sniedz izskaidrojumu arī faktam, ka saglabājušos portretu skaits ir neliels.

1796 reliģiska satura gleznas ir iespējams datēt. Pārsteidzoši ir tas, ka Kristus attēlojums biežuma ziņā nav izrādījies svarīgāks par svēto attēlojumu.

	Marija	Kristus	Svētie
1420.–1479. g.	52 %	18 %	30 %
1480.–1539. g.	53 %	26 %	20 %

Jaunava Marija tika tēlota viena pati vai ar bērnu, labās vēsts pasludināšanas brīdī un uzņemot viņu debesīs, arī kā Madonna sargātājapmetnī, zem kura cilvēki meklēja glābiņu.

Leonardo da Vinči. Madonna klintīs.
1503.–1506. g.

Kristus tēls bija saistīts ar viņa dzimšanu, ciešanām un nāvi, arī kristīšanu. Vislabprātāk mākslinieki tēloja Kristus dzimšanu, populāras tēmas bija arī augšāmcelšanās un Svētais vakarēdiens. Tas tāpēc, ka Ziemassvētki un Lieldienas bija svarīgākie svētki baznīcā. Kristus kristīšana bija saistīta ar kristību sakramentu. Turklāt Kristus ciešanas tika uzsvērtas vairāk nekā viņa ķēniņa diženums – tā tas 14.–15. gs. bija visā Eiropā. Iespējams, ka Itālijā to uzsvēra nedaudz mazāk nekā citur.

Svēto bija daudz: 1796 datējamās attēlos var identificēt 100 svēto, no tiem 22 sastopami septiņas reizes vai

vēl biežāk. Desmit no tiem ir svarīgākie: Jānis Kristītājs (51 attēlā), Sebastjans (34), Francisks (30), Katrīna no Aleksandrijas (22), Hieronīms (22), Antonijs no Padujas (21), Rohus (19), Pēteris (18), Bernardīno (17), Bernhards (15), Miķelis (15).

Jānis Kristītājs bija pēdējais no praviešiem, viņa tēls it kā veidoja tiltu starp Veco Derību un Jauno Derību. Ievērojams svētais bija Francisks – tajā laikā uzplaukušā franciskāņu ordeņa dibinātājs.

Tas, ka sv. Pēteris ir svēto pulkā, nav nekāds pārsteigums, pārsteidz tā zemā vieta šajā rangā. Iespējams, ka te atspoguļojās Romas relatīvi nelielā ietekme uz tālaika notikumiem un pāvesta vājums.

No 200 pasaulīgajām gleznām (kas, protams, ir tikai neliels skaits no radītajām) 159 (67 %) ir portreti, kuros attēloti slaveni vīri, visbiežāk – Dante, valdnieki un to laulātās draudzenes; tad – tirgoņi, viņu sievas, dēli un meitas.

Iespējams, ka portrets bija populārākais sekundārais žanrs, bet rangā augstāku vietu par to ieņēma *istoria* (vēstures): mitoloģiskas un alegoriskas scēnas, kā arī vēsturiskas ainas tiešā nozīmē. Mitoloģijas un alegorijas robežas ir grūti noteikt, tās ir nenoteiktas. Alegorijas centrālais moments ir personifikācija, kas stāsta ne tikai par kādas darbības vēsturi, bet arī izsaka kādu ideju. Taču alegorijas ideju ir grūti noskaidrot, un grūti ir arī pateikt, cik nopietni šīs tēmas uztvēra. Turklāt 16. gs. mitoloģiskās gleznas sāka uztvert nevis kā “vēstures”, bet kā “dzejoļus” (kā *poesie* tās apzīmēja

Ticiāns), proti, nevis kā ilustrāciju, bet kā brīvu fantāziju.

Šajā laikā parādījās pavisam cita veida attēli, kas vairs nestāstīja, bet aprakstīja, – ainavas un klusās dabas. Abi šie žanri iegūs savu patstāvību ap 1500. gadu. Problēmu gan rada tas, ka nav zināms, vai, piemēram, kāda ainava nav bijusi lielāka darba sastāvdaļa.

Gleznu latentais saturs saistīts ar Bībeles alegorijām, morāli un analoģijām.

Jāpiezīmē, ka tajā laikā māksla, līdzīgi plakātam mūsdienās, pildīja propagandas funkciju. Piemēram, Rafaēla freskas demonstrē pārsteidzošu daudzveidību un vienlaikus transparentu mākslas politisko nozīmi.

Renesanses gleznās atspoguļojās arī tālaika priekšstati par Dievu un kosmosu, dzīvi un nāvi, dabu un lietām, laiku un telpu, labo un skaisto. Cilvēks Itālijā renesanses laikā dzīvoja Visumā, kas vēl nebija kļuvis mehānisks, tas bija apgarots, pilns ar dabas spēkiem, kas atklājās viņam nevis objektīvās, bet morālās kategorijās, nevis kā cēloņu, bet kā atbildību vai “korespondenču” kopums. Cilvēka ķermeni bieži salīdzināja pat ar celtņu kompleksu vai atsevišķu celtni. Alberti rakstīja: “Celtne.. grib, lai to saudzē un aprūpē, un, ja šīs aprūpes trūkst, tad tā saslimst un mirst kā cilvēks.” Tāpēc Mikelandželo prasīja no arhitekta anatomijas zināšanas. Kad Dante “Dievišķajā komēdijā” rakstīja par mīlestību, kas iekustina Sauli un zvaigznes, viņš to domāja tiešā nozīmē. Lidzās “simpātījai” dabā pastāvēja arī naidis, at-

grūšanās jeb “antipātija”: aukstais neieredzēja silto, mitrais – sauso u.tml. Šajā laikā vēl tikai iezīmējās mehānistiskās tendences, “pasaules ainas matematizācija” bija 17. gs. nopelns.

Visumā valdīja morālās vērtības un hierarhiska kārtība. Piemēram, siltais atradās daudz augstāk par auksto: “Siltais ir daudz cēlāks un pilnīgāks nekā aukstais, jo tas ir darbīgs un radošs.” Tas, kas nemainījās, tika vērtēts augstāk par mainīgo, miera stāvoklis – par kustību un riņķveida kustība – par citām tās formām. Koks tika vērtēts augstāk par akmeni, dzīvnieks – par koku, cilvēks – par dzīvnieku, vīrs – par sievieti, dižciltīgais – par zemnieku.

Mikrokosms bija paralēls makrokosmam. Fontāna (*Ioannes Fontana*, ap 1370–ap1440) rakstīja, ka cilvēka labā acs atbilst Saulei, kreisā – Mēnesim, ausis – Jupiteram un Marsam, deguna atveres – Merkuram un Venerai, mute – Saturnam. Leone Elreo aizstāvēja viedokli, ka no kāju pēdām līdz gurniem cilvēks atbilst sublunārajai pasaulei, no gurniem līdz kaklam – debesu pasaulei, bet galva – “inteligīblajai” pasaulei.

Liela nozīme analoģijām bija skaitļu teorijā, uzmanība tika pievērsta septiņām planētām, septiņiem metāliem, septiņām nedēļas dienām, arī divpadsmit apustuļiem, divpadsmit zodiaka zīmēm u.tml. Dažādas nozīmes tika saistītas ar alfabētu. Piemēram, vārda *MARIA* pieci burti atbilda piecām garīgās dzīves pakāpēm: *M* – *memento mori*, t. i., domas par nāvi; *A* – *abrenuntiatio omnium terrenorum*, t. i., novēršanās no visa,

kas pieder Zemei; *R* – *rectitudo cordis*, t. i., sirds patiesums; *I* – *illuminatio divina*, t. i., dievišķā apgaismība; *A* – *amor*, t. i., mīlestība. Bernardīno sprediķoja par vārdu *JESUS*: viņš lika burtus *IHS* gleznot ar zelta krāsu uz zila pamata, turklāt divpadsmit no tiem izejošie starojumi šo emblēmu skaidroja atšķirīgi: pirmkārt, tas nozīmē Jēzu; otrkārt, trīs burti simbolizē Trīsvienību un stari – divpadsmit apustuļus; treškārt, *IHS* simbolizē baznīcu; ceturtkārt, tam esot morālā nozīme, kas ierakstīta mūsu dvēselēs. Simbolu valoda bija ne tikai mākslas, bet arī visa Visuma valoda, kuru radījis Dievs.

Attiecībā pret sabiedrības tēlu saglabājās divu vai triju kārtu modelis. Filarete (*Antonio Filarete*, ap 1400–1469) rakstīja par triju veidu cilvēkiem – *gentili uomini* (dižciltīgie), *popolarii* (pilsētnieki) un *contadini* (zemnieki) –, kam atbilstot triju veidu akmeņi: dārgakmeņi, pusdārgakmeņi un parastie akmeņi. Džanoti (*Gianotti*) Venēcijas iedzīvotājus iedalīja trijās “kārtībās”: *gentiluomini*, *cittadini*, *popolarii*. Makjavelli Florences iedzīvotājus iedalīja šādi: augšā atrodas *grandi* jeb *nobili*, zemāk – *popolarii* jeb *popolo grasso* (“trešā tauta”), un viszemāk atrodas *plebe* jeb *popolo minuto*. Šis modelis bija tālaika stereotips, dažkārt vēl tika nošķirti dižciltīgie un tirgoņi. Tāpēc sociālo mobilitāti neattaisnoja, dižciltīgie no dzimšanas stājās konfliktos ar dižciltīgajiem pēc nopelniem.

Izmainījās arī attieksme pret pagātni, izveidojās priekšstati par

attīstības procesiem laikā. Lorenzo Valla (*Lorenzo Valla*, 1405/07–1457) norādīja, ka valodai ir vēsture, ka izteiksmes veids (*stilus loquendi*) ir pakļauts pārmaiņām. Flāvio Biondo (*Flavio Biondo*, 1392–1463) mācīja, ka tālaika romāņu valoda attīstījās no latīņu valodas. Kā pārmaiņu avotu minēja Dieva gribu vai lielo individu veikumu, turklāt šajā gadījumā pārmaiņas tika vērtētas negatīvi. Izteiciens *anticato* nozīmē “vecs”, nevis “antīks”, t. i., “novecojis”. Tāpēc mēdza teikt, ka *modi nuovi* (jaunie ceļi un metodes) nav vēlami. Paradokss bija tas, ka renesanse gan radīja un atbalstīja, gan nosodīja visu jauno. Kad Filarete slavīnāja renesanses arhitektūru un nosodīja gotiku, viņš jauno arhitektūru sauca par “moderno”.

Apsveiktas tika vienīgi noteikta veida izmaiņas – nevis jauninājumi, bet “atjaunošana” – vai arī izmaiņas ar galīgu nozīmi, piemēram, tūkstošgadīgās Kristus valsts nodibināšana Zemes virsū.

Mainījās cilvēku attieksme pret nāvi. Pirmā bija tradicionālā: nāve parāda, ka uz Zemes viss ir pārejošs un dzīve ir tikai sagatavošanās nāvei. Savonarola aicināja visu dzīvi skatīt nāves acīm (*occhiali della morte*). Ļoti populāras bija t.s. nāves dejas – 1488.–1543. g. ir sastopami 32 to piemēri. Jaunums bija sekulāra attieksme pret nāvi: to ir iespējams uzvarēt un triumfēt pār to. Petrarka domāja, ka tas ir iespējams ar slavas palīdzību. 15. gs. kapu skulptūrā trūkst šausmu elementu.

Par iemīlotu tēmu kļuva jautājums: kādai dzīvei dot priekšroku –

aktīvajai vai kontemplatīvajai (mūku) dzīvei. Leonardo Bruni (*Leonardo Bruni*, 1369–1444) risināja problēmu par attiecībām starp *vita negotiosa* (darījumu dzīve) un *vita otiosa* (rāma dzīve). Slavīnot aktīvo dzīvi, viņš uzsvēra to, ka tā ir bagāta un nodrošināta un ir pretstats tradicionālajai nabadzībai. Alberti runāja par “svēto taupību” (*santa masserizia*).

Mākslinieka statuss

Tikpat nenoteikta kā tirgoņu statuss bija arī mākslinieku pozīcija. Tā kā Itālijas sabiedrībā tirgonis izpelnījās lielāku sociālo atzinību salīdzinājumā ar Eiropas lielāko daļu, arī mākslinieku pozīcija tur tika vērtēta augstāk.

Arī paši mākslinieki sāka sevi uzskatīt par augstāko kultūras vērtību nesējiem. Mākslinieki šajā ziņā izvirzīja arvien lielākas pretenzijas: tas sākās ar Čellīni un noslēdzās ar Leonardo. Tika fiksēta doma, ka māksliniekiem viņu darbībā nepieciešamas plašas humanitārās un eksaktās zināšanas – anatomijas, matemātikas, perspektīvas, arī mitoloģijas un vēstures pazīšana; piemēram, Mikelandželo bija slavens kā liels Dantes pazinējs. Čellīni norādīja, ka māksliniekam “nepieciešams būt par dzejnieku”. Dzeju rakstīja Mikelandželo, Čellīni, Rafaēls, Bramante, Vazāri u.c. Daudzi mākslinieki bija matemātiķi, anatomi, mākslas teorētiķi, rakstnieki. Leons Batista Alberti (vienīgais no renesanses māksliniekiem, kurš bija apguvis klasisko “septiņu brīvo mākslu” kursu) rak-

stīja, ka gleznotājiem jāuztur sakari ar dzejniekiem, retorikiem un citu nozaru zinātniekiem; šie sakari tos stimulēs uz jaunām iecerēm. Alberti gan uzskatīja, ka garīgie elementi nav gleznotāja darbības organiska sastāvdaļa – tie jāaizgūst no profesionāļiem citās jomās; māksliniekiem pašiem nepieciešama tikai rasēšana un matemātika. Savukārt Giberti domāja, ka māksliniekam pašam jābūt astronomam, muzikantam, matemātiķim, ka viņam jāpārzina vēsture, latīņu valoda, optika, rasēšana, filosofija, mūzika, tiesības, medicīna, anatomija, aritmētika utt.

Petrarka vēl domāja antīkajā un viduslaiku garā, noliedzot visiem roku darba pārstāvjiem (*mechānīci*) saistību ar kultūru – pasauli, kurā dominē grāmatas. Viņš rakstīja: “Kas gan notiks, ja roku darba cilvēki (*mechānīci*) ķersies pie spalvas?” Taču jau Vazāri aprakstīja Mikelandželo darbību nevis vienkārši kā mākslas triumfu (arī senātnē mākslinieku vārdus zināja un tos bieži cildināja), bet kā cilvēka rīcību, kas veicinājis debesu un zemes, Dieva un cilvēka izlīgšanu. Leonardo viņš raksturoja kā “patiesi debešķīgu”. Zīmīga šai sakarā ir epiteta *divinus* (dievišķais) lietošana. Senātnē to attiecināja uz retoriku, bet nekad – uz tēlotājmākslu. Taču jau Mikelandželo dzīves laikā viņu bieži dēvēja par “dievišķo”, un laika gaitā šis epiteti pārvērtās par klišeju.

Doma par mākslinieka personības īpašo nozīmi izpaudās arī tādējādi, ka šie mākslinieki paši sāka sacerēt visāda veida rakstu darbus – autobiogrāfijas, vēstules, dzeju. Jau

14. gs. beigās mākslinieki sāka rakstīt par mākslu, izstrādāt traktātus un mācību grāmatas, diskutēt par teorijas un prakses problēmām. Radās nepieciešamība apjēgt profesionālās problēmas, vadoties pēc īpašiem radošiem kritērijiem. Kvatrocento mākslinieki nodarbojās galvenokārt ar profesionāli tehniskajiem jautājumiem, 16. gs. – ar filosofiskajiem un vēsturiski estētiskajiem.

Ievērojami pieauga arī sabiedrības uzmanība pret māksliniekiem. Alberti mācīja, ka jāizmanto visas iespējas uzslavu saņemšanai, kā arī uzmanīgi jāieklausās visos, kas nosoda mākslinieka darbu. Viena no Leonardo tēzēm skan, ka, radot vispārīnātu portretu un atlasot tā vajadzībām visas skaistākās detaļas no

daudzām sejām, jābalstās nevis uz personisko spriedumu, bet uz vispārējo atzinību. Gods, slava, uzslava – mākslas darba kvalitātes obligāts kritērijs, kurā izpaudās arī grupas un personiskais prestižs. Dažus māksliniekus – Ticiānu, Bellīni, Kriveli u.c. – viņu darbu pasūtītāji iecēla bruņinieku vai pat dižciltīgo kārtā.

Taču līdz pat renesanses beigām, par spīti visām pūlēm, māksliniekiem pēc sava statusa neizdevās līdzināties literātiem. Nedz viņu darbus, nedz personības nevērtēja tik augstu kā humānistus un viņu veikumu. Šai sakarā var minēt daudz piemēru. Humānistu aizbildnis, bibliomāns un kolekcionārs pāvests Nikolajs V mākslas darbu ap-

Leonardo da Vinči. Anatomiskie zīmējumi

maksu iekļāva tajos pašos rēķinos, kuros ietilpa zirgupuīšu un kalpu samaksa. Mūki klosteros centās nosēdināt māksliniekus pie viena galda ar sulaiņiem. Pat tāds mākslas mecenāts un pazinējs kā Lorenzo Lieliskais, kas Mikelandželo sēdināja pie galda sev blakus, aizdeva savus māksliniekus citiem valdniekiem, ko nekad neatļāvās darīt ar literātiem un filosofiem. Vispazīstamākais ir gadījums, kad viņš pēc Milānas hercoga Lodoviko Moro lūguma aizsūtīja pie viņa Leonardo.

Humānistu darbība nebija saistīta ar kādām institūcijām, profesionālajiem vai citiem ierobežojumiem. Turpretim mākslinieku darbs, lai arī cik augstu to vērtēja, tomēr saglabāja profesionāli amatniecisko pamatu. Pret mākslu saglabājās tradicionālais vērtējums: tas ir roku darbs, kas saistīts ar sīktirdzniecību, un paši mākslinieki ir neizglītoti. Mākslinieks atšķirībā no humānista bija tipisks profesionālis un speciālists un tāpēc savā dzīvē daudz nestabilāks. 16. gs. mākslinieki, formāli paliekot cunfšu locekļi, savā profesionālajā darbībā kļuva arvien neatkarīgāki. Līdzdalība ģildē noteica viņu formālo, nevis vairs reālo statusu. Florences mākslinieki sagaidīja savu pilsoniskā statusa legalizāciju tikai 1571. g., kad tika publicēts Toskānas hercoga rīkojums, kas juridiski noformēja viņu jauno sociālo stāvokli. Atsvabinājušies no korporācijas ietekmes, mākslinieki tagad varēja paļauties tikai uz sevi, savu talantu, gaumi, enerģiju. Viņus vairs nebalstīja nekāda sociālā institūcija. Šķiet, vienīgais piemērs daudz-

maz stabilai mākslinieka darbībai ir Rafaēls. Ja mākslinieks nebija pietiekami veikls, disciplinēts, spējīgs iepatīties, tad viņš varēja nomirt nabadzībā, neviena nepazīts. 16. gs. panākumus guva tie, kam talants apvienojās ar spēju taisīt karjeru, tieksmi uz konformismu. Mākslinieki tiecās uz patstāvību un tomēr saglabāja atkarību no pasūtītāja. Kāds pāvesta galminieks māksliniekam B. Čellīni norādīja: "Mūsu lieta ir izgudrot, jūsu – izpildīt." Renesanses māksliniekiem, tiecoties pēc slavas, vajadzēja pārvarēt tik daudz šķēršļu, cik literāti nevarēja nemaz iedomāties.

Par mākslinieku izglītošanu ir zināms maz. Nekādas plašas audzināšanas programmas nepastāvēja. Domājams, ka renesansē, līdzīgi kā viduslaikos, audzināšana notika galvenā meistara (*magister*) vadībā un tā nebija atrauta no tiešās prakses (mākslas akadēmijas šajā laikmetā nepazina). Mēs arī nezinām, vai māksliniekam bija jārada "šedevrs" – speciāls darbs, kam bija jāatklāj viņa mākslinieciskais briedums. Zīmīgi, ka daudzi mākslinieki savas spējas bija demonstrējuši jau jaunībā (arī tas bija jaunums).

Tādējādi renesansē notika lūzums: viduslaikos augstāk tika vērtēts mākslinieka darbs kā viņa talanta rādītājs, turpretim renesanse sāka sajūsmināties par viņu pašu, darbu vērtējot tikai kā vienu no talanta izpausmes veidiem. Māksliniekam tika atzītas tiesības būt pašam par sevi, izpaust savu raksturu vai divainības (mākslinieki vienpatņi parādījās 16. gs.). Priekšstati par

mākslinieku "ģēniju" parādījās 18. gs., bet renesanse, runājot par "dievišķo mākslinieku" (*artifex divinus*), radīja tam pamatu. Ģēniju parādīšanās citiem atvēlēja tikai izpildītāju lomu: pirmais mākslinieks (*protopictor, protomagister operi*) izstrādāja tikai skici un parakstīja gatavo darbu, pašu darbu uzgleznoja citi. Agrāk mākslinieks sekoja paraugam, ar izdomājumiem (*ingenium*) nodarbojās zinātnieki teologi. Tagad pašam māksliniekam tika dota iespēja izgudrot, novirzīties no iepriekš iezīmēta ceļa vai izdomāt jaunus daiļrades ceļus. Mākslinieks vairs neapspieda savu pašapziņu.

Šajā laikā attiecībā pret mākslinieku izveidojās jauns vērtējuma modelis: mākslinieks – ekscentriķis, īpatnis, autsaiders. Mākslinieki savā starpā nemitīgi strīdējās, nodevās homoseksuālistam (Donatello, Leonardo, Mikelandželo).

c. RENESANSES SOCIĀLĀ UN TIKUMISKĀ KRĪZE

"Visu vērtību pārvērtēšana"

Renesansei raksturīga nepārprotama orientācija uz šīs zemes pasauli, kas bija radikāls pretstats viduslaiku ievirzei uz vertikāli orientēto kārtību. Pārorientācija uz zemes dzīvi izraisīja daudzas negatīvas sekas – vienotas reliģiskās ainas zudumu, bailes no jaunā, nedrošības un sašķeltības izjūtu. Pretmets augstprātībai un iedomībai bija kritiens bezdibeni, ilgām pēc paradīzes – ceļš uz elli, korumpētajai baznīcai – sirds-

apziņas sacelšanās. Lutērs (*Martin Luther*, 1483–1546) rakstīja: "Mūsos nav nekā tīra vai laba, ..mēs paši un tas, kas mums pieder, – viss slikt grēkā.. Viss, kas saistīts ar mūsu gribu, ir ļauns, un viss, kas ir mūsu prātā, – vienīgi maldi un aklums. Tāpēc cilvēks rada vienu vienīgu sliktumu, maldus, ļaunumu, grēku, ļaunu gribu un ārprātu." Kalvins (*Jean Calvin*, 1509–1564) norādīja: "Nav nekā ārprātīgāka kā runāt par mūsu cieņu, kad mēs dzīvojam netīrā un riebigā alā un arī paši zināmā mērā esam vienīgi zeme un netīrumi." Un vēl: "Pat mani bērni ir notiesāti ne tikai par citu grēkiem, bet arī paši par saviem. Jo .. viņos jau ir apslēpta grēka sēkla. Vēl vairāk, viņu pašu daba ir grēka sēkla, un tāpēc tā nevar neriebties Dievam un neizsaukt tā naidu."

Renesanses titānisma ēnas puse bija netiklība, slepkavības, atriebības alkas, nežēlība, neuzticība, ko pavadīja velnišķīgu kaislību uzliesmējumi. Nelikumīgi dzimuši bērni bija visu kārtu pārstāvjiem. Baznīcās iedzīvotāji pat svēto tēlus nekautrējās izmantot, lai gūtu sev praktisku labumu (piemēram, dzimumorgānu atveseļošanai svētbilžu priekšā novietoja to attēlus). Nepastāvēja vairs robeža starp kurtizānēm un tikumiskām sievietēm. Romā 1490. g. bija 6800 ielasmeitu, Venēcijā 1509. g. – 11 000. No sifilisa nomira daudzas augstu stāvošas personas. Izplatījās pornogrāfiskā literatūra un glezniecība (pat mūķenes klosteros nodevās "Dekameronā" lasīšanai).

Iepriekšējā laikmetā par vērtīgu uzskatīja tikai to, kas bija izgājis

cauri kolektīvās atmiņas cenzūrai un iekļāvās tradīcijā. Renesanse atklāja indivīda radošās darbības augsto vērtību un tradīciju sāka uzskatīt par konservatīvisma izpausmi. Atklājumi kļuva par ikdienas dzīves faktu un ātri ieviesās praksē. Taču vienlaikus parādījās arī Fausta – tāda cilvēka tēls, kas par jaunajām zināšanām pārdevis savu dvēseli velnam. Artilēriju vērtēja kā velnišķīgu izgudrojumu, elles mašīnu, kas noteica “cēlās kara mākslas” (Ariosto) bojāeju. Ļaudis baidīja tehnikas “bezprincipialitāti”, jo tā vienlīdz labi varēja kalpot abām konfliktējošajām pusēm. Musulmaņi 1453. g. nebūtu ieņēmuši Konstantinopoli, ja ungāru inženieri tos nenodrošinātu ar artilēriju.

Līdz ar visām straujajām izmaiņām palielinājās dzīves iracionālā neprognozējamība, ko lielā mērā noteica tehnikas un zinātnes attīstība. Parādījās šķēres, naži, dakšiņas, atslēgas, dzelzs detaļas karietēm, pulksteņi, šaujamooci, navigācijas instrumenti. “Jaunais cilvēks” demonstrēja savu aktivitāti visās dzīves jomās un orientējās uz katra acumirklja izmantošanu. Kā alternatīva tam dzima utopiskie sapņi par racionāli organizētām sabiedrībām, kurās tiek izslēgta nejaušības vara.

Divu vai triju paaudžu laikā radikāli izmainījās gadsimtiem ierastais cilvēku dzīvesveids un notika “visu vērtību pārvērtēšana”. To pavadīja dzīves nenoteiktības apjaušana, orientācijas zudums dzīvē, kas izraisīja bailes un masveida histēriju. Bailes alka iemiesoties, un cilvēki

steidza meklēt konkrētus vaininiekus – atrast tos, kas “saboja dzīvi”. Dzima bailes no zinātniekiem un zinātnes vispār (zinātnieks – burvis, aiz kura pleca glūn sātans), tās jomu aptvēra ezoterisma plīvurs. Zinātnieku darbībai bija raksturīga noslēpumainība (Leonardo spoguļveida pieraksts), un pašu zinātnieku daudzpusību pietuvināja velnam kā visu zināšanu avotam. (Jāpiezīmē, ka tikai apgaismības laikmetā zinātni sāks vērtēt kā skaidru darbību, kuras rezultāti ir pārbaudāmi un metodes – uzskatāmas.)

Reliģiskais fanātisms

Dzima arī naidis pret reliģisko un nacionālo mazākumu (1349. g. 9. janvārī Berlinē tika sadedzināti 400 cilvēki; šā paša gada augustā 6000 ebreji tika nogalināti Maincā). Arī naidis pret ķeceriem ir saistāms ar šo masu psihozi. Tad, kad sašķobās ikdienā ierastais, tas, kurš runā, ģērbjas, domā, lūdz Dievu citādi, izraisa bailes. Rasu naidu pavadīja arī bailes no burvestībām. Zinātnes un tehnikas progress, kultūras pasaulīgā orientācija mainīja arī ticības Dievam raksturu. Bieži ticība kļuva pat nevajadzīga: Dievam vairs neatrada vietu daudzās valsts teorijās; Dievs zaudēja savu vietu arī pasaulē, kosmosā. Humānisti ierobežoja Dieva kompetenci, atbrīvojot vietu cilvēka prātam. Masu apziņā Dieva vietu ieņēma sātans. 16. gs. sākās “sātana zelta laikmets”. Bailes no tā pārņēma visas kārtas. Slavenais humānists Žans Bodēns (*Jean Bodin*,

1529/30–1596) savā darbā “*De la démonomanie de sorciers*” (“Par burvju demonomāniju”, 1580; īsā laikā to piecas reizes izdeva latīņu valodā un pārtulkoja daudzās citās valodās) teorētiski pamatoja nepieciešamību dedzināt raganas. Nozīmīgi darbi šai sakarā bija Innocenta VII bulla “*Summis desiderantes*” (1484. g. 5. decembrī) un daudzi citi sacerējumi. Burvestību teoriju sistemātiski sāka izstrādāt 14. gs.; tad sāka darboties arī eksperti teorētiķi (demonologi) un praktiķi (inkvizitori). No 1320. līdz 1420. g. parādījās 13 demonoloģijai veltītu traktātu, vēlākos gados – vēl 28. Pie šā fenomena jāpakavējas pamatīgāk.

Līdz 14. gs. burvestības bija praksē bieži sastopama nodarbošanās, un to avoti saskatāmi jau sirmā senatnē. Viduslaiku baznīcas oficiālo pozīciju izteica slavenā *Episcopi* (ap 906. g.), saskaņā ar kuru ticība raganām un to nakts lidojumiem ir māņticība, ko baznīca nosoda. Tas ir pārkāpums, par ko soda pasaulīgā vai arī bīskapu tiesa, bet nekad – inkvizīcija. 15. gs. tas tika pārvērst par noziegumu pret baznīcu un kristietību ar visām no tā izrietošajām sekām. Te savienojās tautas māņticība ar teoloģiskajiem priekšstatiem par burvestībām kā ķecerību, atkrišanu no baznīcas un sevis nodošanu velna rokās, par raganu apvienošanu baznīcai naidīgā sektā, par raganu sabata realitāti. Kā un kāpēc tas notika?

Sākums cīņai ar raganām tās specifiskā formā saistīts ar pāvesta Jāņa XXII 1326. g. sankcionēto tēzi par “pilnu inkvizīcijas procedūru iz-

mantošanu pret burvjiem”. Burvestības – dažādu negatīvu pārdabisku rezultātu sasniegšana ar īpašu rituālu un formulu palīdzību; citi nepieciešamie burvestību elementi – saistība ar ļaunajiem spēkiem, raganu sabati (orģijas), kuru laikā notiek jaunu raganu iesvētīšana. Kļūstot par antireliģiju, burvestības zaudēja savu neitrāli tehnoloģisko raksturu. Pret raganām dažādās valstīs izturējās atšķirīgi. Anglijā raganas sāka vajāt vēlāk un tas notika maigākā formā. Tur burvestības traktēja kā noziegumus pret cilvēkiem, nevis pret Dievu. Visnežēlīgākās prāvas norisinājās Vācijā, Šveicē, Francijā. Kopumā Eiropā 14.–17. gs. šo vajāšanu laikā tika iznīcināti 100 000 līdz 500 000 cilvēku; apmēram 85 % no tiem bija sievietes.

Kāpēc burvju un raganu vajāšana uzplauka tieši 14. gadsimtā? Liela loma tajā bija inkvizīcijai un dominikāņu ordenim, kas 13. gs. aktīvi un ar lieliem panākumiem cīnījās pret ķeceriem. Tie tika iznīcināti, un palikušās grupas bija skaitā pārāk mazas, lai attaisnotu inkvizīcijas pastāvēšanu. Tāpēc sameklēja jaunus atkritējus no baznīcas. Kopš 13. gs. inkvizīcija savas pilnvaras sāka attiecināt arī uz burvjiem.

1480. g. tika publicēts bēdīgi slavenais mūku J. Šprengera un H. Institorisa darbs “*Malleus malecarum*” (“Veseris pret raganām”). Ar tā parādīšanos demonoloģija guva vislielāko ievēribu. Tas nebija vienīgais šāda veida darbs (“Velna teātris” – sātānisma enciklopēdija 33 sējumos – sasniedza 231 000 eksemplāru kopējo tirāžu), taču tam bija ap

20 izdevumu ar 50 000 eksemplāru kopējo tirāžu. Tas kļuva par īstu inkvizīcijas rokasgrāmatu. "Veseris pret raganām" sastāvēja no trim daļām: pirmajā autori pierādīja ļauno garu un raganu eksistenci, otrajā lasītājs saņēma norādes, kā atmaskot raganas, trešajā tika detalizēti aprakstītas pratināšanas metodes.

Dominikāņi un inkvizitori bija profesionāli ieinteresēti atklāt iedzīvotāju slāņus, kuru vidū tie varētu apbērt teoloģiskās zināšanas par ķeceriem un praktiskās cīņas metodes. Mazāka interese par raganām bija Spānijā un Portugālē, kur inkvizīcija vajāja galvenokārt maurus (arābus) un ebrejus.

15. gadsimts bija gadsimts, kurā jaunatklājumi sadzīvoja ar māņticību. Dzīvesveidu radikāli mainīja ekonomika, tirdzniecība, ģeogrāfiskie atklājumi, klimatiskās pārmaiņas, demogrāfiskās izmaiņas, tradicionālās saimes sabrukums utt. – viss, kas grāva feodālās sabiedrības hierarhisko struktūru, ko bija sankcionējusi un svētījusi katoļu baznīca. Šo pārmaiņu laiku vēl vairāk sarežģīja mēra un holeris epidēmijas. Šiem procesiem bija gan pozitīva, gan negatīva iedarbība: pozitīvā – zinātniskā revolūcija, reformācija utt., negatīvā – raganu vajāšana, kuras mērķis bija pēc iespējas pretoties pārmaiņām un restaurēt tradicionālo baznīcas autoritāti. 14. gs. tā bija strauji kritusies, un baznīcai bija vajadzīgs pretinieks, ko tā varētu uzvarēt. Tāpēc īpaši nežēlīgi pret raganām vērsās zemēs, kas attīstījās visstraujāk.

Saskaņā ar dominikāņu uzskatiem burvestības ir patiesās ticības negatīvs spoguļattēls. Šis viedoklis deva iespēju visas negatīvās parādības, kuras izraisīja dzīves pārmaiņas, saistīt ar sātana un raganu izdarībām pret kristietību. Šādā veidā tika uzturēti spēkā patiesās ticības ideālie komponenti.

Kāpēc naids vērsās tieši pret sievietēm? Renesansē sievietes savā sociālajā attīstībā bija spērušas uz priekšu daudz lielāku soli nekā vīrieši. Pilsētās ļoti daudzas sievietes bija spiestas strādāt algotu darbu, jo tradicionālā ģimene bez tā nevarēja pastāvēt. Masu apziņā īpaši netradicionālas uzvedības sievietes uztvēra kā "velna valstības" iemiesojumu un tās izraisīja vislielākās aizdomas. Par raganām uzskatīja vecenes, jaunas meitenes, svešas sievietes, slimās, pašas skaistākās un visneglītākās utt. Sievietes tika vainotas arī tālaika vizitācijā – bērnu nonāvēšanā (īpašas aizdomas izraisīja vecmātes). Demonologi to pielīdzināja raganu darbībai.

16. gs. un 17. gs. sākumā Vācijā sadedzināja "50 raganas vienā reizē". Dažās vietās vairs nepalika nevienas sievietes, un tas noveda pie dzimstības samazināšanās. Bailes aptvēra Eiropu no Zviedrijas līdz Skotijai, no Itālijas un Ungārijas līdz Spānijai. It visur tika uzturēta aizdomu gaisotne, plauka ziņu pienešana, kas bija pamats apsūdzībai. Galu galā bailes izraisīja arī paši uguns kuri, sārti. Cilvēki domāja, ka iestājies "pasaules gals", un daudzās vietās ļaudis pārstāja sēt, novākt ražu.

Šai laikā vienkāršojās arī tiesu procedūra. Izvērsās atsacīšanās no normām, kas aizstāv apsūdzēto. Tika atcelti arī spīdzināšanas ierobežojumi, un apsūdzētā atzīšanos uzskatīja jau par vainas pierādījumu. Žans Bodēns rakstīja: "Neviena ragana no miljoniem nebūtu apsūdzēta un notiesāta, ja izmantotu parasto tiesas procedūru: aizdomas ir pietiekams pamats spīdzināšanai, jo baumas nekad nerodas tukšā vietā." Arī pašus apsūdzētā advokātus viegli varēja apsūdzēt burvestībā – aizstāvēšana prasīja vīrišķības demonstrāciju.

Viens no "baiļu mitoloģijas" aspektiem bija priekšstatu izplatīšanās par īpašām slepenām biedrībām, kuru locekļi cits citu atpazīst pēc slepenām zīmēm (citi šīs zīmes nesaskata) un nododas izvirtībām: naktī, tumsā, noslēpumainā gaisotnē, plūstot viņam, sievietes un sieviešveidīgie vīrieši nododas perversām un nekontrolējamām dzimumattiecībām un orgijām (nāve tiem, kas no tām grib izvairīties!). Te "svešo" organizatoriskā vienotība tika pretstatīta "pašu" dzīves formu dezorganizācijai. Bailes izraisīja arī galējības: 1625. g. Vircburgā sadedzināja pašu skaistāko un vislabāk ģērbto sievieti, pašu resnāko cilvēku, labāko muzikantu, kā arī dažus visbagātākos pilsoņus.

Ievērojamu vietu ieņēma arī tā sauktā lietu mitoloģija. Radošais, sevi dievišķojušais cilvēks tiecās pēc zelta, bagātības, greznības. Taču masu apziņa zeltu pielīdzināja velnam. Galu galā velnišķīgu iedabu pierakstīja visam, kas radīts cilvēka rokām.

Viljams Šekspīrs

Viens no laikmeta tikumiskās krīzes noskaņu paudējiem bija slavenais angļu dramaturgs Viljams Šekspīrs (*Shakespeare*, 1564–1616).

Lai dziļāk izprastu Šekspīra daiļradi, vispirms jāņem vērā, kā humānistiskā individuālisma pārvēršanos buržuāziskajā atspoguļo pazīstamais filozofs Frānsiss Bēkons (*Bacon*, 1561–1626), kas bija N. Makjavelli un M. Montēņa ideju piekritējs. 1597. gadā viņš sarakstīja politisku traktātu "Esejas un pamācības – tikumiskās un politiskās", kurā ietilpa desmit eseju. Traktāts izsauca lielu interesi, 1611. g. to izdeva no jauna; esejas bija pārstrādātas un papildinātas ar divdesmit deviņām jaunām; pēdējā izdevumā autora dzīves laikā (1625) traktātā bija jau 58 esejas.

Bēkons bija izvirzījis uzdevumu izziņāt cilvēka dabu un ar entuziasmu, līdzīgi dabaszinātniekam, kas cenšas apgūt dabas spēkus un veicināt cilvēka vajadzību apmierināšanu, nodevās šīs tēmas izpētei. Viņš norādīja, ka cilvēks ir "sava likteņa meistars" un "savas laimes kalējs", deva padomu indivīdam virzīt savu prātu uz lietu vērtības izziņu no tā viedokļa, kādā mērā tās veicina mērķu un laimes sasniegšanu. Jo cilvēku vēsture ir tikai tādu indivīdu rīcība, kuri "tiek aplūkoti noteiktos laika un telpas apstākļos". Tāpēc katrs cilvēks var atrast veidu, kā sevi izziņāt, veidot un izpaust.

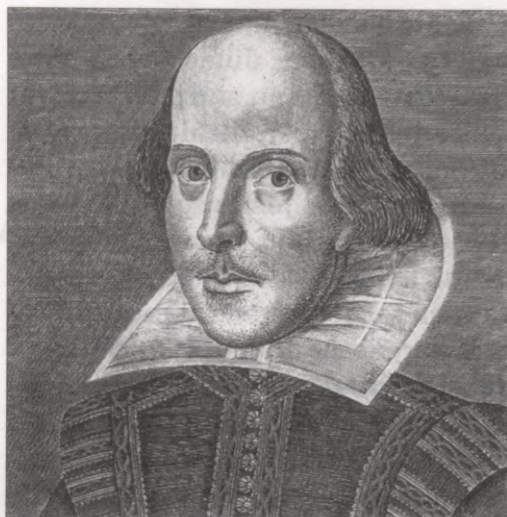
Šo savu pozīciju Bēkons konkrētīzēja septiņos padomos (*praeceptum*) indivīdam, nosaucot tos par zinātni,

kā gūt panākumus (*de Ambitu Vitae*): “Netērēt veltīgi spēkus tur, kur nav ērtas piekļūšanas mērķim”; “nemitīgi negaidīt laimīgu gadījumu, bet pašam to meklēt un radīt”; “vērtēt laiku”; “atdarināt dabu, kas neko nedara velti”; “ne pārāk aizrauties ar lietu, lai vienmēr ir gatavībā atvērts logs, pa kuru izlēkt, vai slepenas durvis, kur paslēpties”; “būt uzmanīgam un savaldīgam”; “mācīties pielāgoties un pakļauties apstākļiem” u.tml.

Bēkons pasludināja uzņēmīgumu un personiskos sasniegumus par tikumiem, attaisnoja bagātības iegūšanu un slavēja koloniālo ekspansiju, tirdzniecību un kuģniecību, augļošanu, mantas iegūšanu kolonijās. Viņš mācīja, ka iegūtā bagātība nav tikai baudas avots indivīdam; ja bagātība savienojas ar paša indivīda tikumisku uzvedību, tad viņa labklājība sakrīt ar kopīgo labumu. Lūk, kādus aforismus izteica Bēkons: “Baudīt laimi – augstākais labums, iespēja to sniegt citiem – vēl lielāks”; “Tikumība ar bagātības palīdzību kļūst par kopīgo labumu”.

Visu Bēkona ētiku caurda individuālisms, viņš mācīja: “Veidojot nospiedumu, sargieties sasist oriģinālu. Dievs ir radījis mīlestību pret sevi kā oriģinālu, mīlestību pret citiem – kā nospiedumu.” Pirmajā vietā viņš lika cilvēka spējas, tālāk rindoja motīvus, līdzekļus un naudu.

Šekspīrs savā daiļradē spilgti atklāja humānisma krīzi Anglijā 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā. Kā humānists viņš cīnījās par indivīda garīgo atbrīvošanu, cilvēka cieņas atzīšanu un apstiprināja viņa tiesi-

Viljams Šekspīrs no viņa darbu pirmizdevuma. 1623. g.

bas uz savu jūtu un domu pasauli, kam jābūt neatkarīgai no dzimuma, rases un izcelsmes.

Savas darbības pirmajā periodā (1591–1601) komēdijās Šekspīrs tēloja gudrus un godīgus cilvēkus, kas tiecas baudīt dzīvi un sasniegt laimi, izveidojot attiecības ar citiem uz draudzības, mīlestības un uzticības pamata. Uz to mudināja tieksme dzīvot saskaņā ar dabu, kas Šekspīram bija augstākais morāles un rīcības kritērijs. Dabu viņš uzskatīja par absolūti labu spēku, un ļaunais viņam nešķita bīstams.

Vienlaikus Šekspīrs kā humānists saskatīja jauno tikumu antihumāno dabu, kas reālajā dzīvē izpaudās atklātā egoismā un brīvo indivīdu patvaļā, neierobežotā vēlmē gūt personīgo labklājību, kas kļūst par virzītājspēku attiecību veidošanā ar citiem cilvēkiem.

Savas darbības otrajā periodā (1601–1608) Šekspīrs attēloja šādu

egoistu plejādi (Hamlets, Otello, karalis Līrs, Makbets, Jūlijs Cēzars u.c.), fiksējot nesaskaņu starp humānistu izstrādāto cilvēka ideālu un praksē ievēroto ētiku. Hamlets saka: "Pasaule ir saļodzījies, un sliktākais ir tas, ka es esmu aicināts to nostādīt uz kājām (*to set it right*)." Pazīstamajā sešdesmit sestajā sonetā (soneti sarakstīti 1592–1598) Šekspīrs raksta par angļu sabiedrības morāli. Pazīstams ir arī Hamleta monologs "Būt vai nebūt", kā arī sarkasma pilnās replikas: "Trula visatļautība kļūst pa valsti", kas "dara kaunu citām tautām"; "Kaut kas ir sapuvis Dānijas karaļvalsti" u.tml.

Rakstnieks fiksē, ka egoisms ir kļuvis par augstāko indivīda izpausmes formu, kas realizējas patvaļīgā laimes sasniegšanā un personiskā labuma pretstatīšanā kopīgajam. Egoisma principus "Hamletā" formulē Polonijs, dodot padomus savam dēlam Laertam pirms viņa aizbraukšanas uz Franciju. Šie padomi sakrīt ar attieksmi pret sevi un citiem Bēkona interpretācijā: "Galvenais – palikt uzticīgam sev (*This above all, to thine ownself by true*)."

Egoisma pamats bija doma, ka personībai jābūt brīvai un patstāvīgai, neatkarīgai no sabiedrības un citu cilvēku interesēm, tai savu mērķu sasniegšanā jāizmanto visi iespējamie līdzekļi. Tieši tā savu rīcību pamato ļaundari individuālisti Šekspīra darbos. "Ričardā III" (1593) galvenais varonis – egoists un ļaundaris – saka: "Es esmu es. Ričards mīl Ričardu. [...] Jo sirdsapziņa (*conscience*) ir it kā glēvuļa radīta, mums ir sirdsapziņa, lai stipros iebaidītu

un ierobežotu stiprā roku (*strong arm*)." "Vētrā" Antonio, kas noziedzīgā ceļā atņēmis brālim varu pār Milānu, ciniski smejas par sirdsapziņu: "Sirdsapziņa? Kas tā tāda? Tulzna? Tad jau es klibotu. Nē, es nepielūdzu tādu Dievu." Jago, aizstāvot savu individuālo brīvību, saka: "Tikumība (*virtue*)! Tā ir trīsirkstu kombinācija! No mums pašiem ir atkarīgs tas, vai mēs esam tādi vai citādi. Katrs no mums ir dārzs, bet dārznieks – griba (*will*)." Laerts, vēloties atbēgt tēva nāvi, saka: "Mana griba, bet ne mana pasaule."

Ļaunais Šekspīra traģēdijās ir indivīda prāta un gribas pakļaušana egoistiskām tieksmēm, kas izsaka cilvēka humānistisko dabu. Vēl vairāk, viņš pats var kļūt par ļauno vai ļaunā ieroci. Hamlets dēvē cilvēku par mehānismu (*machine*): prāts ir humānisma avots, asinis – kaislību, dzīvniecisko tieksmju un jūtu avots. (16. gs. mediķi mācīja, ka asinis cilvēka organismā kustas no zemākajām ķermeņa daļām uz augstākām un tām piemīt noteiktas garīgas īpašības: tās ir "gara", "siltuma" un "dzīvības spēka" nesējas; smadzenēs notiek asiņu atdzišana.) Horācijam kaislības ir pakļautas spriedumiem un prāts tos vada. Ja šāda savienošana nenotiek, tad cilvēkā asinis gūst virsroku pār prātu. Tāpēc cilvēks var zaudēt humānās īpašības, pārvērsties par ļaundari. Prāts ir galvenais morālais spēks cilvēkā, tāpēc galvenais – izziņāt cilvēka rīcības dabiskos cēloņus. Griba ir jāierobežo, un tā jāvada prātam.

Šekspīrs secina, ka cilvēks nevar būt laimīgs, ja dara ļaunu citiem.

VII. HUMĀNISMS

Renesanses fenomena visaptverošākā daļa ir humānisma kustība, kas sākotnēji izvērās zinātnisko studiju jomā. Tā radās Itālijā 14. gs., kad *studia humanitatis* uzsāka par *oratores* un *poetae* dēvētie mācītie vīri, kuri intensīvi nodevās senās romiešu literatūras un tās stila formu apguvei, lai literāro tagadni paceltu līdz senatnes augstumiem. Šīs studijas pārauga tīri stilistiskos ietvarus. Senatne tika atklāta visās gara darbības jomās un pretstatīta viduslaiku pasaulei. Rezultātā dzima jauns, humānistiskais izglītības ideāls.

Humānisms bija brīva, atklāta, dinamiska un apzināta cilvēku darbība kultūras jomā. Prasība pēc cieņas pret indivīdu tika saistīta ar visas cilvēka dabas un viņa radīto vērtību apstiprināšanu, vēlmi aizstāt hierarhiski organizēto viduslaiku garīgo sistēmu ar individuālismu un indivīdu sakariem kosmopolitisma garā (Erasmus teica: "*Ego mundi civis esse cupio*" – "Es gribu būt pasaules pilsonis"). Viduslaikos cilvēku uzskatīja par Dieva radību, par grēcinieku, kas alkst atpestīšanos, un arī par baznīcas locekli; humānisti aplūkoja cilvēku ārpus šīm saitēm, meklēja tā individuālās iezīmes, personas pašcieņu un brīvību. Tas nenozīmēja atteikšanos no kristīgās

tradīcijas par labu antīkajam pagānismam. Humānisms izglītības jomā iestājās par profānu, taču nekādā gadījumā ne antikristīgu kultūru.

Lai dziļāk izprastu šo procesu, jāpakavējas pie humānistiskās tradīcijas vēstures, pie kuras apelēja un pie kuras vērsās šā laikmeta domātāji.

a. EIROPEISKĀ HUMĀNISMA TRADĪCIJA

Antīkais humānisms

Par "pirmajiem humānistiem" mēdz dēvēt senos romiešus, kuri uzsāka radoši apgūt grieķu garīgās vērtības un operēt ar visai ietilpīgo vārdu *humanitas*, kas antīkajā pasaulē izteica cilvēka ideālu. Lielākā daļa vēlāko laiku humānistu Eiropā pie Grieķijas nonāca caur Romu.

Savukārt *humanitas* tradīcijas Grieķijā, no vienas puses, tika saistītas ar audzināšanu (*paideia*), no otras, – ar cilvēku mīlestību (*philanthropia*). Grieķiem ļaužu kopienas un jebkuras individualitātes attaisnojuma pamatā bija audzināšana, tās mērķis – attīstīt cilvēkā to, kas viņu atšķir no dzīvniekiem, proti, prātu (*logos*) un saprātīgo runu. Īsokrats 4. gs.p.m.ē. norādīja, ka

grieķis no barbara atšķiras nevis ar izcelsmi, bet ar audzināšanu, izkoptu domāšanu un runu. Pārliecinātspējīgā runa ir apvienojusi sabiedrībā atsevišķos cilvēkus, nodibinājusi pilsetas, izdevusi likumus, iemācījusi amatniecību un mākslu, t. i., uz *paideia* būtībā balstās visa kultūra un civilizācija. Sokrata skolnieks Aristips teica: "Labāk nabags nekā neizglītots: pirmajam trūkst naudas, otrajam – cilvēcības." Tikai izglītība, ar kuru lepojās grieķi, paver ceļu uz augstāko cilvēcību – tādu eksistences formu, kurā cilvēks spēj īstenot savu patieso būtību. *Paideia* nozīmēja domas audzināšanu un vārda audzināšanu – filosofiju, kas meklē patiesību, un retoriku, kas meklē pārliecināšanas ceļus. Filofofi pretendēja uz īsteno retoriku, retoriki – uz patieso filosofu godu.

Pozitīvu attieksmi pret līdzcilvēkiem, neņemot vērā to, vai tie ir ieguvuši izglītību vai nav, izsaka jēdziens *philanthropia*. Cilvēkmīlestība sākotnēji bija raksturīga dievu un pusdievu attieksmei pret cilvēku un tikai vēlāk tika attiecināta uz cilvēku savstarpējām attiecībām. Šis jēdziens nozīmēja aktīvu palīdzību tuvākajam un gatavību šo palīdzību veikt. Stoicisms padziļināja domu par visa cilvēku dzimuma sākotnējo saistību, paceļot cilvēkmīlestību līdz ētiskā postulāta līmenim. Otrās stajas pārstāvji, kuri pēc izcelsmes bija grieķi, šo domu tieši pārnesa uz Romu, vienlaikus arī uzsverot izglītības nozīmi sabiedrībā.

Lai arī cik pozitīva būtu romiešu attieksme pret grieķu garīgajām vērtībām, viņu *humanitas* nevar tieši

atvasināt no grieķu pirmavotiem. Atšķirībā no grieķiem, kas būtībā centās aplūkot cilvēku izolēti no citiem, abstrahēties no komunikatīvajiem procesiem un kopdzīves formām, romieši īpašu vērību pievērsa cilvēka visciešākajai saistībai ar sabiedrību: tikai kā personu kopuma sastāvdaļa cilvēks iemanto savu vietu un nozīmi sociālajā veselumā; tikai kopdzīvē ar citiem īstenojas cilvēciskums. *Humanum* ir tas, kas atšķir cilvēku no dieviem un no dzīvniekiem. Cilvēks attīsta *humanum* iedīgļus līdz ētiskām kvalitātēm, no bezjūtīgajiem un nežēlīgajiem dzīvniekiem atšķiroties ar maigumu un labestību. Kaut arī vārds *humanum* norāda uz grieķu ietekmi (gr. *anthropos* tiešs pārcēlums), jānorāda, ka latīņu autori kopumā cilvēku vērtēja daudz pozitīvāk nekā grieķi. Romieši faktiski attīstīja savu cilvēcības jēdzienu. Terencijs konstatēja, ka visi cilvēki ir cilvēciskā likteņa līdzdalībnieki: "*Homo sum, humani nil a me alienum puto*" ("Es esmu cilvēks un domāju, ka man nekas cilvēcisks [t. i., tas, kas attiecas uz cilvēku] nav svešs").

Vārds *humanitas* pirmo reizi parādās 85. g.p.m.ē. kāda nezināma retorika sacerējuma, kur tas apzīmē līdzcietību, īpaši – uzvarētāja maigumu pret uzvarēto. Cilvēcība bija mežonības un nežēlības pretstats. *Humanitas* bija saistīts ar citiem tipiski romiskajiem tikumiem: *elementia* (maigumu), *miseriordia* (žēlastību), *benevolentia* (labvēlību) – īpašībām, ko kultivēja romiešu dižciltīgie.

No latīņu autoriem vislabprātāk vārdu *humanitas* lietoja Cicerons, pa-

darot to par civilizācijas izteicēju. Patiecoties viņam, šis vārds arī iemantoja tādu popularitāti. Cicerons runāja par *homo novus*, kas turpinās piekopt aristokrātiskās dzīves formas un padziļinās to garīgumu (*homo novus* ir līdztiesīgs *homo nobilis*). Līdzās dižciltīgajiem no dzimšanas parādīsies dižciltīgie, kuru pozīcijas pamats būs noteikta uzskatu sistēma, – humanistiskie gara aristokrāti.

Termins *humanitas* iemantoja divējādu funkciju: tas bija gan sociāls tikums, gan arī individuāls izglītības ideāls; tas vienlaikus izteica attieksmi pret līdzcilvēkiem un izvirzīja augstākās cilvēciskās esības normas, kuras īstenojot indivīds nonāk pats pie sevis. Arī Cicerons izvirzīja prasību pēc garīgās izglītības kā *humanitas* pamata. Viņam izglītība vispirms nozīmē to spēju attīstību, kas paceļ cilvēku pāri dzīvniekiem, proti, saprātīgās runas iemaņu veidošanu un dzejnieku, vēsturinieku, filosofu darbu (pirmām kārtām, protams, grieķu) studijas. Tās cilvēku no primitīvā eksistences līmeņa paceļ augstākā esības pakāpē. Studiju mērķis – nevis izziņa izziņas dēļ, bet zināšanu apgūšana, lai uzlabotu cilvēku. *Studia humanitatis* izglītības mērķis ir *homo humanus*, kas ētiskās un estētiskās kvalitātes apvieno harmoniski sabalansētas personas tēlā. Kaut arī *homo humanus* avots ir *otium* (brīvais laiks), tas pilda svarīgu funkciju arī *negotium* (publiskās dzīves) jomā; tā nozīme parādās karavadoņu, valstsvīru, bet jo īpaši, kā uzsvēra Cicerons, ideāla oratora darbībā, kas īsteno praksē visus *humanitas*

aspektus. Te realizējas līdzsvars starp *vita activa* un *vita contemplativa*.

Humānistiskos principus tālāk attīstīja romiešu stoicisms, īpaši Seneka. Lai gan viņš atzīst, ka patiesības var nonākt arī bez filosofijas un literatūras studijām, tomēr uzsver, ka tās sagatavo garu patiesības uztveršanai. Gudrības būtība ir nevis izziņa, bet tikumiska dzīve, un tāpēc studijas ir attaisnotas tiktāl, ciktāl tās veicina tikumiskās nodarbības. Izziņa un zināšanas pašas par sevi ir bezjēdzīgas. Galvenais studiju mērķis – nevis cilvēka intelektuālo spēju, bet gan viņa dvēseles veidošana. Ar zināšanām vien nepietiek – tās jāpārvērš darbībā. Svarīgs Senekas mācības aspekts ir kosmopolitisms: visi cilvēki dieva priekšā ir vienādi, atrodas vienādi tuvu tam. Tāpēc cilvēkiem kā svēts jāpieņem princips: "*Homo sacra res homini*" ("Cilvēks cilvēkam ir svēta lieta"). Visi cilvēki ir tikumiski vienlīdzīgi.

Svarīgs jautājums ir romiešu humanisma attiecības ar romiešu tiesībām. Vārdi *humanitas* un *humanum* tiesību jomā parādās tikai mūsu ēras 1. gadsimtā. Līdz ar kristietības pārņemšanu par impērijas oficiālo reliģiju arī *humanitas* nostiprinās tiesību jomā un Justiniāna laikā kļūst par vispārēju (kaut arī ne vienīgo) tiesību mērauklu. Justiniāns, apzinoties šo faktu, runāja par *nova humanitatis ratio* (jauno cilvēcisko prātu).

Humānisms un kristietība

Agrīnie kristiešu domātāji (piemēram, Ambrozijs) ar *humanitas*

palīdzību izteica kristiešu svarīgāko pienākumu attiecībā pret tuvāko, īpaši uzsverot viesmīlību. Šis vārds (atšķirībā, piemēram, no *caritas* – “mīlestība”) kristīgajā literatūrā tomēr nenostiprinājās, jo pārāk daudz bija saistīts ar ētiku, kas orientējās uz šo pasauli. Kaut arī *homo humanus* potenciāli ir atklāts Dievam, tomēr kristieši pārmeta romiešu humānismam to, ka tas orientējās uz cilvēku, kurš balstās pats uz sevi.

Te pirmo reizi izvirzījās problēma, kas vienmēr ietekmējusi Eiropas humānismu, – pretruna starp antīkajā tradīcijā pamatoto ideju par cilvēku, kurš balstās pats uz saviem spēkiem un ar kultūras palīdzību padara visu pasauli par savu dzimteni, un kristīgo ideju par cilvēku, kurš atkarīgs no Dieva un iegūst savas esības jēgu tikai orientācijā uz viņpasauli. Tas ir

viens no eiropēiskās garīgās dzīves pamatkonfliktiem, kuru izraisa apstākļi, ka Rietumu kultūrai ir divi avoti – antīkā pasaule un kristietība.

Agrīnajā kristietībā palestīniešu draudzēm ar eshatoloģisko ievirzi antīkais izglītības ideāls bija pilnīgi vienaldzīgs. Tikai sākoties kristietības izplatībai ārpus Palestīnas, grieķu un romiešu pasaulē parādījās tās konfrontācija ar antīkās kultūras vērtībām. Kopš šā perioda kristietība nav nodalāma no antīkās gara pasaules. Izglītotie slāņi pieņēma kristīgo ticību, taču negribēja atteikties no izglītības tradīcijas. Starp kristīgo un antīko pasauli izveidojās daudzveidīgas un sarežģītas attiecības (piemēram, Tertulliāns principā noliedza nepieciešamību pārņemt antīko izglītību).

Baznīcas tēvu lielākā daļa gan Rietumos, gan Austrumos atzina nepieciešamību nodarboties ar antīko filosofiju un literatūru un likt tai kalpot kristietībai: no vienas puses, lai kristietība varētu sevi efektīvāk aizstāvēt pret pagānismu, no otras, – lai panāktu ar rakstību fiksētās atklāsmes reliģijās dziļāku izpratni. Kristīgās pasaules aizstāvēšanai antīkā retorika izrādījās labāks instruments par Bībeles valodu, un arī antīkā filosofija un literatūra piedāvāja daudzveidīgākus argumentus kristīgās ticības izgaismošanai un pamatošanai salīdzinājumā ar “naivo ticību”. Taču kristiešu domātāji grieķu filosofiju uzskatīja tikai par pakāpi ceļā uz kristīgo reliģiju, kas pati ir patiesā un augstākā filosofija, visu iepriekšējo reliģiju un filosofiju vainagojums.

Donatello.
Svētais Juris

Donatello.
Dāvids

Humānisma uzplaukums 14. un 15. gs. bija saistīts ar jūsmīgu aizraušanos ar antīko literatūru, latīņu un grieķu autoriem. Tas līdzinās entuziasmam, kādu izraisīja Aristoteļa loģikas "atklāšana" 12. gadsimtā. Taču šī interese par klasisko antīko tradīciju kā tāda nebija pilnīgi jauna parādība. Aiz tās slēpās gara jo gara vēsture, jo Eiropā romiešu literatūras studijas nekad nebija pārtrūkušas. Vislielākā sajūsma par antīko literatūru bija Itālijā, jo itāļi lepojās ar savu izcelsmi no romiešiem.

Par *studia humanitatis* dzimteni kļuva Florence, kurā no Bizantijas nākušos grieķus uzņēma ar atplestām rokām. Kopš 1375. g., kad par kancleru kļuva Salutati (*Salutati*, 1331–1406), šo amatu ieņēma vesela virkne izcilu cilvēku ar plašām zināšanām.

Politiskās dzīves dinamika un izmaiņas kopumā humānistiskās kultūras attīstībai bija stimulējošs faktors. Humānisti nesaskatīja bezdibeni starp republiku un monarhiju, un lielākā daļa no viņiem (izņemot vienīgi L. Bruni) līdzās republikai akceptēja arī vienvaldību – "taisnīgu" monarhiju, kas nepāraug tirānijā. Svarīgs apstāklis bija tas, ka itāļu valdniekiem, kuri savu neierobežoto enerģiju novirzīja uz cīņu par varu, imponēja humānistu mācība par cilvēka aktivitāti, tieksmi pēc slavas un goda, māku pretstatīt sevi liktenim. Turklāt viņi saprata, ka jaunā izglītoto cilvēku paaudze var veicināt viņu varas nostiprināšanos. Valdnieki iekļāva humānistus savu galminieku vidū un centās tos cits no cita pārvilināt. 14.–15. gs. vēl

nebija izveidojies noslēgts birokrātisks aparāts un daudzi amati bija pieejami cilvēkiem ar nedižciltīgu izcelsmi.

Politiskās kultūras jomā humānisti izstrādāja mācību par taisnīgu valsts iekārtu, kas balstās uz likumību, brīvību, augstsirdību, labdarību. Lielu vērību viņi pievērsa arī politikas praktiskajiem aspektiem, īpaši norādot uz retorikas izšķirīgo nozīmi (arī vēstījumos, vēstulēs, diplomātiskajā sarakstē u.c.). Milānas valdnieks Viskonti, ar kuru smagi cīnījās Florence, esot izteicies, ka kanclera Salutati spalva viņam esot nodarījusi lielākus zaudējumus nekā 300 florenciešu kavalērijas kohortas. Salutati pirmais sāka rakstīt diplomātiskās un darījumu vēstules tā, kā raksta literārus darbus; 15. gs. šis stils kļuva par normu.

Liela loma humānistiem bija valdnieku un viņu mantinieku audzināšanā, ar tiem šie skolotāji cieši sadraudzējās. Sinjori nodarbojās ar literatūru, kolekcionēja grāmatas. Humānisti veicināja patriotisko jūtu audzināšanu, uzsverot domu par nepieciešamību kalpot dzimtenei. Svarīgus amatus viņi ieņēma arī valsts dienestā, darbodamies kā ministri, sekretāri, kancleri, sūtņi, diplomāti, piļu pārvaldnieki, bibliotekāri. Pāvests Pijs II tieši norādīja, ka apustuliskā sekretāra vietu var ieņemt tikai humānistiski izglītots cilvēks: "Pēc manām domām, tikai tas ir apustuliskā sekretāra amata cienīgs, kurš māc izvēlēties vārdus un veikli tos sasaistīt, kurš pazīst māku rosināt jūtas un tās nomierināt, kurš satricina ar savu asprātību un

elegantajiem darbiem un demonstrē kultūru, kas ir brīva cilvēka cienīga, kurš lieliski pazīst klasisko pasauli un zina daudz vēsturisko piemēru, kuram nav svešas pilsoniskās un kanoniskās tiesības, kurš, visbeidzot, māk veikli un ar labiem izteicieniem rakstīt vēstules.”

Humānistiskās studijas stimulēja pati vēsturiskā tradīcija un politiskā gaisotne Itālijā.

b. HUMĀNISTU PAŠAPZIŅA UN *STUDIA HUMANITATIS*

Studia humanitatis

Ilgas pēc atjaunotnes parādās tad, kad sabiedrība noveco un izjūt savu nolemtību, tuvību sabrukumam. Renesanses apziņa dzima Itālijā līdz ar viduslaiku krīzes padziļināšanos, kas vienlaikus arī radīja cerības uz atjaunošanos. Itāļu politiķis Kola di Rienco (*Cola di Rienco*, 1313–1354) publiskās dzīves jomā kā mērķi izvirzīja *candidatus Spiritus Sancti*. Svētā Gara cilvēks tiecas pēc baznīcas un romiešu polisas atjaunošanas. Arī literatūras atdzimšanai ir jākalpo šim procesam. Pats Kola di Rienco iedziļinājās Romas impērijas vēsturē, lai aktualizētu ievērojamo vīru veikumu senatnē, lai tajā smeltu spēku savai rīcībai. Renesanse sekularizētā formā pārņēma viņa mistisko ticību iespējai ar Romas starpniecību reģenerēt cilvēkā dusošos tikumiskos un politiskos spēkus. Tie deva impulsu arī Petrarkam slavināt ceļu uz Romu kā zelta laikmetu – *ad aurei seculi initium via* (ceļš pie zelta laikmeta sākuma).

Humānisti* identificēja jaunu antīko autoru atklāšanu ar augšāmcelšanos pēc ilga, gandrīz vai nāvei līdzīga miega vai arī ar atgriešanos no trimdas, kurā aizvadīti daudzi gadi. 14. gs. sākumā Benvenuto Kampezāni (*Campesani*) kādā no saviem dzejoļiem rakstīja: “*Ad patriam venio longis a finibus exul*” (“Kā emigrants no tālām zemēm es eju uz tēvzemi”). Kopš tā laika literārajā darbībā parādījās atdzimšanas jēdziens, turklāt uzsvars tika likts uz produktīvu atcerēšanos, nevis burģisku atdarināšanu.

Ar *studia humanitatis* (zinātni par cilvēku) saprata visa tā cītīgu izpēti, kas veido cilvēka gara veselumu un pilnību. Leonardo Brunī šīs studijas definēja tā: “.to lietu izziņa, kas attiecas uz dzīvi un tikumību un kas pilnīgo un grezno cilvēku.” Salutati norādīja, ka šajās studijās apvienojas “tikumība un zinātniskums” (*virtus atque doctrina*). *Studia humanitatis* tika sasaistītas ar “brīvo laiku” (*otium, ozio*), kurš jāaizpilda ar cēlām nodarbībām pretstatā kalpošanai un publiskās dzīves lietām (*negotium, uffizo*). Lorenzo Valla izvirzīja piecus nosacījumus, kuriem jāveicina zinātniskās nodarbības: saskarsme ar

* Termins “humānisms” tika izgudrots 19. gadsimtā. Vācu vārds *Humanismus* pirmo reizi tika izmantots 1808. g. attiecībā uz izglītības formu, kurā galvenā uzmanība pievērsta grieķu un latīņu klasikas studijām. Renesansē bieži lietoja vārdu *umanista*, kas apzīmēja *studia humanitatis* pasniedzēju, proti, “humānistiskās zinātnes” jeb “brīvo mākslu” (trīvija) mācītāju. Angļu vārds *humanist* pirmo reizi parādījās 1589. g. Tas apzīmē literatūras pētnieku, kas galvenokārt nodarbojas ar latīņu valodas studijām.

izglītotiem cilvēkiem, grāmatu pārplīnība, ērta uzturēšanās vieta, brīvs laiks un dvēseles miers, kas sagatavotu dvēseli, lai tā tiktu aizpildīta ar zināšanām un gudrību.

Renesanse bija tādas kultūras tips, kuras centrā atradās "zinātne par vārdu". Tie nebija tikai filoloģiski meklējumi. "Zinātne par vārdu" bija pirmām kārtām "zinātne par cilvēku", jo tieši runu uzskatīja par to, kas cilvēku atšķir no citām dzīvām būtnēm. Tāpēc antīko autoru studijas bija īsākais ceļš uz ideālu cilvēku. Šajos darbos pašcieņas pamats bija nevis dzimtas vai kārtas piederība, bet katra konkrētā indivīda garīgā dzīve, praktiskā aktivitāte. Renesanse ir atstājusi mums mantojumā garīgā darba ideju kā īpašu sabiedriskā darba kategoriju un kultūras cilvēka (*homo litteratus*) ideālu kā aktīvu izglītības un zināšanu nesēju – personību, kas veido pati sevi.

Mākslā sāka dominēt tīri estētiska pieeja. Estētiskās emocijas izpauda sevi arī tikumības un izzīņas jomā, reliģiskajos meklējumos. Pat politisko dzīvi un karadarbību aplūkoja estētiskās kategorijās: runāja par "kara mākslu" (*arte di guerra*), "pārvaldes mākslu" (*arte di governo*); arī būt par galminieku bija māksla (*arte della cortegiana*). Paolo Džovio, novērtējot Čezāres Bordžas, kas bija uzaicinājis pie sevis ienaidniekus un tos iznīcinājis, kārtējo ļaundarību, rakstīja par "skaisto apmānu" (*bellissimo inganno*).

Antīko autoru izpratni padziļināja ne tikai aizmirsto rokrakstu atklāšana, bet galvenokārt jaunā attieksme pret šiem rokrakstiem,

attieksme, kas izveidojās renesansē. Antīkie autori tika aplūkoti jaunā perspektīvā – tos kā *poetae* nodalīja no viduslaiku *versilogi*. Citiem vārdiem, antīko laikmetu sāka uzskatīt par sevi noslēgtu veselumu – pirmais priekšnoteikums, lai antīkos autorus uztvertu to vēsturiskajā savdabībā un nelūkotos uz tiem "viduslaiku acīm".

Svarīgs atdzimšanas priekšnoteikums Itālijā un citās valstīs bija humānistu savāktās privātās bibliotēkas, kuras vēlāk daļēji pārvērtās publiskajās. Petrarkas bibliotēkā pirmajā vietā bija Cicerona darbi, tad Senekas, romiešu vēsturnieku, Aristoteļa, Boēcija un citu autoru sacerējumi; no dzejniekiem populārākais bija Vergilijs, pēc tā Lukāns, Statijs, Horācijs, Ovidijs, Juvenāls, no kristīgajiem autoriem – Augustīns. Salutāti bibliotēkā bija 800 sējumu, bibliofila Nikolo Nikoli krājumā – 600–800 darbu; Piko della Mirandola bija savācis 1160 darbu, Nirnbergas humānists Vilibalds Pirkheimers – 2100. Piko della Mirandas bibliotēkā bija 100 latīņu un 85 grieķu autoru darbi.

Kāda humānista privātā bibliotēka bija pamatā vienai no svarīgākajām laikmeta grāmatu krātuvēm *Bibliotheca Vaticana*. Par spīti visai ierobežotajiem naudas līdzekļiem, garīdznieks Tomazo Parentučelli sāka iegādāties rokrakstus un arī izdarīja norakstus no tiem. Kļuvis par pāvestu Nikolaju V, viņš turpināja iesākt darbu un ievērojami palielināja pāvesta Mārtiņa V (*Martin V*, 1417–1431) 1417. g. dibināto bibliotēku, kurā 1455. g. ietilpa apmēram

1200 sējumu, no kuriem 300–400 bija grieķu autoru darbi. Svarīga loma bibliotēku uzplaukumā bija grāmatu iespiešanas izplatībai: Piko bibliotēkā 52 % bija iespieddarbi; Pirkheimeram sākotnēji piederēja tikai 170 rokrakstu.

Protams, tika meklēti arī vēl nepazīstami antikie autori un teksti, un šis process gāja roku rokā ar tekstoloģiskās kritikas attīstību. Svarīgākie atklājumi bija Cicerona traktāti, vēstules un runas, Kvintiliāna, Tacita, Statija sacerējumi, Plauta lugas. 15. gs. beigās latīņu literatūras apjoms, kas bija interesentu rīcībā, praktiski sakrīt ar mūsdienās zināmo autoru un darbu klāstu. Daudz šaurākam lasītāju lokam bija pieejami grieķu autoru darbi, jo ar grieķu valodu sāka nodarboties tikai skolās un universitātēs.

Nekur grieķu autori nebija tādā cieņā kā Marsilio Ficīno dibinātajā Platona akadēmijā Florencē. Savu villu *Carregi*, kas pārtapa par Florences zinātnieku un humānistu centru, viņš nosauca par Akadēmiju, apvienojot neformālā grupā visus, kas interesējās par Platona filosofiju. Pats Ficīno savu dzīvi veltīja tikai filosofijai; viņš neaprecējās un nenedevās izpriecām. Dienu un nakti viņš strādāja ar tekstiem, nevēlēdamies neko citu kā vienīgi patiesības meklējumus. Ficīno iztulkoja Platona darbus latīņu valodā. Visu šo darbu finansēja Mediči.

Šai grupai nebija stingras struktūras, un tā neveica arī nekādas sistemātiskas studijas. Vienīgie plānotie pasākumi bija neregulārie paša Ficīno priekšlasījumi; viņš uzstājās

nevis kā stingrs vadītājs un organizators, bet vienīgi kā informācijas sniedzējs. Šīs apvienības tikšanos būtiskas iezīmes bija to privātais raksturs, intīmā gaisotne, kas apvienota ar zinātniskumu. Pulciņā darbojās bīskaps Alji (*Agli*), republikas kanclers Akolti (*Accolti*), arhitekts Leons Batista Alberti, dzejnieks Benivjēni (*Benivieni*), dominikānis Vespuči (*Vespucci*), humānists Andželo Policjāno (*Angelo Poliziano*), retorikas profesors Kristoforo Laudīno (*Christoforo Laudino*), Lorenco ārsts Pjetro Leone (*Pietro Leone*), kā arī daudzu citu profesiju pārstāvji, pazīstami un nepazīstami cilvēki, bagātie un nabadzīgie. Vienīgais līdzdalības priekšnoteikums bija interese par Platona filosofiju un vēlēšanās to apgūt.

Pulciņa dalībnieki dēvēja sevi par platonisko ģimeni, kas pulcējās brīvai un nepiespiestai diskusijai. Viņi mēģināja atjaunot arī dažas antīkās dzīves formas. Dažādi uzraksti pievērsa uzmanību filosofa mācībai. Katru gadu 7. novembrī viņi pulcējās uz svētku maltīti *Symposia*, lai domātu un diskutētu par Platonu un tā mācību.

Platons, pēc nostāstiem, bija miris tai pašā datumā, kad piedzimis, proti, 7. novembrī. Nāve iestājusies pēc līdzdalības svētku mielastā. Šo svētku maltīti, atceroties Platona dzīvi un nāvi, viņa pirmie skolnieki svinēja gadu no gada, un tā tas ilga līdz pat Plotīna un Porfirija laikam; šī tradīcija pārtrūka ar pēdējā aizbraukšanu no Romas. Pēc 1200 gadiem Lorenco Mediči atjaunoja šīs maltītes tradīciju, Karredži villā ka-

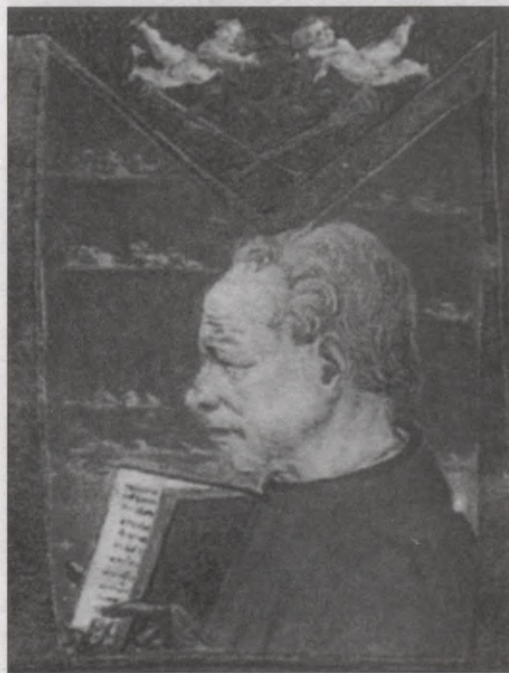
raliski pacienājot deviņus galdabiedrus. Pēc maltītes retors Bernardo Nuci (*Nuzzi*) nolasīja Platona darbu "Dzīres" ("*Symposium*") un katram no tikšanās dalībniekiem vajadzēja komentēt vienu no runām.

Akadēmija nebija vienīgais šāds studiju centrs. Jau 14. gs. vidū Florencē radās pulciņš, ko laikabiedri pazina kā Alberti *Paradiso*. Antonio Alberti bija bagāts tirgonis, kas savu villu padarīja pieejamu visiem – vīriešiem un sievietēm, dižciltīgajiem un pilsoņiem, garīdzniekiem un lajiem – visiem, kas interesējās par garīgām lietām un valodām. Arī augustīniešu mūks Luidži Marsilji (*Luigi da Marsigli*) savu baznīcu *Sancto Spirito* izveidoja par jaunās izglītības draugu centru. Tas pastāvēja līdzās Akadēmijai, un tajā humānisti nodevās diskusijām par morāles un filosofijas jautājumiem. Abās grupās aktīvs līdzdalībnieks bija Florences kanclers Kolučo Salutati – patriciešu atzīts ietekmīgs valstsvīrs, kas zinātnes un izglītības pasauli apvienoja ar tirgotāju un politiķu darbības jomu.

Humānisma kustība izvērās arī Romā, kur, pāvestiem cīnoties par savu varu, radās arī interese par pasaulīgajām lietām un problēmām, ar kurām nodarbojās humānisti. Pāvesta galmā 1403. g. sekretāra amatu ieguva Podžo Bračolini (*Poggio Bracciolini*, 1380–1459), kurš tik spoži pārvaldīja latīņu valodas stilu, ka viņu šajā amatā atstāja arī nākamie četri pāvesti. 1410. g. pāvests Jānis XXIII par sekretāru iecēla Leonardo Bruni, bet Podžo sūtīja darījumos uz Šveici, Franciju, Vāciju. Tur Bračolini at-

klāja jaunus, vēl nepētītus senos rokrakstus. (1435. g. 55 gadus vecais Bračolini šķīrās no savas sievas, kas tam bija dzemdējusi četrpadsmit bērnus, un apprecējās ar 18 gadus vecu meiteni, kura viņam dzemdēja vēl četrus bērnus. Kad humānists bija jau 73 gadus vecs, viņu aizsauca atpakaļ uz dzimto Florenci, kur viņš kļuva par republikas kancleru, sinjorijas prioru un tās locekli.)

Pāvesta Mārtaņa V galmā dzīvoja vispusīgi izglītotie un ražīgie humānisti Agapito Rustiči (*Agapito Centi da Rustici*, miris 1464), Bartolomeo Montepulčāno (*Bartolommeo da Montepulciano*, miris 1429) u.c. Viņi pāvesta kancelejā rūpējās par to, lai kūrijas sarakste izceltos ar labu latīņu valodu. Humānisti vadīja diplomātiskās misijas, kurās svarīga loma

Klasisko rokrakstu pētnieks Podžo Bračolini. *Detāļa*, 1455. g.

bija izglītībai un runas dāvanām. 1431. vai 1432. g. pāvests atsauca uz Romu ievērojamo Parīzes juristu Mateo Vedžo (*Matteo Vegio*), kas īpaši aizrāvās ar Vergiliju. Pāvests Eugēnijs IV (*Eugen IV*, 1431–1447) par savu sekretāru ieguva Džovanni Aurispu (*Giovanni Aurispa*, miris 1459), kura perfektās grieķu valodas zināšanas bija svarīgs faktors sakiem ar Austrumu baznīcu.

Vēl lielāka nozīme Romā bija Flāvio Biondo (*Flavio Biondo*, 1392–1463) – vēsturnieka un arheologa – darbam, kurš vadīja pirmo pāvestam veltīto topogrāfisko darbu “*Roma instaurata*”, izmantojot šim nolūkam visus pieejamos avotus. Šai darbā viņš līdz pat vissīkākajām detaļām

Francēsko Pezellīno. Romas pilsētas alegorija. 15. gs. vidus

salīdzināja antīko Romu, ieskaitot visus tās monumentus, ar sava laika Romu. Viņš sāka aprakstīt arī Itāliju kopumā, kuras garīgais mantojums padarīja Romu slavenu. Šo darbu Biondo pabeidza 1453. gadā. Tas bija pirmais mēģinājums vienkopus aplūkot Apenīnu pussalas vēsturi un ģeogrāfiju. Biondo pēdējais darbs “*Roma triumphans*” (1459. g.) bija veltīts pāvestam Pijam II; tajā bija runa par Senās Romas privātajām institūcijām, tās reliģiju, tikumību u.tml. – būtībā par kultūras vēsturi.

Leons Batista Alberti ar speciālu šim mērķim konstruētu ģeodēzisku instrumentu palīdzību veica Senās Romas pilsētas plānojuma mērījumus. Sākās arī seno uzrakstu un monētu studijas.

Diena, kad Nikolajs V kļuva par pāvestu, bija prieka brīdis visai klasiskajai zinātnei. Viņš pats Florencē bija guvis labu izglītību un Itālijā bija personīgi pazīstams ar daudziem zinātniekiem. Pāvests daudzus no tiem piesaistīja sev, mudināja tulkot un sacerēt oriģināldarbus. Viņa ierīkotajā bibliotēkā bija 5000 sējumu. Tas padarīja Romu par zinātnes centru ne tikai Itālijā, bet arī visā Rietumu pasaulē. Spožu zinātnieku apvienība bija Romiešu akadēmija, kurā Pomponio Leto (*Pomponio Leto*) vadīja latīņu un kardināls Bessarions (*Bessarion*) – grieķu valodas un kultūras studijas.

Klasiskās senatnes studijām nodevās arī Venēcijā, Milānā, Padujā, Veronā, Neapolē.

Humānistiskās izglītības programmas pamats bija ticība antīko

autoru formu piešķirošajam spēkam attiecībā pret cilvēku. Turklāt izglītību humānisti saprata kā pašmērķi, nevis kā sagatavošanos šīs zemes dzīves transcendentās jēgas apjaušanai, kā to traktēja viduslaikos. Humānistu izglītības mērķis bija pats izglītotais cilvēks. Izglītība dod viņam iespēju it kā otro reizi piedzimt, pateicoties tai, cilvēks tiek radīts no jauna. Ļoti populārs šai sakarā bija mīts par Prometeju. Bokačo to skaidroja tā: Prometejs – *homo doctus* simbols –, būdams kultūras nesējs un audzinātājs, rada cilvēku otro reizi, pārvēršot to no *homo naturalis* par *homo civilis*, t. i., veicina tā pāreju no dabiskā stāvokļa kultūras stāvoklī. Izglītības spēks paceļ cilvēku pāri dabai un rada viņa īpašo pasauli. Humānisti bija pārliecināti, ka kultūra ir nepieciešama cilvēka pašrealizācijai. Izglītība padara cilvēku par cilvēku, audzina viņā *humanitas*. Literatūra izveido cilvēku par to, kam viņam jābūt: *homo humanus*.

Jaunā izglītības izpratne bija saistīta ar polemiku pret viduslaiku zinātni, pret to zinātņu spektru, ko reprezentēja teoloģija un ar to saistītā filosofija, kā arī medicīna un jurisprudences. Humānistiem spekulācijas un manipulācijas ar dabu šķita ne tikai veltīgas un tukšas, bet zināmos apstākļos pat noziedzīgas tādēļ, ka tās mēģināja ielauzties dievišķajā noslēpumā. Cicerons taču bija vienaldzīgs pret dabas izpēti, un Augustīns bija brīdinājis no *curiosa peritia*, kas skaita zvaigznes un mēra to ceļus, bet kuriem Dievs paliek apslēpts.

Dabas filosofijas kā teorētiskas disciplīnas pozīcijas apstrīdētas netika. Humānisti savus uzbrukumus medicīnai pamatoja ar to, ka viduslaikos to ierindoja *artes mechanicae* vidū, t. i., tā atradās vienā līmenī ar amatniecību. Tāpēc Petrarka ar sašutumu vērsās pret medicīnas pretenzijām būt par filosofiski pamatotu zinātne. Atšķirībā no Petrarkas, kas savā negatīvajā medicīnas vērtējumā vadījās pēc tās priekšmeta un mērķiem, Salutati vērsās pret medicīnas metodēm un pretstatīja tās juridiskajām. Viņš uzsvēra, ka pretēji medicīnai, kuras formulētie likumi attiecas uz dabu ārpus mums un tāpēc paliek nedroši, juridiskie taisnīguma principi ir jau iepotēti mūsu garā un tāpēc ir droši, pilnīgi zināmi. Cilvēks var izveidot drošus izteikumus tikai tajā jomā, kurā ir runa par viņa paša iedibinājumiem. Tāpēc juridiskajai zinātnei salīdzinājumā ar medicīnu ir lielāka izziņas vērtība.

Humānisti uzsvēra, ka formālā izglītība valodas aspektā ir jāsaieta ar priekšmetisko. Iemācieties labi runāt nozīmē to pašu ko iemācieties labi domāt, vēl vairāk – labi dzīvot. Tāpēc gramatikai un retorikai, kas māca pareizu un māksliniecisku runu, ir jābūt saistītai ar poētiku, vēsturi un morālo filosofiju. Pirmo grieķu valodas gramatiku ar nosaukumu "*Erotemata*" izveidoja Krisolors (*Chrysolorus*). To iespieda Florencē 1471. gadā. Gan Itālijā, gan ārpus tās parādījās arī citas gramatikas, kuras kalpoja pareizas runas un rakstības apmācībai, t. i., bija saistītas ar praksi.

Latīņu valoda un tās studijas

Humānisti lielu vērību savā darbībā piešķīra latīņu valodas studijām un klasiskās valodas saglabāšanai un attīrīšanai. Tāpēc jāpakavējas pie jautājuma, kādā stāvoklī tā šajā laikā atradās.

Ap 1500. g. latīņu valodas stāvoklis bija visai sarežģīts un neskaidrs, tā ka grūti ir atbildēt uz jautājumu, vai nacionālo valodu attīstība veicināja latīņu valodas tīrības saglabāšanu un vai latīņu valoda sekmēja nacionālo valodu uzplaukumu. Kad sākās latīņu valodas noriets – 16. vai 19. gadsimtā? Šajā jautājumā nav vienprātības, jo latīņu valodas stāvoklis ne tikai atšķīrās dažādos Eiropas reģionos, bet tā pati bija neviendabīga (bija klasiskā un neklasiskā latīņu valoda, valoda, kurā runāja, un valoda, kurā rakstīja, u.tml.), turklāt to izmantoja dažādas sociālās grupas (klerikāļi un laji, vīrieši un sievietes u.c.) un tā tika attiecināta uz dažādām jomām (priekšmetiskajām sfērām). Ņemot vērā šos precizējumus, jāsaka, ka latīņu valoda bija dzīva līdz pat 15. gs. gan baznīcas, gan akadēmiskajā, gan pragmatiskajā jomā.

Jānorāda arī uz daudziem paradoksiem latīņu valodas attīstībā.

1. Protestanti, kas cīnījās par to, lai izskaustu latīņu valodu no baznīcas, bieži zināja to labāk par katoļiem.

2. Latīņu valodas norietu galvenokārt veicināja nevis klasiskās pasaules pretinieki, bet tās piekritēji humānisti, kuri, cīnoties par klasisko normu saglabāšanu, to no dzīvās valodas pārvērtā par “mirušo”.

3. Kaut arī latīņu valodai bieži tika piespriests “nāvessods”, tā tomēr siksti turējās pie dzīves.

Daudzus gadsimtus ilgās katoļu baznīcas vēstures laikā latīņu valoda bija Romas katoļu baznīcas oficiālā valoda – gan liturģijā (4. gs. Rietumos no liturģijas tika izstumta grieķu valoda), gan pāvesta pārvaldē, gan baznīcas tiesā, gan provinču sinodēs un vispārējos koncilos un citās baznīcas lietās. Pāvesta enciklikas ticīgajiem arī mūsdienās tiek publicētas latīņu valodā, par ko liecina arī to nosaukumi (“*Rerum Novarum*”, “*Quadragesimo Anno*” u.tml.). Tomēr jāņem vērā arī distance starp oficiālo un neoficiālo baznīcu. Bieži sinodēs klerikāļi sarunājās savas zemes valodā, bet latīņu valodā publicēja tikai noslēguma dekrētus.

Latīņu valodas ilgajai noturībai baznīcas dzīvē ir vairāki izskaidrojumi: 1) tā bija starptautiskas organizācijas starptautiska valoda, un šajā aspektā latīņu valodas lomu grūti novērtēt par augstu; 2) baznīcā atteikšanās no ikdienas valodas nozīmēja distancēšanos no laju pasaules, šis process uzsvēra tās īpašo dabu, kas bija saistīta ar Svētajiem Rakstiem, rituāliem u.tml. (katoļu baznīca nav vienīgā, kas uzsver savu īpašo dabu, izmantojot “mirušu” valodu, – tā to praktizē arī hinduisti, budisti, jūdi, islāma piekritēji u.c.).

Protams, ne mazāk nozīmīgi kā šie ieguvumi ir arī zaudējumi. Proti, kontakti ar kristiešiem tiek uzturēti valodā, ko saprot iedzīvotāju mazākā daļa. Daži laji bija pārliecināti, ka latīņu valodas izmantošana baznīcā ir viltība, lai turētu noslēpumā

ticību un vēlāk, kā izteicās kāds laikabiedrs, "to pa daļai mums pārdotu atpakaļ". Turklāt nav jāaizmirst, ka liela daļa klerikāļu viduslaikos nepiederēja pie šā latīņu valodu zinošā mazākuma, jo daudzi draudžu vadītāji to nesaprata.

Ilgu laiku klerikāļu izglītība sastāvēja no tā, ka tie spēja "lasīt" misu. Priestera mutiskais priekšlasījums bija nolasījums no mises grāmatas ("*Missale*"). Turklāt priestera pienākums bija katru dienu rečitēt dažādās lūgšanās ("*Officia*"), kurās teksti tika ņemti no mazas grāmatiņas, ko sauca par "*Brevier*". Priesteriem bija arī jāstudē teoloģiska satura grāmatas.

Jāpiezīmē, ka reformācija atradās dilemmas priekšā: rakstot latīņu valodā, tās pārstāvji norobežoja sevi no parastajiem cilvēkiem, bet, izmantojot tautas valodu, reformatori izoleja sevi no pārējās Eiropas. Tāpēc kompromisa kārtā reformācijas vadītāji izmantoja abas valodas.

Daudzi humānisti naidīgi izturējās pret ikdienas valodas ieviešanu literatūrā (piemēram, Džovanni del Virgilio aicināja Danti uzrakstīt "Dievišķo komēdiju" latīņu valodā). Prozā latīņu valoda saglabājās līdz pat 17.–18. gadsimtam. Daudzi ikdienas valodā sacerētie darbi (Bēkona "Esejas", Dekarta, Galileja, Hobsa, Loka, Paskāla un citu autoru darbi) tika pārtulkoti latīņu valodā un ar tās starpniecību kļuva pazīstami citās zemēs daudz plašākam lasītāju lokam.

Turklāt akadēmiskā latīņu valoda bija ne tikai rakstu, bet arī sarunu valoda: universitātēs priekšlasījumi

un dispuṭi notika latīņu valodā. Arī skolās skolnieki sarunājās latīņu valodā – tā bija norma arī mutiskās komunikācijas praksē.

Latīņu valoda tika izmantota arī pragmatiskajā aspektā – diplomātijā (ārpolitikā) un ceļojumos, arī tiesībās un norēķinos. Īpaša nozīme tai bija tiesību jomā. Diplomātijā gan tā nebija vienīgā izmantojamā valoda, taču tai deva priekšroku – 16.–17. gs. starptautisko līgumu tekstus tulkoja latīņu valodā.

Zīmīgi ir tas, ka vecā latīņu valoda izteica jaunās idejas, jo lielākajai daļai ikdienas valodu Eiropā nebija izstrādāta abstraktā terminoloģija. 16.–17. gs. gan pieauga ikdienas valodas izmantošana zinātniskajos traktātos, taču tas bija saistīts ar vienlaikus notiekošo latinizācijas procesu, jo parasti jaunie vārdi tika darināti, atvasinot tos no latīņu valodas. Humānisti klasisko jeb t.s. ciceronisko valodu atmodināja jaunai dzīvei, izmantojot to ne tikai literārajos darbos, bet arī kancelejā un tamlīdzīgās jomās.

Tekstu analīze un kritika: Valla un Erasms

Pateicoties antīko, īpaši grieķu autoru sniegtajām ziņām, humānisti ieguva informāciju arī par citām valodām un kultūrām, vispirms jau ēģiptiešu reliģiju un zinātni. Viņi domāja, ka filosofiskā tradīcija ir aizsākusies Ēģiptē un beigusies līdz ar Platonu. Par nozīmīgāko *priscus theologus* uzskatīja ēģiptieti Hermesu Trismegistu, kura raksti saturot

seno gudriību. Ļoti izplatīti bija piecpadsmi "Corpus Hermeticum" sacerējumi, kurus Ficīno pārtulkoja latīņu valodā. Par t. s. hermētisko tekstu autentiskumu un nozīmi bija pārliecināts Melanhtons, Džons Koles, Tomass Mors, Džordāno Bruno. Tikai 17. gs. tika pierādīts, ka Hermess Trismegists nav reāla vēsturiska figūra un ka šie sacerējumi ir vēlīnajos antīkajos laikos radušos platonisko un kristīgo tekstu sajaukums.

Lorenzo Valla

Humānisti nodarbojās arī ar tekstu kritiku, t. i., mēģināja attīrīt antīkās pasaules autoru darbus no vēlāko laiku pārrakstītāju iestarpinājumiem un pielikumiem, veicot filoloģisku (valodas formu) analīzi un vēsturisku (faktoloģisko izteikumu) pārbaudi. Piemēram, Lorenzo Valla atmaskoja Senekas un apustuļa Pāvila saraksti, kā arī imperatora Konstantīna vēstījumus un citus darbus kā viltojumus.

Īpaši nozīmīgs bija Vallas "Traktāts pret Konstantīna veltījumu" (*"De falso credita et ementita Constantini declamatio"*). Arī Vallas priekšteči bija to apstrīdējuši, taču apšaubīts tika nevis "veltījuma" autentiskums, bet tā konfesionālais un morāli tiesiskais pamats: imperators Konstantīns neesot drikstējis pārstāvēt valsti, pāvests Silvestrs nevarējis to pieņemt, jo tas nav savienojams ar evaņģēlisko nabadzības novēlējumu un baznīcas garīgo misiju (tā sprieda Dante).

Vallas jaunievedums bija nevis šaubas par "veltījuma" patiesīgumu, bet kritikas metode. Viņš savā kritikā balstījās uz vēstures un filoloģijas zināšanām – kā eksperts, kura sašutumu pirmām kārtām izraisa viltojuma rupjums (piemēram, tas, ka dokuments sastādīts barbariskā latīņu valodā).

1449. g. viņš jauno metodi izmantoja savā darbā *"Adnotationes in Novum Testamentum"*, par pamatu ņemot Svētos Rakstus. Valla salīdzināja *Vulgata* tekstu ar grieķu tekstu un piedāvāja atbilstīgas korektūras. Viņš izlaboja neprecizitātes *Vulgata* tulkojumā un interpretācijā. Tas bija Bībeles tekstoloģiskās analīzes sākums.

Valla sacerējumā "Jaunās Derības salīdzinājums" parādīja, ka arī galvenā kristiešu grāmata ir pilna ar kļūdām un muļķībām. Viņš izmantoja dažādus kodeksus, salīdzinot tos ne tikai ar oriģinālu, bet arī savā starpā, un parādīja, kur pieļāvis kļūdas pārrakstītājs (*libarius*) un kur – tulkotājs (*interpres*) svētais Hieronims, kura veikumu viņš vērtēja zemu. Valla, salīdzinot Jauno Derību ar pagānisko dzejnieku un filosofu darbiem, atsaucās uz grieķu un latīņu valodas normām, skarot arī teksta saturu, balstoties ne tik daudz uz teoloģiju, cik uz filoloģiju, vēsturi un veselo saprātu.

Viduslaikos attieksme pret Bibliu bija divējāda – sholastiska un mistiska –, jo kultūras sistēmā, kas veidota kā tekstu hierarhija, Bībele bija svarīgākais un nozīmīgākais ziņojums, kas nāca no Dieva. Kultūrā, kurā dominēja Vārda autoritāte, tās

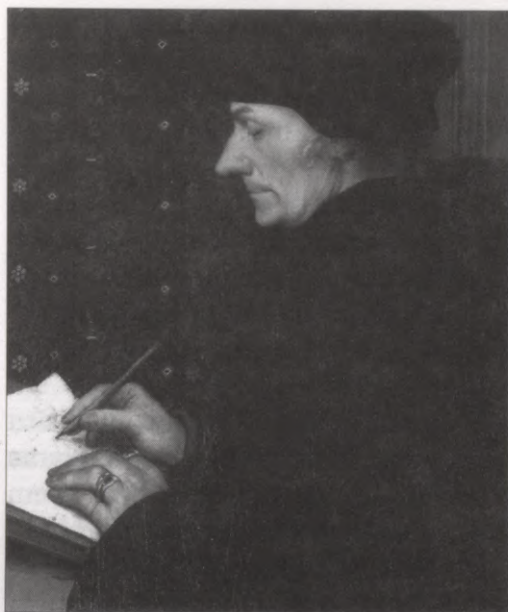
iemiesošanās bija Bībele: tā kā katrs vārds izteica garu, tad katrs teksts paredzēja komentārus, jo tā tiešā nozīme bija saistīta ar šā teksta augstāko jēgu. Atklāsmes teksts saturēja jēgas bezgalību. Tāpēc viduslaiku kultūra bija nemitīga tekstu komentēšana un galu galā viss pateiktais robežojās ar neizsakāmo, kas pārņiedza cilvēka izpratnes spēju.

Bībeles filoloģiskās kritikas metodes perspektīvā grāva kristīgās gudrības samierinājuma pilno pārdzīvojumu un sholastisko grāmatu autoritāti. Turklāt Valla mēģināja reducēt reliģiju uz ticību, t. i., uz cilvēka iekšējo stāvokli, kas tikai skar ārējās institūcijas un racionālo reliģiozitāti. Abas pieejas apvienoja tas, ka pirmā piešķīra reliģiskajai patiesībai konkrētu vēsturiskumu, otrā – reliģiskajām jūtām individuālo konkrētību. Valla konstatēja: “Reliģija nav nekas cits kā ticība, bet būt reliģiskam nozīmē būt ticīgam.”

Roterdamas Erasms

Starp Ziemeļeiropas humānistiem izcilu vietu ieņem Roterdamas Erasms (*Erasmus Roterodamus* jeb *Desiderius*, 1469–1536), daudzi no reformācijas kustības vadītājiem (tai skaitā Kalvins, kaut arī ne pilnīgi) atradās viņa ietekmē. Viņš vislabāk izteica Ziemeļeiropas humānisma garu, lai gan šai jautājumā pastāv divi strīdīgi momenti.

1. Jautājumā par nacionālajām valodām Erasms uzskatīja sevi par “pasaules pilsoni”, bet ciceronisko latīņu valodu – par pasaules valodu.

Hanss Holbeins Jaunākais.
Roterdamas Erasms. *Portrets.* 1523. g.

Nacionālās valodas viņš uzskatīja par šķērsli uz kosmopolitisko Eiropu, kura būtu jāapvieno uz latīņu valodas bāzes. Daudzi humānistu uzskatīja, ka nepieciešams veicināt nacionālo valodu veidošanos, turpretim Erasms domāja, ka tās apdraud iespējamo Eiropas vienotību.

2. Erasms līdz ar to centās pārvarēt nacionālās robežas, turpretim citi humānistu tiecās tās nostiprināt, balstoties arī uz nacionālo pašapziņu.

Visietekmīgākais humānistu darbs, kas izplatījās Eiropā 16. gs. sākumā, bija Erasma sarakstītais “*Enchiridion Militis Christiani*” (“Pamācības kristīgajam cīnītājam”). Kaut arī tas pirmo reizi tika publicēts 1503. g. un izdots arī 1509. g., tā patiesā ietekme bija jūtama īpaši pēc 1515. g.; sešos gados šis sacerējums tika izdots divdesmit trīs reizes. Darbs vērsās

pie izglītotajiem lajiem, kurus Erasms uzskatīja par patieso baznīcas dārgumu. Darbs veicināja radikālu laju pašapziņas maiņu: nevar neminēt faktu, ka nemieri Cīrihē un Vitenbergā sākās neilgi pēc tam, kad šī grāmata iemantoja lielu popularitāti. Turklāt tā nodemonstrēja Luteram un Cvinglijam grāmatu iespēšanas lielo nozīmi jauno ideju izplatīšanā.

Šajās "Pamācībās" tika izvirzīta tēze, ka tālaika baznīcu ir iespējams reformēt, atgriežoties pie Svētajiem Rakstiem un baznīcas tēvu darbiem. Regulāra Svēto Rakstu lasīšana tika pasludināta par jaunu laju dievbiības formu. Erasms uzskatīja savu darbu par pamācību – vienkāršu, bet zinātnisku – lajiem, lai tie saņemtu Svētos Rakstus. Šī filosofija bija vairāk tikumisko pamācību forma nekā zinātnisks, akadēmisks traktāts. Viņš rakstīja, ka Jaunā Derība mācot par labo un ļauno, lai lasītājs uzsāktu mīlēt pirmo un noraidītu otro. Tajā ir doti *lex Christi*, kas jāievēro kristiešiem. Kristus ir piemērs, kura uzvedība kristiešiem ir jāatdarina. Turklāt Erasms uzsvēra arī iekšējo reliģiozitāti. Viņš bija pārliecināts, ka Svēto Rakstu lasīšana pārveidos cilvēkus, stimulējot tos mīlēt Dievu un savu tuvāko.

Dažiem jautājumiem bija īpaša nozīme.

1. Erasms uzskatīja, ka kristietībai nākotnē jābalstās nevis uz garīdzniekiem, bet uz lajiem. Garīdzniekus viņš uzskatīja par skolotājiem, kuru uzdevums ir pacelt lajus līdz savam limenim, taču paši tie laju priekšā neņem nekādu privilēģētu pozīciju.

2. Lielu uzmanību Erasms pievērsa "iekšējai reliģiozitātei", nonākot pie atziņas par kristietības neatkarību no baznīcas ar tās rituāliem, institūcijām un garīdzniekiem. Viņš izvirzīja jautājumu: kāpēc garīdzniekam ir jāatļauj grēki? Viņš taču ir tikai cilvēks, nevis Dievs! Reliģija ir katra atsevišķa cilvēka sirds un prāta lieta, tā ir viņa iekšējais stāvoklis. Mūku dzīve nav augstākā kristīgā dzīvesveida izpausme. Lajs, kas lasa Svētos Rakstus, ir tikpat uzticīgs savam aicinājumam kā mūks.

Darba revolucionārā būtība izpaudās laju kristīgā aicinājuma atzīšanā, tas bija līdzeklis, lai atdzimtu Bībele. Klerikāļi un baznīcas autoritātes tika noliegtas. Svētajiem Rakstiem jābūt pieejamiem visiem, tie palīdzēs atgriezties pie kristietības pirmavota, kurā visi varēs apmierināt savas slāpes pēc tīrās kristīgās ticības, tad vairs nebūs "jādzer no saduļķotajiem dīķiem".

Erasms saprata, ka šajā jautājumā pastāv kāds nopietns šķērslis, proti, Jaunā Derība ir jāstudē oriģinālvalodā, nevis neprecīzajā *Vulgata* tulkojumā. Bet tam bija vajadzīga divu instrumentu, kas tajā laikā nebija kristiešu rīcībā, izmantošana: grieķu teksta atbilstīgi filoloģiski komentāri un tieša pieeja tekstam.

Pirmais instruments tika atrasts, kad Erasms atklāja Lorencu Vallas piezīmes par Jaunās Derības tekstu grieķu valodā, kas bija izdots 15. gadsimtā. Šīs piezīmes, kas glabājās vietējā klostera arhīvā, uzgāja Erasms un publicēja 1505. gadā.

Otrais instruments tika atrasts, kad Erasms publicēja pirmo iespies-

to Jaunās Derības tekstu grieķu valodā *“Novum Instrumentum ourue”* (Bāzele, 1516). Kaut arī pilnīgāka teksta versija bija nodota salikšanai Alkalā (Spānija) divus gadus iepriekš, šīs versijas izdošana aizkavējās līdz 1520. gadam. Erasma teksts nebija tik drošs, kādam tam bija jābūt: viņš bija izmantojis tikai četras Jaunās Derības lielākās daļas rokrakstu versijas un tikai vienu Jāņa Atklāsmes grāmatas versiju. Šajā rokrakstā trūka piecu pantu, kurus Erasmus iztulkoja grieķu valodā no latīņu valodas. Tomēr tieši šis izdevums pirmo reizi deva iespēju teologiem salīdzināt grieķu oriģinālu ar vēlāko latīņu tulkojumu.

Balstoties uz Vallas darbiem, Erasmus parādīja, ka daudzas tulkojuma vietas *Vulgata* versijā ir neatbilstošas. Minēsim dažus piemērus.

Kristīgā baznīca vienmēr īpašu nozīmi piešķirā rituāla un dievkalpojuma formām, ko dēvē par sakramentiem. Divus sakramentus agrīnā baznīca atzina kā “Kunga sakramentus”, t. i., kā nākošus no paša Kristus, – kristības un Svēto vakarēdienu (eiharistiju jeb “maizes laušanu”, “Kunga vakaru”). 12. gs. beigās sakramentu skaits tika palielināts līdz septiņiem: kristības, eiharistija, grēku nožēlošana, konfirmācija, laulības, iesvētīšana garīdznieku kārtā un iesvaidīšana. Visiem šķita, ka Erasma veiktais tulkojums šos sakramentus apšaubā. Angļu zinātnieks Tomass Linakrs, kas pameta medicīnisko praksi, lai kļūtu par garīdznieku, pēc iepazīšanās ar jauno tulkojumu teica: “Vai nu tas nav evaņģēlijs, vai arī mēs neesam kris-

tieši.” Kāpēc tika izdarīts tāds secinājums?

Viduslaiku teoloģija attaisnoja laulību iekļaušanu sakramentu skaitā, balstoties uz Jaunās Derības tekstu latīņu valodā, kurā par to tika runāts kā par sakramentu.* Erasmus, sekojot Lorenco Vallam, pierādīja, ka grieķu vārds *mysterion*, ko tulkoja kā “sakraments” (*sacramentum*), īstenībā nozīmē tikai “noslēpums”. Tāpēc laulību iekļaušanu sakramentu skaitā viņš uzskatīja par nepamatotu.

Analoģiski *Vulgata* tekstam tika iztulkoti Kristus vārdi: “Dodiet sakramentu, jo debesu valstība tuvu klāt pienākusi.”** Erasmus, atkal atsaucoties uz Vallu, norādīja, ka jātulko: “Nožēlojiet grēkus..” Šī prasība nerunā ne par kādu sakramentu, bet tikai par dvēseles iekšējo stāvokli, proti, grēku nožēlošanu.

Vēl viens teoloģisks aspekts, kurā viduslaikos bija vērojama novirzīšanās no teksta, bija saistīts ar Kristus māti Mariju. Daudzi uzskatīja Mariju par žēlastības rezervātu, no kura šo žēlastību var smelt atbilstīgi vajadzībām. Daļēji šie uzskati pamatojās uz viduslaiku priekšstatiem par žēlastību kā sava veida substanci. Tie arī balstījās uz tulkojumu latīņu valodā, uz Gabriēla teikto, kad tas vērsās pie Marijas.*** Atbilstīgi

* “Tādēļ cilvēks atstās tēvu un māti un pieķersies savai sievai un abi kļūs par vienu miesu.” Šis noslēpums ir liels: es to attiecinu uz Kristu un draudzi.” (Ef. 5: 31–32)

** “No tā laika Jēzus iesāka sludināt un sacīt: “Atgriezieties no grēkiem, jo debesu valstība tuvu klāt pienākusi.”” (Mt. 4:17)

*** “Un eņģelis, pie viņas ienācis, sacīja: “Esi sveicināta, tu apzēlotā, Tas Kungs ar tevi.”” (Lk. 1:27)

Vulgata tulkojumam, Gabriēls sveic Mariju kā “pilnu ar žēlastību” (*gratia plena*), un tas radīja domu par trauku, kas pilns ar šķidrumu (žēlastību). Taču Jaunās Derības teksts runā par Mariju tikai kā par sievieti, pret kuru ir “labvēlīga, žēlīga attieksme”.

Rezultātā Svētie Raksti un to oficiālais tulkojums latīņu valodā *Vulgata* vairs nenozīmēja vienu un to pašu. Tāpēc Bībeles izpēte humānistu garā nozīmēja arī atgriešanos pie agrinās baznīcas apustuliskās tīrības un vienotības.

Erasma programma paredzēja arī brīvu pieeju baznīcas tēvu sacerējumiem, tāpēc bija jānodarbojas ar drošiem Augustīna, Ambrozija, Hieronima un citu autoru tekstu izdevumiem. Erasms pats izdeva vairākus patristikas laikmeta sacerējumus. Nevajadzētu gan domāt, ka viduslaikos tika ignorēti Augustīna uzskati. Pret tiem izrādīja lielu cieņu, taču pētniekiem nebija pieejami pilni un precīzi Augustīna darbu izdevumi. Viduslaiku autori būtībā nespēja pārbaudīt savu citātu precizitāti, turklāt tie bieži bija izrauti no konteksta. Daudz bija arī tādu sacerējumu, kurus piedēvēja Augustīnam, bet kuru autori bija citi. Tas viss lasītājus maldināja.

Retorika

Paši 15. gs. humānisti sevi parasti sauca par oratoriem jeb – retāk – par retoriem, tādējādi pievēršot uzmanību savai atšķirībai no zinātniekiem universitātēs, kas kopš seniem

laikiem nodarbojās ar “septiņu brīvo mākslu pasniegšanu”, kurās ietilpa gramatika, retorika, poēzija, vēsture un morāles filosofija. Tā *studia humanitatis* saprata vēl Cicerons, un savu jaunās garīgās kustības pamatojumu šīs studijas ieguva Petrarkas sacerējumos. Humānistiem tuva bija retorika, nevis svešā sholastiskā sistematika. Retori meklēja domas un prāta brīvību, tāpēc par humānistisko domāšanas formu kļuva ne tikai runa, bet arī dialogs – brīva domu apmaiņa, kurā uzvar veiklākais, kas spēj kontrolēt situāciju ar prāta argumentu palīdzību. Antīko autoru studijas un to atdarināšana savā daiļradē kļuva par Petrarkas dzīves mērķi, tāpēc viņu uzskata par pirmo humānistu.

Petrarka Ciceronu sauca par savu tēvu, Vergiliju – par brāli. Ciceronu viņš pētīja kā oratoru, bet ne kā politisko darbinieku. Humānisti vairāk interesējās par to, kā iegūt un izpaust idejas, bet neiedziļinājās to būtībā. Humānists varēja būt gan platonists, gan aristotelietis, taču jebkurā gadījumā idejas tika iegūtas no senatnes. Humānists varēja būt gan skeptiķis, gan ticīgais, bet jebkurā gadījumā viņš aizstāvēja savu viedokli no senatnes pozīcijām. Humānistu uzmanības centrā bija ideju apstrādes un izteikšanas veids, tāpēc tik nozīmīga vieta tika ierādīta retorikai.

Par centrālo zinātni humānisti proklamēja uz gramatiku balstīto retoriku, turklāt no antīkajiem laikiem nākošo konfliktu starp filosofiju un retoriku viņi atrisināja par labu daiļrunībai. Ar retoriku sara-

dotas bija poētika un vēsture, kuru savdabību paskaidroja, izmantojot Aristoteļa norādījumu, ka vēstures uzdevums ir aprakstīt to, kas bijis īstenībā, dzejnieka – atainot to, kas īstenībā varētu notikt.

Renesansē oratora tēls tika salīdzināts arī ar arhitekta un gleznotāja tēlu. Plastisko mākslu iekšējo iedalījumu pielīdzināja retoriskajām shēmām. Šai sakarā raksturīga ir Lodoviko Dolči piezīme, ko viņš izteica 1557. g.: “Visas glezniecības summa, pēc manām domām, iedalās trijās daļās: Atrašana, Zīmējums un Kolorīts (*Invenzione, Disegno e Colorito*).” Jāatceras, ka oratora darbs kopš antīkajiem laikiem iedalījās *Inventio, Dispositio, Elocutio*.

Poēziju, retoriku un tēlotājmākslu centās saistīt arī Leons Batista Alberti. Alberti domāja, ka atšķirībā no poēzijas tēlotājmāksla izmanto neviņ vārdus, bet krāsu, līniju, apjomu, t. i., to pašu, ko daba. Viņš iestājās par arhitektūras, skulptūras un glezniecības vienotību, to tuvināšanu literatūrai un mūzikai. Alberti no antīkās retorikas uz glezniecību pārnesa jēdzienus *inventio* (nodoms) un *compositio* (kompozīcija). Līdzīgi filologam humānistam, kas veidoja kompozīciju pēc principa “vārds–teikums–periods”, Alberti, izstrādājot kompozīcijas teoriju, vadījās pēc principa “virsmā–loceklis–ķermenis–glezna”. Viņš raksta: “Es vēlētos, lai jaunie cilvēki, kuri kā iesācēji ņemas pie glezniecības, darītu to pašu, ko, kā mēs to redzam, dara tie, kas mācās rakstīt. No sākuma viņi iemācās atsevišķi visus burtus – to, ko mēs saucam par elementiem, tad apgūst

Antonio Pollajolo. Sievietes portrets.
15. gs. otrā puse

zilbes un tikai pēc tam iemācās veidot vārdus.” Mākslas procesa garīgais raksturs padara cēlāku pašu gleznošanu. Glezniecība ir saistīta ar “brīvajām mākslām” (ģeometriju, mūziku), jo arī to pamats ir intelekta darbība.

Tādējādi renesanse izlīdzināja pretstatu starp praktisko darbību un tiro vērojumu – *vita contemplativa* un *vita activa*, teoriju un praksi. Paši renesanses domātāji salīdzināja glezniecību un skulptūru ar brīvajām mākslām to intelektuālā rakstura un zinātniskuma dēļ. Renesansē galu galā radās arī tēlotājmākslas teorija kā speciāls zinātnes virziens, ko nepazīna nedz antīkā pasaule, nedz viduslaiki.

15. gs. beigās un 16. gs. sākumā humānisti savus priekšlasījumus

jau noturēja daudzās Eiropas augstskolās. 15. gs. pēc analogijas ar *iurista*, *economista*, *legista* radās termins *humanista*, kas apzīmēja *studia humanitas* pasniedzēju. Šo studiju mērķis bija šāds: antīko tekstu publiskajos iztirzājumos un privātajās lekcijās veidot tikumiskā ziņā ideālu cilvēku. Erasms to formulēja: "*Lectio transit in moris*" ("Priekšlasījums pāriet tikumībā").

Tādējādi 15. gs. *umanista* bija cilvēks, kas ar tekstu palīdzību māca *literae humaniores* – studiju specialitāti, kas nodarbojas ar cilvēka dzīves pasaulīgo pusi (gramatiku, retoriku, vēsturi, dzejas mākslu, morāles filosofiju). Pēc šā parauga 19. gs. radās vārds *humanismus*, lai apzīmētu idejisko mācību, kas saistīta ar antīkās klasikas zināšanu apgūšanu.

Renesanse ne tikai atdzīvināja, bet arī tiecās saglabāt. Humānisti pirmo reizi apzinājās kultūras darbu kā visā cilvēces vēsturē nozīmīgākā saglabāšanu. Pašapziņas kults saauga ar vēsturiskās nemirstības ideju, atbildību nākamo paaudžu priekšā. Vēl vairāk, tieši orientācija uz atmiņu par saviem priekštečiem un laikabiedriem bija humānistu domāšanas atšķirīga iezīme. Renesanses beigās sajūsminājās par Džoto, Dantes, Petrarkas, Bokačo un citu darbiem. Viņu slavu neviens neaizēnoja. Galu galā renesanse bija uzsākusi pildīt unikālu funkciju – citas, antīkās kultūras restaurēšanu un atdzīvināšanu. Humānists P. Paolo rakstīja: ".ja mēs paši neko neesam spējīgi sacerēt, tad mums jānodod pēctečiem veselas un nesabojātas grāmatas."

Vēsture – tās ir rūpes par citām paaudzēm. Šajās rūpēs izpaužas īpaša laika izjūta. Tieši atdzimšanas laikmetā tika doti nosaukumi kultūras periodiem – "antīkā pasaule", "viduslaiki", "renesanse".

Vēsture kā disciplīna renesansē nokļuva intelektuālās dzīves centrā, tai kalpoja filosofija un poēzija. Kalpošana vēsturei bija goda lieta, šajā kalpošanā izpaudās cilvēka intelektuālās spējas un pilsoniskā pozīcija. Nekad agrāk tā nebija tik augstu vērtēta, un arī nekad vēlāk tai nepiešķīrs tādu nozīmi. Galma vēsturnieki un garīdznieki bija cilvēki, kas rīkojas ar valdnieka pēcnāves likteni: viens – uz zemes, otrs – debesīs. Vēstures zināšanas bija visu citu zināšanu apguves priekšnoteikums. Vēlāk pat puritāņi atbalstīti vēstures lasīšanu kā derīgu nodarbību. Interesi par vēsturi stimulēja arī reformācija, kas mēģināja parādīt, ka Romas katoļu baznīca ir novirzījusies no sākotnējās kristietības. Baznīcai vēsture bija nepieciešama, lai atgūtu tās sākotnējos ideālus. Liela nozīme vēsturei bija arī nacionālās pašapziņas veidošanās procesā, īpaši Itālijā, Anglijā, Vācijā u.c.

Sajūsminoties par antīko pasauli un nievājot viduslaikus, humānisti sāka apjēgt sevi kā jauna kultūras laikposma pārstāvjus. Viduslaiki asimilēja antīko pasauli, atsijājot savā kultūras fondā visu to, kas bija vajadzīgs kristīgajai vērtību sistēmai. Taču viduslaikos netika izjusta kultūras distance starp savu laiku un antīko senatni, kas tādēļ neveidoja īpašu kultūras veselumu. Bija pilnīgi skaidrs, kas bija un kas būs. Tāpēc

kultūras mantojumu vai nu izjuta kā savu, vai arī to atmeta. Viduslaikos pazina antīko pasauli, bet nevērtēja to kā laikmetu. Savukārt humānisti apzinājās sava laika kultūras specifiku, tieši izjūtot nesavienojamību ar iepriekšējo "tumšo barbarismu" un tuvību antīkajai pasaulei. Antīko pasauli humānisti apzinājās kā laiku, kad Eiropā dzīvoja mierā un cilvēkus vēl nebija nodarbinājis viņu grēcīguma jautājums (tikai Vergilija izdevumi vien ap 1600. g. sasniedza 500 tūkst. eksemplāru skaitu).

Humānisti tiecās pēc slavas (*gloria, laura*), popularitātes (*fama*), goda (*honor*), vēsturiskās nemirstības (*immortalitas*), uzslavas (*lode*). Jau Petrarkam slava un vēsturiskā nemirstība kļuva par dzīves un personiskās psiholoģijas problēmu. Sonetos Laurai (*Laura*) nemitīgi tika apspēlēts laurs (*lauro*) kā slavas simbols. Te savienojās mīlestība pret Lauru un mīlestība pret nemirstību.

Raksturīga agrīno humānistu domāšanas un uzvedības iezīme bija elitārisms. Petrarka rakstīja: "Nīcīgu nezinošo pūli (*contemno vulgum profanum*).” Izglītība humānistus šķīra gan no tautas, gan arī no mazzinošajiem augšslāņiem. Pūlis – gudro pretstats. Cilvēks ir zinātkārs dzīvnieks, un tāpēc tikai zinātnieks ir cilvēks. Pateicoties savām zināšanām, humānisti pacēlās pāri citām profesionālajām grupām (juristiem, šolastiem, teologiem, klerikāļiem, mediķiem). Humānistiem bija pilnīgi skaidrs, ka tikai viņi, rakstot par cilvēku un atsaucot atmiņā seno pasauli, spēj dot jaunu dzīvi saviem laikabiedriem.

Tādējādi par visas humānistiskās ētikas pamatprincipu kļuva mācība par cilvēka augsto aicinājumu un viņa cieņu (*dignitas*). Saskaņā ar šo viedokli cilvēks, kas apveltīts ar saprātu un nemirstīgo dvēseli, kuram piemīt tikumi un neierobežotas radošas spējas, kurš ir brīvs savā rīcībā un domās, ir novietots Visuma centrā. Par to daudz rakstīja Alberti. Šai tēmai bija veltīts speciāls Maneti (*Gianozzo Manetti*, 1396–1459) traktāts "Par cilvēka cieņu un pārkumu" (*"De dignitate et excelentia hominis"*, 1451–1452), kas polemiski bija vērsts pret pāvesta Innocenta III sacerējumu "Par cilvēka niecību". Neoplatonisma garā to traktēja Ficīno. Bet jūsmīgā Piko della Mirandolas runa "Par cilvēka cieņu" (*"De dignitate hominis"*, 1486) kļuva par renesanses antropocentrisma manifestu, kurā cilvēks jau faktiski tika dievišķots, jo viņš kā "brīvs un slavens meistars" var kļūt, līdzīgi Dievam, "pats par sevis autoru". Cilvēks spējot kļūt par visu, ko tik viņš vēlas, un tā arī esot viņa augstākā laime.

Humānistu skatījumā gudrība ir augstākais labums, kas pieejams cilvēkiem, kuri apgūst patiesās zināšanas. Tāpēc par svarīgāko uzdevumu humānisti uzskatīja klasiskās izglītības propagandu, izvēloties par skolotājiem nevis teoloģijas, bet antīkās literatūras un filosofijas speciālistus. Gudrībā un izziņā cilvēks iegūst patieso laimi.

Humānistiskajam ideālam bija ne tikai pasaulīga, bet arī strikti sociāla orientācija. Arī šeit, balstoties uz senajiem autoriem, humānisti vienbalsīgi noliedz izcelšanās dižcil-

tīguma kā cilvēka vērtības pamatu. Cilvēka nozīme vienmēr ir saistīta ar tā individuālajām īpašībām, viņa rīcību un tikumiem. Jau Petrarka, atsaucoties uz seno autoru autoritāti, mīlēja dot padomus šīs pasaules varētajiem. Savam aizbildnim Padujas valdniekam Frančesko Rarraram viņš veltīja sacerējumu "Par labāko valsts pārvaldīšanu" (1373), norādot, kādām īpašībām būtu jāpiemīt ideālam valdniekam. To vidū vienas no centrālajām bija rūpes par pavalstnieku labklājību un zinātnes mecenātismu. Neapoles valdnieks Alfons no Aragonas mēdza teikt: "Neizglītots valdnieks ir kronēts ēzēlis (*"Un re non letterato e un asino coronato"*). Valdnieka un galminieka ideāls bija apvienot sevī aristokrātisko izcelšanos ar izglītību un tikumiska cilvēka pozīciju.

Jāsaka gan, ka humānistiem dižu cilvēku (*uomini illustri*) paraugs bija republikāniskās Romas filosofi, politiķi un zinātnieki, bet feodālajos slāņos – galvenokārt karavadoņi un romiešu "cēzari". Turklāt humānisti uzskatīja, ka viņu laikmeta cilvēki spēj ne tikai līdzināties romiešiem, bet pat tos pārspēt. Tas attiecās arī uz tikumību (*virtu*, lat. *virtus*). Cilvēks, kuram piemita augsta tikumība, tika dēvēts par "*uomo virtuoso*". Humānistiem likās simpātiska Cicerona doma, ka tikumība ir cilvēka iedzimta īpašība, kuru tas pilnīgo savas dzīves laikā, veicot atbilstīgus darbus. Tā ir daba, kas sasniegusi savu pilnību. Maneti rakstīja: "Šī tikumība (*virtus*) aptver visus dvēseles un ķermeņa spēkus, un tāpēc tā, ja var ticēt Ciceronam, ir atva-

sināma no vārda "vīrišķīgums" (*virilitas*)." Humānistu ideāls kļuva pilnīgs cilvēks – *uomo completo* –, kas veidojas *studia humanitatis* ceļā. Uz Alfonsa no Aragonas jautājumu, kā izpaužas patiesais cilvēka aicinājums, Maneti viņam atbildēja īsi: "Darboties un domāt" (*"Agere et intelligere"*).

Daži vārdi jāpasaka arī par Ziemeļeiropas humānismu, kas atradās itāļu humānistu tiešā ietekmē. Taču tur itāļu humānistu izteiktās idejas netika nekritiski pārņemtas, tās tika radoši apgūtas un pielāgotas attiecīgajai sociālpolitiskajai situācijai (piemēram, Florences pilsoniskais humānisms neguva izplatību Ziemeļeiropā).

Renesanses un humānisma idejas Ziemeļeiropā izplatījās pa trim kanāliem.

1. Itāļu apmeklēja Ziemeļeiropas zinātnieki, lai mācītos Itālijas universitātēs un diplomātiskajās misijās. Atgriežoties mājās, tie nesa sev līdzī renesanses garu.

2. Ziemeļeiropieši sistemātiski sarakstījās ar itāļu humānistiem, un tas deva iespēju attīstīt retoriku rakstības jomā. Renesanses laika itāļi sarakstījās ar visu Ziemeļeiropu.

3. Humānistisko ideju izplatību veicināja grāmatu drukāšanas attīstība; daudzi renesanses autori savus darbus iespieda Ziemeļeiropas grāmatu drukātavās (piemēram, Bāzelē). Itāļu humānisti bieži veltīja darbus saviem aizbildņiem viņpus Alpu kalniem. Vitenbergas universitātes bibliotēka bija pazīstama ar savu humānistu darbu kolekciju.

Ziemeļeiropas humānismā izveidojās savi novirzieni, tajā dominējošās bija trīs tēmas: 1) rūpes par *bonae litterae* – rakstīto un mutisko daiļrunību; 2) rūpes par kristīgās baznīcas atdzimšanu (*christianismus renascens*); 3) rūpes par mieru, jo pacifistiskās idejas izraisīja itāļu-franču karš.

c. HUMĀNISMS UN MĀKSLA

Estētiskos pārdzīvojumus humānisti saprata kā garīgās dzīves konstruktīvu elementu. Humānists atklāja sevi kā estētiskas ievirzes cilvēku, aplūkojot un vērtējot mākslu un mākslinieku jaunā perspektīvā. Viduslaikos mākslai bija tikai apkalpojoša loma, tā izplatīja un slavināja kristīgās ticības un morāles vērtības, mākslinieka individuālās gribas izpausmēm ierādot visai ierobežotu telpu. Turpretim humānisti ar mākslu saistīja tādas vērtības kā iespēju cilvēkam īstenot sevi, apstiprinot pašu mākslas darbu kā individualizētas darbības produktu.

Humānistu sākotnējā ievirze bija saistīta ar literatūru, un tāpēc jaunā mākslas izpratne pirmām kārtām izpaudās dzejā. Dzeja tika aizstāvēta no pārmetumiem, kurus tai izvirzīja teoloģija. Humānisti ticēja *alma poesis* (dzejas svētības) atbrīvojošam spēkam, kas spēj atpestīt cilvēku. Lielāko daļu argumentu par labu dzejai var sastapt jau 14. gs. sacerējumos, turklāt tika izmantota Aristoteļa doma par *poeta theologus*, kurš kā dievišķās gudribas paudējs paceļ to *ars divina* augstumos. Pet-

rarka norādīja, ka Svētie Raksti arī ir dzejas un poētisko tēlu piesātināti.

Bokačo ierindoja dzeju *speculativae disciplinae* vidū, t. i., zinātņu vidū, kas brīvas no praktiskiem apsvērumiem un virzītas uz tīro patiesības izziņu. Ar to poēzija tika pielīdzināta tiesībās teoloģijai un filosofijai. Jau antikajā pasaulē dzejai pārmeta melīgumu. Bokačo šai sakarā norādīja, ka, atrodot patiesību, dzejnieks nemelo, tikai tās paušanai izmanto poēzijai adekvātus izteiksmes līdzekļus. Bokačo apzinājās poētiskās patiesības īpatnību: “Kaut arī dzejnieks izdomājot melo, viņš nav melis, viņš nav kā melis jāliek pie kauna staba, jo viņš savu pienākumu, kas saistīts nevis ar maldināšanu, bet ar izgudrošanu, veic vislabāk.”

Renesansē atdzima arī Platona mācība par dievišķo iedvesmu. Saskaņā ar humānistu domām dzeju kā cilvēka gara darbību var mācīt un arī iemācīt. Tāpēc dzeja nav domājama bez poētikas, kas māca dzejošanas likumus un dod kritērijus vērtējumam. Dzejnieks kā *poeta eruditus* piekopj darbību, kas salīdzināma ar zinātnisko. Tās tehniku apraksta antīkā poētika un retorika, īpaši Aristotelis un Horācijs, kā arī dzejas mācība, ko izstrādājuši paši humānisti, bieži polemizējot ar saviem priekštečiem.

Prasība pēc plašām zināšanām, kuras jāizmanto *poeta eruditus*, bija humānistiskās poētikas kopīga platforma. Tāpēc humānisti īpaši augstu vērtēja epiku, kas sniedza visaptverošu dabas un vēstures ainu. Franču dzejas skolas *Pleiade* programmu

epiķi traktēja kā dzejnieka ideālu, kuram piemīt īpašs gara spēks un tikumiskās kvalitātes.

Dzejas pamats – maksimāli plaša un pamatīga antīko autoru pazīšana, jo atdarināšana humānistiskajā poētikā bija konstruktīvs elements. Katram dzejas žanram postulēja paraugu, kura *imitatio* bija nepieciešams priekšnoteikums attiecīgā žanra atdzimšanai literatūrā latīņu vai nacionālajā valodā: Homērs un Vergīlijs bija paraugs eposam, Seneka – traģēdijai utt. Jaunā latīņu proza sekoja Cicerona paraugiem; viņa autoritāte dominēja līdz pat 16. gs., un daudzi sekoja viņam *in toto*. Taču vienlaikus tika izvirzīta arī prasība saglabāt individuālo stilu. Dzejas atgriešanās pie antīkās tradīcijas bija vai nu tieša, vai arī poētisko normu pastarpināta. Šā procesa rezultātā radās milzums visdažādāko mācību līdzekļu: 16. gs. izmantojamo mācību līdzekļu saraksts vien ietver 26 cieši apdrukātas lapuses.

Aristoteļa izpratnē dzejas būtība izpaužas atdarināšanā (*mimesis*). Ar šīs tēzes adekvātu interpretāciju nopūlējās humānisti. Viņi bija vienprātis ar Aristoteli, ka runa nav par vienkāršu īstenības kopēšanu, bet par lietu nepieciešamības attēlojumu saskaņā ar iespējamības principu, kas atbrīvots no nejaušībām. Dzejnieki rada savu pasauli, kas atrodas iespējamības sfērā. Ievērojamākais laikmeta dzejas teorētiķis Jūlijs Skalingers (*Julius Scalinger*) dzejnieka veikumu pielīdzināja dievišķajam radīšanas procesam.

Vai dzejai ir kāds noteikts mērķis un dzejniekam – pienākumi, kas

tam jāpilda sabiedrībā? Humānisti bieži iztika ar pazīstamās Horācija tēzes citēšanu: “*Aut prodesse volunt aut delectare poetae*” (“Dzejnieki grib būt vajadzīgi un iepriecināt”). Taču vienlaikus viņi centās arī precīzāk noteikt vajadzību pēc dzejas. Tā kā vajadzība tika pielīdzināta nepieciešamībai pamācīt lasītāju, tad humānisti atšķīra zināšanas kā tādas, kas dod universālas izglītības spēku, no zināšanām, kas veicina tikumību un atbrīvo no netikuma, t. i., kalpo morāļajiem mērķiem. Aristoteļa tēze, ka dzejniekam jāattēlo tas, kas varētu notikt, pārtapa tikumiskajā prasībā attēlot to, kam ir jānotiek.

Skalingers būtībā pauda vispārējo viedokli, saskatot dzejas mērķi nevis atdarināšanā, bet aplūkojot to kā līdzekli sava specifiskā uzdevuma veikšanā – izklaidējot pamācīt cilvēku un padarīt to laimīgu. Dzejas iespaidā lasītājam jāatbrīvojas no sliktiem afektiem un jāpārņem labie. Skalingers norādīja, ka dzeja pati panāk katarses pārdzīvojumus. Šai aspektā tai jāpakļaujas morāles filosofijai: “Tā kā dzejai valsti jārada labi tikumi un jāvada tā uz laimi, tad retorika ir pakārtota morāļajai filosofijai un politikai.”

Jānorāda, ka pedagoģiskā mākslas teorija gan nebija vienīgā. Daudzi uzskatīja, ka dzejai ir jābalstās pašai uz sevi un nav jākalpo nekādiem citiem mērķiem. Humanitārās izglītības ietekmē sabiedrība pati izrādīja lielu interesi par dzeju, nodarības ar to gandrīz vai tika akadēmiski institucionalizētas. Petrarka savā runā sakarā ar viņa kronēšanu Kapitolijā 1341. g. 8. aprīlī norāda

uz dzejnieka īpašo vietu sabiedrībā: viņš sludina patiesību un nodrošina sev pēcnāves slavu. Petrarku pašu rotāja kā uzvaru guvušu karavadoni – ar lauru vainagu.

Šo paražu pēc Petrarkas ieteikuma atjaunoja, un dzejnieku kronēšana kā sabiedriski nozīmīgs pasākums notika līdz pat 17. gadsimtam. Daudzie kronēšanas gadījumi gan devalvēja tās vērtību, taču šī parādība tomēr liecina par īpašo vērtību, kas dzejniekiem bija publikas acīs. Par dzejnieka autoritāti liecina fakts, ka no tai laikā sacerētajām ievērojamo cilvēku biogrāfijām dzejniekiem un literātiem veltīti 49 % no to kopskaita, māksliniekiem – tikai 4,5 %. Humānisma laikmetā dzejnieks pieņēma *dispensator gloriae* slavu.

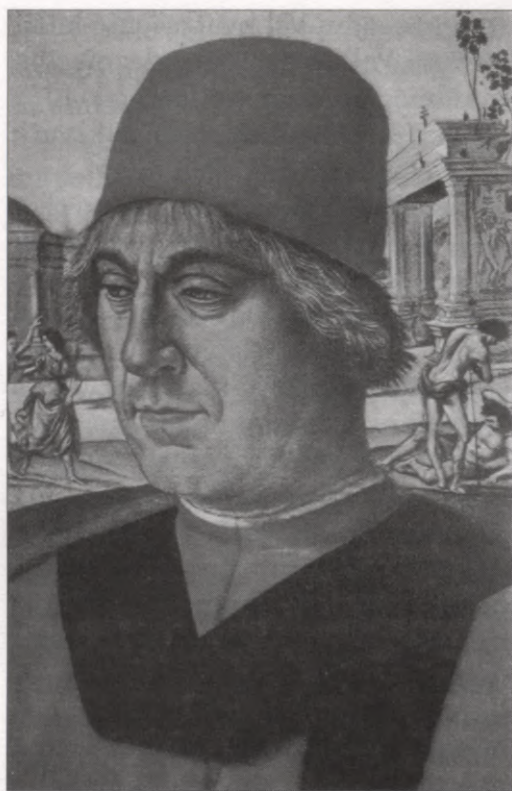
Par raksturīgu parādību attiekmē pret dzejniekiem izveidojās mecenātisms. Mecenāti slēdza līgumu ar protežētajiem dzejniekiem, kuriem, izmantojot savu izglītību, bija jānodarbojas ar sava labvēļa slavinašanu. Pjērs Ronsārs (*Pierre Ronsard*, 1524–1585), kas kalpoja karalim Anrī II (*Henri II*, 1519–1559) Francijā, karalisko galmu pielīdzināja Olimpam Zemes virsū, kur pats karalis darbojās kā Jupiters, karaliene bija Jūnona, hercogs – Marss, kardināls – Merkurs u.tml.

Humānisti dzeju uzskatīja par visaugstāko no visām mākslām. Petrarka domāja, ka pretstatā visām citām mākslām, kuras prasa tikai darbu un čaklumu, dzejai vajadzīga dievišķā iedvesma. Atbilstīgi antīkajai tradīcijai humānisti gleznotājus un tēlniekus pieskaitīja amatniekiem un tēlotājmākslu ierindoja *artes me-*

chanicae vidū. Vēl kvatrocento laikā Lorenzo Valla nesaistīja glezniecību un tēlniecību ar *artes liberales*. Līdz 16. gs. tēlotājmāksla bija pakļauta visiem cunftes ierobežojumiem.

Tas, ka teorijā tēlotājmākslai tika piešķirta mazāka vērtība, nenozīmēja, ka humānisti par to neinteresētos. Izšķirīgo soli glezniecības integrācijai humānistiskajā izglītībā spēra Bokačo, norādīdams uz Džoto saistību ar atdzimšanu. 15. gs. glezniecība jau sāka tuvoties “augstās mākslas” statusam, to veicināja pats tālaika radošais gars. Džanoco Maneti savā sacerējumā par cilvēka cieņu kā apbrīnas cienīgus veikumus min ēģiptiešu piramīdas, Prāksitela Veneru, Džoto freskas un citus šedevrus, tomēr dzeju viņš vērtē visaugstāk. Šai laikā *imitatio* principu attiecināja arī uz tēlotājmākslu: augstākais mākslas darba mērķis – uzticība dabai kā modelim. No mūsdienu viedokļa, dabas kopēšana ir radoša verdzība. Taču, ja uz to paskatās no 15. gs. cilvēku perspektīvas, tad kļūst skaidrs, ka viņiem dabas atdarināšana bija tieši līdzeklis, lai atsvabinātos no verdziskas sekošanas paraugiem, klišejām. Jāsaka gan, ka jau 16. gs. otrajā pusē mākslinieki saprata, ka tieša sekošana dabai tos sasaista; tad radās aicinājums “pārspēt dabu” (*superare la natura*).

Atdarināšanas principu renesanses doma pielīdzināja platonismam. Skaistā ideja, kas eksistē kā metafiziska realitāte, ir ieslēgta cilvēka garā un dod viņam iespēju izzināt universālo, vienoto skaistumu, reproducēt to mākslas darbā. Dž. Vazāri traktēja idejas kā iekšējos

Luka Sinjorelli. Virieša portrets.
15. gs. beigas

priekšmetiskos priekšstatus, kuru avots ir pieredze. No viņa viedokļa, mākslas darbs ir mākslinieka garā izveidojušās idejas īstenošana, kā rezultātā tā pāriet plānā, zīmējumā, skicē – *disegno*, kas ir arhitektūras, tēlniecības un glezniecības pamats. Ideāla atdarināšanu zīmējumā ar *disegno* palīdzību 16. gs. nosauca par *arti del disegno*. Tādējādi tika definēta tēlotājmākslas patstāvība gan attiecībā pret *artes mechanicae*, gan pret *artes liberales*. 1562. g. Vazāri Florencē nodibināja jaunu institūciju – *Accademia del Disegno*, kurā mācīja mākslas teoriju un kurā mākslinieki ieguva speciālo izglītību. Māksla bija atradusi savu vietu.

Arī mūzika humānistu izglītības sistēmā piedzīvoja savu renesansi. Viduslaikos mūzika atbilstīgi tās vietai *quadrium* ietvaros bija saistīta ar matemātiskajām disciplinām. Humānisti to pietuvināja poēzijai. Arī teorētisko pamatojumu tam viņi atrada antīkajā tradīcijā. Saskaņā ar Ficīno mācību mūzika un dzeja īsteno skaistā ideju tiktāl, ciktāl tās ir uztveramas ar dzirdi, t. i., pauž harmoniskās saskaņas skaistumu. Atmiņa par dievišķo harmoniju rada mūziku un dzeju, turklāt mūzika tiek ierindota zemākā pakāpē, jo tā ar labskanību apmierina tikai dzirdi, turpretim dzeja vēl iepriecina arī garu.

Praktiskās sekas tam, ka teorija proklamēja saistību starp dzeju un mūziku, bija tas, ka pilnīgi mainījās vārda un saskaņas attiecību izpratne. Viduslaiku mūzika nerēķinājās ar vārdu, turpretim tagad tā sāka pielāgoties vārdam, tika ievērots teksta ritms un jēga. Vārda un saskaņas kombinācijā vārds pārņēma vadošo lomu un teksts kļuva par muzikālās iedvesmas galveno avotu. Renesansē tika uzskatīts, ka mūzika jāpakārto tekstam. Mūzikai ir ne tikai jāaglabā teksta izpratne, bet arī jāpiemērojas tā nozīmei.

1570. g. Francijā nodibināja *Académie de Poésie et de Musique*, kas apvienoja mūziķus (dzejniekus, komponistus, instrumentālistus) un klausītājus, kuriem ar saviem ziedojumiem akadēmija bija jāuztur. Akadēmija izvirzīja sev uzdevumu piekopt "pilnīgu mūziku", t. i., mūziku, kas būtu pieskaņota pēc antīkās metrikas priekšrakstiem veidotajām dzejas rindām.

Humānisti, pārņemot antīko dzēšanas metriku, mēģināja atdzīvināt arī grieķu muzikālo toņu sistēmu. Enriko di Lori (*Enrico di Lori*) sacerējuma "Dodekarchodon" (1547) un Nikola Vinčentino (*Nicola Vincentino*) traktātā "L'antica musica ridotta alla moderna prattica" (1555) nodevās grieķu mūzikas studijām (protams, ciktāl avoti to ļāva izdarīt), lai izprastu visai neskaidro senās mūzikas praksi un atdzīvinātu to. Studiju centru veidoja *Camerata dei Bardi* – humānistiski un muzikāli izglītotu florenciešu loks, kas ap 1580. g. satikās Džovanni Bardi namā, lai diskutētu par iespējām atdzīvināt antīko mūziku. Nozīmīgs šā pulciņa teorētiķis bija Vinčenco Galilejs (*Vincenzo Galilei*), Galileo Galileja tēvs, kurš savā darbā "Dialogo della musica antica e della moderna" postulēja nepieciešamību atdarināt antīko mūziku. Viņš nicinoši izteicās par laikmetīgo mūziku, kas kalpo tikai izklaidei un uzdzīvei. Turpretim antīkā mūzika, kuru grieķi ļoti godāja, pildīja svarīgas ētiskās, sociālās un medicīniskās funkcijas. Pēc *Camerata* domām, vienkāršā un tīrā grieķu mūzika ir izcēlusies no dabiskas dziedāšanas. Tendence atgriezties pie antīkās pasaules arī mūzikas jomā sakrita ar vēlmi atgriezties pie dabas. Vienkāršās mūzikas formas saglabā vārda pašvērtību, kam attiecībā pret mūziku ir priekšroka. Galvenā prasība – skaņas pilnīga atbilstība vārdam.

Humānistiskās izglītības ietekmē māksla renesanses laikmetā sāka apzināties savu pašvērtību. Turklāt humānisma laikmeta māksliniekam

raksturīgs bija tas, ka viņš mākslu aplūkoja kā zinātni un centās, ja tas bija iespējams, kļūt arī par mākslas teorētiķi.

d. HUMĀNISMS UN RELIĢIJA

Humānistu morāles filosofija risināja ne tikai tikumības, bet arī valsts, sabiedrības, audzināšanas un reliģijas problēmas. Reliģija gan viņu antropoloģiskās orientācijas dēļ neatradās uzmanības centrā. Humānistiem vispār nebija spilgtas reliģiskās programmas. Tikai kristīgie humānisti diskutēja par reliģijas un teoloģijas problēmām. Tas gan nebūt nenozīmē, ka pārējos varētu uzskatīt nevis par kristiešiem, bet par "jaunpagāniem". Humānistu vidū apzinātu ateistu nebija (iespējams, ka par tādu varētu dēvēt Pompio (1428–1497) materiālistisko epikūrismu vai Pomponaci (*Pietro Pomponazzi*, 1462–1525) konsekvento racionālismu, taču arī šajos gadījumos vajadzīgi tuvāki precizējumi). Baznīcas un reliģijas kritika nebija antīkās pasaules studiju sekas. Galu galā kristīgā reliģija un baznīca bija noteicošais faktors arī renesanses laikmeta garīgajā gaisotnē, un tā ietekmēja pašu humānistu dzīvi no dzimšanas līdz nāvei.

Viduslaiku reliģiozitāte neizzuda, un bez tās nav iespējams izprast arī humānistu attieksmi pret to. Renesanses jaunievedums bija tieksme uz individualizēto subjektīvismu, kura darbības rezultātā cilvēka sirdsapziņa kļuva par izšķirīgo faktoru attieksmē pret transcendentu pasauli un reliģijas smaguma centrs

tika pārcelts no teoloģiskajām spekulācijām uz kristīgo dzīvesveidu.

Iztirzājot humānistu attieksmi pret reliģiju, rodas jautājums par kristīgās un antikās pasaules attiecībām. Humānisti ieņēma negatīvu nostāju attiecībā pret sholastiku un Aristoteļa filosofiju, bet izrādīja simpātijas baznīcas tēviem, kuri viņu acīs daļēji vēl piederēja antikajai pasaulei un darbojās kā sava veida "kristīgā klasika". 14.–15. gs. bibliotēkās bija daudz baznīcas tēvu sacerējumu. Interese par tiem bija tik liela, ka viņu darbus pat sāka tulkot tautas valodā: piemēram, Hieronima vēstules 15. gs. iztulkoja itāliešu un 16. gs. – franču valodā. Hieronims izraisīja humānistu simpātijas tieši tāpēc, ka bija ievērojams filologs. Baznīcas tēvus iekļāva humānistisko studiju programmās.

Pāvests Nikolajs V pats vērsās pie vācu baznīcām un klosteriem ar vēstījumu, kurā tika izteikta pavēle parādīt viņa sūtnim Enoham d'Askoli visas viņu bibliotēkas un draudi izslēgt no baznīcas, ja tas netiks izdarīts. Pāvests izmantoja savu augsto stāvokli, lai varētu apmierināt humānistisko kaislību – vākt antīkos rokrakstus.

14.–15. gs. Itālijā garīdznieku bija ļoti daudz, tur (neskaitot Sicīliju, Sardīniju un Korsiku) bija 266 bīskapi, no tiem 109 darbojās valsts ziemeļu un centrālajos rajonos (izņemot Romu). Arī Vācijā, Francijā, Anglijā, Skotijā, Spānijā un Portugālē kopā šajā laikā bija 267 bīskapi. Florencē 14. gs. garīdznieku bija trīs procenti no iedzīvotājiem, bet Anglijā 1377. g. to bija tikai pusotrs

procents. Taču garīdznieku ietekme un vienotība Itālijā bija mazāka nekā viņpus Alpu kalniem, jo 12.–13. gs. komūnu revolūcijas bija atņēmušas klerikāļiem politisko varu un autoritāti. Valsts sašķeltība nedeva iespēju garīdzniekiem kļūt par vispār nacionālu kārtu un nostiprināt savu ideoloģisko varu (piemēram, salīdzinājumā ar Spāniju un arī ar Franciju).

Pāvesta valsts itāļu skatījumā bija sava veida sinjorija, teritoriālā feodāļa valsts, kas nebūt nebija pati varēnākā. Humānisti un mākslinieki saskatīja pāvestā un kardinālos mecenātus, kas maz atšķīrās no citiem. Taču romiešu kūrija te nebija svešs elements, tajā valdošie netikumi un vājums šķita ierasta "mājas lieta" un nekalpoja nacionālās pašapziņas jūtu saasināšanai un protestiem, kā tas bija citās Rietumu valstīs. Tāpēc arī reformācijas kustība Itālijā bija ļoti vāji samanāma.

Pastāvēja arī īpaši apstākļi. Bonifācija VIII sakāve un t.s. Aviņonas gūsts satricināja pāvesta pozīcijas visā Eiropā un sevišķi Romā. Tas noīca Itālijas garīdzniecības, īpaši tās vadošo slāņu, sekularizāciju; šī garīdzniecība rekrutējās no tās pašas populānu aristokrātu vides, no kuras nāca arī humānisti. Tādēļ nebija vairs pamata konfliktam starp garīdzniekiem un renesanses inteliģenci.

Tāpēc humānistus līdz Trientas koncilam (1545) nevajāja (tādi gadījumi bija ļoti reti). Disputu, ko bija aizsācis Piko della Mirandola, tomēr aizliedza, viņa "900 tēzes" ("900 Conclusiones", 1486) nosodīja, viņam pašam bija jābēg un pat jācieš ieslodzījuma mokas. Taču viņš ātri tika

atlaists brīvībā un vēlāk saņēma kūrijas piedošanu. Pjetro Pomponaci, kas noliedza dvēseles nemirstību, pārdzīvoja grūtas dienas, bet Džordāno Bruno liktenis tam nedraudēja. Lorenzo Valla sava traktāta "Par baudām" (*De voluptate*) trešo grāmatu veltīja pāvestam, un nekādas sekas neizraisīja "Konstantīna veltījuma" atmaskošana. Vēlāk gan Valla tika pakļauts inkvizīcijas tiesai, bet viss beidzās, kad viņš sacerēja traktātu "Apoloģija" par godu pāvestam Eugēnijam IV. Nikolaja V laikā viņš jau atgriezās kūrijā.

Humānisti distancējās no viduslaiku pasaules ainās, kurā Dievs – visa esošā Radītājs un Kungs – bezgalīgi stāvēja pāri savai kalponei dabai un savam vergam – grēcīgajam un nevarīgajam cilvēkam, kura dzīve noritēja cerībās uz Dieva žēlastību un bailēs no Dieva soda. Humānisti nedistancējās no ticības Dievam. Taču viņu no jauna izstrādātajā pasaules ainā Dievs neeksistēja bez dabas. Viņš nerada to pēc savas gribas "no nekā", bet mūžīgi piepilda dabu ar sevi, apgaro, nosaka tās jēgu, skaistumu un likumsakarības. Dievs būtībā kļuva par dabas prātu.

Pievēršoties baznīcas tēviem, no jauna tika saistīta *bonae* (labie) un *sacrae litterae* (Svētie Raksti). Pateicoties šīs saistības nodibināšanai, kristietībai dažreiz izdevās asimilēt antīko gudrību. Līdzīgu pārlicību pauda Petrarkas *litterae devotionis*, Fičīno *docta religio* un *pia philosophia*, Erasma *philosophia Christi*. Patiesība ir viena neatkarīgi no tā, kur tā atrodas. Šāds uzskats nodibināja ciešas attiecības starp antīko

gudrību un kristīgo atklāsmi. Humānisti pārņēma patristikas domu par pagānu dabisko apskaidrotību, kuri, pateicoties *lumen naturale* (dabiskai gaismai), spēj uztvert noteiktas ticības patiesības, un runāja par antīko gudrību kā *praeparatio evangelica* (sagatavošanos evaņģēlijam). Petrarka pasludināja Ciceronu par kristieti, kuram diemžēl nebija ļauts redzēt Pestītāju. Tas pats attiecās arī

Sandro Botičelli. Veneras dzimšana.
Fragments

Sandro Botticelli. Marija un bērns.
Fragments

uz Platonu. Tieksme kristīgi izprast pagānisko klasiku kulmināciju sasniedza Fičīno darbā *“Theologia Platonica”*, kurā autors pat antīko mitoloģiju traktēja kā kristietības cauraustu (mitoloģija – teoloģijas poētiskās izpausmes forma).

M. Fičīno un Piko della Mirandola, pārņemot patristikas logosa izpratni, izdarīja savā ziņā pretēju gājienu: kristīgie tēvi ar logosa palīdzību

grieķu gudrību iekļāva kristīgajā teoloģijā; humānistiem šis jēdziens deva iespēju pārkāpt kristīgās atklāsmes jomu un attaisnot cilvēka prāta izziņu, ņemot vērā to kā substancionālu dievišķās gudrības daļu. Izteiktās domas atcēla robežu starp reliģiju un filosofiju, jo abas nodarbojās ar vienu un to pašu patiesību.

Dažkārt humānistu apzinājās, ka ir kādos aspektos attālinājušies no kristietības, un visiem spēkiem mēģināja pārvarēt šo plaisu. Fičīno sadedzināja savus agrīnos sacerējumus, kas bija sarakstīti Lukrēcija garā, un vecumā no tiem atsacījās. Viziju mocīts, viņš pārtapa par “Kristus kareivi” un kļuva garīdznieks. Piko sadedzināja savus jaunības mīlestības dzejoļus, nožēloja grēkus un intensīvi pievērsās Dievam. Viņš rakstīja komentārus lūgšanai “Mūsu Tēvs”, skaidroja psalmus, izdalīja īpašumu nabadzīgajiem, mērdēja miesu, šaustīja sevi un mudināja radniekus dienu un nakti lasīt Svētos Rakstus.

Vienai no savām vēstulēm Fičīno deva nosaukumu “Filosofija un reliģija ir brālis un māsa”. Viņš un Piko apstrīdēja jebkādas pretrunas pastāvēšanu starp reliģiju un filosofiju un meklēja jaunus ceļus, kā atrisināt jautājumu par ticības un zināšanu attiecībām. Fičīno ne tikai gribēja parādīt saskaņu starp Platona mācību un kristietību, bet arī palīdzēt apdraudētajai kristīgajai ticībai. Abas no jauna varēs apvienot tad, kad filosofi pārstās būt neticīgi, priesteri – nezinoši. Reliģija un filosofija – atšķirīgas pieejas vienam un tam pašam priekšmetam: no reliģis-

kās perspektīvas kā *docta religio*, no filosofijas – kā *pia philosophia*.

Florences domātāji gribēja kristīgo ticību ar prāta argumentācijas palīdzību padarīt tuvāku izglītotajiem slāņiem. Taču viņi atšķirībā no skolastikiem nodarbojās nevis ar dogmu interpretāciju, bet tiecās parādīt, ka zināšanu ceļš kopumā ved pie reliģijas. Atsevišķas zinātnes disciplīnas, domāja Piko, ir pakāpes, pa kurām cilvēka dvēsele tuvojas Dievam, un tas arī ir cilvēka tieksmju galīgais mērķis. Starp reliģiju un filosofiju pastāv vienība, un filosofija pretēji viduslaiku viedoklim saglabā savu patstāvību. Fičīno un Piko bija pārliecināti, ka reliģija un filosofija kā patiesības divas puses abas ir garīgās tradīcijas nesējas. Šī pārliecība deva iespēju florenciešu platonikiem pamatot reliģiski filosofisko universālismu: patiesību, ko cilvēkiem atklājis Dievs, domātājs nodod domātājam, tauta – tautai, Austrumi – Rietumiem; kristietība ir vienota ar Seno Austrumu reliģijām, Mozu, Platonu, kabalū, hellēņu kultūru. Visām filosofijām un reliģijām ir kopīgi elementi.

Īpaša vieta humānistu pārdomās bija Platonam. Kopš Petrarkas laikiem viņi bija pārliecināti par to, ka no antikajiem domātājiem vistuvāk kristietībai bijis Platons. Vēl vairāk, starp platonismu un kristietību pastāvēt pat sava veida harmonija. Petrarka uzskatīja, ka tieši Platons var padziļināt kristīgo dievbijību. Platona renesanse savu augstāko punktu sasniedza Florences Akadēmijā.

Humānistu uzskatīja, ka Platonā, no vienas puses, koncentrējas visas

ārpus kristietības esošās domu bagātības, no otras, – viņš pats ir saistoša figūra starp antīko pasauli un kristietību. Fičīno Platona interpretācijā seko Augustīnam. Petrarka Platonu aplūkoja kā morālo filosofu, kurš māca saglabāt sirds tīrību, atbrīvo dvēseli no grēka un virza to uz mūžību; savukārt florencieši platonisko izziņas teoriju saistīja ar cilvēka stāvokli kosmosā. Dzenošais spēks, kas mudina dvēseli pacelties pie Dieva, ir platoniskais Eross. Platona tēze par dvēseles augšupeju pie Dieva tika saistīta ar domu par Dievu, kas, mīlestības mudināts, nonāk pie cilvēka. Tā rodas *ascensus* (pacelšanās) un *descensus* (nolaišanās) mūžīgais esamības riņķojums: no Dieva uz pasauli un no tās – atpakaļ pie Dieva.

Platonisms bija tikai viena daļa no bagātīgās senatnes garīgās tradīcijas. Visām reliģijām un filosofijām kopīgās patiesības meklēšana – *communis religionis veritas* – neizbēgami noveda pie kristīgās reliģijas relativizācijas. Vairs nepastāvēja atšķirība starp ārpuskristīgo un kristīgo patiesību. Kristus pats tika ievietots vēsturiskā procesa iekšienē un ierindots starp citām vēsturiskām personām, kas nodevušās patiesības meklēšanai. Kristīgā reliģija parādījās kā fāze cilvēka gara vispārējā virzībā. Šo uzskatu veicināja tas, ka antīkie autori vērtības ziņā tika pielīdzināti kristiešiem.

Erasmus teica: “Svētais Sokrats, lūdz par mums!” Šis bieži citētais izteiciens nenostādīja vienādās pozīcijās antīko pasauli un kristietību, bet radīja priekšnoteikumus kristietības vēsturiskai izpratnei. Erasmus

centās panākt kristietības garīgo izolāciju no pārējās pasaules.

Kristīgie humānisti, salīdzinot kristietību ar citām monoteistiskām reliģijām, izvirzīja arī prasību pēc reliģiskās tolerances. Visas lielās reliģijas – jūdaisms, kristietība, musulmanisms – ir vienādi attaisnotas. Piko uzstājās pret ķeceru, kuri novirzījušies no kristīgās ticības, vajāšanu. Fičīno norādīja, ka kristietības būtība nav saistīta ar vēlmi iznīcināt citādi ticošos. Nevienam nedrīkst uzspiest kristīgo ticību. Kopīgā ceļā uz patiesību cilvēki iemanto dažādā ziņā pilnīgas reliģijas formas. Tas fakts, ka pilnīgākajai formai – kristietībai – piekrīt ne visi, nav arguments un pamats, lai pazemotu un mocītu nekristīgo reliģiju pārstāvjus. Prasību pēc tolerances vēl jo vairāk pastiprināja 16. gs. konfesionālā šķelšanās un reliģiskie kari.

Humānisti tiecās pēc kristīgās ticības atjaunošanas, iestājās par baznīcas reformām gan tās vadībā ("galvā"), gan zemākajos slāņos ("locekļos"). Kā attaisnojums šīm prasībām bija humānistu vidū plaši izplatītā baznīcas institūciju un mācības kritika, ko veicināja vispārējā attieksme pret patristiku un viduslaikiem. Baznīcas tēvu mācība tika uzskatīta par pamatu viduslaiku baznīcas kritikai. Petrarka uz sāka sholastikas kritiku, ko traktēja kā tukšu spēli ar jēdzieniem un slēdzieniem. Humānisti uztvēra viduslaiku aristotelismu kā neauglīgas filosofijas iemiesojumu, kurai nav nekādas nozīmes cilvēku dzīvē un kura savā būtībā ir neauglīgs formālisms. Viduslaikos vēlinās sholasti-

kas formālismam reliģijas dzīvē atbilda pārāk augstais baznīcas darbības ārējo formu, ceremoniju un rituālu vērtējums. Pretēji tam humānisti tiecās spiritualizēt reliģiskās attiecības un nepiešķīra lielu nozīmi kulta ārējai formai. Viņi norādīja, ka cilvēka reliģiskajā pozīcijā izšķirīga loma ir iekšējai apziņai, nevis baznīcas priekšrakstu izpildīšanai. Erasms savā darbā "*Colloquia familiaria*" izsmēja tukšo ceremoniju formu, gavēšanu, relikviju kultu u.c. (šis darbs līdz 1900. g. bija katoļu baznīcas aizliegto grāmatu sarakstā). Vēl var minēt viņa "Muļķības slavinājumu" ("*Moriae Encomion*", 1509) un arī Ulriha fon Hutena (*Ulrich von Hutten*, 1488–1523) sacerētās "Tumšo cilvēku vēstules" ("*Dunkelmännerbriefe*", 1515–1517) par mūku neizglītību un to morāles apšaubāmo raksturu. Arī Sebastians Brants (*Sebastian Brant*, 1457–1511) bija publicējis savu satīrisko darbu "Muļķu kuģis" ("*Das Narrenschiff*", 1494), kas būtībā turpināja romiešu un viduslaiku tradīcijas šai jomā. Atšķirīgais bija tas, ka viduslaikos visas nebūšanas skaidroja ar ticības trūkumu: velns seko cilvēkam un izliek tiklus, taču kā grēka pretmets darbojas uz ticību balstītā tikumība. Turpretim Brants priekšplānā izvirzīja cilvēka prātu un pakļāva visu tā tiesai: viss nesaprātīgais ir arī muļķīgs; nevis velns sabojā pasauli, bet nesaprātīgums, un cilvēki ir savas muļķības vergi. Šo darbu ilustrēja Albrehts Dirers (*Albrecht Dürer*, 1471–1528).

Sholastikas jēdzieniskā aparāta un reliģiskās dzīves tukšā formālisma

kritikai atbilda vēlēšanās restaurēt kristīgo mācību tās sākotnējā formā. Humānistu attieksme pret antikajiem autoriem tika pārnesta uz kristīgo ticību: abos gadījumos dominēja prasība atgriezties pie avotiem, kuri atbrīvoti no vēlāko laiku neprecizitātēm. Ceļš uz pirmavotiem – jau pārbaudītā tekstoloģiskās kritikas metode. Džanoco Maneti pārtulkoja Jauno Derību un Psalmus no grieķu un ebreju valodas latīņu valodā.

1506. g. Johanness Reihlins (*Johannes Reuchlin*, 1455–1522) izdeva pirmo ebreju valodas gramatiku un vārdnīcu "*Rudimenta linguae hebraicae*". Zinātniski spožs bija spāņu zinātnieku veiktais Bībeles sākotnējā teksta varianta izdevums kopā ar tulkojumu "*Biblia Polyglotta Complutensis*" (1514–1520). Erasms grieķu valodā izdeva Jauno Derību – to viņš publicēja 1516. g. kopā ar jaunu tulkojumu latīņu valodā ("*Novum Instrumentum*"), apzināti norobežojoties no *Vulgata*. Humānistiskās ideoloģijas kodols bija Jaunās Derības sākotnējā un neizmainītā teksta izdošana. Arī katoļu baznīca atsaucās uz humānistu izstrādātajām bibliskās filoloģijas metodēm: katoļu baznīcas zinātnieki 16. gs. pēc pasūtījuma veica *Vulgata* tulkojuma revīziju. Franču valodā Jaunā Derība un Psalmi iznāca 1523. g., visa Bībele – 1530. gadā.

Renesanses laikmetā kristīgās reliģijas interpretācijā tika uzsvērts ētiskais moments, un tāpēc humānistiskā kristoloģija uzsvēra Kristus cilvēka dabu. Atbilstīgi stoīķu mācībai par morālā piemēra nozīmi humānistu interpretēja Kristu pirmām

kārtām kā *exemplum virtutis*, kas cilvēkam jācenšas atdarināt kā "dzīves skolotājs" – *vitae magister* (Fičīno), kā "gudrības skolotājs" – *sapientiae auctor* (Erasms). Kristus tika nostādīts līdzās citiem dzīves gudrības mācītājiem – Sokratam, Platonam, Aristotelim. Šīs nostājas rezultātā kristoloģijā vājinājās vai pat izzuda specifiski reliģiskais aspekts: Kristus ciešanas, nāve pie krusta un no tās izrietošā pestīšana tika nobīdīta otrajā plānā.

Humānistu norādīja, ka *imitatio Christi* neizvirza cilvēkam nekādas neizpildāmas prasības. Viņi atsaucās uz Augustīna vārdiem: "Kristus neprasa no mums neko citu kā vienīgi – tīru un vienkāršu dzīvi." Pēc Erasma domām, Kristus ir jāatdarina tiktāl, ciktāl tas atbilst cilvēka dabai, jo Kristū ir daudz kas tāds, kas cilvēkam drīzāk jāapbrīno nekā jāatdarina. Cilvēks, ja viņš seko savai dabai, ir labs un dzīvo tikumiski. Cilvēka atdzimšana ir viņa potenciāli labās dabas atjaunošana. Erasms bija pārliecināts, ka Bībeles vārds ir visiem saprotams un ka atsevišķs cilvēks, arī neizglītots kristietis spēj savu dievbijību saskaņot ar Jauno Derību neatkarīgi no komplicētā baznīcas aparāta, tikumiskās uzvedības pamatliniju un mērogu tieši atvasinot no iekšējās sirdsbalss. Šī Erasma tēze bija centrālā doma kristīgajā humānismā. Kaut arī humānistu nenoliedza pirmdzimtā grēka dogmatu, viņi bija pārliecināti, ka cilvēka daba tās būtībā nav sabojāta un pati ir virzīta uz labo.

Ticība nesabojātai cilvēka dabai pamatoja gribas brīvības atzišanu. Tur-

klāt brīvā cilvēka izšķiršanās visciešākā mērā tika saistīta ar izglītību. Florences neoplatoniķi norādīja, ka cilvēks savas brīvās izšķiršanās rezultātā var vai nu nolaisties līdz dzīvnieka limenim, vai arī pacelties pie Dieva. Arī Erasms uzsvēra, ka brīvs lēmums ir priekšnoteikums dzīvei saskaņā ar *philosophia Christi*. No humānistu darbiem gandrīz vai izzuda grēka un pestīšanas jēdzieni. Kristīgie humānisti, piešķirot izglītībai reliģisku raksturu, izlīdzināja atšķirības starp *divinum* un *humanum*.

Tas izvirzīja jautājumu par antīko un kristīgo elementu attiecībām pedagoģijas procesā (te svarīga loma tika ierādīta Augustīnam). Cilvēka izglītošana pamatā ir reliģisks fenomēns, turpretim humānisti savu cīņu pret neizglītību saprata kā procesu, kas nostiprina arī kristīgo dzīvesveidu.

Sarežģītas bija arī antīko un kristīgo elementu attiecības tēlotājmākslā. 14. gs. florenciešu skulptors Giberti stāsta, ka kaimiņu pilsētā Sjēnā atrasta ļoti skaista Veneras statuļa. Florences pilsoņi to ar lielu cieņu uzstādījuši savā pilsētā, taču pilsētu piemeklējusi nelaime. Ticis izdarīts secinājums, ka elku dievības klātbūtne nav savienojama ar kristīgo ticību. 1357. g. pilsētas padome statuļu nolēmusi sadauzīt un fragmentus aprakt ārpus pilsētas. Taču tad, kad tika atrakta nākamā Veneras skulptūra, to nepiemeklēja pirmās liktenis – garīgais klimats jau bija mainījies.

Zīmīgs darbs šai sakarā ir Botičelli "Veneras dzimšana". Viduslai-

ku kristīgā māksla aizliedza attēlot kailas sievietes: ilgu laiku neapģērbtu, ar čūsku un ābolu uzdrīkstējās attēlot tikai Ievu, kura tika izraidīta no paradīzes. Botičelli Venera jau liecina par nopietnām anatomijas studijām un orientāciju uz antīkajiem paraugiem (līdzsvars uz vienas kājas, atraktīvi izvirzītā gūža, nevainību izsakošais žests). Venera kā mīlas dieviete apvieno sevī debesis (Urāns) un ūdeni; rituālais purpura mēteliņš, kuru viņai pasniedz, apzīmē robežu starp divām sfērām: šajā audumā senatnē tika ietīti gan jaundzimušie, gan mirušie. Kā simboli te redzamas arī rozes, gliemežnīca, kas pagāniskajā pasaulē izteica ūdeni, auglību, juteklību (līdzība sievišķajam orgānam) un vienlaikus arī jaunību. Šajā tēlā apvienojās kristīgie un pagāniskie elementi. Jāpiezīmē, ka uz Botičelli lielu ietekmi bija atstājis Fičīno, kurš arī savā filosofijā runāja par "debesu Veneru", kura pauž cilvēcību, līdzietību, mīlestību un ar savu skaistumu paver mirstīgajiem durvis uz debesīm.

Humānisms lielā mērā sagatavoja to garīgo situāciju, kas atbalsi guva reformācijā. Zīmīgi, ka daudzi humānisti (Erasms, Mors u.c.), kaut arī paši savos darbos bija asi kritizējuši baznīcu, tad, kad jau atklāti izpaudās šķelšanās starp veco un reformēto baznīcu, nostājās pirmās pusē. Erasms žēlojās par strīdiem baznīcā, šķelšanos un nemieru pasaulē. Savukārt, izņemot Luteru, arī visi reformācijas vadītāji – Cvinglijs, Melanhtons, Kalvīns – nāca no humānistu vidus. Reformācija mantoja humānistu sparus, aizrautību un enerģiju.

VIII. RENESANSE: TELPA, LAIKS, VĒSTURE

a. KOSMOSA UZBŪVE UN TELPA

Makrokosms un mikrokosms

Renesansē ilgu laiku dominējošā bija konservatīvā pasaules aina, kas sakņojās vēl Aristoteļa un Ptolemaja uzskatos (Kopernika domas, kuras turklāt vēl bija izteiktas hipotēzes formā, plašāk kļuva pazīstamas tikai šā laikmeta beigās). Par galvenajiem pasaules iekārtojuma poliem tika atzītas "Zeme" un "Debesis". Debesis, kurām ir septiņas sfēras, aptver Zemi, un katra no sfērām kustina vienu planētu – Mēnesi, Merkuru, Veneru, Sauli, Marsu, Jupiteru un Saturnu. Katra planēta ir apveltīta ar "dvēseli", un tās kustina "kustinātājs", ko bieži salīdzina ar kādu antīko dievību (šai aspektā vērojama savdabīga pagānisma atdzimšana). Zeme ir nekustīgais pasaules centrs, ko noslēdz Visuma sfēras, kas koncentriskiem riņķiem griežas ap to. Virs septītajām debesīm, aiz nekustīgajām zvaigznēm ir Dieva atrašanās vieta. Svētās Trīsvienības otro locekli Kristu visbiežāk attēloja kā valdnieku, pestītāju, cilvēku, kas cieš, un tāpēc arī kā "saldu" (*dulcedo Dei*), arī kā kungu un tuvāko. Savukārt Dievu Tēvu, kas valda pār pasauli, – kā radītāju, arhitektu, sargātāju. Dažādi uzskati

bija par Dieva iejaukšanos universā; dominēja viedoklis, ka Dievs to dara nemitīgi: "Dievam labpatikas mūs sodīt"; "Dievs nekad nenoņem roku no mūsu galvas".

Pasaule zem Mēness ir zemākā, un tā sastāv no četriem elementiem – zemes, ūdens, gaisa un uguns. Sava svara dēļ viszemāk apakšā atrodas zeme, nākamais ir ūdens, gaiss un, visbeidzot, pašā augšā, bet "zemāk par Mēnesi" – uguns. Elementi sastāv no četriem pretmetiem – karstuma, aukstuma, slapjuma un sausuma. Aukstais un sausais veido zemi, karstais un slapjais – gaisu utt. Zemes dzīvī ir četri līmeņi – minerālu, augu, dzīvnieku un cilvēku. Augiem ir "augu dvēseles", dzīvniekiem – "dzīvnieku dvēseles"; vienīgi cilvēks ir apveltīts ar saprātu.

Katrā pasaules līmenī ir sava hierarhija, kuru kopums veido "lielo esamības ķēdi", kas galu galā saista radības virs Zemes ar pašu Radītāju. Cilvēks atrodas "viduspunktā". Telpā starp Zemi un Mēnesi dzīvo dēmoni, augstākās sfērās – dažāda līmeņa eņģeļi. Daba ir apgārta, un to apdzīvo dažādi gari (meža, ūdens, mājas u.c.). Leonardo rakstīja: "Mēs varam teikt, ka Zemei ir dzīva dvēsele un ka tās miesa ir augsne, tās skelets – kalnu virsotnes., tās

Mikelandželo. Mozus. Statuja pāvesta Jūlija II kapa piemineklim. Ap 1515. g.

asinis – avoti, tās elpa un pulss – jūras paisums un bēgums.” Visuma funkcionēšanu bieži (piemēram, Dante) aprakstīja “mīlestības” terminos: magnētu “karsti mīl” dzelzs, un dzelzs “tiecas” pēc magnēta; “mīlestība” kustina Sauli un planētas utt. Savukārt aukstums “neieredz” karstumu, slapjums – sausumu utt. Tikai kā izņēmums dzima mehānistiskais pasaules modelis: Leonardo runāja par putnu kā “instrumentu”, kas darbojas pēc matemātikas likumiem; Makjavelli tiecās matemātiku izmantot politikā, rakstot par “spēku līdzsvaru”, “varu”.

Pēc statusa ir “augstākās” un “zemākās” sfēras. Siltums ir “cēlāks” un “pilnīgāks” par aukstumu, jo tas ir aktīvs un produktīvs pirmcēlonis. Debesis ir pilnīgākas par Zemi, jo ir

nemainīgas; turpretim uz Zemes viss ir pakļauts pārmaiņas procesam. Miers un nekustīgums ir pilnīgāks stāvoklis par kustību. Savukārt kustība pa apli ir pilnīgāka par citām. Svarīga loma pasaules organizācijā ir statusam, ko nosaka morālās hierarhijas ideja: kokam ir augstāks stāvoklis nekā akmenim, dzīvniekam – nekā kokam, cilvēkam – nekā dzīvniekam, vīrietim – nekā sievietei u.tml.

Pats cilvēks ir mikrokosms, kura dažādi orgāni ir analogi makrokosmam: labā acs atbilst Saulei, kreisā – Merkuram, ausis – Jupiteram un Marsam, mute – Saturnam utt. No jostasvietas līdz papēžiem cilvēks atbilst pasaulei “zem Mēness”, no jostasvietas līdz kaklam – pasaulei “virs Mēness”, Debesīm, galva – Radītājam. Divpadsmit apustuļi atbilst divpadsmit zodiaka zīmēm. Simboliskā domāšana savā starpā sasaitēja septiņas planētas, septiņus metālus, septiņas dienas. Šī domāšana radīja ticību visādām zīmēm: kroplu bērnu piedzimšana nozīmē sacelšanos, nemierus pilsētā, kur tie dzimuši, utt.

No domas par makrokosma un mikrokosma savstarpējo atbilstību sekoja pārliecība par cilvēku dzīves atkarību no planētu ietekmes. No planētām “nāk viss labais un ļaunais”. Visi cilvēki ir pakļauti to ietekmēm; planētas nosaka arī nedēļas dienu raksturu: Mēness – pirmdienu, Marss – otrdienu, Merkurs – trešdienu, Jupiters – ceturtdienu, Venera – piektdienu, Saturns – sestdienu. Tāpēc izcilu lomu piešķīra astroloģijai – gan atsevišķu cilvēku

dzīvē, gan arī sabiedrībā kopumā –, jo astrologiem bija pieejami nākotnes noslēpumi. Bez konsultācijām ar tiem nedevās tālos kuņģojumos, neuzsāka karus, nelika pamatus celtņēm. Astrologs līdzās mācītājam bija pastāvīgs galma loceklis. Kosmografija vispār humānistiem bija jēdziens, kas pauda visaptverošu tieksmi pēc zināšanām. 1502. g. Kuspiniāns teica: “Mans gars alkst kosmografiyas” (“*Meus aestuat animus in cosmographia*”). Fičīno mācīja, kā “notvert” planētas garu ar “attēla un mūzikas palīdzību”. Venerai viņš rekomendēja maigu un juteklisku mūziku, Marsam – enerģisku utt.

Baznīca astroloģiju pieļāva, jo nesaskatīja tajā pretrunu ar kristietību. Pāvests Pāvils III izrādīja par to lielu interesi. Astrologu, kas bija paredzējis viņa ievēlēšanu (pāvests pats bija atvedis viņu uz Romu), Pāvils III iecēla bruņinieku kārtā un padarīja par bīskapu. Kopumā gan jāsaprot, ka teoloģija un astroloģija bija konkurentes, jo abas nodarbojās ar debesu sfēru apceri. Svētie kā dažādu nedēļas dienu aizbildņi bija planētu konkurenti, tā ka nebija skaidrs, vai noteiktā dienā dziedāt “planētu mūziku” vai noturēt mesu, prasīt padomu astrologam vai garīdzniekam.

Svarīgu lomu piešķīra alķīmijai kā līdzeklim manipulēt ar cilvēka darbiem uz Zemes. Ticība alķīmijai balstījās uz pieņēmumu par to, ka pastāv pirmmatērija, kurā hierarhiski sakņojas visi elementi (piemēram, metālu hierarhija ar zeltu virsotnē), un tāpēc iespējama smagāko metālu pārtapšana par zeltu. Tika

uzskatīts, ka zelts pats dzimst dzīvsudraba un sēra mijiedarbības rezultātā. Alķīmijas uzdevums – paātrināt dabiskos procesus.

Paralēles ar dzīvajiem organismiem tika pārnestas arī uz politikas jomu, jo katrs cilvēks piederēja noteiktam “politiskam ķermenim” (*corpus, corpo politico, body politic*). Politisko konstitūciju pielīdzināja cilvēka uzbūvei. Par monarhiju rakstīja, ka tā ir pilnīgāka pārvaldes forma par republiku, jo arī makrokosmā viens Dievs valda pār Visumu, bet mikrokosmā visi locekļi pakļaujas sirdij. Sabiedrība ir politisks ķermenis, kārtas – tā locekļi. Valdnieks ir ne tikai Dieva svaidīts, bet arī savāc vienotībā politisko ķermeni un garantē tā labklājību. Valdnieka vara – augstākā politiskā kārtība, kas reprezentē nacionālo vienību pretstatā feodālajai sadrumstalotībai. Dabiskā hierarhija nosaka nevienlīdzību starp locekļiem. No tā izriet divi secinājumi: pirmkārt, kalpošana veselajam ir kalpošana sev; otrkārt, valsts ir vienīgais līdzeklis, kā konstituēt veselo, kas atbilst Visuma uzbūvei un dievišķajam radības plānam.

Nikolajs Kūzietis

No iepriekš teiktā radikāli atšķīrās Nikolaja Kūzieša (*Nicolaus Cusanus*, 1401–1464) mācība par Visuma bezgalību un centra trūkumu tajā, mācība, no kuras izrietēja secinājums par zemes un debesu kvalitatīvo vienību, debesu un zemes likumu identitāti. Viņš atrada ceļu, kā samierināt divas pasaules – augstāko, garīgo

un zemāko, materiālo, vienlaikus saglabājot viduslaiku domāšanas princips.

Attiecībā pret augstāko pasauli, kuru Nikolajs dēvē par Absolūtā valstību, viņš izvirzīja "zinošas (t. i., apzinātas) nezināšanas" (*de docta ignorantia*) koncepciju. Te saprātam nav ko darīt, jo tā mērs uz Absolūto neattiecas. Toties pasaule, kurā cilvēks eksistē reāli, kļūst par izziņas apgabalu. Tādējādi cilvēka pieredzes un izziņas sfērai tika ierādīta relatīva patstāvība un brīvība. Šajā sfērā zināšanām nav robežu.

Nikolajs noraidīja domu, ka pasaulē atkarībā no tuvības esamības avotam – Dievam – dažādām sfērām ir atšķirīga vērtība. Katrs elements, kas kā sastāvdaļa ietilpst kosmosā, ir vienādi tuvs Dievam. Domu par hierarhisko piramīdu aizvietoja princips "viss visā", kur ideālais ir sajaukts ar empīrisko, empīriskais – ar pārjuteklisko. Šī ideja deva iespēju paaugstināt cilvēka statusu, to vairs neuztvēra tikai kā grēcīgu būtni. Cilvēks vairs netika pretstatīts vispārīgajam: Nikolajs domāja, ka tieši individuālajā vispārīgais sasniedz savu pilnīgu realizāciju. Atsevišķa garīga esamība ir sevī centrēta vienība kā vispārējā neatņemama sastāvdaļa. Tai ir patstāvīga vērtība, ko nevar nivelēt vai iznīcināt, jo tikai caur to var nonākt pie Absolūtā, kas atrodas aiz esamības robežas. Cilvēka persona ir mikrokosms, kas atspoguļo sevī makrokosmu; tai ir dota iespēja atrast sevi Dievā un Dievu sevī.

Nikolajs saistīja radošo principu ar cilvēku. Radīšanas akts paredz kā izejas punktu radīšanas subjektu. Šis

akts var norisināties tikai cilvēka apziņā. Cilvēka gars ir brīvs. Tikai brīvība cilvēku pielīdzina Dievam, t. i., viņš darbojas kā trauks, kas ietver sevī dievišķo sākotni. Kaut arī cilvēks ir pilnīgi atkarīgs no Dieva, tomēr ir viena joma, kurā viņš var rīkoties pilnīgi autonomi un kura ir tikai viņa kompetences ziņā, – tā ir vērtību sfēra. Spēja novērtēt lietas, saprast to absolūto un relatīvo vērtību piemīt tikai cilvēka intelektam. Dievs rada lietas, bet cilvēks tās novērtē: Dievs kaļ monētas, bet cilvēks nosaka tām vērtību. Tā kosmoloģiju Nikolajs saistīja ar mācību par cilvēku. Šī mācība jau pauda renesanses garu.

Nikolajs Koperniks

Izcils notikums priekšstatu maiņā par kosmosu bija Nikolaja Kopernika (*Nicolaus Copernicus*, 1473–1543) heliocentriskā sistēma. Viņš dzimis Polijā un izglītību ieguvis Itālijā. Kopernika izstrādātā mācība neiekļāvās eiropiešu tradicionālajā uzskatu sistēmā, taču tieši viņa atklājums kļuva par impulsu un simbolu galīgai saišu saraušanai ar antiķās pasaules un viduslaiku uzskatiem par Visumu.

Doma par Zemes nekustīgumu balstījās uz naivu acīmredzamību. Turklāt tā tika trīskārtīgi pamatota – fizikāli astronomiski (izskaitļojumi, aprēķini), filosofiski (prātojumi, koncepcijas) un teoloģiski (atklāsme). Novietojot Sauli pasaules centrā tās nozīmes dēļ, Koperniks atgriezās pie pitagoriešu mācības un pilnīgi atme-

ta antīko un viduslaiku ieskatu par hierarhiski organizēto pasauli, kurā centrālā vieta nebija visnozīmīgākā (gluži pretēji, tika uzskatīta par īpaši nepilnīgu). Koperniks "apstādināja" Sauli un "nometa" Zemi no debesīm.

Koperniks meklēja jaunu senās planētu problēmas risinājumu, mēģinot izskaidrot ārēji haotisko planētu kustību ar vienkāršu, skaidru un skaistu matemātisko formulu palīdzību. Pirms viņa zinātnē dominēja aristoteliski ptolemajiskā koncepcija, kas balstījās uz aksiomu par kosmosa ģeocentrisko dabu. Taču tajā nemitīgi vajadzēja izmantot papildu matemātiskos jēdzienus – tādus kā lielie un mazie epīkli, ekscentriķi, eksanti u.tml., kuru skaits nemitīgi pieauga, – lai ar to palīdzību apjēgtu novērojamo dabas ķermeņu izvietojumu un saglabātu uzticību aristoteliskajai tradīcijai. Katrs astronoms, saskaroties ar jaunām novirzēm no vecās shēmas, piedāvāja savus "uzlabojumus".

Kaut arī Kopernika laikā, vadoties pēc Ptolemaja stratēģijas, bija izstrādāta neelastīga un sarežģīta koncepcija, tā tomēr nespēja, par spīti visiem precizējumiem, izskaidrot un paredzēt planētu stāvokli ar vēlamo precizitāti. Sākotnējais Ptolemaja modeļa lakonisms bija izgājis. Turklāt grieķu, arābu un Eiropas astronomi izmantoja dažādas metodes un principus, kas nedeļa astronomijai vēlamo viendabīgumu, un rezultātā tā bija nenoteikta zinātne. Turklāt daudzi Ptolemaja pareģojumi astronomijas jomā nepiepildījās. Saglabājot uzticību antīkajiem priekšstatiem, astronomijā nebija iespējams precīzi izskaitļot dabisko

Nikolajs Koperniks

ķermeņu patieso kustību. Koperniks secināja, ka klasiskās astronomijas pamatā ir kāda fundamentāla kļūda.

Turklāt Eiropai renesanses laikmetā bija nepieciešams jauns, pilnīgāks kalendārs. Baznīca, kurai tas bija vajadzīgs dievkalpojumu un draudzes dzīves vadīšanai, nolēma īstenot tā reformu. Šī reforma bija pilnīgi atkarīga no astronomiskajiem precizējumiem. Kad Kopernikam izvirzīja uzdevumu palīdzēt pāvestam šā jautājuma risināšanā, viņš atbildēja, ka kalendāra reformu īstenošanai šķērslis ir astronomijas kā zinātnes stāvoklis.

Astronoms un matemātiķis Koperniks labi apzinājās esošās kosmoloģijas neadekvāto raksturu. Taču ar šo impulsu vien bija par maz, lai izstrādātu jaunu sistēmu. Koperniks bija saistīts arī ar intelektuālo gaisotni,

kas valdija renesanses neoplato-
nismā, un, vadoties pēc pitagoriskās
pārlicības, domāja, ka daba ir
pieejama visdziļākajai izziņai ar
vienkāršu un harmonisku formulu
palīdzību. Radītājs, kura radītā pa-
saule bija laba un sakārtota, neva-
rēja būt pieļāvis izņēmumu attiecībā
uz debesīm.

Koperniks sāka pētīt visu seno zi-
nātnieku liecības. Liela daļa no tām
kļuva pieejamas tikai humānistu pēt-
niecības rezultātā un grieķu kultūras
ietekmē, kas nāca no Konstantino-
poles. Šā darba laikā viņš uzzināja,
ka daži grieķu filosofi (pitagorieši,
neoplatoniķi) bija izvirzījuši domu par
Zemes kustību, kaut arī šī hipotēze
nebija pamatota ar astronomisku un
matemātisku metožu palīdzību. Iz-
rādījās, ka aristoteliskie priekšstati
nav vienīgais autoritatīvais avots.
Antikās tradīcijas drošināts un neo-
platonisma iedvesmots, Koperniks
izvirzīja savu hipotēzi par Saules
atrašanās pasaules centrā un Zemi
kā vienu no planētām.

Koperniks uzskatīja, ka, par spīti
absurdam, kas saistīts ar viņa hipo-
tēzi, tā pierāda planētu kustību la-
bāk nekā Ptolemaja koncepcija. He-
liocentriskais Visuma modelis labi
izskaidroja šķietamo debesu ikdie-
nas kustību un Saules kustību gada
laikā, pamatojot to ar Zemes grie-
šanos ap savu asi un ikgadējo Saules
kā Visuma centra apriņķojumu. Sau-
les un zvaigžņu kustību tagad varēja
izskaidrot kā lielus jutekliskus mā-
ņus, ko rada pati Zemes kustība. De-
besu kustība izrādījās tikai Zemes
kustības projekcija, kas notiek pre-
tējā virzienā. Tradicionālo iebildumu,

ka kustība Zemi sarautu gabalos un
visu uz tās esošo iznīcinātu, Koper-
niks centās atspēkot, norādot, ka
ģeocentriskā teorija paredz daudz
lielāku kustību, kurai vajadzētu iz-
raisīt vēl lielākus postījumus.

Visu šķietamo planētu kustību nu
varēja izskaidrot ar to, ka mēs rau-
gāmies uz šīm planētām no Zemes
kustības pozīcijām, optiskajai šķie-
tamībai vairs nebija vajadzīga hipo-
tēze par lielajiem epicikliem. Atkrita
arī nepieciešamība pēc citiem pieņē-
mumiem. Koperniks pa jaunam iz-
kārtāja planētas pēc to attāluma no
Saules: Merkurs, Venera, Zeme, Mē-
ness, Marss, Jupiters un Saturns
(tādējādi varēja izskaidrot, kāpēc
Merkurs un Venera vienmēr parā-
dās vistuvāk Saulei).

Koperniks Sauli pārvērta par pla-
nētu kustības centru un Zemi – par
vienu no kustībā esošajiem debesu
ķermeņiem, līdz ar to atceļot debesu
spēku hierarhiju. Koperniks atcēla
Aristoteļa fiziku ar tās “dabiskajiem”
orientieriem, likvidēja četru elementu
hierarhiju, saskaņā ar kuru Zemei
vajadzēja atrasties “centrā” un “apak-
šā”, bet ugunij – “augšā”. Jaunā teo-
rija novērsa pretstatu starp supralunā-
ro un sublunāro pasauli un nozīmēja
atteikšanos no telpas neviendabības
principa. Zemes kustība tika paslu-
dināta par tikpat dabisku kā pla-
nētu kustība.

Koperniks likvidēja nemainīgo un
kustībā esošo debesu (tās savā ne-
kustīgumā kustējās nemainīgi un
pilnīgi) pretstatu mainīgajai un kus-
tīgajai Zemei. Iekļaujot Zemi planētu
skaitā, tā tika identificēta ar debe-
sīm un kustīgās debesis – ar Zemi.

Tomēr Kopernika heliocentriskais kosmoss palika galīgs, to joprojām ierobežoja fiksēto zvaigžņu sfēra. Taču pasaule tika atbrīvota no fiksēto debesu sfēru eksistences. Pasaule izrādījās daudz lielāka – divi tūkstoši reižu lielāka, nekā domāja pirms tam. Koperniks atņēma nekustīgajām zvaigznēm to jēgu, kuru tām piešķīra aristoteliski-ptolemajiskā tradīcija, proti, būt par kustības impulsa, kas nāk no pirmkustinātāja, pārnēsēju. Zvaigznes vairs nebija Visuma ārējā robeža.

Koperniks formulēja savu teoriju darbā *“Commentariolus”* (“Īss komentārs”) 1514. g. un iepazīstināja ar rokrakstu draugus. Divus gadus vēlāk viņš priekšlasījumu par jauno sistēmu nolasīja pāvestam, kurš tai izteica savu atbalstu. Draugi mudināja viņu publicēt šo darbu, bet Koperniks atturējās, aizbildinoties, ka baidās no nelgu apsmiekla.

Koperniks savu darbu “Par debesu sfēru griešanos” (*“De revolutionibus”*) publicēja 1543. g. tikai kā hipotēzi, jo koncepcija izskatījās pārāk neprātīga, lai to uztvertu nopietni. Šā darba publikācijai atļauju bija saņēmis viņa skolnieks Retiks, kura eksemplāru autors esot saņēmis savā nāves dienā. Kopernika teorija nevarēja izskaidrot daudzus faktus: kāpēc mēs nejūtam Zemes kustību? Kāpēc Zemes ass ir nemainīgi orientēta vienā virzienā? Ptolemaja sistēmai bija arī precīzāks matemātiskais aprēķins. Tikai vēlāk, kad noskaidrojās, ka šis darbs nav domāts vienīgi matemātiķiem, tas izraisīja šoku.

Sākumā katoļu baznīca nepretojās Kopernika teorijai. Pats Koperniks bija cienījams kanoniķis kādā no ka-

toļu katedrālēm, viņu cienīja Romā kā padomnieku reliģiskajos jautājumos. Starp viņa draugiem, kas mudināja darbu izdot, bija kardināls un bīskaps. Pēc Kopernika nāves viņa darbu studēja universitāšu astronomijas katedrās. Turklāt uz viņa aprēķiniem bija balstīts nesens ieviestais gregoriāņu kalendārs.

Pretspars Kopernika teorijai dzima vispirms protestantu vidē, jo tie orientējās uz burtisku Bībeles izpratni, kurā atrodamas norādes par Zemes nekustīgumu. Tāpēc reformatori šo teoriju nosodīja. Lutērs uzskatīja Koperniku par astrologu un izdzimteni. Šīm domām pievienojās Melanhtons un Kalvins.

Līdz ar Kopernika teorijas parādīšanos izveidojās bezdibenis starp prātu un ticību.

Galū galā baznīcas vadībā uzvarēja viedoklis, ka Kopernika teorija ir bīstama kristietībai, tās kosmoloģiskajiem pamatiem un teoloģijai. Kristietība bija saaugusi ar Aristoteļa kosmoloģiju, ko Kopernika darbi apšaubīja. Ja Zeme kustas, tad Radītājam nav kustības centra un arī cilvēka glābšanas plāna. Kopernika mācību pielīdzināja bezdievībai un viņa darbus iekļāva aizliegtu grāmatu sarakstā. Katoļus, kuri aizstāvēja šo mācību, atlaida no amatiem un izsūtīja. Tika aizliegti jebkādi izteicieni par Zemes kustīgumu.

Džordāno Bruno

Vecā pasaule šo mācību nosodīja tikai tad (1616. g.), kad tās idejas tika izvērstas neoplatoniķa, mistiķa un

astronoma Džordāno Bruno (*Giordano Bruno*, 1548/50–1600) darbos. Ar viņa vārdu bija saistīts radikāls pagrieziena jaunajā kosmoloģijā, kas izrietēja no Kopernika mācības. Bruno spēja izdarīt radikālus secinājumus no heliocentrisma, iekļaujot to savā naturālistiskā panteisma sistēmā. Viņš noliedza Kopernika teorijas kā vienīgi matemātiskās hipotēzes traktējumu un prasīja, lai Koperniks tiktu atzīts arī par “fiziķi”, proti, par teorētiķi, kas atspoguļo fizikālo realitāti.

Koperniks viņam bija izejas punkts teorijas par Visuma bezgalību izstrādāšanā. Viņš mācīja par bezgalību kā par neierobežotu ķermeņu sistēmu: “Visur atrodas bezgalīgā substance, bezgalīgais ķermenis bezgalīgā laikā, t. i., tukšā un vienlaikus piepildītā bezgalībā. Tāpēc Visums ir viens, bet pasaļu – bez skaita. Kaut arī atsevišķs ķermenis ir galīgs lielums, šo ķermeņu skaits ir bezgalīgs.” Šā Visuma bezgalīgu nosaka bezgalīgās cēlonības ķēdes.

Bruno mācībā nav vietas idejai par fiksētu centru. Visa telpa ir bezgalīga un kustīga – relatīva. Zemei sava kustība ir tāpēc, ka Visumā nepastāv sadalījums starp “elementāro” pasauli zem Mēness un nepārejošo debesu matērijas “kvintesenci”. Ja citi debesu ķermeņi ir līdzīgi Zemei un no tās neatšķiras, tad arī Zemes kustība ir tikpat dabiska kā citu planētu kustība. Bruno statisko kosmoloģiju aizvietoja ar dinamisku Visuma, kas atrodas nemitīgā kustībā, koncepciju.

Ārpus Visuma nekā nav, tas arī ir viss esošais. Visums ir bezgalīgs, neradīts un nekustīgs. Tas ir nekustīgs tai nozīmē, ka Visums nevar pārvietoties uz citu vietu, jo tādas vietas, kāda tukšuma ārpus tā nav. Paša Visuma ietvaros notiek mūžīga maiņa, kustība un attīstība.

Bezgalīgais Visums ir bezgalīga sfēra, kuras centrs ir visur, bet perifērijas nav nekur. Centrs ir visur, šajā sfērā relatīvs ir platums un garums, labā puse un kreisā puse, augša un apakša. Pasaļu ir bezgalīgi daudz. Šo pasaļu sistēmu centri bezgalīgajā Visuma telpā ir zvaigznes. Visums ir mūžīgs, bet visas pasaules tajā ir pakļautas rašanās, attīstības un bojāejas likumiem.

Dzīvība eksistē visā Visumā, turklāt šīs dzīvības formas var atšķirties no tām, kas ir uz Zemes. Dzīvības formām nav jābūt antropomorfām.

Visuma bezgalību rada Dieva bezgalīgā varenība. Bruno ne tikai dabu pielīdzina Dievam, bet arī Dievu – dabai, jo bezgalīgais Visuma Dievs vairs nevarēja būt tradicionālais kristietības Dievs.

Bruno plaši propagandēja heliocentrisko sistēmu, kas bija viņa ezoteriskās filosofijas elements. Viņu apcietināja kā ķeceru un pēc astoņiem cietumā pavadītiem gadiem 1600. g. sadedzināja. Bruno norādīja, ka cilvēkam vairāk jāievēro Bībeles tikumiskie norādījumi nekā astronomiskie. Tāpēc fakts, ka Bruno kā ķeceris ar apšaubāmiem uzskatiem par Trīsvienību propagandē arī Kopernika teoriju, šai teorijai par labu nenāca.

b. LAIKS UN VĒSTURE

“Zelta laikmeta” iestāšanās

Viduslaikos hierarhiski organizētas telpas koncepcijai atbilda hierarhiska laika izpratne ar attiecīgu vērtību skalu, jo dažādās vietās (svētvietās, tempļos, tirgos u.tml.) arī tā plūdums bija atšķirīgs. Patiesā un augstākā esamība atrodas ārpus laika un telpas: tā ir paradīze un mūžība, vienmēr un visur klātesošais Dievs, kas radībai ir transcendentis. Innocents III teica: “Laiks ir pārejošo lietu palēninājums.” Laikam nav patstāvīga satura, tā izmaiņas ir mānīgas. Jebkurš notikums iegūst jēgu, tikai raugoties “no mūžības viedokļa” (*sub specie aeternitatis*). Cilvēka spēkos nav paātrināt vai palēnināt vēstures gaitu. Cilvēkiem nepieder vēsture, cilvēki ir vēstures varā. Vēsture saskaņā ar viduslaikos valdošo domu ir salīdzināma ar mūžības projekciju uz laika ekrāna. Kristīgo vēstures izpratni caurda divas idejas – providenciālā secība un vispasaules vēstures kopība. Kristieši vēsturi saprata kā vienotu procesu, kas Eiropas kultūrā ienesa varenu laika izjūtu: vēsture ir virzība no sākotnējā grēka uz pastaro tiesu kā neizbēgamu atrisinājumu, kas būs laimīgs izredzētajiem un pazudinošs grēciniekiem. Katrs cilvēks redzēja sevi uz visas pasaules drāmas fona. Viduslaiku apziņu caurda saspringts laika pārdzīvojums, bet Biblii tālaika izglītotie cilvēki uztvēra kā “jaunākās ziņas”.

Petrarka bija pirmais, kas izstrādāja jaunu vēstures izpratni. Viņa

laikabiedri dzīvoja Romas impērijā, viņu plānus, strīdus, cerības noteica impērijas eksistence un tās konflikti ar katoļu hierarhiem un pilsētām. Valsts valoda bija latīņu valoda, un arī Roma savā ziņā palika galvaspilsēta. Cilvēki izjuta vēstures pagrimumu, bet ne kritienu. Par galveno pagrieziena punktu vēsturē uzskatīja kristietības pieņemšanu. Petrarka šo fenomenu pasludināja par neeksistējošu. Viņš saprata, ka, neņemot vērā seno pieminekļu klātbūtni, pati antīkā civilizācija ir izzudusi. Tas bija kaut kas jauns, jo cilvēki dzīvoja Romas impērijā, mācījās pēc Vergilija darbiem, universitātēs studēja romiešu tiesības, un šķita, ka visi ceļi, līdzīgi kā iepriekš, ved uz Romu. Aizgājuši bija tikai pagāniskie laiki, bet citu īpašu notikumu no Romula līdz kvatrocento nebija. Petrarka lauza šos priekšstatus, pasludinot tieši pagānisko pasauli par “zelta laikmetu” un zaudēto paradīzi, kurai jātop atrastai no jauna. Viņš pirmais apzinājās savu laiku kā kaut ko jaunu ne tikai attiecībā pret seno pagātņi, bet arī pret antīko pasauli – viņš atšķīra “savu laiku” no “viņu laika”. Pati attālinātība, distance, kas tika apjausta, mudināja to izzināt no jauna.

Humānisti dalīja vēsturi trijos posmos: vispirms bija grieķu/romiešu senatne, saules un gaismas laiks (senais laiks – *aetas antiqua*); tad, apmēram no 5. gs., iestājās “gotiskā barbarisma” laiks, kurā dominēja “tumsa” un “nakts” (Petrarka periodu pēc kristietības pieņemšanas apzīmēja kā “tumšu” – *tenebris*), kad tika “aprakta” un “sapostīta” poēzija,

“izdzītas mūzas” (to dažkārt dēvēja arī par “vidējo laiku” vai “vidējo laikmetu” – *medium tempestas, medium aevum*); visbeidzot ir iestājies “jaunais laiks” (*aetas nova*), kad atkal parādās saule un gaisma, notiek atbrīvošanās no tumsas, “atgriešanās no trimdas”, norit literatūras un mākslas “restaurēšana” (*restauratio*), “atdzimšana” (*rinascinta*), “atjaunošana” (*renovatio*). Laikmeta simboliskā apziņa radās kopā ar to, vēlāk pārvērsties terminā “renesanse” (“antīkās pasaules mīlestība un pielūgsmē” – *antiquitas veneratio et caritas*). *Moderni* – tie, kas turpina barbariskās pagātnes tradīciju, *antiqui* – antīkās pasaules atdzīvinātāji.

Pasludinot antīkās pasaules “atdzimšanu”, humānisti norādīja, ka vēstures pēctecība nenozīmē tās nepārtrauktu, līdzenu plūdumu. Viņi noliedza “impērijas tālāk nodošanas” (*translatio imperii*) ideju; Petrarka ironizēja: “Ja Romas impērijas nav Romā, tad kur tā ir?” Antīkā pasaule – reizi par visām reizēm aizgājusi vēsture. Tāpēc Romas impērijas krišana bija epohāls notikums, jo tas iezīmēja robežu starp diviem vēstures periodiem – klasisko senatni un “gotisko barbarismu”. *Translatio imperii* nomainīja *declinatio imperii* (“novirzīšanās no impērijas”). “Jaunais laiks” ar tā atklātību nākotnei aizvietoja kristīgo domu par pasaules novecošanu. Turklāt ar “atgriešanos” šajā kontekstā saprata ne tikai atgriešanos pie antīkās pasaules, bet arī pie dievišķās dabas. Ko tad deva humānisms vēstures gara un ritma izpratnei?

Pirmkārt, visvairāk pārsteidz humānistu pārliecība par cilvēces atra-

šanos radikālā pagrieziena punktā un “zelta laikmeta” (*aurea aetas*) sākšanos.* Mits par zelta laikmetu tika pārņemts no pareģojumu jomas uz īstenību. Humānisti priecājās par savu laiku, par to, ka iestājusies “laika pilnība” (*plenitudo temporum*). Iepriekš šo izteicienu attiecināja uz imperatora Augusta laiku, kad bija dzīvojis Kristus. Renesanse to attiecināja pati uz sevi. Renesanses cilvēkiem bija saasināta sava laika nozīmības izjūta, tāpēc tika mitoloģizēta tagadne, uzskatot tieši to par laika sākumu. Arī viss radošais process tika pārņemts uz tagadni ar pārliecību, ka katrs rīcības akts tajā rada jauno laikā – jauno laiku. Tāpēc renesanses mitoloģija izstrādāja savu ikonogrāfiju, pārvērstot to par paraugu, kas jāatkārto; galu galā pats novatorisms kļuva par klišeju, kas lika 15. gs. autoriem kā jauno vērtēt to, kas bija acīmredzams vecā atkārtojums.

Tagadne, uz ko orientējās cilvēki, bija piepildīta ne tikai ar pagātni, bet arī ar nākotni. Utopiskie projekti parasti nebija nodalīti no tagadnes ar laika distanci, jo pauda vēlēšanos redzēt tos realizētus. Kad Brunī, cildinot Florenci, raksta, ka tajā nav nekā nepiedienīga, nesaprātīga, nepamatota, ka tur “katrai lietai ir sava strikti noteikta vieta” un ka tur ir “stingri sadalīti pienākumi, liku-

* Marsilio Ficīno rakstīja: “Mūsu laiks patiesi ir zelta laikmets. Tas atdzīvina brīvās mākslas – gramatiku, poēziju, retoriku, glezniecību, skulptūru, arhitektūru, mūziku un seno Orfeja arfu skaņas –, kas gandrīz vai bija aizgājušas bojā.” Viņam atbild humānists Edžido da Viterbo: “Ir taču, Marsilio, iestājusies Saturna valstība, zelta laimets, kuru apdziedāja orākuls un Sibilla.”

mi un kārtība”, tad mūsu priekšā ir ideāla pilsēta, īpaša utopija, kas projicēta uz tālaika Florenci. Dzīvojot tagadnē, pārdzīvojot tās jaunumu, cilvēks jutās saistīts ar mūžību.

Otrkārt, renesansē providenciālismu nomainīja cilvēka aktivitāte. Cilvēka garam ir jārēķinās ar Fortūnu, bet tā, dāvājot laimi un nelaimi, met savus kauliņus, kā pagadās. Makjavelli rakstīja, ka “liktenis ir sieviete, un, ja gribi to iegūt, to vajag sist un grūst”. Renesanses Fortūna nav kristiešu pāri cilvēkam stāvošā dievišķā griba vai arī grieķu aklais liktenis. Vēsture pārtapa par tikumiskās uzņēmības jomu. Vēsture humanīstiem ir process, kas imanents cilvēka darbībai.

Treškārt, kļuva atklāta vēstures izjūta. Laiks savās izpausmes formās ir neizsmeļams un daudzveidīgs. Makjavelli teica, ka vēsture mums palīdz saprast tagadni un dod iespēju paredzēt nākotni. Tieši vēstures nemainība padara tās izpēti par derīgu nodarbošanos, dod drošumu un stimulu darbībai. Tas nenozīmē, ka Makjavelli būtu domājis, ka vēsturē nenotiek nekas jauns. Vēstures nemainība attiecas uz tās virzītājspēku, stimulu, īpašību pastāvīgumu. Notiek vēsturisko formu, nevis vēsturiskā substrāta riņķojums. Turklāt cikliskumu piepilda cilvēku griba. Vēsturiskajam atkārtotāšanās procesam ir neizsmeļamas variācijas. Mainās, parādās un izzūd vēsturiskās lietas, nevis to daba. Vēsture – mūžīgo dabas likumu darbības mainīgs un grūti paredzams rezultāts. Vēsturei zuda tās aicinājums, jo svarīgāku lomu iemantoja tagadne. Nā-

kotne kļuva neizsmeļama tādā mērā, kādā neizsmeļama ir cilvēka daba un nejausības. Cilvēks zaudēja atbildības izjūtu par vēsturi. Leonardo teica, ka cilvēkam atvēlētā laika patieso lielumu nosaka tas, kā viņš to spēs izmantot. Laiks, ko aizpilda cilvēka darbība, kļuva relatīvs. Tas varēja sarauties vai paplašināties atbilstīgi radošās darbības intensitātei. Kampanella “Saules pilsētā” teica, ka pēdējos simts gados pasaulē ir bijis “vairāk vēstures” nekā iepriekšējo 4 tūkstošu gadu laikā.

Laiks un tā izmantošana

Renesansē viduslaiku laika “pārpalikumu”, tā mokošo lēnīgumu nomainīja laika ātruma, plūstamības, īsuma pārdzīvojums, kā arī nepieciešamības apziņa to maksimāli izdevīgi izmantot. Jaunajā perspektīvā laiks kļuva par iespēju lauku, kurā cilvēks var izvērst savu aktīvo darbību. Laiks – nevis ciešanu joma, bet iespēju spektrs, kas dots cilvēkam, lai gūtu panākumus. Tāpēc laiks vairs nav zemākā esamības sfēra, bet Dieva klātbūtne savā radībā. No cilvēka tika prasīta tāda darbība, kurā viņš, neņemot vērā savu mirstīgumu, kļuva par mūžības līdzdalībnieku un ieguva nemirstību. Cilvēks sāka izjust sevi kā radītāju, laiku – kā esamības pilnības izpausmi. Viņš atklāja vēsturi un pievērsās īstenībai, dabai, atrodoties nemitīgā izvēles situācijā.

Tāpēc humanīsti nemitīgi mudināja “nezaudēt ne stundu”, apzināties laika vērtību, veiksmīgi šo laiku izmantot, mazāk gulēt un turpināt

mācības pat maltītes laikā vai pastaigā. Džanoco Maneti esot tikai divdesmit piecu gadu vecumā sācis nodarboties ar literatūru, taču "apguvis visas zinātnes visīsākajā laikā, tikai pateicoties savai uzcītībai un mācai apieties ar laiku" (tā stāsta Bističi). Maneti deviņus gadus ik dienu gājis no mājas tikai tāpēc, lai klosterī noklausītos lekcijas loģikā un filosofijā. "Visu, ko uzzināja, viņš atcerējās uz visiem laikiem. Viņš augstu vērtēja laiku un nezaudēja ne stundu." Šādus piemērus varētu minēt vēl un vēl.

Leons Batista Alberti savā dialogā "Par ģimeni" ("*Della Famiglia*", 1434–1441) kāda tirgoņa vārdiem māca, kā jāizmanto cilvēkam atvēlētais laiks: "Es nekad nenokļūstu kritiskā stāvoklī, neatpūšos, ja tikai mani neuzvar nogurums. Es izmantoju laiku..., visu laiku būdams nodarbināts ar kādu darbu [...] no rīta, kad es pieceļos, es pie sevis nodomāju: kas man šodien ir jāizdara? Tādas un tādas lietas. Tās uzskaitu un katrai nosaku laiku: to no rīta, to dienā, to vakarā [...] es labāk zaudēšu miegu nekā laiku." No teiktā izriet secinājums: "Tam, kas tiecas pēc slavas, ir jāizvairās no dikdienības un bezdarbības kā paša lielākā un kaitīgākā ienaidnieka."

Apieties ar laiku nozīmē iemācīties to skaitīt. Ieradums *istimara il tempo* (skaitīt laiku), netērēt to velti ir saistīts ar itāļu tirgotāju un ražotāju vidi. Ziemeļitālijas tirgoņu namos to iemācījās jau 14. gadsimtā. Dominikāņu ordeņa mūks Domeniko Kalvani sava sacerējuma "Dvēseles disciplīna" (1342) otrajā nodaļā iz-

tirzā mākslu dzīvot laikā. Morāle bija vienkārša un skaidra: kas tiecas pēc panākumiem "zemes lietās", tam jāiemācās skaitīt laiku. Viens no lielākajiem 15. gs. sākuma banķieriem Frančesko Datini teica, ka "citus apsteidz tas, kurš labāk māc tērēt savu laiku". (15. gs. itāļu valodā vārds *ragione* nozīmē ne tikai "prāts", bet arī "skaits"; tirgoņu grāmatas sauca *libri della ragione*.) Florencietis Paolo di Čertaldo mācīja: "Bīsties no slinkuma kā no paša velna vai kāda cita ienaidnieka, ja gribi gūt panākumus"; "Atceries, ka neizlietotu laiku nevar atsaukt". Līdzīgi naudai, laiku nedrīkst tērēt velti – tas ir lielākais no visiem dārgumiem, kas dāvāts cilvēkam. Par to, kā viņš tērē savu laiku, cilvēkam nāksies atbildēt.

1449. g. mehāniskais pulkstenis tika uzstādīts Sv. Marka laukumā Venēcijā, 1450. g. – Boloņas rātsnama tornī, 1478. g. – Sforcu pils tornī Milānā. 15. gs. sāka nēsāt kabatas pulksteņus (*horloga portati*), drīzumā parādījās arī modinātāji. Cilvēki tiecās tvert tagadni, izsmelt tajā esošās iespējas.

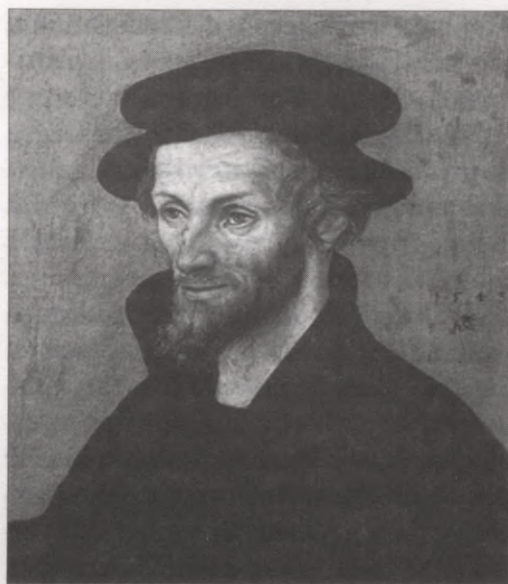
Laiks kļuva par cilvēka pasaulīgās darbības un tās intensitātes sinonīmu. Viduslaiku laika "pārpilnību", tā "mokošo lēnīgumu" nomainīja doma par laika ātro plūdumu, tā netveramību. Laiks izvērtās par cilvēka darbības dzinuli. Tāpēc pieauga interese par nākotni, proti, to centās plānot. Nākotnes plānošana atcēla bezdomu tagadni: dzīvot tagadnē nozīmēja dzīvot nevis tagadnei, bet nākotnei. Laiks – darbības lauks, kurā mirstīgais cilvēks spēj iegūt nemirstību jau zemes virsū.

Laiks vienmēr ir saistīts ar pārmaiņām. No vienas puses, tām ir radošs aspekts, jo viss, ko cilvēks radījis, ir “noķerts”, “priekšmetiskots”, “apstādināts” laiks. Taču, no otras puses, laiks visu, kas ir šai pasaulē, pakļauj iznīcībai, kurai nevar pretoties neviens. Tāpēc Radītājs vairs nav radības nemainības garant, bet garīgs spēks, kas atklāj sevi mūžīgā tapšanas procesā. Līdz ar to laika sfēra vairs nav esamības zemākais līmenis. Dzīve laikā nozīmē Dieva esamību radībā. Tādējādi laiks kļūva par dzīves pilnības, radošā impulsa un pasaules kārtības formu.

Vēsture un reformācija

Vēstures izpratne mainījās arī reformācijas kustības ietekmē. Filips Melanhtons (*Philipp Melancthon*, 1497–1560) bija viens no pirmajiem, kas deva citu tās periodizāciju, vadoties pēc priekšstatiem par 6 tūkstošiem pasaules vēstures gadu (uz to viņu pamudināja Talmuda studijas). Atbilstīgi šiem priekšstatiem viņš sadalīja pasaules vēsturi trijās daļās: pirmā – “tuksnesis” (līdz Abrahāmam); otrā – Vecās Derības vēsture līdz Kristus (secīga četru impēriju – Asīrijas, Persijas, Maķedonijas un Romas – nomaiņa); trešā – Kristus laikmets, proti, vēsture no Kristus dzimšanas līdz pastarajai tiesai. Melanhtons aizvirzīja pastaro tiesu uz tālu nākotni – tā vairs neatradās durvju priekšā.

No Melanhtona viedokļa, vēstures jēga atklājas tad, ja to aplūko kā tikumisko un netikumisko darbu

Lukass Krānahs Vecākais. Filipa Melanhtona portrets. Detaļa

piemēru kopumu, kurā labajiem darbiem ir jāpamudina uz atdarināšanu, sliktajiem – jāatbaida no atkārtošanas. Par galveno tikumības mācītāju, protams, uzskatīja Biblii; pagāniskos vēsturniekus vērtēja kā praktiskās pārvaldes mākslas atspoguļotājus. Taču, kā norādīja Melanhtons, vēsturei ir arī augstāka jēga, proti, tā pamudina uz dievbijību un pareizu ticību. Pasaules vēsture un svētā vēsture caurauž viena otru, un pirmā nav saprotama bez otrās. Protestantu orientācija uz Biblii vēl jo vairāk uzsvēra šo viedokli.

Rietumos baznīcu izprata kā Kristus valstību un tāpēc arī kā būtiskāko un noteicošo vēstures saturu. Katoļi, luterāņi un kalvinisti bija vienās domās par to, ka ir tikai viena patiesa baznīca. Baznīcai bija uzticēts sludināt evaņģēliju līdz pat pasaules galam, un Kristus kā noslēpums tajā vienmēr bija klātesošs.

Baznīca – Kristus mācības paudēja un aizstāve, cīnījās pret tā pretinieku – velnu. Baznīcu uzskatīja par Dieva dibinātu institūciju, par Dieva tautas kopīgo ceļu caur Kristu uz pasaules galu, kas pienāks tad, kad beigsies pasaules vēsturei atvēlētais laiks.

Katoļu, luterāņu un kalvinistu viedokļi atšķīrās jautājumā par to, ko saprast kā patiesi kristīgu baznīcu. Katra no konfesijām nešaubījās, ka pārējās baznīcas konfesijas ir attālinātas no Kristus un ka to pastāvēšana nepārprotami pierāda velna eksistenci, kas provocē ķecerības, atkrišanu, samaitātību. 16. gs. ticības cīņas iekļāva sevī arī cīņu par vēstures ainu. Gan katoļi, gan protestanti atsaucās uz Svētajiem Rakstiem un baznīcas tēviem. Visas konfesijas uzskatīja sevi par Dieva tautu, kura ir aicināta izplatīt un aizstāvēt ticību.

Ticības un baznīcas šķelšanās lika atsevišķām konfesijām pārdomāt attieksmi pret pagātņi un noteikt savu vietu vēsturē. Vairāk tas attiecās uz protestantismu, kas gribēja atbrīvoties no viduslaiku baznīcas institucionālās kontinuitātes un pa jaunam saistīt tagadni ar pagātņi. Jaunā evaņģēliskā vēsture uzsvēra to, ka reformācija ir nozīmīgākais svētais notikums kopš Kristus debesbraukšanas. Šī izpratne deva jaunu attieksmi pret pagātņi un tagadni. Melanhtons uzskatīja, ka reformācijas uzdevums ir pārvarēt plaisu – “viduslaikus” – starp apustuļu laiku un tagadni. Dievs atklāj savas derības tautai caur īpašas harizmas nesējiem – piemēram, Luteru. Apustuļu

laiki un reformācija – gaismas periodi, kas atrodas tuvu viens otram.

Šai laikmetā valdīja apokaliptiskas noskaņas. Daudzi nemitīgi saukāja pastarās tiesas tuvošanās zīmes (praviešu norādījumus, apokrifus, īpatnējas dabas parādības, katastrofas u.tml.). Luterāņi arī pašu Luteru uzskatīja par Jaunās dienas vēstnesi, kuru Dievs viszēlīgi sūtījis Vācijai. Protestanti orientējās uz Svētajiem Rakstiem, taču lūkojās uz tiem jaunā skatījumā. Pasaules gals bija aktuāls reliģiskajai un tāpēc arī vēsturiskajai apziņai. Orientācija uz pasaules galu piešķīra notikumiem pagātnē un tagadnē īpašu dinamiku un nopietnu aktualitāti.

c. DABA UN PERSPEKTĪVA

Viduslaiku cilvēka pasaulei nebija precīzu telpisku parametru. To nevarēja izmērīt ne ar kādu stingri fiksētu mēru palīdzību, jo trūka galvenā – stabilitātes. Kā iespējams izmērīt attālumu no viena kalna līdz otram, ja kalnus var nobīdīt ne tikai Dieva griba, bet arī jebkura ticīgā lūgšana? Ticība kustina kalnus, izmaina ūdens tecējumu upēs utt. Tikai 15. gs. Zeme kļuva par realitāti ar nemainīgiem attālumiem. Mākslā tika izstrādāts paņēmiens “no kalna” – raudzīties no augšas tālumā, uz horizontu. Tas viduslaikos nebija zināms, jo kalnam šā laikmeta glezniecībā bija tikai simboliska nozīme: kalna virsotne – vieta, kas atrodas vistuvāk Dievam. No kalna neskatījās.

Renesansē kalns kļuva par vietu, no kuras var maksimāli tālu aplūkot

apkārtni, iegūstot visaptverošu ieskatu. Daudzi sāka doties kalnos tikai tādēļ, lai lūkotos uz dabasskatiem. Viens no izkļaides veidiem šajā laikmetā bija skatīšanās, vērošana. Valdīja sava veida renesanses vizibilisms. Tas ir skats no tālienes, no drošas distances. Apjēgt, pakļaut dabu nozīmēja estētiski padarīt to nekaitīgu. Antīkās pasaules mākslinieki iegremdējās dabā, viduslaikos to pakļāva garīgajām vērtībām; renesansē attiecībā pret dabu palielinājās izziņas moments un dzima tieksme to pakļaut ar tehnisku līdzekļu palīdzību. Kontaktā ar mežonīgo dabu renesanses cilvēks jutās neomulīgi. Cilvēks nevis dzīvoja harmonijā ar dabu, bet gan centās to harmonizēt. Tikai vidē, kurā daudz nozīmēja redzes sajūta, spēja uzplaukt plastiskās mākslas.

Perspektīva, kas glezniecībai piešķīra zinātnes statusu, tika izstrādāta telpas matemātiskas interpretācijas rezultātā. Līdz ar perspektīvas glezniecību attīstījās jauna telpas filosofija, kuru izprata kā nepārtrauktu trīsdimensionālu kvantitāti, kuras raksturīga īpašība bija eksistēt pirms visām lietām un vienaldzīgi iekļaut tās sevī. Šis skatījums deva iespēju aptvert pasauli kā vienu veselumu no stabila, personiska un vienlaikus vispārnozīmīga redzēšanas punkta. Nodarbības ar perspektīvu aizrāva renesanses māksliniekus. Dž. Vazāri raksta, ka Paolo Učello (*Paolo Uccello*, 1397–1475), kurš nemītīgi esot tiecies apgūt visas glezniecības nianšes, atbildot uz sievas lūgumu pēc smagas darba dienas doties beidzot gulēt, nopūties: “O, cik

saldkaisla lieta ir šī perspektīva.” Tā bija tuva ikdienas pieredzei un novērojumiem.

Humānistiskā doma dziļi izmainīja priekšstatus par laiku un telpu. Tika izveidota racionāla sistēma, kas deva iespēju apjaust telpu kā vispārēju formu. Laika jēdziens sakārtoja bezgalīgi daudzās parādības, kuras nomaina cita citu. Vēsture – notikumu secības fiksācijas forma, perspektīva – telpas reproducēšanas forma. Tā kā šī kārtība pastāv nevis pašās lietās, bet to nosaka vērojošais prāts, tad nav nekādas starpības starp mākslīgiem veidojumiem un racionāliem priekšstatiem par laiku un telpu. Perspektīva dod pareizu priekšstatu par telpu, t. i., īstenību, no kuras ir izvākts viss, kas tajā nejaušs, nenozīmīgs un pretrunīgs. Vēsture dod pareizu priekšstatu par laiku, t. i., par notikumu secību, kurā nav palicis nekas nejaušs, nenozīmīgs un nesaprātīgs. Perspektīva dod saprātīgu priekšstatu par dabas īstenību, vēsture – par cilvēka veikumiem, bet, tā kā pasauli veido daba un cilvēki, tad perspektīva un vēsture papildina viena otru, izveidojot kopīgu izpratni par pasauli.

Perspektīvu, kā parasti domā, “atklāja” un pirmais formulēja Brunelleski (*Filippo Brunelleschi*, 1377–1446), teorētiski to pamatoja Alberti traktātā “Par glezniecību” (*De Pittura*, 1435). Perspektīva bija klasisks termins, un tas sastopams jau antīkajos traktātos, kuros ir runa par arhitektonisko perspektīvu un par apjomu “iluzoru” pārnesšanu. Teorētiskos pamatus tai deva Eiklida ģeometrija. Pateicoties arābiem, perspektīvas

jēdziens Rietumeiropā bija nonācis jau 13. gs., kur to kompendiju veidā pārstrādāja Pakhams (*Packham*) un Vitello (*Vitello*), kuru darbus zināja Giberti un Leonardo. Viduslaikos šo jēdzienu izmantoja optikā – zinātnē par to, ko redz. Vēl 15. gs. pirmajā pusē tad, kad runāja par perspektīvu, domāja *prospettiva communi* vai *naturalis* – zinātni par redzes uztveri, optiku. Ko jaunu šai aspektā ienesa renesanse?

Pirmkārt, jānorāda, ka perspektīvu nevis “izgudroja”, bet “atklāja” seno autoru darbos (šajā gadījumā nebija arī neatkarīgas jaunatklāsmes prieka) un pārnesa uz humānistisko kultūras sfēru. Būtībā tā ieviesās kolektīvās darbības rezultātā (mīts par tās atklāšanu radās 15. gs. vidū, un tas ir viens no variantiem renesanses domas virzībai uz “sākumu”). Otrkārt, tā pastāvēja kā vienota sistēma, bet nevis kā dažādu sistēmu kopojums. Jaunais nebija tas, ka to sāka izmantot glezniecībā; jaunais bija tas, ka perspektīva kļuva par pasaules redzējuma principu. Attēlot pasauli perspektīvā nozīmē reproducēt redzes uztveres likumus. Viduslaikos šos likumus zināja, izklāstīja traktātos par optiku, un teologi tos izmantoja, lai parādītu grēcīgās cilvēka redzes nepilnības. Viduslaiku mākslas uzdevums bija attēlot nevis nepilnīgo pasauli, bet patieso – būtību, nevis ilūziju. Kvatrocēto laikā par patiesības kritēriju kļuva acs, tiešā redzes uztvere ar visām tās deformācijām, novirzēm, kaut arī prātam tā bija jākorrigē. Pasaule, ko attēlo perspektīva, tika uzskatīta par pasauli, kas balstās uz redzes apmānu

un redzes ilūziju, kurai tiek piešķirts objektivitātes statuss.

Patiesi, ja perspektīvu identificē ar optiku, tad šādu perspektīvu daudzveidība būs tikpat liela (ja ne bezgalīga), cik ir individuālo redzējumu: piemēram, skatītājs var atrasties virs novērojamiem objektiem, to priekšā vai arī starp tiem, tos var aplūkot no dažādiem leņķiem utt. Turpretim, ja perspektīvu aplūko kā saprātīgi sakārtotu īstenības atveidojumu, tad šāda daudzveidīga attieksme attiecībā pret to ir neiespējama. Ambrodžo Lorenceti (*Ambrogio Lorenzetti*, 1285–1348) 1344. g. izmantoja perspektīvas konstrukciju, kurā paralēlās līnijas savienojās vienā punktā, taču Ambrodžo nav perspektīvas atklājējs, jo viņam paralēlo līniju satikšanās vienā punktā ir tikai viens no gadījumiem līdzās daudziem citiem, bet nevis vienīgais ideālais, kas apkopotu citus. 15. gs. perspektīva bija visu individuālo redzējumu variantu reducēšana uz vienu ideālo. Šo vienotību sasniedz, kad attēls iegūst konceptuālu noteiktību un absolūtas parādības raksturu – citiem vārdiem runājot, kad telpas tēls, ko uztver ar acīm, tiek identificēts ar telpas tēlu, kas izveidojas cilvēka prātā, precīzāk runājot, kad acs redz tā, kā tai pasaka priekšā iztēle. Tādējādi perspektīva nav saprāta konstrukcija, kas balstīta uz vizuāli iegūtajiem datiem, bet spēja redzēt atbilstīgi prātam (sākumā ar prātu, pēc tam – ar aci). Perspektīva ne tikai apstiprina realitāti (kas pati par sevi jau ir fenomēns), bet arī atbilstīgi prātam veido vienotu daudzveidīgās pasaules tēlu.

Ar laiku perspektīvas mācība kļuva sarežģītāka. Sākotnēji tā bija vienkārša Eiklida ģeometrijas likumu izmantošana redzes uztverē. Ja telpa ir vienota un viendabīga, tad visas tās daļiņas izvietojas simetriski attiecībā pret vidus jeb centrālo līniju. Taču šo līniju nevar noteikt, nenodibinot attiecības ar novērotāju, kura prāts ir it kā plakne, uz kuras, pateicoties redzei, projicējas reālās īstenības tēli. Novērotājs redz, ka tālumā aizejošās līnijas satiekas vienā punktā: no visām šīm līnijām vidējā (Alberti "centrālais stars") ir perpendikulāra attiecībā pret iedomāto plakni, uz kuras projicējas ieraudzītais. Mēs varam priekšstatīt līniju kūlīti, kas satiekas vienā punktā, kā piramīdu; šie priekšstati pamatojas iztēles darbībā.

Kas no tā izriet? Reālās telpas izplatība ir bezgalīga, bet perspektīva tai piešķir galīgumu. Cilvēka prāts nav bezgalīgs, viņš tikai nosacīti spēj priekšstatīt bezgalīgu telpu. Tādējādi perspektīva pasniedz bezgalīgu telpu kā noslēgtu šīs telpas atspulgu. Saskaņā ar Eiklida mācību divas paralēlas taisnes krustojas bezgalībā. Perspektīva dod mums iespēju ieraudzīt šo krustošanos satikšanās punktā. Šis galīgais punkts norāda uz bezgalīgo realitāti, attēlo bezgalību kā galīgu formu.

Ar perspektīvas palīdzību mēs redzam lietas nevis pašas par sevi, bet it kā proporcionālās attiecībās citu pret citu. Apkārtējā pasaule tiek izprasta kā telpiski apjomīgu attiecību sistēma. Mēs nonākam it kā jaunā dimensijā, kurā par pašu svarīgāko kļūst darbība, kas veidojas attiecībā

pret ko citu. Ja darbībai nav epizodiska rakstura, bet gan ir kosmiska nozīme (piemēram, Kristus darbiem), tad rīcība nodibina saites ar īstenību (tuvumu un tālumu, zemi un debesīm) visā tās izplatībā un visā laika ilgumā (pagātņi kā cēloni, tagadni kā rīcības sfēru, nākotni kā sekas). Ja telpa ir vispārējs mērs, kas attiecas arī uz cilvēka darbību, tad perspektīva, attēlojot telpu, atklāj cilvēka saistību ar pasauli.

Renesanses perspektīvas teorija pamatoja jaunu pasaules skatījuma veidu, piešķirot mākslai, kas balstīta uz vērojuma nepastarpinātību un šīs pasaules pozitīvu vērtējumu, priekšrocības kā izziņas metodei. Mākslinieki risināja problēmu, kā nodibināt attiecības starp attēlojamās priekšmetiskās realitātes formām un vērojuma formām kā īpašu subjektīvi objektīvo attiecību izpausmes veidu. Tāpēc mākslas teorijas centrā bija pareizības problēma. Tas bija vairāk nekā tikai jauns formāls princips. Bija radies jauns pasaules izziņas ceļš, kas atklājās mākslā un caur mākslu un padarīja uzskatāmu jauno pasaules ainu. Māksla kā tīrs vērojums kļuva par pasaules izziņas līdzekli: attēlot nozīmēja izzināt. Māksla pārtapa par zinātni. Priekšmeta un attēla attiecības regulēja stingri formulēti likumi. Vizuālā māksla atteicās no tīri subjektīvās interpretācijas un mānīgās nenoteiktības, tā iemantoja matemātisku noteiktību, drošumu un precizitāti. Arī objektīvās pasaules priekšmeti tika pirmo reizi attēloti to telpiskajā daudzveidībā. Renesansē ar redzespunktu saistīja visu

Mikelandželo. Siksta kapelas griestu gleznojums. 1508.–1512. g.
Fragments. Ādama radīšana

aplūkojamo telpu. Pieņemot redzespunktu par fiksētu atskaites punktu un orientējot ar līniju palīdzību visus telpas punktus uz to, izdevās ģeometriski viennozīmīgi noteikt telpu pašu attiecībā pret šo redzespunktu.

Līdz ar to radās sarežģītās attiecības starp matemātisko konstrukciju un psiholoģisko uztveres gaitu, jo perspektīva dod priekšroku tādām vērojumiem, kurā acs ir fiksēta vienā punktā. Mākslinieki sāka apzināties dilemmu starp perspektīvas ilūzijas spēku un ar to saistītajiem neizbēgamajiem izkropļojumiem. Tāpēc Leonardo ieteica izvēlēties ļoti tālu atskaites punktu. Vazāri uzskatīja, ka Paolo Učello un viņa skolnieku perspektīvas konstrukcijas ir savda-

bīga vardarbība pār dabu (*violenta la natura*).

Perspektīvas teorijas (izziņas “caur salīdzināšanu”) likumsakarīgs rezultāts ir proporciju teorija, kas 15. gs. izpaudās kā mēģinājums noteikt precīzas daļu attiecības ar veselo. Humānistiskā kultūra, kas visu realitāti pakļāva “salīdzināšanai”, ar prāta palīdzību to reducēja uz kvantitatīvām attiecībām.

Mācība par proporcijām nenoformējās stingrā kanonā tāpēc, ka kvatročento mākslinieki izrādīja milzīgu interesi par kustību. Mākslinieku uzmanība koncentrējās uz ķermeni, kas kustas, uz iespējamību ar žestu palīdzību, ko fiksē tēls, atklāt šīs kustības cēloņus un sekas. No kustībā esošā ķermeņa izpētes mā-

slinieki pārgāja pie cilvēka anatomijas, kustības mehānisma, aktīvā faktora izpētes, kas dod viņam iespēju nodibināt saikni ar apkārtējo pasauli.

Tādējādi perspektīvas glezniecības rašanās saistīta ar to, ka renesanses mākslinieki izvirzīja sev par uzdevumu radīt ilūziju, ka tas, kas attēlots attēlā, sakrīt ar attēloto priekšmetu, ko skatītājs uztver tā, kā to redz mūsu acs. 15. gs. gleznotājs Pjēro della Frančeska (*Piero della Francesca*, 1410/20–1492) savā traktātā “Par perspektīvu glezniecībā” (*De prospectiva pingendi*) raksta: “Glezniecība nav nekas cits kā tāda virsmu un ķermeņu, kas samazinās vai palielinās, parādīšana robežpunktā, lai īstenie priekšmeti, ko acs redz no dažādiem leņķiem, kā īsti parādītos minētajā robežpunktā.” Intelektuāls pats par sevi nevar noteikt priekšmetu lielumu, un tāpēc ir jāņem vērā perspektīva, kas proporcionāli atšķir visus lielumus. Pjēro della Frančeska, līdzīgi daudziem citiem renesanses māksliniekiem, vienlaikus bija arī matemātiķis. Viņa traktāts veltīts gan glezniecībai, gan ģeometrijai, proti, praktiskajai ģeometrijai, jo darba par perspektīvu autors pamatojas uz šo disciplīnu kopsakaru.

Tomēr nepietiekami būtu teikt, ka glezniecība, kā to uzskatīja Pjēro della Frančeska, ir lietīšķā ģeometrija. Ģeometrija, kā to izprata zinātnieki iepriekšējos laikos, ir disciplīna, kas pēta telpiskās attiecības, to, kā tās eksistē neatkarīgi no cilvēka acs. Vēl vairāk, uzskatīja, ka šo attiecību būtība ir skaitlis. Turpretim Pjēro della Frančeska uzskata, ka galvenais ģeometrijā ir nodibināt attiecības starp

redzamo priekšmetu un redzošo aci. Eiklīda ģeometrija nepētīja lietas, ko redz acs (piemēram, punkts ir tas, kam nav daļu; tāpat acij tur nav ko darīt), t. i., empīrisko pasauli. Redzamās lietas, no platonisma viedokļa, ir tikai ilūzija. Taču tieši šo lietu reproducēšana uz audekla tika pasludināta par glezniecības uzdevumu. Punkts no “ideāla” pārvērtās par “iztēlotu” punktu – par ļoti mazu ķermenīti, kas atrodas uz jutekliskās uztveres robežas.

Acs iemantoja prerogativas, kas agrāk piederēja tikai prātam. Tāpēc arī Leonardo dzied himnu acij: “Vai tad tu neredzi, ka acs aptver visas pasaules skaistumu?” Acs – cilvēka ķermeņa logs. Renesanses laikmetā cilvēks kļuva par Visuma centru, acs – par šā centra centru. Tāpēc pasaule, kas atklājās mūsu acij, nomainīja pasauli, kas atklājās tikai prātam. Šis princips bija pretējs antīko filosofu centieniem pārvarēt redzi, lai dotu vietu prāta skatījumam, intelektuālajam vērojumam. Leonardo ņirgājās par Dēmokritu: “Vājprātīgs bija cilvēks, vājprātīgi bija viņa spriedumi, un vislielākā muļķība bija izraut sev acis.” Neviens antīkais domātājs nenosauktu aci par “visu ķermeņu universālo tiesnesi”, kā to darīja Leonardo. Šāds spriedums ir iespējams tikai tad, ja cilvēks ne tikai kā garīga, bet arī kā jutekliska būtne ir pacēlies pāri visai dabas pasaulei un sevi dievišķojis.

Daudziem renesanses gleznotājiem bija pretrunīga attieksme pret perspektīvu – viņi gan apliecināja to, gan noraidīja. Tas tāpēc, ka, no vienas puses, perspektīvas atklāšana radī-

ja tieksmi izzināt apkārtējo pasauli, izmērit to, ko agrāk uzskatīja par neizmērāmu, t. i., telpu. Taču, no otras puses, cilvēkam šajā pasaulē bija jāpakļaujas tās likumiem, jāklūst par vienu no tās elementiem, t. i., viņam bija jāzaudē sava īpašā pozīcija.

Māksliniekiem perspektīva deva iespēju uz audekla vai sienas reproducēt juteklisko pasauli, jo tā ir līdzeklis, lai nodibinātu proporcionālas attiecības, racionāli sakārtot attēlojamo realitāti. Taču perspektīva nes sev līdzī redzes ilūziju un mākslinieki neviļus pārvēršas par iluzionistiem. Kāda likteņa ironija: ar ģeometrijas (perspektīvas) palīdzību viņi ieguva līdzekli, lai apjēgtu pasauli, taču vienlaikus atklāja, ka realitātes vietā ir apguvuši tikai šķietamību – viņi iedomājās sevi par dievišķiem radītājiem, taču īstenībā kļuva par fantomu radītājiem.

Tādējādi perspektīva piešķir lietām vietu, lai tās varētu plastiski izvērsties, tā ir arī gaismas iespēja izplatīties telpā un mākslinieciski apgūt fizisko realitāti. Tā rada distanci starp cilvēku un priekšmetu, vienlaikus šo distanci atceļot, jo savā

ziņā cilvēka skatījumā iekļauj priekšmetisko pasauli, kas eksistē cilvēka priekšā. Perspektīva mākslinieciskajām parādībām dod matemātiski precīzu likumu, bet vienlaikus tā arī nostāda šo likumu atkarībā no redzes pārdzīvojuma, ko determinē psihe.

Tāpēc pašu perspektīvas vēsturi var uzskatīt gan par objektivitātes apliecinājumu, gan par subjektivitātes jomas paplašinājumu. Abas šīs iespējas tika attīstītas, pirmā – itāļu, otrā – ziemeļu renesansē.

Perspektīvai ir vēl kāda īpašība. Pateicoties mākslinieciskajai priekšmetu pārņemšanai fenomenu jomā, perspektīvisms reliģiskajā mākslā izslēdz maģiskā jomu un dogmatikā – simbolu iedarbību. Perspektīva atklāj kaut ko jaunu – vīziju jomu, kurā brīnums kļūst par novērotāja nepastarpinātu pārdzīvojumu, padarot pārdabisko par īsteno. Perspektīvā balstītā uztvere pārvērš "būtību" par "fenomenu", reducē dievišķo uz cilvēcisko (līdz vienkāršam cilvēka apziņas saturam), kā arī otrādi – tā paplašina cilvēka apziņu līdz tādām apjomam, ka tā ietilpina sevī dievišķo.

IX. CILVĒKA IZPRATNE RENESANSĒ

a. CILVĒKA IZPRATNES VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

J. Burkharts domāja, ka viens no svarīgākajiem renesanses elementiem ir "cilvēka atklāšana", t. i., centieni aplūkot individu šīs pasaules esamības dimensijās. Arī 19. gs. vēsturnieks Ž. Mišlē runāja par "pasaulē un cilvēka atklāšanu" (*découverte du monde et de l'homme*) renesansē.

Viduslaikos cilvēku atzina vispirms kā pārindividuālas kārtības locekli, kurai cilvēks ir padots savā ticībā. Viduslaikos cilvēks kļuva par personu, pirmkārt, pateicoties saistībai ar kolektīvo veselumu, ko uztvēra kā dievišķā plāna ieroci, plāna, kurā cilvēks atklāj savu Bībeles pirmtēlu; otrkārt, pateicoties Kristus unikālajam liktenim zemes virsū, kas ļāva katram ticīgajam sajust sevi kā individu – ne kā pašu par sevi, bet kā to, kas spējis kļūt par personību visas cilvēces glābšanas vārdā. Personiskās esības spilgtuma maksimumu pauda Dieva izredzētība, svētumu – spēja atsacīties no sevis maksimāli iespējamā pakāpē (sātans, Lucifers – personas, kas par tādām kļuvušas, atsvešinoties no Dieva).

Turpretim renesanse atklāja individu tā vienreizīgumā. "Es esmu viens un gribētu palikt viens pilnā apjomā,"

teica Petrarka. Šai laikmetā saprast cilvēku kā suverēnu būtņi nozīmēja viņu dievišķot: pirms personība noteica savas robežas, tā sevi pasludināja par bezgalīgu un vismaz potenciāli sevi par tādu arī izjuta. Piko teica: "Es [t. i., Dievs. – A.R.] esmu novietojis tevi [t. i., cilvēku. – A.R.] Visuma centrā, lai tev no turienes būtu labāk aplūkot visu, kas notiek pasaulē. Es neesmu tevi radījis nedz par debesu būtņi, nedz par zemes būtņi, tu neesi mirstīgs un arī ne nemirstīgs. Es esmu izdarījis tā, ka tu esi tu pats; līdzīgi skulptoram tu kal pats savu "es". Tu vari tapt par izdzimteni dzīvnieku, bet tu vari ar savas dvēseles vēlmes palīdzību pacelties līdz dievišķajam pirmtēlam." Tāpēc renesanses individuālismam raksturīgi milzīgi mērogi, jo nebija vēl novilkta striktas robežas starp individu un pasauli. Hipertrofētā persona iekļāva sevī visu, paplašinot konkrēto individu līdz makrokosmiskam apjomam. Vazāri dēvēja Rafaēlu par "mirstīgo Dievu". Par cilvēku rakstīja kā par "vienīgo" (*singolare*) un "unikālo" (*unico*), kuram raksturīga slava (*gloria*), skaudība (*invidia*), gods (*onore*), kauns (*vergogna*), cieņa (*valore*) u.tml.

Viduslaikos interese par cilvēku liecināja par visas cilvēces tieksmi

pēc svētuma, mūžības – *exire a saeculo*; renesansē zemes dzīve kā tāda ieguva pati savu nozīmi. Jautājums – no kurienes cilvēks nāk un uz kurieni viņš iet? – atkāpās cita jautājuma priekšā: kas ir cilvēks un kāda ir viņa pieredze, izjūtas, pārdzīvojumi?

Humānistiskā doma balstījās uz apziņu, kas saistīta ar cilvēka dievišķumu, izredzētību, viņa augsto aicinājumu šajā pasaulē. Cilvēks vairs nebija “ceļinieks” (*viator*), grēcinieks, zemes niecība, bet gan ne ar ko nesalīdzināma vērtība. Zemes dzīve bija vienīgā iespēja izpaust un realizēt savu “dabu”, tās individuālo neatkārtojamību, nodrošināt savu vārdu pēcteču atmiņā, iemantot slavu, kas ir vienīgais līdzeklis, lai nostātos preti nāvei un aizmirstībai. Re-

nesanses antropocentrisms izpaudās, pirmkārt, tieksmē īstenot savu dabu, un tas noveda pie pašas dabas dievišķošanas un cilvēkā – pie garīgā un fiziskā harmonijas atzišanas; otrkārt, tendencē izvirzīt priekšplānā personisko aktivitāti, darbīgumu, kuru aprakstīja kategorijās “cieņa”, “tikumība” (*virtu*); treškārt, liksmā pasaules uztverē, dzīves pilnības izjūtā, visu jūtu rehabilitācijā, prāta un kaislibu harmonijā. Daba tika izprasta kā skaistā iemiesojums, prieka avots, harmoniskās pilnības izpausme. Tās uzdevums – kalpot cilvēkam, un arī cilvēks ir dabas sastāvdaļa un sargs. Viņš aicināts kalpot nevis Dievam, bet sev, t. i., dievišķajam pirm-sākumam sevī, un tas varēja demonstrēt viņa mīlestību uz Radītāju.

Bartels Behams. Bērns līdzās četriem galvaskausiem. Vara gravūra. Ap 1530. g.

Indivīds renesansē salīdzinājumā ar viduslaikiem ieguva daudz lielāku patstāvību. Viņš arvien biežāk pārstāvēja nevis kādu korporāciju, bet pats sevi; tas arī bija jaunās pašapziņas pamatā, kura izpaudās lepnuma un pašapliecinājuma, sava personiskā spēka un talanta apjaušmā. Renesanses indivīds visus sasniegumus piedēvēja tikai sev, norādot, ka tikumība un prāta spējas veidojas neatkarīgi no vecākiem, senčiem, iedzimtības. Tādi viduslaiku domātāji kā Rodžers Bēkons, Akvīnas Toms, Dante nebija mazāk talantīgi un mazāk izglītoti par Leonardo da Vinči vai L. B. Alberti. Taču viņiem bija pavisam cita pašapziņa: viņi necentās visus pārspēt, tas nebija viņu apzināts mērķis. Turpretim 15. gadsimtā atšķirība no citiem kļuva par apzināti kultivētu personisko iezīmi, bet dotumi un meistarība – par godkāres apmierināšanas līdzekli.

J. Burkharts L. B. Alberti biogrāfiju apraksta tā: “No pašas bērnības Leons Alberti ir pirmais visā, ar ko tikai cilvēks var atšķirties no citiem. Viņa panākumi ģimnastikas un visāda veida citās nodarbībās izsauca vispārēju izbrīnu; stāsta, ka viņš neieskrienoties pārlec pāri cilvēku galvām, met monētu katedrālē tik spēcīgi, ka tā aizkrīt aiz augšējās velves, ka viņš savalda pašus mežonīgākos zirgus, jo grib pārspēt visus trijos aspektos – mākā runāt, staigāt un jāt. Tikai sev viņš var pateikties par muzikālo izglītību, tomēr zinātāji ir pārsteigti par viņa sacerējumiem. Viņš sāka studēt tiesības, .. taču pēc vairākiem nodarbību gadiem saslima no

pārpūles; 24 gadu vecumā viņam sāka pasliktināties atmiņa uz vārdiem, taču nemazinājās izpratnes spējas – tad viņš uzsāka fizikas un matemātikas studijas..” Arī B. Čellīni visiem spēkiem tiecās sevi īstenot visdažādākajos darbības veidos: juvelieru mākslā, zīmogu un medaļu veidošanā, monētu kalšanā, nodarbībās ar fortifikāciju būvi, arhitektūru, flautas un klarinetes spēlē, tēlniecībā. Renesansē sāka pielūgt talantīgus cilvēkus – līdzīgi kā antīkajā pasaulē varoņus un viduslaikos svētos. Grieķi nepazīna “ģēnija” kultu, renesansē sāka runāt par Leonardo un citu dižgaru titānismu.

Renesanses māksla un filosofija propagandēja atgriešanos pie dabas, tās atdarināšanu, taču atšķirībā no antīkās pasaules tagad priekšplānā vairs nebija pati daba, bet gan izvirzījās mākslinieks. Mākslinieki pat pasludināja, ka māksla ir augstāka par dabu. 15. gs. izvirzījās doma par dabas “atdarināšanu” (*imitare la natura*) un “kopēšanu” (*ritrarre*): pirmā nozīmē dabas atdarināšanu, kādai tai jābūt, otrā – dabas kopēšanu, kāda tā ir. Renesanses teorētiķi no Aristoteļa aizguva ideju, ka pareiza priekšmetu reproducēšana saistīta ar to, ka tie jāattēlo tādi, kādiem tiem jābūt, bet ne tādi, kādi tie ir, t. i., jāatdarina vispārīgais, bet ne atsevišķais. Tāpēc Leonardo “mācēt redzēt” (*sapere vedere*) nav nodalāms no “mācēt domāt”. Viņa izpratnē glezniecība “strīdas un sacenšas ar dabu”. Piko izstrādāja klasisko formulu – “pārspēt dabu” (*superare la natura*). Itāļu gleznotājs Pontormo (*Jacopo Pontormo*, 1494–1557) rakstīja, ka “gleznie-

cība tiecas uzlabot dabas lietas". Vazāri par Rafaēlu izteicās: "...viņa krāsas uzlaboja dabu" ("*..la natura resto vinta dal suoi colori*").

Mēģinājumi no jauna noteikt cilvēka stāvokli pasaulē konkretizējās polemikā ar *dignitas homini*, kuras avots bija Bībele un antīkā pasaule. Cilvēka slavināšana izveidoja veselu žanru morālistiskajā literatūrā, taču tai bija sava specifika. Cilvēka cieņa vairs netika uzskatīta par dabas dotu, bet par cilvēkā esošās *potentia* īstenošanu, pateicoties viņa radošajiem spēkiem. Savas kompetences ietvaros – *regnum hominis* – kultūrā cilvēks valda kā Dievs. "Cilvēks, kas kopumā gādā par visu dzīvo un nedzīvo, ir savā ziņā Dievs," konstatēja Fičīno. Pateicoties spekulatīvajām spējām, cilvēks var pacelties pāri zemei. Cilvēkam Dievs ir piešķīris īpašu statusu, atsvabinājis no saistības ar pārējo radību un kā autonomu būtni nostādījis to pretim Visumam. Cilvēks spēj visu, ko grib, un brīvi izšķiras par savu eksistenci. Alberti, slavīnot cilvēku kā vislabāko un pilnīgāko dabas būtni, rakstīja: "Daba, tas ir, Dievs, radījusi cilvēku daļēji dievišķu un debešķīgu, daļēji tādu, kas pārāks par visām mirstīgām būtnēm ar savu skaistumu un cēlumu; viņa to ir apveltījusi ar uzbūvi un orgāniem, kas lieliski pielāgoti visām kustībām.. devusi iespēju spriest un domāt, lai izzinātu nepieciešamās un derīgās lietas.."

Īpaša nozīme šai sakarā bija Piko della Mirandolas darbam "Par cilvēka cieņu", kas tika sagatavots 1487. g. kā svētku priekšlasījums plānotajam disputam ar Eiropas zinātniekiem

(tas bija savdabīgs *experimentum medietalis* – garīgā eksperimenta – variants: novietojot cilvēku pasaules centrā, tiek uzsvērts, ka Dievs pats devis cilvēkam uzdevumu valdīt pār visu radību, neierobežojot viņa brīvo gribu). Piko norādīja, ka Dievs, radījis cilvēku un novietojis to pasaules centrā, vērsās pie viņa ar vārdiem: "Mēs nedodam tev, Ādam, ne noteiktu vietu, ne specifisku tēlu, ne īpašus pienākumus, lai tu gan vietu, gan tēlu, gan pienākumus noteiktu pēc paša vēlēšanās, atbilstīgi tavai gribai un tavam lēmumam. Citu radību tēlu nosaka mūsu noteikto likumu robežas. Bet tu, kuru neierobežo nekādas robežas, noteiksi savu tēlu pēc sava lēmuma, kā varā es tevi arī nododu."

Antīkajā pasaulē cilvēks bija dabas būtne tai nozīmē, ka viņa robežas noteica pati daba un no viņa bija atkarīgs tikai tas, vai viņš sekos savai dabai vai noslieksies no tās. No šādas nostādnes izrietēja arī sen grieķu ētikas intelektuālais raksturs: cilvēkam jāizzina, kas ir labais, un, izzinājis to, viņš sekos tam. Turpretim Piko jau runā par gribas brīvību un iespēju cilvēkam pašam noteikt savu likteni. Cilvēks rada pats sevi un ar to atšķiras no citām būtnēm, pār kurām viņš ir kungs. Šai tēzē saskatāms kristīgais motīvs, taču transformētā veidā. Viduslaiku kristietībā cilvēks bija dabas valdnieks tikai tai mērā, kādā viņš bija Dieva vergs (kalps); patiesais radītājs bija tikai Dievs. Tagad Dieva vietā nostājās cilvēks: viņš ir gan sevis radītājs, gan arī dabas valdnieks. M. Fičīno teica, ka cilvēks spētu "radīt pašus..

debesu spīdekļus, ja viņam būtu rīki un debesu materiāls”.

Šī doma pagāniskajai Grieķijai bija pilnīgi sveša, jo tur uzskatīja, ka, pirmkārt, daba eksistē pati par sevi un neviens to nav radījis; otrkārt, debesu spīdekļu sfēra principiāli atšķiras no visa, kas notiek uz zemes. Debesu ķermeņi ir dievišķas būtnes, un doma par to radīšanu līdzinātos cilvēku iedomām radīt dievus – zaimojoša doma pagāniem un absurda – zinātniekiem. Kristietībā debesu spīdekļi tika pasludināti par radītiem, taču to radītājs bija Dievs. Tiktāl, ciktāl cilvēks renesansē pārņēma dievišķās funkcijas, valdīja doma, ka viņam dabā nav nekā neiespējama. Tikai renesansē cilvēks apzinājās sevi kā radītāju, kuru nekas neierobežo – ne daba, ne Dievs. Tāpēc mākslinieka tēls kļuva simbolisks: šai jomā visskaidrāk izpaudās doma par cilvēku radītāju, kas stājies Dieva vietā. Uzzēla pašlepnums kā pretstats kristīgajai samierināšanās idejai.

Arī darbību renesanses laikmetā izprata citādi nekā antikajā pasaulē vai viduslaikos. Grieķi vērojumu vērtēja augstāk par darbību, jo tas saista cilvēku ar to, kas mūžīgi ietilpst pašā dabas būtībā, pretstatā darbībai, īpaši tai, kas neattiecas uz pilsonisko vai militāro jomu, kura cilvēku izpauž tikai partikulāri, izsaka kā pārejošu būtni pārejošā pasaulē. Viduslaikos attieksme pret darbību nedaudz mainījās, taču par vienīgi patieso darbības formu atzina rīcību, kas attiecas uz reliģijas jomu un kalpo dvēseles glābšanai; šī darbība – lūgšana, dievkalpojuma rituāls, pārdomas par dievišķajām

lietām – lielā mērā bija radniecīga vērojumam. Tikai renesansē, kad cilvēkā tika saskatīts radītājs, viņa radošā aktivitāte iemantoja sakrālu aspektu: savā darbībā cilvēks ne tikai apmierina partikulārās vajadzības, bet arī rada pasauli, skaisto un arī pašu augstāko – pats sevi. Mākslinieks ne tik daudz atdarināja Dieva radību, cik pašu Dieva radīšanas procesu: Dieva radītajā pasaulē viņš centās saskatīt tās veidošanas un uzbuves likumu, tiecās radīt pašu esamību.

Piko un Fičīno aprakstītais cilvēka tēls izplatījās arī citās Eiropas zemēs. Spāņu humānists Huans Luiss Vivess (*Juan Luis Vives*, 1492–1540) savā darbā “*Fabula de homine*” (publicēts īsi pēc 1518. g.) vadījās pēc līdzīgiem apsvērumiem: tā kā Dievs cilvēkam ir devis iespēju pilnveidoties pēc saviem ieskatiem, cilvēks pats nosaka savu stāvokli pasaulē. Ilustrējot savu domu, viņš izmanto populāro pasaules kā teātra tēlu, teātra, kurā cilvēks pats ir aktieris.

Piko koncepciju tālāk izvērsa franču humānists Šarls Bujē (*Carolus Bovillus*, *Charles Bouillé*, 1470/75–1553) savā traktātā “*De sapiente*” (1511). “Gudrais” nostājas preti dabas norisēm kā “pasaules acs”, un tāpēc cilvēka patiesā esība sākas ar sevis un pasaules izpratni. Fičīno un Piko domāja, ka cilvēks, pateicoties savām izziņas spējām, atkārtoti dievišķās radīšanas aktu. Bujē iet soli tālāk: pasaule savu patieso esamību iegūst tikai tad, kad cilvēks par to domā. Pasaule, kas pirms tās radīšanas bija Dieva doma, piepilda sevi cilvēkā, kur tā atkal kļūst par domu.

Tādējādi gudrajam tika piešķirtas funkcijas, kas ir analogas Dieva funkcijām.

Renesanses pašizziņa neizauga tikai no ticības cilvēka radošajiem spēkiem, bet arī no ielūkošanās tā dabas vājumā, no izpratnes, ka pastāv nepārkāpjama robeža starp cilvēka domāšanu un darbību. Humānistiski apzinājās starp reālo esamību un jābūtību pastāvošo spriegumu. Tāpēc līdzās optimistiskai dzīves izjūtai renesansē attīstību guva arī pesimistiska ievirze, kuras pamats, no vienas puses, bija šīs dzīves nepastāvība, no otras, – cilvēka gara vājums, īpaši tā ierobežotība. Šai ziņā atklājās cilvēka tēla negatīvās iezīmes. Arī šai pozīcijai bija savi modeļi senatnē – gan Bībelē (Zālamana līdzības), gan antīkajā domā (cilvēka dabas pielīdzināšana dzīvniekiem – Plīnijs, Plūtārhs). *Dignitas hominis* bija opozīcijā *miseria hominis*.

Pjetro Pomponaci norādīja uz cilvēka stāvokļa atkarību no dabas kārtības. Pomponaci pretēji Fičīno un Piko apgalvoja, ka cilvēkam jāpaliek vidusstāvoklī starp pārejošo un mūžīgo, mirstīgo un nemirstīgo. Bez jutekliskās pasaules cilvēks nevar domāt, un tāpēc visam, ko viņš domā, ir tikai relatīva un nekādā ziņā ne absolūta vērtība. Cilvēka spekulatīvās tieksmes vienmēr paliek neapmierinātas, un viņam ir jāizšķiras par to, lai meklētu laimi praktiskās dzīves saskaņā ar dabu. Cilvēks ir iepīts dabā un tās likumos; viņš nevar nostāties pretim dabai kā patstāvīgs lielums, bet viņam jāpakļaujas tās likumiem kā jebkurai citai lietai.

Sekojošā Aristoteļa viedoklim, Pomponaci spriež, ka cilvēka izziņa nav iespējama bez jutekliskiem tēliem. Tas nozīmē, ka dvēseles darbība atkarīga no ķermeņa un ir ar to cieši saistīta. Tātad dvēsele “pati par sevi” ir materiāla un mirstīga, bet tas gan nenozīmē atteikšanos no tikumības. Tikumībai jādod priekšroka tās pašas dēļ (un nevis cerot uz atalgojumu), līdzīgi tam, kā vislielākais sods par grēku ir pati netikumība. Taču Pomponaci nav ateists – par Dieva esamību viņš nešaubās. Dieva esamību viņš pamato, atsaucoties uz Visuma kārtību un harmoniju. Vai Dievs ir atbildīgs par ļaunumu pasaulē – dabā un cilvēku dzīvē? Pomponaci norāda, ka tas tā ir bijis un būs vienmēr. Viņš neattaisno kristietības Dievu. Ļaunais pasaulē eksistē Visuma labumam, jo tas bagātina pasaules veselumu. Ļaunuma avots ir “Visuma daba, nevis Dieva netaisnība”. Veselā harmonija attaisno atsevišķas ļaunuma izpausmes.

Humānistu diskusijas par cilvēku noteica amplitūda starp *dignitas* un *miseria*. Tomēr humānistiskā pašapziņa, kas kopumā bija tuvāka priekšstatiem par cilvēka cieņu, balstījās uz uzticību *virtus* jēdzienam – cilvēka spēju pārvarēt dabas un sabiedrības pretestību. Renesanses cilvēka pozīciju puda princips *opporsi alla fortuna* – pretestība kaprīzajam liktenim. Alberti bija pārliecināts, ka cilvēka griba ir spēcīgāka par likteni. Pretēji šim uzskatam Fičīno gan par to šaubījās. Arī Makjavelli pretstāta fortūnas visvarenību cilvēka gribai. Savukārt Montēns izjuta sevi kā

fortūnas “kalpu” un bija gatavs sniegt tai roku. Tirgonis Marko Perenti 1459. g. teica: “Drosmīgi ļaudis nepieļauj, lai fortūna tos pakļautu, bet gan, to uzvarot, vēl vairāk pilnveido sevi.”

Renesanses cilvēka nesalaužamā griba un aktivitāte bieži nebija visai tikumiska līdzekļu izvēlē. 1400. g. kāds florenciešu notārs rakstīja: “Nožēlojamajā pasaulē, kurā mēs dzīvojam, deviņi simti no tūkstoša dzīvo kā auni, kas noliekuši savas galvas, piepildītas ar ārprātīgām un riebīgām domām, pie zemes [...] katrs cilvēks ir ļauns, alkatīgs, negodīgs, augstprātīgs, skaudīgs, mīl tikai sevi un, ja arī pauž mīlestību uz citu, tad vienīgi tirgoņu garā: dod tu man – es došu tev.” Tirgonis Džovanni di Pagolo Moreli savās “Atmiņās” norādīja: “Neuzticies nevienam – ne savam kalpam, ne arī kādai citai sievietei vai vīrietim, kas atrodas tavās mājās, vai tie būtu radi vai svešie.” Moreli mācīja arī izmantot visādas vilšanās, lai palielinātu savu īpašumu. Pamācot izvairīties no nodokļu maksāšanas, Moreli rakstīja: “Nekad nelies ar lieliem ienākumiem, lielu bagātību. Dari pretējo: ja tu esi ieguvis tūkstoti florīnu, saki, ka esi ieguvis piecus simtus.. Neatklāj to ar saviem izdevumiem: ja tev pieder desmit tūkstoši florīnu, dzīvo tā, it kā tev būtu pieci simti.. Nekad nevienam neatzīsties – ne radniekam, ne draugam, ne kompanjonam.” Un tālāk: “Vienmēr žēlojies par nodokļu smagumu: saki, ka tev nepienākas maksāt pat pusi, ka tev ir parādi, lieli izdevumi, pienākumi, kurus atstājis mantojumā tēvs, ka tev ir zaudējumi tirdzniecībā.”

Raksturīga renesanses cilvēku iezīme – ieceru pārsvars pār to realizāciju. Leonardo nav gandrīz neviena pabeigta darba, nemaz jau nerunājot par to, ka piezīmēs palikuši tūkstošiem uzmetumu un projektu, kuros atzīmēts, ka viņš nodomājis rakstīt grāmatu par katru no skartajām tēmām. Galvenie B. Čellini darbi ir palikuši projektos. Nepabeigti ir arī gandrīz visi Mikelandželo darbi. Enerģija bieži tika nelietderīgi izšķiesta uz visām pusēm, un tas dažkārt vērsās pret pašu mākslinieku (piemēram, Leonardo izgudrotās krāsas sāka balēt).

Vēlākos laikos protestantiskā un katoliskā pedagogija, Melanhtons un jezuīti, izvērtējot humānisma tradīciju, nonāca pie slēdziena, kā tā labākajā gadījumā var kalpot kā līdzeklis, nevis kā mērķis. Humānistu izglītības ideālam tika pretstatīta reliģiskā audzināšana.

Savukārt racionālisms (Dekarts) postulēja jauno laiku pārākumu pār antikajiem, *raison naturelle toute pure* (pilnīgi tīro dabisko prātu) pret *livres anciens* (seno grāmatām). Humānistu zināšanas, kas smeltas no grāmatām, tika pakļautas kritikai: labāk lasīt “dabas grāmatu” nekā seno autoru grāmatas. 17. gs. dabaszinātniskajās studijās varēja iztikt bez klasisko valodu zināšanām. Aristotelis pamazām no zinātnes tika izstumts. F. Bēkons kā fantomu, ilūziju nosodīja senatnes pielūgšanu, uzsverot, ka patiesība ir laika, nevis autoritātes meita: viņš, orientējoties uz eksperimentu, “pasaules grāmatu” jau aprakstīja matemātikas valodā, tādējādi ievadot modernās zinātnes laikmetu.

b. RENESANSES DOMĀTĀJI PAR CILVĒKU

Teorētiskie avoti un impulsi

Filosofi, kas darbojās renesanses laikmetā, vairs nebija tikai kādas noteiktas valdošās skolas vai mācības pārstāvji un noliedza jebkuru aizbildniecību attiecībā uz savu darbību. Viņi bija iedzimti kritiķi un dumpinieki, nemiera gari, kas darbojās visās dzīves jomās un personiski pārbaudīja visdažādākās lietas, – kā Alberti vai Leonardo –, pakļāva šaubām svētās patiesības, – kā Pomponaci –, meklēja apslēptās patiesības un noslēpumaino atklāsmi, – kā Ficīno –, aizstāvēja mieru starptautām, – kā Erasms; bija ārsti, kas mācīja par dvēseles un miesas harmoniju, – kā Paracelzs –, sludināja patiesību, – kā Bruno. Filsofi vairs neidentificēja sevi ar vienu “Grāmatu” vai vienu “Autoru”. Viņi atklāja *vita activa* un izrādīja lielu interesi par ētiskajiem un politiskajiem jautājumiem, par cilvēku un tā eksistenci. Paši filsofi darbojās kā *uomo universale*. Ne velti šai laikā lielu popularitāti iemantoja Diogena Lartieša darbs par grieķu filsofiem. Tas tika iztulkots latīņu un itāļu (Venēcijā 1545. g.) valodā un vēlāk daudzkārt izdots no jauna.

Šai laikmetā samazinājās baznīcas autoritāte un pieauga zinātnes autoritāte, kam raksturīgas šādas izpausmes: pirmkārt, neviens, kas noliedz zinātnisko autoritāti, netiek sodīts, jo galvenais kritērijs šai jomā ir prāts; otrkārt, zinātniskā autoritāte balstās uz to, ko attiecīgajā lai-

kā uzskata par zinātniski fiksētu patiesību, kuru vienlaikus pieņem kā neziņas okeāna mazu daļiņu; treškārt, zinātniskās patiesības tiek iedibinātas uz varbūtības pamata un tiek pieļauts, ka tās ar laiku tiks precizētas vai izmainītas.

Runājot par renesanses teorētiskajiem avotiem, jānorāda, ka humānistiskās filsofijas izstrādāšanas procesā liela loma bija epikūrismam, kas, noraidot viduslaiku garīgumu un askētismu, pamatoja garīgā un fiziskā skaistuma vienību, rehabilitēja baudas principu. Jānorāda, ka humānisti Epikūra mācību interpretēja nevēsturiski, vadoties pēc savām interesēm. Epikūrs gan mācīja, ka augstākais mērķis ir bauda, bet saprata to maksimāli askētiski – kā nodošanos intelektuālai pasaules apcerei, dzīvi vienatnē, atteikšanos no juteklības. Savukārt humānisti ar jēdzienu “bauda” saprata tieši juteklību jeb, precīzāk, jutekliskā un racionālā harmonisku savijumu, kurā izpausmi gūst miesas un gara vienība cilvēkā.

Taču vislielāko ietekmi uz renesanses domu atstāja neoplatonisms, kas palīdzēja pārvarēt viduslaiku teismu un sholastiku. Neoplatonisms atklāja filsofijai un mākslai dabu kā garīgā skaistuma attēlu, kā arī pasaules harmoniju un grāciju, izraisīja interesi par cilvēka iekšējo dzīvi, parādīja, kādas sarežģītas attiecības pastāv starp garu un matēriju, dvēseli un miesu, jūtām un prātu.

Likumsakarīgi, ka šajā periodā radās pastiprināta interese par cilvēka ķermeni. Renesanses laikmeta

mākslinieki ar sajūsmu nodevās cilvēka ķermeņa, tā atsevišķo daļu un to attiecību vērojumam.* Nevienā no iepriekšējām kultūrām nevar atrast tādu sajūsmu par cilvēka ķermeņa vissīkāko elementu matemātisku izskaitļojumu, kā arī tā veseluma attēlošanu ar rūpīgi izskaitļotu proporciju un simetriju palīdzību. Dažkārt glezniecība un tēlniecība burtiski pārvērtās matemātikā. Antīkajā pasaulē teorētiski sadalīja cilvēka ideālo ķermeni ne vairāk kā sešās vai septiņās daļās un atbilstīgi tām izstrādāja savus tehniskos kanonus. Taču Alberti sadalīja cilvēka augumu 600 daļās, ar matemātisko for-

* Renesansē zināšanas par cilvēka ķermeni un no tām izrietošās metodes diagnosticēt slimības nāca no antīkās pasaules un laika gaitā nebija būtiski papildinātas. Galvenais avots par to bija "*Corpus Hippocraticum*" un Aristoteļa darbi. Viņš bija izpētījis daudzus dzīvniekus un to dzemdes, kā arī cāļa augšanu olā un bija pārliecināts par to, ka embrijs par savu izskatu pateicīgs mātei ieņemšanas brīdī. Virišķā sperma kalpo tikai tam, lai iekustinātu augšanas procesu un pievienotu klāt nemateriālo formu, proti, dvēseli. Teorētiski bija iespējams, ka ieņemšana var notikt bez dzimumakta un dvēseles pievienošana var būt pastarpināta ar Dieva aktivitāti. Liela autoritāte bija arī Galēnam un Avicennam. 1316. g. iznāca itāļa Mondžīno Deluci (*Mongino de'Luzzi*) sacerējums par cilvēka anatomiju, kas bija balstīts uz liķa sekciju.

Nozīmīgs agrīno jauno laiku anatomisko zināšanu avots bija Andreasa Vesaliusa (*Andreas Vesalius*) sacerējums septiņās grāmatās "Par cilvēka ķermeņa uzbūvi" ("*De humani corporis fabrica*"), kas bija izdots 1553. g. Bāzelē. Tajā vēl sastopamas daudzas konservatīvas atziņas, piemēram, par to, ka asinis ķermenī necirkulē. Taču anatomiskās ilustrācijas tajā jau bija precīzi zīmētas. Pateicoties šai grāmatai, radās mākslinieku interese par anatomiju.

mulu palīdzību fiksējot pat visniecīgāko ķermeņa kustību. Albrehts Dīrers cilvēka ķermeni sadalīja 1800 daļās, lai neviena, pat visniecīgākā tā forma nepaliktu bez matemātiska izskaitļojuma. Māksla dažkārt pārvērtās cilvēka ķermeņa māksliniecišķās atveidošanas teorijā. Renesanse pievērsa uzmanību cilvēka ķermenim kā patstāvīgai kvalitātei, vērtībai, kas prasa īpašu uzmanību (piemēram, anatomijas zināšanas).

Pirmo humānistu darbos vēl bija jūtama liela kristietības ietekme, arī doma par totālu cilvēka grēcīgumu. Petrarka uzskatīja, ka tieši grēks ir vainojams par cilvēka nožēlojamo stāvokli pasaulē. Grēcīguma nasta kā smags un grūti panesams slogs

Albrehts Dīrers. Pašportrets Kristus cietēja tēlā. 1522. g.

gulstas uz cilvēku – Ādama dēlu – pleciem. Tāpēc Petrarka dažkārt ļoti negatīvi vērtē ķermeni, dēvējot to par “dvēseles ienaidnieku”, “cietumu un važām”: “Nav dzīvnieka cēlāka par cilvēku, kamēr viņš atceras sevi, bet, tiklīdz sāk aizmirst, – nav nīcīgāka un nosodāmāka, un vēl ļaunāk –, kad pakļaujas dabiskiem impulsiem, kurus nesatur saprāta groži.” Citviet viņš atzīstas: “Dažkārt.. es rūgti nožēloju, ka neesmu dzimis nejūtīgs. Es labāk būtu nekustīgs akmens nekā mana ķermeņa daudzveidīgo tieksmju spēlītieta.” Savrupa dzīve ir pozitīvi vērtējama tāpēc, ka ļauj saglabāt priecīgu dvēseli, kā arī veselu miesu un izveicīgus locekļus. Dvēseles tikumi, uzsver Petrarka, ļoti bieži veicina ķermeņa veselību. Cilvēki, kas kalpo miesai, nodara sev vairāk ļaunuma. Filofofi pretēji pūļa uzskatiem nav nekādas klintis, jo paši sastāv no miesas un saglabā visas cilvēciskās īpašības. Vienīgais, kas atšķir filosofus no citiem cilvēkiem, ir spēja dvēseles labad atteikties no baudām, tās noliedzot.

Kozimo Raimondi

Kozimo Raimondi (*Cosimo Raimondi*, ?–1435) savā darbā “Runa Epikūra aizstāvībai pret stoiķiem, akadēmiķiem un peripatētiķiem” jau pauž citu viedokli. Pēc viņa domām, epikūriskā cilvēka koncepcija ir cilvēka būtībai visadekvātākā, jo Epikūrs vislabāk izpratis dabas būtību: “Epikūrs uzskatīja baudu par augstāko labumu tāpēc, ka pilnībā izprata dabas būtību un saprata, ka

mēs esam radīti un izveidoti saskaņā ar dabu tā, lai mums visvairāk pieklātos turēt ķermeņa locekļus veselus un veselīgus, saglabāt tos tādā stāvoklī un nenovājināt ar garīgām un miesīgajām nelaimēm.” Cilvēks, kura ķermeni novājinājušas ciešanas, ir nelaimīgs.

Baudai, turpina Raimondi, cilvēks ir nolemts ne tikai savas ķermeņa organizācijas dēļ, bet arī pateicoties jūtām un prātam: visi tiecas pēc baudas. Pasaulē visas materiālās lietas, kuras cilvēks redz, ir paredzētas baudai. Uz to virzītas arī tikumiskās normas. Daba ir radījusi cilvēku, lai viņš nodotos baudai un priekam: acis – lai vērotu skaisto, ausis – lai klausītos mūziku utt. Tāpēc, saka Raimondi, visi, kas cilvēka laimi nodala no ķermeņa un par laimīgu uzskata tādu cilvēku, kurš moka un plosa savu ķermeni, ir pelnījuši apsmieklus. Nevar būt laimīgs tas, kurš cieš sava ķermeņa dēļ. “Ja mēs sastāvētu tikai no dvēseles, tad es.. piekristu stoiķiem un uzskatītu, ka cilvēka laimei ir jābūt saistītai vienīgi ar viņa tikumību. Bet, tā kā mēs sastāvam no dvēseles un ķermeņa, tad kāpēc stoiķi, runājot par cilvēka laimi, nevērīgi attiecas pret to, kas tieši skar cilvēku? Kāpēc rūpējas par dvēseli un nicina ķermeni – dvēseles mājokli? Ja lietai, kura veidota no daļām, kaut kā trūkst, tad šo lietu, definējot tās pilnību, manuprāt, nevar uzskatīt par pilnīgu un pabeigtu. Tādējādi, ja mēs saucam cilvēku par cilvēku tāpēc, ka viņam ir dvēsele un ķermenis, tad, līdzīgi kā ķermenis, kas savas daļas slimības gadījumā nevar tikt uzskatīts par

veselu, viņš nevar tikt uzskatīts par laimīgu, ja cieš kāda no tā daļām.” Raimondi piebilst, ka Epikūrs neaicina uz baudām bez jebkādas izvēles, jo tas būtu lopiski. Baudām jāatbilst laikam un vietai. Citiem vārdiem runājot, aicinājums baudīt dzīvi nenozīmē dzīvot kā dzīvniekam, bet gan sabalansēt un harmoniski apmierināt visas daudzveidīgās cilvēka tiesmes – gan garīgās, gan fiziskās.

Džanoco Maneti

Pirmo izvērsto cilvēka cieņas koncepciju renesansē pamato Džanoco Maneti (*Manetti*, 1396–1457) traktātā “Par cilvēka cieņu un pārkumu”. Cilvēks, viņaprāt, ir dabas būtne, kas apveltīta ar sevišķām īpašībām, un tāpēc tam ir īpaša vieta pasaulē.

Daba, pēc Maneti domām, nav vērtējama zemāk par Dievu. Tā vienmēr ir labums. Ja cilvēkā dabisko sabojājis grēks, tad par to vainojams tikai viņš pats. Kā dabiska būtne cilvēks ir vienādi augstu vērtētu sastāvdaļu – gara un miesas – vienība.

Ar sajūsmu Maneti apraksta cilvēka ķermeni un tā uzbūvi. Visiem ķermeņa orgāniem – smadzenēm, zarnām, kauliem, elpošanas ceļiem u.c. – ir svarīga nozīme, jo katrs locekļis novietots tā, lai vislabāk papildītu savas funkcijas. Sajūtu orgāni izvietoti augstu virs zemes, lai vislabāk kalpotu izziņas procesam. Galvas forma izveidota tā (izliekta uz priekšu un pieplacināta no sāniem), lai to vismazāk pakļautu briesmām, lai tajā varētu ievietot smadzenes un aizsargāt to pret ārē-

jiem bojājumiem; galvas lielais apjoms ļauj smadzenes izvietot skaisti un ērti.

Cilvēka ķermeņa uzbūve, Maneti turpina, ir ne tikai derīga, bet arī skaista, un tas pierāda dabas pilnību. “Kāds locekļu izvietojums, līniju uzbūve, figūra un tēls var būt īstenībā vai iztēlē skaistāks par cilvēku?” Maneti retoriski jautā. Cilvēks drīzāk ir gatavs nomirt nekā pārvērsties par dzīvnieku, jo viņš ir absolūta pilnība, kuru radot nav pieļautas kļūdas. Jau tikai ar savu ķermeni cilvēks ir pārkāps par citām būtnēm uz zemes: viņam ir īpaša figūra un taisna stāja, rokas, kas dod iespēju apgūt jebkuru mākslas veidu un padara par nevajadzīgām tādas detaļas kā aste, ragi u.tml. Cilvēka ķermenis ir visatbilstīgākais orgāns darbībai, runai un izziņai – funkcijām, kuras nepiemīt dzīvniekiem. Taču ķermenim ir jēga nevis pašam par sevi, bet vienībā ar garīgajām spējām, kuras Maneti slavina vēl jo vairāk.

Interesants ir Maneti salīdzinājums: viņš salīdzina Sv. Pētera katedrāli ar cilvēka ķermeni, kas noguldīts uz zemes: “Tātad, ja šī tempļa figūra, kā mēs to redzējām, ir līdzīga cilvēka ķermenim, tad, protams, tam ir iespējami cēlākais izskats, jo, kā mēs to labi zinām, cilvēka forma atstāj tālu iepakaļ visu citu lietu – apgarotu un neapgarotu – formas; jo daži visgudrākie vīri domāja, ka tā bija radīta pēc līdzības visai pasaulei, tāpēc grieķi arī sauca cilvēku par mikrokosmu; bija arī tādi, kuri uzskatīja, ka slavenais Vecās Deribas .. šķirsts, kas izglāba cilvēku dzimtu, kuru gandrīz vai iznīcināja

pirmie pasaules plūdi, no bojāejas, bija uzbūvēts pēc pilnīgākā cilvēka ķermeņa parauga, jo, pateicoties tam, cilvēki atdzima.”

Lorenzo Valla

Cilvēka veselumu un harmoniju apcerēja arī Lorenzo Valla (*Lorenzo Valla*, 1405/7–1457) dialogā “Par patieso un maldīgo labumu” (*De vero falsoque bono*, 1433), kurā saduras trīs viedokļi – stoiķa, epikūrieša un kristieša.

Vislielākais Vallas nosodījums vērsts pret stoiķiem, kuri atzina cilvēka un dabas savstarpējo naidīgumu: “..daba ir padarījusi tev pieejamas baudas un vienlaikus arī radījusi dvēseli, kurai ir tieksme pēc tām. Bet tu neesi dabai pateicīgs un, nezinu, no kāda trakuma (tieši tā ir jāsauc šī slimība), dod priekšroku vientuļai un bēdu pilnai dzīvei. Lai vēl vairāk vairotu netaisnību, jūs, stoiķi, uzstājaties pret dabu, kuras vadībā varētu dzīvot laimīgi kā ar maigu māti, ja vien jums būtu kaut nedaudz prāta.” Miesas nicināšana Vallam ir pilnīgi nepieņemama: “.. daži filosofi ir padarījuši sevi aklu, par ko viņi tiek daudz slavināti; zvēru, es arī viņus slavinu un saku, ka viņi ir izdarījuši sevis cienīgu darbu. Patiesi, tādiem kropliem būtu jāatņem redze, ja viņiem tāda būtu.., jo viņi nav nedz cienīgi redzēt, nedz arī būt redzami. Un vispār filosofi ir veikuši vārdos un darbos visabsurdāko.”

Pretēji tam Valla mēģina samierināt kristīgo ētiku ar epikūrisko.

Kristietis dialogā norāda uz miesas nemirstību un izprot paradīzi kā fiziskās un dvēseliskās svētlaimes papildījumu, kā īpaši smalku baudu gūšanas vietu. Paradīze būtībā tiek pārvērsta par baudu valstību, kurā pastāv ne tikai dvēseles, bet arī miesiskā nemirstība. Tur svētlaimīgie varēs lidot kā putni un peldēt kā zivis, skriet ātrāk par tīģeri, nenogurt darbā, viegli apgūt arodu, mākslu, zināšanas, prātīs visas valodas. “O, ja cilvēkam būtu nevis pieci, bet piecdesmit vai piecsimt sajūtu orgānu!” izsaucas Valla.

Augstākais mērķis, pēc Vallas domām, ir paradīze, bet nedrīkst aizmirst arī šīs zemes dzīves pašvērtību. Dzīves laikā zemes virsū arī ir jāgūst bauda no dabas un ķermeņa skaistuma. “Nekas nav radīts bez augstākās jēgas, skaistuma un derīguma. Tam liecība var būt pati mūsu ķermeņa uzbūve.” Bauda zemes dzīvē – visu tieksmju mērķis un arī balva par tikumību. Pēc tās visi tiecas, no tās gūst apmierinājumu gan dvēsele, gan ķermenis. No miesīgajām baudām Valla pirmajā vietā izvirza veselību un skaistumu – tikai tad seko citas. “Tā tad skaistums ir vislielākā velte ķermenim, un Ovidijs, kā zināms, sauc to par dieva, tas ir, dabas dāvanu. Un, ja tā ir dota cilvēkam, tad tikai netaisns cilvēks uzskatīs, ka daba ar šo velti mums nav izrādījusi cieņu, bet ir mūs apmānījusi.” Pat neglīti cilvēki ir radīti tādēļ, lai izceltos skaistie. Arī vīrieši un sievietes dzimst skaisti un izrāda savstarpēju tieksmi tāpēc, lai, dzīvojot kopā, nodotos baudām un skatītos viens uz otru.

Leons Batista Alberti

Alberti (*Alberti*, 1404–1472) uzskatīja, ka cilvēku ir radījis Dievs, t. i., daba, kas viņu apveltījusi ar formu un locekļiem, kuri pielāgoti daudzveidīgām kustībām, ar spēju paredzēt, runāt, just, kas viņam dāvājusi talantu un prātu. Cilvēka spējas ir neierobežotas, un tās jāattīsta kā harmonisks veselums, jo cilvēka varā ir dvēsele, ķermenis un laiks.

Cilvēkam, pielāgojoties apkārtējai videi, galvenais uzdevums ir atrast harmoniju. “Tā [harmonija. – *A.R.*] aptver visu cilvēka dzīvi, caurauž visu lietu dabu, jo viss, ko rada daba, ir samērojams ar harmonijas likumiem. Nav dabai lielākas rūpes par to, lai viss, ko tā rada, būtu pilnīgs. To nav iespējams sasniegt bez harmonijas. Tai trūkstot, sabrūk daļu augstākā saskaņa.” Bez harmonijas iztikt nav iespējams. Cilvēkā tā izpaužas kā ķermeņa daļu harmonija, dvēseles iekšējā harmonija un dvēseles un miesas harmonisks savienojums.

Vērtējot cilvēka garīgās un fiziskās spējas, Alberti raksta: “Daba, t. i., Dievs, ir izveidojis cilvēku, kas sastāv no debesu un dievišķās daļas, par visskaistāko un cēlsirdīgāko būtni salīdzinājumā ar jebkuru mirstīgu lietu, dāvājis viņam formu un locekļus, kas vislabāk pielāgoti kustībām, un visu vajadzīgo, lai saprastu, kas ir kaitīgs un nelabvēlīgs, un spētu no tā izvairīties; apgādājis viņu ar runas un spriešanas spējām, lai viņš spētu iegūt derīgas un nepieciešamas lietas, devis viņam iekšējos pamudinājumus un jūtas, kaislības un tieksmes, lai ar to palīdzību

viņš skaidrāk saprastu un drošāk sasniegtu derīgas lietas un izvairītos no nepatīkšanām un trūkuma; un vēl Viņš devis cilvēkam tādas dievišķīgas lietas kā prātu, izpratni, atmiņu un veselo saprātu.. Un vēl Dievs pievienojis šīm lielajām un vērtīgajām dāvanām cilvēka dvēselē un saprātā atturību un spēju iegrozot kaislības, kā arī kaunu, kautrību un vēlēšanos saņemt uzslavas.. Dievs nostiprinājis arī virišķīgās sirds spēju panest jebkuru darbu, jebkuras nelaiemes, jebkuru likteņa uzbrukumu, lai veiktu garīgus darbus, uzvarētu ciešanas, nebaidītos no nāves..”

Daba, no Alberti viedokļa, ir radījusi ķermeni kā dvēseles instrumentu un atbalstu. Tāpēc ķermenim ir jāpakļaujas dvēselei. Dvēsele un ķermenis – galvenais cilvēka īpašums, pār kuriem valdīt ir viņa dabiska vajadzība. Par ķermeni ir jā rūpējas, taču nevajag arī tam izdabāt. Alberti secina: “Cilvēks saskaņā ar dabu mīl brīvību, mīl dzīvot pats sev, mīl būt viņš pats.”

Alberti savus teorētiskos principus cieši saistīja ar darbību mākslas un arhitektūras jomā. Celtne, pēc viņa domām, ir it kā dzīva būtne, kuru ceļot jāatdarina daba. Mākslinieks rada kā daba, nevis to imitē (Alberti nebija strikts antropomorfists kā, piemēram, Džordžo Martīni, kurš kolonnā iezīmēja meitenes figūru, bet kapiteli – cilvēka galvu). Arhitektam ir jābūt uzticīgam dabai un tās principiem – likumsakarībai un mērķtiecībai. Pats cilvēka ķermenis ir ideāls arhitektonisks veidojums. “Kā dzīvā organismā vieni orgāni atbilst citiem, tā arī celtņē

vienām daļām ir jāatbilst citām.” Cilvēka ķermenis ir nevis paraugs, bet māksliniecisks kanons, kas arhitektam pasaka priekšā dažādu jau-tājumu risinājumu. Alberti par atskaites punktu pieņēma māksli-niecisko kanonu – cilvēka figūras attiecības $1 : 1/6 : 1/10$, t. i., $30 : 5 : 3$, kur pirmais skaitlis nozīmē cilvēka garumu, otrais – attālumu no viena sāna līdz otram, trešais – attālumu no nabas līdz krustiem. Šīs propor-cijas, pēc Alberti, esot bijušas ievē-rotas Noasa šķirstā, kurš bijis 300 olekšu garumā, 50 – platumā un 30 – augstumā.

Ķermeņa kustībām glezniecībā, norādīja Alberti, ir jāizsaka dvēseles stāvokļi: “Pirmām kārtām ir jāseko tam, lai atsevišķi locekļi labi atbil-stu cits citam. Bet atbildīs tie cits citam tādā gadījumā, ja pēc lieluma, uzdevuma, izskata, krāsas u. tml. iz-rādīsies atbilstīgi vienotajam skais-tumam. Ja gleznā būs milzīga galva, mazas krūtis, plata roka, pietūkusi kāja un uzpampis ķermenis, tāda kompozīcija, bez šaubām, pēc izska-ta izrādīsies neglīta. Tātad ir jāturas pie noteiktiem likumiem attiecībā pret ķermeņa locekļu lielumu. Bet, tā kā daba mums ir devusi tādu li-dzekli kā samērojamību, kuras izzi-ņa dod ne mazums labuma, tad lai gleznotāji savā darbā cītīgi patapina to no dabas.”

Albrehts Dīrers

Lielu uzmanību cilvēka ķermeņa proporcijām un viņa figūrai kā vis-skaistākajai no visām iespējamajām

veltīja Albrehts Dīrers (*Albrecht Dü-rer*, 1471–1528). Viņš centās atrast cilvēka ķermenī skaistuma kanonu, ietverot šai teorijā visu īstenības daudzveidību. Dīrera galveno prin-cipu izsaka tēze: patiesā māksla ir dabā – kas to atklās, tas arī apgūs mākslu. Dabā viss ir cienīgs, lai to attēlotu (pat “rupjie” vīriešu dzimum-orgāni), un tāpēc daba ir galvenais skolotājs.

Katrai dzīvnieku sugai, arī cilvēkam, norāda Dīrers, ir savs mērs. Ir jāievēro dzīvnieku sugu īpatnības, lai arī kādas deformācijas un noslieces būtu novērojamas. “Dzīvnieku pie-mērs mums rāda, ka nekad nevienas lauvas miesas uzbūve nebūs veidota tā, lai to varētu sajaukt ar ēzeli, lapsas – tā, lai to jauktu ar vilku. Tāpēc nevienu būtni nevar padarīt pretēju tās dabai. Un, ja kāds saka, ka cil-vēks atgādina lauvu vai lāci, vilku, lapsu vai suni, kaut arī viņam nav četru kāju kā šiem zvēriem, no tā ne-izriet, ka viņam ir tādas pašas lo-cekļu proporcijas kā tiem. Tas tikai nozīmē, ka šā cilvēka āriene, kā mums šķiet, ļauj ieraudzīt viņā šā zvēra dvēseli. Bet šāds salīdzinājums, ko radījusi mūsu iztēle, neattiecas uz locekļu proporcijām, tāpēc šīs lie-tas nav viena ar otru jājauc.” Visam ir jāatbilst savai dabai: var deformēt vīrieti, bet ne tik ļoti, lai viņš pār-vērstos sievietē.

Kāds mākslinieks, norāda Dīrers, var labāk par citu atklāt dabas skais-tumu, bet neviens nevar to izsmelt tik pamatīgi, lai cits nevarētu radīt vēl ko pilnīgāku. Ar atsevišķa cilvēka prāta spējām te nepietiek. “Bet patiesība te varētu būt saistīta tikai

Albrehts Dirers. Kristus guldīšana kapā.
Kokgriezums. 1498./99. g.

ar vispilnīgākās figūras un vislabāko locekļu proporciju atrašanu, kas pārspētu visas citas.” Cilvēkam jāseko dabai un nav jāiedomājas, ka bez tās palīdzības viņš viens pats spēs atklāt kaut ko labāku. Patiesā māksla, kas cilvēkam jāatrod, atrodas dabā.

Skaistā meklējumus Dīrers sāk ar cilvēka figūru: “Pastāv dažādi cilvēka figūru tipi. To pamatā ir četras kompleksijas. Ja mums jāizveido figūra, tad mums tā jāizveido vis-skaistākā, kādu vien mēs varam, cik tas ir mūsu varā un cik tas atbilst lietas apstākļiem. [...] Lai izgatavotu skaistu figūru, tu nevari nozīmēt visu no viena cilvēka. Jo uz zemes nav cilvēka, kas ietvertu sevī visu skaistumu, jo viņš vienmēr var būt nedaudz skaistāks. Uz zemes nav arī tāda cilvēka, kas varētu galīgi pateikt, kādai jābūt skaistai cilvēka figūrai. Nevienš, izņemot Dievu, to nezina. [...] Kas ir skaistais – to es nezinu, kaut arī tas ir daudzās lietās. Ja mēs to gribam pārnest uz mūsu darbiem, īpaši uz cilvēka figūru, .. tas mums izdodas ar grūtībām, jo skaistais mums ir jāsavāc no dažādām vietām. Nereti jāaplūko divi vai trīs simti cilvēku, lai atrastu tajos divas vai trīs skaistas lietas, kuras var izmantot. Tāpēc, ja tu gribi izveidot skaistu figūru, nepieciešams, lai tu ņemtu no vienas galvu, no citas – krūtis, rokas, kājas, roku delnas un pēdas un šādā veidā izmantotu visu locekļu atšķirīgos tipus. Jo skaisto savāc no daudzām skaistām lietām, līdzīgi tam, kā no daudziem ziediem savāc medu.”

Pareizu proporciju meklējumos, lai izteiktu daudzveidīgos ķermeņa

stāvokļus un kustības, Dīrers izmantoja dažādus mērīšanas veidus. Viņš izstrādāja mērīšanas paņēmieni, kas iekļāva sevī 1800 detaļas. Skrupulozi izmērot cilvēka ķermeņa garumu, biezumu un platumu, Dīrers centās ne tikai atrast vislabākās ķermeņa proporcijas, bet arī izmantoja tās, lai atveidotu figūras, kurām piemīt novirze no pilnības.

Dīrers ticēja matemātikas visspēcībai, taču viņa viedoklis bija tāls no viduslaiku domas attēlot cilvēku tikai ar “cirkuļa un lineāla” palīdzību. Viņš centās modulēt proporcijas, izteikt ar tām ķermeņa tipus, temperamentus, vecumu, kustības utt. Pamatojot ģeometrijas nepieciešamību, Dīrers rakstīja: “Bet, kad kāds saka, ka viņš var parādīt vislabākās ķermeņa proporcijas, tad man tas šķiet neiespējami. Jo maldi ietilpst mūsu zināšanās un tumsība ir tik dziļi iespiedusies mūsos, ka taustoties mēs kļūdāmies. Bet visai pasaulei ir jātic tam, kurš pierāda savus spriedumus ar ģeometrijas palīdzību. Jo nav iespējams pret to celt iebildumus..”

Marsilio Fičīno

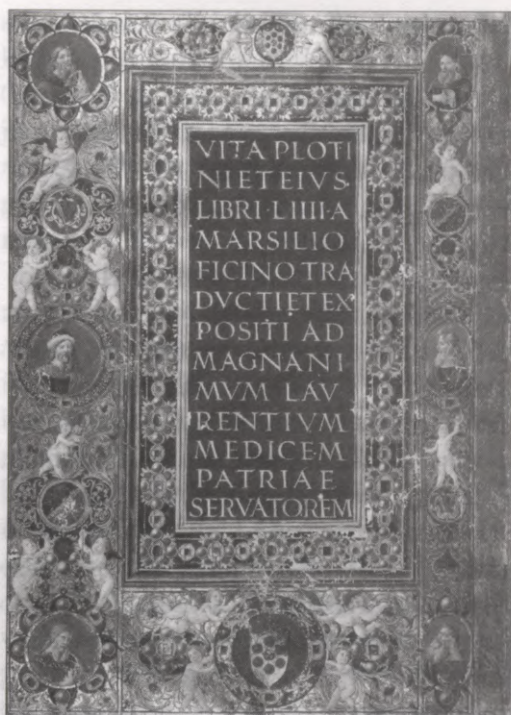
Dzīve un darbība

Marsilio Fičīno (*Marsilio Ficino*, 1433–1499), ievērojamākais renesanses teorētiķis, kurš ietekmējis arī daudzu mākslinieku daiļradi un humānistu uzskatus, dzimis Toskānā ārsta ģimenē. Vecāki bērnu virzīja uz to, lai viņš kļūtu par tēva profesijas mantinieku. Fičīno izglītību ieguva Florences universitātē, kur,

studējot medicīnu un filosofiju, pamatīgi iepazinās arī ar viduslaiku peripatētiķu tradīciju (uz viņa filosofēšanas stilu un terminoloģiju iespaidu atstāja sholastiskā dresūra). Jaunībā viņš izrādīja interesi arī par epikūrisko filosofiju, taču vēlāk, atsakoties no jaunības aizraušanās, viņš esot, kā pats atzīstas, iznīcinājis savus komentārus Lukrēcija sacerējumam.

Jau jaunībā viņa uzmanību piesaistīja Platona mācība, un, lai to apgūtu oriģinālā, viņš Francēsko da Kastiljones vadībā iemācījās grieķu valodu. Jaunā cilvēka spējas un centību novērtēja Kozimo Mediči, kurš paņēma Fičīno savā aizbildniecībā un mudināja studēt "platonisko zinātņi", uzdāvinot viņam Karredži īpašumu, kas atradās netālu no viņa paša zemes īpašumiem, kā arī Platona darbu manuskriptus grieķu valodā un citu autoru darbus.

Savu gaitu pie Platona Fičīno sāka pa aplinkus ceļiem. Ap 1462. g. viņš iztulkoja no grieķu valodas latīņu valodā apokrifiskos vēlino antīko laiku sacerējumus "Himnas" un "Argonautika", par kuru autoru uzskatīja leģendāro dzejnieku Orfeju. Tad viņš ķērās pie gnostisko traktātu cikla, kas tika piedēvēti Hermesam Trismegistam (t. i., Trīsreizlielajam, kuru vēl senatnē identificēja ar ēģiptiešu dievu Totu). 1463. g. Fičīno uzsāka Platona darbu tulkošanu latīņu valodā un rakstīja tiem arī īsus komentārus, kurus pabeidza 1486. gadā. Pēc tam viņš īstenoja daudz skrupulozāku komentāru izveidi dažiem dialogiem. 1469.–1474. g. Fičīno paveica savu galveno darbu – fundamen-

Marsilio Fičīno veltījums "Plotina dzīves un darbības apraksts". 15. gs. beigas

tālu traktātu "Platona teoloģija par dvēseles nemirstību" ar mērķi "parādīt visos aspektos Platona domu atbilstību Dieva likumam"; tas nozīmēja kristietības samierināšanu ar pagānisko filosofiju. Pēc tam viņš uzrakstīja darbu "Par kristīgo reliģiju".

1473. g. Fičīno kļuva par garīdznieku – Florences katedrāles kanoņi. Viņa sprediķi pulcināja plašu auditoriju, un katra viņa tulkojuma, sacerējuma vai darba interpretācija izraisīja lielu laikabiedru entuziasmu. Fičīno pats gan bija tāls no tā, lai iemiesotu *l'uomo universale* ideālu: viņš bija neliela auguma, trauslas miesas būves, ar nelielu runas defektu (viņš nedaudz stostījās), viņam nepiemita arī daudzpusīgas spējas. Fičīno visus spēkus veltīja

“platoniskajai zinātnei”. Tomēr viņa laikabiedri nosauca viņu par “otro Platonu”, kura darbi atstājuši ietekmi uz zinātniekiem visā Eiropā.

Fičīno rakstīja latīņu valodā, bet, tā kā interesi par viņa darbiem izrādīja tirgoņi, mākslinieki un citi interešenti, kas ne pārāk labi tajā orientējās, tad bieži viņš gandrīz vienlaikus izdeva savu darbu versijas arī itāļu valodā. 1484. g. nāca klajā Platona sacerējumu izdevums Fičīno tulkojumā. 1489. g. viņš publicēja savu medicīniski astroloģisko traktātu “Par dzīvību”.

Fičīno turpināja darbu platoniskās tradīcijas virzienā, kopš 1484. g. nododamies Plotīna “Enneādas” tulkošanai un komentēšanai; darbs tika izdots 1492. g., un izdevumu finansēja Lorencs Medīci. Fičīno tulkoja arī Porfirija, Jambliha un Prokla sacerējumus, pētīja kristīgo neoplatonismu, tulkojot šīs tradīcijas pārstāvju (Pseido Dionīsijs Areopagīta, Mihails Psella u.c.) darbus latīņu valodā. 1492. g. viņš ar draugu palīdzību publicēja traktātu “Par Sauli un gaismu”, 1494. g. pabeidza plašus dažu Platona dialogu komentārus. 1495. g. Fičīno publicēja savu “Vēstījumu” 12 grāmatās, 1496. g. – Platona komentārus, vēlāk – dažus agrīno gadu tulkojumus.

Fičīno nomira 1499. g., strādājot pie komentāru sastādīšanas apustuļa Pāvila “Vēstulei romiešiem”.

Kristietība un platonisms

Fičīno savienoja humānistiskos priekšstatus par cilvēku un tā vietu Visumā ar kristīgās ortodoksijas garā

pārstrādātajām antikās pasaules mācībām par cilvēka aicinājumu, kuras caurauda mistēriju gaisotne. Pirmajā gadījumā Fičīno noraida cilvēka dabas bezpersoniskuma doktrīnu, norādot uz personiskās dvēseles nemirstību un cilvēka cieņu. Kā Dieva radība cilvēks ir dievišķa būtne. Ar dievišķo prātu un gribas brīvību apveltīts cilvēks ir spējīgs izzināt radību, un tas beigās noved pie Radītāja kritiska vērojuma un saplūšanas ar to. Tomēr pretēji humānistiskajām tendencēm un kristīgajai ortodoksijai Fičīno uzskatīja, ka apkārtējās dabas vērojums un baudu gūšana cilvēku nenovērš no Radītāja, bet gan ir veids, kā tam tuvināties. Pamatfenomens cilvēkā ir “iekšējais vērojums”, kas paceļ cilvēku pie Dieva, kaut arī tieša komunikācija ar to šīs zemes ietvaros ir pieejama tikai nedaudziem.

Fičīno izstrādāja savdabīgu platonisko teoloģiju, ko saprata kā *docta religio* (zinātnisku reliģiju) – sevis izziņu caur Dieva izziņu un – otrādi – Dieva izziņu caur sevis izziņu. Sasniegt patiesību cilvēks saviem spēkiem nav spējīgs, jo viņa prāts ir kā acs, kurai, lai redzētu, nepieciešama gaisma (lai redzētu sauli, vajadzīga saules gaisma). Taču dievišķā gaisma (*logos*) neatklāsies acīm līdz tam brīdim, kamēr pats prāts pie tās nevērsīsies. Tas nebūs iespējams līdz brīdim, kamēr dvēsele neatbrīvosies no māņiem un tukšām fantāzijām.

Visa realitāte ir tik vienota savās struktūrās, ka tikai tas, kurš uztver tās veidolu Dievā, var teikt, ka ir to izzinājis. Izziņāt realitāti un tuvojties Dievam nozīmē aplūkot katru

īstenības parādību kā momentu, pakāpi, etapu vienotā veselumā, un tas dod iespēju pacelties no perifērijas pie centra. Lai sasniegtu Dieva pilnību, ir jāapzinās lietu nepilnība, kas paceļ cilvēku nākamajā pakāpē. "Patieši, vajag izzināt lietas, lai izzinātu sevi, un izzināt sevi Dieva izziņas labad.. Kādēļ gan Dievs būtu nolēmis mūs pašizziņai, ja ne tādēļ, lai, izzinot sevi, mēs apzinātos, ka par visu, kas mūsos ir labs, mums jāpateicas Viņam."

Kosmosu – Visuma "kārtību", "izrotātību", "saskaņotību" – veido Dievs un matērija (vienotā substance un substanciālie stāvokļi).

Dievs sevī ir bez kvalitātes un noteiktības, tāpēc to nevar definēt un par to nevar pateikt neko konkrētu. Tas ir "pats vienotais, visu lietu robeža un mērs, kurā nav sajaukuma un daudzveidības". Dievs ir esamības pirmsākums un tās veseluma avots, tas ir bezgalīgs un absolūts. Fičīno raksta: "Dievs ir sākums, jo viss nāk no Viņa, Dievs ir beigas, jo pie Viņa viss atgriežas, Dievs ir dzīvība un prāts, jo, pateicoties Viņam, dzīvo dvēsele un domā prāts", "Dievs mīt visā, un viss mīt Viņā".

Matērija kā "pirmmatērija" ir ne mazāk bezkvalitatīva, tāpēc to nevar raksturot aktuāli, jo tā ir tīrā kvantitāte, pati izkļiedētība – arī sava veida visu lietu robeža, taču pēdējā, zemākā, pasīvā. Dieva absolūtā pilnība ir augstāka par jebkuru noteiktību, turpretim matērijas absolūtā "nepilnība" ir zemāka par jebkuru noteiktību, pat par eksistences noteiktību. Dievs ir esamība tādā pakāpē, kādā Viņš atrodas pāri pa-

saules esamībai, turpretim matērija, kaut arī "nav nekas, ir tuva nekam (*proxima nihilo*)". Matērija nav spējīga sevi noformēt (*formare se ipsum non potest*) un ietekmēt visu citu, saglabāt un nodot tālāk impulsu, kas nāk no Dieva.

Florences neoplatoniķim matērija nav daba, tā ir lietu trūkums (*privatio rerum*). Arī Dievs kā "pēdējā forma", visu formu forma, ir tikpat bezsaturīgs un potenciāls kā matērija, jo, ja tas ir Viss, tad tas nevar būt "kaut kas". "Vienkāršā matērija" ir bezspēcīga bez Dieva, un pat tās esība ir līdzīga neesamībai (*expers omnio essendi*). Matērija Dievam ir vajadzīga tāpēc, lai savu pilnību izpaustu radībā. Dievs iemiesojas matērijā caur Viņa paša radītajām starpinstancēm, kuru vidū īpaša loma ir cilvēkam. Dievs, izraisot matērijā atbalsi, rada fizisko pasauli. Dievs "kailo matēriju" "apģērbj ar kvalitātēm un formām". Dievs un fiziskā pasaule dabā ir galējības, kuru savstarpēja saplūšana rada esošo.

Vai var apgalvot, ka Fičīno mācība ir panteisms? Precīzā nozīmē nevar. Dievs ir visa centrs, jo ir visās lietās, tāpēc katra no lietām ir tuvāka Viņam nekā pati sev. Kā centrs Dievs ir visur, un arī perifērija ir ārpus viņa. "Kas tad ir Dievs? Es teiktu, ka tas ir garīgs riņķis, kura centrs ir visur, bet perifērija – nekur." Dievs apspīd visu nepastarpināti un ir vērsts uz visu radību. "Dievišķā pilnība ir klātesoša katrā lietā vienādā mērā", kaut arī "ne visas lietas vienādā mērā ir klātesošas Viņā".

Fičīno turpina: "Tātad dievišķais centrs ir katrā lietā, t. i., Dieva

tikumība, kas piemīt dabiskām lietām, atrodas vissīkākajā Visuma daļiņā; bet Dieva substance, ko sauc par perifēriju, neatrodas nevienā vietā, jo tā nav iekļauta šīs pasaules rīcībā un ķermenī, tā nevar ieņemt telpu, bet dzīvo bez kādām matērijas važām..., izplatot savu tikumību pa visu dabas Visumu un, līdzīgi Saulei, izstarojot savu spīdumu..”

Pasaule nav iespējama ārpus Dieva, bet arī Dievs nav iespējams bez pasaules. Absolūtajam, lai tas būtu Absolūtais, ir jārada, t. i., tam jāiziet ārpus saviem ietvariem. Rīcības un domāšanas satura nesakritība ir relatīva, jo rīcība ir gara prerogātīva. Ķermenis kā ķermenis nekādu rīcību nerada. Rīkojas tas, kas nāk no sevis. Tāpēc savā absolūtajā robežā sakrīt domāšana un domas realizācija. “Tā kā būt un apjēgt Dievā ir viens un tas pats, tad saprotams, ka Dievs, apjēdzot sevi, rada it kā vissmalkāko sevis tēlu, kas ir tas pats, kas pats Dievs (*idem est atque ipse Deus*).” Iznāk, ka Absolūtais nav pats Dievs, bet Dieva un pasaules summa. Dievs ir “visur” un “nekur”. Radot pasauli, Dievs rada sevi kā pasauli. Tas iespējams tāpēc, ka Dievs ir tas pats, kas pasaule. Nav nekā vairāk zināma un vairāk nezīnāma kā Dievs, vairāk redzama un vairāk neredzama, vairāk klātesoša (*praesentius*) un vairāk klātneesoša (*absentius*) kā Dievs. Mums šie divi dievi ir viens Dievs. Fičīno definē Dievu kā “neierobežotu robežu (*infinitus finis*)”. Fičīno vēl neidentificē Dievu ar dabu, bet viņa teorija iezīmē tendenci uz panteismu.

Vienotais kā gaisma

Pasaule ir “milzīgs labums”, tai nav ārēju robežu, tā sastāv no “tumšas gaismas” un “gaišas tumsas”. Gaisma un tumsa ir ielikta viena otrā, sajauktas. Gaismas metafizika liecina par Dieva un pasaules vienību. Sauli Fičīno traktē teoloģiski un astroloģiski naturalistiski. Saule nav Dievs, bet tā ir visvairāk līdzīga Dievam, jo tā ir “pasaules dvēsele”. Tas nav panteisms, taču Dievs un pasaule veido noteiktu totalitāti. Šāda pasaules aina iespējama tikai kā process. Pasaules hierarhija Fičīno izpratnē nepazīst nekustīgus pakāpienus.

Izskaidrot pasaules struktūru var, tikai paceļoties pie Vienotā; tas nosaka realitātes muzikālo ritmu – nolaišanos (*recessus*) un pacelšanos (*accessus*). “Līdzīgi kā skaitļu rindas vienība izpaužas visur, visos skaitļos, bet punkts – visās līnijās, tā arī šī dievišķā vienība, paliekot nesadalīta sevī, ir pārstāvēta visās dvēselēs un visos ķermeņos, vienādi saistot un savienojot Visumu.”

Vienotais nav pakļauts attīstībai, tas sākas un beidzas pats sevī. “Dievs ir augstāks par mūžību; eņģelis viscaur pieder mūžībai, jo tā būtība un darbi ir pastāvīgi un mūžības stāvoklis ir viņa stāvoklis. Dvēsele atrodas pa daļai mūžībā, pa daļai – laikā, jo tās būtība vienmēr ir identa sev, nemainīga, tā nepalielinās un nemazinās, bet tās darbība norit laika intervālā. Ķermenis pilnīgi pieder laikam, jo tā būtība ir mainīga un katrā tā rīcībā paredz laiku un telpu.”

Fičīno ontoloģijā gaisma ir realitāte, kas ietver sevī staru spēli no dievišķās neredzamās gaismas līdz materiālajai tumsībai, kurā gaisma izsīkst un apdziest. Dievišķā gaisma (*lux Dei*) ir arī visu formu avots, jo tā, nokļūstot it visur, padara visu redzamu un atklāj kosmosa skaistumu. "Es teikšu, ka tu nekā nezini, ja tu domā, ka skaistais ir kas cits, nevis gaisma."

Tādējādi saskaņā ar Fičīno viedokli kosmoss sastāv no divām substancēm – Dieva un matērijas. Dievs pats ir bezkvalitatīvs, un to nevar definēt: Dievs ir visa sākums, no tā viss nāk, un tajā viss atgriežas. Pateicoties Dievam, dzīvo dvēsele un domā prāts. Matērija nav mazāk bezkvalitatīva, un tā ir izkļiedētība kā tāda, sava veida visu lietu pasivitātes robeža. Matērija ir bezspēcīga bez Dieva, taču arī Dievam ir vajadzīga matērija, lai izpaustu savu pilnību un lai norisinātos radīšanas process. Dievs iemiesojas matērijā, rod tajā atbildi un rada fizisko pasauli.

Esamībai ir gradācijas pakāpes, taču tajā nav miera. Dievs nepieciešami ietver sevī arī darbību (*operatio, actio*). Pasaule nav iespējama bez Dieva, bet arī Dievs nav iespējams ārpus pasaules, jo, lai Absolūtais būtu Absolūtais, tam jāiziet ārpus saviem ietvariem, t. i., jārada. Pasaule ir Dieva doma pašam par sevi un līdz ar to arī Dieva radība. Katra esamība ir dievišķa, un visas lietas eksistē tikai tādā mērā, kādā tās sevī redz Dievs: "Ja to nebūtu Viņā, tad to nebūtu nekur un to nebūtu vispār." Radot pasauli, Dievs produ-

cē sevi kā pasauli. Tas ir iespējams tāpēc, ka pasaule nav tas pats, kas Dievs. Starp Dievu un pasauli pastāv gan identitāte, gan attālinātība.

Tāpēc gaisma Fičīno interpretācijā ir Dieva un gara simbols un veido antitēzi krāsai. Krāsa ieņem zemāku pakāpi hierarhijā attiecībā pret gaismu, jo tā ir gaismas radīta. Radība nevar būt augstāka par Radītāju, gaisma ir Dieva emanācija, tā ir bezmaksas un tīra, turpretim krāsa ir saistīta ar miesu un matēriju. Gaisma kā garīga substance ir pretstats tumšajai matērijai. Fičīno raksta: "Tik, cik eksistē krāsu paveidu lietās, tik ir arī krāsu ideju, kuras var atšķirt gaismā. Zemākajā pakāpē ir melnās krāsas ideja, otrajā – brūnās krāsas ideja, trešajā – tumši dzeltenās, ceturtajā – zilās un zaļās, piektajā – debesu zilās, sestajā – jūras zaļās, septītajā – spilgti sarkanās, astotajā – safrāndzeltenās, devītajā – baltās, bet desmitajā – caurspīdīgums un spīdums, vienpadsmitajā – starojums, divpadsmitajā – lieliskums (paša Dieva starojums)."

Milestība

Milestība, no Fičīno viedokļa, ir kosmiskais garīgais spēks, kas no haosa izveido visas trīs pasaules: "pirmo pasauli", proti, ideju (*mens*) pasauli, kuru tieši rada Dievs; tai seko pasaules prāts (*universi corporis anima*) un priekšmetiskais Visums (*machina*). Milestība ir "vēlme pēc skaistā", tai ir vajadzīgs "dekors" un "diženums". Skaistais mēdz būt trejāds: dvēseles skaistums, ko uz-

tver prāts, fiziskais, ko uztver redze, un skanošais, ko uztver dvēsele. Vēlmes, kas saistītas ar zemākajām sajūtām (piemēram, tauste), nav mīlestība, bet iekāre (*libido*), dzīvnieciskas vajadzības, kas deformē skaisto un ir tam naidīgas.

Jaunais Fičīno mācībā nebija mīlestības formu dažādu pakāpju atzišana, bet tas, ka šī hierarhija kļuva kustīga un elastīga, “augšas” un “apakšas” vertikāle savijās noslēgtā spirālē, riņķī, kur fiziskā perifērija ir visur un centrs – katrā vietā. Mīlestība, kas virza cilvēku uz dievišķo, kura sintēze ir jutekliski garīgā cilvēka mīlestība, stājas dialogā ar miesiskām kaislībām. Fičīno izpratnē metafiziskā un reālā vīrieša un sievietes mīlestība ir paralēlas.

Fičīno raksta par diviem mīlestības veidiem, par divām Venerām. Pirmo Veneru rada debesis (*in mente*) bez matērijas, jo tai ir svešs viss materiāli miesiskais. Otrā Venera rodas pasaules dvēselē (*in mundi anima*) un ienāk matērijā (*materia mundi infusa*), tās liesmas dzirksteles iekļūst ķermeņu pasaulē (*mundi corpora*), un tā rezultātā katra lieta kļūst skaista un cilvēks ir spējīgs saskatīt šo dievišķo atblāzmu.

Cilvēks pats ir spējīgs ne tikai uztvert pirmo Veneru, bet arī sekot otrajai. Tas nozīmē, ka viņam piemīt ne tikai spēja saprast, bet arī spēja radīt (*generandi potentiam*). Cilvēka mīlestības miesiskais aspekts ir saistīts ne tikai ar vēlmi vērot ķermeņu skaistumu, bet arī to radīt, saistīties ar to ne tikai izpratnēs, bet arī rīcības jomā, “jo abas mīlestības ir pēc Dieva līdzības”.

Cilvēka mīlestība ir nosodāma, ja viņš radišanu sāk mīlēt vairāk nekā vērojumu vai arī ja nododas radišanai kopā ar sievieti neadekvātā veidā vai arī nedabiskā – ar vīrieti – vai arī ja dod priekšroku miesiskajam skaistumam pār garīgo. Tas, kurš pareizi izmanto mīlestību, slavē miesisko skaistumu un ar tā palīdzību virza garu uz panākumiem prāta sfērā. Fičīno atrod metafizisku pamatojumu cilvēka kaislībām, iekļaujot tās pasaules hierarhijā. Kosmoloģija parādās kā estētika.

Fičīno nosoda tikai tīri miesiskās tieksmes, kurām trūkst garīguma. Cilvēks, kas dzīvo tikai kā zemāka būtne, nav patiens cilvēks, jo nesaķrīt ar savu ideju un ir nošķirts no Dieva. Ar dievišķā mīlestību mēs atgūstam sevi kā veselus cilvēkus (*integri homines evademus*). Atbilstīgi Platonam, skaidro Fičīno, ir divi mīlestības dēmoni – Kalodemons (inteligiblā mīlestība – vērojums) un Kakodemons (jutekliskā mīlestība – pieskaršanās) – un abi tie ir labi (*utrique sunt boni*).

Cilvēks un skaistais

Cilvēks saskaņā ar Fičīno mācību ir lielākais brīnums dabā, jo viss pārējais atklāj tikai kādu dievišķās vienības pusi, aspektu, bet ne pašu vienību. Atšķirībā no tā cilvēks ir “uzreiz viss”: viss tiecas uz cilvēku un rod viņā vienību. Cilvēka misija ir redzēt Visumu kā vienotā Dieva vienotu radību. Tikai cilvēks kā vidutājs savieno pasaules galējības: augšu un apakšu, pārāk miesīgo un

pārāk garīgo. Tāpēc Fičīno gan pret-nostata dvēseli ķermenim, gan arī slavina to, bet ar vienu nolūku – lai slavinātu cilvēku.

Cilvēka ķermenis izraisa mīlestību tāpēc, ka tas ir skaists, t. i., saskaņots un samērīgs, kautrīgs un pieklājīgs. Noslieci uz neglitumu izraisa miesiskās pārmērības, nesavaldība, kas izraisa disproporcijas ķermenī. “Slavināsim ķermeņa skaistumu, novērtēsim dvēseles skaistumu un centīsimies to vienmēr saglabāt, lai mīlestība būtu tikpat stipra, cik liels ir skaistums. Tur, kur ķermenis ir skaists, bet dvēsele – ne, tur mēs skaistumu mīlēsim tikai nedaudz – kā skaistā ēnu un neskaidru tēlu. Kur ir skaista dvēsele, tur mēs kaismīgi mīlēsim gara nemainīgo skaistumu. Bet vēl jo vairāk mēs sajūsmināsimies par abu skaistumu savienojumu.” Cilvēks, Fičīno norāda, ļaunprātīgi izmanto mīlestību, ja nododas jutekliskām kaislībām ar sievieti vai, vēl jo ļaunāk, ar vīrieti, nedodot priekšroku dvēseles skaistumam.

Ir jāaplicina ķermeņa skaistums, taču jāatceras, ka daudz cēlāki tā veidi ir dvēseles, prāta un Dieva, kas savā būtībā ir gars, skaistums. Tāpēc Fičīno norāda uz tīrā, “platoniskā” vērojuma lomu šai procesā. “Ķermeņa skaistums nav nekas cits kā vienīgi atblāzma, kas izpaužas krāsu un līniju pievilcībā. Dvēseles skaistums ir spīdums, kas izpaužas zināšanu un tikumu saskaņā. Šo fizisko gaismu neuztver nedz dzirde, nedz oža, nedz garša, nedz tauste, bet tikai redze.. Tātad tikai redze viena pati bauda ķermeņa skaistu-

mu. Bet, tā kā mīlestība nav nekas cits kā vēlēšanās baudīt skaisto, taču notver to tikai redze, tad mīlošais apmierinās tikai ar ķermeņa vērojumu. Bet kaislība, kas izpaužas tieksmē aptaustīt, nav saistāma nedz ar mīlestību, nedz ar mīlētāja jūtām – tā ir tikai nesavaldības veids un verdziskas dvēseles apjukums.”

Skaistums, Fičīno domā, pirmām kārtām jāsaista ar dvēseli, jo viss fiziskais kā tāds ir pārejošs. Tas sastāv no matērijas, kurai ir tieksme sadalīties, kas cilvēkā izraisa vienīgi ciešanas un sabrukumu. Ķermenis vispār nav rīcības subjekts, tāda var būt vienīgi dvēsele (līdzīgi tam, kā uguns silda ne tāpēc, ka ir plata, gara vai dziļa, bet tāpēc, ka ir silta; vairāk silda nevis lielākā, bet siltākā uguns), kura ir pilnīgi brīva no ķermeņa īpašībām. Dvēsele apietas ar ķermeni kā ar sev piederošu rīku. Rīkojas nevis cilvēks, bet dvēsele. Ķermenis tikai izjūt tās ietekmi. Dvēsele dzīvo savu dzīvi; to pierāda tas, ka domāšana īstenojas bez jebkāda ķermeņa orgāna palīdzības. Tas, kurš rīkojas bez ķermeņa, tas bez tā arī dzīvo, un tam piemīt tādas īpašības, kādu nav mainīgajam ķermenim, proti, dvēseles nevainība.

Neoplatoniķu garā Fičīno traktē dvēseles iemiesošanās ķermenī. Dvēsele negribēja ņemt vērā dievišķo gaismu, norobežojās no tās un koncentrējās uz sevi. Ir seši dvēseles spēki, no kuriem trīs – tauste, garša un oža – ir saistīti ar ķermeni, matēriju, otri trīs – prāts, redze un dzirde – ar garu. Prāts mijiedarbojas ar augstāko Dievu, dzirde – ar gaisu, oža un garša – ar ūdens tvaikiem,

tauste – ar zemi. Tikai prāts nav nekur lokalizēts, līdzīgi Dievam, kurš pasaulē neieņem nekādu telpisku vietu. Dvēseles galvenā pārtika ir patiesība.

Fičīno uzsver, ka skaistais nevar būt miesīgs, jo tad par tādiem nevarētu dēvēt, piemēram, dvēseles tikumus. Būt par ķermeni ir viens, bet par skaisto – cits. “..pats skaistums drīzāk ir lietas garīgs atspulgs nekā fizisks tēls.” Skaistums ir dievišķā tēla mirdzums, kas vispilnīgāk izpaužas eņģeļos, mazāk dvēselē, bet ķermenī – vismazāk, jo tur tas atrodas vistālāk no pirmavota. Miesīgo skaistumu ir izkropļojis neglītums, un tāpēc ķermenis nevar būt tīrs, paties un sākotnēji skaists (skaistais nevar būt neglīts, tāpat kā gudrība – neprātīga). Bezgalīgs skaistums ir tikai Dieva vienotā gaisma: “Tādēļ paša Vienotā vienkāršā gaisma arī ir bezgalīgs skaistums, jo to nesaduļķo matērijas dubļi kā ķermeņa skaistumu un tas nemainās līdzī laikam kā dvēseles forma, nesadalās kā eņģeļu skaistums [...] tas, kas spīd saskaņā ar savu dabu un ko neierobežo nekas cits, spīd bez mēra un robežām.”

Visbeidzot Fičīno piedāvā ceļu, kā pacelties no mazāk pilnīgā – fiziskā – līdz vispilnīgākajam – dievišķajam skaistumam. “Patiesi, ķermeņa forma veidojas no daudzu daļu salikuma, to ierobežo vieta, tā ar laiku izzūd. Dvēseles skaistums izjūt laika likstas, satur daudz daļu, bet ir brīvs no vietas ierobežojuma. Eņģeļa skaistums savukārt ir tikai skaitlis, kas nav pakļauts nedz vietai, nedz laikam. Dieva skaistums nav pakļauts

nekam no minētā. Ķermeņa formu tu redzi nepastarpināti. Gribi novērot dvēseles skaistumu? Norauj no fiziskās formas matērijas smagumu un vietas robežas, atmet visu pārējo – un tu ieraudzīsi dvēseles skaistumu. Grūti ieraudzīt eņģeļa skaistumu? Atmet, lūdzu, ne tikai vietas izplatību, bet arī laika kustību, atstāj daudzveidīgo sarežģītību – un tu uzreiz to ieraudzīsi. Tu tiecies vēl arī skatīt vaigā Dieva skaistumu? Atmet visu šo daudzveidīgo sarežģītību un atstāj tikai formu vien – un tu nekavējoties sasniegsi Dieva skaistumu. Bet kas paliks man, ja es to visu atmetīšu? [...] Es tev atbildēšu: vai tev nešķiet, ka skaistums nav nekas cits kā gaisma?”

Mikelandželo

Jānorāda, ka Fičīno neoplatoniskais humānisms kļūva par prizmu, caur kuru uz pasauli vērās Mikelandželo (*Michelangelo Buonarroti*, 1475–1564). Viņš rakstīja: “Kas radījis visu, tas radījis arī daļas, – un vēlāk izvēlējies labāko no tām, lai atklātu tajā savu darbu brīnumu, kas būtu viņa augstās varas cienīgs.”

Platonisma kosmogoniskajā sistēmā tā ir Visuma formula: skaistais pastāv veselajā un atsevišķajās tā daļās, no kurām visskaistākā ir cilvēks. Dievs kā mākslinieks ir radījis visas daļas, un viņam līdzinās visi mākslinieki. Skulptora darbs ir tā atklāšana, kas potenciāli apslēpts marmorā, jo matērijā pastāv visas formas, kuras tai var piešķirt ideja. Saskaņā ar Mikelandželo uzskatiem

skulptors izvilina formu no matērijas, atbrīvojot marmora blūķi no visa liekā. Vienā no sonetiem viņš raksta: “Pat vislielākajam māksliniekam nav nevienas idejas (*con-cetto*), ko sevī neslēptu akmens blūķis, un tikai tam izdodas atklāt pieeju pie tās, kura roka paklausa prātam (*intelletto*).”

Mikelandželo norādīja, ka “arhitektoniskā veseluma daļas atrodas līdzīgās attiecībās kā cilvēka ķermeņa daļas un tas, kurš nav zinājis un nezina cilvēka ķermeņa anatomisko uzbūvi, to nevar saprast”. Citā vietā viņš raksta: “Ja plānā paredzētas dažādas detaļas, tad visām kvalitāti un kvantitatīvi līdzīgām ir jābūt vienādi izgreznotām un ornamentētām. Bet, ja mainās viena detaļa, tad ne tikai ir atļauts, bet ir arī nepieciešams mainīt tās ornamentiku un līdzīgi arī pārējās detaļas. Galvenā detaļa vienmēr ir brīva, kā deguns, kurš, atrodoties sejas centrā, nav saistīts nedz ar vienu, nedz ar otru aci, bet vienai rokai ir jābūt kā otrai un vienai acij jābūt kā otrai. Tāpēc ir acīm redzami, ka arhitektoniskā veseluma detaļas atrodas līdzīgās attiecībās kā cilvēka ķermeņa daļas.”

Mikelandželo ticēja cilvēka bezgalīgajām iespējām, uzskatīdams viņu par radības kroni. Tāpēc arī cilvēks un tā figūra kļuva par viņa galveno daiļrades tēmu. Kādā sonetā Mikelandželo raksta: “Tas, kurš radīja visu esošo, izvēlējās no tā pašu skaistāko, uz ko ir spējīga dievišķā māksla.” Taču viņa dzīves beigu periodā parādījās arī citi motīvi, kas mudina uz domām par nāvi, aicina uz grēksūdzi, atsacīšanos no pasau-

Mikelandželo. Madonna Doni. *Fragments.*
1503.–1504. g.

les: “Jau nojaušot nāvi, kaut arī nezinot tās laiku, es redzu: dzīve arvien paātrina soli, bet ķermenim vēl ir žēl miesisko labumu, taču dvēselei nāve ir vēlamāka par grēku.”

Leonardo da Vinči

Leonardo (*Leonardo da Vinci*, 1452–1519) norāda, ka viņš ir cilvēks bez grāmatu izglītības (*omo senza lettere*), ka viņš nemāk atsaukties uz autoritātēm tik labi kā viņa anonīmie pretinieki. Taču viņš šīs īpašības nemaz neuzskata par svarīgām cilvēkam, kas tiecas pēc īstenām zināšanām. “Tas, kurš strādā, atsaucoties uz autoritātēm, izmanto drīzāk atmiņu nekā spējas.” Darbība ir jāuzsāk ar pieredzi, bet ne ar seno autoru studijām. Leonardo

Leonardo da Vinci. Dāma ar pērļu rotu.
1490. g.

pats sevi dēvēja par “piederzes skolnieku” (*discepolo della speziensa*).

Leonardo raksta: “Domas, kas nav gājušas cauri sajūtām, ir tukšas un nesatur nekādu patiesību. Tās nav nekas vairāk kā izdomājumi.” Viņš vēršas pret melīgām zinātnēm un to adeptiem, norādot, ka viss, ko viņi runā, ir paņemts no svešām rokām. Par patiesu pētnieku var kļūt, vienīgi neignorējot pieredzi. Pieredze ir pretstats autoritātei, izdomājumiem (*mentalità*), iztēlei (*immaginazione*), murgiem (*sogno*), grāmatu gudrībām, sacerējumiem, kas kropļo dabu, spekulatīviem prātojumiem, disputiem kā zinātniskuma fikcijai, nejaušām zināšanām. Pieredze apelē pie rado-

šajām spējām, autoritāte – pie atmiņas. Leonardo pretstata autoritāti, atmiņu un zināšanas spējām, pieredzei un prātam. Īpašu nepatiku viņš izrāda pret tukšvārdību, jo īstām zināšanām (*vera scienza*) strīdi nav vajadzīgi: neviens taču neiebilst, ka trijstūra iekšējo leņķu summa ir 180 grādu. Galvenā loma ir praktiskām zināšanām, t. i., zināšanām, kas gājušas cauri pieredzei, kas vienīgās sniedz ko jaunu. Balstoties uz pieredzi, cilvēks balstās uz sevi, tāpēc visas autoritātes un grāmatas ir personiski jāpārbauda.

Leonardo īpaši vēršas pret mūkiem un garīdzniekiem, kurus viņš nosauc par meļiem, jo tie tirgojas ar to, kas tiem nepieder (paradīzi), maina fikcijas pret reālām lietām. Viņu ceļš uz bagātību un dikdienību ir saistīts ar apmānu, liekulību, cīņu pret patiesības meklētājiem. Taču galvenais – visa viņu darbība ir lieka un nevajadzīga.

Dabas vērtība ir tās objektivitātē. Tajā valda likumsakarības, to caurauž nepieciešamība, kas izpaužas daudzveidībā. Daba nemitīgi rada, turklāt radišanas process ir ātrāks nekā sabrukums, ko nes laiks. Tā nedara neko lieku, un to, ko daba dara, tā veic pa īsāko ceļu. Tāpēc daba rada daudz skaistākas lietas nekā cilvēks. Tā ir patiess mākslinieks, pirmkustinātājs (*primo motore*), kas rada darbībai nepieciešamās īpašības. Vienlaikus tā notur katru priekšmetu paša šā priekšmeta būtības ietvaros. Dievs Leonardo pasaules ainā atrodas ārpus dabas un neietilpst tajā kā aktuāls elements. Leonardo vēlas stāties attiecībās tikai ar dabu.

Leonardo neinteresējas par pasaules esamības hierarhiju un nedomā ar opozīcijas “augša–apakša” palīdzību, jo tā būtu norāde uz esošā dažādu vērtību un nozīmi. Šai ziņā viņš ir pretstats platonīkiem: nav īpaši cēlu zinātņu, un to vienīgais kritērijs ir patiesība. Abiem poliem dabā ir vienāda nozīme, un tāpēc Leonardo ontoloģija ir antihierarhiska.

Cilvēks, pēc Leonardo domām, ir “pasaules tēls”, “mazā pasaule”, jo veidots no tām pašām stihijām, no kurām lielais kosmos. Viņš pat cilvēka anatomiju nosauca par “mazās pasaules kosmogrāfiju”. Taču Leonardo iet vēl tālāk. Viņa izpratnē cilvēks meistars papildina dabu, radot jaunas lietas, kuras pati daba nav radījusi. “Gleznotājs strīdas un sacenšas ar dabu, un, radot jauno, to pārspēj.” Meistara veikumam ir viens ontoloģisks statuss ar dabas veidojumiem – tie radīti pēc vieniem likumiem.

Īsteno darbību reprezentē meistars, nevis “tīrs” zinātnieks, novērotājs, kas tver pasauli tikai ar spoguļi, pats to neizprotot. Meistars apvieno sevī pētnieku un radītāju, gleznotājs ir meistara konkrēta izpausmes forma. Meistaram, īstenojot bezgalīgās (*non finito*) iekšējās potences, ir nemitīgi jāpilnveidojas un kā tikumiskai būtnei jābūt augstākam par radīto. Daba māca cilvēku, bet “slikts ir tas skolnieks, kas nepārspēj savu skolotāju”. Cilvēks ar savu radošo aktivitāti atbild dabas aicinājumam.

Daba ir mākslas darba pirmavots, un meistaram pie tā jāvēršas. “Jo

tam, kurš spēj pieiet pie avota, nav jādodas pie kausa.” Cilvēkam ir jāizzina nevis vārdi, bet lietas. “Es saku gleznotājiem, ka nevienam nav jāatdarina otra maniere, jo pretējā gadījumā viņš mākslas ziņā būs dabas mazbērns, nevis bērns.” Tas attiecas arī uz mākslu kopumā: “..glezniecība gadsimtu laikā nonāk pie pagrimuma un izzūd, ja gleznotājiem nav cita iedvesmas avota kā jau gatavā glezniecība.” Pārstrādāts produkts nevar būt pilntiesīgs iedvesmas avots.

Pieredze ir vidējais starp vērojamu un eksperimentu.

“.. mani priekšstati ir dzimuši no vienkāršas un tīras pieredzes, kas arī ir patiesā skolotāja.”

“Redze kļūdās retāk nekā prāts.”

“Patiesa zinātne ir tā, kurai pieredze likusi iziet cauri sajūtām.”

“Pieredze nekļūdās, kļūdās mūsu spriedumi, kuri no kādas lietas gaida to, kas nav tās varā.”

“Visa mūsu izziņa sākas ar sajūtām.”

Pieredze rada priekšnoteikumus “brīvam un labam spriedumam” kā augstākam tikumam. Visvērtīgākais šajā procesā ir pats pētnieks radītājs.

Glezniecība, kā domā Leonardo, atbilst visiem patiesas darbības kritērijiem, tā ir augstākā no izziņas formām, kas ietver sevī radošo darbību. Mākslas darbu var uztvert momentāni, tas ir pieejams visiem, un, lai to uztvertu un saprastu, nav vajadzīgs starpnieks. Mākslas tēls ir izomorfs dabai un ietekmē cilvēku līdzīgi tai. Tāpēc laba glezniecība vienlaikus ir universāla, patiesa un

konkrēta. Tā spēj nodot tālāk visu daudzveidību, ko redz acs. Gleznātāja darbs ir unikāls un noderīgs arī tāpēc, ka redze vērtējama augstāk par dzirdi. Gleznotājs apvieno darbību un filosofiskās pārdomas, rada jaunas formas un nemitīgi samēro sevi ar pirmavotu.

Meistara veikums vainago dabas procesus. Taču galvenais darbības rezultāts ir pats meistars, kurš gan vienmēr ir nepabeigts. Viņā savienojas radītājs un izgudrotājs, kas brīvi vērsas pie visām parādībām, brīvi rīkojoties ar savām spējām. Viņš ir universāls cilvēks, kas pārvalda lietu daudzveidību. Galvenais viņā – talants, precīzs spriedums, nomodā esošs intelekts. Meistars ir bezgalīgi uzmanīgs attiecībā pret visu apkārtni, viņš visu laiku mācās un trenējas. Pat pastaiga viņam ir darbs. Pirms miega viņš atceras dienā redzēto. Nemitīgā nomodā esošo meistara intelektu Leonardo pielīdzina dabas radošajai aktivitātei.

No Leonardo viedokļa, vārds ir nepilnvērtīgs rezultātu nesējs, jo orientē uz pagātņi, veco, pazīstamo, autoritāti, “ne savējo”. Vārds ir sekundārs, tas ir lietas un darbības ēna, izkropļojums. Vārds ir īstenības aizstājējs, tas noved nebrīvībā un pasivitātē, noliedzot pasaules noslēpumu un dziļumu. Leonardo arī rak-

stīja, taču humānistiem tas nozīmēja ko citu, proti, viņiem tas bija dzīvesveids. Petrarka to izteica īsi: “Rakstīt un dzīvot beigšu vienlaicīgi” (*“Scribendi enim mihi vivendique unus finis erit”*). Leonardo sarakstīja daudzus tūkstošus lappušu, taču viņš ne tik daudz rakstīja, cik pierakstīja. Nav saglabāties gandrīz neviens humānistu melnraksts; toties Leonardo mantojums sastāv tikai no melnrakstiem.

Humānisti par savu mērķi uzskatīja mantojuma (piemēram, stila, klasisko tekstu) saglabāšanu un nodošanu tālāk, tāpēc viņi nebaidījās no aizguvumiem. Leonardo rakstītās piezīmes ir tikai viņa personisko domu fiksācija; viņš sauca humānistus par tiem, kas “greznojas ar citu spalvām”. Humānistu darbs nebija iespējams bez komunikācijas, disputiem, sarakstes, jūsmīgiem epitejiem attiecībās ar kolēģiem. Leonardo tas viss palika svešs. Viņš kontaktējās tikai ar nedaudziem cilvēkiem, rakstīja maz vēstuļu, disputus kritizēja. Humānisti lielu nozīmi piešķīra radošai vientulībai. Arī Leonardo tas nebija nekas svešs. Taču Petrarkam komunikācija ar dabu bija pašizziņas avots. Turpretim Leonardo interesējās par dabu, nevis lai izzinātu sevi, bet pašu dabu un pasauli.

X. VALSTS UN SOCIĀLI POLITISKĀS TEORIJAS

a. SABIEDRĪBA UN POLITIKA

Kaut arī humānisti nedz pēc savas sociālās izcelšanās, nedz pēc profesionālās darbības neveidoja īpašu slāni sociālajā hierarhijā, viņi nebija intelektuāļi bez sociālajām saknēm, kas dzīvotu ezoterisko studiju ziloņkaula tornī. Viņi interesējās par politiku, saimnieciskajām un sociālajām problēmām, kuras mēģināja risināt ar antīko autoru darbu palīdzību. Īpaši lielu interesi viņi izrādīja par politisko teoriju.

Ideāla personība, kurai saskaņā ar humānistu viedokli bija jāveidojas izglītības procesā, bija nevis politiski indiferents cilvēks, bet pilsonis, kas saistīts ar sabiedrību un valsti. Humānistu vairākums iestājās par *vita activa politica*, jo tikai sabiedrībā cilvēks var piepildīt savu aicinājumu. Alberti teica: "Cilvēks ir dzimis, lai būtu vajadzīgs cilvēkiem." Tas attiecas gan uz cilvēku savstarpējām attiecībām, gan uz kalpošanu valstij.

Bagātīgu materiālu politiskajiem novērojumiem un pārdomām piedāvāja jau pati Itālijas vēsture. Nevienā citā Eiropas zemē nevarēja atrast tik daudz pārvaldes formu: monarhiju, demokrātiju, aristokrātiju, teokrātiju, anarhiju. Tas viss veidoja raibu politisko kaleidoskopu. Patei-

coties sāncensībai starp imperatoru un pāvestu, daudzas komūnas bija ieguvušas lielu politisko neatkarību un politiskā dzīve tajās noritēja ļoti dinamiski. Sociāli politiskā telpa Itālijā piedāvāja lielas iespējas, lai uzņēmīgi un aktīvi cilvēki izvērstu savu politisko enerģiju. Pirms diviem gadsimtiem Dante iestājās par nepieciešamību pēc pasaules monarhijas ar vienu valdnieku hierarhijas virsotnē, jo daudz valdnieku esot cilvēces nelaime, turpretim 16. gs. Makjavelli, aplūkojot mazo valstu rašanos, konstatēja: "Jo vairāk kungu, jo vairāk krietnu cilvēku." Daudzveidīgā valstu sistēma Itālijā bija plašs lauks politiski talantīgu cilvēku eksperimentiem. Šai laikā arī pilsētu iedzīvotāju vidū izveidojās uzņēmēju tips, kuri ar personisko aktivitāti nopelnītajai naudai ierādīja "pēdējās instances" lomu. Iegūtais kapitāls – alga par personisko krietnumu – *virtu*, kas, par spīti visiem *fortuna* untumiem, vainagojies ar panākumiem.

Visintensīvāk teorētiski politisko un sociāli ekonomisko problēmu risināšanai nodevās Florencē, kurai renesanses garīgajā dzīvē bija īpaša vieta. J. Burkharts uzskatīja Florenci par pirmo moderno valsti, kuras dzīvei bija raksturīga partiju cīņa, pārvaldes formu nomaiņa un sociālie

apvērsumi. Te skaidrāk nekā citur parādījās agrīnā kapitālisma saimnieciskās formas. Šie vēsturiskie apstākļi veicināja politikas un humānisma sintēzi – Florences, valsts, kuras birģeri pēc antīkā parauga aktīvi līdzdarbojās valsts lietās, pilsoņu humānismu. Par individuālās izglītības mērķi uzskatīja pilsoniskās apziņas veidošanu. Politiski aktīvais pilsonis identificēja sevi ar valsti. Florences pilsētvalsts, saistot sevi tieši ar romiešu tradīciju, izjuta savu aicinājumu aizstāvēt Romas republikānisko mantojumu – *libertas civium* – pret jebkuru tirānijas formu. Pilsoniskā humānisma vadmotīvs bija brīvības ideoloģija.

Leonardo Bruni savā darbā “*Laudatio Florentinae Urbis*” (1403/1404), kas bija sacerēts, vadoties pēc grieķu retora Aristīda slavinājuma “*Panathenaios*” parauga, aplūkoja visu Florences vēsturi no *libertas rei publicae* perspektīvas. Viņš pateicas Florencei par to, ka tās pilsoņi var piedalīties valsts pārvaldē. Turklāt Roma nav tikai paraugs, bet arī brīdinošs piemērs tam, kā cēzari iznīcināja republikānisko brīvību un nodibināja vardarbīgu kundzību. Ceļā uz to ir Mediči Florence, un pret to vērsās Alamano Rinučīni savā darbā “*De Libertate*”. Viņš izsaka protestu pret brīvas domu apmaiņas apspiešanu, pret pilsētas pārvaldes ļaunprātīgu izmantošanu (Mediči), pret nodokļu smagumu u.tml.

Šai laikā ekonomiskā dzīve pilsētās raksturīga ar to, ka saimniecisko attiecību jomā notika statikas nomaiņa ar dinamiku. Tādējādi ekonomiskajā domāšanā īpašu nozīmi

iemantoja laika kategorija. Sākotnēji humānisti noraidoši izturējās pret tirgotāju mentalitāti, kas izpaudās peļņas tieksmē. Petrarkam un citiem 15. gs. humānistiem bagātība nebija savienojama ar neatkarības ideālu, jo bagātība nemitīgi, no vienas puses, liek cilvēkam domāt par labumu ieguves palielināšanu, no otras, – baidīties tos zaudēt. Šai ziņā dvēseles miers ir divkārt apdraudēts. Bokačo, aizstāvot poēziju pret naudas kārajiem juristiem, slavina dzejnieka brīvību no materiālajām vajadzībām un citē Seneku, pēc kura domām, nabadzība bija *Imperium Romanum* pamats. Humānisti bieži atsaucās arī uz franciskāņu dzīvesveidu un ideāliem, tādējādi saistot antīko tradīciju ar kristīgo.

Tāču jau Leonardo Bruni bagātībā saskatīja arī pozitīvu aspektu. Bagātība ir pieļaujama divos gadījumos – ja tā nekaitē citiem un ja to izmanto saprātīgi. Alberti attaisnoja kapitālistisko ekonomiku, izstrādājot godīga un krietna tirgoņa jēdzienu. Tā kā pilsoņa bagātības pamats ir kapitāls, naudas īpašums, Alberti slavināja kapitāla uzkrāšanu kā svarīgu laba ģimenes tēva pienākumu. Laba, proti, efektīva, saimniekošana pati ir svētums – *sancta casa la masseriza*.

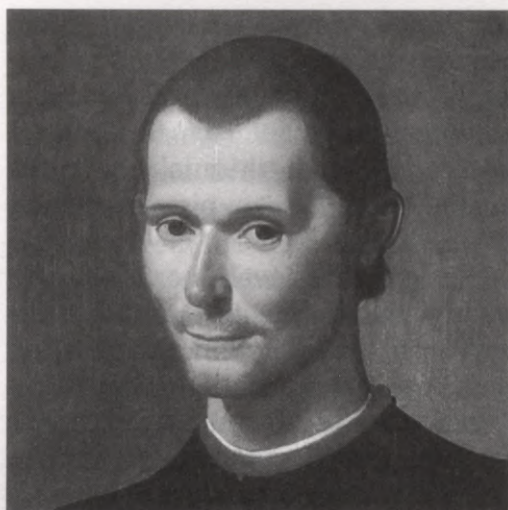
Šai laikmetā sev ceļu lauza arī jaunā saimnieciskā ētika. Vēlmi gūt peļņu sāka uzskatīt par cilvēka dabai raksturīgu dziņu, kas ne tikai nav noraidāma, bet arī ir nozīmīga saimnieciskajai attīstībai. Podžo Bráčolīni (*Poggio Bracciolini*, 1380–1459) 1429. g. publicētajā dialogā “*De avaritia*” (“Par skopumu”) attaisno peļ-

ņas gūšanas nolūkos piekopto skopumu, kas, pēc baznīcas ieskatiem, bija nāves grēks. Arī Augsburgas humanists Konrads Poitingers, kurš, pateicoties veiksmīgām precībām, nonāca tuvā saskarsmē ar pilsētas patriciešiem un stājās dzimtenes kalpībā, aizstāvēja domu, ka griba gūt bagātību ir brīvības tieksmes izvērsana.

b. NIKOLO MAKJAVELLI

Mācība par politisko darbību

Nikolo Makjavelli (*Machiavelli*, 1469–1527) Florences pilsoniskā humanisma vārdā izvirzīja prasību pēc zinātniskas attieksmes pret politiku. Viņa traktātos *“Il Principe”* (“Princis”, 1513) un *“Discorsi sopra la prima decca di Tito Livio”* (“Pārdomas par Tita Līvija pirmajām desmit grāmatām”, 1513–1521) renesanses politiskā doma sasniedza jaunu pakāpi (abi darbi gan pirmo reizi tika izdoti tikai pēc autora nāves). Pilsoniskā humanisma, kas tiecās saistīt ētiku ar politiku, krīzes un Itālijas politiskā sabrukuma iespaidā Makjavelli proklamēja politikas autonomiju. Viņš izstrādāja koncepciju par tādu valsts varu, kurā absolūtā valdnieka griba pavalstniekiem ir likums. Makjavelli vadījās nevis pēc teorētiski konstruētā valsts ideāla, bet pēc reāli eksistējošas valsts. Īstenība bija pamatā arī viņa dotajam cilvēka raksturojumam. Kad runa ir par dzimtenes glābšanu, jāatmet pārdomas par to, kas ir taisnīgi un kas netaisnīgi, žēlsirdīgi un cietsirdīgi, kas ir

*Santi di Tito. Nikolo Makjavelli.
Detaļa. 16. gs.*

atbalstāms un kas – nosodāms. Ir jāaizmirst par visu un jārikojas, lai tiktu glābta tās eksistence un brīvība.

Makjavelli bija pirmais, kas analizēja varas būtības dinamiku. Savas tēvzemes politiskajai sadrumstalotībai un neitāļu barbaru kundzībai viņš pretstatīja *Imperium Romanum*. Viņš teica: “Es mīlu savu tēvzemi vairāk nekā savu dvēseli.”

Makjavelli izvirzīja uzdevumu izprast vēstures racionālo raksturu un tajā iekļauto cilvēka dabu. Vēsturē valda nemainīgi un sarežģīti likumi, kas vienlaikus kā reāls mehānisms pieļauj saprātīgu manipulāciju. Šis konsekventais humanistiskās domas secinājums nonāca atklātā sadursmē ar kristīgās reliģijas principiem (Makjavelli darbs “Princis” kopš 1537. g. tika iekļauts katoļu baznīcas aizliegtu grāmatu sarakstā). Makjavelli reliģijai ierādīja sociālās funkcijas lomu un atvasināja tās nozīmi no sabiedriskās dzīves vajadzībām: “.tur, kur pastāv reliģiskā

dievbijība, vienmēr var gaidīt labo, bet tur, kur tās nav, ir jāgaida ļaunais.” Reliģija pauž cilvēku kopīgās intereses un apvieno tos, tā māca, kā dzīvot, un dod tikumisko pamatu rīcībai, taču Dievam pievēršas tikai vājie.

Pāvesti, Makjavelli norāda, ir noveduši valsti līdz tādām sabrukumam un bezpalīdzībai, ka tā kļūst par upuri jebkuriem iekarojumiem. “Pirmais, par ko mums jāpateicas baznīcai un klerikāļiem, ir tas, ka itāļiem ir zudusi jebkāda cieņa pret reliģiju un viņi ir kļuvuši sliktāki..” Pateicoties baznīcai, valsts nav apvienojusies. Makjavelli secina: “Bet, kad mūsu baznīca no tevis prasa spēku, tas nozīmē, ka tev tas ir jādemonstrē pacietībā, nevis veicot lielas lietas. Man šķiet, ka šis darbības veids ir vājinājis pasauli un atdevis to saplosīšanai neliešiem. Kad lielākā daļa cilvēku, lai nokļūtu paradīzē, dod priekšroku paciest sitienus, nevis atriebties, neliešiem paveras plašs un drošs darbības lauks.” Tāpēc kristietība vairāk piemērota tam, lai tā būtu vergu reliģija.

Viņš nesaskatīja nekā pārdabiska reliģijas izcelsmē un neticēja, ka, ejot baznīcas norādīto ceļu, var sasniegt dzīves tikumisko reglamentāciju un personības morālo attīstību. Romas kūrīju Makjavelli uzskatīja par visu Itālijas nelaimju cēloni un korupcijas galveno vaininieci. Viņš norādīja: “Tautas, kas atrodas vistuvāk Romai, ir vismazāk reliģiozas.” Un citur: “Mums, itāļiem, ir jāpateicas baznīcai un priesteriem par to, ka esam kļuvuši nereliģiozi un slikti.” Neko daudz viņš negaidīja arī no baznīcas

attīrīšanās, jo bija pārliecināts kristīgās reliģijas pretinieks. Reliģija Makjavelli izpratnē ir tikai cilvēku atradums.

Makjavelli postulēja vispārnozīmīgu likumu klātbūtni cilvēka darbībā un jau no paša sākuma izslēdza Dieva līdzdalību un iejaukšanos politikas jomā. Savos darbos viņš aprakstīja politiku kā politiskās rīcības tehniku un noteiktu likumsakarību izmantošanu mainīgās, taču savā būtībā tipiskās situācijās. Makjavelli bija pārliecināts, ka cilvēks vēstures gaitā nemainās un ka to vada vienas un tās pašas kaislības. Tāpēc politiskās darbības tehnika nav saistīta ne ar vienu konkrētu politisko situāciju. Viņš tiecās izstrādāt objektīvus mērogus politikai un atklāt politiskās īstenības likumsakarības. Vēstures piemēriem ir jākļūst par mācību līdzekļi politiskās rīcības tehnikas izpratnei un apguvei teorētiķiem, kas vēstures plūsmu uztver ar noteiktu modeļu palīdzību.

Visvairāk Makjavelli runā par Itāliju, kas, pēc viņa domām, atrodas sabrukuma – *corruzione* – stāvoklī. Vienīgais ārstniecības līdzeklis šādā situācijā būtu tāda valdnieka parādīšanās, kas spētu apturēt sabrukumu un uzsākt sabiedrības atveseļošanos. Atbilstīgi humānistu cerībām uz cilvēka radošajām spējām Makjavelli par vēstures virzītājiem kā politikas izšķirīgo faktoru uzskatīja “lielos cilvēkus”, kuriem jāvadās pēc valsts saprātīguma un racionālu apsvērumu principa.

Makjavelli centās atbildēt uz jautājumu, kādā mērā un ar kādiem priekšnoteikumiem rēķinoties dar-

bīgs un situāciju izprotošs indivīds spēj uzvarēt cīņā par varu. Šajā sakarā Makjavelli izmantoja renesanses ideju par *varieta* – daudzveidību. Vislabākais variants cīņā par varu – ja valdnieks ir cilvēks, kas var darboties gan tā, gan citādi, t. i., mainīties atbilstīgi apstākļiem, rīkoties, kā uzskata par pareizu, pārkāpjot savas “gatavās” dabas robežas, kļūstot par indivīdu, kas veido pats sevi.

Humānisti mācīja, ka personībai jāpamato pašai sevi, apvienojot sevi universālo ar neatkārtojamo. Vispārējais indivīdā ir lielāks par viņu pašu, taču tas netiek dots no augšas, bet attīstās un nostiprinās viņa aktivitātes rezultātā. Tāpēc personība ir pilnīgi atbildīga par vispārīgo, kas ir viņā. Humānisti arī mācīja, ka cilvēks ir ētisko, estētisko, fizisko un intelektuālo spēju harmoniska vienība, kas līdzinās Dievam. Cilvēks pats sevi ir izaudzinājis un izveidojis par šādu personību. Universāls cilvēks spēj kļūt par visu, par ko vienas var kļūt. Piko mācīja, ka cilvēks ir “nenoteikta veidola radība” (*indiscretae opus imaginis*), kam nav “nekā sava” (*nihil proprium*), kas neieņem nekādu “noteiktu vietu” (*nec certam sedem*), kam nav sava veidola (*nec propriam faciem*) un kura daba nav noslēgta (*indefinita natura*).

Makjavelli koncepcijā šis universālais cilvēks (*uomo universale*) piedzīvo krīzi, jo jāņem vērā, ka ikviens morāles ierobežojums šo cilvēku padara mazāk veiklu, elastīgu, mazāk universālu. Tāpēc Makjavelli par savu ideālu izvēlējās “universalitātes briesmoni” Čezāri Bordžu, kuru viņš uzskatīja par perfektu politiķi nevis

tādēļ, ka Bordža bija gatavs izdarīt noziegumus, bet tādēļ, ka spēja būt gan nežēlīgs, gan labs, gan izšķērdīgs, gan veikls. Valdniekam piemīt visas cilvēka dvēseles spējas, visas tās iespējas – visi tikumi un netikumi.

Makjavelli ir ieinteresēts izskaidrot politiskās darbības kļūdu cēloņus un panākumu nosacījumus, īpaši – attiecībā uz varas iegūšanu, nostiprināšanu un kārtības iedibināšanu. Kādi ir politiskās darbības panākumu nosacījumi? Kādi faktori ir izšķirīgie politiskās akcijas uzsākšanā? Kā iegūt zināšanas par faktoru savstarpējo mijiedarbību un to ietekmi uz rīcības norises virzienu? Kā šīs zināšanas padarīt vajadzīgas optimālai politiskai darbībai? Politikai taču ir piemērota tikai domāšana, kas orientēta uz panākumiem.

Atšķirībā no dabas pārvaldīšanas tehnikas, kurai raksturīgas konstantas mērķu un līdzekļu attiecības, politiskās rīcības jomā šāda tipa darbība nekādā gadījumā negūs panākumus ar tādām pašām likumsakarībām. Tajā viss ir atkarīgs no situatīvajiem nosacījumiem. Tāpēc Makjavelli izdara secinājumu: panākumiem bagātas politiskās rīcības nosacījums ir *qualita de tempi* (laika kvalitāšu, nosacījumu) izpratne.

Makjavelli mācībai par politisko rīcību bija vajadzīgs jēdzienisks bruņojums. Viņa izstrādātajam jēdzienam tīklam ir nedaudzi galvenie mezgla punkti: *necessita, qualita de tempi, virtu, occasione* un *fortuna* (daļēji – tradicionālajā mitoloģiskajā apvalkā, daļēji – kā laimes, nejaušības, situatīvo apstākļu kopums). Tos viņš lieto gan jēdzieniski, gan tradicionāli

alegoriski humānistiskā garā. To ietvaros tiek izvērsta politiskās rīcības panākumu nosacījumu tēma.

Politiskā filosofija pirms Makjavelli pazina varu kā nepieciešamu pārvaldes instrumentu, kas bija saistīts ar ētiski definējamu rīcību un uzdevumiem. Vardarbīgā vara kā *ultima ratio* bija izstumta perifērijā. Valdniekam savas tikumības un gudribas dēļ vara nav vajadzīga. Viņa pienākums ir integrēt kopīgās lietas un palielināt visu cilvēku laimi. To panākt viņš var, tikai balstoties uz savām cilvēciskajām kvalitātēm un pilnīgiem tikumiem.

Turpretim Makjavelli visu savu uzmanību pievērš jaunā valdnieka darbības spēju nodrošināšanai un palielināšanai, kas saistītas ar vardarbības (spēka varas) antitabuizāciju un neierobežotu tās apstiprinājumu. Jaunais princips (*principe nuovo*) ir konsekventa un nesaudzīga varas iedarbināšana, lai nodrošinātu politisko pašsaglabāšanos un stabilizāciju. Makjavelli izprot varu, kas balstās uz spēku un pilnīgu leģitimitātes trūkumu, kā perfektu (priekšzīmīgu) politikas līdzekli. Uz varu centrēta politiskā eksistence prasa nemitīgu gatavību uz vardarbību. Makjavelli mācība par varas tīri instrumentālo raksturu atspoguļo viduslaiku pasaules destrukciju un tikumisko pagrimumu. Agrajos jaunajos laikos jau trūkst transcendentās jēgas orientācijas, pasaule parādās kā nekārtīgs un nedrošs veidojums; turpretim vara paliek droša un uzticama, tā no *ultima ratio* tiek padarīta par normālu politisko līdzekli.

Visu līdzekļu atbrīvošana kopā ar varas antitabuizāciju paredz arī gudru viltības un šķietamības (apmāna) izmantošanu. Politiskos panākumus garantē ne tikai tas, ka valdniekam piemīt noteikti tikumi, bet arī citu ticība, ka viņam tādi tikumi piemīt. Nekādā gadījumā nav nekādas nepieciešamības, lai valdnieki būtu maigi, žēlsirdīgi, uzticīgi, taisnīgi u.tml.

Patiesa tikumība Makjavelli tipa politiķim nāk par ļaunu, jo tā viņam atņem kustīgumu. Tā ierobežo vajadzīgās rīcības spēles telpu un mazina darbības efektivitāti, sašaurina rīcības repertuāru. Patiesa tikumība ir pretstats Makjavelli fundamentālajai pragmatiskajai prasībai: nemitīgi, neatskatoties atpakaļ un neskatoties uz visiem fortūnas uzbrukumiem, palielini savu rīcības un pretestības spēku.

Darbotiespējīgs ir tas valdnieks, kura rīcības arsenālā līdzās labiem līdzekļiem ir arī ļaunie. Gudrs ir tas, kurš gan no morāli labas, gan no morāli ļaunas rīcības iegūst kādu labumu, t. i., izmanto to politisko panākumu gūšanai. Slikta ir maiguma izmantošana, un laba ir nežēlības izmantošana. Ja politiskā situācija prasa, tad zaudē tas, kurš, rūpējoties par savu tikumību, nespēj būt nežēlīgs. Spēkā ir arī pretēja tēze: ja politiskā situācija prasa maigumu, tad lielus zaudējumus izraisa tas, ka valdnieks neņem vērā morāli un nav spējīgs uz maigumu. Tāpēc "ir jāapgūst prasme nebūt labam un spēja to izmantot vai neizmantojot pēc nepieciešamības prasības". Labs valdnieks tikpat labi pārvalda gan labos, gan ļaunos līdzekļus.

Makjavelli aizvieto rakstura audzināšanas tikumisko paradigmu ar eksperimenta tehnisko paradigmu. Rakstura zaudēšana ir subjektīvais nosacījums panākumiem politiskajā darbībā. Šis "bezrakstura" princips ir jāsaprot nevis morāliski, bet deskriptīvi: tas nozīmē atklātību, pragmatiski neitrālu distanci gan attiecībā pret labo, gan pret ļauno, hameleonisku pakļaušanos rīcības apstākļu izmaiņām. Makjavelli piedāvā jaunajam valdniekam pēc iespējas lielāku rīcības repertuāru. Bezraksturainums iekļauj sevī arī morālo neuzņēmību, vienaldzību pret cilvēku jūtām, interesēm un vajadzībām. Tikai patiesi neieinteresēts un nelīdzcietīgs cilvēks var parādīties kā virtuozs manipulators.

Makjavelli norāda, ka jaunā valdnieka rīcības spēja ir saistīta ar militāro autonomiju. Tā ir katra valdnieka nepieciešamība – būt neatkarīgam no karotājiem. Tāpēc pakļaušanās uz algotņiem palielina fortūnas iejaukšanās iespējamību un mazina nākotnes drošumu. Turpretim paša karaspēks ir politisks instruments. Jaunajam valdniekam ir jāizveido pašam sava armija un tā arī jākomandē.

Augstākais punkts Makjavelli dotā jaunā valdnieka aprakstā ir cilvēka – zvēra tēls. Ideāls valdnieks apvieno sevī cilvēku un zvēru: dzīvnieku daba ir jāizmanto tāpat kā cilvēka daba, jo labajam un ļaunajam ir tikai instrumentāls raksturs. Gan dzīvnieku, gan cilvēka daba ir tikai instruments, kurš ir "pareizi jāizmanto". Jaunajam valdniekam nav jāpaļaujas tikai uz likumu spēku, viņam ir

jāliek kalpot sev arī dzīvnieku valstības arsenālam. Lai nodrošinātu savu politisko pašsaglabāšanos, viņam jābūt daļēji dzīvniekam, daļēji – cilvēkam, jābūt spējīgam tuvoties abām dabas jomām.

Makjavelli skaidri nošķir politiskās un tikumiskās darbības mērķus. Dzīvnieku un cilvēka dabas izmantošanā var vilkt paralēles ar attieksmi pret labo un ļauno. Abos gadījumos Makjavelli runā par vienu un to pašu – jaunā valdnieka darbības spējām.

Cilvēka daba

Florenciešu domātājs vadījās pēc saviem priekšstatiem par cilvēka dabas neizdziedināmo sabojātību, priekšstatiem, kuru avoti meklējami gan antīko autoru mācībā par sākotnējo cilvēka stāvokli *anome* (bezlikumība), gan kristīgajā mācībā par pirmdzimto grēku, kuru šai pašā laikmetā atjaunoja Lutere. Taču pretstatā Luterā pesimismam, kurš tomēr bija saistīts ar cerībām uz cilvēka pestīšanu, pateicoties žēlastībai, Makjavelli antropoloģiskais pesimisms izeju nesaskata, kaut arī tas nekavē viņu izvirzīt jautājumu par cilvēcisku politisko kārtību valstī. Valsti rada dziņa pēc varas, taču tā vienlaikus piespiež cilvēku darīt labu. Tā kā cilvēks tiek pakļauts valsts disciplīnai un audzināšanai, tad viņā veidojas zināšanas par to, kas ir labs – labs nevis no autonomās morāles, bet gan no valsts mērķu viedokļa. Valsts saglabāšana – katras politikas kā autonomas darbības augstākais mērķis un kritērijs.

Cilvēki saskaņā ar Makjavelli mācību ir ļauni un tikai pašās vienkāršākajās situācijās atklāj savas dvēseles labās īpašības. "Par cilvēkiem ar vislielāko noteiktību var apgalvot, ka viņi ir nepateicīgi, nepastāvīgi, liekulīgi, bēg no bīstamām situācijām un ir alkatīgi." Ļaudis nav tā vērti, lai ar viņiem apietos vaļširdīgi, lai viņu dēļ ciestu likstas un pārdzīvotu sarūgtinājumu. Viņi nav jāžēlo, jo paši ir pelnījuši sodu.

Makjavelli norāda, ka galvenais cilvēku darbības dzinulis ir interese: "Līdz brīdim, kamēr tautai neatņem nedz īpašumu, nedz godu, tā saglabā mieru." "Cilvēki drīzāk aizmirsīs tēva nāvi nekā īpašuma zudumu." Ļaužu masas vairāk ir gatavas sagrābt svešu īpašumu nekā rūpēties par savu, un cilvēkus vairāk virza uz priekšu cerība iegūt mantu nekā bailes to zaudēt. "Cilvēkiem nepietiek, ka viņi atgūst to, kas tiem piederējis: viņi grib sagrābt svešu mantu un atriebties."

Cilvēka ļaunā daba izpaužas arī tādējādi, ka viņa neapvaldītā *ambizione* (godkāriba) un vispārējā *corruzione* (izvirtība, korupcija) padara to nespējīgu saprātīgi darboties un tādējādi radīt politisku kārtību. Tomēr darbīgais subjekts izšķiras un ir gatavs atrisināt viņa priekšā esošos uzdevumus ar jebkuriem līdzekļiem. Makjavelli piedāvātie likumi ir pieņemami, tikai vadoties pēc premisas, ka politikā galu galā visi līdzekļi ir briesmīgi. Itālijas valstu dzīve to viņa acu priekšā demonstrēja katru dienu: politika – ne spēle, ne veikals, bet cīņa. Šai kontekstā Makjavelli piedāvā valdniekiem panākumu re-

cepti: tiem ir jālīdzinās lapsām (lai atklātu slazdus) un lauvām (lai sevi atbrīvotu no vilkiem) un, ja ir apdraudētas viņu varas pozīcijas, ir jāizmanto nežēlība, viltība, liekulība, jālauž zvērestu utt. Turklāt Makjavelli šādu rīcību nekādā veidā morāli neattaisno. Politiskā īstenība ir tipisku situāciju summa, un viņš tikai sniedz atbildes, kā valdniekam jādarbojas, ja tas vēlas gūt panākumus.

Makjavelli, risinot devīguma un taupīguma tēmu, uzsver, ka valstij nepieciešami labi likumi, armija un ekonomika. Devīgums rada izšķērdību, kas noved pie valsts bankrota. Daudzi apvainojas, jo tikai nedaudzi tiek atalgoti. Tāpēc valdniekam nevajag baidīties būt skopam. Taupība nodrošinās viņu ar līdzekļiem aizsardzībai un karagājieniem, viņam nevajadzēs uzkraut cilvēkiem pārmerīgu nodokļu nastu. Tādu valdnieku uzskatīs par devīgu: devīgu visiem, kuriem nav nekas atņemts, skopu visiem, kam nekas nav iedots. Taču ir gadījumi, kad nauda nav jātaupa, īpaši – ja valdnieks ir ceļā uz varu. Makjavelli māca: izšķērdējot citu mantu, tu palielināsi savu slavu, izšķērdējot savu, tikai kaitēsi sev. Izšķērdība noved pie pavalstnieku nicinājuma un naida.

Valdniekam, ja viņš grib turēt paklausībā pavalstniekus, ir jābūt cietirdīgam. Labāk iedzīt viņos bailes nekā panākt to mīlestību, jo lielākā daļa cilvēku ir nepateicīgi, liekulīgi, bailīgi un alkatīgi: kamēr viņiem dara labu, tikmēr tie ir labvēlīgi, taču cilvēki vienmēr ir gatavi cits citu nodot un iznīcināt. Cilvēki ciena galvenokārt spēku.

Makjaveli raksta:

“Gudrs valdnieks nevar būt un tam nav jābūt uzticīgam solījumam, ja tas vērsas pret viņu un ja ir pazuduši cēloņi, kas pamudinājuši to dot. Ja visi cilvēki būtu labi, tas būtu slikts padoms, bet, tā kā tiem ir nosliece uz ļauno un tie nebūs uzticīgi tev, tad tev nav jābūt uzticīgam viņiem.”

“Viens no paņēmiem, ar kuru palīdzību var noturēt varu jaunā valstī vai arī nostiprināt esošo, .. ir turēt tos [ļaudis. – A.R.] nemitīgā gaidu stāvoklī, pamudinot cilvēkā vēlmi uzzināt, ar ko beigsies jaunie pasākumi un iniciatīvas.”

“Jaunam valdniekam jāveido sava reputācija ar nežēlības, viltības un neticības palīdzību provincē, kur pārpilnībā ir cilvēcība, uzticība un reliģija.”

“Labāk darīt un nožēlot nekā nedarīt un tik un tā nožēlot.”

“Par cilvēkiem vispār var teikt, ka viņi izliekas, bēg no bīstamām situācijām, alkst pēc mantas..”

Valdniekam, ja tas grib saņemt piedošanu par iepriekšējiem grēkiem, ir jādubulto ļaunums, jāvairo ļaunprātīgas dedzināšanas un laupīšanas, iesaistot tajās maksimāli daudz cilvēku. “Jo tur, kur grēko daudzi, atmaksu nesāņem neviens.” Kad cieš daudzi, par atreibību domā tikai atsevišķi indivīdi, jo kopīgas likstas tiek izciestas ar lielāku pacietību. Ja valdnieks vairo ļaunumu, tas vieglāk saņems piedošanu un sasniegs vēlamo mērķi. Sirdsapziņa nedrīkst būt par kavēkli uzvarētājam, jo tie, kas uzvar, netiek morāli nosodīti. Visa bagātība, vara tiek iegūta vardarbības ceļā – labie cilvēki vienmēr ir na-

bagi, uzticīgi vergi vienmēr paliek vergi; tikai zagļi un krāpnieki atbrīvojas no nabadzības, bet no verdzības – tikai tie vergi, kas kļūst neuzticīgi un saceļas.

“Jaunais valdnieks nevar rīkoties tā, lai viņa rīcība vairotu tam labu slavu, jo valsts saglabāšanas dēļ bieži ir jārikojas ne tā, kā to liek darīt uzticība, žēlsirdība, cilvēciskums, reliģija.” Cilvēki labprāt nomaina sev kungus, ticot, ka viņiem būs labāk, un šī pārlicība liek tiem ķerties pie ieročiem. Jaunajam valdniekam nemitīgi jāapspiež savi pavalstnieki; rezultātā tie kļūst par viņa ienaidniekiem. Nav iespējams saglabāt arī to cilvēku draudzību, kas to ir atbalstījuši un aicinājuši palīgā, jo valdnieks būs viņu parādnieks un nevarēs pret viņiem izmantot visradikālākos līdzekļus. Vienīgais glābiņš ir visu iedzīvotāju līdzjūtība.

“Vispār jāatceras, ka ļaudis ir vai nu jāglāsta, vai arī jāiznīcina, jo viņi atriebjas par sikiem pāridarījumiem, bet par lieliem atriebties nespēj; tāpēc apvainojumam pret kādu cilvēku ir jābūt tādām, lai nevajadzētu baidīties no viņa atreibības.” Nedrīkst pieļaut nekārtību pieaugumu, cenšoties izvairīties no kara, jo to atlikt nozīmē nodarīt sev ļaunumu. Vislielākās atreibības alkas un naids pret jauno valdnieku pastāv republikās, kur atmiņa par zaudēto brīvību neļauj tautai nomierināties. Vislabākais līdzeklis tādos gadījumos ir iznīcināt šos cilvēkus vai arī pašam pārcelties uz dzīvi tur. Tas, kurš neiznīcinās šos ļaudis, nemitīgi dzīvos bailēs no tā, ka viņu pašu iznīcinās, jo cilvēki vienmēr sacelsies vecās brīvības vārdā.

Cilvēki saskaņā ar savu dabu ir nepastāvīgi, un viņus ir viegli pārliecināt par visu. Kad cilvēki vairs netic, ir jāpiespiež tie ticēt ar varu. Par labi izmantotām nežēlībām var dēvēt tādas, kuras liek lietā vienu reizi, ņemot vērā nepieciešamību un iegūstot no tām maksimālu labumu pavalstniekiem. "Tāpēc ir jāatceras, ka, iekarojot kādu valsti, iekarotājam ir jāapzinās visas neizbēgamās nežēlības un jāizdara tās uzreiz, lai nevajadzētu tās atkārtot katru dienu." Visas pārestības ir jāizdara kopā, jo tad tās cilvēki mazāk pārdzīvo un nekļūst tik ļauni kā tad, ja tās izdara pakāpeniski. Labam valdniekam nav jābūt uzticīgam savam vārdam, jo cilvēki ir ļauni un arī ne turēs vārdu, kas dots valdniekam. Galvenais valdnieka cietoksnis – panākt, lai tauta viņu ieredzētu.

Taču vienkārša likumu zināšana valdniekam vēl nenodrošina panākumiem vainagotu politiku. Makjavelli prasa ne tikai spēju izprast apstākļu konjunktūru un to piedāvāto *occasione*, pareizi novērtēt *nessessita* un to izmantot, bet arī zināt *qualita de tempi*. Svarīgi ir arī tas, vai valdnieka rīcība atrodas vienībā ar abstraktiem lielumiem – *virtu* un *fortuna*.

Ar *virtu* Makjavelli saprot racionālu politisku enerģiju, kāda politiska līdera spēju izveidot valstisku kārtību un to saglabāt. Šis termins apzīmē politiskās darbības aktīvo polu, proti, faktu, ka kaut kur pa rokai ir potenciāls enerģijas nesējs, kam izdodas iegūt varu un to nostiprināt. Šī *virtu*, kas vienmēr paliek kvalitatīvi nemainīga un mūžīga, nāk jau no Asīrijas, caur citām kultūras tau-

tām nonāk Romā un tad sadalās pa dažādām zemēm, rezultātā vēsturei Makjavelli laikā ir vairāki centri (viņš gan piezīmē, ka Itālijā no šīs dārgās substances vairs maz kas atrodams).

Makjavelli ietekme uz jauno laiku politisko teoriju un praksi ir saistīta ar faktu, ka viņš proklamēja un atļautais tai laikā topošo moderno valstu veidošanās procesu, kurā, tiklīdz bija runa par varu, tika izslēgtas visas citas intereses un politiskie lēmumi pieņemti, tikai vadoties pēc valsts interesēm. Taču no Makjavelli strikti distancējās pat absolūtisma teorētiķi.

Politika un morāle

Parasti ir starpība starp rīcības eksperimentālu izpēti un tās morālu izvērtēšanu. Šīs attiecības mainās, kad tīras deskripcijas vietā nāk gudrības mācība par plastisku atbilstību īstenībai ar nolūku realizēt politiskos mērķus. Šajā gadījumā tradicionālā tikumu ētika parādās kā konkurente politiskās gudrības mācībai. Konstatācija, ka nesakrīt valdnieka tikumiskais ideāls un taisnīga valdnieka koncepcija, vēl nav pamats atteikties no tikumiskajām prasībām. Šī atteikšanās notiek tad, kad no gudrības mācības tiek izstumta tikumisko mērķu perspektīva. Tieši to atrodam Makjavelli politiskajā domā: tās centrā ir mērķis nostiprināt varu, kas savukārt paredz līdzekļu izvēli, kura neņem vērā morālās un reliģiskās vērtības.

Līdz ar to izveidojas konkurences attiecības starp tikumības zināša-

nām un pieredzi. Pieredze šajā gadījumā ir vienīgais izziņas avots, kas ārpus iekavām nostāda tikumības zināšanas. Aiz Makjavelli panākumiem bagāta politiķa attēlojuma stāv nevis ļaunais, bet pilsoniskā gudrība, instrumentālais prāts, apgaismota pašinterese. Neuzkritoši, bez specifiskas terminoloģijas un teorijas sevi pasludina *verita effettuale* kā ar klasisko tikumisko mācību un praktisko kristīgo dzīvi konkurējošs princips, lai vēlāk ieietu visās praktiskās filosofijas un dzīves jomās. Makjavelli nozīme politiskās domāšanas vēsturē ir tā, ka viņš atņem politiskās darbības jomai tradicionālo ētisko raksturu un atsvabina to no visaptveroša tikumiska koncepta.

Morāles diskursā neželība ir noraidāma un nepieņemama rīcība, turpretim politiskā diskursā tā ir tikai līdzeklis, kas jāaplūko, ievērojot mērķi, kam tā noteiktā situācijā kalpo. Šajā jomā vairs nav spēkā jēdzienu normatīvā kompetence; te neželība ir neitrāls termins un vienīgais jautājums, par ko interesēties, ir tas, vai rīcība ar deskriptīvo neželības ievirzi konkrētajos apstākļos ir vajadzīga.

Izziņas valstība ir saistīta ar patiesības noteikšanu; morāles valstība ir saistīta ar vērtību noteikšanu; politisko valstību Makjavelli atsvabina no iepriekšējām saistībām un saista vienīgi ar racionalitāti. Jāņem vērā, ka atziņa, ka morālajām kvalitātēm nav nozīmes politiskajā darbībā, nenozīmē to kā morālo kvalitāšu negāciju. Poliitiķi nav Midi, kas visu, kam pieskaras, pārvērs par

zeltu. Konvencionālo morāli neskar vajadzība izšķirties, tā tikai vairs nekalpo politiskajai orientācijai. Politiskais un morālais skatījums ir divi nesavienojami jēdzieni. Tāpēc valdniekam ir "jāmācās spēja nebūt labam".

Makjavelli politiskie padomi kalpo mērķim, ko viņš apzīmē ar *mantenerere lo stato*. Var apgalvot, ka viņš nodala tradicionālo tikumiskās politikas koncepciju no politiskās pašsaglabāšanās ētikas. *Stato* nav identa ar moderno valsts jēdzienu. Makjavelli nav valsts filosofs. Viņa *stato* ir viduslaiku *status* konkretizējums attiecībā uz politiku. Viduslaiku sociālajā hierarhijā *status* apzīmēja personas pozīciju ar noteiktām tiesībām un pienākumiem, turpretim *stato* apzīmē tikai valdnieka individuālās varas pozīciju. *Stato* ir tas, ko iegūst, saglabā, pazaudē utt.; tas nekad neizsaka subjektīvo pozīciju. Jaunais valdnieks mēģina politiski apliecināt sevi, rūpējas par savas varas pozīciju, viņš grib palielināt un nostiprināt savu *stato*.

Fortuna

Atslēgas funkcija Makjavelli sistēmā ir jēdzienu pārim *virtu-fortuna*: politiskā darbība vienmēr ir pretruna starp *virtu* un fortūnas spēku, spēka samērs starp subjektīvās darbības krietnumu un likteni. Lai gūtu panākumus, katra situācija pragmatiski jāizzina un konsekventi jārealizē tās sniegtās iespējas. Šo īpašību un gatavību izsaka *virtu*. Makjavelli meklē ceļus, kā to nostiprināt. To var mācīt,

un to var iemācīties. Līdzīgi ētiskajiem tikumiem, arī politisko krietnumu veido un pastiprina instrukcijas.

Makjavelli savu politiskā *virtu* nostiprināšanās programmu attīsta polemikā ar valdnieku morālajai audzināšanai domātās literatūras tradīciju. Politisko krietnumu nevar ietilpināt tikumu katalogā: politiskie likumi neizbēgami pakļauj tikumiskos.

Antīkās Romas reliģiskajā dzīvē liela loma bija *fortuna* kultam. Romieši kaprīzo likteņa dievieti padarīja atbildīgu gan par sīkiem, gan ievērojamiem atgadījumiem, jo darbībā tā vienmēr parādījās negaidīti un pārsteidzoši. *Fortuna* ir likteņa triecienu un laimes, pārsteidzošu panākumu un nepelnītu ciešanu dieviete, kuru attēloja kā pilnības ragu vai rotējošu ratu. Tā atgādināja, ka cilvēks nekad nekontrolē visu darbību, un izteica izziņas prognostisko deficītu. Tā bija cēlonis, lai mainītu rīcības virzienu un nodomu. Fortūna ir neprognozējama un neizskaidrojama nejaušība un tāpēc – no temporālā un kauzālā aspekta – “tīra tagadnes kategorija”.

Kristīgie viduslaiki fortūnai atņēma spēku un padarīja to par iztapīgu dievišķas providences pārzini. Fortūnu izspieda ticība Dieva providencei – *gubernatio divinae providentiae*, Viņa neierobežotajai brīvībai, tāpēc pasaule kā veselums katrā laika momentā ieguva nejaušības kvalitāti.

Humānisma un renesanses laikmetā kopā ar vēstures teoloģiskā skaidrojuma “izbalēšanu” un cilvēcisko lietu izpratnes sekularizāciju pagāniskā likteņa dieviete atkal

ieguva cieņu. Atvaļināta no kristīgā dienesta un kļuvusi patstāvīga, tā kā tikumu pretiniece iemantoja respektējamu humānistu uzmanību. Viens no slavenākajiem Petrarkas darbu nosaukumiem skan “*De remediis utriusque fortunae*” – pārdomas par zālēm pret fortūnu ar divām sejām, pret labo un ļauno laimi. Pārdomas par likteņa nepastāvīgumu pastiprināja permanentā nestabilitāte un situāciju neapbrīnināmais raksturs ekonomikā, politikā, kā arī individuālajā dzīvē. Fortūnas pārvalditā vēsture nav cilvēku realizētā vēsture, bet blakusseku virkne, kas radusies bez iepriekšēja nodoma. Uz zemes to kompensēja Dieva providences svētie darbi.

Makjavelli uzdevums bija iedrošināt prātu plānot un noteiktu pozīciju pretstatīt fatālismam. Ceļā uz šo mērķi ar praksioloģiska izskaidrojuma palīdzību un darbības lauka faktoru analīzi bija jāatņem fortūnai mistiskais oreols. Makjavelli ar analītisku prātu aplūko laimes dievietes izraisītās izmaiņas un atklāj, ka tur, kur citi saskata likteņa nenovīdību, ir tikai cilvēku kļūdas un tur, kur parasti runā par fatālu laimi, īstenībā darbojas cilvēka krietnums. Cilvēks, pateicoties savam spēkam, spēj sevi apstiprināt, gūt panākumus un īstenot priekšrocības. Viņš pats spēj noteikt savu dzīves pozīciju un ar racionālas plānošanas palīdzību palielināt darbības efektivitāti. Racionāla rīcības sagatavošana ir labs ierocis cīņā ar fortūnu.

Vislielākā nozīme Makjavelli acīs ir piemērošanās spējai. Tāpēc darbība nemitīgi jāsašķir ar *qualita*

de tempi: "Tikai tas var būt ilgstoši laimīgs, kas darbojas saskaņā ar laiku. Es esmu bieži novērojis, ka cilvēka laimes vai nelaiemes cēlonis ir saistīts ar spēju piemēroties laikam." Politikai jābūt kustīgai. Cilvēkam ir nosliece turēties pie jau zināmām un izmēģinātām metodēm, tāpēc viņa rīcības repertuārs ir ierobežots. Cilvēku panākumiem ir pārejošs raksturs.

Politiskie panākumi ir atkarīgi no darbības repertuāra bagātības, tāpēc republikāniskai varas organizācijai ir lielāka spēja pašapstiprināties. Tā ir lielākā fortūnas pretiniece. Republika piedāvā bagātīgu visdažādāko politisko spēju un atšķirīgu politisko temperamentu potenciālu.

Savā "Dzejoli par laimi" ("*Capitolo della Fortuna*") Makjavelli šo saistību starp panākumiem un rīcību, kas rēķinās ar situāciju, pauž, modificējot tradicionālo fortūnas simbolu: fortūna vairs negriežas kā viens rats, bet kā daudzi rati. No viena rata, kas simbolizēja visu cilvēka eksistenci, nu saņemam daudzos ratus, kas izsaka mainīgo rīcības situāciju. Cilvēkam – pragmatiskajam panākumu akrobātam – ir jālec no rata uz ratu.

Makjavelli kategoriski apgalvo, ka ir iespēja pretoties fortūnai. Tradicionālās valdniekiem veltītās literatūras autori bija pārliecināti, ka skaidras fortūnas robežas nosaka valdnieku tikumi. Savukārt Makjavelli aizstāv domu, ka pragmatiskā konkurences programma apbruņo valdnieku pret fortūnu. Rīcība nav nejauša, bet ir pārdomātas uzvedības rezultāts. Tomēr Makjavelli negrasās visu izstrādāt ar matemātis-

ku precizitāti, jo viņam ir skaidras cilvēka prognostiskās izziņas robežas. Tas gan nenozīmē rīcības kapitulāciju: apmēram pusi no savas rīcības cilvēks spējot veidot pēc savas gribas, otrajā pusē līdzī spējot liktenis.

Uzdodot jautājumu, kāpēc Itālijas valdnieki ir zaudējuši varu, Makjavelli nonāk pie atziņas, ka viņiem jāžēlojas "nevis par likteni.., bet par savu gļēvumu" un tāpēc viņi ir arī atbildīgi par varas zaudēšanu. Galvenais cēlonis šajā gadījumā ir nevis nejaušība, bet valdnieku politiskā nekompetence un nepadarītais.

Fatālisms ved pie rīcības spēju mazināšanās. Makjavelli grib izrauties no šā loka un pārtraukt tā darbību. Viņa acīs politika ir kompleks daudzu spēku savstarpējās iedarbības lauks. Fortūnas iedarbība uz politiskajām attiecībām ir atkarīga no personu, kas rīkojas, politiskā krietnuma.

Virtu

Makjavelli grib noskaidrot attiecības starp *virtu* un *fortuna* – starp rīcības krietnumu un laimi. Viņa mērķis ir panākt darbības lielāku racionalitāti un panākumu nodrošināšanu, kas nepieciešama jebkuram valdniekam, bet it īpaši – jaunam. Jaunam valdniekam taču nav nedz iegūtās varas leģitimitātes apliecinājuma, nedz tās uzturēšanas ārēju institucionālo līdzekļu. Viņš ir viens pats, viss balstīts tikai uz viņa pašā *virtu*, kas vienīgais spēj novērst fortūnas uzbrukumus. Tāpēc viņš

apsveic katru padomu un mācību, kas palielina viņa pretestības un pašapliecinājuma spēju, kā arī maizina ievainojamību.

Virtu (itāliski; latīņu *virtus*) korelāts ir *fortuna*, kas apraksta cilvēka likteņa atkarību no apstākļiem, dažādām važām, kas atrodas ārpus viņa gribas kompetences jomas. Fortūna ir daudzveidīgu faktoru kopums. „..liktenis demonstrē savu varu tur, kur nav spēka, kas būtu jau iepriekš sagatavots, lai tam pretotos, un vērs savus triecienus tur, kur tas zina, ka nav izveidoti dambji un šķēršļi, lai to apturētu.” Fortūna kā sieviete vienmēr ir labvēlīga pret jauniem cilvēkiem, jo viņi nav tik piesardzīgi, ir drosmīgāki un drošāk valda pār likteni. Liktenis nosaka pusi no mūsu rīcības, otra puse ir atkarīga tikai no mums pašiem. Valdnieka panākumi ir atkarīgi no skaidrām zināšanām un politiskās darbības likumu piemērošanas bez atskata uz morāli, taču viņš nevar gūt panākumus arī bez *virtu* un *fortuna*.

15. gs. kristīgi stoicisko *virtus* jēdzienu nomainīja koncepcija, kas bija orientēta uz seno romiešu *virtus* izpratni. Humānisti norādīja, ka tajos laikos tas esot nozīmējis krietnumu, vīrišķību, drosmi, apņēmību un citas īpašības, kas bija pašas vērtīgākās militārajā jomā un politiskajā dzīvē, ietverot sevī patriotismu un gatavību vispārējo labumu stādīt augstāk par atsevišķo. Tādējādi jaunā *virtus* izpratne bija saistīta ar jaunu ētosu un cilvēka tēlu, jaunām dzīves formām un izjūtām, ko caurauđa paļaušanās uz sevi, aktivitāte un slavas alkas. Kristīgi stoiciskā *virtus*

izpratne mēģināja atbrūnot fortūnu ar novēršanos no pasaules, meditāciju, pretenziju neizvirzīšanu. Romiešu izpratnē fortūna parādās kā pretinieks, ar kuru jācinās citiem līdzekļiem: renesansē parādās attēli, kuros redzams, kā Herkules per fortūnu kailas sievietes izskatā. Makjavelli piezīmē: “Fortūna ir sieviete, un tam, kas grib to piespiest, tā ir jāsit un jāsausta.”

Individuāli heroisko *virtus* veido trīs komponenti: 1) dinamiskais komponents – gribas enerģija, spēja rīkoties; 2) prudenciālais (praktiskās gudrības, paredzēšanas, apdomības) komponents – intelektuāli pragmatiskā spēja izšķirties; 3) politiskais komponents – vadības kvalitāte, harizma, spēja visu enerģiju virzīt uz mērķi. Bez mērķa *virtus* būtu kā cilvēks bez galvas.

Īpašu uzmanību Makjavelli pievērs vidējam komponentam – gudrībai un rīcības racionalitātei. Tikai politiskā gudrība spēj ietekmēt ar varu apveltītus cilvēkus, un tikai šādā ceļā var panākt *virtus* pieaugumu. Šī joma ietver sevī arī to, ko var mācīt un iemācīties; drosmi un spējas rīkoties iemācīties nevar.

Svarīgākā politiskā krietnuma īpašība, uz kuru īpaši norāda Makjavelli, ir iedzimta, neizsakāma nojauta par mirkļa vērtību, spēja to izprast un izmantot izdevības. Bez tās *virtus* zaudē savas iespējas.

Būdams Florences sūtnis, Makjavelli novēroja Čezāres Bordžas politisko gudrību. Makjavelli skatījumā šis nežēlīgais varas virtuozs kļuva par atdarināšanas cienīgu paraugu: “Es nezinu nevienu labāku mācību

jaunam valdniekam kā viņa darbību piemēru." Taču šis piemērs sevi izsmēļ tur, kur politisko uzdevumu lauks pārsniedz politiskās izdzīvošanas un varas noturēšanas lauku. Čezāres Bordžas gudrība ir tikai daļa no politiskā krietnuma.

Humānisti un Petrarka aizstāvēja pārliecību, ka *virtus* var iegūt historiogrāfijas, morālās filosofijas un retorikas studiju ceļā, t. i., ar *scientia litterarum* palīdzību. No Makjavelli viedokļa, tas nav savienojams ar viņa *virtus* koncepciju. *Uomo virtuoso* nav daiļo mākslu draugs.

c. SOCIĀLĀ UTOPIJA

Tomass Mors

1516. g. parādījās Erasma "*Institutio principis christiani*" un Tomasa Mora (*Thomas Morus*, 1477–1535) "*Utopia*" – divi darbi valsts teorijas jomā, kas bija polemiski vērsti pret makjavellismu. To uzdevums bija ar intelektuālās apgaismības palīdzību pārliecināt šīs pasaules varenos, ka valsts uzdevums ir, ievērojot mieru starp tautām, valdīt pār cilvēku tikumiskā ziņā, jo tas pēc savas dabas ir vājš. Moram un Erasmam ar Makjavelli kopīgs ir racionālisms, t. i., tendence racionalizēt valsti. Taču Makjavelli aplūko valsti un cilvēku no tā viedokļa, kādi tie ir, bet Erasmus un Mors cenšas tos apcerēt no jēbūtības pozīcijām. (Mora darba pirmā daļa veltīta asai tālaika Anglijas kritikai.) Abus darbus vieno pārliecība, ka cilvēks, par spīti pirmdzimtajam grēkam, ir palicis labs un, atbilstīgi pamācīts,

Hans Holbeins Jaunākais. Tomass Mors.
Detaļa. 1527. g.

var tikt izaudzināts tikumiskajai dzīvei, kas ir valsts morāles pamats.

Mors sāk savu darbu ar angļu sabiedrības un valsts kritiku, kā pretmetu tai parādot ideālas valsts ainu, kuru viņš izstrādāja tiešā Platona ietekmē. Nosaukumu, kuru Mors deva šai valstij, vēlāk attiecināja uz visiem šāda tipa sacerējumiem. "Vietas, kuras nav" apcere ļāva izvērst domu par labāko valsts satversmi bez atskata uz konkrētiem vēsturiskiem un ģeogrāfiskiem apstākļiem.

Mora utopija no Platona "*Politeia*" ("Valsts") atšķiras ar to, ka angļu domātājs būvē savu valsti no apakšas uz augšu, turklāt ierādot ļoti plašu autonomiju ģimenei, kas vienlaikus ir arī ražošanas vienība. Ģimenē, kas balstās uz laulību un ko vada ģimenes vecākais, indivīds iemanto savu noturīgo pozīciju sociumā. Utopijas mērķis nav valsts varas perfekta organizācija, bet humānistiskais ideāls – atsevišķa cilvēka vispusīga izglītība.

Mors patieso cilvēka laimi saista ar tā garīgo vajadzību apmierināšanu.

Individu, kas no bērnības uzrāda neparastu apdāvinātību un literārās intereses, var uz priesteru priekšlikuma pamata un slepenu vēlēšanu ceļā atbrīvot no vispārēja pienākuma nodarboties ar fizisku darbu, lai tas varētu nodoties intensīvām zinātniskām studijām. No šādiem cilvēkiem veidojas literāri izglītoto kārtā, no kuras kā no garīgās aristokrātijas tiek rekrutēti valsts vadītāji – priesteri, maģistri, sūtni un arī pats augstākais vadītājs. Šo augsto patosu papildina vergu darba atzišanas nepieciešamība, kā arī ekspansija kara ceļā, proti, citu zemju iekarošana vajadzības gadījumā.

Fransuā Rablē

Arī Fransuā Rablē (*Rabelais*, 1465–1527) satīriskais darbs “Gargantija un Pantagriels” nāca klajā pa daļām laikposmā no 1533. g. līdz 1552. gadam. Viņš savu darbu sāka kā reformators apgaismotājs. Rablē darbā varoņu cīņa par ticības attīrīšanu pāriet dvēseles nemirstības noliegumā. Romāns ir piesātināts ar antiklerikālu saturu, tiek izsmiets svēto kults, pāvesta nekļūdīgums, Dievmātes nevainība, kā arī tirdzniecība ar atlaidām.

Rablē apraksta arī Pantagriela senci, kas esot bijis otrs Noasa šķirsta glābējs pēc Dieva, tāpēc viņa ciltskoks esot ne mazāk pilnīgs kā paša Mesijas ciltskoks. Attiecīgas ir arī varoņu brīnumainās spējas. Brīnumi romānā tiek apspēlēti ne tik daudz

kā kaut kas pārdabisks, bet vairāk kā tīrs izdomājums. Tā veiklais Panurgs atdzīvina Epistemonu, kam norauta galva, savienojot vēnu ar vēnu, mugurkaulu ar mugurkaulu, cīpslu ar cīpslu, tad sešpadsmit reižu uzsiot pa kaklu un sasmērējot ar “augšāmcelšanās ziedi”. Tā bija ironija par mirstīgā pārvēršanu nemirstīgajā.

Romāna varoņi par viņpasauli rūpējas vismazāk, bet tas nepieciešams lasītājam, kas pieradis pie eshatoloģiskajiem pārdzīvojumiem. “Viņpasaulē” ideāli tiek atrisinātas visas pretrunas: valdniece Kleopatra tur kļūst par sīpolu pārdevēju; pāvestu Jūliju, kas cep pīrāgus, ar nūju piekauj advokāts Patlens; imperatori tur pārtop par zirgupuišiem.

Rablē spēle ar svēto – gan filosofiskajā, gan karnevāla limenī – izsauca vētrainu reakciju, taču izraisīja arī daudzus atdarinājumus literatūrā un ikdienā. Zināms, ka Puānā 1541. g. tika organizētas parodiskas bēres, kurās gājienu greznoja karogs ar Rablē anagrammu un Bibeles vietā tika lasīta “Gargantiju hronika” (tās lasītājs tika ietērpts mūka tērpā).

Savā “*Abtei Theleme*” Rablē uzbur kādas ideālas sabiedrības tēlu. Tajā “cēli kungi” ar augsti attīstītu domāšanu un “cēlas dāmas”, kuras izceļas ar skaistumu un tikumību, dzīvo pilnīgā harmonijā ar sevi un vidi. Vienīgās nopietnās nodarbības šiem iemītņiekiem ir ķermeņa norūdišana ar sporta palīdzību un garīgā izglītošanās ar studiju starpniecību – šai sacerējumā vispār netiek pieminēts darbs, kas būtu nepieciešams dzīves uzturēšanai. Rablē pat nepiešķir tādām jautājumam kā ekono-

misko attiecību regulācija. *Theleme* pastāv kā īpaši izvēlētu cilvēku valsts kādā abatijā, kurā notiek viņu izglītošana, lai attiecīgā vecumā tos paceltu noteiktā pasaules izpratnes pakāpē. Rablē paredz ierobežotu uzturēšanās laiku abatijā. Tās iemītnieki var pamest abatiju pēc brīvas vēlēšanās jebkurā brīdī, bet tiem tā ir jāpamet obligāti, tiklīdz rodas vēlēšanās stāties laulībā. To iemītnieku precības, kurus saistījušas savstarpējas simpātijas, notiek ārpus šīs kopienas.

Pretēji brīvībai, ko indivīds bauda Rablē aprakstītajā abatijā, viņa audzināšana ir pilnīgi atkarīga no valsts "*Citta del Sole*" ("Saules pilsētā"), kuru 1602. g., atrazdamies cietumā, konceptualizēja pēdējais lielākais šā laikmeta utopists Tomazo Kampanella (*Tommaso Campanella*, 1568–1639). Kampanellu ar humānisma tradīciju saista tas, ka sabiedrības un valsts organizācijā viņš izšķirīgo lomu piešķir gudrībai un zināšanām, kas saistītas ar praksi. Jau no bērnības cilvēki ir spiesti nopulēties zināšanu iegūšanas virzienā, un pieaugušajiem jāturpina izglītības process, īpaši koncentrējoties uz dabaszinātnēm un tehniku.

Izglītības mērķis – pilsoņu spēju neierobežota attīstība, kas dotu optimālu efektu valstij, kā arī dabas spēku lietderīga izmantošana sabiedriskām vajadzībām ar tehnikas palīdzību. Sabiedrības locekļi atceļ savu eksistenci par labu valstij, kas nosaka savu pilsoņu dzīvesveidu un profesiju, nedodot tiem iespēju izvēlēties laulātos draugus un arī pašiem audzināt bērnus.

Tomazo Kampanella

Kampanella mācīja, ka Visums un tā daļas ir apgarnotas. Visums ir dzīva būtne, kurai piemīt visu būtņu īpašības – varenība, gudrība, mīlestība. No mirušā dzīvais nevar rasties. Visām būtnēm ir raksturīga tieksme uz pašsaglabāšanos, kas izpaužas matērijas kustībā. Visas esamības pirmavots ir Dievs, un daba ir Dieva tēls. Dievs vada pasauli, un visi cilvēki tiecas atgriezties pie sava pirmavota: tas arī ir reliģijas avots. Reliģija ir savienošanās ar Dievu ar izzīņas, gribas un mīlestības palīdzību. Reliģija ir dabas likums, un augstākā autoritāte ir baznīca.

Valsts pamats ir dabas likumi, kas pauž Dieva gribu. Valsts augstākais mērķis ir visu cilvēku apvienošana ar vienotas varas palīdzību, kam jāatspoguļo Dieva griba.

"Saules pilsētā" ir pilnīgi atcelts privātīpašums un visi strādā; darbu un sadali, kā arī audzināšanu organizē valsts. Katrs pilsonis ir sabiedrības kalps, kas saņem no tās tādu labumu daļu, kāda viņam pienākas. Pilsoņu pienākumus nosaka, balstoties uz astroloģijas zinātnei un ņemot vērā viņu noslieces. Sabiedrības labā visi strādā cītīgi un ar prieku. Ražošanu un katru amatniecības nozari kontrolē īpaša amatpersona, kura seko tam, lai cilvēki strādātu atbilstīgi sabiedrības interesēm. Ar lauksaimniecību pilsoņi nodarbojas saskaņā ar valsts varas orgānu rīkojumiem. Darbu atvieglo tehnika. Ar fizisko darbu strādājošie nodarbojas četras stundas, un visi darba veidi ir vienādi cienīti. Darbs "Saules pilsētā" ir goda lieta.

Varas orgāni seko, lai neviens nesāņemtu vairāk par to, kas viņam nepieciešams. Maiņa pilsētas robežās nepastāv. Nauda vajadzīga tikai ārējai tirdzniecībai. Visi pilsoņi dzīvo mājās, kas pieder sabiedrībai, turklāt dzīvojamo telpu maina ik pēc katriem sešiem mēnešiem. Viņi ēd speciālās ēdnīcās. Dzimumattiecības tiek regulētas valsts sabiedrisko interešu labā. Valstij ir ļoti svarīgi, lai nākamā paaudze būtu pēc iespējas labāka, tāpēc valsts dzimumattiecības nevar atstāt nekontrolētas.

Kampanella norāda, ka kārtība valstī atbilst cilvēka dabai. Saskaņā ar dabiskajām tiesībām viss ir kopīgs. Radītājs, radot zemi, ir vēlējis, lai tā piederētu visiem (ideāls – bites un dzīves kārtība bišu stropā). Privātīpašums un sevis mīlestība ir pret-runā ar prasību pēc tuvākā mīlestības. Bagātība un nabadzība kā divi galvenie sabiedrības netikumi rada visas sabiedrības likstas. Alkatība ir visa ļaunuma sakne. Lai dzīvotu saskaņā ar dabu, ir jāvadās pēc prāta gaismas.

Sevis mīlestību "Saules pilsētā" aizvieto mīlestība un komunikācija. Šajā vietā nav nedz skopuma, nedz savstarpēja naida, nedz apmāna, kā arī gara un ķermeņa netikumības, ko rada bagātība un nabadzība. Vienlīdzīgs darbs nodrošina ne tikai pilsoņu veselību, bet arī laimi, jo visi mil to, kas atbilst cilvēka dabai. Egoisms ir visa ļaunuma avots. Grēkā krišana iznīcināja dievišķās žēlastības veltes, nevis dabas veltes, turklāt Kristus ir atdevis cilvēkam nevainību. Apgalvot, ka dzīve kopienā ir pretrunā ar dabu, ir ķecerība. Ko-

pienā nevis cilvēki kalpo lietām, bet lietas – cilvēkiem.

Galvenā loma sabiedrības dzīvē ir gara aristokrātiem. Vadošās amatpersonas apvieno sevī priestera un svētā skolotāja iezīmes, izveidojot savdabīgu garīgu hierarhiju. Augstākais valdnieks ir vienlaikus arī gudrākais filozofs un garīdznieks, jo apvieno sevī varenību, gudrību un mīlestību. Tiesneši un zemākās amatpersonas ir skolotāji un garīdznieki. Augstākā tiesu instance ir padome, kuru veido augstākais priesteris, trīs viņa palīgi un daži augstu stāvoši garīdznieki. Padome papildina pati sevi, izvēloties savus locekļus no vairāku kandidātu vidus.

d. ŽANS BODĒNS

Savdabīgs 16. gs. otrās puses domātājs bija Žans Bodēns (*Jean Bodin*, 1530–1596). Savas darbības sākumā viņš bija karmelītu ordeņa mūks, tad studēja tiesības un kļuva par Tulūzas universitātes jurisprudences profesoru. 1561. g. viņš devās uz Parīzi un uzsāka tur literāro darbību. 1566. g. viņš publicēja darbu "*Methodus ad facilem historiarum cognitionem*" ("Metode vieglākai vēstures izziņai"), kurā viņš noliedza viduslaiku baznīcas pieņemto vēstures iedalījumu un izvērta universālu un salīdzinošu visu tautu un laiku vēstures aprakstu (Bodēns simpatizēja Tacitam un atzinīgi izteicās par Makjavelli, kaut arī vēlākos gados no tā idejām distancējās). Divus gadus vēlāk viņš kādā no saviem darbiem ātro cenu pieaugumu izskaidroja ar

naudas kvalitātes pasliktināšanos un tās ieplūšanu no ārzemēm.

1571. g. Bodēns uzsāka politisko darbību. Būdams t.s. trešās kārtas deputāts, viņš uzstājās kā reliģiskās tolerances galvenais aizstāvis. Uz to viņu pamudināja antīko autoru, islāma un jūdaisma studijas. Bodēns uzskatīja reformatorus par ķece-riem, taču noraidīja vardarbību pret tiem tāpat kā jebkuru sirdsapziņas apspiešanu. Bērtuļa nakts (1572) asinspirts laikā viņu vajāja kā hugenotu, jo daudzi zināja viņa iestāšanos par toleranci. Bodēns pameta Parīzi. Viņš atgriezās tajā 1573. g. sākumā. Ž. Bodēns nomira 1596. g. mēra laikā, būdams Lakū ģenerālprokurors.

Bodēns pirmais no valsts teorētiķiem darbā "Sešas grāmatas par valsti" ("*Six livres de la Republique*", 1576) attīstīja suverenitātes (*maiestas*) jēdzienu, ar ko saprata "absolūtu un neierobežotu valsts varu" (*la puissance absolute et perpetuelle d'une république*; absolūtisma apzīmējums ir atvasināts no pazīstamās latīņu formulas: *maiestas est summa in cives ac subditos legibusque soluta potestas* – suverenitāte ir augstākā un no likumiem brīva vara pār pilsoņiem un svešiniekiem). Kā suverenitātes pazīmi viņš min pirmām kārtām amata pienākumu pildīšanu visu mūžu, jo uz laiku ievēlētai vai ieceltai personai tās trūkst – šie cilvēki ir tikai uzticības personas vai amata pildītāji. Suverenitāte ir absolūta un nedalāma. Suverēniem pieder monopoltiesības izdot un atcelt likumus, turklāt likumdošanas aktus nosaka vienīgi viņu brīvā griba ("Jo tāda ir mūsu

griba" – "*Car tel est notre plaisir*"), kas pauž romiešu tiesību pamatprincipu *princeps legibus solutus est*. Taču Bodēns atšķirībā no Makjavelli atzīst arī suverēno valdnieku kompetences ierobežojumus: "Visi zemju valdnieki ir pakļauti Dievam un dabai un daudzajiem cilvēku likumiem, kas kopīgi visām tautām. Absolūtā valdnieka vara nekādā veidā neattiecas uz Dieva un dabas likumiem."

Atbilstīgi tam Bodēns prasa, "lai valdnieka vara tiktu īstenota pēc Dieva varas parauga", tādējādi postulējot pozitīvo tiesību (*lex*) saistību ar *ius divinum* normām, kas ir spēkā esošas un nesatricināmas. Tās, piemēram, attiecas uz Francijas sātversmes tiesiskajiem pamatiem *lois fondamentales* (piemēram, troņa mantošanas kārtību) un arī uz ģimenes privātīpašuma drošības principiem (izņēmums – nodokļu iekasēšana karalim), kā arī uz divpusējo vienošanos respektēšanu, ja tām ir liguma raksturs. "Uzticība ir vienīgais taisnīguma pamats. Tā satur kopā ne tikai valsti, bet arī visu cilvēku sabiedrību." Var būt triju tipu suverenitātes – vairākuma (demokrātija), mazākuma (aristokrātija) un atsevišķa cilvēka (monarhija) suverenitāte. Bodēna simpātijas, kas balstītas uz vēsturisko pieredzi, ir viena valdnieka pusē, kurā absolūtā suverenitāte rod spēcīgu un autoritatīvu atbalstu: "Vienā valstī suverenitāte var piederēt tikai vienam atsevišķam cilvēkam. Ja to ir divi vai vairāki, tad neviens no viņiem nav suverēns.. Visur gudrie un spējīgie ir mazākumā, tā ka pa lielākai daļai saprātīgākās un labākās

partijas ir spiestas pakļauties vairākumam atbilstīgi nekaunīga tribūna vai bezkaunīga oratora ambīcijām. Bet suverēns monarhs var nostāties saprātīgākās un mazākās partijas pusē un izvēlēties gudrus, publiskās lietās pieredzējušus cilvēkus, toties tautas valstī vai aristokrātijā neizbēgami kā padomnieki kopā sēž gan gudrie, gan muļķi." Demokrātija slēpj sevī anarhijas briesmas. Autoritātei jāatrodas vienas vienīgas personas – valdnieka – rokās, kas "labi iekārto" valsti tā, ka taisnīga valdība (*droit gouvernement*) pati prasa ierobežot varu (*poissance souveraine* – suverēna varu). Taisnīgu valdīšanu spēj realizēt tikai *monarchie royale* (karaļa monarhija), "kurā padotie paklausa monarha likumam un monarhs – dabas likumam". Tikai karalis harmoniski pārvaldīs valsti, godīgi apsvērs intereses un taisnīgi sadalīs pienākumu slogu atbilstīgi pavalstnieku spējām un īpašumam, jo stingra saistība ar dabisko tiesību principiem nodrošinās, lai viņš ļaunprātīgi neizmantotu absolūto suverenitāti tirāniskās patvaļas īstenošanai.

Bodēns diskusijas par valsts teoriju abstrahēja no vienkāršas cīņas par varu un mēģināja izprast valsts būtību, balstoties uz tiesiskas valsts

ideju. Viņš deva arī vienu no pirmajām valsts definīcijām mūsdienu garā: "Valsts ir taisnīga daudzu pārvaldes orgānu valdīšana saistībā ar kopīgo suverēno varu."

Pēc Bodēna domām, sabiedrības un valsts pamatšūniņa ir ģimene. Savu sacerējumu viņš sāk ar definīciju: "Valsts ir ģimeņu un to kopīgo īpašumu apvienība, ko pārvalda tai pāri stāvoša vara un saprāts." Valsts un tās pārstāvju visvarenības robeža ir ģimene un privātīpašums, turklāt suverēno varu saista dabiskās un dievišķās tiesības. Gadījumā, ja valdība tās parkāpj, tautai ir tiesības tikai uz pasīvu pretošanos, jo valdība pilnīgu pārskatu sniedz tikai Dieva priekšā.

Tomēr augstākā vara, pēc Bodēna uzskatiem, neatrodas atsevišķu cilvēku, bet gan tautas rokās. Tauta neatceļ savu varu, bet uztic to konkrētam cilvēkam vai grupai uz ierobežotu laiku – tik ilgi, kamēr tas tai šķiet taisnīgi. Doma par konstitūciju, kas varētu ierobežot valdnieka varu, Bodēnam bija sveša. Kā lojāls franču pavalstnieks viņš uzskatīja monarhiju par labāko valsti, bet Francijas monarhiju – par īpašu, ideālu pārvaldes formu. Valdnieks ieņem savu vietu, pateicoties Dieva žēlastībai, un tāpēc ir nevainojams.

XI. REFORMĀCIJA

a. STĀVOKLIS BAZNĪCĀ UN REFORMĀCIJAS SĀKUMS

Izglītība un grāmatu iespiešana

Runājot par robežšķirtni starp viduslaikiem un jaunajiem laikiem, pētnieki bieži norāda uz reformāciju*, kuru pavadīja arī *res publica christiana* sabrukums. Aplūkojot tās sākumu un šķelšanos baznīcā, jāņem vērā ne tikai reliģiskās dzīves joma, bet arī viss kultūras formu un sociālo priekšnoteikumu kopums. Reformācija bija vispārējas feodālās krīzes produkts un atbilda izmaiņām vēlo viduslaiku sabiedrības struk-

* Termins "reformācija" tiek izmantots vairākās nozīmēs; tas apzīmē luterismu, kalvinismu (bieži sauktu par Reformēto baznīcu), radikālo reformāciju (jeb anabaptismu) un kontrreformāciju (jeb katolisko atjaunotni). Plašā nozīmē termins "reformācija" sevī iekļauj visas šīs nozīmes. To izmanto arī šaurā nozīmē, attiecinot tikai uz protestantisko reformāciju, izslēdzot katolicismu.

Ir jāpaskaidro arī termins "protestantisms". Tā pamatā ir 1529. g. Svētās Romas impērijas Reihstāga lēmums, kas vērsās pret luterismu Vācijā. Tajā pašā gadā seši vācu firsti un četrpadsmit pilsētas protestēja pret baznīcas iniciētajiem preluterisma pasākumiem, aizstāvot sirdsapziņas brīvību un reliģiskā mazākuma tiesības. Termina "protestantisms" avots ir šis protests.

tūrā, kas 16. gs. noveda pie jaunas formācijas izveidošanās. Šajā laikā priekšplānā izvirzījās preču-naudas attiecības, ko saasināja 14. gs. mēris, kā arī pakāpeniska jauno sociālo spēku augšupeja. Pilsoņi iepazīna agrīno kapitālismu, un teritoriālās valstis prasīja varas priekšmetiskošanu. Tas padarīja problemātisku sabiedrības, varas un reliģijas vienības principu.

Viduslaiku sabiedrībai tās vēlinajā posmā raksturīga vesela virkne konfliktu visās dzīves jomās – ekonomiskajā, politiskajā, baznīcas u.c. –, kaut arī par vispārēju krīzi nevar runāt. Piemēram, Vācijā iezīmējās impērijas sabrukums, jo teritoriālie valdnieki tiecās pēc emancipācijas. Impērija pārtapa no lēņu valsts par kārtu valsti, kurā dominēja firstu aristokrātija. Kaut arī impērija un imperators turpināja pastāvēt, viena otrai vairs neatbilda impērijas ideja un tās īstenība.

Svarīgs faktors bija vispārējās izglītības sistēmas stāvoklis sabiedrībā, kurš veicināja klerikāļu monopola pārvarēšanu šai jomā. Taču vēl saglabājās viduslaiku teologu izstrādātais pasaules izpratnes un tam atbilstīgo kristīgo dzīves formu modelis. Par izglītības pakāpi reformācijas sākumā gan ir tikai visai aptuveni

dati. Iespējams, ka vismaz desmit procentu iedzīvotāju mācēja lasīt (daudzi – arī rakstīt). Izglītības līmenis pieauga galvenokārt stipri urbanizētos rajonos, kur darbojās pilsetu skolas ar mācībām tautas valodā un baznīcas institūciju organizētās latīņu skolas. Pati reformācija un tās izraisītie strīdi par ticību, baznīcu un politiku pastiprināja iedzīvotāju vēlmi iegūt izglītību, un lasītprasmes procents strauji pieauga. Īpaši palielinājās iespiesto grāmatu skaits, kā arī brošūru un tekstu daudzums vienas lappuses apjomā. 16. gs. vācu valodas areālā drukāto nosaukumu skaitu rēķina ap 200 000. Lieli panākumi bija Lutera rakstu krājumiem: “Mazo katehismu” laikposmā no 1529. g. līdz 1563. g. iespieda vairāk nekā 100 000 eksemplāros; viss Bībeles tulkojums 1534.–1574. g. iznāca piecos izdevumos apmēram 100 000 eksemplāru kopējā metienā.

Tāpēc faktu, ka grāmatu drukāšanu izgudroja tieši reformācijas priekšvakarā, nedrīkst novērtēt par zemu. Tās nozīmi nosaka vairāki faktori.

1. Tas nozīmēja, ka reformatori varēja brīvi un ātri propagandēt savas idejas. Nebija vairs nepieciešams darbus sākumā pārrakstīt ar roku, turklāt varēja izvairīties no kļūdām, kas neizbēgami radās pārrakstot. Pēc tipogrāfiskā salikuma varēja iespiest jebkuru vajadzīgo eksemplāru skaitu, un visiem, kas vien vēlējās, kļuva pieejamas jaunās, sensacionālās idejas. Piemēram, 16. gs. reformācijas pirmajā posmā tieši bagātie un nodrošinātie angļu sabiedrības slāņi visvairāk zināja par Lutera paustajām domām. Lutera grāmatas, ku-

ras varas iestādes aizliedza kā demoralizējošu literatūru, nelegāli tika ievestas Kembridžā. Lutera idejas izplatīja iespiestais vārds.

2. Reformācija balstījās uz konkrētiem avotiem – Biblii un pirmo piecu gadsimtu teologu (t.s. baznīcas tēvu jeb patristikas pārstāvju) darbiem. Grāmatu drukāšana deva iespēju iespiest šo tekstu precīzākus izdevumus: salīdzinot daudzus rokrakstus, tika novērstas kļūdas un izvēlēts pareizākais variants. Šie darbi kļuva plaši pieejami; 16. gs. 20. gados visi varēja piekļūt precīzam Jaunās Derības izdevumam un arī Augustīna darbiem, kura sacerējumus vienpadsmit sējumos apmēram 200 eksemplāros 1490.–1506. g. Bāzelē izdeva brāļi Amerbahi. Erasms 1516. g. izdeva pirmo iespiesto Jaunās Derības izdevumu grieķu valodā “*Novum Instrumentum omne*”, kas saturēja trīs galvenās daļas: Jaunās Derības sākotnējo tekstu grieķu valodā, jaunu šā teksta tulkojumu latīņu valodā, kas novērsa iepriekšējās neprecizitātes, kā arī šā teksta plašu komentāru. Tas viss veicināja padziļinātas Bībeles studijas.

Eiropas garīgo dzīvi stipri ietekmēja humānisms, kura iedarbībā izglītības kustība aptvēra visu latinizēto kristietību. Humānisms iespiedās visās dzīves jomās, tajā svarīga loma bija viduslaiku pagrimuma kritikai, orientācijai uz klasisko pagātni un agrīno kristietību. Notika pāreja no formāla kultūras ideālisma uz būtisku reformu programmu, no tradīciju kritikas uz institūciju kritiku dažādās dzīves jomās: pedagogijā, dabaszinātnēs, filoloģijā, tiesībās, politikā,

arī saimnieciskās dzīves un morāles jomā, lai gan nav skaidrs jautājums par jaunās *eruditio christiana* kopējiem mērogiem. Katrā gadījumā var konstatēt panākumiem bagātu izglītības kustību, kas gan radīja lasošo publiku Eiropas mērogā, gan aptvēra daudz plašākus slāņus par tiem, kuri prata latīņu valodu. Tagad jaunas bija nevis pagāniskās vai antiteoloģiskās tendences, bet gan reformatoriskā ievirze, kas paredzēja radikālu atgriešanos pie "pirmsākumiem", t. i., agrīnās kristietības.

Aicinājums uz reformām

Reformas baznīcā brieda jau sen. Kļūdaini būtu domāt, ka protestanti bija vienīgie, kas tiecās panākt izmaiņas baznīcā, pacelt garīdznieku un laju morāli. Visu 15. gs. koncilu rezultāti liecina, ka jau sen pastāvēja tendence reformēt baznīcu "galvā un locekļos", t. i., no pāvesta un kūrrijas līdz pat neievērojamiem draudžu priesteriem. Svarīga vieta bija 1417. g. Konstances koncila dekrētam "*Frequens*", kas izvirzīja prasību pēc desmit gadiem sasaukt vispārējo koncilu, lai pārbaudītu kūrrijas darbības panākumus reformu īstenošanā. Vēlāk uz šo dokumentu atsaucās gan reformu apkarotāji un pāvesta aizstāvji, gan arī to īsteno-tāji. Taču pāvesti nolēma šo dokumentu anulēt un tādējādi restaurēt savu īpašo kompetenci baznīcas mācības un morāles jautājumos. Pāvesta humānista Pija II (*Pius II*, 1458–1464) 1460. g. bulla "*Exerabilis*" nolādēja mācību par koncila visva-

renību un mēģināja kavēt pāvesta pretinieku atsaukšanos uz "*Frequens*". Viņa sekotāji, īpaši Pāvils II, Siksts IV, Innocents VIII un Jūlijs II, piekopa politiku, kas bija vērsta pret koncilu, kaut arī mutiski viņi runāja par reformu veikšanu. Tomēr 1478. g. koncils Florencē un 1483. g. un 1509. g. koncili Venēcijā iestājās par reformām, kam vajadzēja attiekties gan uz pāvestu un kūriju, gan arī uz zemākajiem klerikāļu slāņiem. Visi saprata, ka kaut kas nav kārtībā ar institūciju, pie kuras viņi pieder, un ka stāvoklis pasliktinās. Humānisti, ordeņu reformatori, mistiķi un daudzi lojāli noskaņoti godīgi priesteri saprata, ka stāvoklis ir nepanesams un ka tam jāmainās. Visa tauta loloja cerības, ka notiks vērienīgs un dievbijīgs visas kristietības koncils, kas atdos baznīcai apustulisko tīrību.

16. gs. sākumā baznīca vajadzību pēc reformām izjuta kā nekad agrāk. Visur baznīca tika kritizēta un gaidītas reformas: *renovare, restituere, regenerare, revisviscere, resuscitare, renascire* – runāja daudzās valodās.

Viduslaiku sabiedrībā reformācija bija vienīgais veids, kā attīstīt sabiedrību, jo revolūcijas tika izslēgtas; tādējādi savienojās vecās kārtības atjaunošanas ideja ar utopiskajām cerībām atgriezties paradīzē.

Baznīcas juridiskā sistēma prasīt prasījās pēc pārveidojumiem, bet baznīcas birokrātija bija nespējīga darboties un tās korumpētība bija zināma visiem. Garīdznieki bija kļuvuši tik amorāli un izlaidīgi, ka tas ticīgajos izsauca aizdomas un kaunu. Bieži tie nemaz nedzīvoja savās diecēzēs. Piemēram, Vācijā tikai vienā no

Lukass Krānahs Jaunākais.
Luters un Vitenbergas reformatori

četrpadsmit draudzēm garīdznieks pastāvīgi dzīvoja uz vietas. Sēnas arhibīskaps Antuāns di Prats tikai vienu reizi bija piedalījies dievkalpojumā savā katedrālē. Viņa loma dievkalpojumā bija tik pasīva, it kā tās būtu viņa bēres. Arī garīdznieku iecelšana augstajos baznīcas amatos balstījās nevis uz viņu morālajām īpašībām, bet uz politisko konjunktūru un finansiālo stāvokli. Piemēram, 1451. g. Savoijas hercogs Amadejs VIII panāca, ka viņa dēlu, kuram bija astoņi gadi, iecēla Ženēvas arhibīskapa amatā. Pāvestam Aleksandram VI, kas tika ievēlēts savā amatā, pateicoties uzpirkto kardinālu balsim, bija vairākas mīļākās un septiņi bērni.

Vieniem aicinājums uz reformām nozīmēja baznīcas administratīvu, tikumisku un juridisku reformu, citiem – garīgumu. Bieži tika pausta nepieciešamība atgriezties pie kristīgās ticības saknēm, pie apustuļu laika vienkāršuma un garīguma.

Taču pāvesti kā nekad agrāk bija alkatīgi, ieslīguši korupcijā, netikumīgi un veda pārsteidzoši neveiksmīgu spēka politiku. Džanfresko Piko della Mirandola 1517. g. īsi formulēja domas, kas nodarbināja tālaika izglītotos cilvēkus: “Lai uzvarētu ticības ienaidniekus un atkritējus, daudz svarīgāk ir restaurēt pagrimušo tikumību līdz tās senajam morālajam stāvoklim nekā ievest floti Melnajā jūrā.”

Bija arī tādi, kas minētajām prasībām pievienoja domu par nepieciešamību reformēt kristīgo doktrīnu, t. i., reformēt teoloģiskās un reliģiskās idejas, jo baznīca esot pazaudējusi savu intelektuālo mantojumu. Ir laiks atjaunot kristietības “zelta laikmetu”, jo baznīcas bēdīgais stāvoklis ir izskaidrojams ar novirzīšanos no galvenajām kristietības idejām un intelekta zudumu. Ir sabrukusi kristīgā doktrīna un ētika. Reformatori uztvēra humānistu aicinājumu “atpakaļ pie avotiem”, lai no jauna aptvertu kristietības svarīgumu un dzīvotspēju.

Valstis, pilsētas un tautas reliģijas attīstība

Jāņem vērā, ka šai laikmetā pieauga prasības attiecībā pret baznīcu, kuras tai izvirzīja laji. Izglītības

pieaugums to vidū nozīmēja arī kritikas saasināšanos par neatbilstību starp baznīcas pretenzijām un īstenošanu.

Kas varēja reformēt baznīcu? 16. gs. pirmās desmitgades beigās samazinājās pāvesta vara, bet pasaulīgo valdnieku vara pieauga. 1478. g. tika izveidota inkvizīcija Spānijā, kurai bija vara pār garīdzniekiem un ordeņiem (un arī pār bīskapiem). Šo institūciju vadīja nevis pāvests, bet spāņu karalis. 1516. g. Boloņas konkordāts deva tiesības franču karalim iecelt augstākos franču garīdzniekus un tāpēc arī vadīt baznīcu un tās finanses. Visā Eiropā samazinājās pāvesta spēja veikt reformas, tam vairs nebija iepriekšējo iespēju kontrolēt vietējo un nacionālo varu.

Šai sakarā jāatzīmē, ka protestantiskie reformatori, lai īstenotu savu reformu programmu, stājās savienībā ar reģionālajām pasaulīgajām varām. Lutērs vērsās pie dižciltīgajiem Vācijā, Cvinglijs – pie Cīrihes pilsētas padomes, norādot uz savstarpējo izdevīgumu reformu īstenošanā. Reformācija kontinentā notika zem reformatoru un valsts (pilsētu) varas simbiozes zīmes: abas puses uzskatīja, ka reformācija nesīs savstarpēju labumu. Reformatori palielināja pasaulīgo valdnieku varu, tāpēc tie atbalstīja reformas.

Ļoti nozīmīgs faktors bija nacionālo valstu rašanās. Tās pretojās pāvestu pretenzijām uz absolūto varu. Teritoriāli nacionālo valstu jēdzienam ceļu bija sagatavojis viduslaiku universālās valsts jēdziens. Viduslaiku beigu posmā valstis sāka organizē-

ties pēc nacionālajām iezīmēm. Šīs centralizētās nacionālās valstis ar vareniem valdniekiem priekšgalā, kuri balstījās uz armiju un ierēdņiem, pretstatīja sevi vispārīgajai valsts idejai, tādās valstis, kuras vadība atrastos vienas reliģiskas autoritātes rokās. Daži valdnieki atbalstīja reformāciju, lai tiešā veidā pakļautu baznīcu valstij. Viduslaiku teritoriālo un politisko vienību aizvietoja nacionālās valstis, kas pretendēja uz neatkarību un suverenitāti. Faktiskā feodālā viduslaiku decentralizācija tika pārvarēta ar to, ka Eiropā radās centralizētas nacionālas valstis, pirmām kārtām Anglijā, Spānijā un Francijā. Protestantiskā nacionālā baznīca izveidojās laikā starp 1517. un 1545. gadu.

Jānorāda, ka nācijas, kas reformācijas laikmetā pieņēma protestantismu, lielākoties atradās ārpus vecās Romas impērijas teritorijas un vidusšķirai tur bija cits pasaules uzskats. Šo valstu vadītāji savās teritorijās pretojās pāvesta jurisdikcijai gan pasaulīgā, gan garīgā aspektā. Romas baznīca Eiropā bija liels zemes īpašnieks, un arī garīdzniekus amatos iecēla ārzemnieks – Romas pāvests. Garīdzniekus nevarēja sodīt pasaulīgās tiesas – to varēja darīt tikai baznīcas, bet ne karaļa tiesa. Arī smagie baznīcas nodokļi izraisīja visas tautas un tās valdnieku neapmierinātību. Nacionālie valdnieki ar savu ierēdņu aparātu atradās opozīcijā Romas baznīcas internacionālajai reliģiskajai hierarhijai. Heinrihs VIII strīdējās ar Romas baznīcu par to, vai karaļa laulības šķiršana ir starptautiska lieta, ko lemj pāvests,

vai nacionāla problēma, ko var at-
risināt nacionālie garīdznieki.

Arī uz zemi, kas piederēja Romas
baznīcai, alkatīgi lūkojās nacionālie
valdnieki, aristokrāti un vidusšķira.
Valdnieki nevēlējās zaudēt naudu, kas
plūda uz Romu. Vēl vairāk, uz garīdz-
niekiem taču neattiecās nacionālo
valstu nodokļu sistēma. Pāvesta mē-
ģinājumi 16. gs. pārsūknēt naudu no
Vācijas saņēma prettriecienu. Šo nau-
das izsūknēšanu apgrūtināja arī inflā-
cija un dzīves dārdzības pieaugums.

Ziemeļeiropas reformācija galve-
nokārt bija saistīta ar pilsētām. Vā-
cijā no 65 t.s. impērijas pilsētām to
pozitīvi novērtēja vairāk nekā 50 pil-
sētās, tikai piecas pilsētas to ignorēja
pilnībā. Arī Šveicē reformācija attis-
tijās pilsētās – Cīrihē, Bernē, Ženēvā
u.c. Tas tāpēc, ka 15. gs. beigās un
16. gs. sākumā šīs pilsētas panāca
ievērojamu autonomiju, pārvēršoties
gandrīz vai par pundurvalstiņām,
kurās valdnieka loma bija pilsētu pa-
domēm. Turklāt “melnā nāve” – mē-
ris – izraisīja pārtikas krīzi; graudu
cenas 1450.–1520. g. katastrofāli kri-
tās. Tas noveda pie lauku apvidu de-
gradācijas un iedzīvotāju pārcelšanās
uz pilsētām. Taču tajās jaunajam pil-
sētu proletariātam nebija pieejamas
tirgoņu ģildes, amatnieku cunftes un
pilsētu padomes, un tas izraisīja lielu
neapmierinātību. 16. gs. sākumā dau-
dzās pilsētās notika nemieri.

Daudzos gadījumos reformācija
bija saistīta ar vispārējām prasībām
pēc pārmaiņām. Var fiksēt šādas ko-
pīgas iezīmes.

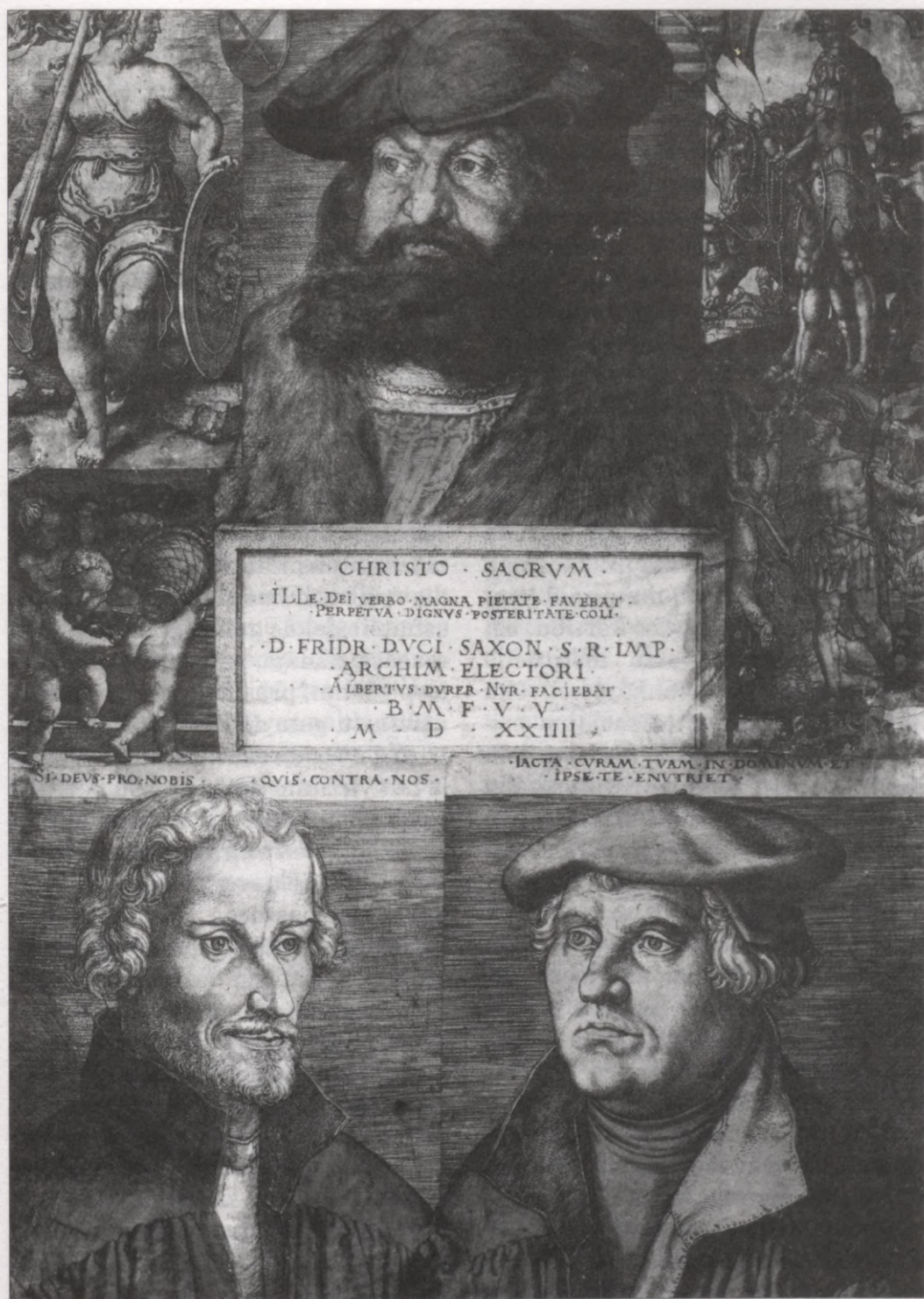
1. Reformācija pilsētās bija sais-
tīta ar tautas cerībām uz pārmaiņām.
Tikai Nirnbergā pilsētas padome

ieveda reformāciju bez iepriekšējiem
tautas protestiem un sociāli politis-
kām prasībām.

2. Reformatoru panākumi bija at-
karīgi no vēsturiskajiem apstākļiem.
Reformācijas pieņemšana varēja no-
vest pie grandiozām pārmaiņām po-
litisko savienību sistēmā, jo tika
lauzti visi ligumi ar teritorijām un
pilsētām, kas palika katoliskās.

3. Ir jāatmet idealizēti un roman-
tiski priekšstati par reformatoriem,
kas ierodas pilsētā, sludina evaņģē-
liju un tūdaļ gūst tautas atbalstu.
Reformācijas process vienmēr bija
atkarīgs no pilsētas padomes lēmu-
ma; būtībā kustību vadīja padomes,
jo pretējā gadījumā pilsētā iestātos
haoss un rastos lielas grūtības.

Svarīgs faktors bija arī tas, ka Vā-
cijā 1430.–1520. g. ievērojami pieau-
ga tautas dievbijība. Starp 1450. un
1490. g. misu skaits, ko pasūtīja
aristokrāti, nemitīgi palielinājās, sa-
sniedzot savu augstāko punktu
1490.–1517. gadā. Ieviesās arī mode-
dibināt reliģiskās brālības, lai notu-
rētu lūgšanas par saviem mirušajiem
biedriem. Tādas brālības organizēja
galvenokārt nabadzīgie, nodrošinoties
ar aizlūgumiem par savu dvēseli
pēc nāves. Tikai Hamburgā vien refor-
mācijas priekšvakarā bija 99 šādas
brālības, lielākā daļa no tām bija iz-
veidota pēc 1450. gada. 15. gs. otrajā
pusē uzplauka baznīcu celtniecība,
svētceļojumi un relikviju kults. 15. gs.
dēvē arī par kristīgās literatūras uz-
plaukuma periodu. Šī literatūra at-
spoguļo tautas pieaugošo interesi par
reliģiju. Tas izraisīja kritisku attieksmi
pret oficiālo baznīcu, kuru uzskatīja
par institūciju, kas netiek galā ar

Hans Ploks. Frīdrihs Gudrais un reformatori.

Ap 1560. g.

saviem uzdevumiem. Šī kritika norādīja uz reliģiozitātes pieaugumu.

Zīmīgi, ka dievbijības pieaugums bija vērojams galvenokārt laju vidū, jo garīdznieki netiecās pēc garīgās atjaunotnes. Antiklerikālismu veicināja sliktā garīdznieku sagatavotība (starp tiem bija pat analfabēti) un viņu zemā kvalifikācija. Turklāt garīdznieki bija atbrīvoti no lielākās nodokļu daļas, un tas veicināja neapmierinātību. Pārtikas krīze uzrādīja milzīgo plaisu, kas pastāvēja starp tautu un baznīcu.

Baznīcas institūciju tauta sāka uzskatīt par reakcionāru. Naidīgā attieksme pret pāvestu bija saistīta ne tikai ar to, ka arvien uzskatāmāk atklājās garīdznieku materiālā ieinteresētība saglabāt veco kārtību, bet arī ar to, ka pāvestu institūcijā dominēja itāļi. Tā vienkāršo cilvēku skatījumā bija neattaisnojama privilēģija (piemēram, brīvība no nodokļiem). Vācijas zemnieki itāļus sāka uzskatīt par apspiedējiem. Vāciešiem krema arī tas, ka Vācijā savāktā atlaidu nauda nonāk Itālijā, lai finansētu pāvestu pārmērības.

Neapmierinātības apogejs bija 1507.–1521. g., kad attīstījās tautas mitoloģija, kurā Vācija tika uzskatīta par nāciju, ko izvēlējis Dievs, lai īstenotu savus mērķus. Daudzi Lutera reformāciju uztvēra kā Dieva vadītu un iedvesmotu pasākumu. Starp tautas ticību un teoloģiju pastāvēja ievērojama plaisa.

Tādējādi jau pirms Lutera un Cvinglija sākās kristīgi pasaulīgās simbiozes pārveidošanās. Spēki, kas tiecās uz radikālām pārmaiņām, bija nobrieduši. Īpašais ceļš, pa kuru aiz-

gāja Eiropa, dziļi sakņojās tās vēsturē. Jau bija sākusies individuālisma attīstība, vēsturiskuma atklāšana, īstenības radikāla kritika, pamatojoties uz seno pagātņi, un arī kristietība pati uzstājās kā jauninājums, kad savas balsis pacēla reformatori.

Sabiedrībā valdīja spilgta krīzes apziņa un intensīvas svētā gaidas. Pieaugošā sabiedrības dispozīcija uz apokaliptiku, pravietošana un pieaugošā vajadzība pēc žēlastības, attaisnošanas un pestīšanas atbilda tādām dievbijības formām kā atlaidas un svētceļojumi.

Viens no reformācijas panākumu cēloņiem bija publiskā reliģiskās apziņas intensifikācija. Jaunā iekšējā dievbijība, humānistiskā kritika un eshatoloģiskās gaidas, par ko tautas masas uzzināja, pateicoties grāmatu iespiešanai, prasīja kritisku apziņu, neierastu gatavību diskutēt, intensīvu gribu veikt reformas, kam vajadzēja būt virzītām pret romiešu baznīcu, tās varu, finansēm un dievbijības praksi. Arvien vairāk laju, pilsētnieku un zemnieku vairs neuzsvēra tradicionālo baznīcas aizbildniecību. Īpaši smags stāvoklis izvērtās ar atlaidām, ar kurām baznīca nepareizi un nekaunīgi izmantoja cilvēku svētuma meklējumus. Tāpēc reliģiskās atjaunotnes aicinājumus tajā laikā saprata kā visas sabiedrības vajadzību pēc atdzimšanas.

Reformācijas cēloņi

Īpašu pētnieku uzmanību ir pie-saistījis reliģijas un baznīcas stāvoklis reformācijas priekšvakarā. Refor-

mācījas atbalstītāji uzsvē nebūšanas un trūkumus baznīcā; reformācijas pretinieki norāda uz pozitīviem momentiem baznīcas darbībā un tās sabrukuma cēloņiem. Mūsdienu literatūrā lielākā vai mazākā mērā valda vienprātība: situācija, kāda bija izveidojusies baznīcā, prasīja pārveidojumus. Atšķirīgi gan tiek atbildēti uz jautājumu, kādas pārmaiņas bija vēlamas, kādas – iespējamas, kā un cik lielā mērā tās tika īstenotas. Pirmsreformācijas stāvokļa analizē ir grūti nodalīt objektīvos un subjektīvos faktorus un līdz ar to arī grūti adekvāti tos novērtēt. Bija kāds ļoti būtisks dziļu krīzi uzrādošs simptoms: laju vidū radās šaubas par disfunkcionālās klerikālās sistēmas jēgu un tiesībām. Vēl jāatzīmē labdarības un ziedojumu sekularizācija (tās cēlonis – ordeņu atteikšanās pāriet laju brālību vai pasaulīgās varas pakļautībā), pieaugošā valstisko instanču iejaukšanās (ar vai bez pilnvarām no pāvestu puses) baznīcas institūciju pārvaldē un darījumos. Kopumā laikabiedru apziņu ietekmēja šādi faktori.

1. Daudzi sociālvēsturiski priekšnoteikumi deformēja pastorālo kalpošanu. Augstākajās baznīcas instancēs un institūcijās dominēja dižciltīgie, kas plaši saglabāja profānās dzīves formas. Bieži domkapiteļi un klosteri kalpoja, lai nodrošinātu ar apgādi pēc tēva nāves vai laulības šķiršanas dzimušos dižciltīgo dēlus (šīs iestādes dēvēja par dižciltīgo slimnīcām vai nespējnieku namiem). Tas palielināja distanci starp augstākajiem un zemākajiem klerikāļiem arī finansiālajā ziņā.

Milzīgi trūkumi bija teoloģiskajā izglītībā, pagrimums – to garīdznieku darbā, kuri nodarbojās ar dvēseļu aprūpi. Simtiem maz apmaksātu klerikāļu (īpaši uz laukiem), no vienas puses, piemērojās apkārtējās dzīves formām (nodevās dažādiem darījumiem, uzturēja viesnīcas un krogus), no otras, – mudināja maksāt un rigoristiski piedzina nodokļus un nodevas baznīcas labā.

2. Deformējās un materializējās baznīcas reliģiskā prakse. Tas attiecas ne tikai uz tā saucamo tautas dievbijību ar tās mānticību, pūšļošanu, brīnumaino izveseļošanu u.tml. Arī valdnieku galmos uzplauka relikviju kults. Materializējās sakramenta izpratne, tādēļ radās visdažādākās groteskas formas, arī grēksūdžē un eiharistijā. Ziedojumi mesām tika aprēķināti kvantitatīvi, tas izraisīja ar prestižu saistītas cīņas starp valdniekiem (cik tūkstošu mesu noturēs pēc valdnieka nāves?). Grēku nožēlošanas sakramenta materializācija izraisīja tirgošanos ar atlaidām.

3. Noritēja baznīcas darbības fiskalizācija un komercializācija. Izveidojās visaptveroša fiskālā sistēma (reliģisko priekšstatu kvantifikācija, žēlastības un grēku nožēlošanas aprēķini, atlaidu naudas izmantošana celtniecības darbos), kas šķita pamatota no baznīcas viedokļa, taču brīžiem izraisīja ļoti spēcīgu antiromisku noskaņojumu, īpaši tajās zemēs, kas nebija pasargātas no romiešu kūrijas iejaukšanās.

4. Teoloģijā valdīja liela ideoloģiskā nedrošība (*confusio opinionum*). Vēlinās sholastikas domu un mācību plurālismu mūsdienās daļēji vērtē

Ulmer Formšneiders. Imperatora un pāvesta karikatūra. Kokgriezums. Ap 1476. g.

pozitīvi, bet uz laikabiedriem tas atstāja dezorganizējošu iespaidu un noveda pie skaidras orientācijas zuduma. Centrālie eklesioloģiskie jautājumi, tādi kā pāvesta vai koncila prerogatīvas u.c., palika neatrisināti. Lielai, iespējams, lielākajai Eiropas izglītoto ļaužu daļai sākotnēji pāvesta pozīcija attiecībā pret Luteru nenozīmēja neko citu kā partiju cīņu baznīcas iekšienē, kas ticības ziņā neko daudz nemaina. Teoloģiskās orientācijas zudums pastiprinājās arī tāpēc, ka atklājās nepareizs teoloģiskā instrumentārija lietojums baznīcas profāno interešu labā (Romas fiskālie un centralizējošie administratīvie pasākumi). Tas, ka minētais ietekmēja cilvēku sirdsapziņu,

ir zināms no laikabiedru liecībām. 1519. vai 1520. g. Albrehts Dīrers, lasot Lutera darbus, izteica vēlēšanos portretēt viņu pateicībā par to, ka viņš palīdzējis kristīgam cilvēkam "lielās bailēs".

5. 15. gs. pāvesti bija pārvarējuši koncilāro krīzi, taču neīstenoja šo concilu pieprasītās reformas. No vienas puses, pāvestu galmā virsroku guva renesanses greznuma un prestiža ideoloģija, no otras, – kūrīja iesaistījās cīņā par Itāliju un supremātismu Eiropā, cīņā, kas turpinājās kopš 1494. gada. Tās rezultātā pāvestu tiekšanās pēc politiskā pašapliecinājuma, pašatklāsmes kultūras jomā savijās ar pastiprinātām centralizācijas tendencēm baznīcas iekšienē, un tas piešķīra pāvestiem jaunu stāvokli, ko tikai visai aptuveni spēj izteikt modernais jēdziens "pasauliskošanās".

b. REFORMĀCIJAS VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Atgriešanās pie Svētajiem Rakstiem

Reformācijas ideoloģijas īpatnība ir spēja nemitīgi pārkārtoties atbilstīgi jauniem uzdevumiem un sabiedrības prasībām. Tās specifiku izsaka nevis termins "modernisms", bet "atklātība" kā spēja atmest vai pa jaunam interpretēt visus savus elementus. Tieši tas padarīja reformāciju par konfesiju, kas ideāli atbilda jaunajai sabiedriskās dzīves dinamikai.

Pati reformācija nevis orientējās pēc jaunā, bet tiecās restaurēt kris-

Lutera tulkotās Bibeles tituls

tietību tās sākotnējā tīrībā, atklāt Svēto Rakstu saturu. Kristietības vēsture bija paradoksāla. Reliģija, kuras pamatlicējs nebija uzrakstījis ne rindiņu, radīja Rakstu kultu, kas bija ne mazāk spēcīgs kā jūdaismā. Reliģija, kura mācīja, ka patiesība drīzāk atklāsies naivajai bērna uztverei nekā “grāmatu” zinātājiem, radīja dogmatisko teoloģisko sistēmu, kas ietvēra sevī daudzus antīkās filosofijas elementus. Reliģija, kuras pamatlicējam nebija nekādas autoritātes, kas izrietētu no viņa formālā statusa, radīja absolūti formalizētu autoritatīvu sistēmu. Agrīnās kristietības idejas, to neformālā virzība viduslaiku gaitā saglabājās Svētajos Rakstos; šīs idejas varēja noslēpt, bet ne iznīcināt, ne arī apgalvot, ka Svētie Raksti kļūdās.

Jāatceras, ka Bībele ir Rietumu civilizācijas centrālais dokuments, visas kristietības avots, kas ietekmēja visu izglītību un kultūru. Reformācijas laikmetā Svētajiem Rakstiem līdz ar programmatiskā principa *Scriptura sola* (“tikai Svētie Raksti”) izvīrzišanu tika piešķirta jauna nozīme ar nolūku saskaņot baznīcas rituālus ar kristietības “zelta laikmeta” praksi. Doktrīna, ka cilvēku Dieva priekšā attaisno tikai ticība, bija kristietības materiālais princips, bet *Scriptura sola* bija tās formālais princips. Reformācija gāza pāvestu, aizvietojot to ar Svētajiem Rakstiem, taču izmantot tos nebija nemaz tik viegli.

Lielākajai daļai teologu viduslaikos Svētie Raksti bija pietiekams avots kristīgās doktrīnas pamatošanai, tajos bija viss, kam bija svarīga

nozīme kristīgajā ticībā. Bija, protams, jautājumi, par kuriem Svētie Raksti klusēja, piemēram, kā pamatot *Credo* (t.s. ticības simbolus), kurā momentā maize un vīns pārvēršas par Kristus miesu un asinīm, vai jākristī tikai pieaugušie u.tml. Taču baznīca bija pārliecināta, ka tai ir tiesības pašai noskaidrot visus jautājumus.

Viduslaiku beigās lielu nozīmi ieguva t.s. tradīcijas koncepcija Svēto Rakstu tulkošanā un autoritātē. Vēlajos viduslaikos izplatījās divas tradīcijas koncepcijas.

1. Pie Svētajiem Rakstiem pēc atbildes vērsās ne tikai ortodoksālās katoļu baznīcas pārstāvji, bet arī ķecerī. Tāpēc tika nolemts, ka tos nevar interpretēt patvaļīgi, neskaidrie jautājumi jāsaista ar kristīgās baznīcas vēsturisko mantojumu. Rakstu tradicionāla tulkošana var notikt tikai kristiešu kopienā.

2. Tomēr 14.–15. gs. tika izstrādāta arī cita tradīcijas izpratne, saskaņā ar kuru tradīcija tika izprasta kā atsevišķs un patstāvīgs atklāsmes avots, kas dots papildus pašiem Svētajiem Rakstiem. Tie klusē par vairākiem jautājumiem, tāpēc, lai novērstu šo nepilnību, Dievs esot parūpējies par otro atklāsmes avotu – mutisko tradīciju, kas saistīta ar apustuļu darbību. Tā tiekot nodota baznīcā no paaudzes paaudzē. Tāpēc uzskatīja, ka baznīcas doktrīnas avoti ir Svētie Raksti un tradīcija.

Tad, kad viduslaikos runāja par Svētajiem Rakstiem, parasti tika domāts *textus vulgatus* (“kopīgais teksts”), kuru 4. gs. beigās un 5. gs. sākumā bija sastādījis patristikas

Bībeles speciālists un tās tulkotājs latīņu valodā Hieronims. (Termins *Vulgata* gan iesakņojās tikai jauno laiku sākumā.) Šis teksts līdz viduslaikiem bija nonācis vairākos variantos, starp kuriem bija ievērojamas atšķirības. Piemēram, tādi viduslaiku zinātnieki kā Teodulfs un Alkvins izmantoja dažādas tā versijas. Jauns darbs ar to atsākās 11. gs., un 1226. g. tika apmierināta prasība pēc standartizācijas, kad tika radīta "pareizā" *Vulgata* versija. Kaut arī tajā bija daudzas neprecizitātes, tā kļuva par normu. Turklāt jāņem vērā, ka tas bija tīri komerciāls darījums, jo šīs versijas izstrādāšanu nekontrolēja neviena baznīcas amatpersona.

Viduslaikos radās arī daudzas Svēto Rakstu versijas nacionālajās valodās. Šos tulkojumus izmantot garīdzniekiem nebija aizliegts (piemēram, ļoti populārs bija Dž. Viklifa tulkojums Anglijā). Šo tulkojumu mērķis garīgajā aspektā bija rast iespēju lajiem piekļūt "Dieva likumam", politiskajā – mest izaicinājumu baznīcas kā skolotājas autoritātei. Taču šo tulkojumu lomu nedrīkst pārvērtēt. Jāatceras, ka tie visi bija veikti no *Vulgātas*, un tas noteica to kļūdaino raksturu. Jautājumu par reformāciju varēja izvirzīt tikai tad, kad sāka izmantot sarežģītu filoloģisko tekstu analīzes tehniku.

Humānistu ieguldījumu Bībeles analīzē reducē uz šādiem punktiem.

1. Tika nodibināta Svēto Rakstu prioritāte pār komentāriem, pie tiem vērsās tieši, bez komentētāju un tulku starpniecības.

2. Svētos Rakstus sāka studēt oriģinālvalodās (senebreju un grieķu

valodā), nevis latīņu tulkojumā. Renesansē iedibinājās ideāls, kurš noteica, ka zinātniekam jāpārvalda *trium linguarum gnarus* – trīs valodas (senebreju, grieķu un latīņu).

3. Humānisti atklāja divus līdzekļus, kas deva iespēju pētīt Bībeli: a) pieeju tekstiem oriģinālvalodā; b) pieeju klasisko valodu mācību grāmatām (piemēram, 1506. g. tika izdota senebreju valodas mācību grāmata "*De rudimentis hebraica*").

4. Humānisti izstrādāja labākā teksta varianta izvēles tehniku. Piemēram, Erasms satrieca laikabiedrus, izslēdzot kā vēlāku iestarpinājumu kādu no Bībeles panta daļām, kuras nebija grieķu rokrakstā.

5. Humānistiem bija nosliece uzlūkot senos tekstus kā sava veida pieredzes tālāknodevējus, pieredzes, kuru var uztvert, izmantojot literārās metodes. Jaunās Derības gadījumā šī pieredze bija Kristus augšāmcelšanās klātesamība un spēks. Tāpēc Svētie Raksti tika lasīti ar aizgrābtību, lai 16. gs. reproducētu apustuļu laiku dzīvīgumu un satraukumu.

6. Erasms izteica domu, ka baznīcas atjaunošanas līdzeklis ir Bībeles gudrībās izglītoti laji.

No reformatoru viedokļa, visām baznīcas institūcijām ir jāsakņojas tikai Bībelē. Tas, ka Bībele bija atzīta par augstāko autoritāti, nebija nekas jauns. Atšķirība starp reformatoriem un viduslaiku teologiem bija nevis Svēto Rakstu statusa atzīšana, bet tas, kā to definēja un tulkoja.

Kas ir Svētie Raksti? Terminu "kanoņi" (gr. "likums", "norma") sāka izmantot, lai apzīmētu tos rakstus,

ko baznīca uzskatīja par īstiem. Viduslaiku teologiem "Raksti" apzīmēja "grāmatas, kas iekļautas Vulgātā". Reformācija šo tēzi apšaubīja, jo izteica šaubas par atsevišķām Vecās Derības grāmatām. Salīdzinot tās ebreju versiju ar grieķu un latīņu versijām, tika pierādīts, ka pēdējā ir vairākas grāmatas, kuru nav pirmajā. Reformatori apgalvoja, ka Svēto Rakstu kanonā var ietilpināt tikai tās Vecās Derības grāmatas, kuras ir ebreju Bībelē. Līdz ar to tika novilkta dalījuma līnija starp Veco Derību un apokrifem. Reformatori atzina, ka apokrifem ir pamācošs saturs, bet viņi noliedza, ka tie var būt doktrīnas pamats (turpretim Trientas koncils 1546. g. definēja Veco Derību kā tās grāmatas, kuras satur grieķu un latīņu Bībele, novēršot atšķirību starp Svētajiem Rakstiem un apokrifem). Tāpēc, piemēram, reformatori noliedza aizlūguma rituālu par mirušajiem.

Reformatori pamatoja Svēto Rakstu autoritāti saistībā ar Dieva Vārdu. Dažiem šī saite bija absolūta, tie domāja, ka Svētie Raksti arī ir Dieva Vārds. Tomēr pilnīgas vienprātības par to, vai Bībele jāuztver kā paša Dieva vārds, nebija. Kalvinisti pamatoja Svēto Rakstu autoritāti ar to, ka Bībeles sarakstītāji esot bijuši "Svētā Gara sekretāri" (fr. *notaires authentiques*). Rakstu autoritāte bija absolūta, Evaņģēlijs runāja pats par sevi, norādot uz savu neadekvāto uztveri un tulkojumu.

Sola Scriptura principam bija šādas nozīmes.

1. Reformatori norādīja, ka pāvestu, koncilu un teologu autoritāte salīdzinājumā ar Svēto Rakstu auto-

ritāti ir sekundāra. Bībele bija augstāka par tās komentāriem un baznīcas tēvu sacerējumiem.

2. Reformatori apgalvoja, ka baznīcas autoritātes pamats ir nevis tās amatu sistēma, bet Dieva Vārds, kam kalpo tie, kas ieņem amatus. Turpretim katoļu tradīcija balstījās uz domu, ka personības autoritāti nosaka ieņemamais amats (piemēram, bīskapa autoritāte ir balstīta uz to, ka tas ir bīskaps), un uzsvēra vēsturisko pēctecību episkopālajā kalpošanā, kas nāk no apustuļu laikiem. Reformatori pamatoja bīskapu (vai to baznīcas kalpotāju, kas ieņēma analogus amatus) autoritāti ar to uzticību Vārdam, atzīstot, ka to likumi ir pieņemami tādā mērā, kādā tie atbilst Svētajiem Rakstiem.

Vēlo viduslaiku kultūrā arvien lielāka loma tika piešķirta baznīcai kā Bībeles interpretētājai. Svēto Rakstu autoritāte garantēja autoritāti to tulkotājai, proti, baznīcai, kas atradās Svētā Gara aizbildniecībā. Tomēr neskaidra palika atbilde uz jautājumu: kam pieder augstākā autoritāte interpretācijā – pāvestam, dievbijīgām personām vai konciliem? Bija izveidojusies prakse, ka šāda autoritāte ir pāvests, tomēr tas realitātē nenovērsa nekontrolējamu sajukumu.

Tradicionāli Bībeli saistīja ar četriem tulkošanas veidiem (*quadriga*) jeb tulkošanu no četrām pusēm. Šāda pieeja bija radusies jau patristikas laikā, bet tās sistematizācija notika 12. gadsimtā.

Svēto Rakstu četras nozīmes bija šādas.

1. Burtiskā nozīme, kad teksta jēga tiek aplūkota tieši.

2. Alegoriskā nozīme, kad atsevišķas Svēto Rakstu vietas tiek skaidrotas kā doktrīnas apstiprinājums (vietas ir neskaidras vai nav pieejamas lajiem).

3. Tikumiskā nozīme, kad noteiktas vietas tiek interpretētas kā vadmotīvs darbībai.

4. Analoģiskā nozīme, kad atsevišķas vietas tiek skaidrotas kā kristieša cerību pamats.

Taču šī pieeja radija grūtības. Piemēram, Lutera uzskatīja, ka katru šo nozīmi var interpretēt gan vēsturiski, gan pravietiski. Viņš apgalvoja, ka ir jānorobežo tas, ko viņš nosauca par "nogalinošo burtu" (*littera occidens*), t. i., rupju burtisko vai vēsturisko Vecās Derības lasīšanu, no "dzīvinošā gara" (*spiritus vivificans*), t. i., no Vecās Derības lasīšanas, paļaujoties uz jūtām, garīgām niansēm un pravietiskiem norādījumiem.

Minēsim piemēru astoņiem tulkošanas variantiem, proti, "Cionas kalna" tulkojumam.

1. Vēsturiskā lasīšana:

- a) burtiskā – Kanaāniešu zeme;
- b) alegoriskā – sinagoga;
- c) tikumiskā – farisejisms un likumīgā dievbijība;
- d) analoģiskā – nākotnes slava zemes virsū.

2. Pravietiskā lasīšana:

- a) burtiskā – Ciona tauta;
- b) alegoriskā – baznīca;
- c) tikumiskā – ticības patiesums;
- d) analoģiskā – mūžīga slava debesīs.

"Vārdu" no "gara" nodalīja arī pārējie reformatori, daudzi īpaši uzsvēra Svēto Rakstu tikumisko jēgu.

Humānistu vidū dominēja doma, ka Evaņģēlijs pirmām kārtām nozīmē dzīvesveidu, kura kontūras iezīmē Bībele. Ekseģēzes uzdevums ir atklāt šīs kontūras, tādējādi dodot iespēju Svētajiem Rakstiem darboties kā tikumiskajam *vade mecum*, vadot ticīgos cauri sarežģītajam dzīves labirintam. Erasmus uzskatīja, ka topoģiskā nozīme pasaka to, kas ticīgajiem ir jādara, bet Lutera to iztulkoja kā tā atklāšanu, ko Dievs ir devis cilvēkiem Kristū.

Kam ir tiesības skaidrot Biblii? Erasmus to saprata tā, ka šīs tiesības ir visiem, arī zemniekiem, jo Svētie Raksti ir skaidri un pārliecinoši. Lutera apgalvoja, ka parasti dievbijīgie cilvēki spēj lasīt Biblii un lieliski saprast tur izlasīto. Analoģiskas pozīcijas bija arī Cvinglijam, kaut gan viņam radās problēmas: Lutera tulkoja "*Hoc eat Corpus Veum*" (Mt. 26:26) tā, ka maize eiharistijā ir Kristus miesa, bet Cvinglijs uzskatīja, ka tā tikai nozīmējot Kristus miesu.

Galū galā politiskā cīņa protestantismā notika par to, kam pieder tiesības tulkot Svētos Rakstus. Tas, kam bija šīs tiesības, faktiski kontrolēja arī ideoloģiju. Rezultātā kustība, kas tā uzsvēra Svēto Rakstu nozīmi, vēlāk sāka ierobežot savu piekritēju pieeju Bībelei, baidoties, ka viņi interpretēs to ne tā, kā vajag.

Ar Bībeles skaidrošanas problēmām bija saistīti arī t.s. sakramenti, kas apzīmēja noteiktus baznīcas rituālus un garīdznieku rīcību, kurai ir īpašs garīgs saturs, piemēram, spēju nodot tālāk žēlastību. Sakraments ir neredzamās žēlastības redzamās zīmes, kas kaut kādā veidā

darbojas kā šīs žēlastības “kanāli”. Viduslaikos tika noteikti septiņi sakramenti – kristības, eiharistija, grēku nožēlošana, konfirmācija, laulības, iecelšana garīdznieku kārtā un svaidīšana.

Reformatori uzbruka viduslaiku sakramentu izpratnei par to dabu, secību un funkcijām, samazinot tos līdz diviem – kristībām un eiharistijai. Kāpēc reformatorus tā uztrauca sakramentu teoloģija? Šajā jautājumā var izcelt divus faktoros.

1. Sakramentu teoloģija reformatoriem iemiesoja visu slikto, kas bija viduslaiku teoloģijā un sholastikā.

2. Sakramenti bija baznīcas redzamā seja, reformēt sakramentus nozīmēja ienest būtiskas izmaiņas baznīcā un kopienas dzīvē.

Galvenā kalpošanas forma Dievam viduslaikos bija mise, kas notika latīņu valodā ar iepriekš noteiktu tekstu, ko sauca par liturģiju. Reformatori to noliedza divu apstākļu dēļ: 1) mise notika latīņu valodā, un lielākā daļa laju to nesaprata; 2) mise balstījās uz priekšnoteikumiem, kas nebija pieņemami reformatoriem. Tiem nepatika teorija, saskaņā ar kuru mises laikā maize un vīns pēc tās iesvētīšanas, saglabājot savu ārējo izskatu, pārvēršas par Kristus miesu un asinīm. Viņos izsauca sašutumu doma, ka garīdznieki, izpildot mesu, veic labu darbu.

Viens no ceļiem, kas veicināja reformāciju, bija liturģijas pārtulkošana tautas valodā, lai visi klātesošie saprastu, kas tajā notiek. Reformācijas laikā pamazām atmeta pašu terminu “mise” un, lai apzīmētu tās protestantisko ekvivalentu, tika iz-

vēlēts termins “eiharistija”. Lutērs uzskatīja, ka šī darbība ietver sevī solījumu, kas stājas spēkā tikai pēc Tā nāves, kurš ir devis šo solījumu. Tāpēc eiharistija satur sevī trīs dzīvei nozīmīgus punktus: 1) tā apstiprina žēlastību un piedošanu nesošo solījumu; 2) tā nosaka, kam ir doti šie solījumi; 3) tā pasludina Tā nāvi, Kurš ir devis šo solījumu.

Savā darbā “Baznīcas Babilonijas gūsts” (1520) Lutērs pakļāva kritikai baznīcas sakramentu izpratni. Viņš apgalvoja, ka Vulgātā izmantotais vārds *sacramentum* daudzos gadījumos nav attaisnojams no grieķu valodas viedokļa. Sākumā viņš atzina trīs (bez kristīšanas un Svētā vakarēdiena – arī grēku nožēlošanu), pēc tam – tikai divus sakramentus.

Dievs un pasaule

Katolicisms ir kristīgās baznīcas virziens, kas izveidojās apstākļos, kad viens baznīcas vadītājs cīnījās ar vājo barbarisko valstu valdniekiem. Katoļu baznīcai bailes izraisīja spēcīgu centralizētu valstu veidošanās, savukārt valdnieki baidījās no pāvestu teokrātiskajām tendencēm, cīnoties gan ar pašiem pāvestiem, gan arī ar savu nepakļāvīgo garīdzniecību.

Idejiskās pretrunas, kas sagatavoja reformāciju, atklājās visos katoliskās ideoloģijas aspektos. Pirmkārt, pieauga dogmatiskās sistēmas un Svēto Rakstu neatbilstība. Radās paradoksāla situācija, kad, piemēram, Anglijā Viklifa Bībeles izplatīšanu pasludināja par noziegumu šīs pašas

ideoloģijas pārstāvji. Bībele tautas valodā kļuva par ķecerību avotu. Taču tajā pašā laikā attīstījās ekseģētika un teoloģija, arvien vairāk izplatījās humānistiskā izglītība, kas veicināja nopietnāku un dziļāku Bībeles tekstu analīzi un izpratni. Otrkārt, pastiprinājās racionālo un iracionālo elementu pretrunas pašā teoloģijā. Šolastikas racionālisms nonāca pretrunā ar ticības iracionālo dabu.

Vecās Derības un kristietības izejas punkts ir Dieva un pasaules nesamērojamība. Taču tālākā kristietības evolūcija mikstināja šo principu, jo tā no vajātas sekta pārtapa par valsts baznīcu. Kad konkrēta "zemes" organizācija sagrauj garīgo monopolu un pasludina, ka tai ir garantēta patiesība, Dievs pārstāj būt kaut kas "pilnīgi cits" attiecībā pret prātu un zināšanām. Kad baznīca nosaka, kas jāizdara glābšanas labā, Dievs pārstāj būt kas "pilnīgi cits" attiecībā pret cilvēka izpratni par labo un ļauno. Ja baznīca valda pār sabiedrību, tad Dievs vairs nav nekas pāri valdošajai sociālai kārtībai stāvošs. Dieva atribūti – zemes vērtību turpinājums, debesu hierarhija – zemes hierarhijas papildinājums.

Reformācija saistīta ar cilvēka un Dieva nesamērojamības principa radikalizāciju. Luters teica, ka Dievs ir tik liels, ka Viņam cilvēki nav jāuzrunā ar pāvesta starpniecību un Viņam nav jāpakļaujas hierarhijai uz zemes. Dievs ir brīvs attiecībā pret esošo kārtību. Tā bezgalīgā lieluma priekšā nav starpības starp Luteru un pāvestu. Dievs ir pretstats šīs zemes prātam un nav samērojams ar šīs zemes morāli. Pasaule nav kārtī-

ba, ko pārkāpj Dieva brīnumi, bet tā pati ir viens vienīgs brīnums. Patiesess brīnums ir pasaule, kurā netiek pārkāpta dabiskā lietu gaita.

Katolicisms "padarīja maigāku" Ādama krišanu grēkā. Ādams kritot zaudēja "līdzību Dievam" (*similitudo Dei*), t. i., pārdabiskās veltes – miesisko nemirstību, prāta un gribas kontroli pār ķermeni, kontroli pār pārējo dabu. Taču viņš saglabāja "Dieva tēlu" (*imago Dei*) kā savu dabu, t. i., nemirstīgo dvēseli, gribas brīvību un prāta spējas. Tāpēc cilvēka dabā pašā par sevi nav nekā grēcīga: mirušais jaunpiedzimušais, pat ja tas nav kristīts, nokļūs limbā, bet kristītais – paradīzē. Pieaugušais atrodas citā situācijā, jo tas nevar glābt sevi bez palīdzības no ārpusē. Cilvēks ir attālināts no Dieva, taču atrodas samērojamā attālumā. Bet, kur ir samērojamība, tur ir arī hierarhija. Tuvināšanās pakāpe Dievam paredz varas un pakļautības hierarhiju: ķermeņa pakļautību prātam, prāta – Dievam, laja – garīdzniekam, garīdznieka – bīskapam, bīskapa – pāvestam.

Turpretim reformatoriem Dieva lieluma izpratne ir saistīta ar cilvēka niecības atzīšanu. Kalvins teica, ka, nezinot Dievu, mēs vienmēr relatīvi mazākus netīrumus uzskatām par tīrību, mazāku muļķību – par gudrību utt. Līdz ar grēkā krišanu cilvēks ir sevi galīgi sabojājis, zaudējis Dieva izziņas iespēju un gribu darīt labu. Pat mazi bērni, teica Kalvins, ir "mazas čūskas, pilnas indes, ļaunuma un netikumu".

Tāpēc cilvēku var glābt vienīgi brīvais Dieva lēmums, bet nevis cilvēka

nopelni. Glābšanas ekvivalents – ticība. Ticīgais nemitīgi cīnās ar sevi, taču principā gūt panākumus nespēj. Indivīds ir pilnīgi pazemots, taču paradoksālā kārtā ir iespējama viņa atbrīvošanās, jo Dievs pietuvinās ikdienai, vienkāršajam cilvēkam. Nodarbības ar teoloģiju netuvina Dievam vairāk kā kalēja darbs.

Izziņa un atklāsme

Reformatori absolutizēja Bībeli kā vienīgo atklāsmes avotu un atbilstīgi tam uzsvēra cilvēka izziņas bezspēcību. Līdz atklāsmei cilvēks pats nonākt nespēj. Dieva zināšanas var saņemt tikai no paša Dieva. Viss glābšanai nepieciešamais ir dots kopā ar Kristu. Turklāt arī zināšanas, ko sniedz atklāsme, nav pieejamas cilvēkam. Kā cilvēks ar savu prātu nevar izdomāt

to, kā Dievs kļuvis par cilvēku, tā viņš nevar saprast, ko tas nozīmē. Atklāsmes zināšanas savā būtībā nevar tikt saprastas. Lutera sauca prātu par “velna netiklību”. Taču šis princips pavēra arī jaunus apvārsņus.

Katoļu doktrīna paredzēja, ka patiesība pieder baznīcai. Patiesība par Svētajiem Rakstiem cilvēkiem ir zināma tikai tāpēc, ka to māca baznīca. Reformācija šo tēzi radikāli izmainīja: nevis baznīca nosaka, kas ir Svētie Raksti, bet Svētie Raksti nosaka to, kas ir baznīca, to, kā baznīcas mācība atbilst šiem rakstiem. Svētie Raksti ir neatkarīgs un primārs ticības avots, kura autoritāti nenosaka nekas cits. Šis viedoklis noveda pie indivīda atbrīvošanas no baznīcas autoritātes un baznīcas dogmatikas.

Ja nav nekā augstāka par Svētajiem Rakstiem, kas tad nosaka, ka teksts ir Svētie Raksti? To indivīda

Protestantu karikatūras par pāvestu: Kristus uzkāpj kalnā, bet pāvests tiek aizrauts uz eļļu

sirdij un prātam iedvēš Svētais Gars, tās ir ticības zināšanas. Cilvēkaniecīgais prāts nav vis baznīcas kolektīvais prāts, bet parastais cilvēka prāts, un tas kļūva par kritēriju, lai noteiktu, kas ir Svētie Raksti. Ja prāts ir visiem viens, tad tas nozīmē, ka pret Svētajiem Rakstiem jāizturas kā pret jebkuru tekstu. Reformācija deva reliģisku sankciju zinātniskajai Bībeles tekstoloģijai. Šis teksts taču var būt kļūdainš, sabojāts, to var būt ietekmējušas cilvēku organizācijas. Svētie Raksti ir bezgalīgi, un tos var interpretēt arī pēc reformācijas pamatlicēju nāves.

Reformācija zināja tikai vienu Dieva izziņas avotu – Bibli. Nekādas nodarbības ar zinātņi neved pie Dieva izziņas. Tas nozīmē, ka zinātnē nav nekā sakrāla, dogmatiska. Tieši tāpēc, ka zinātne ir bezgalīgi zemāka par Dieva izziņņ, ar to var nodarboties brīvi, nebaidoties no dogmatiskā autoritārisma (zinātnē tā vienkārši nav). Zinātne vairs nesatrauca reliģisko apziņņ.

Reformatori norādīja uz atšķirībām starp redzamo un neredzamo baznīcu. Baznīca, pēc reformatoru domām, ir nevis pārpersonisks spēks, bet ticīgo apvienība. Nav garantijas, ka savienība, kura dēvē sevi par baznīcu, ir patiesi glābto savienība. Tādējādi baznīcai un tās vadībai tika atņemts maģiskais spēks. Luters uzskatīja, ka baznīcas struktūra ir mazsvarīga lieta. Viņš pieļāva baznīcas organizācijas autoritāti, bet atņēma tai reliģiskās sankcijas. Turpretim Kalvins radīja reliģiski sankcionētu un absolūtu, taču pilnīgi neautoritatīvu organizāciju.

Pasaulīgā un garīgā vara

Reformatori aizstāvēja arī pasaulīgo varu no baznīcas iekļaušanās. Tika izsludināta prasība pēc absolūtas pakļaušanās pasaulīgajai varai. Pāvestus, kas cīnījās ar šo varu un iejaucās tās lietās, pasludināja par dumpiniekiem, kas grauj Dieva iedibināto pasaules kārtību. Vēl vairāk, tā kā tika pasludināta "vispārējā priesterība", valdnieki saņēma sankcijas iekļauties baznīcas lietās, lai tās atbilstu "labajai vēstij", kam kritērijus noteica Luters.

Tā kā protestantiskā baznīca balstās uz "vispārējo priesterību" un baznīcā nav instances vai personas, kas būtu patiesības pārstāve, tad patiesība var piederēt jebkuram. Baznīca, kurā laji paši aicina savus garīdzniekus, pieder tautai. Ideja par valsts pakļaušanu baznīcai dabiski pārauga domā par valsts pakļaušanu tautai kā suverēnam.

Viduslaiku teoloģiskās domāšanas pamats bija baznīcas apoloģija: to attēloja kā institūciju, kas akumulē sevī Dieva klātbūtni pasaulē un uzstājas kā objektīvs starpnieks starp Dievu un cilvēkiem. Romas galveno priesteri pasludināja par tiešo un vienīgo Kristus vietnieku zemes virsū, kas uztver tā spēku un nodod tālāk pa hierarhisko pakāpienu rindu. Mācība par baznīcas starpniecību neizbēgami noveda pie cilvēku dalīšanas garīdzniekos un lajos. Jo aktīvāk tika pausta ideja par klerikāļu saistību ar Dievu, jo vairāk otrajā polā izgaismojās laju dievpaņemstība. Līdz ar to arī tika norādīts, ka izpirkšana ir iespējama tikai

Zemnieki izlaupa klosteri Vācijā. 1525. g.

caur baznīcu, kas vienīgā ir Kristus varoņdarba likumīgā mantiniece.

Pats nesaudzīgākais vārds katoļu leksikā bija "lepnība" – pretenzija uz uzskatu patstāvību. Laju vēlmē izveidot pašiem savus ieskatus par pasauli un cilvēku viduslaiku baznīca saskatīja velnišķības sindromu. Autonomijas jēdzienam baznīca piešķīra krasi negatīvu skanējumu. Rūpes par laju dvēselēm uzņēmās baznīca, jo cilvēks pats nevar zināt, ko viņš īstenībā grib: ko lajs "grib negribot", to baznīca viņam dod apzināti, jo domā un zina viņa vietā. Šāda nostāja atņēma lajiem vārda tiesības visos jautājumos. Baznīcas priekšā ir jāatkāpjas visam, pat individuālajai sirdsapziņai.

Baznīca prasīja verdzisku pakļaušanos. Teologu ideāls bija tāda sa-

biedrība, kurā katrs cilvēks veic savas kārtas funkciju kā baznīcas uzdevumu. Citiem vārdiem runājot, baznīca prasīja pilnīgu gribas heteronomiju (dzīvi pēc sveša rīkojuma). Parastajam baznīcas loceklim nebija nekādu subjektīvu tiesību – tika fiksēti tikai pienākumi. Baznīcas verdzība bija īpaša, jo tā neparedzēja nekādas tiesības uz laju brīvlaišanu: tā kategoriski aizliedza domāt par cilvēku kā būtni, kas varētu iztikt bez garīdzniecības aizbildniecības. Izteikums "atlaist brīvībā" parādās 13.–14. gs. katoļu leksikā, taču tam bija ironiski ņirdzīga pieskaņa: "brīvībā atlaistais" bija nesamierinājies ķeceris, ko baznīca izdod pasaulīgajai varai, lai viņu sadedzinātu uz sārta.

Viduslaiku teoloģiskā doma lajus dēvēja par “velna sabojātajiem”, “velna apsēstajiem” u.tml. Zīmīgi, ka viduslaikos šos apzīmējumus attiecināja uz garīgi slimajiem. Empīriski viņi atšķīrās, bet šīs atšķirības zuda, tikko cilvēks sāka domāt sistematiski. Tas, ka garīgi slimos neatšķīra no parastiem cilvēkiem, noveda pie tā, ka tie kanoniskajās tiesībās tika vienādoti. Inkvizīcijas tiesas kā ķecerus bieži apsūdzēja garīgi slimos, ja to murgiem bija ķecerīgs raksturs. Slimos apveltīja ar tiesisko atbildību, jo teologi uzskatīja, ka faktiski neviens lajs nav spējīgs uz tiesiski atbildīgu rīcību. Cilvēka būtības teoloģiskā koncepcija izrādījās adekvāta garīgi slimo psihiskajai konstitūcijai. Cilvēkam vispār piedēvēja īpašības, kas īstenībā piemita tikai slimajiem.

Laju galējais beztiesiskums bija teoloģiskās domāšanas likumsakarīgs rezultāts. Lajs nav gluži cilvēks un savas dabas dēļ ir pelnījis tikai totālu uzraudzību. Tas nekļūst par nicinājuma objektu tikai tāpēc, ka garīdznieku pienākums ir viņu mīlēt.

Kā pretstats teoloģiskajai koncepcijai darbojās juridiskais ieskaits, kas pauda pretēju patosu – tieksmi paugstināt individuālās brīvības līdz augstākās vērtības statusam. Juridiskā pieeja absolutizēja tiesiskās normas, norādot, ka tās iedibinājis pats Dievs. Radās neatbilstība starp baznīcas mācības saturu un tās tieksmi vadīties pēc juridiskā formālisma principa. Pat pāvestu atklāti despotiskie akti kopš 13. gs. tika skrupulozi kodificēti. Savā būtībā antitiesiskā inkvizīcijas tiesa paredzēja procesuālo kārtību, tiesnešu

kvalifikāciju utt., kaut arī īstenībā tajā valdīja pilnīga patvaļa. Viduslaikos izveidojās paradokss – galējs beztiesiskums tika apliecināts stingrā tiesiskā formā. Tādējādi tiesisko situāciju viduslaiku beigu periodā raksturoja divas iezīmes: pirmkārt, mācība par cilvēku kā tiesiski nespējīgu baznīcas bērnu un, otrkārt, mācība par tiesisko nevienlīdzību hierarhiski organizētajā pasaulē.

Jaunās tiesiskās prasības reformācijas laikmetā sākotnēji ieguva teoloģiskā postulāta formu. Arī tajā galvenā ideja bija “vispārējā priesterība”, kuras rezultātā sirdsapziņas brīvība ieguva garīgās vērtības formu, kuras izkopšana kļuva par kristieša uzdevumu. Cilvēks saskaņā ar Lutera mācību ir nevis vienkārši grēcīgs pēc savas dabas, bet būtne, kas apzinās savu grēcīgumu. Tāpēc Luters uzstājās pret likumu, kas paredzēja iepriekšēju sirdsapziņas cenzūru. Sirdsapziņas un domāšanas pakļaušana dekrētiem – garīgās varas noziegums, jo ticību nevar noteikt ar dekrētiem. Lutera atkarotā sirdsapziņas brīvība bija pirmais jaunā laikmeta tiesiskās apziņas vispārējais princips. Vēlāk viņš to saistīja ar sprediķošanas brīvības (vārda brīvības) un reliģiskās kopienas brīvības (pulcēšanās un sapulču brīvības) iespējām. Prasība neierobežoti izplatīt Svētos Rakstus bija savdabīga preses brīvības teoloģiskā versija.

Mākslas jomā protestantisms sāka ar cīņu pret svētbildēm un dažādām citām svētajām relikvijām. Sporādiski notika altāru graušanas, kā arī netika pasūtīti jauni mākslas darbi.

Protestanti vispār bija vienaldzīgi pret tēlotājmākslu. Luters norādīja, ka viņam ir gluži vienalga, vai baznīcā ir vai nav mākslas darbi, un piemetināja: "Lai gan labāk, ka to vispār nebūtu." Melanhtons rakstīja par to "nederīgumu" un "nīcību". Tēlotājmākslai deva tiesības pastāvēt tikai tiktāl, ciktāl tā veicināja jaunās ticības izplatīšanos. Tāpēc katastrofāli kritās baznīcas institūciju pasūtījumi māksliniekiem. Pēc 1522. g. Vācijā vairs netika radīti lieli altāri. Gleznotāji pievērsās portretam, grafiķi ilustrēja kalendārus, grāmatas utt. Vissliktāk klājās skulptoriem, kuru darbs gandrīz pilnībā bija saistīts ar baznīcas celtni izdaiļošanu.

Luters un viņa tuvākie sekotāji centās izstrādāt protestantisko ikonogrāfiju. Galvenokārt tās bija reliģiskās alegorijas, taču to pārāk lielās samākslotības dēļ tās neieviesās un neizplatījās. Reformācijas rezultātā mākslinieki sāka meklēt citu izmantojumu saviem spēkiem. Reģionos, kur reformācija uzvarēja, plauka ikdienas scēnu atainojumi, klusā daba, kā arī tika darināti laicīgie pieminekļi un skulpturālie portreti.

c. MĀRTIŅŠ LUTERS UN REFORMĀCIJA VĀCIJĀ

Dzīve un darbība

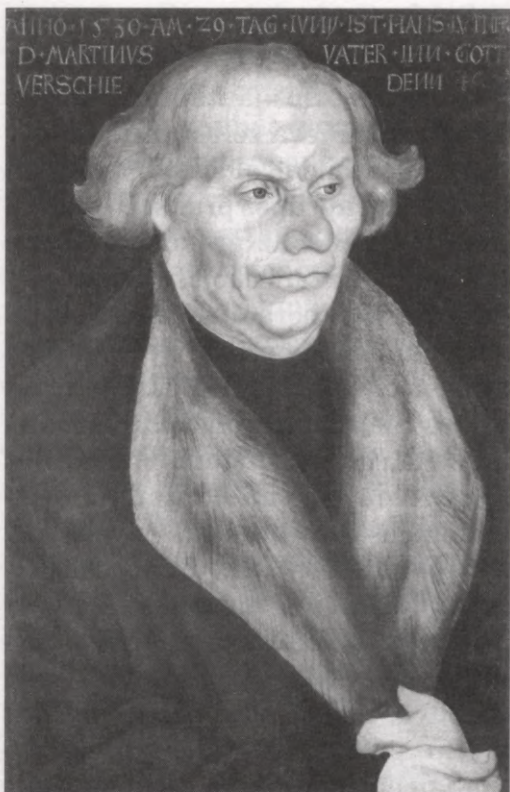
Ņemot vērā dziļā bezdibeņa pastāvēšanu starp kristietības pretenzijām un institucionālo īstenību, kā arī spēcīgās humānistiskās kritikas un reformu programmas parādīšanos, rodas jautājums, kāpēc jau

agrāk revolucionārie apstākļi nerādīja revolucionāru apvērsumu. Apvienojās daudzi apstākļi, kuros nebija mazsvarīga loma individuālajai cīņai par Dieva žēlastību un "tīru" kristietības formu meklējumiem, kuru rezultātā tika pārkāptas tradīciju robežas. Harizmātiskā lidera parādīšanās bija nepieciešams priekšnoteikums reformācijas kustībai, kaut arī neviens sākotnēji nedomāja par baznīcas šķelšanu un "otras" baznīcas izveidošanu.

Reformācijas aizsācējs Mārtiņš Luters (*Martin Luther*, 1483–1546) ienāca pasaulē nemanot, pat māte precīzi nevarēja atcerēties viņa dzimšanas gadu (10. novembri kā viņa dzimšanas dienu gan viņa restaurēja nekļūdīgi). Mārtiņu kristīja nākamajā dienā pēc dzimšanas un nosauca sv. Mārtiņa no Tūras vārdā. Dzimšanas gadu saime aizmirsa.

Vecāki nāca no trešās kārtas. Māti sauca Margarēte, viņa bija dzimusi birģeru Lindermaņu ģimenē Eizenahā. Viņa nodarbojās ar mājāsaimniecību, audzināja četrus dēlus un četras meitas. Tēvs, vārdā Hanss, bija ieradies no zemnieku ciema, kas atradās netālu no Eizenahas. Zemnieku saimēs mantojumu nedalīja, to ieguva jaunākais dēls, kuram bija pienākums rūpēties par vecākiem. 1482. g. Hanss pārcēlās uz Eislēbeni, kur sāka strādāt kalnrūpniecībā.

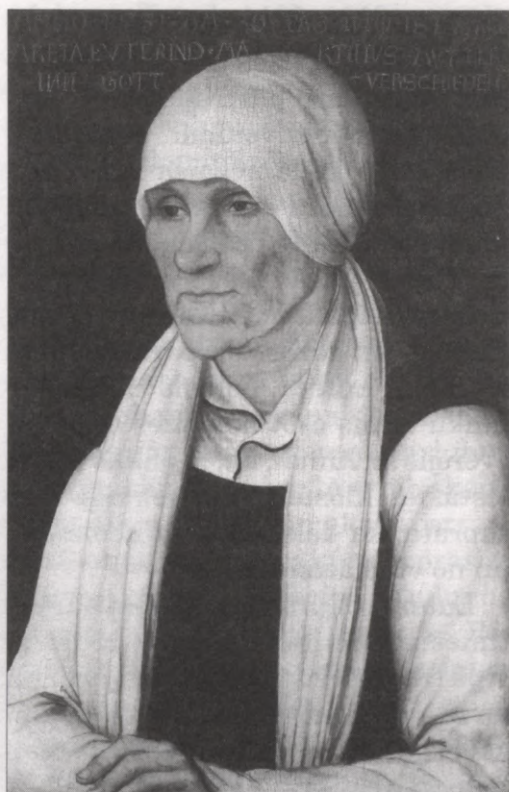
1484. g. Hanss pārcēlās uz Mansfeldi, kas bija liels vara ieguves centrs, un kļuva par Mansfeldes grāfa nomnieku. Viņam piederēja t.s. kalnu reģālijas – tiesības iegūt savā zemē derīgos izrakteņus. Hansa ceļš uz stabili stāvokli sabiedrībā bija ilgs un grūts,

Lukass Krānahs Vecākais. Hansa Luthera (ap 1458–1530) portrets. 1527. g.

taču, pateicoties uzņēmībai un darba mīlestībai, viņam izdevās pārvarēt visus šķēršļus. Pēc 25 gadu darba viņš bija kļuvis par astoņu šahtu un triju rūdas kausētavu līdzīpašnieku. Viņš nomira 1530. g. un atstāja 1250 guldeņu lielu mantojumu (apmēram 2 kg 825 g zelta). Lai nopelnītu šādu summu, kalponei tajos laikos būtu vajadzējis strādāt 250 gadus.

No 14. gs. līdz 16. gs. Vācijas zemēs tika nodibinātas piecpadsmit universitātes. Birģeru saimēs izglītība tika augstu vērtēta, jo tā pavēra augšupejas iespēju trešās kārtas pārstāvjiem, vairs nestrādāt monotono roku darbu, pavēra ceļu uz sabiedrības cieņu un bagātību. Tajā

Lukass Krānahs Vecākais. Margarētes Lutheres (ap 1463–1531) portrets. 1527. g.

laikā lielākā studentu daļa bija birģeru atvases. Hansa sapnis bija ieraudzīt savu dēlu kā juristu – tiesnesi, notāru vai kāda aristokrāta padomnieku. Četrarpus gadu vecumā Mārtiņu nodeva skolā, līdz 14 gadu vecumam viņš mācījās Mansfeldē, pēc tam – Magdeburgas un Eizenahas skolās.

Ievērojot sava tēva, kurš no vienkārša ogļrača bija kļuvis par vairāku raktuvju līdzīpašnieku, vēlmes, pēc elementārskolas beigšanas Mārtiņš iestājās Erfurtes universitātē (1501). 1502. g. viņš kļuva par brīvo mākslu bakalauru. Kā *magister artium* (1505) Luters varēja uzsākt jurisprudences studijas (tēvs sāka

uzrunāt viņu ar "jūs" un meklēja viņam ligavu), taču jau dažas nedēļas vēlāk viņš pārtrauca tās "pievēršanās pārdzīvojuma" rezultātā. 1505. gadā kāda negaisa laikā, kas viņu pārsteidza atceļā no vecākiem Mansfeldē, Luters paslēpās zem ozola, viņam līdzās iespēra zibens un notrieca viņu zemē. Koks aizdegās, pārlūza un gāzās. Šā pārdzīvojuma ietekmē Luters nolēma kļūt par mūku*: viņš esot nometis ceļos un zvērējis sv. Annai, ka, ja paliks dzīvs, iestāsies klosterī. Satriektais tēvs saprata, ka dēls lēmumu nemainīs, un no viņa atteicās.

Luters izšķīrās par stingro auguštīniešu eremītu virzienu. 1507. g. viņš tika iesvētīts priesteru kārtā un virzīts tālāk uz teoloģijas studijām. 1508. g. viņš pārcēlās uz 1502. g. dibināto universitāti Vitenbergā, 1512. g. 19. oktobrī ieguva teoloģijas grādu un 1513. g. sāka savu darbību kā pasniedzējs. Viņš lasīja lekcijas Bībeles eksegēzē: "Psalmi" (1513–1515), "Vēstules romiešiem" (1515/1516), "Vēstules galatiešiem" (1517) un atkal "Psalmi" (1519). Turklāt kopš 1515. g. Luters ordenī ieņēma distriktvikāra (klostera uzrauga) amatu un 1514. g. kļuva par sludinātāju pilsētas baznīcā.

Jau dzīvojot klosterī, Luters guva izšķirīgo reliģisko pieredzi. Viņa neparasti spēcīgā grēcīguma apziņa, nespēja, kā viņš pats domāja, izpildīt nesavtīgās Dieva milestības bausli

* Ir arī citas versijas par to, kāpēc Lutens izšķīrās par šādu soli: 1) kautrīgums un biklums stingrās audzināšanas dēļ; 2) izvairīšanās no kreditoriem; 3) mēra epidēmija, kas plisijās Erfurtē, u.c.

izraisīja šaubas viņa dvēselē. Pēc paša Lutera izteikumiem, viņu veselu gadu bija mocījis jautājums: "Kāpēc es saņemu Dieva žēlastību?" Lutera domas neatbilda valdošajai teoloģijai un dvēseļu aprūpes praksei, kas mudināja cilvēku uz grēku nožēlu un grēksūdzi ar tai sekojošo grēku piedošanu. Viņš norādīja, ka piedošana šai gadījumā ir pārāk cieši saistīta ar paša cilvēka labajiem darbiem un gribas piepūli, un bija pārliecināts, ka šo darbu "taisnīgums" nevar būt pārāk iedarbīgs un nozīmīgs dievišķās majestātes priekšā. Cilvēks nav spējīgs pats sevi atbrīvot no ieslodzījuma, kurā viņu tur grēks. Arī pats Lutens, neņemot vērā visu pamatīgo grēku nožēlošanu, kurai viņš sevi pakļāva, nejuta sevi pārliecinātu par grēku piedošanu. Gluži pretēji – viņu nemitīgi nomāca nedrošība par savu svētlaimi un bailes no domas par mūžīgas nolādētības iespēju. Luteru burtiski pārņēma apmātība ar savu grēcīgumu. Grēks ir cilvēka dabas sastāvdaļa – viņā dziļi iesakņojusies sabojātība, kas izaicina, provocē Dieva dusmas. Tā kā Dievs ir taisnīgs, domāja Lutens, tad pastarajā tiesā viņam būs jāpiespriež samaitātajiem cilvēkiem mūžīgais lāsts (mūžīgā nāve). Lutens atradās bezizejas stāvoklī un jautāja: "Bet kā ir iespējams tas, ka dvēsele nešaubās, jo viņai taču nav nekāda cita mierinājuma attiecībā pret grēku kā vienīgi pašas darbi?" Beidzot izeja tika atrasta. Pārdomās par apustuļa Pāvila vēstules romiešiem 1. nodaļas 17. pantu – tajā ir runa par to, ka Dieva taisnīgums atklājas evaņģēlijā un nāk no ticības, – Luteram atklājās

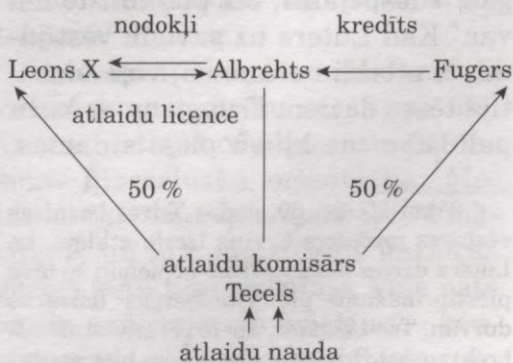
atziņa par Dieva taisnīguma būtību. Agrāk viņš uzskatīja, ka Dievs ir taisnīgs un tāpēc soda grēciniekus, taču tagad vadījās pēc domas, ka Dieva taisnīgums, par ko runā evaņģēlijs, izpaužas kā žēlastības dāvana, ar kuru Dievs attaisno grēciniekus, t. i., padara tos taisnus: "Es jutos tā, it kā es būtu no jauna piedzimis un ieietu paradīzē, pateicoties domām, kuras man atklājās."

Pie šīs atziņas, kas pārvērta visu Lutera dzīvi, viņš nonāca savā Vitenbergas klostera torņa studiju istabīnā ("siltajā istabīnā"), un to parasti dēvē par "torņa pārdzīvojumu" (*Turmerlebnis*). Tai apstiprinājumu viņš atrada Augustīna darbos. Dieva taisnīgums izpaužas žēlastībā, ar kuru tas piedod. Tā nemainās no tā, ka cilvēks ir samaitāts grēcinieks. Dievs šo grēka samaitāto cilvēku (ar priekšnoteikumu, ka viņš tic Kristum) grib ietērt savā žēlastībā kā jaunā tērpā un pieņemt attaisnotu. Luters bija iekšēji pieņēmis un dziļi pārdomājis Pāvila formulu "grēcinieks un taisns vienlaikus".

Citiem vārdiem, nedz askēze, nedz grēksūdze, nedz sakramenti nevar cilvēkam dot pārliecību, ka Dievs viņu pieņem savā *potentia absoluta*. Cilvēkam piedošana ir sasniedzama, tikai pateicoties Dieva žēlastībai (*sola gratia*), un pārliecība par svētuma drošumu balstās tikai uz ticību Dieva Vārdam (*sola fide*), kas atklājas tikai Svētajos Rakstos (*sola scriptum*). Savus jaunus uzskatus Luters sākotnēji pauda tikai priekšlasījumos nelielā draugu pulciņā.

Tālākos Lutera soļus izprovocēja dominikāņu mūka Johana Tecela

(*Johann Tetzel*, 1465–1519) parādīšanās tuvējā Brandenburgā (viņam bija aizliegts iebraukt Kūrsaksijā). Tecels bija tikai zemākā līmeņa izpildītājs komplicētajos darījumos starp Romu, Maincu un Augsburgu, kuros cieši savijās dažādas politiskās, reliģiskās un finansiālās intereses. Divdesmit trīs gadus vecais Albrehts fon Brandenburgs (*Albrecht von Brandenburg*, 1490–1545), kūrfirsta Johana Cicerona otrais dēls, būdams jau Magdeburgas arhibīskaps, gaidīja uz vakanto arhibīskapa vietu Maincā. Lai nomaksātu atsavināšanas nodokli un kūrrijas prasīto summu, viņš aizņēmas naudu no Augsburgas baņķiera Fugera. Pāvests Leons X deva viņam atlaidu licenci trim diecēzēm uz astoņiem gadiem; iegūtos līdzekļus vajadzēja sadalīt divās daļās: vienu pusi dot pāvestam (Sv. Pētera katedrāles būvei), otru pusi – Fugeram (kredīta dzēšanai). Lai pārdotu atlaidu vēstules, Albrehts angažēja Tecelu, kuru pavadīja Fugera* pārstāvis, lai kontrolētu norēķinu korektumu.

* Fugera kapitāls bija milzīgs: 1527. g. tam piederēja 2,8 milj. guldeņu (apmēram 6333 kg zelta), 1546. g. – jau 7 milj. (15 800 kg zelta).

Kopš 1515. g. Luters izmantoja daudzus gadījumus, lai norādītu uz negatīvajām psiholoģiskajām un tikumiskajām sekām, kuras radīja tirgošanās ar atļaidām. Šī nekautrīgā tirdzniecība ar atļaidām (*"Sobald das Geld im Kasten klinget, die Seele aus dem Fegefeuer in den Himmel springt"* – "Tiklīdz nauda kastē skan, dvēsele no šķīstītavas ugunīm aiztrauc uz debesīm," skandēja Tecels), apzināta atšķirības nojaukšana starp grēku piedošanu un grēku soda atļaišanu uz laiku, grēksūdzes nozīmes mazināšana pamudināja Luteru sacerēt 95 tēzes par atļaidām. Vienu eksemplāru viņš aizsūtīja savam baznīcas priekšniekam Brandenburgas bīskapam, otru – Maincas arhibīskapam ar lūgumu novērst nekārtības.

Slavenā tēžu pienaglošana pie Vitenbergas klostera baznīcas durvīm, par kuru pirmo reizi Melanhtons runā tikai 1546. g. (!), ir strīdīgs jautājums. Pilnīgi pamatotas ir šaubas, vai tas tika izdarīts 1517. g. 31. oktobrī un vai, pateicoties tam, šīs tēzes darītas zināmas plašai publikai. Šāds fakts gan ir iespējams, bet pierādīt to nevar.* Kad Luters uz saviem vēstījumiem atbildi nesauņēma, viņš aizsūtīja tēzes dažiem draugiem, ar kuru palīdzību tās kļuva plaši zināmas.

* Tikai 20. gs. 60. gados Trieres baznīcas vēstures profesors Ervīns Izerlo atklāja, ka Lutera dzīves laikā neviens nepiemin šo tēžu piestiprināšanu pie Vitenbergas baznīcas durvīm. Taču zināms, ka 1517. g. vēstulē Albrehtam no Brandenburgas tika pievienotas šīs tēzes. Tās tika publicētas tikai pēc tam, kad Brandenburgas bīskaps Hieronīms Šulcs uz tām neatbildēja. 1517. g. Leipcigā parādījās divi Lutera tēžu izdevumi latīņu valodā, decembrī tos Nirnbergā izdeva vācu valodā.

Tēzes iztulkoja vācu valodā, novembrī un decembrī nodrukāja, un gada beigās tās zināja jau visa Vācija. Tēzēm bija milzīga rezonanse.

95 tēzes ir izklāstītas stingrā secībā: 1.–4. tēzē Luters kritizē baznīcā pieņemto grēku nožēlošanu un atklāj tās evaņģēlisko jēgu; 5.–7. tēzē runa ir par grēku un piedošanu, ko sniedz pāvests un garīdznieki; 8.–29. tēze noliedz pāvesta jurisdikciju pār šķīstītavu; 30.–40. tēzē atļaidu spēks tiek salīdzināts ar patieso grēku nožēlošanu; 41.–52. tēzē rūpes par tuvāko tiek vērtētas daudz augstāk par atļaidu pirkšanu; 53.–80. tēzē tiek nosodīts tas, ka atļaidu pārdevēji klusē par Dieva vārdu; 81.–90. tēzē tiek minēti parasto cilvēku izteicieni par pāvestu, garīdzniekiem un atļaidām; 91.–95. tēzē tiek uzsvērtas atšķirības starp grēku atļaišanu un patieso ticību Kristum.

Kūrija reaģēja nekavējoties. Luters 1518. g. publicēja savu koncentrētā un populārā stilā sarakstīto darbu vācu valodā par atļaidu jautājumiem (*"Sermon von Ablass und Gnade"*). Kad legāts Kajetāns (*Cajetan*, 1469–1534) veltīgi pieprasīja tā atsaukumu, Luters, lai izvairītos no apcietināšanas, bēga no Augsburgas. Galīga saišu saraušana ar Romu notika pēc disputa Leipcigā 1519. g. jūlijā. Profesors Johans Eks (*Johann Eck*, 1486–1543) ar veiklas argumentācijas palīdzību iedzina Luteru un viņa draugus strupceļā, tādēļ Luters bija spiests izdarīt secinājumus no savas proklamētās pozīcijas, jo apstrīdētas tika pāvesta prerogatīvas, baznīcas tradīcija kā atklāsmes avots, koncila nekļūdī-

gums (domāts bija Konstances koncils, kas nolādēja dažas husitisma tēzes, kuras Luters neuzskatīja par ķecerībām).

1520. g. parādījās šādi Lutera programmatiskie darbi.

1. "Vācu nācijas kristīgajiem dižcilīgajiem" (*An den christlichen Adel deutscher Nation*) – veltīts politiskajiem jautājumiem. Tas bija uzsaukums *gravamina* stilā imperatoram un valsts kārtām ar nacionālā koncila palīdzību īstenot reformas. Tajā tika izvēsta mācība, ka visi kristieši pieder garīdznieku kārtai ("vispārējā priesterība"), noliegtas pāvesta prerogātas un aizstāvētas tiesības katram kristietim izskaidrot Bībeli.

2. "Par baznīcas Babilonijas gūstu" – risināja dogmatikas problēmas. Luters uzskatīja, ka no septiņiem sakramentiem Svētajos Rakstos pamatoti ir tikai divi – kristības un Svētais vakarēdiens (*sola scriptura*).

3. "Par kristīgā cilvēka brīvību" – pamatoja domu, ka cilvēks brīvību iegūst tikai ticībā (*sola fide*) – kā Dieva žēlastību (*sola gratia*).

Pāvests izslēdza Luteru no baznīcas; Luters bullu saņēma 60 dienas vēlāk un sadedzināja to. Luters un viņa piekritēji tika izsludināti ārpus likuma, viņa mācību nolādēja. 1521. g. Vormsā tika izdots edikts iznīcināt visus viņa darbus. Tas šķita nāves spriedums visai reformācijas kustībai, neņemot vērā lielo piekrišanu tai iedzīvotāju vidū. Tomēr līdzās vispārējai rezonansei morālu un materiālu atbalstu Luteram deva arī dažu valstu (Saksijas, Hesenes u.c.) simpātijas.

Reformācijas konsolidācija, kas nav šķirama no tās organizatoriskās uz-

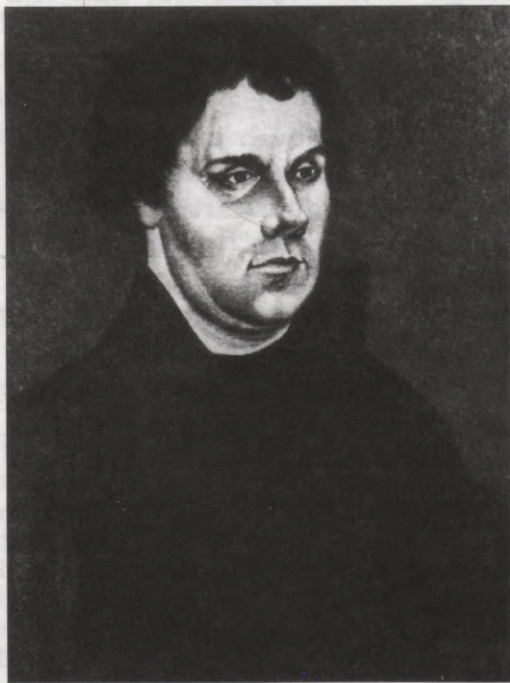
būves izveidošanas un politizēšanās, norisēja divos līmeņos: teritoriālajā, kurā tā izvērsās samērā ātri, un valstiski tiesiskajā, kurā tā īstenojās tikai pēc lielas pretestības pārvarēšanas. Daudzas patstāvīgās hercogistes (piemēram, Saksija, Hesene, Prūsija), kā arī daudzas t.s. impērijas pilsētas pieslējās reformācijai. Tās savās teritorijās prasīja ieviest jaunu baznīcas kārtību, lai to varētu pārņemt savā pārvaldes struktūrā.

Pirmo reformācijas soļu izpausmes: klosteri kļuva tukši, daudzi mācītāji apprecējās un nerūpējās ne par baznīcu, ne skolu; dievkalpojumi notika reti, un visa garīgā dzīve – arī tik nepieciešamā karitatīvā darbība – pagrima. Lai novērstu šo nožēlojamo situāciju, Luters uzsāka veidot jaunu baznīcas kārtību, kas regulēja mācītāja vietas ieņemšanu, mācītāja darbību un atalgojumu, organizēja baznīcas un skolas uzraudzību. Lai nodrošinātu mācības vienotību, izdeva jaunas mācību grāmatas, kas bija obligātas visiem (Lutera "Vācu mesa un dievkalpojumu kārtība" 1526. g.; "Lielais katehisms" un "Mazais katehisms" 1528. g.).

Protestantisko baznīcu veidoja valdnieku un pilsētu varas aparāts. Tam atbilda jaunās baznīcas satversmes hierarhiskā orientācija. Monarhs (*summus episcopus*) iecēla mācītājus un bija augstākais baznīcas garīgo lietu pārraudzītājs. Viņš pats iecēla padomdevēju kolēģijas – konsistorijas locekļus – garīdzniekus un amatpersonas. Superintendenti uzmana garīdznieku dzīvesveidu un pienākumu izpildi mācību jomā, skolā un dvēseļu aprūpē. Jauno baznīcas

tiesību izstrādāšana, tiesību, kam dažās teritorijās sākotnēji bija policejiskas iezīmes, noslēdza konfesionālās dzīves iekļaušanu agrīnā teritoriālā absolūtisma birokrātiskajā aparātā.

Personiskās ticības autoritātes proklamēšana izraisīja ticības formu daudzveidību. Domu plurālisms bija dabiskas protestantisma sekas. Bibli skaidroja ļoti daudzveidīgi, no šiem skaidrojumiem izrietēja arī dažādi secinājumi. Neiecietība bija šā plurālisma pretmets. Luters ticības brīvības vārdā sāka vajāt pašu ticību. Neiecietība zēla visos protestantisma novirzienos, jo bieži uzskatīja, ka tas, kam pieder patiesība, var piespiest ticēt citus. Iecietība šai gadījumā varēja nozīmēt tikai vājumu un šaubas, t. i., paša pozīcijas nepatiesumu. Ja nebūtu šīs stingrās pār-

Lukass Krānahs Vecākais. Mārtaņa Lutera portrets. 1525. g.

liecības par savu taisnību, tad trūktu dzenuļa, kas virzīja protestantus uz aktīvu rīcību. Jo dziļāka bija personiskā ticība, jo nesaudzīgāka – griba, jo neiecietīgāk protestanti izturējās pret citādi ticošajiem. Galīgais variants bija ticīgā neiecietība pašam pret sevi.

Lutera mācība

Luters un reformācija

Lutera reformācija ir vispirms baznīcas un tikai tad – ētisko, sociālo un politisko dzīves formu reformācija. Baznīcas reforma tā ir tikai tādā mērā, kādā sarauj saites ar viduslaiku baznīcas izpratni, kam raksturīga sakramentālā žēlastība un garīgā priesterība. Baznīca, kas iemieso sevī mūžīga svētuma apdvestu institūciju, kurā cilvēks līdz ar sakramentu saņem žēlastību, kas viņam paver ētiski pareizas dzīves iespējas, vairs nav starpnieks starp Dievu un cilvēku. Baznīca saskaņā ar sholasniku vadīja cilvēku labos darbos ar baznīcas sakramenta palīdzību. Izšķirīgais bija dzīves virzība uz Dieva garīgo tiesu.

Turpretim Luteram *vita christiana* pamatus veido indivīda ticība Dieva žēlastības solījumam – *evangelium* – klausāmajā un redzamajā vārdā. Vārda sludināšana aizstāj hierarhiski sadalītos amatus. Amats kļūst par Vārda funkciju, un Vārds katram ticīgajam ir pieejams Svētajos Rakstos. Grēcinieks iegūst savu brīvību ticībā Vārdam, kurā atklājas dievišķā žēlastība.

Sholastiskā tradīcija saistīja *Ius-titia Dei* (Rom.1:17) ar tiesu, ko saprata kā Dieva – tiesneša soda taisnīgumu, kas atklājas ne tikai likumā, bet arī evaņģēlijā. Taisnīgs sods rada cilvēkā tikai bailes un sirdsapziņas mokas, kas nozīmē sagatavošanos sakramenta uztverei. Sakraments paver cilvēkam tikumiskas dzīves iespēju, drošumu un arī cerību nostāties Dieva taisnīgās tiesas priekšā. Ja šo evaņģēlija atklāto taisnīgumu saprot kā likuma un soda taisnīgumu, tad nav iespējams “šodien” pārlicināties par svētumu.

Turpretim Luters Dieva taisnīgumu izprot kā dzīvi ticībā. Dieva taisnīgums vairs nav *institutia Dei activa*, bet gan *institutia Dei passiva*, tātad Dievs apžēlojas mūsu vietā tiesāt, t. i., attaisnot caur ticību. Grēcinieks ticībā Dieva žēlastībai saņem Dieva taisnīgumu. Šāda ticība evaņģēlijā atklātajam Dieva taisnīgumam neizraisa nekādas bailes, tā atbrīvo no tām un rada pārliecību par drošu svētlaimi. Dieva taisnīgums ir nevis Dieva sevī taisnīgums, bet gan taisnīgums, caur kuru Dievs attaisno ticībā evaņģēlijam. Taisnīgums vairs netiek saprasts sholastiski kā *institutia distributiva* tikums, saskaņā ar kuru katrs saņem to, kas tam pienākas. Cilvēks ir taisnīgs, balstoties nevis uz likumu vai ētisko normu izpildīšanu, bet gan uz ticību evaņģēlijam. Ticība evaņģēlijam – t. i., nevis savam, bet Kristus taisnīgumam – attaisno grēcinieku. Līdz ar to Luters dod triecienu sholastiskajai grēku nožēlošanas teorijai, kas saista grēku piedošanu ar

baznīcas noteikto grēku nožēlošanas prasību un pieļauj iespēju sodus aizvietot ar atlaidām. Luters tam pretstata tēzi, ka patiesā grēku nožēlošana neierobežojas ar sakramentos ietvertu grēku nožēlošanu, bet aptver visu kristieša dzīvi un izpaužas sekošanā Kristum. Ciktāl romiešu baznīca un tās hierarhiskā virsotne ar pāvestu priekšgalā neatbilst evaņģēliskā Dieva Vārda izpratnei, pāvests ir jādēvē par antikristu un jāprasa tā nošķiršana no Romas baznīcas.

Nebrīvā griba

Saskaņā ar Lutera mācību brīvā griba pieder tikai Dievam, turpretim cilvēka griba – ne tikai kā grēciniekam, bet arī kā radībai – ir nebrīva. Cilvēka gribas virzība uz labo un ļauno ir saistīta nevis ar cilvēka izšķiršanās jomu, bet ar to, kas determinē – Dievs vai sātans – labā un ļaunā instances. Kurš jātnieks jās uz gribas, to izšķirs cīņas iznākums starp jātniekiem par jājamo, t. i., cilvēka gribu. Cilvēks grēko ar gribas palīdzību, bet ne brīvprātīgi. Glābšana no soda par grēkiem vai arī mūžīgā nāve un svētlaimes zudums nav saistīts ar cilvēku, bet ar Dieva brīvo gribu, kura atribūts – griba – tiek izprasts indiferenti. Dieva gribas žēlsirdība attiecas nevis uz visiem, bet tikai uz nedaudzajiem grēciniekiem, un tas ir atkarīgs tikai no šīs gribas. Dieva griba norobežo savas žēlsirdības jomu – kas tai pieder un kas nepieder –, un tā ir gribas izpaušme indifferences jomā.

Dieva gribā, kas predestinē, tiek uzsvērtā žēlastības brīvība. Žēlastību uzskata par likuma korelātu. Ievērojot likumu normas, cilvēks nevar Dieva priekšā kļūt taisns; Dieva taisnīgums viņam tiek dāvāts caur žēlastību. Šai ziņā Kristus nozīmē likuma beigas un svētlaimes ceļu. Tas, ka Kristus ir likuma beigas, pamato kristīgo brīvību. Šīs brīvības vārdā Lutera kritizē baznīcas Babilonijas gūstu pāvesta garīgajās tiesībās. Garīgās tiesības, uz kurām pretendē pāvests, Lutera skatījumā ir vienīgi kristīgās brīvības apspiešanas instruments: 1) papisms kā garīgās varas pārkārtošanās, lai kļūtu par pasaulīgo; 2) pāvesta monopols Svēto Rakstu skaidrošanā; 3) pāvesta tiesības sasaukt koncilus. Lutera atceļ šos trīs kristīgās brīvības ierobežojumus un apstrīd īpašas garīgas kārtas pastāvēšanu kristiešu vidū. Tāpēc nav nekādu īpašu garīgo tiesību. Kristieši ir vienlīdzīgi – nav īpaša, bet ir vispārēja priesterība. Jauno baznīcas amatu kārtību vairs nenosaka kārtu atšķirības, tie ir definējami tīri funkcionāli. Līdz ar to nav spēkā baznīcas hierarhiskā struktūra. Baznīcas pretenzijas saistīt individuālo svētlaimi ar noteiktu grēku nožēlošanas prasību izpildi nav leģitimētas. Iztulkot evaņģēliju likumu garā ir nepieļaujami. Tā kā baznīcas grēku nožēlošanas instruments vairs nav nepieciešama instance attiecībās starp individu un Dievu, tad kristietis savā svētlaimē nav atkarīgs ne no vienas institūcijas uz zemes. Viņš ir brīvs kungs pār visām lietām un nav nevienam pakļauts.

Tas, ka Kristus ir likuma beigas, nenozīmē, ka likumam būtu tikai teoloģiska jēga. Lutera atšķir divējādu likuma lietojumu, nodalot *usus theologicus* no *usus politicus*. Šī kārtība norāda ne tikai uz cilvēka gribu, bet arī uz pasaules kārtības uzturēšanu – pilsonisko taisnīgumu jeb *iustitia civilis*. Teiktais attiecas uz Vecās Derības likumiem tiktāl, ciktāl ir nevis tikai pozitīvās jūdu tiesības, bet arī daļa no visiem cilvēkiem zināmā dabas likuma (*lex naturalis*). Vecā Derība paver brīvību mīlestības vadītiem darbiem, ciktāl ticības augļi ir nevis nepieciešami nosacījumi, bet gan ticības sekas. Kristieši Dieva un tuvākā mīlestības bausli izpilda viegli un bez piespiešanās. Likums attiecas uz ārējo darbību, nevis uz sirdsapziņu. Likuma (dabisko tiesību un tajās pamatoto pozitīvo tiesību) izmantošanu politikā pamato mīcība par divām varām, kas paredz mīcību par divām valstībām.

Lutera uzbrūk tradicionālajai abu valstību nošķiršanai un to modificē. Patiesie kristieši pieder pie Dieva valstības, kas sakrīt ar neredzamo baznīcu; kopā ar nekristiešiem tie pieder pasaulīgajai valstībai. Abas valstības nestāv viena otrai pretim kā *civitas Dei* un *civitas diaboli* – abās valda Dievs, kurš savu varu īsteno dažādi. Garīgā vara ir ticības vara, pasaulīgā – likuma; atšķirības starp abām varām sakrīt ar atšķirību starp likumu un evaņģēliju. Abas varas un valstības nedrīkst vienu ar otru sajaukt. Tas nozīmē, ka pasau-

līgā vara ticības jomā nedrīkst īstenot nekādu vardarbību, tai ir jānodrošina ticībai brīvība, jāgarantē ticības brīvība. Tas, ka abas varas netiek jauktas, nozīmē arī to, ka kristietim ir pienākums paklausīt valsts varai. Kristietis var atteikties paklausīt tai, piemēram, netaisnīga kara gadījumos. Tiktāl kristietim ir vismaz pasīvas pretošanās tiesības, ko pamato *clausula Petri*. Ideāls kristīgs valdnieks rūpējas par vispārējo valsts labumu un atbrīvo baznīcu no pāvesta aizbildniecības. Pēdējā tēze faktiski nozīmē to, ka baznīcas kārtību regulē kristīgā valdība. Tādējādi baznīcas tika nodotas teritoriālo firstu gādībā; pēc tam kad sabruka universālais *Corpus Christianorum* ar imperatoru un pāvestu virsotnē, tie izvirzījās par absolūtajiem valdniekiem.

Lutera ētika

Luters nešaubīdamies uzbruka viduslaiku institucionalizētajām vidutājināncēm, kas atradās starp Dievu un cilvēku. Ar šo Lutera darbību tika likti pamati jauno laiku individuālismam. Zīmīgi ir tas, ka reformācija neizlauzās jauno laiku attīstības centrālajos reģionos, bet radās pilsētās, kuras atradās sava laika kultūras loka perifērijā. Bet arī normalēs bija manāmas jaunās attīstības pēdas, kas bija saistītas ar naudas lomas pieaugumu, bagātības uzkrāšanos un tamlīdzīgām ekonomiskajām tendencēm. Politiskajā aspektā reformācija gāja roku rokā ar vācu firstu darbību: Vitenbergas

universitāte bija dibināta, lai Saksijas valdnieka kūrfirsta mantojuma daļa tiktu nodota vienkāršam izglītības centram. Reformācija sākās mazā pilsētā, kurā bija ne vairāk kā 20 tūkst. iedzīvotāju. Tajā atrada sev vietu universitāte, kuru zemes firsts gribēja, vadoties pēc ekonomiskajiem apstākļiem, izveidot ļoti lētu, t.i., apgādāt ar maksimāli lētiem mācību spēkiem, proti, ordeņa ļaudīm. Nevis pilsēta deva slavu cilvēkam, bet cilvēks – pilsētai. Apstākļu konstelāciju veidoja zinātne un humanisms, tiesības un politika.

Nominālisms pakļāva šaubām viduslaiku priekšstatus par pasaules kārtību, jo šķita, ka jēdzienu patiesība vairs nebalstās uz atbilstību lietām, jo par to ir atbildīga cilvēka izziņa un lietu nosaukšanas patvaļa. Voluntāristiskais Dieva tēls radīja domu, ka pasaule savos pirmsākumos varētu būt arī pavisam cita, nekā tā ir faktiski, Radītāja gribas dēļ. Šādas noskaņas pastiprināja metafiziskās dzimtenes izjūtas zudums daudziem cilvēkiem pasaulē. Tāpēc vēlajos viduslaikos cilvēks jutās apdraudēts un pamests.

Viduslaiku ētiku lielā mērā ietekmēja antīkās tikumības mācība, kuru papildināja kristīgie teoloģiskie tikumi – ticība, cerība un mīlestība. Kristus ir nācis, lai atjaunotu ētiku un dvēseles kārtību cilvēku "mājsaimniecībā", papildinot dabiskos tikumus ar teoloģiskajiem. Šī ētika atbilda izplatītam un baznīcas institūcijās atbalstu guvušajam cilvēka tēlam. No vienas puses, šī cilvēka dvēsele sastāv no trim daļām, kas paceļas cita pāri citai: gars atrodas

visaugstāk, griba – vidū un iekārīgā daļa – zemākā vietā, kas ir vistuvāk ķermenim. Gars ir apveltīts ar iedzimtām zināšanām par dievišķo sevī, un ticība garu virza uz to, kas ir virs viņa, – Dievu. Tāpēc ķermeni un juteklību uzskatīja par bīstamām instancēm. No otras puses, kopš antīkajiem laikiem (Platona) dvēseles daļas tika pakļautas sabiedrības hierarhijai. Kontemplatīvais un garīgais darbs tika pacelts pāri ikdienai un amatnieka darbam. Tāpēc arī bija nepieciešama pacietīga pedagoģija, kas cilvēku soli pa solim pārveidotu. Viduslaikos uzskatīja, ka cilvēku virzīties uz pārdabisko kavē grēki. Visas teoloģiskās skolas uzskatīja, ka cilvēkā ir saglabājies labs materiāls – intuitīvā sirdsapziņa, kas gan diemžēl bieži ir aptumšota, un dabisko tiesību izziņa, kura veidojas tieši no Dieva. Pēc šā dabiskā labuma principa cilvēkā bija būvēta institucionāli pastarpinātā žēlastības ekonomika baznīcā. Tā deva piedošanu tam, kas nožēloja grēkus, sniedza garīgu atjaunotni, ar sakramentu piešķirot viņam žēlastību, kā arī stiprināja kritušos, turpinot dot tiem sakramentālo žēlastību.

Viduslaiku beigās notika šādas pedagoģijas sabrukums.

Nav nejaušība, ka Lutera iekšējās cīņas galvenais jēdziens bija “taisnīgums”. Saskaņā ar antīko tradīciju taisnīgums bija augstākais tikums un patiesa dzīves kārtība, kas noteica arī cilvēku savstarpējās attiecības. Taisnīgumu nosaka proporcionalitāte uzvedībā, sadarbībā un apmaiņā. Lutera vairs nespēja izzināt, kā ir iespējama proporcionala attiecību

izveidošana starp cilvēka un Dieva rīcību. Pats savā dvēselē viņš neatrada neko, pie kā varētu piesaistīt žēlastību.

Luters lasīja Psalmus un arī Vēstuli romiešiem (1:17) un konstatēja, ka taisnīgumu var saprast arī citādi. Tās avots ir nevis cilvēku un Dieva savstarpējās attiecības, bet tikai pats Dievs. Bez jebkāda avansa Dievs piedāvā cilvēkam jaunu iespēju atjaunot sarautās attiecības. Nevienam cilvēks nevar to panākt saviem spēkiem. Tur, kur Dievs parādās savā varenībā, Viņš ir arī vistuvāk cilvēkam, jo no cilvēka netiek prasīta pārāk augsta cena. Šis notikums – taisnīguma veicināšana – tiek nodrošināts ar Vārdu, kas tiek sludināts, to dzird, tas padara dzīvas attiecības starp Dievu un cilvēku.

Šai taisnīguma un taisnošanas jaunajai definīcijai bija divējādas sekas.

Vienas attiecas uz domām par cilvēku. Lutera vairs negribēja cilvēka dzīvi sadalīt divās daļās – labajā un tai līdzās esošajā tumšajā, ko aptumšojis grēks. Viņa cilvēka noteiksmes kļūst dialektiska, bez iekšējās pretrunas risinājuma: Dieva priekšā cilvēks ir pilnīgi pazudis, kaut arī Dievs to ir nolīcis būt par savu radību. “Miesa” un “gars” attiecas nevis uz cilvēka diviem aspektiem, bet uz visu viņa kā miesiskas, dvēseliskas un garīgas būtnes eksistenci. Šim negatīvajam aspektam ir pozitīvas sekas: ķermeņa kā iekāres un grēka pamata degradācija vairs nav izturama. Jo grēkam, kas aptumšo cilvēka esību, ir pamats gaišākajā cilvēka daļā – prātā. Cilvēka spontānais un tikumiskais projekts var

izrādīties Dieva pamests. Būt "miesiskam" nozīmē būt attālinātam no Dieva. Būt "garīgam" nozīmē kļūt taisnam, nevis pateicoties savam spēkam, bet pateicoties notikumam, kas padara cilvēku taisnu. Dieva mīlestība ir virzīta nevis uz kaut ko tādu cilvēkā, kas būtu mīlestības vērts, bet pirmo reizi rada to, kas būtu mīlestības vērts.

Otra konsekvence attiecas tieši uz ētiku. Viduslaikos runāja par divpakāpju ētiku; pilnīgie kristieši (svētie, mūki u.tml.) ar askēzes palīdzību apspieda juteklisko dzīvi, tajā dominēja nabadzība un paklausība; savukārt parastie kristieši no šā viedokļa bija kompromisu caurausti. Tas noveda pie voluntāras attieksmes pret ikdienas darbiem. Lutera apkaroja garīgo evakuāciju jeb izceļošanu no ikdienas, mūku dzīve Lutera skatījumā bija vēlme ar paša darbiem noiet Dieva priekšā. Taču Dieva taisnīgums stājās saspīlētās attiecībās ar cilvēka taisnīgumu: Dieva taisnīgums rada dzīvību, cilvēks to var tikai saglabāt.

Tāpēc Lutera ētikas pamatprincipi ir šādi.

1. Paklausība Dievam un iespēja izzināt, kas cilvēkam ir jādara, ir viens un tas pats. Lutera nepamato nekādu teoloģisko sistēmu, pirms tā nav kļuvusi praktiska. Tā jautā pēc attiecībām, kuras vēlas Dievs.

2. Šīs zemes taisnīgums saistīts ar sadalīšanu, izlīdzināšanu un apmaiņu cilvēku savstarpējās attiecībās. Turpretim Dievs savā taisnīgumā vēršas pie cilvēka bez iepriekšējiem nosacījumiem. Dieva taisnīgums neizceļ un neizlīdzina, bet padara svē-

tu. Dieva un cilvēka taisnīgums ir pretmeti. Cilvēka taisnīgums ir vērsts uz to, kas vajadzīgs līdzcilvēkiem, kuriem ir nepieciešama mūsu palīdzība.

3. Lutera ētika uzbrūk institucionalizētajām saitēm starp Dieva žēlastības sadalīšanu un cilvēka darbiem dvēseles vadīšanas praksē katoļu baznīcā. Tāpēc arī Lutera vēršas pret nepamatotajiem sakramentiem un atņem baznīcai pamatu iemiesot sevī dievišķas tiesības, kas konkurē ar pasaulīgajām.

4. Lutera novērš klerikāļu sabiedrisko nozīmīgumu un vēršas pret divu pakāpju ētosu. Vienlaikus viņa ētika vēršas pret tiem, kas varētu censties realizēt Dieva valstību savā labā, pretstatot sevi citiem.

5. Lutera neatmet dabisko tiesību domu, ka cilvēks var zināt, kas ir labs un taisnīgs cilvēku savstarpējās attiecībās. Viņš nevar dabiskās tiesības interpretēt no metafiziskajām pozīcijām. Lutera runā par taisnīgumu, jo cilvēks spontāni un intuitīvi zina, kā rīkoties, lai darītu labu savam tuvākajam. Dievs uztur šo taisnīgumu cilvēkā, neņemot vērā tā samaitātību.

6. Lutera saista personu ar tās amatu. Cilvēks ir saprotams tikai saistībā ar to, viņš nav uztverams tikai ar filosofiskā būtības jēdziena palīdzību. Cilvēks attiecībās ar Dievu savu personas centru nes "sirdi". Cilvēka amats nav vienkāršs ārējs pielikums.

7. Pateicoties kristībām, visi ir aicināti būt par priesteriem. Lutera uzsver draudzes tiesības pašai izvēlēties savu priesteri.

d. ULRIHS CVINGLIJS

Kā humānisms ietekmēja reformāciju? Lai atbildētu uz šo jautājumu, ir jāizšķir Lutera reformācija Vitenbergā un Cvinglija (*Ulrich Zwingli*, 1484–1531) reformācija Cīrihē. Šiem abiem virzieniem bija atšķirīgs raksturs. Kaut arī abi vērsās pie vieniem avotiem – Svētajiem Rakstiem un baznīcas tēviem –, tie izmantoja dažādas metodes un ieguva dažādus rezultātus. Abus tos atšķīra arī attieksme pret humānismu.

Šveices reliģiskās revolūcijas rašanos var saistīt ar humānistisko grupu izveidošanos gan Bernes, gan Bāzeles universitātē 16. gs. pašā sākumā. Šveices studenti deva priekšroku humānistiskajam virzienam tāpēc, ka šīs pilsētas bija ģeogrāfiski tuvas Itālijai un 16. gs. sākumā pārvērtās par sava veida trampīnu humānistisko ideju izplatībai Ziemeļeiropā. Tur atsevišķas intelektuāļu grupas sāka izstrādāt savus ieskatus par kristietības atdzimšanu. Pagrieziena moments šajā kustībā bija humānistiskās brālības locekļa Ulriha Cvinglija nonākšana Cīrihē 1519. g., kur viņš kļuva par sprediķotāju. Izmantojot savu stāvokli, viņš uzstājās ar reformu programmu, kas plaši balstījās uz humānisma principiem. Iepriekš Cvinglijs mācīja Vīnes universitātē (1498–1502) un Bāzeles universitātē (1502–1506), kas bija pazīstamas ar savu humānistisko ievirzi. Viņš satikās arī ar Erasmu un Bāzelē 1516. g. iepazinās ar Jauno Derību grieķu valodā. Erasms ietekmēja Cvingliju šādos jautājumos.

1. Reliģija tika uzskatīta par kaut ko garīgu un iekšēju, priekšplānā izvirzot domu par samierināšanos un pakļaušanos Dievam.

2. Būtiska vieta tika ierādīta morāli tikumiskajai atdzimšanai un reformām.

3. Kristus nozīme kristiešiem lielā mērā tika saistīta ar tikumisko piemēru.

4. Īpaša nozīme tika piešķirta dažiem baznīcas tēviem (piem., Hieronimam, Origenam).

5. Reformācija attiecās uz baznīcas dzīvi un tikumību, bet ne uz doktrīnu.

6. Reformāciju uzskatīja par pedagoģisku un izglītības procesu. Tikai 1520. g. Cvinglijs sarāva saites ar šo ideju un sāka uzskatīt reformāciju par dievišķu rīcību, kas pārvar cilvēka vājības.

Reformācijas centrs Šveicē bija Cīrihe, kurā kopš 1518. vai 1519. g. kā mācītājs darbojās humānistiski izglītotais zinātnieks Ulrihs Cvinglijs. Kā humānists viņš bija vairāk pateicības parādā Erasmam nekā iracionālajai Lutera dziļdomībai. Cvinglijs kļuva par Cīrihes reformatoru. Kaut arī Cvinglijs, līdzīgi Luteram, vadījās pēc Bībeles, viņa darbība no Lutera darbības atšķīrās ar to, ka viņš racionālāk un spirituālāk interpretēja Bībeles tēzes. Arī baznīcas kritikā Cvinglijs bija konsekventāks par Luteru, iestājoties pret šķīstītavas ugunīm, svēto kultu, nolikumu par gavēņiem, celibātu utt.

Jāpiezīmē, ka Cvinglijs savu kalpošanu sāka 1519. g. 1. janvārī, un tā beidzās tā paša gada augustā, kad Cīrihē bija mēra epidēmija. Līdz 1520. g. februārim nomira vismaz

viena ceturtnā daļa pilsētas iedzīvotāju (iespējams, ka pat puse). Cvinglija pienākums bija mierināt mirstošos, un tāpēc viņam bija ar tiem jātiekas. Būdams tuvu mirstošajiem, viņš tik dziļi kā nekad apzinājās, ka ir tikai rīks Dieva rokās.

Tāpēc Cvinglijs mācīja, ka Dieva suverenitāte ir absolūta un ka cilvēks ir pilnīgi atkarīgs no Viņa gribas. Cilvēka glābšana vai nosodīšana ir pilnībā Dieva varā, kas brīvi spriež tiesu no mūžības viedokļa. Jau 1515. g. Cvinglijs darbā "Komentāri par patieso un melīgo reliģiju" uzbruka divām idejām, kas ieņēma centrālo vietu Erasma reformu programmā, – idejai par gribas brīvību (*liberum arbitrium*) un pieņemumam, ka ar izglītības metodēm var reformēt grēcīgo cilvēci. Cvinglijs domāja, ka bez Dieva iejaukšanās reformas ir neiespējamās.

Cīrihes reformācija īstenojās Cvinglija sadarbībā ar pilsētas vadību. Konflikts starp Cīrihi un Konstances bīskapu Cvinglijam 1522. g. deva iespēju, atsaucoties uz Svētajiem Rakstiem, pasludināt bīskapu par nekompetentu un pieprasīt atņemt tam amata varu. Cvinglijs pats pieņēma pilsētas sludinātāja amatu, ko rāte izveidoja speciāli viņam.

Reformācijas spiediena rezultātā 1523. g. 29. februārī pilsētas rāte izsludināja disputu. Uz to ielūgtais Konstances ģenerālvikārs apstrīdēja sapulces kompetenci. Pilsētas rāte ierosināja Cvinglijam izstrādāt tēzēs apkopotu reformu programmu. 67 tēžu saturs bija šāds.

1. Evaņģēlijs ir skaidrojams atsevišķi, tam nav nepieciešama baznīcas mācība.

2. Cilvēks rod savu svētlaimi tikai caur Kristus mācību un viņa nāvi.

3. Tas, vai cilvēks sasniegs svētlaimi vai tiks pazudināts, ir atkarīgs no viņa ticības vai – pretēji – no viņa neticības.

4. Dievs nosaka visu, un viņa iepriekšnolemība ir visaptveroša. Dievs iepriekš nosaka gan grēkā krišanu, gan atgriešanos sākotnējā radīšanas stāvoklī. Kuru Dievs ir izraudzījis, tā ticība ir nešaubīga; kas netic, to Dievs ir atraidījis. Var notikt arī tā, ka svētlaimi iegūst ne tikai ticošie kristieši, bet arī citi labi cilvēki.

Cvinglijs uzticēja pilsētas pārvaldes iestādēm pārraudzīt baznīcu, pilsoņu tikumisko dzīvi un ieteica tām dievkalpojumu kārtību un baznīcas satversmi pārveidot atbilstīgi Svētajiem Rakstiem. Sekas šiem pārveidojumiem bija šādas: brīva izstāšanās no klosteriem un to slēgšana (1525); visu katoļu kultu aizliegums (līdz ar mesu izzuda arī baznīcas ērģeles, altāri, relikvijas, svētbildes) un dievkalpojumu ierobežošana ar lūgšanu un sprediķi; baznīcas apmeklējumu kontrole un tikumiskās disciplīnas uzraudzība (laulības tiesa); baznīcas mantas un īpašumu konfiskācija (to izmantoja sociālajai aprūpei) u.c. Cvinglijs nodibināja ciešas attiecības starp draudzi un baznīcas pārvaldi. No baznīcas izraidīja nevis bīskapu pārvaldes aparāts, bet pilsētas draudze. Pilsētas vadība atbalstīja Cvingliju. Tā noteica, ka mācītājiem obligāti jānodarbojas ar sludināšanu pilsētās un laukos. Tas veicināja ātru reformācijas izplatību.

1525. g. pie Grosminsteres nodibināja skolu, uz kuras bāzes vēlāk

izveidoja teoloģijas fakultāti. Cvinglijs un arī Kalvins atšķirībā no Lutera uzskatīja maizi eiharistijā tikai par Kristus miesas simbolu (Luters: "Maize ir Kristus miesa"; Cvinglijs: "Maize nozīmē Kristus miesu"). Dievkalpojumi un vakarēdiens (dievgalds) noritēja uzsvērti lietišķā, prozaiskā formā.

Nebija pagājuši ne desmit gadi kopš reformu sākuma, kad pilsētvalstij Cīrihei nācās rēķināties ar daudziem pretiniekiem, proti, Šveices iedzīvotājiem (īpaši – iekšējos kantonos), kuri neatteicās no katoļticības, kā arī vāciešu protestantiem, ar kuriem Cvinglijs centās apvienoties, taču nespēja vienoties ar Lutera. Abu ceļi šķīrās. Luters meklēja mieru valstī, turpretim Cvinglijs iesaistījās cīņā ar pieciem kantoniem, kas bija palikuši katoliski. Karš sākās 1531. g. 9. oktobrī, un jau 11. oktobrī Cīrihes karaspēks tika pilnīgi sakauts. Cīriehiešu pusē kaujā krita 22 garīdznieki, starp tiem arī pats reformators Cvinglijs.

e. ŽANS KALVINS UN PROTESTANTISMS FRANCIJĀ

Dzīve un darbība

16. gs. vidū izveidojās jauna baznīcas politiskās un reliģiskās dzīves forma, ko mūsdienās apzīmē ar terminiem "konfesija" un "konfesionālisms": dažādas baznīcas, kas atšķiras cita no citas ar mācību, liturģiju un organizāciju, ir norobežotas cita no citas un katra no tām izvirza pretenzijas paust un aizstāvēt kristīgo

patiesību. Konfesionālismam ir daudzveidīgas valstiskās un sociālās saknes, taču vienojošais moments ir savstarpēja norobežošanās un neiecietība, kas bieži saistīta ar soda organizāciju izveidošanu un darbību. Kopš 16. gs. Eiropas vidienei raksturīgs ne tikai bikonfesionālisms, bet arī iekšējā šķelšanās protestantismā, kas ne tikai netika pārvarēta, bet ar laiku pat saasinājās. Otrās paaudzes reformatori bija raksturīgas cīņas alkas un rīcības dinamisms, tie, no vienas puses, tiecās pārvarēt Lutera reformācijas nekonsekvences ("daļējīgumu"), no otras, – stājās intensīvā konfrontācijā ar atjaunoto pāvesta baznīcu. Teiktais pirmām kārtām attiecas uz kalvinismu.

Žans Kalvins (*Jean Calvin*, 1509–1564) turpināja Lutera iesākto darbu, taču daudzos tā aspektos izgāja ārpus šā darba mērķiem un ietvariem. Viņš padarīja protestantismu lielā mērā neatkarīgu no varas struktūrām. Kalvins veidoja baznīcu par pamatu, nodibinādams draudzes un piešķirdams tām lielu patstāvību, kā arī padarīja regulāru sinodālo dzīvi (luterismam šie divi principi bija sveši). Kalvinisti bija protestanti, kuriem raksturīgas jaunas iezīmes: politiskā patstāvība, nesaudzība un stingra griba, gatavība kļūt par mocekļiem. Kalvins Dieva bijāšanas un godāšanas vārdā cīnījās pret katoļu baznīcu, ķeceriem, sektām un arī pret pašu Lutera. Reformatori respektēja Lutera personību un darbus, taču Kalvins tos uzskatīja par nepilnīgiem, par tādiem, kurus kā evaņģēliskās kristietības formu vajag uzlabot. Viņš deva reformācijai to, ko

nedeļa nedz Lutera, nedz Melanhtona, nedz Cvinglija, – proti, teoloģisko sistēmu.

Žans Kalvins bija pāvesta notāra, bīskapa finanšu pilnvarotā un juridiskā sekretāra ceturtais dēls. Par viņa jaunību ir zināms tas, ka viņš bija labs skolēns un izrādīja noslieci uz reliģiju. Divpadsmit gadu vecumā ar sava tēva palīdzību Kalvins sāka gatavoties teoloģiskās izglītības iegūšanai. Skolotājs, atskārtis viņa lielās dotības, 1523. g. sūtīja Kalvinu uz Parīzes universitāti. Pilsētā valdīja reliģisks satraukums. Sorbonna 1521. g. bija nolādējusi Lutera sacerējumus latīņu valodā, taču šajā universitātē bija arī reformācijas piekritēji. Par Kalvinu šai laikā ziņu maz.

1528. g. Kalvins ieguva maģistra grādu un, iespējams, tēva ietekmē devās uz Orleānas universitāti, kas vienlaikus bija arī humānisma centrs, studēt tieslietas. Orleānā Kalvins pavadīja astoņpadsmit mēnešus un devās tālāk uz Buržē studēt grieķu valodu. 1531. g. pēc tēva nāves viņš jau varēja brīvi pieņemt lēmumus. Kalvins devās uz Parīzi studēt grieķu un senebreju valodu; studijas noritēja humānistiskās izglītības garā. Viņa pirmais darbs bija komentārs Senekas sacerējumam “*De elementis*”, kas sarakstīts kristīgās ticības garā un kuru caurauž spēcīgs humānisms. 1534. g. Kalvins pēkšņi pārdzīvo “pievēršanos”, bet par to līdz mūsdienām nonācis maz ziņu.

Šai laikā Kalvina draugs Nikolass Kops bija Parīzes universitātes rektors. Savā oficiālajā rektora runā 1533. g. 1. novembrī viņš aizstāvēja Navarras Margeritu, vienlaikus uz-

Žans Kalvins. 1540./64. g.

brūkot obskurantiem un baznīcas reformu pretiniekiem. Kalvinam, par kuru runāja, ka arī viņš ir tādos pašos ieskaatos, pēc tam, kad drauga runu nosodīja kā ķecerību, bija jābēg. Kops devās uz Bāzeli, Kalvins – uz Nionu, tad uz citām vietām. 1534. g. viņš atgriezās Nionā, izdeva savus darbus un līdz ar to sarāva jebkādas oficiālas saites ar Romas baznīcu. Nākamais gads pagāja bēguļojot un slēpjoties. Visur, kur ieradās Kalvins, viņš organizēja un inspirēja grupas, kas nostājās uz protestantisma ceļa.

1534. g. Francijas karalis Franšuā I (*François I*, 1494–1547) asi vērsās pret franču protestantismu, un visi, kam bija iespējams, pameta Parīzi un Franciju. Palikušos ieslodzīja, spīdzināja un sadedzināja. Kalvinam izdevās nokļūt drošībā. Ar svešu vārdu viņš 1535. g. sasniedza Bāzeli. Viņa darbs “*Apologia et instructio*”

iznāca tā paša gada martā ar nosaukumu "*Institutio religionis Christianae*". Pirmajā izdevumā tas bija veltīts Fransuā I: Kalvins centās pārliecināt karali, ka protestantisms, kuru viņš vajā, nevēlas satricināt nedz kristīgo mācību, nedz karaļa autoritāti un ka tā aizstāvji ir īsti kristieši.

1536.–1538. g. Kalvins darbojās Ženēvā kā publisks lektors un Bībeles docents. Viņš izveidoja pilsētā reformatoru grupu, kas 1537. g. izstrādāja baznīcas reorganizācijas plānu. Tā ekstremālisms izraisīja plašu protestu, un rāte lika Kalvinam un viņa līdzgaitniekam Farelam triju dienu laikā pamest pilsētu. Abi devās uz Bāzeli, pēc tam uz Strasbūru, kur Kalvins kļuva par mācītāju apmēram 400 protestantiem, kas bija bēguši no Fransuā I vajāšanas. Nākamie trīs gadi bija laimīgākie Kalvina dzīvē. Viņš apprecējās. Šai laikā iznāca viņa darbs "*Comentaires des Epitres de St. Paulus*". 1540. un 1541. g. Kalvins studēja luterismu.

Pēc pilsētas aicinājuma 1541. g. Kalvins atgriezās Ženēvā, kura jau tai laikā bija pievērsusies protestantismam. Līdz Kalvina nāvei 1564. g. šī pilsēta bija viņa reformatoriskās darbības centrs (lūzuma gads bija 1555. g., kad Ženēvā notika nemieri, kurus ar grūtībām apspieda).

Predestinācija

Arī Kalvina prātu nodarbināja jautājums par cilvēka grēcīgumu un Dieva visvarenību, kas atspoguļojās viņa predestinācijas doktrīnā, kuras

iedarbība pastiprinājās īpaši pēc 1533. g. (nav zināms, kāds tam bija impulss). Šī mācība ir viens no glābšanas doktrīnas aspektiem. Kalvins domāja, ka stingra loģika prasa, lai Dievs aktīvi lemtu par to, vai sodīt vai glābt cilvēku. Dievs ir aktīvs un pilnīgi suverēns savā rīcībā. Tāpēc Dievs aktīvi vēlas glābt tos, kas būs glābti, un nolādēt tos, kas nebūs glābti. Tāpēc predestinācija ir Dieva mūžīgais lēmums, kurā Viņš nosaka to, ko vēlas darīt katram atevišķam cilvēkam. Viņš nerada visiem vienādus apstākļus, bet gatavo mūžīgai dzīvībai vienus un mūžīgam lāstam – citus.

Viens no šīs doktrīnas aspektiem ir norādījums uz Dieva mīlestību. Kalvinam Dieva mīlestība izpaužas Viņa lēmumā glābt atsevišķus cilvēkus neatkarīgi no to nopelniem: šis lēmums ir pilnīgi neatkarīgs no tā, vai cilvēkam tie ir. Dieva mīlestība izpaužas kā Viņa atsevišķu cilvēku glābšana neatkarīgi no to nopelniem. Tāpēc Kalvinam predestinācija ir nevis cilvēka pārdomu produkts, bet Dieva atklāsmes noslēpums. Glābšana atrodas ārpus cilvēka varas.

Tādējādi Kalvina teoloģijas centrā ir predestinācijas ideja, proti, mācība, ka Dievs jau pirms pasaules radīšanas vienus ir nolēmis svētlaipei, citus – lāstam. Katoļu teologi aizstāvēja domu, ka cilvēks, pāteicoties gribas brīvībai, izšķiras par "labiem darbiem", ar kuriem panāk, ka Dieva žēlastība viņu atpestī. Luters noliedza gribas brīvību un saistīja predestināciju ar dievišķā noslēpuma neizmērojamību. Kalvins saasināja domu par predestināciju, uzsverot

cilvēka nenožīmīgumu Dieva visvarēnības un suverenitātes priekšā, un mācīja, ka cilvēks drošu liecību par savu izredzētību iegūst tikai ticībā Pestītājam. Dievs izredzētajiem dod uzskatāmas *electio* zīmes, kaut arī šāda veida *signa* ir ierobežots pierādījumu spēks. Uz izredzētību var cerēt tie, kas savu dzīvi padara svētu, izpildot likumus, kurus kristiešiem sniedz Svētie Raksti.

Kalvins neatlaidīgi norādīja uz bezgalīgās Dieva majestātes nepielūdzamajām prasībām un cilvēka pilnīgu nespēju ar savu rīcību iedarboties uz Dieva gribu un tādēļ arī nespēju saņemt glābšanas garantijas. Cilvēks var tikai nojaust Dievu, bet viņa griba ir važās kalta, jo viņš ir Ādama mantinieks un nes sevī vainu par grēkā krišanu. Tāpēc pār cilvēci valda nāves spriedums, ko var atcelt tikai Dievs pats pēc savas izvēles. Viņa lēmums nāk no mūžības un attiecas uz izredzētajiem, kas būs vienīgie izglābtie. Arī ticība cilvēku sirdīs nevar rasties, ja Dievs to viņiem nedāvā. Ticība liecina par izredzētību.

Citi reformatori, norādot uz predestinācijas principu, uzsvēra tādas īpašības kā Dieva mīlestību, taisnīgumu, patiesumu, žēlastību; turpretim Kalvins uzsver Dieva spēku un dižumu, majestāti. Tāpēc baznīcas galvenais uzdevums ir slavināt Dievu. Ticības Dievam zudums, maldīgas mācības un netikumība aizskar Dieva cieņu. Baznīcai un pasaulīgajai varai ir pienākums tādus Dieva aizvainojumus atriekt ar vislielāko stingrību (Kalvins un viņa radītā sistēma toleranci nepazīna).

Teoloģija un ētika

Kalvinisma ētiku nosaka teoloģija. Kalvinam tāda domu gaita, kas ļautu izsecināt, ka predestinācijas princips pieļauj cilvēkam darīt visu, ko tik viņš vēlas, ir pilnīgi sveša. Kristietim jādarbojas tā, it kā viņš būtu glābts. Dieva valstība prasa kalpošanu. Cilvēkam kalpošana izpaužas kā pasaulīga, proti, profesionāla darbība. Sabiedrības augstākais labums – dievbijība.

Kalvins nekad nav tieši apgalvojis, ka saimnieciskie panākumi čakla darba rezultātā būtu pierādījums izredzētībai šīs dzīvē. Cilvēka nepārlicinātība izraisa visas personības tieksmi ziedojoties iegūt dievišķās žēlastības uzticību, un panākumi saimnieciskajā darbībā varētu būt Dieva labvēlības zīme. Cilvēkam ir jākoncentrējas visā savā darbībā, arī darbā, slavināt Dievu. Ticība, kas dod svētlaimi, izpaužas darbībā. Turklāt runa ir nevis par atpestīšanu no savas dvēseles posta ("Sākotnēji mēs esam dzimuši Dievam un nevis sev," teica Kalvins), bet gan par svēto Dieva majestāti. Izredzētie par mūžīgo svētlaimi pārlicinās ar "bailēm un drebešanu"; pastāvīgā gatavība nožēlot grēkus īstenojas kā pienākumu izpilde šai dzīvē.

Kalvins uztvēra pasauli kā cīņas lauku un sevi kā cilvēku, kuram jānodrošina Dieva vārda uzvara un jāpiespiež cilvēks dzīvot kārtīgu dzīvi atbilstīgi Bībeles baušļiem. Viņa mācībai atšķirībā no luterisma piemita aktīvs cīņas gars. Skotijā un Francijā kalvinisti, konfrontējot sevi ar katolicismu, attīstīja mācību par

tiesībām sacelties pret valsts varas aparātu.

Skaidra ir Kalvina mācība par pasaulīgo valdību. Viņš atzīst baznīcas un valsts nošķiršanu par normālu, pat nepieciešamu faktu un nosodātos, kas iedomājas, ka kristīgā brīvība tiem ļauj dzīvot bez ierobežojumiem, kurus uzliek likums. Kalvins aizstāv domu, ka tajā stāvoklī, kādā cilvēce atrodas pašlaik, ir nepieciešami likumi, valdība un tiesu palāta un ka pilnīgs barbarisms ir prasība (vai pat doma par to) likvidēt valsti. Valstij ir ne tikai uzdevums rūpēties par pilsoņu tikumību, bet arī sargāt "patieso reliģiju", kura balstās uz "dievišķajiem likumiem". Valsts sastāv no trijām daļām: valdības, kas īsteno vadību un sargā likumus, likumiem, saskaņā ar kuriem tā valda, un tautas, kuras dzīvi nosaka likumi un kura paklausa valdībai. Valdības kompetence attiecas gan uz pasaulīgajām, gan reliģiskajām lietām. Tautai ir ne tikai jāizrāda paklausība, bet arī jāgodā un jāpielūdz valsts vadītāji kā "Dieva kalpi un sūtņi". Kalvins uzsver paklausību likumīgajai valdībai, taču pieļauj arī izņēmumu: "Mēs esam to cilvēku pavalstnieki, kas pār mums valda, bet pakļauti esam tikai Dievam." Kārtību, kas ir pretrunā Dieva likumam, drīkst neievērot, bet aizliegta ir aktīva pretestība. Valdības atbildību Dieva priekšā, un Kalvins min daudzus piemērus no Izraēlas vēstures, kad Dievs laupa varu valdniekiem, kas ir bijuši slikti vai nav klausījuši Dieva likumam.

Kristīgā draudze, par kuru runā Kalvins, dzīvo ne tikai no kalpoša-

nas Dievam. Tās dzīvi regulē organizatoriskā struktūra un baznīcas disciplīna. Kalvins atšķirībā no Lutera uzskatīja, ka ceļš uz dievbijības īstenošanu paredz teoloģiskās mācības un baznīcas disciplīnas vienību, kurā katru pārkāpumu soda ar vislielāko bardzību. Kristīgās kopienas vadošās institūcijas – pastorus, mācītājus, diakonus, vecākos – izvēlas atbilstīgi stingri noteiktiem uzdevumiem. Mērķis – kopienas dzīves totāla kristianizācija (mājas dzīves kontrole, tikumiskā tiesa, deju un kāršu spēles aizliegums). Kalvins uzsvēra baznīcas patstāvību: baznīcai ir jābūt pāri valstij; birģeru varai ir jāieklausās Dieva praviešu gudrībās.

Kalvins daudz vairāk nekā Luters vienkāršoja dievkalpojumu. Viņš noraidīja altāru, sveču, svētbilžu, visu greznuma priekšmetu atrašanos baznīcā. Dievkalpojuma centrs – sprediķis, ar ko saistīta psalmu dziedāšana un lūgšana. No septiņiem sakramentiem Kalvins atzina divus – kristības un Svēto vakarēdienu –, jo tie sakņojas Bibēlē. Viņš uzsvēra vakarēdiena garīgo nozīmi: vienošanās garā neatceļ realitāti.

Kalvins bija gandrīz vai vienīgais no reformatoriem, kam izdevās savu politisko teoriju īstenot praksē. Pilsētā, kuru plosīja intrigas, viņš 1541. g. uzsāka veidot jauno Jeruzalemi, Dieva valstību Ženēvā. Ar rātes piekrišanu visa dzīve Ženēvā, identificējot baznīcas draudzi ar politisko pamatšūniņu, tika pakļauta rigoristiskai baznīcas disciplīnai. Dievkalpojumi baznīcā ("lūgšanas šķūnī") sastāvēja no sprediķa, lūgšanas, grēku nožēlošanas un psalmu dziedāšanas. Līdz-

dalība vakarēdienā bija obligāta. Tika aizliegta jebkāda greznība un citas pasaulīgas izpriecas (dejas, teātri, spēles, svētki, krogu apmeklējumi, grezni tērpi un frizūras u.c.). Ženēva pēc 1555. g. nebija nekas cits kā teokrātija, pat garīdznieku autookrātija kalvinisma garā. Pilsoņi atradās divējā – baznīcas un valsts – kundzībā.

Augstākā baznīcas instance bija draudzes konference (*venerable compagnie*), kuras priekšsēdētājs bija Kalvins. Piecu mācītāju (sprediķiem un dvēseļu aprūpei) pakļautībā atradās doktori (mācībai), diakoni (nabago kopšanai) un 12 prezbiteri (baznīcas disciplīnas uzraudzīšanai).

Prezbiteri, kurus izraudzījās no laju vidus, uzmanīja pilsoņu dzīvesveidu un katru nedēļu sapulcējās kopā ar mācītājiem konsistorijā (kas bija kļuvusi praktiski neatkarīga no rātes), kura darbojās kā baznīcas un tikumiskā tiesa. Tur pārkāpumus izmeklēja ar inkvizīcijas metodēm, izteica rājienus un "ieteica" sodus pasaulīgajām varas iestādēm. Policejiskais terors visvairāk bija vērsts pret citādi domājošajiem. Radikālie disciplinārie līdzekļi bija nāvessodi (1542.–1546. g. vien tika izpildīti 58 nāvessodi), sakropļošana, spīdzināšana, sadedzināšana (piecos gadus – 78 gadījumi), ieslodzījumi, naudas sodi u.c.

Zīmīgs bija atgadījums ar spāņu domātāju un zinātnieku Migelu Servetu (*Miguel Serveto*, 1511–1553), kuru vajāja Parīzes universitāte, romiešu kūrīja un franču inkvizīcija. Sorbonna pasludināja viņa lekcijas astroloģijā par līdzekli, ar kura pa-

līdzību novirzīt klausītājus no patiesās filosofijas un ieaudzināt cilvēkos necieņu pret baznīcu un likumiem. 1553. gada 27. oktobrī notika bezprecedenta akcija protestantismu pieņēmušā valstī. Ženēva, kas prasīja no Eiropas monarhiem pārtraukt luteriešu un kalvinistu nāvessodus "par pārliecību", pati atņēma dzīvību cilvēkam sakarā ar tā domām par reliģiju: viņš tika notverts kā ķeceris un sadedzināts. Jau 1546. g. Kalvins rakstīja Forelam: "Ja Servets nokļūš Ženēvā, .. es nepacietīšu, ka viņš aizbrauks dzīvs." Servets publiskajos strīdos bija iesaistījies ar darbu "Septiņas grāmatas par maldiem par Trīsvienību". No fakta konstatācijas, ka šīs dogmas nav pierādāmas, sekoja secinājums par to nevajadzību ticībai, jo dogmas Servets saprata kā morāli un zināšanas. Nāvessods Servetam tika piespriests par Kristus dabas izpratnes deformāciju un par protestēšanu pret bērnu kristīšanu (viņš uzskatīja, ka kristīt vajag tikai no divdesmit gadu vecuma, šim rituālam jānodrošina pilna un galīga tikumības atklāsmē).

Jāpiezīmē, ka 1546.–1555. g. žēnēvieši paši regulāri uzstājās pret piespiedu dievkalpojumiem, uzvedības kontroli, teokrātiju un aizliegumiem, pret dogmatiem un Kalvina diktatūru.

Taču viesi no svešām zemēm bija pārsteigti, ka Ženēvā tauta aug uzticībā ticībai, tikumiskā stingrībā un pienākuma apziņā. Džons Knohs, kas 1557. g. ieradās Ženēvā, nosauca pilsētu par "pilnīgāko Kristus skolu", kas kopš apustuļu laikiem pastāvējusi zemes virsū.

Kalvins, līdzīgi Melanhtonam un Luteram, lielu lomu piešķīra audzināšanai. Ženēvā bija divas skolas, taču nebija universitātes. Kalvins nolēma novērst šo trūkumu, un universitāte tika atklāta 1559. gadā. Kad viņš mira, tajā studēja 1500 studentu no visas Eiropas. Ženēvas universitāte sagatavoja bezkompromisa teologus, kas ik brīdi bija gatavi upurēt sevi. Universitāti slavēja kā "protestantu Romu". Pilsēta pārtapa par visa kalvinisma centru Eiropā.

Tik ilgi, kamēr Kalvins bija dzīvs, sistēma funkcionēja, par spīti pretestībai, kas dažkārt tai tika izrādīta. Soli pa solim tika noārdīts baznīcas un valsts nodalīšanas princips.

Kalvins bija teologs, mācītājs, audzinātājs, propagandists, aģitators, cenzors un politiķis – viss vienā personā. Kalvinismā daudz spēcīgāk nekā luterismā izpaudās šīs mācības internacionālais raksturs. Ženēvā Kalvina laikā pulcējās ticības bēgļi no visas pasaules. Viņa mācība izplatījās ar tirgoņu, amatnieku, studentu, ceļotāju starpniecību. Kalvins sūtīja izglītotus instruktorus uz dažādām zemēm organizēt draudzes. Kalvinisms ātri izplatījās Eiropā.

Reformācija un jaunā pasaules aina

16.–17. gs. domātāji uzskatīja, ka saglabāt saprātīgās dzīves plūdumu var tikai Dieva visvarenība. Viduslaikos un renesanses sholastikā par tādiem procesiem kā dzīves gaitas nodrošināšana atbildīgas bija "natūras"; Dievu kā augstāko instanci ne-

piesauca tur, kur pietika ar "natūru" – aktīvu un visai autonomu Dieva "pārstāvi" radītajā pasaulē. Taču 16. gs. ikdienas dzīve tā sarežģījās, kļuva atkarīga no likteņa triecieniem un visdažādākajām nejaušībām, ka normālu faktu eksistenci cilvēki sāka uzskatīt par nesaprotamu Dieva velti, par nepelnītu Dieva žēlastību. Piemēram, normālu dzīves ilgumu sāka vērtēt kā pietiekamu pamatu, lai pierādītu Dieva eksistenci.

"Daba", kā to saprata sholasti, Lutera un Kalvina skatījumā vairs nevarēja garantēt parastu dzīves norisi. Viņi domāja, ka sholastiskā dabas izpratne neatspoguļo reālo dzīvi. Tādējādi protestanti dabu un materiņu sāka traktēt kā principiāli mirušu, kas ar dzīvību un kustību tiek piepildīta no ārpuses, proti, pateicoties Radītāja supranaturālajai darbībai.

Radītās pasaules niecību Dieva transcendentās visvarenības gaismā reformatori attiecināja arī uz dabas izpratni. Aristotelis un viņa sekotāji uzskatīja, ka, ja dabu atstās pašu sev, tā "neklūs sliktāka" savās kvalitātēs un funkcionēs mūžīgi. Lutera un Kalvina, sekojot Augustīnam, atbalstīja pretējo: ja pasauli pametis Dieva rūpes un tā paliks pati par sevi, tad tā nemitīgi degradēsies un beigās ies bojā. Pasaule ne mirkli nevar eksistēt bez Dieva nemitīgās līdzdalības tajā.

Lutera, kritizējot katoliskā sinerģētisma doktrīnu, kas apgalvoja, ka cilvēks ar "labiem darbiem" var veicināt savu glābšanu, apgalvoja, ka cilvēks savu glābiņu sasniegs tikai Dieva iejaukšanās rezultātā. Apsprie-

žot reprodukcijas problēmu dzīvajā pasaulē, Lutera piekrita peripatētiķiem, ka tuvākais cāļa rašanās cēlonis ir vistas izdētā ola, kas novietota siltumā. Bet viņš nemitīgi uzsvēra šo cēloņu sekundāro dabu pretēji primārajam – radošajam Vārdam.

Sholasti, sekojot Akvīnas Tomam, iedalīja notikumus tādos, kurus izraisa dabiskie cēloņi, un tādos, kurus nosaka samērā retā Dieva iejaušanās dabiskajās norisēs (brīnumi). Turpretim Luteram gan dabiskie procesi (jūras atrašanās savos krastos), gan Bibelē aprakstītie notikumi (Sarkanās jūras paplašināšanās, ebrejiem aizejot no Ēģiptes) vienādā mērā ir tieši Dieva izraisīti. Uzsvērot Dieva visvarenību, Lutera "atņem" dabai, matērijai patstāvību un padara nedzīvu dabas tēlu. Visa dzīvība nāk no Dieva, daba – tikai pasīva Dieva nodoma īstenotāja.

Kalvins, sekojot Lutera domu gaitai, apgalvoja, ka atzīt dabā sholastu substancālās kvalitātes nozīmē ierobežot Dieva visvarenību. Ja daba var eksistēt patstāvīgi, tad Dievs nav vajadzīgs. Sholastu "dievišķajai" dabai patiesais kristiešu Dievs ir kļuvis lieks. Ar to Lutera un Kalvina nevarēja samierināties.

Dogmai par predestināciju un radītās pasaules niecību kalvinismā ir īpaša nozīme un motīvi. Dieva priekšā visas radības atšķirības, visa sholastiskās esamības hierarhija kļūst bezjēdzīga. Radībai nav pašpietiekamības, tā pilnīgi ir Dieva varā. Kalvins raksta: ir jāatceras, ka "radītajās lietās nav kustības spēka, darbības vai kustības, ka tās vada noslēpumainais Dieva lēmums". Tā-

pēc viss, kas notiek pasaulē, ir brīnumi. Dievs atrodas tiešā kontaktā ar radību.

Kalvinam, līdzīgi Augustīnam, brīnuma jēdziens sakrīt ar radības jēdzienu. Kristiešiem svarīgi ir nevis sīki brīnumi, kas demonstrē novirzīšanos no ierastās notikumu gaitas, bet pats radīšanas fakts kā visu brīnumu brīnums. Tāpēc reformācijai būs svarīga nozīme mehānistiskās pasaules ainas izstrādāšanā.

1. Sholastiskās pasaules ainas kritikas rezultātā notika tās dehierarhizācija, vispār izzuda visa radītā kvalitatīvā hierarhija. Visām ranga atšķirībām vairs nebija nozīmes, visi dabas elementi kļuva savstarpēji vienlīdzīgi. Radītā pasaule kļuva vienota, viendabīga un unificēta. Šādu pasauli nu varēja izskaitļot un izmērīt. Šajā pasaulē vairs nebija ontoloģiski cēlāku sfēru.

2. Reformācija lika pamatus pasaules deantropomorfizācijai.

f. KONFESIJU VEIDOŠANĀS LAIKMETS

Aplūkojot konfesiju stāvokli laikā ap 1560. g., katolicisma bilance izskatījās bēdīga. Reformācija dominēja Dānijā, Norvēģijā, Zviedrijā (kopā ar Somiju), Baltijā, Anglijā, Skotijā, Nīderlandes ziemeļos, Vācijā apmēram līdz Donavai, daļā Austrijas, Šveices lielākajā daļā – zemēs, kas bija kļuvušas evaņģēliskas. Protestantisms daudzās valstīs bija iespiedies ne tikai to iekšienē, bet arī kļuvis par to reliģiju. Liela ietekme jaunajai mācībai bija Francijā, Ungārijā, Polijā.

Itālija, Spānija un Portugāle palika katoliskas, tomēr arī šajās zemēs problēmas izvirzīja baznīcas iekšējā reformācija un organizācija. 16. gs. vidū ticības jautājums vēl nebija izšķirts Austrijā, Eiropas rietumos un austrumos. Zemēs, kur valdīja katoļu valdnieki, – Polijā, Ungārijā, Francijā, Navarrā, Skotijā un Nīderlandē – panākumus guva kalvinisms. Anglijā un Īrijā viss bija citādi. Visur, kur reformācija virzījās uz priekšu, noformējās arī katoliskā pretestība.

Reformācijas ātrā izplatība nebija tik daudz saistīta ar tās iniciatoru personiskajām kvalitātēm vai arī ar teoloģiskās argumentācijas pārlicinošo raksturu, kurai lielākā daļa ticīgo diez vai spēja izsekot: reformācijas panākumus noteica tas, ka to pieņēma pasaulīgā sabiedrība, valdnieki, augstākās kārtas. Tos veicināja atsvešinātība, no vienas puses, starp pāvesta baznīcu un šīm kārtām, no otras, – starp nacionālajiem radikāļiem un tautu, kā arī reformu izpauļošana un humānistu pasludinātās dzīves izjūtas sekularizācija. Baznīcas varas sistēma nespēja izveidot ekvivalentu pretsvaru sabiedrības dinamiskajai attīstībai.

Kopš laika, kad baznīcas šķelšanās bija kļuvusi par faktu, valdības visā Eiropā nostājās nepieciešamības priekšā atzīt sevi par kādas no konkurējošo konfesiju piekritējam. Toreizējā situācijā neviens nevarēja vadīt valsti, atstājot novārtā baznīcu un tajā valdošo strāvojumu, jo no tā lielā mērā bija atkarīgs visas valsts liktenis, tas bija svarīgs jautājums dinastijām un kārtām, kas orientējās uz noteiktu kārtību. Tāpēc poli-

tiskā vara meklēja iespēju ievirzīt baznīcas attīstību tādā gultnē, ko uzskatīja sev par vēlamu un pareizu.

Ar ticības jautājumiem bija saistītas daudzas sabiedrības nozares, proti, konfesionālie strīdi skāra citas kopības formas. Pretstatā valdniekam, kurš apgalvoja, ka viņu amatā ir iecēlis Dievs, protestantiskā opozīcija paziņoja, ka firsts noziedzas pret Dievu, ja tas pieslejas kļūdainai ticībai. Ekstremālos gadījumos tika izdarīti secinājumi, ka valdnieks ir jānomaina. Tas bija pamats ticības kariem, kas izcēlās Eiropā ap 1550. gadu.

Politiskos konfliktus, kas nepārstāja tādi būt, saasināja konfesionālā satura jautājumi. Tīri politiskie konflikti tika nodēvēti par reliģiskajiem. Parasti norisinājās monarhiju mēģinājumi nostiprināt valsts lietas administratīvi un finansiāli. Būtībā visas valstis tiecās pēc tā, lai iegūtu varu un kļūtu par lielākām vai mazākām impērijām. Tie bija mērķi, kurus nevarēja sasniegt bez kara. Šo laikmetu piepilda kari un to atskaņas. Tā kā valstu politiskā dzīve galvenokārt bija orientēta uz tiesībām un tiesisko kārtību, tad kari laikabiedru izpratnē bija konflikti par tiesiskajiem jautājumiem. Tikai 17. gs. radās kari, kas bija racionāli izkalculēti, kurus visbiežāk pasludināja par aizstāvēšanās formu vai arī attaisnoja no to mērķa viedokļa. Tie pamazām izspieda eiropiešu apziņā iesakņojušos domu par "taisnīgu karu" (*bellum iustum*).

Šādā situācijā katoļu baznīca nobrieda reformu īstenošanai.

XII. KONTRREFORMĀCIJA

Vēsturnieks Reneke šim laikmetam piedāvā apzīmējumu "kontrreformācija" (*Gegenreformation*), ko katoļu pētnieki noraida kā vienpusīgu un sociālajiem procesiem neatbilstīgu, jo šis jēdziens devalvē notikušā saturu. Iespējams, ka precīzāk ir runāt par katolisko atjaunotni vai baznīcas atjaunošanos, jo impulsu tam deva dažādi cits citu papildinoši faktori. Taču izšķirīgais moments ir saistīts ar ieilgušās katolicisma krīzes pārvarēšanu. Reformācija apdraudēja katoļu baznīcu, un lielā mērā reformas katolicismā ir izprotamas, tikai konfrontējot tās ar reformāciju.

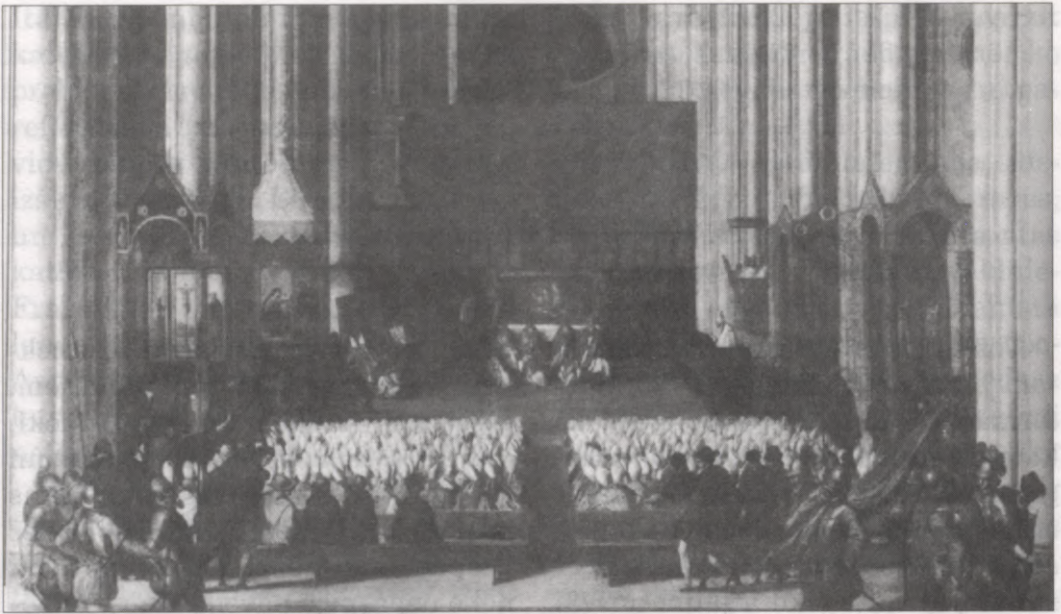
Pēc pāvesta Leona X (no Mediči dzimtas), kurš publicēja bullu par Lutera izslēgšanu no baznīcas, nāca nīderlandietis Hadriāns VI (*Hadrian VI*, 1522–1523), kādreizējais Kārļa V audzinātājs, no kura gaidīja baznīcas reformu *in capite et membris* sākumu. Viņa viedokli pauda šāda atziņa: "Svētie Raksti skaļi sludina, ka tautas grēku avots ir garīdznieku grēki.. Mēs labi zinām, ka arī šajā svētajā krēslā pirms dažiem gadiem ir noticis daudz kas tāds, kas izraisa riebumu: garīgo lietu ļaunprātīga izmantošana, baušļu pārkāpšana, kā rezultātā viss ir sagrozījies līdz nepazīšanai. Nav jābrīnās,

ka slimība pāriet no galvas uz locekļiem, no pāvestiem uz prelātiem. Mēs visi, prelāti un garīdznieki, esam novirzījušies no taisnā ceļa, un jau ilgu laiku nav izdarīts neviens labs darbs.." Taču Hadriāns VI pēc trīspadsmit mēnešiem nomira un neko nepaspēja paveikt romiešu kūrijas atjaunotnes labā.

Nākamais pāvests – Klements VIII (*Clemens VIII*, 1523–1534) – arī nāca no Mediči dzimtas. Viņš bija mākslinieku, humānistu un daudzu izglītotu cilvēku labs draugs, taču nekādas nopietnas reformas neveica. Tikai Pāvila III (*Paulus III*, 1534–1549) pontifikāta laikā sākās reformas, kas radīja jaunu situāciju Romā un kristietībā. Viņš uzskatīja, ka tikai baznīcas iekšējās reformas var atjaunot dziļi pagrimušo pāvestu morāli un politisko autoritāti. Šī politika atbilda pāvestu tieksmei pēc centralizētas varas.

a. TRIENTAS KONCILS (1545–1563)

Kārļa V cerības panākt kristīgās ticības atjaunotni, 1545. g. 13. decembrī atklājot *Concilium Tridentium*, nebija visai pamatotas. Pārāk ilgi pāvesti bija novilcinājuši

Trientas koncila sēde. (Iespējams – Ticiāna gleznojums)

vispārējās baznīcas sapulces sasaukšanu un pārāk plaši bija izplatījusies reformācija, lai nopietni varētu cerēt uz dziļās plaisas pārvarēšanu, kas jau bija izveidojusies starp konfesijām. Koncila sasaukšanas kārtība un vietas izvēle garantēja to, ka vairākums dalībnieku būs no Itālijas. Katoļi nebija gatavi uz kompromisu. Protestanti kategoriski noraidīja savu līdzdalību koncilā (Vormsā 1545. g.), norādot, ka tas nav nedz brīvs, nedz vispārējs, nedz arī kristīgs, un izraisot imperatorā pastiprinātas dusmas.

Pāvils III koncila sasaukšanas bullā minēja trīs uzdevumus, kas jāatrisina koncilam.

1. Strīdu novēršana ticības mācības jautājumos.
2. Reformas baznīcā.
3. Krusta karš pret turkiem.

Šis koncils, kas kopumā ilga astoņpadsmit gadu, politisku apsvē-

rumu dēļ notika trijos periodos: 1) 1545. g. decembris–1549. g. marts (pāvesta Pāvila III vadībā); 2) 1551. g. janvāris–1552. g. aprīlis (pāvesta Jūlija III vadībā) un 3) 1562. g. janvāris–1563. g. decembris (pāvesta Pija IV vadībā). Trientas koncils bija viens no svarīgākajiem kristietības vēsturē. Plaisa starp katolicismu un protestantismu tika atzīta par pilnīgu un neatceļamu. Turklāt reformas katolicisma ietvaros pārauga kontrreformācijā, un rezultātā baznīca bija gatava aizstāvēt sevi ar jauniem ieročiem, jaunā vadībā un ar jaunu gara spēku.

Protestantu dēļ imperators vispirms gribēja nodarboties ar jautājumu kompleksu, kas attiecās uz baznīcas reformām. Savukārt kūrīja priekšplānā izvirzīja dogmatikas jautājumus un koncila gaitā panāca savu. Pirmās sēdes laikā tika publicēti tikai slēdzieni, kas attiecās uz dog-

matiku. Koncila laikā diskusijas izraisījās, taču galu galā ar nelielām modifikācijām saglabājās vecais, katoliskais viedoklis.

Koncils krasāk formulēja dogmas par attaisnošanu un pirmdzimto grēku; *Vulgata* tika atzīta par vienīgo autoritatīvo Bībeles tulkojumu; koncils iestājās par autoritatīvu Bībeles interpretāciju un pasvītroja apustuliskās tradīcijas nozīmi kā nepieciešamu papildinājumu tai (*insufficiētia scripturae*) un kā vienlīdzīgu avotu ticības patiesībām, turklāt uzsverot, ka apustuliskā tradīcija ir neaizstājama Svēto Rakstu izpratnei. Tika norādīts, ka Svētie Raksti un tradīcija ir jāpieņem *pari pietatis affectu et reverentia* (ar vienādi dievbijīgu aizrautību un godbijību).

Katoliskā mācība tika norobežota no protestantiskās un fiksēta Trientas koncila atziņās.

1. Katoļu tradīcijai ir jābūt līdztiesīgai Svētajiem Rakstiem.

2. Svēto Rakstu interpretācijas kompetence pieder tikai baznīcai.

3. Pretēji Lutera priekšstatiem, ka attaisno tikai ticība, attaisnošana notiek, pateicoties ticībai un labiem darbiem.

4. Reformu dekrēti aizliedza rezervēt vietas garīdzniekiem, bīskapu rezidencēm uzlika pienākumu labāk rūpēties par priesteru izglītību un ieviesa jaunu aizliegto grāmatu rādītāju (*Index librorum prohibitorum*).

Šie slēdzieni, kuru publikāciju 1547. g. veltīgi mēģināja aizkavēt Kārlis V, pauda bezkompromisa cīņu ar protestantismu. Arī otrās un trešās sēdes laikā tradicionālā katolicisma garā tika definēta mācība par

transsubstanciāciju, mesu, svēto pielūgsmi, sakramentiem utt. Koncils atklāja katoļu baznīcas konservatīvismu, kas balstījās uz tradicionālo dogmatiku, kuras precizēšana novērsa iepriekšējās neskaidrības un uzsvēra norobežošanos no protestantiskajiem uzskatiem.

Diskusijas par reformām baznīcā intensīvākas kļuva tikai trešās sesijas laikā un guva savu izpausmi 35 dekrētos par reformām. Tika publicēti stingri priekšraksti disciplīnas ievērošanai ordeņos un klosteros; reglamentēti klerikāļu tērpi un pienākumi; saglabāts priesteru celibāts utt. Kaut arī ne atklāti, tomēr tika atzītas pāvestu pirmtiesības pār konciliem. Koncils atstāja visu lēmumu realizāciju pāvestu ziņā. Pījs IV 1564. g. janvārī apstiprināja koncila vispārējos slēdzienus. Radās problēma: no vienas puses, vai baznīca ir gatava īstenot dekrētus visplašākā ziņā, no otras, – vai pāvesti paši ir gatavi *reformatio in capite*.

Attiecībā uz mākslu Trientas koncils, vadoties pēc aristotelisma principiem, izvirzīja šādas pamatnostādnes: mākslas darbiem ir jāaizkustina skatītājs, jāpamāca tas un jādod tam apmierinājums (*movere, docere, delectare*). Koncils atstāja spēcīgu ietekmi uz Eiropas mākslu, jo, no vienas puses, atļāva attēlot "mūsu pestīšanas noslēpumu", taču, no otras puses, pieprasīja, lai darbi būtu skaidri, vienkārši, saprotami, attēlojums – reālistisks un vērsts uz dievbijīgu jūtu atmodināšanu cilvēkos. Romas katoliskās atjaunotnes vadītāji ļoti jūtīgi uztvēra kritiku no protestantu puses par svētbilžu

pielūgsmi un uzsvēra, ka tā ir nosodāma un mākslinieku un skulptoru darbību šai virzienā stimulēt nevajag. Uz šo ierosinājumu pamata 16. gs. otrajā pusē daudzi mākslinieki Itālijā un aiz tās robežām sāka piekopt pārspīlētu antiklasisku un antinaturalistisku stilu *maniera* kā reakciju uz renesanses klasisko stilu. Baroka mākslas priekšnoteikumus, skaidrojot Trientas koncila lēmumus, radīja jezuīti un it īpaši pāvests Urbāns VIII (1623–1644). Tie atspoguļojās jezuītu baznīcu greznajā noformējumā.

b. IGNACIJS LOJOLA UN “JĒZUS BIEDRĪBA”

Viduslaikos pasaules un baznīcas atjaunošanās notika, reformējot vecos un dibinot jaunus ordeņus. Lutera pieeica personisku un teoloģisku cīņu ar ordeņu sistēmu, dodot triecienu “pakāpeniskajai” (kāpņveidīgajai) kristīgās pilnības hierarhijai. Viņš pasludināja, ka visi kristieši Dieva priekšā ir vienlīdzīgi un brīvi. Katoļcisma atbilde Luteram bija ordeņu reformēšana, jaunu ordeņu dibināšana un to darbības izvērsšana.

Aktīvu palīgu atjaunotnes darbā katolicisms atrada Ignacija Lojolas (*Ignatius de Loyola*, 1491/95–1556) personā. Lojola vienmēr savā iekšējā, dvēseliskajā ievirzē palika karavīrs. Tikai pamazām un ar lielu gribas piepūli viņš atbrīvojās no daudzajām šaubām un iebildumiem, kas viņu mocīja. Vīziju stiprināts, viņš nonāca pie izšķirīga lēmuma nākotnē darboties vienīgi *ad maiorem gloriam Dei*. Viņa personību raksturo trīs

galvenās iezīmes: pirmkārt, gribasspēks, kas, pateicoties metodiskām nodarbībām, tika pacelts gandrīz vai pārcilvēciskā līmenī; otrkārt, prāts, kas vienlaikus bija vērstas uz praksi un spējīgs uz visasāko koncentrāciju un uzmanību; treškārt, dzelzainā pašdisciplinā izveidotā spēja līdz pat pēdējam elpas vilcienam upurēt sevi ideālam, kuram viņš ticēja.

Savos “Garīgajos vingrinājumos” (*Exercitia spiritualia*) Lojola parāda, kā cilvēks ar rigoristiskas garīgas un fiziskas disciplīnas palīdzību var pārvarēt sevī visu naidīgo, egoistisko un novest sevi līdz sekošanai Kristum, attīstot sevī jaunu personību, kas pilnīgi pakļauta dienestam baznīcā. Samērīgumam un kārtībai ir jāvalda dzīvē un uzvedībā, no šiem principiem izriet pilnīga paklausība baznīcai un pāvestam. “Es ticu, ka baltais, ko es redzu, ir melns, ja hierarhiskā baznīca to tā definē,” teica Lojola. Viņa *exercitia* – “ievads” arvien augstākai kristīgās pilnības pakāpes sasniegšanai; nodarbojoties ar šiem vingrinājumiem, veidojās daudzās jezuītu ordeņa virsnieku paauzdes.

Ignacijs Lojola dzimis kā trīspadsmitais bērns basku dižciltīgo ģimenē. Bērņības gados viņš bija pāžs karaļa Ferdinanda galmā – vidē, kurā vēl bija dzīva atmiņa par krusta kariem pret neticīgajiem, kurā valdīja bruņnieciska gaisotne un piedzīvojumu alkas. Vēlāk Ignacijs kopā ar diviem brāļiem dzīvoja pie savas ģimenes lēņu kunga Najaritas hercoga. 1521. g. viņš kādas kaujas laikā guva ievainojumu labajā kājā un kļuva klibs. Ignacijs slimoja, un gadījās tā,

ka pa rokai neatradās viņa mīļākais bruņinieku romāns “*Amadis de Gaula*”; bezdarbības māks, viņš sāka lasīt svēto dzīves aprakstus un Ludviķa no Saksijas “Kristus dzīvi”. Svētā Dominika un svētā Franciska tēli viņu tā iedvesmoja, ka viņš pārtrauca savu militāro karjeru un visu iztēles spēku veltīja jaunās realitātes apcerei. Ignacijs savu sirdsdāmu saskatīja Jaunavā Marijā un sāka uzlūkot kristīgo dzīvi kā militāru pasākumu: kaujas lauka vienā pusē viņš iztēlojās Dieva Tā Kunga karaspēku, pretējā – velna svītu zem Lucifera karoga. Bruņniecības ideālu vadīts, viņš atrada savai enerģijai un dotumiem jaunu izmantošanas lauku. Ignacijs atradās ārpus eiropēiskās izglītības tradīcijas un maz zināja par tālaika teoloģiskajām diskusijām (arī no Lutera darbiem vēlākos laikos Lojola diez vai kādu bija lasījis).

1522. g. Lojola atkal bija spējīgs ceļot. Viņš devās uz dominikāņu klosteri Montserratā, kur svinīgi deva svētceļnieka zvērestu, nomainīdams savu bruņinieka ietērpu pret nabaga drānām. Tad viņš tuvējā Manresas klosterī nodevās grēku nožēlošanai. Kādā alā Lojolu pārņēma vīzija, kurā viņam atklājās visa *Societas* programma un “*Exercitia spiritualia*” plāns. Ir zināms, ka klosterī viņš atklāja iepriekšējā abata darbu “*Exercitatorio de la vida esperitual*” (1500) un līdzīgu kāda nīderlandiešu mistiķa darbu, kas pamudināja Lojolu pie rakstīt savu vingrinājumu vadlīnijas.

Manresā Lojola pavadīja desmit mēnešus un caur Barselonu devās uz Jeruzalemi, kur gribēja apkarot neticīgos ar garīgiem ieročiem viņu

Ignacijs Lojola

pašu nometnē. Franciskāņi kā svētās pilsētas sargi nebija sajūsmināti par viņa nodomiem, jo Lojolas aizrautība būtu varējusi traucēt uzturēt grūti sasniegto mieru Palestīnā. Lojoram Jeruzaleme bija jāatstāj, un 1524. g. viņš atgriezās Barselonā.

Atceļā Lojola nonāca pie atziņas par labas izglītības nepieciešamību. Ieguvis pietiekamas zināšanas latīņu valodā, viņš devās studēt uz Alkalas, pēc tam – uz Salamankas universitāti, kur katram, kas vien bija gatavs klausīties, sludināja savus garīgos vingrinājumus. Inkvizīcijas skatījumā Lojola un viņa trīs pirmie skolnieki izraisīja šaubas un gandrīz vai tika ieslodzīti. Lojola ar saviem biedriem pameta Spāniju, kur studēt vairs nebija iespējams, un devās uz Parīzi.

1528. g. Lojola iestājās slavenajā *College de Montaigu* un 1534. g.

ieguva *Magister artium* grādu. Šai gadā viņš kopā ar sešiem saviem līdzgaitniekiem nodibināja *Campania de Jesus* (*Societas Jesu* – Jēzus biedribu). Kad viņš 1535. g. veselības dēļ Parīzi atstāja, viņam bija deviņi skolnieki – četri franči un pieci spāņi. Lojola atgriezās Spānijā, no kurienes gribēja doties uz Venēciju un tad tālāk uz Svēto zemi. Šai laikposmā viņš nemitīgi pilnveidoja savus garīgos vingrinājumus, kas vēlāk kļuva par ordeņa programmas pamatu. Šī rokasgrāmata paredz četru nedēļu ilgu sirdsapziņas pārbaudi un pašatskārsmi. Pirmās nedēļas – *via purgativa* – laikā ticīgajam jāatzīst savs grēcīgums un, aplūkojot cilvēces grēcīgo dabu, jāattīra sava sirdsapziņa. Otrā nedēļa – *via illuminativa* pirmā daļa – ir veltīta Pestītāja Labās vēsts izpratnei un cīņai ar sātānu, ko Lojola iztēlojās kā bruņinieku sastapšanos. Trešā nedēļa – *via illuminativa* otrā daļa – aplūko Kristus ciešanas un nāvi pie krusta. Ceturtās nedēļas – *via unitiva* – laikā ticīgais nonāk pie pārliecības par savu vienību ar Dievu, pie pilnīgas savas domāšanas un gribas nodošanas Dieva un Kristus rokās. Šos vingrinājumus saīsinātā formā daudzi pāvesti rekomendēja klerikāļiem un lajiem, jo to iedarbība bija disciplinējoša un mobilizējoša.

Tā kā Venēcijas kara ar Turciju dēļ brauciens uz Palestīnu nebija iespējams, Lojola ar skolniekiem nolēma doties uz Romu, iegūt pāvesta svētību un norādījumus tālākai darbībai. Romā viņi saskārās ar neuzticību, tomēr pāvests Pāvils III (*Paul III*, 1534–1549) bija visumā labvēlīgi noskaņots.

Lojola kļuva skaidrs, ka grupai nepieciešama lielāka organizētība, un viņš izstrādāja provizorisku konstitūciju, ko 1539. g. iesniedza pāvestam apstiprināšanai. Kardināls Kontarīni 1539. un 1540. g. palīdzēja jaunā veida organizācijai iziet aprobācijas procesu: tas bija ordenis bez noteikta “ordeniskuma”, noteiktas pastāvīgas apmešanās vietas un lūgšanām, ar visstingrāko pakļautību vienam uz mūžu ieceltam vadītājam, taču vispirms – ar pilnīgu pakļautību pāvestam, ko apstiprināja īpašs svinīgs zvērests.

Ordenī viduslaiku askēze un pasaules nicināšana tika pārveidota aktīvā rīcībā un dievbijīgā darbībā pasaulē. Vēlīno viduslaiku *De imitatio Christi* transformējās kopīgā un neapvaldāmā disciplinārā mistikā. Garīgās nodarbības ordeņa ietvaros pārauga plašā pastorālā un pedagoģiskā darbībā, kas ietvēra sevī simtiem kolēģiju, skolu, spiestuvju, saimniecisko uzņēmumu visā pasaulē. Jau laikabiedriem jautājumus izraisīja ekstrēmās paklausības pienākuma formas ordenī un rigoristiskās redzamās baznīcas attiecības ar Dievu. Ordeņa locekļiem bija jāpakļaujas un jāklausa Lojola, viņa paša vārdiem runājot, kā Dievam un Kristum: “Jums, atmetot visus savus personiskos spriedumus, pastāvīgi ir jābūt gataviem un jāizrāda griba visās lietās paklausīt patiesajai Kristus līgavai, mūsu Kungam, kas tagad ir mūsu svētā māte – hierarhiskā baznīca.” Jaunais nebija visordeņa saturs, bet gan tā darbības formas un metodes.

Pāvestam imponēja īpašais ordeņa locekļu zvērests, kuru nodevuši

tie bija gatavi uzņemt katru uzdevumu, ko viņiem izvirzīja, negaidot nekādu atlīdzību. Ar 1540. g. bullu "*Regimini militantis ecclesiae*" pāvests apstiprināja šo zvērestu, sankcionēja ordeņa militārās organizācijas plānu un ierobežoja tā locekļu skaitu ar 60 cilvēkiem (vēlāk šis ierobežojums tika atcelts).

Ordeņa spēks bija tā organizācijā, kuras galīgo satversmi, kas ir spēkā vēl mūsdienās, pieņēma 1558. gadā. Ordeņa priekšgalā atradās uz mūžu ievēlēts ģenerālis ar praktiski neierobežotu varu, kura tiešā militārā atkarībā atradās provinču ordeņu un ordeņa mītnu vadītāji – rektori. Ģenerāli atbalstīja četri vēlēti asistenti un viens admonitors, kurš kā "sirdsapziņa" pildīja kristīgās kontroles funkcijas. Vēlēšanu komiteja bija ģenerālā kongregācija, kurā ietilpa provinču ordeņu vadītāji, rektori un divi *professi* no katras provinces.

Jaunos ordeņa biedrus pēc neilga kontroles laika un divu gadu stingras noviciācijas uzņēma (protams, ja tie netika atlaisti jau iepriekš) sholastikas klasē, kurā tiem uzticēja studijas un pedagoģisko darbību. Tos, kuri ar panākumiem izturēja daudzpakāpju atlases procesu (pēc apmēram 15 gadu darbības), iesvētīja priesteru kārtā. Daži, ja tie bija vismaz 45 gadus veci, varēja pacelties līdz elites *professi* kārtai: tādā gadījumā tie deva ceturto svinīgo zvērestu par nevainību, nabadzību un īpašu paklausību pāvestam. Tikai apmēram viena desmitā daļa no ordeņa locekļiem sasniedza šo pakāpi. Kad Lojola 1556. g. nomira, no 1000 ordeņa locekļiem *professi* bija 35.

Ordenim jau bija provinces visās Eiropas zemēs un Āzijā.

Galvenais ordeņa locekļu uzdevums bija sludināt un veikt misijas darbu, kas pirmām kārtām bija orientēts uz kristiešiem, kuri bija atkrituši no katoļu baznīcas. Tāpēc ordenis bija kontrreformācijas galvenais ierocis.

1550. g. Lojola nodibināja nozīmīgāko no agrīnajām kolēģijām *Collegium Romanum* un 1552. g. – *Collegium Germanicum*, kuras uzdevums bija izglītot ordeņa locekļus, lai rekatolizētu Vāciju. 1544. g. nodibinājās kolēģija Ķelnē, kā arī daudzās jezuītu universitātes. Četri Lojolas sūtņi piedalījās otrā Trientas koncila perioda sēdēs.

Daudzi valdnieki protestanti nebija spējīgi pretoties šim koncentrētajam katoļu uzbrukumam. Luterāņi, kalvinisti un citi reformatori savā mācībā nebija vienoti. Starp valdniekiem nemitīgi norisinājās dinastiju strīdi un teritoriālie konflikti, ko jezuīti ļoti labi mācēja izmantot savā labā. Katolicisms atguva daļu no Vācijas, Poliju un citas teritorijas.

c. PĀVESTI REFORMATORI

Pirmais hierarhijas virsotnē reformas uzsāka Pāvils III, kurš 1542. g. izveidoja romiešu inkvizīciju, kas cīnījās ar reformācijas izpausmēm Itālijā.

Pāvils IV (1555–1559), kas par pāvestu kļuva 79 gadu vecumā, apvienoja sevī fanātisku naidu pret spāņiem un neapolitāniešu temperamentu ar plaukstošu nepotismu (radinieku, "savu cilvēku" iecelšanu augstos amatos) un karojoša reformatora

aizrautību. Viņa pārsteidzīgajos reformu pasākumos bieži trūka saprātīga aprēķina un realitātes izjūtas. Jaunajai dievbijībai un morālei atbilda pāvesta pavēle, lai Mikelandželo apģērbj kailos tēlus savā "Pastarajā tiesā". Ar Pāvilu IV bija saistīts inkvizīcijas spēka un darbības apjoma pieaugums. Kā institūcija inkvizīcija pastāvēja jau daudzus gadsimtus. Pāvests Pāvils III ar bullu "*Licet ab initio*" aktivizēja inkvizīcijas darbību. Seši kardināli, starp kuriem pirmo sauca Karafa (viņš bija pāvesta sūtnis Spānijā un novēroja tur inkvizīcijas darbību; atgriezies Itālijā, viņš organizēja to pēc noskatītā parauga), izveidoja Lielinkvizīcijas komisiju. Pirmie tās upuri bija augstu stāvošas personas. Kad 1555. g. Karafa kļuva par pāvestu Pāvilu IV, inkvizīcija sāka darboties īpaši aktīvi.

Pirmais visai katoļu baznīcai obligātais grāmatu aizliegums "*Index auctorum et librorum prohibitorum*" (1559) uzskaitīja 48 ķecerīgus Bībeles tulkojumus; melnajā sarakstā tika iekļauts 61 izdevējs un grāmatu iespiedējs. Katrs katolis nākotnē drīkstēja lasīt tikai tās grāmatas, kas bija drukātas pēc baznīcas atļaujas "*Imprimatur*". Tā kā centīgais Pāvils IV bija uzrādījis arī ļoti daudzas gluži nevainīgas grāmatas, viņa katalogu 1564. g. aizvietoja visaptverošais "*Index Tridentum*". Kopš 1571. g. darbojās pastāvīga komisija, kas aizliegto grāmatu sarakstu periodiski revidēja un publicēja.

Ievērojamāko pāvestu reformatoru laiks sākās ar Piju IV (1560–1565), kurš uzdeva visiem klerikāļiem atzīt

sevi par koncila lēmuma piekritējiem. Pāvests Pijis V (1566–1572) cīnījās pret baznīcas pasauliskošanu, izdeva praktisko dogmatiku katoļu mācītājiem un mācību spēkiem "*Catechismus Romanus*" (1566), rūpējās par vienotu lūgšanu (*Breviarium Romanum*, 1568) un mesas kārtību (*Missale Romanum*, 1570).

Pāvests Gregors XIII (1572–1585) turpināja baznīcas centralizāciju. Viņa uzsāktā kalendāra reforma padziļināja konfesijālo šķelšanos. Lai novērstu starpību starp Saules gadu un Jūlija kalendāru, viņš izdeva pavēli, lai pēc 1582. g. 4. oktobra uzreiz sekotu 15. oktobris. Protestanti un pareizticīgie šo pilnīgi pareizo kalendāru noliedza kā "pāvestisku", kā tādu, kura uzdevums – maldināt tos par Kristus otrreizējās atnākšanas pareizo datumu. Līdz ar to Eiropā ilgu laiku pastāvēja jaunais un vecais stils datumu noteikšanā (protestantiskās valstis jauno kalendāru pārņēma tikai 18. gs.).

Pāvests Siksts V (1585–1590) izveidoja kardinālu kolēģiju un noteica, lai bīskapi sniegtu regulāras atskaites. Viņš izdeva jaunu *Vulgata* tulkojumu *Sixtina*, taču tajā joprojām bija daudz kļūdu; to 1592. g. aizvietoja ar *Clementia*. Siksta V laikā reformas baznīcā *in capite et membris* sasniedza savu augstāko punktu un arī noslēgumu.

Nedaudz vairāk nekā trijos gadu desmitos katolicisms bija reģenerējies un konsolidējies. Pāvesti, kas atkal bija nostiprinājušies, pasaulīgās varas un jezuītu atbalstīti, stājās konfrontācijā ar sašķelto protestantismu, lai atgūtu zaudētās teritorijas.

d. JAUNAIS SVĒTO KULTS

Svētie kultūras vēsturē pilda lielu lomu ne tikai tāpēc, ka tie ir interesanti kā indivīdi, bet arī tāpēc, ka tie, līdzīgi citiem varoņiem, atspoguļo tālaika kultūras vērtības heroiskā gaismā. Rietumu kultūras vēstures gaitā mainījās arī svēto – martīru, askētu, bīskapu u.c. – pielūgsmē. Šā perioda vēstures apskatu sarežģītu padara apstākļi, ka laika gaitā bija mainījies veids, kā tika sasniegts svētums. Svētie vienmēr ieņēma pozīciju starp klerikāļiem un lajiem, centru un perifēriju, izglītoto ļaužu un tautas kultūru. Kontrreformācijas laikā akcents novirzījās uz centra pusi.

Sākotnējā kristīgajā baznīcā svētie, līdzīgi mūsdienu islāmam, savā būtībā bija neoficiāls fenomēns. Cilvēki pēc nāves kļuva par kulta objektu, daži no tiem guva ļoti plašu popularitāti. Pamazām svēto tapšanas process tika centralizēts un formalizēts. 4. gs. beigās šo funkciju pārņēma bīskapi. 11. gs. Urbāns II uzsvēra, ka tiem, kas pretendē uz svētā statusu, ir jābūt kādām īpašām zīmēm. 13. gs. Gregora IX vadībā izvērsās tālākais kanonizācijas process. Tas, ka šis pāvests ieviesa arī inkvizīcijas tribunālu, nebija nejaušība. Līdzīgi labam juristam, Gregors IX lika abus pretpolus – svētos un ķecerus – definēt precīzāk. Abos gadījumos tika izmantotas līdzīgas juridiskās metodes, proti, tiesas process. Svētuma piešķiršanas process prasīja lieciniekus, tiesnešus un *advocatus diaboli* apsūdzības aizstāvībai.

Līdzās šiem svētajiem, kas bija saistīti ar centralizēto reliģisko auto-

ritāti un formālo kanonizāciju Romā, pastāvēja arī tādi, kas savu statusu ieguva neformālā ceļā. To kults parasti bija lokāls, un tas bija pieļaujami (analoģija – lokālie tirgi un internacionālā tirdzniecība). Dažkārt viduslaiku svēto leģendas atspoguļoja konfliktus starp centrālajiem un lokālajiem spēkiem.

Svēto kults pastāv ne tikai kristietībā. Specifiskais kristietībā ir tas, ka tajā svētos uzskata par darbīgiem dzīvo aizstāvjiem Dieva priekšā. Mirušie svētie kristiešiem ir vajadzīgi par dzīvajiem.

Svēto kulta kritika reformācijas laikmetā satricināja baznīcas autoritāti: reformatori identificēja noteiktus svētos ar klasiskajiem mitu varoņiem (sv. Gregoru ar Perseju u.tml.). Tāpēc diskusija par svētajiem tika izvirzīta Trientas koncila pēdējā sesijā. Beigu dekrēts vienkārši pastiprināja svēto un relikviju pielūgsmi, uzsverot, ka ir vēlams doties svētceļojumā pie tiem. Izmaiņas skāra tikai noteiktus momentus. Viens attiecās uz pagātņi, otrs – uz nākotni.

1. Tika izdarīts mēģinājums uzlabot un koriģēt atzīto svēto dzīvi, atbilstīgi humānistu izstrādātajai kritikai pārbaudīt to ar vēsturiskās metodes palīdzību un padarīt šos datus drošus un uzticamus.

2. Tika rūpīgi izstrādāts jauns svēto pielūgšanas process. Pēdējie pēc vecajiem likumiem kanonizētie svētie bija sv. Francis no Paulas (1519), kā arī sv. Benno un sv. Antonijs no Florences (abi 1523). Seko 65 gadus liels intervāls, kad neviens netika padarīts par svēto. To var uzskatīt par pāvesta vājuma laiku un

“kanonizācijas krīzi”, kad pati kanonizācija bija pakļauta kritikas ugunīm.

Savukārt protestanti attīstīja paši savu svēto – īpaši martīru un vajāšanas upuru – kultu. Katoliskā autoritāte nostājās dilemmas priekšā. Ja katoļi pārtrauktu nosaukt svētos, tad protestanti pārņemtu iniciatīvu ticības propagandā, taču pats šis process bija padarīts par izsmieklu. Katoļu baznīca mēģināja risināt abas problēmas. Svēto kanonizācija tika atsākta tikai 1588. g. – 25 gadus pēc Trientas koncila beigām.

Šī iecelšanas svēto kārtā atdzimšana bija saistīta ar pieaugušo katoliskā centra kontroli pār svētajiem, t. i., tiesībām noteikt, kas ir svēts. 1588. g. tika ieviesta arī kongregācija svētajai ceremonijai un rituāliem – pastāvīga kardinālu komiteja, kas bija kompetenta lemt arī par kanonizāciju. Pāvests Urbāns VIII 1625. g. un 1634. g. rūpējās, lai šis process būtu vēl stingrāks un formālāks. Līdz ar svētuma piešķiršanas procesa ieviešanu tika palielināta plaisa starp pilntiesīgajiem svētajiem un to otro šķiru (*beati* – svētlaimīgie). Tika ieviests arī t.s. 50 gadu likums: kanonizācija varēja notikt tikai 50 gadu pēc kandidāta nāves.

Atbilstīgi jaunajai sistēmai svētums tika definēts aristoteliski tomiskajā garā, proti, caur tikumu “heroisma” pakāpi. Notika sava veida heroisko tikumu birokratizācija. Tika noteikta arī krasa atšķirība starp svēto un profāno. Viss tika definēts un pakļauts etiķetei, novietots atbilstīgajā pakāpē. Svētums tika pakļauts centralizētai kontrolei.

Tas gan nenozīmēja, ka uzreiz izzuda lokālie svētie. Lokālie kultū saglabājās, un tiem radās jauna augšne. Daži bija saistīti ar pāragro to personu pielūgsmi, kas gaidīja savu iecelšanu svēto kārtā. Piemēram, Rubenss jau ap 1617. g. Antverpenē gleznoja Ignacija Lojolas brīnumus, kaut arī tas par oficiālo svēto kļuva tikai 1622. gadā.

Kļūt par svēto lielākas iespējas bija klerikāļiem nekā lajiem, un vēl jo vairāk tās pieauga, ja kandidāts bija kāda ordeņa biedrs. Starp 55 jaunajiem svētajiem 6 bija laji, 3 – laju brāļi (atradās uz robežas starp lajiem un klerikāļiem), 8 – sekulārā klēra pārstāvji. Pārējie 38 bija reliģisko ordeņu locekļi – vispirms franciskāņi, vēlāk dominikāņi un jezuīti.

Svētie tika uztverti atbilstīgi noteiktam stereotipam. Ceļam uz svētumu derēja ierobežots lomu skaits. Ir jāatšķir piecas īpašības: 1) ordeņa dibināšana (ne mazāk kā 12 no 55 svētajiem ietilpa šajā kategorijā); 2) misionārisms (9); 3) dvēseļu “ganīšana”, laba mācītāja funkcijas pildīšana (8); 4) līdzietības un labdarības izrādīšana (7); 5) nodošanās misticismam un ekscentrismam (7). (Ceturtā un piektā īpašība bija rezervēta sievietēm.) Turklāt bija svētie, kas neietilpa nevienā no minētajām kategorijām (piemēram, bija divi gados jauni jezuīti novīči, kas vienkārši dzīvoja ļoti askētiski). Izbrīnu izraisa tas, ka starp minētajiem svētajiem nav neviena teologa. Nikolajs Kūzietis tika izvirzīts par kandidātu, bet neguva atsaucību. Otrs pārsteigums ir tas, ka svēto vidū ir tikai daži martīri.

XIII. DAŽAS LAIKMETA DZĪVES FORMAS

a. KLIMATS.

LAIKS UN KALENDĀRS

Klimata nozīmi cilvēka dzīvē agrajos jaunajos laikos diez vai var pārvērtēt, jo svarīga nozīme bija pat ikdienas laikapstākļiem, nemaz jau nerunājot par plūdiem, aukstumu, vētrām u.tml., kuru sekas – bads, slimības un sērgas, pat sociālas revolūcijas un kari – bija jūtamas ilgus gadus.

16. gs. cilvēks izjuta pastāvīgu draudus eksistencei, tāpēc savās lūgšanās viņš nemitīgi vērsās pie Dieva, prasot no tā drošību un stabilitāti. Tad, kad reformācija centās izskaust maģiski reliģisko tautas praksi, kas bija saistīta ar laikapstākļiem, tā sadūrās ar lielu tautas pretestību, un tā nekad arī netika izskausta protestantisma zemēs.

Cilvēki centās laiku arī pareģot, izmantojot šim nolūkam visdažādākās formas. Pirmā grāmata, kas šajā jomā bija publicēta vācu valodā, tika izlaista 1505. gadā: “Laika apstākļu grāmatiņas” (“*Wetterbüchlein*”) autors bija Leonhards Reinmanis (*Leonhard Reynmann*). Kā laika pareģotāji darbojās arī astrologi. Vislielākie panākumi bija grāmatai “Zemnieku prakse” (“*Bauernpraktik*”), kas pirmo reizi iznāca 1508. g. un nākamajos 300 ga-

dos piedzīvoja 60 izdevumu. Tā bija rokasgrāmata, kas informēja par zemnieku darba praksi. Tajā tika norādīts, ka laikapstākļus nākotnē iespējams noteikt pēc laikapstākļiem starp 25. decembri un 6. janvāri (*Dreikönigstag*). Prognožu skaits pēc 1524. g. ievērojami pieauga, un Vācija 16. gs. šajā jomā ievērojami apsteidza kaimiņus: gadsimta beigās tur darbojās vairāk nekā 60 autoru. Tie bija pirmie soļi jaunā darbības virzienā, proti, tendencē plānot un veidot nākotni.

Cilvēki sāka arī sistemātiski novērot laikapstākļus, un tas pamazām noveda pie klimata maiņas cēloņu noteikšanas. Piemēram, mācītājs Volfgangs Hallers (*Wolfgang Haller*) ir atstājis informāciju par laika novērojumiem no 1545. g. līdz 1576. g. un līdz ar to – par tālaika klimatu vispār. Laikapstākļu dienasgrāmatu 1582.–1597. g. rakstīja arī Tiho Brahe (*Tycho Brahe*).

Kopumā gan informācija par laikapstākļiem 16. gs. ir fragmentāra, novērojumi – bieži vien subjektīvi un nesalīdzināmi. Tomēr ir iespējams konstatēt, ka 16.–18. gs. Eiropā notikusi ievērojama klimata maiņa, mēdz runāt pat par “mazo leduslaikmetu”, taču par tā ilgumu mūsdienu zinātnē nav vienotu uzskatu. Klimata pasliktināšanās ir tik uzkrītoša

tāpēc, ka pirms tam viduslaikos bijis samērā ilgs siltuma periods. No 1000. g. līdz 1200. g. klimats esot bijis visoptimālākais, pat Anglijā, Skotijā un Vācijā līdz Austrumprūsijai varēja audzēt vīnogas. Islandē, kurā dzīvoja vikingi, jūra piekrastē bija aizsalusi tikai divas nedēļas gadā. Vikingi apmetās uz dzīvi arī Grenlandē, kuras vārds nozīmē “zaļā zeme”: tur bija meži un zaļoja pļavas. Bija gan arī atsevišķas aukstas ziemas 1076./77. un 1149./50. gadā.

Klimata aina nākamajos gadsimtos vairs nav tik vienota: laikapstākļi no 1310. līdz 1350. g. un no 1430. līdz 1480. g. bija pakļauti ekstrēmām svārstībām un kopumā laiks kļuva aukstāks, tāpēc daudzās vietās vairs neaudzēja vīnogas. Maigāks klimats bija no 1360. līdz 1400. g. un no 1530. līdz 1560. gadam. 16. gs. sākumā bija tikai nedaudzas aukstas un sausas ziemas, straujš temperatūras kritums Viduseiropā iestājās pēc 1560. g., ziemas kļuva aukstākas, vasaras – vēsākas un mitrākas. 17.–18. gs. kļuva aukstāks, un bargas ziemas bija vērojamas no 1560. līdz 1573. g., no 1585. līdz 1615. g., no 1676. līdz 1697. g., īpaši smaga bija 1572./73. g. ziema.

Līdzīgi kā daudzus gadsimtus iepriekš, cilvēka dzīves pamatritmu noteica gads, nedēļa, diena. Dienas statusu gada ietvaros noteica ne tik daudz mēneša datumi, cik svēto dienas. Vismaz līdz reformācijai tā bija ikdienišķa paraža. Teica “ceturtdiena pēc svētās Katrīnas”, nevis “28. novembris”, “Jēkabs un Filips” un nevis “1. maijs”. Orientācijai pietika ar baznīcas gada kalendāru, kurā tika

minēti vairāki duči svēto. Katru no gadalaikiem ievadīja trīs dienu *Quatember*. Galvenie datumi, kurus ievēroja, bija Advente, lielais gavēnis utt.

16. gs. visur, kur izplatījās protestantisms, tika noārdīts katoļu baznīcas svēto kults: gan saudzīgi – kā Zviedrijā, Anglijā –, gan kardināli – kā, piemēram, Šveicē. Tomēr arī šajos reģionos daudzus gadsimtus vēl saglabājās dažas svēto dienas, kas bija saistītas ar svarīgām norisēm gada dzīvē (sv. Urbāns, sv. Mārtiņš u.c.). Cilvēki, vienojoties par dienām un mēnešiem, vēl ilgi izmantoja svēto vārdus. Baznīcas gads palika atskaites punkts cilvēkam, lai tas varētu orientēties laika plūsmā. Tas sakārtoja gada ritmu uzskatāmi un jutekliski tverami, šā gada ietvaros paredzot lielus un mazus svētkus, visaptverošas prieka un vispārējas pašapceres dienas. Valsts svinamo dienu bija maz (atsevišķu valdnieku vārda vai laulību diena, uzvaru un miera ligumu, reformācijas un tamlīdzīgas dienas). Baznīcas svētki paredzēja arī brīvdienas; Ziemassvētkos, Lieldienās un Vasarsvētkos bija vairāk nekā trīs brīvdienas. Tā kā lielākā daļa cilvēku strādāja, izmantojot dienas gaismu, tad ziema bija vismazāk noslogotais gadalaiks. Gadus skaitīja no Kristus dzimšanas, taču atšķirīgi bija priekšstati par gada sākumu: Lieldienas, Ziemassvētki, Kristus apgraižošana (1. janvāris), labās vēsts pasludināšana Marijai (25. marts) u.c.

Pāvests Gregors XIII (*Gregor XIII*, 1572–1585) veica kalendāra reformas, lai Jūlija kalendāru saskaņotu ar astronomisko gadu. Atzītu zinātnieku komisija izstrādāja reformas

pamatprincipus, tās mērķis bija arī labāk sadalīt saimniecisko gadu. Aprēķinu rezultātā noskaidroja, ka starpība starp astronomisko gadu un spēkā esošo kalendāru ir desmit dienu. Gregors XIII lika, lai pēc jaunā kalendāra 1582. g. 4. oktobrim uzreiz sekotu 15. oktobris.

Daudziem protestantiem neciešama likās doma, ka kalendāru reformēja pāvests, kuru uzskatīja par antikrista iemiesojumu. Daži luterāņi to izskaidroja tā, ka pāvests ar jauno kalendāru grib maldināt kristiešus par pastarās tiesas termiņu, lai turpinātu darīt nelietības. Evaņģēliskās valstis noliedza jauno laika skaitīšanu un pieņēma to tikai 118 gadus vēlāk, proti, 1700. g. (Anglijā – 1752. g.). Tāpēc Eiropā ilgu laiku pastāvēja divi kalendāri, kas izraisīja dažādus pārpratumus: piemēram, vieni jau svinēja Jauno gadu, kad citi vēl gatavojās Ziemassvētkiem.

Nedēļas ritms atbilda mūsdienu iedalījumam, tikai ar to atšķirību, ka tolaik sestdienās strādāja un pirmdienās daļēji vai pilnīgi atpūtās – galvenokārt tas attiecās uz pilsētām un tā bija zeļļu privilēģija. Svētdienās uz baznīcu gāja pirms pusdienām un pēc pusdienām. Dievkalpojumi baznīcās notika vai nu katru dienu, vai arī noteiktās dienās – rītos un vakaros. Garīdznieki un varas iestādes rūpīgi sekoja, lai tiktu ievērota svētdiena un tajā tiktu veikti tikai paši nepieciešamākie darbi.

Dienas ritmu noteica Saules ritms – dažāds vasarā un ziemā. Dienas gaitu noteica cilvēka piederība kārtai, profesija, īpašuma lielums, arī dzimums (mazāk – vecums). Bērni un

jaunieši sāka strādāt neparasti agri. Cilvēki agri gāja gulēt un agri celās. Darba ilgums amatniecībā bija 7–15 stundas.

b. DABA, DIEVS UN TAUTAS RELIĢIJA

Cilvēks domāja, ka Dievs, uzsūtot zemestrīces, plūdus, dabas katastrofas, dod iespēju sevi izzināt. Kā dabas Kungs Viņš šādā veidā tieši uzrunā cilvēkus. Arī Jaunā Derība norādīja, ka katastrofas debesis un zemes virsū nozīmē, ka pasaules gals ir durvju priekšā. Cilvēki skaidroja zvaigžņu zīmes un bija gatavi uztvert brīnumus; viņos dominēja dievbijīgas noskaņas, un viņi ticēja, ka nākotne tiek iezīmēta jau šodien. Nākotne tika saprasta nevis laika ziņā, bet kā mūžība, kas tuvojas un tāpēc izraisa interesi, satraukumu un rūpes. Lai ka beigu apziņa bija saistīta ar visu neparasto pasaulē, tā izraisīja arī attiecīgu reakciju. Georgs Kirhmaizs Tirolē 1544. g. pēc 24. janvāra Saules aptumsuma un trim Mēness aptumsumiem rakstīja: “Es biju noraidījies par to, ka Romas valstij ir pienācis pārmaiņu laiks un Jaunā Diena vairs nav tālu.” Arī attieksmē pret dabu izpaudās mūžības tuvuma apziņa.

Cilvēka gars pievērsās novērojumiem un pieredzei. Empīriski iegūtie argumenti grāva uzskatus, kas bija dibināti uz tradīciju un autoritāti. Šai jomā jau sen zinātne nonāca pretrunā ar baznīcu. Romiešu inkvizīcija uzskatīja, ka Galileja pierādītā Zemes kustība ap Sauli ir pretrunā

Katoļu karikatūra par M. Luteru kā septiņgalvainu briesmoni

ar pravieša Jozuas grāmatā rakstīto, pasludināja to par maldīgu un nosodīja. Keplers (*Johannes Kepler*, 1571–1630) par šo faktu rakstīja: “Bībele nav nekāda optikas vai astronomijas mācību grāmata – pretojieties, jūs, teologi, tās ļaunprātīgai izmantošanai.”

Būdams vēl gados jauns zinātņu maģistrs, Keplers rakstīja: “Es gribēju kļūt teologs un ilgi biju nemierīgs. Nu jūs redzat, ka Dievs, pateicoties maniem pūliņiem, tiek slavēts arī astronomijā.” Un citā vietā: “Mūsu Radītājs ir pievienojis sajūtām prātu, lai mēs no lietu esamības, kā tā atklājas mūsu acīm, nokļūtu pie to esamības tapšanas un cēloņiem.” Laikmeta domāšanas gaita paredzēja risināt divus uzdevumus reizē: izdibināt esamības cēloņus un slavēt Dievu kā Radītāju. Turklāt

Keplers uzlūkoja pasauli kā vienotu harmoniju, sfēru kustību – kā debešķīgu mūziku, kas tiek spēlēta Dieva ausu priekšā (mūsu auss nespēj uztvert pasaules norises kā mūziku ar tās harmoniju, disonansi, akordiem). Jaunā Diena – kustības noslēdzošais akords.

Pēcreformācijas domāšanas stilu raksturoja tieksme aplūkot lietas, sakarības, norises un saskatīt tajās zīmes, kas iziet ārpus pieredzes jomas. Taču vienlaikus šā laikmeta dzīves izjūtām piemita melanhols noskaņojums, kas intensificēja domas par visa esošā pārejošo dabu. Nesaskaņu starp mūžību un laiku īpaši atklāja dzeja (piemēram, Kalderons). Cilvēkiem laikposmā starp reformāciju un apgaismību bija raksturīgs sevis un pasaules galīguma pārdzīvojums, ko papildināja doma par prāta visvarenību.

Baznīca, reliģija un ticība gandrīz vai visās jomās bija galvenais spēks, kas veidoja dzīvi. Kristietība ar savu simbolu, tēlu un jēdzienu palīdzību izskaidroja norises dabā, cilvēku rīcību, kā arī sabiedrisko un politisko kārtību. Visas konfesijas pauda nepieciešamību nemitīgi konfrontēt sevi ar Dievu, pateikties viņam un veltīt tam savu dienišķo darbu. Baznīca un pārvaldes institūcijas noteica galvenās dzīves kontūras.

It visās vietās kults organizēja un noteica dzīvi, pakļāva to īpaši kārtībai. Līdzās daudziem svētdienas dievkalpojumiem regulāri dievkalpojumi notika arī darbdienās, tos papildināja lūgšanas un īsi dievkalpojumi mājās, kuru īpatnības noteica konfesionālā piederība. Baznīcas

svētki padarīja daudzveidīgāku ikdienu. Laulības, kristības un bēres bija iemesls prieka vai sēru maltītēm. Baznīcas zvani kalpoja gan reliģiskajiem, gan pasaulīgajiem mērķiem: tie aicināja ne tikai uz dievkalpojumu, bet arī uz rātes sēdēm, tirgu, tie ziņoja par ugunsgrēkiem un ienaidnieka uzbrukumiem, piemēram, sauca uz aizsardzību pret turkiem (Vācijā bija īpašas "turku zvānu skaņas" – *Turkenglocke*).

Šā laikmeta reliģiozitāti raksturo apziņa par piederību noteiktai baznīcas kopienai, kuru uzskatīja par patieso Kristus baznīcu; pārējās – novirzes no Kristus un evaņģēlija. Visās konfesijās riebumu un nepatiku izraisīja ķecerības, par kurām Kalvins un jezuīts Pēteris Kanīzijs (*Petrus Canisius*, 1521–1597) runāja gandrīz vieniem un tiem pašiem vārdiem: lepra, mēris, sērga, noziegums, Dieva zaimošana, velna darbs. Šim riebumam pretstats bija augstprātīgais lepnums par paša konfesijas nekļūdīgumu. Pārlicībā, ka tā pieder *fides orthodoxa* (patiesai ticībai), katra konfesija attīstīja savu ticības variantu un ieņēma kareivīgu pozīciju pret citādi ticošajiem. Liriķis Pauls Gerhards, kas bija atzīts garīgās dzejas meistars, būdams luterticīgais, atsacījās kalvinistus *tales quales* ("tādi, kādi viņi ir") uzskatīt par kristiešiem. Šī apziņa, aptverot visas konfesijas, atspoguļojās dogmatikā, apoloģētikā un polemikā, tā dominēja teoloģijā, sprediķošanā un publicistikā.

Baznīcas šķelšanās radīja atšķirības ne tikai dažādu konfesiju mācībās, bet arī reliģiskajā uzvedībā.

Katolim bija cita attieksme pret dievgaldu nekā kalvinistam; baznīca viņam bija augstāka vērtība nekā protestantam, katolis jutās tai vairāk piesaistīts un tai pakļāvīgāks. Savukārt protestants ar lielāku intensitāti konfrontēja sevi ar Svētajiem Rakstiem un pamudinājumus savai darbībai smēla tieši no tiem.

Atšķirības dievkalpojumos atspoguļojās arī mākslā. Katoļu baznīca bija auglīga augsne arhitektūrai, tēlniecībai un glezniecībai. Evaņģēliskajā dievkalpojumā abām pēdējām izmantojuma nebija. Katoliskajā Eiropā atšķirībā no protestantiskās uzplaukušā baroka māksla uzskatāmi demonstrēja baznīcas pozitīvo attieksmi pret pasauli kā Dieva radību, neņemot vērā grēkā krišanu. Skaisto un juteklisko katoļu baznīca neizraidīja no dievnamiem, bet apzināti iesaistīja kultā, izgreznojot baznīcas telpu ar svēto notikumu attēlojumiem.

Savukārt mūzika (baznīcas dziedājumi, ērģeļu pavadījums u.c.) jau no paša sākuma ieguva savas tiesības arī luterāņu dievkalpojumos. Arī katoļu liturģija, īpaši mesa kā tās kodols, deva lielas iespējas izmantot mūziku.

Tēlotājmāksla uzplauka galvenokārt katolicisma reliģiskās apziņas ietekmē. Baroka arhitektūras stils pauda Dieva godāšanas ideju; arhitektūra un tēlotājmāksla atklāja *Ecclesia triumphans* (debesīs triumfējošo baznīcu), kā arī norādīja uz svētajiem notikumiem līdz pat pastarajai tiesai un uz glābiņu no reformācijas ķecerībām.

Tautas slāņu neziņa un reliģisko lietu neizpratne, lai arī kādai

konfesijai cilvēki piederētu, bija ļoti liela. Reliģijas pamatzināšanas, ko prasīja no tautas, aprobežojās ar nepieciešamību zināt tēvreizi, ticības apliecinājumu un desmit baušļiem; tam pievienoja specifiski konfesionālās prasības (*Ave Maria*, katķisms u.c.). Taču arī šis minimums dažkārt netika sasniegts. Vācijas austrumos un Baltijā bija apvidi, kur cilvēki par to, kas vispār ir grēks, uzzināja tikai grēksūdzē. Dažkārt baznīcai bija jānorāda, ka ir jākristī ar ūdeni un ka šim nolūkam nedrīkst izmantot vīnu, etiķi vai pienu.

Neizglītība ticības lietās vairāk attiecās uz lauku iedzīvotājiem, turpretim māņticība un ticība visvisādiem brīnumiem skāra gan laukus, gan pilsētas. Tā aptvēra visas kārtas un arī visizglītotākos cilvēkus. Milzīga nozīme bija astroloģijai. Pat lielais astronoms un matemātiķis Keplers aizrautīgi ar to nodarbojās. Viņš un Tiho Brahe domāja, ka Dievs rada visu ar mērķi un jēgu un ka tāpēc īpaša nozīme ir visdažādāko apstākļu konstelācijai. Nepārtraukti tika novērotas dažādas zīmes un norises debesīs (komētas, draudīgas skaņas, asinslietus, patīkama mūzika). Ticīgie bija kā uzburti uz retām parādībām, un viņiem nebija skaidra atšķirība starp ticību un maģiju. Pasauli piepildīja velni un dēmoni, labie un ļaunie gari. Šāds noskaņojums veicināja to, ka izplatījās ticība burvestībām, kas nes vai nu labo, vai ļauno, var iedarboties lielā attālumā, spēj padarīt nekaitīgas citas burvestības utt. Domāja, ka ar burvestību palīdzību var izvairīties no slimībām, epidēmijām, laupītājiem. Šī apmātība

ar māņiem un ilūzijām stimulēja raganu medības.

Raganu vajāšana parādīja, kāds spēks ir ticībai burvestībām. Šo vajāšanu pamatā bija doma, ka ir personas, kas atrodas intīmās attiecībās ar velnu, kurš parādās daļēji kā cilvēks, nopērk cilvēka dvēseli un kā pretpakalpojumu piešķir pārdevējam pārdabiskas spējas, to vidū arī burvestību mākslu. Ticībā raganām naivi reālistiskie priekšstati par velnu savienojās ar bagātīgo tautas fantāziju. Šie uzskati nāca no Francijas un 15. gs. izplatījās pa visu Eiropu. 16. gs. apmātība strauji pieauga un kā epidēmija aptvēra daudzas zemes (vienīgi Spānijā, Portugālē un Itālijā tā bija nenozīmīga). Konfesionālajām atšķirībām tajā bija maza loma. Apmātība aptvēra arī likumdošanu: burvestības uzskatīja par kriminālnoziedzumu un sodīja ar attiecīgiem sodiem. Jo lielāka kļuva apmātība, jo nesaprātīgāki un bezjēdzīgāki bija arī sodi (parasti – nāves sods uz sārta). Prakse bija vēl nežēlīgāka – parasti uz moku sola piespieda atzīties burvestībās un ar spīdzināšanas palīdzību izspieda denūciācijas.

Keplers vērsās pie saviem augstu stāvošajiem draugiem un labvēļiem, izmantoja kāda universitātes profesora jurista palīdzību, uzņēmās svarīgus zinātniskus pētījumus, kas ilga mēnešiem, divreiz brauca no Austrijas uz Virtembergu, pats sacerēja juridiskā traktāta tēzes (ap 120 lpp.), turklāt vēl izdeva lielas naudas summas, lai atceltu pret viņa māti izvirzītās apsūdzības, ka viņa esot ragana. Kepleram māti, kura arestā pavadīja veselu gadu, izdevās paglābt.

Raganu vajāšanas augstākais punkts bija laikā starp 1575. g. un 1640. g., taču tā ilga vēl arī pēc 1700. gada. Jau 16. gs. daži humānisti un juristi to nosodīja. 17. gs. jezuīts Frīdrihs fon Špē (*Friedrich von Spee*) parādīja raganu procesu beztiesiskumu. Pirmā valdniece, kas nosodīja šos procesus, bija Zviedrijas karaliene Kristīna 1649. g.; 1660. g. to izdarīja arī kūrfirsts Johans Filips no Maincas. Apgaismības sākumā efektīgu triecienu tiem deva jezuīts Kristians Tomaziuss darbā "*De crimine magia*" ("Par raganu noziegumiem", 1701). Frīdrihs Vilhelms I Prūsijā un Marija Terēzija Austrijā pārtrauca šos procesus. Pēdējās raganu dedzināšanas notika 1775. g. Kempenē, 1782. g. Glarusā (Šveice) un dažviet vēl 18. gs. 90. gados.

c. SKOLA UN AUDZINĀŠANA

Humānisma, reformācijas un katoliskās atjaunotnes rezultātā strauji attīstījās skolu sistēma. Līdz tam uz laukiem skolas bija retums. Ja arī dažās vietās skolas darbojās, tad tās agrārā dzīves ritma dēļ vasarā bija slēgtas un arī ziemā vecāki sūtīja bērnus uz tām nelabprāt. Kā mācību spēki tajās darbojās slikti apmācīti ciemata skolmeistari, kuriem bija zems sociālais prestižs un kuri skolēnus bieži izmantoja kā darbaspēku. Pilsētās, protams, skolu stāvoklis bija daudz labāks.

Humānisti organizēja skolas arī paši. Latīņu un grieķu valodas zinātnājs Gvarīno Gvarīni (*Guarini*, 1370–1460) Ferrārā 1424. g. nodibināja

skolu bērniem, kurā teorijas apgūšana bija balstīta uz antīko zinātnieku un rakstnieku piemēriem. Tās uzdevums bija dot pilnu humanitāro zinātņu kursu, iemācīt grieķu un latīņu valodu, iepazīstināt ar antīkajiem autoriem. Vadoties pēc seno domātāju norādījumiem, Gvarīni paredzēja arī fiziskās nodarbības – medības, peldēšanu (aizguvums no Ksenofonta), aktīvas spēles (no Maķedonijas Aleksandra) u.c. Skolā apguva arī oratora mākslu. Humānists Vitorīno da Feltre (1378–1446) 1425. g. Mantujā nodibināja "prieka skolu", kuras uzdevums bija attīstīt skolniekos radošās iemaņas. Programmā bija trīs daļas: pirmkārt, intelektuālo un gribas īpašību attīstība, kas apvienotu kristīgo un antīko izglītības tradīciju (skolēniem vajadzēja stingri pildīt katoļu baznīcas rituālus, kas bija apvienoti ar stoiciskā miera ideālu); otrkārt, organisma fiziska norūdīšana (cīņa, paukošana, karaspēles u.c.); treškārt, konkrēto zināšanu apgūšana trīvjā un kvadrivijā tradīcijas ietvaros. Mācības sākās ar Vergilija, Homēra, Dēmostena un citu autoru darbu lasīšanu latīņu un grieķu valodā.

Bija divi galvenie skolu tipi – elementārskola jeb tautskola un latīņu skola. Lielākās apdzīvotās vietās bija arī meiteņu skolas. Elementārskolā skolēni iemācījās lasīt, rakstīt un rēķināt, kā arī katķismu un liturģisko dziedāšanu. Skolotājiem bija jā rūpējas par savu skolēnu disciplīnu un labu uzvedību.

Augstākais skolu tips bija latīņu skolas un ģimnāzijas, kā arī ordeņu, klosteru un dižciltīgo skolas. Agrajos

Piters Brēgels Jaunākais. Flāmu sakāmvārdi. Fragments. 16. gs.

jaunajos laikos protestantisko skolu organizāciju noteica Melanhtona un viņa skolnieku idejas, katolisko – jezuītu audzināšanas sistēma. Šīs skolas bija labi apmeklētas, un daudzi simti skolnieku tajās nebija nekāds retums. Ģimnāzijās atbilstīgi vecumam un iepriekšējai sagatavotībai skolnieki bija sadalīti “kla-

sēs”, kuras numurēja no augšas uz apakšu ar latīņu kārtas skaitļu palīdzību – *Quinta*, *Quarta* utt. Tiesiski un finansiāli skolas nodrošināja pilsetas draudze, monarhs, baznīca vai arī visi minētie kopā. Valdnieks, baznīca vai arī komunālās varas iestādes apdāvinātiem bērniem, kuriem trūka līdzekļu izglītībai, pie-

šķīra stipendijas. Jezuīti parasti vispār neprasija nekādu skolas naudu, un tāpēc viņu skolās bija lielāks audzēkņu pieplūdums (tās bieži apmeklēja arī protestantisko ģimeņu bērni). Protestantiskajās un katoliskajās ģimnāzijās mācību norise, materiāls un mērķis lielā mērā bija idents: *sapiens et eloquens pietas* (dievbijība, zināšanas un spēja izteikties elegantā latīņu valodā). Šim mērķim bija pakļautas valodu stundas, dispuṭi, reliģiskās nodarbības. Pievienojās nodarbības mūzikā, kas bija nepieciešamas praktiskai kalpošanai baznīcā. Šur tur ģimnāzijās mācījās arī grieķu valodu. Atslodzei jezuīti skolās ieviesa fiziskās nodarbības, sportiskās sacensības un ļāva iestudēt teatrālus uzvedumus. Skatuvi viņi izmantoja morāliem mērķiem: tai jāparāda *exempla* (piemēri) un ar to palīdzību jāattīra dvēsele un jātuvina tā Dievam. Šai laikā kā literatūras paveids radās jezuītu drāma.

17. gs. vienpusīgo valodniecisko apmācību papildināja matemātika, vēsture un ģeogrāfija. Pedagogi pieprasīja nodarbības dzimtajā valodā un izpratnei piemērotus paskaidrojumus matemātikas apguvei, nevis vienkāršu tās likumu iekalšanu.

Par spīti lielajām pārmaiņām sabiedrībā, ģimnāziju un universitāšu mācību sistēma un organizācija renesanses un reformācijas laikmetā bija maz mainījusies. Kopš reformācijas sākuma universitātes pārstāja būt par garīgo novirzienu cīņas arēnām – tajās sadūrās galvenokārt tikai teoloģiskie viedokļi. Lielā daļā augstskolu plauka provinciālisms.

1402. g. Pjetro Paolo Vergerio (*Pietro Paolo Vergerio*) sarakstīja bērnu audzināšanas manifestu "*De ingenius moribus et liberalibus studiis adolescentiae*" ("Par cēliem tikumiem un brīvu jauniešu izglītību"), kurā pauda domu, ka pretstatā ķermenim, kurš iegūst savu formu ar fiziskās norūdīšanās palīdzību, lekcijas kalpo rakstura audzināšanai un sagatavo jauniem kalpošanai. Gramatika nodrošina tekstu pārzināšanu, kas atvieglo runāšanu un rakstīšanu, kā arī dod iespēju pielāgoties dažādām tēmām un klausītājiem. Savukārt vēsture sniedz zināšanas par piemēriem, kuriem ir jāseko vai no kuriem jāizvairās, bet dzejas māksla pamudina atdarināt episko varoņu tikumus.

Laikā, kad Vergerio rakstīja savu tekstu, viņš bija mājskolotājs Padujas valdnieka dēlam: visas nedaudzās skolas tajā laikā atradās pilsētās un bija saistītas ar varas centriem. Vergerio skolnieks pēc Mantujas valdnieka aicinājuma atklāja tur skolu. Pirmo humānistisko skolu Spānijā vadīja Marineo Sikula (*Marineo Sicula*), tā bija ieguvums karalienes Izabellas galmam. Erasms mācīja, ka audzināšanai ir jāatvieglo kontakti ar pagātņi, kas bagātina dzīvi tagadnē.

Šādu skolu ar humānistisku programmu bija maz, turklāt tās bija ierobežotas ar kārtu piederību. Taču izpletās pārvaldes aparāts, pieņēmas spēkā diplomātika, un galms sabiedrības dzīvē ieguva arvien lielāku nozīmi, tāpēc arī auga vajadzība pēc izglītības. Humānisti vienmēr uzsvēra, ka audzināšana ietekmē pārvaldi.

d. SIEVIETE RENESANSĒ

Sieviete kā māte

Vīrieši renesansē varēja būt valdnieki, karavīri, mākslinieki, humānisti, tirgoņi, garīdznieki, zinātnieki vai ceļotāji. Sievietēm šāda loma tika ļoti reti. Viņas varēja būt galvenokārt mātes, meitas, atraitnes, jaunavas, raganas vai ielasmeitas. Šo sieviešu identitāti noteica dzimumpiederība. Viņas gan cīnījās par to, lai atrastu jaunu identitāti, taču bez lieliem panākumiem. Laikmeta beigās viņu stāvoklis ne tikai neuzlabojās, bet – gluži pretēji – pat pasliktinājās.

Lielākā daļa sieviešu renesansē bija mātes, un to uzskatīja par viņu svarīgāko uzdevumu. Pieaugušu sieviešu dzīve bija nemitīga dzemdību virkne. Sievietes, kas nepiederēja pie sabiedrības augstākajiem slāņiem, dzemdēja ik pēc 24–30 mēnešiem. Tikko bērnu atrāva no mātes krūts, sieviete atkal kļuva grūta. Sievietes labi situētās ģimenēs dzemdēja pat vairāk bērnu nekā nabadzīgās, jo tādējādi viņas nodrošināja savu eksistenci. Viņas bija nolemtas dzemdībām. Tā kā viņas pašas savus bērnus ar krūti nebaroja, tad neilgi pēc dzemdībām tās atkal varēja kļūt grūtas. Šo biežo dzemdību uzdevums bija nodrošināt dzimtu ar mantiniekiem vīriešiem. Daudzas sievietes savas dzīves laikā dzemdēja vairāk nekā divdesmit bērnu. Spēja dzemdēt bija sieviešu privilēģija un lāsts.

Sievietes baidījās no dzemdībām, jo uzskatīja tās par sodu – Ievas grēkā krišanas sekām. Erasms uzskatīja,

ka dzemdību sāpes ir vislielākās no visām sāpēm. Daudzām sievietēm dzemdības nesa nāvi (piemēram, komplikāciju, infekciju dēļ), un tā skāra kā bagātās, tā nabagās. Ļoti augsta bija bērnu mirstība – izdzīvoja tikai 20–50 % no piedzimušajiem. Nāves cēloņi bija mēris, gripa, saaukstēšanās, tuberkuloze, sliktā pārtika u.tml. Slimības bērnus visvairāk apdraudēja līdz pubertātes vecuma sasniegšanai. Dzemdības vienmēr pavadīja nāves ēna: 1470. g. Milānā 5 % no jaunpiedzimušajiem mira jau dzimšanas dienā. Tāpēc mātes uzlūkoja jaunpiedzimušos kā pārejošas, gaistošas būtnes, pret kurām mīlestība radās tikai pamazām. Angļu reformators Dž. Viklifs norādīja, ka mātēm ir jābūt pateicīgām Dievam, ka tas tik ātri bērnu no šīs pasaules paņēmis pie sevis.

Katru zīdaini baroja ar krūti 18–24 mēnešus. Bieži vien citas pārtikas nebija, un bērnu barošanu uzskatīja par sieviešu galveno uzdevumu. Šai laikā Eiropā bija ļoti daudz sieviešu, kas vienlaikus zīdīja vienu vai vairākus zīdaiņus – gan savus, gan svešus. Dižciltīgās sievietes un patricietes vairījās zīdīt savus bērnus, jo vīriem šis skats nebija tīkams. Viņām vajadzēja arī dzemdēt pēc iespējas lielāku bērnu skaitu, lai tālāk nodotu paaudžu laikā sakrāto bagātību, zināšanas, varu. Bagāto bērnus baroja nabago iedzīvotāju krūts. Parasti zīdītāja dzīvoja vienā mājā ar bērna ģimeni. Ļoti bieži bērnus nodeva arī pie zemniekiem uz laukiem.

Bērni, kuri bija nodoti zīdītājām uz laukiem, biežāk mira (Anglijā – pat divas reizes biežāk) nabadzības,

nepietiekamā uztura un nevērīgās apiešanās dēļ. Daudzi bērni kļuva par zīdītāju ļaundarību upuriem, jo tika nosmacēti, nomērdēti badā u. tml. Bieži bērnus nodeva no vienas zīdītājas citai; ja māte nomira, tad bērns gadiem ilgi palika zīdītājas mājā.

Bērnus nonāvēja arī miesīgie vecāki (īpaši, ja sievietes bija nabadzīgas vai neprecētas). Bērnu nonāvēšana bija savdabīgs dzimstības kontroles mehānisms, pret kuru aktīvi cīnījās kristīgā baznīca, taču šī cīņa nedeļa vēlamos rezultātus. Sevišķi smags liktenis bija prostitūtu un neprecēto sieviešu bērniem – šīs mātes veica lielāko daļu no visām vardarbībām. Par bērnu nonāvēšanu piesprieda nāvessodu (sievietēm – parasti noslicināšanu vai sadedzināšanu, vīriešiem – pakāršanu). Bērniem, kas izdzīvoja, dzīves izredzes bija visai drūmas: piemēram, Florences bāreņu namos mirstība bija 25–60 %.

Laulība

Vīrs šajā laikā asociējās ar pavardu, sieviete – ar uguni (paruna vēstija: “Vīrs bez sievas ir kā pavards bez uguns”); pavards bez uguns nevar izpildīt savu uzdevumu, bet uguns ir dzīvs, labu darošs spēks tikai tad, ja tā ir iedegta pavardā un tāpēc saistīta. Tāpēc sieva bez vīra, līdzīgi ugunij, var būt graužošs spēks. Tāpēc vīrietis un sieviete patstāvību un atbildību var iegūt tikai kā laulāts pāris.

Laulības institūcija bija ļoti sena, bet tikai 16. gs. tā kļuva par domi-

nējošo vīriešu un sieviešu dzīves formu “vidējā” dzīves fāzē. Līdz reformācijai daļa vīriešu un sieviešu bija nolemta dzīvot bez laulības, vismaz tā, ka šiem cilvēkiem nedzima likumīgi bērni. Vispirms tas attiecās uz mūkiem un mūķenēm; 11. gs. tika ieviests celibāts klerikāļiem. Arī laukos daudzi nebija laulājušies, jo tiem nebija īpašuma. Ilgi neprecējās jauni tirgoņi un zeļļi amatniecībā. Tā izskaidrojama lielā prostitūcijas, kuru kontrolēja varas orgāni, nozīme viduslaiku pilsētās. Tikai neliels vīriešu un sieviešu skaits stājās likumīgā laulībā.

Pamazām laulībā izveidojās jauni kritēriji. 11.–12. gs. bija vērojams vesels pilsētu dibināšanas vilnis, kas

Heinrihs Fogthers. Laulības pārkāpšana.
Gravīra. 16. gs. sākums

deva daudz plašākas iespējas veidot ģimenes (arī zemniekiem, kas varēja aizbēgt uz pilsētām un uzsākt patstāvīgu dzīvi). Kopš 14. gs. pirmo reizi radās iespēja balstīt laulību uz algotu darbu lauksaimniecībā vai amatniecībā. Tas nozīmēja, ka sociālā grupa, kas līdz tam nelaulājās, nu to varēja izdarīt, proti, varēja atsvabināties no lielajām saimniecībām un nodibināt savu mājsaimniecību.

Laulības slēgšana tika ietverta dzimumu savstarpējās attiecībās kārtībā, kas balstījās uz kristīgās reliģijas atziņām. Viduslaiku beigās laulības tika slēgtas tikai ar laulāto savstarpēju piekrišanu un nevis tikai ar vecāku saskaņu. Baznīca vērsās arī pret vienkāršu kopdzīvi bez laulībām, tajā dzimušie bērni netika uzskatīti par likumīgiem. 1184. g. laulība tika padarīta par sakramentu. Baznīcas politika gan bieži nesakrita, piemēram, ar birģeru interesēm, jo tā nevēlējās pieļaut, ka bērni laulātos bez vecāku piekrišanas, jo nākamo paaudžu statusu noteica laulības slēgšana, kas bija saistīta ar mantas tālāknodošanu.

15. gs. ļoti izplatīts – ne tikai klerikāļu vidū – bija konkubināts. Likumīgās laulības bija tās, kas bija noslēgtas atbilstīgi birģeru normām, t. i., pēc laulāto un vecāku savstarpējas vienošanās. Tāpēc amatnieku laulības tika definētas kā “likumīgas laulības”, no kurām tika izslēgti klerikāļu dēli, kā arī to amatnieku un tirgoņu bērni, kas nebija dzimuši likumīgā laulībā. Laukos laulības tika kavētas vai apgrūtinātas tad, ja laulājamie piederēja dažādiem muiž-

kungiem (tad šī problēma tika risināta ar maksājumu palīdzību). Taču šie laulību ierobežojumi tika uzverti ne tikai kā smags fizisks slogs, bet arī kā neatbilstība Dieva piešķirtajām tiesībām. Tāpēc 16. gs. zemnieku karā (1525) tika izvirzīta prasība atcelt šos ierobežojumus.

Reformācijas priekšvakarā laulības jomā pastāvēja vesela virkne problēmu gan garīdznieku, gan laju vidū: lielais skaits laulības kavēkļu, konkubināts, laulības ierobežojumi no varas puses, slepenās laulības, nevienlīdzīgās saderināšanās, celibāts, prostitūcija u.c. Tas viss neatbilda jaunajai realitātei un prasīja jaunas attiecību regulācijas formas. Problēmu neatrisināja arī laulības institūcijas nodošana no baznīcas pasaulīgajām varas iestādēm. Bija nepieciešama jauna risinājuma koncepcija un modelis.

Luters nekādā gadījumā nevērsās pret to, lai laulība tiktu slēgta ar Dieva svētību, kuru pastarpināja garīdznieks. Reformācija prasīja visu dzīves formu kristianizāciju, kas balstījās uz jaunu cilvēka “dabas” izvērtējumu, īpaši – attiecībās starp dzimumiem.

Visi reformatori pieprasīja priesteru laulību atļaušanu un uztvēra celibātu kā neatbilstīgu cilvēka dabai un Dieva uzdevumiem. Priesteru laulības bija publiska reformatoru mācības atzišana un kavēklis garīdzniekam atgriezties katolicismā. Kloosteru slēgšana protestantiskajās teritorijās un pilsētās atbilda jaunajai antropoloģijai, kuras rezultātā vīrieša un sievietes kopdzīvi sāka uzskatīt par “patiesu nevainību”.

Laulību vairs neuzskatīja par līdzekli vājajiem, lai tie pretotos velna pavedinājumam. Laulība atbilda ne tikai Dieva uzdevumam ("esiet augligi un vairojaties"), bet tā atradās īpašā Dieva svētībā. Tāpēc jaunavība nav nekāds īpašs "Dievam tīkams" stāvoklis, bet drīzāk gan izņēmums. Šādā dzīves modeli prostitūcijai vairs nebija vietas; priekamājas tika slēgtas, un prostitūciju sāka vajāt tiesiskā ceļā. 1577. g. Svētajā Romas impērijā ar likumu tika aizliegts konkubināts.

Reformatoriem laulība bija nevis sakraments, bet "pasaulīga lieta", tie pieprasīja laulības slēgšanai ne tikai līgavas un līgavaiņa, bet arī vecāku piekrišanu un cēla iebildumus pret "slepenām laulībām", t. i., laulībām bez vecāku piekrišanas. Par laulībām tika publiski paziņots no kanceles visas draudzes priekšā. Šādas laulības tika uzskatītas par sabiedriskās kārtības pamatu un definētas kā "pirmā dievišķā kārtība".

Protestantu jaunievedums bija arī lielākas iespējas šķirt laulību. Laulības kā sakramenta atcelšana pavēra tam iespēju. Šķiršanu argumentēja ar to, ka laulībai zūd tās mērķis un jēga, ja konflikti laulāto starpā sasnieguši tādu pakāpi, ka tā kārtības vietā rada nekārtības un laulāto kopienu kļūst par nepatīkšanu avotu (impotence, laulības pārkāpšana, lipīgas slimības u.tml.). Strīdīgs palika jautājums, vai un pie kādiem apstākļiem ir iespējama atpakaļapvienošanās (to saistīja ar jautājumu par poligāmiju). Diskutabls bija arī laulātās draudzenes statusa jautājums. Lutērs uzsvēra,

ka Dievs Ievu ir kā savu tēlu atzinis par "labu" un Kristus ir glābis gan vīriešus, gan sievietes. Vīrieši un sievietes ir vienoti Kristū, visi kristieši ir "draugi garā", proti, radnieki, kas augstāki par radniekiem pasaulīgajā dzīvē.

Jaunā laulību kārtība jauno laiku valstīs atbilda arī prasībai nodibināt varas kontroli pār tām, nepieļaujot seksualitātei citas likumīgas formas un vienlaikus saistot tikumiskās laulības ar vecāku pienākumu pilnāšanu.

Trientas koncils (1563) noliedza priesteru laulību un uzsvēra, ka jaunavība kā stāvoklis ir īpašas žēlastības pilns, tomēr arī koncila lēmumos bija jūtama protestantu ietekme: baznīca atzina gan laulāto, gan vecāku piekrišanas nepieciešamību, kā arī laulību slēgšanu tikai baznīcā. Tā kā saglabājās laulība kā sakraments, tad netika pieļauta tās šķiršana – saglabājās t.s. galda un gultas šķiršana, kā arī laulību anulēšana. Laulāto tiesa palika garīdznieku rokās. Problēmu radīja dažāda laulāto konfesionālā piederība, kas gan nebija nepārvarams šķērslis; daudz lielāka problēma bija bērnu konfesionālā piederība.

Vienlaikus arī pasaulīgā vara laulības politikā sāka konkurēt ar baznīcu. Pamazām laulība kļuva par līgumu un arvien vairāk – par civilu pasākumu, paplašinājās arī šķiršanās iespējas. Arī laulībā notika pāreja no kārtu sabiedrības uz pilsonisko ("birģerisko") sabiedrību. Reformācijas laikmetā laulība kļuva par Dieva iedibinātās kārtības pamatu, formāli tā tika slēgta baznīcas

uzraudzībā, bet reāli tajā dominēja pasaulīgās intereses un normas. Laulība ieguva valsts varas iestāžu garantētu statusu, un valsts intereses arvien vairāk ielauzās šajā jomā, kurā iepriekš dominēja baznīcas autoritāte. Lielākā ļaužu daļa centās stāties laulībā. Iespēja laulāties ieguva vispārēju sabiedrības akceptu.

Laulība bija saimniecisks pasākums. Laulības institūcija funkcionēja kā mehānisms, kas nodrošināja īpašuma iegūšanu, saglabāšanu un pēctecību. "Transporta līdzeklis", ar kura palīdzību īpašums tika nodots no vienas ģimenes citai, bija sieviete. Dažos Eiropas reģionos (piemēram, Flandrijas pilsētās) sievietes, līdzīgi vīriešiem, varēja iegūt īpašumu mantojuma ceļā. Taču lielākajā daļā gadījumu sieviete nevarēja būt mantiniece (to noteica pirmsdzimto tiesības, paražu tiesības u.tml.). Viņa varēja tikai izvirzīt pretenzijas uz pūru, kas viņai deva iespēju apprecēties un kas laulībai piešķīra noteiktu stabilitāti. Pūra došanā no tēva puses izpaudās atbildība par meitas materiālo labklājību. Patiesībā gan sievai pūrs piederēja tikai nomināli: īpašums tika nodots no vīrieša vīrietim. Ar naudas summu, kuru samaksāja par meitas izprecināšanu (meitu tēvi centās naudas daudzumu samazināt, dēlu – palielināt), rīkojās laulātais draugs. Meita pati mantoja tikai tiesiskās pretenzijas uz summu, kuru kā pūru bija samaksājis tēvs vai aizbildnis; patstāvīgi ar to rīkoties viņa nevarēja. Prasītā summa tieši pirms laulībām nonāca nākamā vīra rokās. Sieviete ar to varēja neierobežoti rīkoties tikai tādā gadījumā, ja mira

tēvs vai aizbildnis. Sievas formāli varēja celt iebildumus, ja vīri ar mantojuma daļu apgājās vieglprātīgi, taču lielākoties viņas šādas prāvas zaudēja. Īpašums bija tas, kas nodrošināja dzimtas tālāko pastāvēšanu.

Laulība parasti, izņemot speciālus gadījumus (asinsradniecība, impotence, lepra, brutāla apiešanās u.c.), netika šķirta. Daži protestantu domātāji iestājās par laulības šķiršanas atvieglojumu. Tomēr arī protestantiskajās zemēs visbiežāk laulību šķīra tā, ka vīri vienkārši pameta ģimenes. 1570. g. angļu pilsētā Norvikā no visām 31–40 gadu vecām sievietēm 8 % bija pamestās laulātās draudzenes. Tikai augstāko kārtu sievietes varēja šķirties no saviem neuzticīgajiem vīriem un pieprasīt no tiem materiālu pabalstu. Ja vīrs aizbēga, tad praktiski viņu atrast vairs nevarēja. Tā kā baznīcā noslēgtā laulība neparedzēja šķiršanos, tad, ja laulātais draugs bija pazudis ilgāk nekā gadu, sieva drīkstēja precēties no jauna.

Ja laulība nebeidzās ar šķiršanu vai sievas ļaunprātīgu pamešanu, tad visbiežāk tā beidzās ar vīra vai sievas pēkšņu nāvi. Biežāk mira sievietes. Tikai retos gadījumos laulātais pāris dzīvoja kopā arī pēc tam, kad bērni jau bija pieauguši. Laulība bija divu cilvēku savienība, kas aptvēra laika sprīdi starp saimnieciskās neatkarības sasniegšanu un agro nāvi. Parasti pēc neilga laika atraitnis vai atraitne stājās jaunā laulībā. Tāpēc mājās bieži bija bērni no dažādām mātēm vai tēviem. Sievieti, kas apprecējās pēc vīra nāves, va-

rēja piespiest atsacīties no mirušā vīra mantas (izņemot pūra daļu) un pat no šajā laulībā dzimušajiem bērniem.

Kaut arī protestantiskie domātāji runāja par draudzīgām attiecībām starp laulātajiem, tomēr laulībā dominēja patriarhālās varas attiecības. Renesanses laikmetā nostiprinājās patriarhālais laulības modelis, kurā paklausību uzskatīja par augstāko sieviešu tikumu. Kalvins uzskatīja, ka sievai jāpakļaujas vīram līdzīgi tam, kā viņš pakļaujas Dievam. Sieviete, kuras uzvedību uzskatīja par nelabojamu, drikstēja sist (piemēram, protestantiskajā Anglijā). Sieviete gan kā fiziska, gan kā sociāla būtne bija pakļauta cita gribai.

Laulības augstākais mērķis bija dzimtas turpināšana. Seksuālajām attiecībām bija jākalpo bērnu radīšanai, kā arī jānovērš laulības pārkāpšana. Seksuālajam aktam bija jāatbilst noteiktām normām: tam bija jānotiek pareizā dienā, pareizā laikā, ar tam paredzētajiem orgāniem (*in debito vase*) un atbilstīgā veidā (*in debito modo*; nekādā gadījumā dzīvnieciski – *bestialiter*). Ne-reglamentētas seksuālās attiecības aizliedza.

Pēc izraidīšanas no paradīzes Ievu un viņas meitas skāris divkāršs sods: viņām bijis gan jāstrādā, gan sāpēs jādzemdē. Visu kārtu sievietēm (izņemot tikai sabiedrības augšslāņus) bija jāstrādā mājāsaimniecībā. Vīri veica pienākumus ārpus mājas, sievietes vadīja mājāsaimniecību (Alberti gan norādīja, ka sievietes nedrīkst pieskarties saimnieciskajām

grāmatām un aktīm). Visprivileģētākajā stāvoklī atradās audēju un audumu tirgoņu sievas, kuras dažkārt pat uzņēma cunftēs. Kaut arī likumu sievietēm bija aizliegts pirkt preces un tās pārdot, daudzām sievietēm šo likumu izdevās apiet. Viduslāņu sievietes nedrīkstēja strādāt ārpus mājas; to drīkstēja tikai dienas strādnieces. Rūpes par sieviešu godu lika vīriešiem, īpaši Itālijā, tās pilnīgi izslēgt no sabiedriskās dzīves.

Prostitūcija

Sievietēm, kas strādāja ģimenes ietvaros, bija relatīvi augsts sociālais statuss. Ja tās strādāja ārpus ģimenes, viņām šo priekšrocību nebija. Sievietēm, ja tās pildīja tādu pašu darbu kā vīrieši, maksāja ievērojami mazāk – apmēram pusi no vīriešiem paredzētās samaksas. Daudzām nabadzīgām sievietēm alternatīva bija prostitūcija kā īpaša darba forma. Renesansē prostitūcija tika institucionālizēta un akceptēta. Jau 14. gs. beigās Tulūzā izveidoja pilsētas publisko namu. 15. gs. publiskie nami atradās valdnieku aizsardzībā. Šai laikā visā Eiropā prostitūcija bija valstiski atļauta un prostitūtas pat iemantoja zināmu sabiedrisku statusu (tas izzuda nākamajos gadsimtos). Prostitūcija īpaši uzplauka bagātajās Itālijas pilsētās, arī Romā. Romā uzturējās tūkstošiem prostitūtu – tā saucamās “godīgās” (*honestae meretrices*), kas neslēpa savu nodarbošanos; ne mazāk bija *inhonestae* (nekaunīgās). Romā taču dzīvoja

visvairāk neprecēto vīriešu (klerikāļi tur dzīvoja nedēļām un mēnešiem ilgi) – svētceļnieki, ārzemnieki u.c. No 100 000 Venēcijas iedzīvotājiem kā prostitūtas strādāja 12 000 sievietes.

Prostitūcijas nepieciešamību noticea arī tas apstāklis, ka plašam ļaužu lokam bija aizliegts precēties vai arī šīs iespējas bija visai ierobežotas (piemēram, zeļļiem). Daudzās vietās laulībā stāties varēja tikai patstāvīgie amatnieki vai arī tie, kas gatavojās par tādiem kļūt. Bet, tā kā lielākajā daļā cunfšu reglaments nepieļāva, ka par meistaru kļūst "ne meistara dēli", tad tas būtībā bija aizliegums stāties laulībā. Tur, kur zeļļiem to atļāva, savukārt bija likumi, kas aizliedza laulātam zellim kļūt par meistaru, t. i., netieši aizliedza laulības. Zeļļi bija vieni no galvenajiem publisko namu apmeklētājiem.

Renesansē nostiprinājās iecietība pret prostitūciju kā laulības un ģimenes sargu. Prostitūcija kļuva likumīga, un pret prostitūtām izturējās iecietīgi. Pat vismazākajās pilsētās bija savi publiskie nami ("sieviešu nami"), dažkārt pat divi. Lielākajās pilsētās prostitūtas apdzīvoja veselas ielas vai pat kvartālus. Par priekšnamiem kalpoja arī krogi, pirtis.

Jaunava, sieva, vecene

Jau antīkajā pasaulē sievietes dzimumam bija nozīme trijos variantos – kā jaunavai, kā sievai un kā vecenei. Šāds iedalījums saglabājās arī renesansē, taču nedaudz atšķirīgā veidā. Kā laulātā draudzene/māte sieviete

nodrošināja auglību, glabāja saimes bagātību un godu. Kā atraitne/veca sieva viņa bija izdevīgs darbaspēks, atkarībā esoša būtne vai arī māte, kas aizmirsusi savus pienākumus un pametusi savus bērnus ģimenei; tā bija vai nu bagātīgs guvums jaunam vīrietim, vai arī sabiedrības ienaidnieks – ragana. Kā meita/jaunava viņa bija gan nasta, gan potenciāls trumpis gadījumā, kad notika kaulēšanās par mantu; tā varēja būt gan pilnīgi nenozīmīgs radījums, gan arī reliģisko centienu izšķirīgs faktors. Dante rakstīja par viņa tēva lielo nelaimi, kuram pirmā bija piedzimis meita. Dižciltīgo ģimeņu ģeoloģiskajos rakstos bieži atrodamas norādes uz nevīžīgu attieksmi pret meitenēm: apmēram 30 % no piedzimušajām vispār netika reģistrētas.

Nedz Āzijā, nedz islāma pasaulē nepazīna tādu institūciju, kas kristīgajā pasaulē regulēja sievietes pārpalikumu, proti, klosterus. Nododot meitas klosteros, augstākie sabiedrības slāņi atbrīvojās no tām humānā veidā. Eiropas klosterus papildināja galvenokārt patricietes un dižciltīgās sievietes. Tas ierobežoja mantas aizplūšanu no ģimenēm. Florencē, Venēcijā un Milānā 15. gs. 13 % no visiem iedzīvotājiem bija sievietes klosteros. 1552. g. Florencē 15–16 % sievietes dzīvoja klosteros (šis skaitlis neietvēra florencietes, kas dzīvoja klosteros ārpus pilsētas). Lielākā daļa sievietes klosteros dzīvoja pret savu gribu. Protestantiskajos reģionos 16. gs. beigās klosteri bija izzuduši (Luters pats apprecēja bijušo mūķeni). 17. gs. Anglijā tikai apmēram 10 % sievietes nebija precējušās.

Hans Baldungs. Sievietes septiņi vecumi. 1544. g.

Lielākā daļa no izglītotajām sievietēm bija mūķenes. Protams, bija arī sievietes, kas klosterī iestājās

pārliecības dēļ. Katoļu baznīca nemitīgi sludināja šķīstības ideālu. Parasti sievietes nevarēja iegūt nedz

bagātību, nedz varu, viņas nevarēja attīstīt arī savu māksliniecisko vai intelektuālo talantu. Tāpēc šķīstumu viņas uzskatīja par augstāko mērķi, ko iespējams sasniegt. Sieviete noliedza savu ķermeni un meklēja savienību ar Dievu. Noliedzot sevi, apslāpējot un apspiežot savu dabu, viņas centās iegūt cieņu, kas nebija iespējama pasaulīgajā dzīvē. Saderinoties ar Jēzu, viņas guva savas dzīves piepildījumu. Sievietēm klosteros bija iespējams arī ražīgi strādāt, rūpējoties par nabagajiem, bāreņiem, slimajiem u.c. 42 % sieviešu klosteros mocījās ar seksuālajām problēmām (vīrieši – 19 %), un tas izraisīja dažādas psihiskas novirzes.

Protestantisms pavēra sievietēm jaunu brīvības telpu, ko katoļu baznīca bija tām liegusi. Viņas varēja, piemēram, lasīt Svētos Rakstus, dziedāt draudzes korī utt., taču no teoloģiskajām diskusijām tika izslēgtas. Kaut arī tika atzīts, ka sievietes var saņemt dievišķo inspirāciju, tomēr neviens negaidīja, ka tās varētu līdzdarboties dogmatikas precizēšanā un ieņemt augstus amatus reformētajā baznīcā.

Līdz 19. gs. tikai puse no dzīvi dzimušajiem bērniem sasniedza piecpadsmit gadu vecumu. Daudzi laulātie pāri savus daudzus bērnus bieži zaudēja jau mazotnē vai zīdaiņa vecumā. Nereti tēvs un māte pārdzīvoja savus bērnus un vecumā palika vieni. Nelielā vidējā dzīves ilguma (apmēram 30 gadu) cēlonis bija bērnu un zīdaiņu mirstība, kā arī bērnu lielais īpatsvars kopīgajā iedzīvotāju skaitā. Līdz septiņu gadu vecumam

bērni ne ar ko nopietnu nenodarbojās, tos uzskatīja par vēl nepilnvērtīgām būtnēm gan miesas, gan saprāta, gan morālās attīstības aspektā. Kopš septiņu gadu vecuma bērnam piešķīra tik daudz "saprāta", ka viņa liecības tika ņemtas vērā raganu prāvās. Vīrietis pilngadību sasniedza 18 gadu vecumā, sieviete – 16 gadu vecumā. Saskaņā ar romiešu tiesībām, pie kurām tiesvedībā atgriezās 16. gs., pilngadība iestājās tikai ar 25 gadu vecuma sasniegšanu (vienoti principi attiecībā uz pilngadības regulāciju ieviesās tikai 18. gs.). Šis augstais pilngadības gadu skaitlis nozīmēja arī to, ka dēliem un meitām nebija tiesību patstāvīgi izšķirties ne par īpašumu, ne par laulības slēgšanu. Šī atkarība no tēva un mātes bieži izraisīja konfliktus. Jāpiezīmē, ka bērna vecuma beigās nebija precīzi saistītas ar kāda noteikta vecuma sasniegšanu, bet drīzāk ar dzimumbrieduma iestāšanos un uzņemšanu baznīcas pieaugušo locekļu skaitā (t.s. konfirmāciju). Cilvēki bieži savu vecumu zināja tikai aptuveni, tāpēc bez ārējā novērtējuma nebija iespējams noteikt, vai kāds cilvēks ir uzskatāms par bērnu vai jau par pieaugušo.

Sieviešu un vīriešu dzimuma bērnu skaita attiecība uzreiz pēc dzemdībām atbilda mūsdienu proporcijām: piemēram, 100 pret 104 (Maincā), 100 pret 106 (Lucernā). Bērnu izdzīvošana bija atkarīga no vecāku labklājības un sociālā stāvokļa, no tā, kādā gadalaikā bērns piedzima, no vecuma attiecībā pret brāļiem un māsām, no dzīvesvietas un tamlīdzīgiem faktoriem; piemēram, vasaras

mēnešos zīdaiņus bieži apdraudēja infekcijas slimības. Liela nozīme bija tam, vai māte pati zīdīja savu bērnu vai nodeva to zīdītājai. Zīdītājas bieži izvēlējās ļoti rūpīgi, jo valdīja uzskats, ka piena kvalitāte ir atkarīga no zīdītājas morālā un miesiskā stāvokļa un ka ar piena starpniecību bērnam pāriet zīdītājas īpašības. Izdzīvot bez mātes piena bērnam (ja to baroja ar kazas vai govju pienu) bija visai problemātiski, tā izdzīvošana tikai ar govju pienu līdzinājās brīnumam (svēto dzīves aprakstos šāds fakts tika minēts kā izredzētības zīme). Sarežģīti apkopt savus mazulus bija tām sievietēm, kuras bija nodarbinātas tekstilindustrijā. Īpaši riskants bija to bērnu dzīves pirmais mēnesis, kuri tika uzņemti atradeņu namos.

Zēnus vecāki gaidīja vairāk nekā meitenes, taču arī liels dēlu skaits apdraudēja audzināšanas un aprūpes saņemšanu, kurai vajadzēja būt atbilstīgai savai kārtai. Meiteņu audzināšana bija daudz lētāka. Meitu un dēlu atšķirīgā novērtēšana bija svarīgs fakts arī tām ģimenēm, kas nabadzības dēļ bija nolēmušas savus bērnus nest uz atradeņu namu. Nav skaidrs, vai dēlus baroja labāk nekā meitas. Vīrieti uzskatīja par siltu un sausu, sievieti – par miklu un aukstu, un, dodot bērniem pārtiku, vecāki rēķinājās ar šo momentu.

Bērni agri pameta savus vecākus, un tas notika ne tikai nabadzīgajās saimēs. Dižciltīgo ģimenēs par parāžu ieviesās bērnu nodošana audzināšanai svešās aristokrātu mājās pēc septiņu gadu vecuma sasniegšanas. Arī daudzās amatnieku profesijās

mācekļus sāka uzņemt no vienpadsmit gadu vecuma, tad bērni bieži pārnāca dzīvot no laukiem uz pilsētu. Dēli, kuriem bija jāiegūst augstākā izglītība, agri pameta savus vecākus, lai iestātos īpašās skolās. Meitenes tika nodarbinātas dažādos mājas darbos, pēc mātes nāves tās bija saimniecības vadītājas un uzņēmās pārējo ģimenes locekļu aprūpi.

Tajos laikos dzimumbriedums meitenēm un zēniem iestājās vēlāk nekā mūsdienās. Stāties laulībā gan pieļāva zēniem no 14 gadu vecuma, meitenēm – no 12, bet tas bija pats agrākais laiks. Kāpēc dzimumbriedums iestājās vēlāk? 15.–18. gs. bija lielas svārstības cilvēku nodrošinātībā ar pārtiku, un kopš 16. gs. otrās puses bija vērojama pārtikas nodrošinājuma (ogļhidrāti, minerāli, tauki u.c.) pasliktināšanās. Tāpēc arī nelikumīgi dzimušajiem bērniem

Hanss Šaufeleins. Neizdevušās laulības.
Gravīra. 16. gs. sākums

16.–17. gs. kultūrā nav lielas lomas. Turklāt sievietes, kas apprecējās pēc 20 gadu vecuma, nebūt ne uzreiz dzemdēja bērnus, bieži tās kļuva “auglīgas” tikai pēc daudziem gadiem.

Jaunība dažādu kārtu bērniem bija dažāda. Dižciltīgo meitām parasti bija tikai nedaudzi jaunības gadi un arī tad bija jānodarbojas ar mājas saimniecības vadīšanas spēju attīstīšanu. Birģeru meitas apguva šīs iemaņas mājās vai pie radiem. Zemnieku meitas parasti kalpoja kā kalpones pie kāda saimnieka vai arī strādāja vecāku mājās. Labi situētu zemnieku meitas stājās laulībā dažus gadus agrāk par nabadzīgo meitām. Princeses bieži bija saderinātas jau bērna vecumā un drīz apprecējās. Dižciltīgo vidū meitu laulības bija visai atšķirīgas, jo tur liela loma bija vecāku saimnieciskajam stāvoklim un pozīcijai galmā.

Luters izvirzīja prasību, lai cilvēki stātos laulībā uzreiz pēc dzimumbrieduma iestāšanās, bet realitāte bija cita. Rietumeiropā un Ziemeļeiropā precējās relatīvi lielā vecumā; tas lielā mērā bija atkarīgs no ekonomiskā stāvokļa, kas ļāva laulātajiem un to bērniem dzīvot patstāvīgi. 17. gs. pirmajā pusē meiteņu, kas pirmo reizi stājās laulībā, vidējais vecums bija 21,6 gadi. Parasti ligavainis bija divas reizes vecāks par ligavu. Citādi bija tad, ja precējās otro vai trešo reizi: tad priekšroku deva daudz jaunākām ligavām. Tas bija iemesls tam, ka sievietes bieži palika atraitnes jau jaunībā un tad meklēja sev jaunu vīru. Laulības vidējais ilgums 16.–17. gs. bija 13 gadu. Vīrieši bieži devās vienā laulībā pēc

otras (līdz pat septiņām), tāpēc tiem parasti bija vairāk bērnu nekā sievietēm. Lielākais skaits bērnu, ko bija dzemdējusi sieviete, bija 36 (Itālijā) un 23 (Šveicē). Daudzas sievietes dzemdēja vēl 50 gadu vecumā. Kopumā gan tālaika sabiedrībā bija maz vecu cilvēku, tikai dažās mājās kopā dzīvoja trīs paaudzes. Sarežģīta bija vecu, it īpaši – slimo sieviešu aprūpe.

Vīrsieva

Renesanses jēdziens attiecās tikai uz nelielu vīriešu daļu un vēl jo mazāku sieviešu skaitu. Tikai nedaudzām sievietēm izdevās iemantot slavu savu zināšanu un talantu dēļ vai mecenātiskās darbības rezultātā. Tikai ar lielu piepūli, pārvarot visus aizspriedumus, viņām izdevās iemantot atzinību. Viņas radīja jaunu modeli (līdzās Ievai un Marijai) savai eksistencei: bezdzimuma *virago* (fr. *val.*) – vīrsievu, vīrietim līdzīgu sievieti, sievieti karotāju – draudīgo amazoni, kas konkurē ar vīriešiem zinātnes un izglītības jomā.

Humānistu vidū sievietēm bija daudz aizbildņu, bet kāpēc gan tās nepiedzīvoja triumfu? Kad vīrieši slavēja sievietes par viņu talantiem un spējām, šīm uzslavām bija rūgta piegārša: šādas talantīgas sievietes nebija “īstas” sievietes. Bokačo slavēja sievietes to vīrišķīgo īpašību dēļ. Sievietes vai nu palika mūža ieslodzījumā, vai arī noliedza savu dzimumu, izvēloties būt par vienu no amazonēm. Amazonas bija mūsdienu emancipēto sieviešu prototips.

e. TIESU PRAKSE UN SODA RITUĀLI

Publiskās sodīšanas akcijas

Sodu sistēma agrajos jaunajos laikos lielā mērā saglabāja viduslaiku praksi un pastāvēja līdz pat 19. gadsimta sākumam. Mūsdienās ir grūti iedomāties, ka publiskās sodīšanas akcijas – t.s. goda sodi, kauna zīmju iedezināšana, ķermeņa sakropļošana uz moku rata, sadedzināšana vai dzīva cilvēka aprakšana – šajā laikā bija visai atraktīvi pasākumi, kas ne tikai piesaistīja plašu tautas masu uzmanību, bet arī tika uzvesti kā teātra izrādes uz skatuves lielos tautas svētkos. Tur tika demonstrēts, kas ir noziegums un kas – noziedznieks; šī publiskā nonāvēšana bija rituāls.

Lai to saprastu, ir jāatbrīvojas no mūsdienu priekšstatiem par nežēlību un cietsirdību. Sodi bija nežēlīgi, bet cilvēki vēl nepazīna tādus soda veidus kā brīvības atņemšana un vispārēja policejiska kontrole. Turklāt tālaika tiesību uzdevums bija nevis pāraudzināt noziedznieku, bet atjaunot tiesības, pakļaujot fiziskām mocībām to, kas bija aizvainojis un aizskāris atzīto kārtību. Pretējā gadījumā sodam nebūtu tādas nozīmes. Turklāt sodi, īpaši – fiziskie sodi un nāvessodi, nebija tīras, spontānas gribas aktu izpausmes, tie bija pakļauti noteiktam rituālam, proti, tos nevarēja realizēt patvaļīgi. Rituāls piešķīra sodiem tiesisku statusu, un tika stingri kontrolēta to izpilde gan no varas, gan no tautas puses. Tieši, spontāni reakcijas akti netika pieļauti.

Pēters Amstaldens. Patiesības atrašana ar spīdzināšanas palīdzību. 15. gs.

Salīdzinājumā ar mūsdienu pasauli agrajos jaunajos laikos tika izpildīts neticami daudz nāvessodu. Viduslaiki šajā aspektā bija daudz humānāki, jo tajos bija iespējams nodarījumu kompensēt ar naudas maksājumu. No nāvessodiem dominējošie nebija saraušana gabalos, sadedzināšana vai nomocīšana uz moku rata, galvenokārt praktizēja galvas nociršanu un pakāršanu. Bieži praktizēja goda vai miesas sodus, relatīvi retāk – brīvības atņemšanu un naudassodu. Lielākā daļa cilvēku, kas nostājās tiesas priekšā, nebija raganas, ķeceri vai slepkavas, tie bija galvenokārt laupītāji un zagļi, kurus nonāvēja ar zobena vai virves palīdzību.

Kopš 16. gs. soda izpildīšanu sankcionēja tiesa, kas pēc sēdes paziņoja spriedumu, kuram tauta tikai piebalsoja. Sodiem vajadzēja iemantot nešaubīgu atzinību ļaužu acīs, jo tauta bija to izpildīšanas līdzdalībniece. Tiesu praksi kontrolēja tauta. Tiesa varēja sodīt tikai tā, lai spriedums gūtu tautas piekrišanu. Tauta padarīja sodīšanas procedūru par svētkiem, jo izjuta sevi kā līdzdalībnieci upurēšanas procedūrā, kas atīra sabiedrību. Publiskais soda teātris bija gan varas demonstrācija, gan kvazirelīģiski svētki, kuros atjaunojās pasaule un kārtība, ko bija satricinājis noziedznieks. Tie bija reliģiskās upurēšanas svētki, kuros upurējamais bija grēkus nožēlojis grēcinieks.

Cilvēkam, kurš bija apsūdzēts kādā noziegumā, bija iespējams aizbēgt uz citu teritoriju, un tas viņa notveršanu padarīja gandrīz vai neiespējamu. Noziedznieks varēja arī palikt neatklāts, un tā tas bija daudz biežāk nekā mūsdienās. Taču savukārt dzīves teritorija atsevišķam indivīdam agrajos jaunajos laikos vēl bija tik neliela, ka praktiski katru cilvēku varēja pakļaut sociālajai kontrolei.

Viens no sodīšanas veidiem bija nāvēssoda izpildīšana nozieguma veikšanas brīdī. Ja kāds ieraudzīja svešā mājā zagli vai slepkavu, to drīkstēja notvert un uzreiz sodīt. Taču tas attiecās tikai uz vienu nodarījuma daļu. Daudzos gadījumos (piemēram, bērnu nogalināšanas gadījumos, kuros apsūdzēja raganas) visas noziedznieka pēdas bija pazudušas un tiešās nodarījuma sekas

nebija redzamas. Tāpēc iedzīvotājiem bija pienākums uzrādīt noziegumu, denunciāntiem par to pat maksāja. Ja nebija tiešu nozieguma pazīmju un rīcība bija slepena, tad tika uzsākta aizdomās turēto personu meklēšana. Īpašas problēmas radīja gadījumi, kad izdarītājs bija zināms, bet aizbēdzis. Par pazīstamu slepkavu un laupītāju uzrādīšanu izsludināja prēmijas.

Noziedznieku notveršanu ierobežoja tradicionālās patvēruma tiesības; no vajāšanas varēja glābties baznīcās un klosteros, pat tādas pasaulīgas institūcijas kā viesnīcas jau viduslaikos bija kļuvušas par vietu, kur patverties no vajāšanas. Iespējams, ka šo tiesību avots bija nepieciešamība pasargāt cilvēkus no asinsatriebības. 16. gs. gan patvēruma tiesības saistīja vairs tikai ar "goda lietām" (piemēram, slepkavībām), bet zagļi, ļaundari vai ķecerī jau varēja tikt izvilkti ārā no baznīcām vai klosteriem.

Tikai pašos smagākajos gadījumos apsūdzēto ievietoja cietumā. Turklāt šā laikmeta cietumus nevar salīdzināt ar mūsdienu cietumiem, jo tajos noziedznieki tika turēti tikai līdz tiesai. Jauno laiku sākumā ļoti maz praktizēja ieslodzījumu uz daudziem gadiem vai pat visu mūžu. Uzturēšanās cietumā bija saistīta ar tik smagiem eksistences apstākļiem, ka to pielīdzināja fiziskiem sodiem. Cietums bija uzturēšanās un fizisko ciešanu vieta ne tikai tāpēc, ka tur nodarbojās ar spīdzināšanu. Te apsūdzētajiem bija noliegti jebkādi ārēji kontakti, tie tika turēti pa vienam vai vairākiem īpašās aizrestotās cellēs.

Parasti cietumi bija pilsētu torņos vai rātsnamos, cietumnieku kliegzieni ārpusē nebija sadzirdami. Telpas tur bija tumšas, mitras, nevēdinātas, turklāt tās ziemā neapkurināja. Salmus guļvietām mainīja reti. Uzturēšanās cietumā izraisīja fiziskas ciešanas. Kaut arī to apmaksāja atbilstīgi iespējām pats cietumnieks, tomēr no sarga bija atkarīgs tas, vai viņam bija pieejams prasītais. Uzturēšanās cietumā gan nebija visiem vienāda, jo augstāko kārtu pārstāvjiem tika ierādītas labākas telpas, tos labāk ēdināja, cietumnieki varēja pieņemt arī apmeklētājus. Briesmas tikt ieslodzītiem cietumā skāra arī tos, kurus vēlāk tiesa attaisnoja. Tādos gadījumos teica, ka bez ciešanām nebūtu noskaidrota apsūdzētā nevainība, proti, patiesība.

Tiesa un spīdzināšana

Tiesas norise bija relatīvi komplikēta un pakļauta stingrai kārtībai. Apsūdzētajam nebija daudz tiesību, tomēr nodot to tiesnesim un izpildīt sodu, pat izmantojot spīdzināšanu, nebija tik vienkārši. Kārļa V tiesvedība saucās "*Carolina*", un tā tika pieņemta 1532. gadā. Tur precīzi tika nošķirta notiesāšana un sodīšana: pirmā notika bez publikas līdzdalības, otrā – ar to.

Pirmā lietas noklausīšanās bieži notika tikai viena tiesneša klātbūtnē. Parasti tiesā bija viens tiesnesis, divi tiesas piesēdētāji un rātsnama rakstvedis: tam vajadzēja garantēt objektivitāti un iebiedēt apsūdzēto. Jautājumi un atbildes tika protoko-

lētas, taču sēdes protokolus pēc inkvizīcijas ieviešanas vairs nepublicēja. Izjautātajam saskaņā ar instrukciju bija jāuzdod "prātīgi" jautājumi. Procesu uztvēra kā divcīņu starp apsūdzēto un tiesnesi, turklāt tiesa neizrādīja interesi par ļaundara personību un izdarītā nozieguma motīviem. Tiesas uzmanības centrā bija nozieguma ainas rekonstrukcija, kam tika pakļauta arī spīdzināšana.

Lieciniekam vajadzēja būt sasniegušam divdesmit gadu vecumu un bija jābūt ticīgajam. Grūtības radās, ja tiesas rīcībā bija tikai netiešie pierādījumi. Ja nebūtu spīdzināšanas draudu, tad agrajos jaunajos laikos diezin vai tiesa nonāktu pie kāda rezultāta. Spīdzināšanu izmantoja tad, ja apsūdzētais bija redzēts nozieguma izdarīšanas vietas tuvumā, ja tas bija bēdzis u.tml.

Šajā laikā noziedznieka identifikācija jau bija racionāli organizēta, taču nebija izslēgti arī t.s. Dieva tiesas elementi (piemēram, pārbaude ar ūdeni, kad ūdenim vainīgais bija jāizstumj, jo to nepieņēma ūdens gari). Arī daudzus tiesnešus vadīja pārliecība, ka Dievs tieši var iejaukties tiesas praksē. Tiesnešiem bija arī jautājumu katalogs, kurā varēja būt no 10 līdz 100 jautājumiem. To racionalitāte ir pārsteidzoša, bet tie attiecās uz atsevišķiem gadījumiem. Standarta jautājumi daudz neatspoguļoja konkrēto gadījumu, tie drīzāk radīja mācību grāmatas iespaidu, kurā rakstīts tas, kas ir noziegums un tā varianti. Apsūdzētā atbildes bija iespējamās tikai šā parauga ietvaros.

Senās tiesu sistēmas iemiesojums bija spīdzināšana, taču tās izmanto-

šana nebija nekontrolējams sadisms un to nevar reducēt uz spīdzinātāja kāri atriebties. To kā līdzekli patiesības atrašanās atzina gan valsts, gan baznīca, un tā konsekventi atbilda inkvizīcijas loģikai. Spīdzināšanas uzdevums bija izgaismot patiesību, turklāt netika pieļauta doma, ka tādā veidā apsūdzēto var piespiest pateikt nepatiesību. Līdz 17. gs. netika izteiktas šaubas par tās izmantošanas pamatotību.

Spīdzināšana notika īpašā telpā, kur klātesoši bija tiesnesis, divi piesēdētāji un rakstvedis; dažkārt līdzdalībnieks bija arī ārsts, kas pārbaudīja apsūdzētā izturību. Spīdzināšanas procedūrā pirmo reizi parādās bende, kas vispirms tika iepazīstināts ar savu upuri.

Spīdzināšana bija pakāpeniska. Daudzās spīdzināšanas teorijas un prakses dažādos Eiropas reģionos bija atšķirīgas. Parasti bija šādas pakāpes: 1) spīdzināšanas ieroču aplūkošana; 2) apsūdzētā izģērbšana, kad vēl nekas netika darīts, – kailumam pašam bija jārada demoralizējošs efekts; 3) daudzpakāpju ciešanas, kad sāpes tika nemītīgi pastiprinātas. Lielākajai daļai jau pietika ar pirmajām divām pakāpēm, tikai daži izturēja trešo pakāpi. Visi zināja, ka spīdzināšana tik un tā sagandēs dzīvi, un nāvessodu vairs neuztvēra kā lielāko ļaunumu. Tas drīzāk bija atbrīvojošs akts: ne velti spīdzināšanas laikā daudzi mēģināja sevi nonāvēt. Spīdzināšana bija vispāratzīts līdzeklis patiesības noskaidrošanai.

Kad apsūdzētais nostājās tiesas priekšā, viņš tika pakļauts ne mazāk komplicētu procesuālu metožu

un izmeklēšanas paņēmieni iedarbībai. Tiesāšana un spriedums tika nošķirti. Visi apsūdzētā izteicieni un liecinieku liecības tika iesniegti nevis pārbaudei, bet sprieduma pieņemšanai. Ja lieta bija skaidra, tad tiesnesis ātri pieņēma lēmumu. Sarežģītākos gadījumos tika pieaicināti padomnieki no juridiskajām fakultātēm, citām tiesām u.tml. Par visiem strīdīgiem jautājumiem notika diskusija, turklāt cilvēki orientējās ne tikai uz tradicionālajām tiesībām, bet ņēma vērā arī zinātnieku padomus, rēķinājās ar sava laika juridisko stāvokli un politisko realitāti. Dažādas rekomendācijas varēja pastiprināt vai vājināt spriedumu, tās garantēja sprieduma objektivitāti, kas bija jānodrošina tiesnesim un juristiem. Ja vajadzēja kādu sodu pastiprināt, tad izmantoja ne tikai visu likuma bardzību, bet padarīja to vēl bargāku, kombinējot dažādus soda veidus (īpaši tad, ja apsūdzēto apvainoja vairākos noziegumos).

Apsūdzētajam nebija aizstāvja, kas cīnītos par tā nevainību. Šajā laikā cilvēkus neinteresēja arī apsūdzētā personība un viņa rīcības motīvi, tie izrādīja interesi tikai par noziegumu. Tomēr tiesai, par spīti visai bardzībai, bija arī sodu mīkstinājoši līdzekļi, piemēram, vesela žēlastības lūgumu sistēma. Tika ņemts vērā arī vecums, slimības, vājums, paļilgais ieslodzījums, ģimenes un sociālais stāvoklis u.tml. Žēlastība bija tiesas prakses daļa, aizlūgt par apsūdzēto varēja ģimene, draugi, radi, birģeri, cunftes biedri, garīdznieki un, protams, arī ievērojami dižciltīgie. Jo lielāks bija aizlūdzēju skaits un jo

augstāks bija apsūdzētā statuss, jo lielākas cerības bija panākt soda mikstināšanu. Attieksme pret aizlūgumiem gan pamazām mainījās, arvien biežāk juristi to sāka uzskatīt par patvaļīgu sistēmu.

Soda izpildīšana

Sākumā lietas izpēte, sprieduma pieņemšana un soda izpildīšana bija vienota. Līdz ar inkvizīcijas tiesas izveidošanos šī sistēma sabruka.

Tiesas pēdējā diena dažādos reģionos bija dažādi organizēta, taču visur valdība uzsvēra jutekliskos momentus; sprieduma paziņošanai vajadzēja būt iespaidīgai, īpaši tas attiecās uz nāvessoda gadījumiem. Pēdējai tiesas dienai bija jādemonstrē patiesības uzvara.

Pēdējā diena tika noteikta trīs dienas pirms soda izpildīšanas, lai apsūdzētais varētu sagatavoties savam galam. Sprieduma maiņa bija izslēgta, vajadzēja sagatavot arī nāvessoda inscenējumu: sods tika svinīgi pasludināts tautas priekšā, bet tas, kas bija noticis tiesā, nevienam nebija zināms.

Pēdējo tiesas sēdes dienu ieskanadināja zvanu skaņas. Šī sēde bija svinīga, un arī klāt neesošajiem bija zināms, ka tiesā notiek izšķiršanās starp dzīvību un nāvi. Ielūgtās personas noteiktā kārtībā ieņēma vietu pie galda, kas bija pārklāts ar melnu vai zaļu audeklu, turklāt tiesnesis, kas vadīja sēdi, ieņēma īpašu vietu. Viņš apvilka sarkanu apmetni, turēja rokās zizli, pie sāniem tam bija zobens. Arī piesēdētāji bija tērpušies

svinīgi, pilsētās viņu drēbes bija melnā krāsā. Tiesnesis, atklājot sēdi, pieprasīja ievērot mieru un kārtību. Parasti spriedumu pieņēma ātri, jo tas bija zināms jau iepriekš. Tad no cietuma tika atvests apsūdzētais, kuram tika paziņots, kādos noziegumos viņu apsūdz un kādas tiesības viņš ir pārkāpis. Starp apsūdzēto un aizbildni varēja notikt jautājumu un atbilžu spēle, bet tas notika reti, jo parasti nebija nepieciešams. Būtisks moments bija iepazīšanās ar vainas pierādījumu – to nolasīja, un apsūdzētajam vajadzēja to apstiprināt.

Pēdējās tiesas dienas centrālais notikums bija apsūdzētā atzišanās atkārtošana, jo tā apstiprināja apsūdzību. Tāpēc tiesnesis vai rakstvedis skaidri nolasīja uzrakstīto spriedumu, kas ietvēra sevī gan nozieguma aprakstu, gan sodu. Ja apsūdzētais piekrita spriedumam, tad tiesnesis salauza savu zizli un izrunāja vārdus: "Lai Dievs ir žēlīgs tavai dvēselei!" Zižļa salaušana simbolizēja nevis apsūdzētā nāvi, bet spriedumu, nabaga grēcinieka izslēgšanu uz mūžīgiem laikiem no tiesiskās kopienas.

Ne visi noziedznieki, kas nonāca tiesas priekšā, tika sodīti ar nāvi. Līdzās nāvessodam pastāvēja vesela fizisko un goda sodu sistēma, turklāt to skaits palielinājās. Naudassodu un cietumsodu skaits bija neliels.

Teorētiski sodi atšķīrās; roku nociršana un publiska pēršana bija smagi miesassodi, bet uzkāpšana uz negoda skatuves – goda sods; praksē tie bieži apvienojās: arī stāvēšana pie kauna staba, kad notiesātais bija pakļauts publikas patvaļai, varēja izraisīt fiziskas sāpes. Turklāt bieži abus

soda veidus kombinēja, piemēram, apvienojot stāvēšanu pie kauna staba ar pēršanu.

Visi sodi bija godu aizskaroši, taču dažādā pakāpē. Agrajos jaunajos laikos goda aizskaršanai bija liela loma, jo tas noteica cilvēka sociālo statusu. Goda zaudēšana dažādos gadījumos atšķīrās ar ļoti smalkām niansēm; noteiktu rīcību varēja uzskatīt par godam neatbilstīgu arī tad, ja tā netika sodīta. Daudzos gadījumos goda sodu uzskatīja par tikpat briesmīgu kā nāvessods, jo noziedznieka izslēgšana no sabiedrības nozīmēja tā nāvi (vismaz sociālo nāvi).

Kopš 16. gs. konstanti samazinājās sīkākie, t.s. fiziskās sakropļošanas sodi, kas vairāk tika aizvietoti ar goda sodiem. Šie sodi būtiski atšķīrās no tiem, kuros bija aizskarts ķermenis vai dzīvība. Šāda ievirze atbilda tālaika priekšstatiem par to, ka noziedzniekam, ja tas netiek notiesāts uz nāvi, ir jācieš ar tiem locekļiem, kas izdarījuši noziegumu. Sakropļošana

Sodišana ar nāvi uz moku rata un aprokot dzīvu. Zīmējums. 15. gs.

vienlaikus nozīmēja izslēgšanu no kopienas, pie kuras noziedznieks piederēja. Tā apzīmēja noziegumu un atbaidoši iedarbojās uz citiem.

Sarežģītākas sakropļošanas bija acu izduršana, roku nociršana (īpaši – vardarbības, slepkavības, nepatiesu zvērestu un krāpšanas gadījumos). Sods bija arī abu roku pirkstu nociršana uz miesnieka bluķa (īpaši to praktizēja nepatiesu zvērestu gadījumos) un noziedznieka izraidīšana no pilsētas uz visiem laikiem. Rokas uz bluķa nocirta ar cirvi, asiņošanu apturēja ar uguns palīdzību; nocirstā roka bieži tika izkārtā publiskai apskatei. Ausu nogriešanu vienlaikus uzskatīja arī par goda sodu.

Līdzās šiem sakropļojumiem plaši praktizēja arī kauna zīmju iedezināšanu un publisku pēršanu. Šie sodi aizskāra ne tikai miesu, bet arī godu. Kauna zīmes iedezināšana bija bargākais sods pēc nāvessoda, to īpaši bieži attiecināja uz zemākās kārtas ļaudīm, kurus negribēja vai nevarēja notiesāt uz nāvi.

Līdzās miesassodiem bija vēl vesela virkne sodu, kas aizskāra tiesātā godu, kuru savukārt stimulēja fiziskās sāpes. Kārtu sabiedrībā godam bija centrālā vieta. Galvenā vieta bija kauna stabs, pie kura parasti piekala, uzliekot ap kaklu ķēdi. Kauna stabs, bieži novietots uz īpašas skatuves, atradās rātsnama priekšā, tirgus laukumā vai pie baznīcas – tur, kur pulcējās daudz cilvēku, tādējādi sodam bija nodrošināts publiskums. Zīmīgi, ka kauna stabs bija ne tikai soda rīks, bet arī zīme, kas simbolizēja augstu tiesiskuma līmeni pilsētās. Ar to lepojās. Tā izplatība sākās

Pēršanas soda izpildīšana. *Fragments no Jura un Mārtina altāra Marburgas Sv. Elizabetes baznīcā. 1514. g.*

Sodišana ar nāvi, sacērtot gabalos. *Zīmējums. 15. gs.*

viduslaikos un augstāko punktu sasniedza renesansē (tas pastāvēja līdz pat 19. gs.).

Atrašanās pie kauna staba varēja būt gan galvenais sods, gan soda papildinājums. Parasti pie tā bija jāstāv vienu līdz divas stundas, dažkārt tas bija jādara atkārtoti. Tas noziedznieku un noziegumu padarīja zināmu visiem iedzīvotājiem, jo noziedznieks tika izstādīts publiskam apsmieklam. Zaglim bija jāstāv ar blakus noliktu nozagto mantu, ielasmeitai – ar salmu vainagu, Dieva zaimotājam – ar rīkstēm un sveci, kas simbolizēja nodarītā nožēlošanu. Kombināciju skaits bija neierobežots.

Pie kauna staba parasti lika pieaugušas personas, gan vīriešus, gan sievietes. Šo soda veidu nelietoja pret dizciltīgajiem vai “godātiem” pilsoņiem.

Baznīcas sodiem vajadzēja kalpot citiem mērķiem, bet arī tur praktizēja publiskus sodus. Zīmīgi bija tas, ka pamazām baznīcas sodus pasaulīgā tiesiskā sistēma iekļāva sevī. Protestantiskajās zemēs tas notika intensīvāk nekā katoliskajos reģionos. Baznīcas sodi nebija tikai baznīcas lieta.

Tad, kad tika publiski pasludināts nāves spriedums, sākās rūpes par tā izpildes sagatavošanu. Tiesa pati

nāvēssoda izpildi garantēt nespēja. Līdz ar sprieduma pasludināšanu notiesātais tika nodots bendes rīcībā. Tādējādi bende un nabaga grēcinieks nonāca notikumam centrā, un arī tautai, kas piedalījās soda izpildē, bija ierādīta sava loma. Tiesnesis pats it kā nostājās ēnā, tikai publiski akceptējot nāvēssoda izpildes pareizumu. Galvenās bija bendes un noziedznieka attiecības. Nāvēssoda izpildīšanas priekšraksti pat tika skrupulozi pierakstīti, taču ne vienmēr viss noritēja gludi. Varas iestādēm bija, no vienas puses, jā rūpējas, lai attiecībā pret noziedznieku tiktu demonstrēta līdzietība, no otras, – lai tautā netiktu izraisītas simpātijas vai partijiska līdzietība. Tas viss pacēla bendi līdz “atriebēja” simbola līmenim, viņš izraisīja bailes. Ja tas netiktu sasniegts, tad tiktu apšaubīta tiesas godprātība.

Tiesai, t. i., juristiem, tiesa beidzās līdz ar sprieduma pieņemšanu, un tās interese koncentrējās uz noslēpumainās izmeklēšanas gaitas pārbaudi. Turpretim varas iestādēm un tautai publiskā soda izpildīšana bija tiesas procedūras galvenais notikums. Viduslaikos viss bija citādi, tad publikai svarīgs bija pats tiesas process, ciņa starp apsūdzētāju un apsūdzēto (tāpēc viduslaiku mākslā attēloja galvenokārt tiesas scēnas, nevis sodīšanu; par sodu mākslinieki interesējās galvenokārt sakarā ar svētajiem mocekļiem). Vēlākā vēstures gaitā interese novirzījās soda virzienā, gandrīz neviens vairs neattēloja tiesu, toties attēlota tika soda – īpaši nāvēssoda – izpildīšana. Izmaiņas ikonogrāfijā atbilst izmaiņām tiesas

praksē: tagad interesi izraisīja nevis tiesa, bet nāvēssods kā īpašs uzvedums. Nāvēssods bija varas iestāžu pasākums, tās, lai nostiprinātu tiesas autoritāti, to pacēla līdz teātra izrādes līmenim.

Nāvēssods nebija spontāna akcija, tas, lai rituāls noritētu atbilstīgā kārtībā un būtu tiesisks, paredzēja pamatīgu sagatavošanās darbu. Bija jā rēķinās ar to, ka uz tā izpildi sanāks daudz ļauzu un var izcelties nekārtības, tāpēc vajadzēja izstrādāt precīzu rīcības plānu.

Tehniskie pasākumi bija tikai daļa no sagatavošanās darba. Daudz svarīgāk bija panākt apsūdzētā piekrišanu nāvei, jo bez viņa subjektīvas piekrišanas nebija iespējams īstenot cienīgu nāvēssoda izpildi. Tā izpildīšanu nedrīkstēja kavēt nekas. Uz nāvi notiesātajam faktiski nebija iespējams izvairīties no nāves, tāpēc viņš uzņēmās nabaga grēcinieka lomu.

Pēdējās trīs dienas pret apsūdzēto izturējās īpaši, viņš, ja tas bija iespējams, uzturējās gaismā, viņu apmeklēja piederīgie. Tie varēja atvadīties no notiesātā, un viņš varēja nokārtot mantojuma jautājumus un uzvilkt jaunas drēbes. Viņam piegādāja labāku ēdienu un pietiekami daudz dzērienu: iespējams, ka šādu apiešanos viņš nekad dzīves laikā nebija izjutis. Dzērienu lietošanā gan vajadzēja ieturēt mēru, jo bija nepieciešams saglabāt daudz maz skaidru prātu, lai saņemtu garīgo aprūpi. Cilvēkam nāvēssods bija jā sagaida skaidrā prātā, tas atvieglāja arī bendes darbu. Tomēr daži bendes pieļāva, ka alkohols mīkstina nāves-

sodu, un arī paši iedzēra. Rīkoja īpašu t.s. bendes maltīti, lai atvieglotu grēcinieka nāvi un saņemtu tā piekrišanu. Maltītes laikā tika noslēgts miers starp tiesu, bendi un apsūdzēto.

Svarīga loma noziedznieka sagatavošanā nāvei bija garīdzniekiem, kas rūpējās, lai sods būtu atbilstīgs nodarītajam. Tāpēc garīdznieki bija arī tiešie spīdzināšanas līdzdalībnieki. Sākotnēji to uzdevums bija aizstāvēt apsūdzēto no tiesas un varas instancēm (tas bija saistīts ar aizsardzību baznīcā). Garīdznieku uzdevums bija, no vienas puses, panākt grēku nožēlošanu, no otras, – rūpēties, lai sods būtu taisnīgs.

Vēlākos laikos gan katoliskie, gan protestantiskie garīdznieki arī lūdza Dievu kopā ar notiesāto, tika noturēti pat teoloģiskie disputi – piemēram, protestanti mēģināja notiesāto pierunāt atsacīties no katolicisma un pāriet evaņģēliskajā ticībā. Noziedznieks izpelnījās tik individuālu attieksmi pret sevi kā nekad agrāk. Īpaša uzmanība tika pievērsta jūdiem, tas bija īpašs gadījums. Zagļus jūdus aprūpēja citādi nekā kristiešus. Bieži vien tos pakāra ar kājām gaisā un tiem blakus pa labi un pa kreisi vēl pakāra divus suņus. Ja jūds bija gatavs pieņemt kristietību, tad viņš saņēma žēlastību un tika pakārts kā kristietis.

Tomēr garīdzniekam salīdzinājumā ar bendi bija pakārtota loma. Viņš parādījās galvenajā – pēdējā – nāvessoda uzveduma cēlienā. Bende spēlēja nabaga grēcinieka partneris, kas spēlēja grēcinieka oponenta lomu. Viņa vadībā turpinājās cīņa starp tiesnesi un apsūdzēto par pa-

tiesību, kas tika novesta līdz uzvarai pār noziedznieku un kārtības atjaunošanai. Līdz ar bendes parādīšanos visa nāvessoda veiksmīga izpilde kļuva atkarīga no viņa. Skatītāji īpašu uzmanību pievērsa viņa rīcībai un sekoja viņa aktivitātēm.

Bendes amatu uzskatīja par apkaunojošu darbu. Šī attieksme bija sekas tiesas un soda procedūru nodalīšanai, tāpēc tiesneša darbu uzskatīja par cienījamu, bet bendes – par apkaunojošu. Varas orgāni negribēja būt saistīti ar nonāvēšanu, bet tikai ar patiesības noskaidrošanu. Bailes un riebums pret bendi sniedzās tik tālu, ka par nešķīstu uzskatīja pat vienkāršu pieskaršanos viņam un tā klātbūtni. Dižciltīgo privilēģija bija tā, ka tie varēja pasargāt sevi no bendes pieskāriena. Bende sava amata dēļ dzīvoja ārpus sabiedrības, un tas pastiprināja šīs personas nepiedienību. Bendes stājās laulībā tikai savā lokā, un ar laiku izveidojās pat benžu dinastijas. Bende valkāja īpašu apģērbu, proti, tam bija melns vai sarkans amata tērps. Arī baznīcā viņam ierādīja īpašu vietu, krogos viņš sēdēja, ieturēja maltīti un dzēra vientulībā. Viņa bērni nevarēja iegūt cienījamu profesiju, saskarsme ar bendi padarīja netīru.

Distancēšanās no bendes bija viena viņa pozīcijas puse. Taču viņš pārzināja arī cilvēka ķermeni, tāpēc viņam tika piedēvētas savdabīgas burvja atveseļotāja spējas. Viņu kā ārstu bieži apmeklēja pacienti. Daudzi bendes bērni, tiklīdz tas kļuva iespējams, uzsāka medicīnas studijas un kļuva par pazīstamiem ārstiem. Spīdzināšanas un nāvessoda izpildīšanas

laikā bende guva tādas profesionālas zināšanas, kas pacēla viņu pāri vidusmēram. Bendes darbojās arī kā veterinārārsti. Bendi vienlaikus apņēma nešķīstuma un svētuma oreols, no viņa atbaidīja tiešā bendes funkcija.

Bendes amats nebija vienkāršs, no viņa gaidīja daudz ko. Viņam bija jāpārziņa visas spīdzināšanas pakāpes, jāzina, kā nocirst pirkstus, rokas, kā nogriezt ausis, degunu, kā rīkoties ar nokaitētām knaiblēm u.tml. Galu galā viņam bija jāprot precīzi virzīt zobenu, pareizi pakārt, noslicināt, sadragāt kaulus uz moku rata. Viņš nedrīkstēja kļūdīties.

Starp bendi un noziedznieku bieži tika slēgta vienošanās, lai pirmais varētu labi un ātri padarīt savu darbu. Risks pastāvēja tad, ja laupītājs bija iemantojis tautas simpātijas, bērnu slepkava – līdzietību u.tml. Tāpēc, lai mazinātu nenoteiktību, ar noziedzniekiem apgājās labi.

Nāvēssoda ceremonijas centrālais punkts bija soda vieta, kas bija labi redzama, bieži atradās uz paaugstinājuma. Neviens negribēja dzīvot blakus karātavām, tās nesa nelaimi. Galvas tika nocirstas galvenokārt tirgus laukumā pie rātsnama, noziedzniekus parasti slicināja, sadedzināja vai nomocīja uz moku rata ārpus pilsētas. Turklāt soda izpildīšanas vajadzībām uzceltajai konstrukcijai bija jāatrodas zināmā attālumā no publikas. Tiesas vieta un rātsnams simbolizēja tiesiskās drošības limeni pilsētā, tāpēc karātavas ierīkoja varas orgāni, kuru uzdevumus izpildīja amatnieki.

Jau agrā rīta stundā līdz ar baznīcas zvanu skaņu, kas informēja

par bendes rīkotās maltītes beigām, noziedznieks tika vests uz soda vietu, kur pulcējās daudz ļaužu, arī notiesātā saimes locekļi un radi. Nāvēssoda izpildi izsludināja jau iepriekš. Kārtību pie karātavām nodrošināja pilsētas sargi vai karavīri. Pilsētā lielākā daļa vārtu tika aizslēgta un apļveidā ierobežota soda vieta. Došanos uz soda vietu regulēja tikpat stingri kā pašu sodīšanas rituālu.

Parasti uz soda izpildes vietu noziedznieku veda pa īsāko ceļu. Viņa rokas bija sasaistītas vienā saitē ar kājām, vai arī viņu pārvietoja uz ratiem, ieslēgtu krātiņā. Tiesnesis, bende un sodāmais atšķīrās ar savu tērpu.

Atšķīrās vīriešiem un sievietēm piesprieštie sodi: vīriešiem praktizēja pakāršanu, moku rata izmantošanu, saraušanu gabalos, sievietēm – noslicināšanu, sadedzināšanu vai aprakšanu, dzīvai esot (bija, protams, arī izņēmumi); zobenu kā sodīšanas rīku izmantoja abiem dzimumiem.

Viduslaikos noziedznieki bieži atpirkās ar naudas maksājumiem cietušajam vai tā saimei. Nāvēssodu skaits strauji pieauga 15. gs., tiesa ar tā piespriešanu ilgi nevilcinājās; par galveno kļuva galvas nociršana.

Vissenākie nāvēssodi bija sadedzināšana, noslicināšana un dzīva cilvēka aprakšana, kas saglabājās līdz pat 16. gadsimtam. Šajos gadījumos mērķis bija noziedznieku iznīcināt galīgi, lai tas neatstātu aiz sevis nekādas pēdas – nedz atmiņas, nedz kapu kopiņu. Tas būtībā bija attīrīšanās rituāls no noziedznieka, kas aizskāris visu pasaules reliģiski tikumisko kārtību, pretējā gadījumā sabiedrība ciestu no nešķīstības.

Lielākoties šie sodi attiecās uz sievietēm. Šāda veida nonāvēšana notika nevis no bendes rokas, bet ar dabas elementu (uguns, ūdens un zemes) palīdzību bez asinsizliešanas, un tas sodam piešķīra īpaši graujošu un attīrošu efektu. Zināmā mērā pie šādiem sodiem jāpieskaita arī pakāršana, jo noziedznieks bija pakļauts gaisa iedarbībai, t. i., laikapstākļiem un putniem. Taču varas orgāni šos soda mērus arvien biežāk sāka uzskatīt par disfunkcionāliem, un tie tika aizvietoti ar "atbaidošiem" sodiem ar zobenu.

Dzīva cilvēka aprakšana bija sods par īpašu tikumisko normu neievērošanu – laulības pārkāpšanu, laulātā drauga un bērna nogalināšanu; to izmantoja arī smagu laupīšanu gadījumos. Tos piemēroja sievietēm – tie bija moku rata aizstājēji. Noziedznieci bedrē zem karātavām noģērba un nolika guļus uz muguras, sasēja, aplika ar ērkšķiem un apraka, berot virsū zemi, sākot no kājām. Reizēm sodāmajai caur sirdi, nabu vai krūtīm tika izdurts miets. Tas tika darīts vai nu pirms, vai pēc aprakšanas. Šis soda veids bija īpaši briesmīgs, un to lietoja reti.

Daudz biežāk praktizēja noslīcināšanu, īpaši – sievietēm. Noslīcināja galvenokārt personas, kas vērsās pret tikumiskajām normām un baznīcas kārtību, – ķecerus, bērnu slepkavas, laulības pārkāpējus. Šajā sodā apvienojās ūdens iznīcinošais un attīrošais spēks. Priekšroka tika dota plūstošam ūdenim, tāpēc sodu izpildīja uz tilta. Noziedznieci noģērba, lika tai pietuities, lai zem ceļgaliem iebāztu spieķi. Tad aiz tā tika sasie-

tas rokas ar kājām. Bende sasieta iemeta ūdenī un ar stangu pagrūda dziļumā. Bija arī citi varianti. Noziedznieci ieguldīja maisā kopā ar trim četriem dzīvniekiem – suni, vistu, čūsku (vai tās attēlu) un kaķi (vai pērtiķi). Kāda šim soda veidam bija simboliskā nozīme, nav zināms (to praktizēja jau romieši).

Sadedzināti tika gan vīrieši, gan sievietes, visvairāk sadedzināšanu praktizēja 16. gadsimtā. Pirms sadedzināšanas noziedznieku noņņaudza vai apsēja tam ap kaklu maisu ar šaujampulveri, lai nāve iestātos jau pirms sadedzināšanas, jo sadegšana, īpaši ja sārts dega slikti, bija ilga un mokoša. Zemē tika ierakts stabs, ap kuru apkrāva malku vai žagarus. Noziedznieks, ģērbts kreklā, ar ķēdi tika piesiets pie staba. Uguns dega tik ilgi, līdz viss pārvērtās pelnos. Ja palika nesadeguši kauli, tos iznīcināja ar šaujampulvera palīdzību.

Sens nāvessods bija moku rats un saraušana gabalos, ko piemēroja vīriešiem. Kā asinssodam tam bija mazāks attīrīšanās efekts. To izmantoja smagu slepkavību vai politisko noziegumu gadījumos. Tā kā zirgiem ne vienmēr pietika spēka pārplēst cilvēku, tad bende iegriezta locekļus. Taču šī soda forma bija ļoti komplikēta; no zirgiem atsacījās, aizvietojojt saraušanu ar sadalīšanu gabalos. Kailu noziedznieku novietoja uz koka sola, sasēja tam visus locekļus; vispirms tam ar lielu nazi uzšķērda krūtis, lai izņemtu sirdi, plaušas un aknas, tad novietoja uz mutēs; pēc tam ķermenim ar īpašu cirvi nocirta galvu un to sadalīja četrās daļās; visbeidzot mirušo apraka.

Par laupīšanu un slepkavībām sodīja ar pakāršanu un galvas nociršanu. Pakāršana bija vissmagākais sods, jo tas skāra ne tikai noziedznieka, bet arī visas saimes dzīvi un godu. Praktizēja divus pakāršanas veidus: vai nu noziedznieks pats piecēlās un tad pēc virves aplikšanas ap kaklu bende to grūda lejā no paaugstinājuma, vai arī bendes kalpi to pacēla ar siksnu palīdzību un tad nogāza lejā. No bendes tas prasīja lielu meistarību, virve nedrīkstēja būt pārāk gara, jo tā varēja pārtrūkt, un arī ne par īsu, jo tad tā upuri nožņaudza, sagādājot ilgstošas mocības. Sodus, ja to izpilde neizdevās, atkārtoja.

17. gs. dominēja galvas nociršana ar zobenu, tā bija visvieglāk izpildāma un tika uzskatīta par godpilnu. Parasti galvas cirta dižciltīgajiem; viņiem aizsēja acis, sasēja uz muguras rokas un atbrīvoja kaklu no apģērba, lai varētu precīzāk trāpīt. Galvu ar vienu cirtienu bija grūti nocirst; ja tas izdevās un asinis uzšāvās augstu gaisā, tad publika uzgavilēja.

Nāvēssods kā attīrīšanās

Visus sodus izpildīja publiski, izņemumus pieļāva tikai attiecībā pret dižciltīgajiem un augstu stāvošām personām. Publiskajai sodu izpildei bija jārada riebums pret noziegumu un jādemonstrē varas iestāžu spēks, kā arī sprieduma sankcionēšana no pavalstnieku puses. Arī tauta pieprasīja publisku nāvēssoda izpildīšanu, jo vēlējās to pavadīt ar lūgšanu, t. i., nodrošināt kristīgu nāvi, kā arī kontrolēt, vai tā norise atbilst

pieņemtajai kārtībai. Tā vēlējās būt arī tiesiskā un attīrīšanas akta lieciniece.

Nāvēssoda izpildīšana pulcināja lielas tautas masas. Lielākā daļa cilvēku centās ieņemt tuvākās vietas, bija arī apmaksātas sēdvietas. Šis briesmu teātris bieži savāca tūkstošiem skatītāju, tāpēc tas notika ārpus pilsētas. Nāvēssodam bez tautas klātbūtnes nebija sociāli tiesiskas nozīmes. Varas iestādes piedāvāja tautai materiālu pārdomām, skatītājiem bija tiesības ieskatīties tiesas procedūrā; tauta nebija pasīva novērotāja, bet aktīva skatītāja.

Rituālā nonāvēšana kā visaptveroša ceremonija, kas pieņēma reliģiskās upurēšanas formu, bija ne mazāk sakrāla kā baznīcas svētki. Tāpēc tai bija liela ietekme. Nāvēssoda izpildīšana bija arī tautas svētki, kuros tika risināta svētā un nešķīstā tēma. Bende iemiesoja sevī ļaunumu, viņš bija cietēja nogalinātājs. Skatītāju uzmanība koncentrējās uz nabaga grēcinieku – bendes un sodu varas upuri. Turklāt netika apšaubīts viņa kā noziedznieka – cilvēka, kas pelnījis nāvi, – statuss. Taču līdz ar publisko atzīšanos un gata vību uz nāvi nabaga grēcinieks vairs nebija ļaunuma simbols, bet parādījās kā nožēlas pilns kristietis, kuru veda uz soda izpildīšanas vietu, lai atbrīvotu pasauli no nozieguma. Noziedznieks nāvēs stundā saņēma skatītāju simpātijas un līdzcietību, bieži to ietērpa baltās drānās. Valdīja vispārēja pārliecība, ka nabaga grēcinieks, kas gatavs nāvei, ne tikai tiks atbrīvots no grēkiem, bet arī uzreiz nokļūs debesīs.

Asiņainajam upurim tauta piešķīra maģisku spēku. Nonāvētā asinīm un locekļiem kā brīnumainam līdzeklim bija jāārstē no noteiktām slimībām. Tauta bija pārliecināta, ka cilvēka ķermenim, kurš nemira dabiskā nāvē, t. i., kas bija vesels nāves brīdī, ir vara pār atveseļošanās spēkiem. Nāvessodu saistīja ar noteiktu relikviju kultu.

f. SATIKSME

Iedzīvotāju skaits Eiropā 1500. g. bija 60 milj. cilvēku, 1600. g. – 80 milj. (neietverot Krievijas teritoriju). Vācijā tas pieauga no 12 milj. līdz 16 milj. cilvēku, Francijā – no 16 milj. līdz 19 milj.; Anglijā un Dienviditālijā tas dubultojās. Lauksaimniecībai bija ierobežotas iespējas apgādāt šos cilvēkus. Tāpēc strauji auga pilsētas: piemēram, Londonā iedzīvotāju skaits pieauga no 50 tūkst. līdz 150 tūkst. pilsētas mūros, bet kopā ar pilsētas apkārtni – no 60 tūkst. līdz 225 tūkst. Pilsētām bija magnētisks pievilksanas spēks.

Šajā laikā notika arī samērā intensīva iedzīvotāju pārceļošana no vienas valsts uz citu, jo iedzīvotāju skaits pieauga viļņveidīgi. Garās un nekontrolējamās robežas, kā arī daudzie brasli un vientuļie jūras liči piedāvāja nebeidzamas iespējas slepenai ceļošanai. Valstīm neattīstītā birokrātiskā aparāta dēļ bija ierobežotas iespējas iejaukties satiksmē uz robežām, kaut arī tās centās izdot pasēs un ceļošanas atļaujas: tā bija pirmā zīme valsts aparāta kontroles iespēju pieaugumam. Pasēs tika uz-

rādīts ne tikai ceļotāja vārds, bet arī zirgu un skaidras naudas daudzums, kas bija paredzēta ceļojuma veikšanai un tā izmaksām. Karu un politisku sasprindzinājumu periodos tika norādīts, kuras valstis nedrīkst apmeklēt. Taču šādas pasēs saņēma tikai augsta ranga ceļinieki, ieceļošanas kontrole palika pavirša.

Galvenais slogs nevēlamu personu ieceļošanas jautājumā gūlās uz pilsētām. Ceļotāji, ja tos pārsteidza sliktie ceļa apstākļi un tumsa, apmetās klosteros vai viesnīcās, kas atradās pilsētu tuvumā. Nonākuši pilsētā, atbraucēji saskārās ar ieceļotāju kontroli: tiem, izņemot augstdzimušas personas, tika atņemti ieroči. Bieži amatpersonas par katru no viesiem sastādīja ziņojumu.

Kartogrāfijā bija notikusi revolūcija, taču kartes vēl bija sliktas padomdevējs ceļotājiem. Tikai uz dažām kartēm tika iezīmēti ceļi, taču tie, piemēram, lielu lietusgāžu dēļ, varēja kļūt neizmantojami.

Cilvēki pārvietojās kājām vai arī jāšus uz zirga; ar zirgu varēja veikt 50–70 km diennakti; kurjers, kam bija iespēja zirgus nomainīt, spēja nojāt gandrīz divas reizes lielāku attālumu. Ceļš no Romas līdz Neapolei vai Florencei prasīja trīs dienas, līdz Venēcijai – četras, līdz Lionai – desmit, līdz Madridei – divdesmit sešas dienas, tas noteica arī politisko ziņu izplatīšanās ātrumu. Šāds pārvietošanās ātrums Eiropā saglabājās līdz pat dzelzceļa ierīkošanai. Smagas kravas lētāk bija pārvadāt pa ūdeni (upju lejtecēs kuģus bieži pārdeva, jo pārāk dārgi bija tos transportēt atpakaļ), taču ceļotāji šos ceļus izmantoja

reti, jo ilgi bija jāgaida pie muitas punktiem. Kanālu kaskādes sistēmas ideja Eiropā atbalsi neguva.

Ceļojumi kļuva bīstamāki, kad iedzīvotāju skaita pieaugums daudzus piespieda kļūt par lielceļu laupītājiem, tāpēc ceļinieki centās apvienoties grupās, nodrošināties ar pavadoņiem u.tml. Lielas briesmas sagādāja dezertējušie karavīri, kuriem iepatikās dzīvot uz civiliedzīvotāju rēķina. Ceļoja galvenokārt vīrieši, tikai nedaudzas sievietes riskēja doties svētceļojumos.

Par jauniem tirdzniecības centriem Eiropā kļuva Rietumu un Ziemeļu piekraste, no turienes daudzi devās arī pāri okeānam. Kāds spānis 1524. g. rakstīja: "Agrāk mēs bijām pasaules malā – tagad atrodamies tās iekšienē, mūsu liktenis ir izmainījies kā nekad agrāk."

Ceļojumus ierobežoja valodu un dialektu neprāšana. Latīņu valodu, kas bija pretlīdzeklis pret šķeltniecību kristīgajā pasaulē, prata tikai mācītie vīri. Latīņu valodas zināšana bija izglītības apliecinājums, un teorētiski visiem, kas bija gājuši skolā, kaut nedaudz tā bija jāprot. Taču reālajā dzīvē plaša starp rakstīto valodu un tās praktisko izmantošanu kļuva arvien lielāka. Latīņu valoda savā ziņā kļuva par tās aizstāvju upuri, jo humānistiski tiecās atgriezties pie Cicerona un Vergilija laika valodas tīrības. Rezultātā tika kavēta ikdienā lietotās latīņu valodas attīstība, jo no tās tika izņemti visi vārdi, kas attiecās uz tālaika realitāti.

Pieauga dzīvo valodu nozīme. Maksimiliāns I lepojās, ka prata vācu, la-

tīņu, sakšu, čehu, franču, flāmu, spāņu, itāļu un angļu valodu. Arī Ferdinands, Maksimiliāns II un Rūdolfs II prata vairākas savu pavalstnieku valodas. Francijā, Vācijā un Itālijā radās institūcijas, kas sagatavoja jaunos cilvēkus dzīvei un darbībai galmā, diplomātijas jomā, un tajās latīņu valodas zināšanas nebija svarīgas. Latīņu valoda audzināšanas plānos ieņēma arvien neievērojamāku vietu. Arī klerikāļi savus sprediķus noturēja tautas valodā, protestantiskajās zemēs tautas valodā notika arī liturģija. Samazinājās to cilvēku skaits, kas latīņu valodu dzirdēja vismaz svētdienās un svētkos. Latīņu valoda kā saziņas līdzeklis saglabājās tikai zinātnieku vidū, tā bija zaudējusi savu nozīmi kā vispārējs saprašanās līdzeklis. Latīņu valodu nezināja pat priesteri, bija neticami liels priesteru skaits, kas nesaprata pat paši savu liturģiju. Tagad tulks nozīmēja daudz vairāk nekā humānistiski izglītots sekretārs vai mājskolotājs.

15. gs. 80. gados tika izveidotas vārdnīcas ar svarīgāko svešvārdu tulkojumiem, kopš 1477. g. arvien biežāk tika izdotas vārdnīcas ar vārdu tulkojumiem daudzās valodās. Fransuā Garū (*François Garous*) "Vārdnīca no piecām valodām: latīņu, itāļu, franču, spāņu un vācu" tā iepatikās lasītājiem, ka pēc publicēšanas 1526. g. autors to 1546. g. paplašināja līdz astoņām valodām. Daudzi vieglāk apguva itāļu, spāņu un franču valodu, jo tās bija atvasinātas no latīņu valodas. 1559. g. sākās ilgā franču kā otrās politiskās valodas gaita.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Agrā renesanse. – R., 1981.
- Bokačo Dž.* Dekameronš. – R., 1959.
- Cittautu mākslas vēsture. – R., 1968. – 2. sēj.
- Čellīni B.* Dzīve, viņa paša sarakstīta. – R., 1941. – 1.–2. sēj.
- Dante Aligjēri.* Dievišķā komēdija. – R., 1994.
- Erasmus Roterdamiētis.* Muļķības slavinājums. – R., 1959.
- Grislis E.* Mārtiņš Luters. – Mineapole, 1975.
- Grislis E.* Mārtiņš Luters – reformators. – R., 1992.
- Kačalova T.* Mākslas vēstures pamati. – R., 1976. – 1. d.
- Kampanella T.* Saules pilsēta. – R., 1980.
- Luters M.* Mazais katehisms. Kristīgā mācība. – R., 1994.
- Maldonis V.* Mārtiņš Luters. – R., 1935.
- Montēns M.* Esejas. – R., 1981–1984. – 1.–3. sēj.
- Rablē F.* Gargantija un Pantagriels. – R., 1965.
- Servantess, Migels de Saavedra.* Dons Kihots. – R., 1978–1979. – 1.–2. d.
- Solovjovs E.* Neuzvarētais ķeceris. – R., 1988.
- Šekspīrs V.* Lugas. – R., 1969.
- Švēnfurts F.* Renesanses māksla. – R., 1925.
- Antal F.* Die florentinische Malerei und ihr sozialer Hintergrund. – Berlin, 1958.
- Arbeitsbuch. Geschichte. Neuzeit 1. 16.–18. Jahrhundert / Hrsg. von *E. Büssel*, *M. Neher*. – München, 1991.
- Batkin L. M.* Die historische Gesamtheit der italienischen Renaissance. – Dresden, 1979.
- Der Bauernkrieg 1524–26. Bauernkrieg und Reformation / Hrsg. von *R. Wohlfeil*. – München, 1975.
- Blumenberg H.* Die Genesis der kopernikanischen Welt. – Frankfurt am Main, 1975.
- Blumenberg H.* Legitimität der Neuzeit. – Frankfurt am Main, 1966.
- Bodin J.* / Hrsg. von *H. Deutz*. – München, 1973.
- Brandi K.* Reformation und Gegenreformation. – Frankfurt am Main, 1979.
- Brucher G.* Florenz in der Renaissance. Stadt, Gesellschaft, Kultur. – Hamburg, 1990.
- Buck A.* Der Humanismus. – Wolfenbüttel, 1988.
- Buck A.* Humanismus. Seine europäische Entwicklung in Dokumenten und Darstellungen. – München, 1987.
- Buck A.* Zu Begriff und Problem der Renaissance. – Darmstadt, 1969.
- Burckhardt J.* Die Kultur der Renaissance in Italien. 2. Aufl. – Wien, 1927.
- Burckhardt J.* Vorträge zu Kunst- und Kulturgeschichte. – Leipzig, 1987.
- Burke P.* Küchenlatein: Sprache und Umgangssprache in der frühen Neuzeit. – Berlin, 1989.

- Burke P.* Die Renaissance in Italien. – Berlin, 1984.
- Burke P.* Städtische Kultur in Italien zwischen Hochrenaissance und Barock. – Berlin, 1986.
- Burke P.* Venedig und Amsterdam im 17. Jahrhundert. – Göttingen, 1993.
- Cassirer E.* Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance. – Darmstadt, 1987.
- Chastel A.* Der Mythos der Renaissance. 1420–1520. – Genf, 1969.
- Concilium Tridentum / Hrsg. von *R. Bäumer*. – Darmstadt, 1979.
- Davis N. Z.* Frauen und Gesellschaft am Beginn der Neuzeit. – Berlin, 1986.
- Dilthey W.* Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation // Gesammelte Werke. – Berlin; Leipzig, 1921. – Bd 2.
- Diwald H.* Anspruch auf Mündigkeit um 1400–1555. – Berlin, 1975.
- Dor-Ner Z.* Kolumbus und das Zeitalter der Entdeckung. – Köln, 1991.
- Dülmen R. van.* Die Entstehung der frühneuzeitlichen Europa 1550–1648. – Frankfurt am Main, 1982.
- Dülmen R. van.* Gesellschaft der frühen Neuzeit. – Wien; Köln, 1993.
- Dülmen R. van.* Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit. – München, 1990–1992. – Bde 1–3.
- Dülmen R. van.* Reformation als Revolution. – Frankfurt am Main, 1987.
- Dülmen R. van.* Theater des Schreckens. – München, 1988.
- Durant W.* Das hohe Mittelalter und die Frührenaissance. – Köln, 1985.
- Dürer A.* Schriften und Briefe. – Leipzig, 1989.
- Dvořák M.* Geschichte der italienischen Kunst im Zeitalter der Renaissance. – München, 1928. – Bde 1–2.
- Febvre L.* Leben in der französischen Renaissance. – Berlin, 1989.
- Frey Ch.* Die Ethik des Protestantismus von Reformation bis zur Gegenwart. – Gütersloh, 1989.
- Frey D.* Gotik und Renaissance als Grundlegung der modernen Weltanschauung. – Augsburg, 1929.
- Garin E.* Die Kultur der Renaissance. – Berlin; Frankfurt; Wien, 1964.
- Gegenreformation / Hrsg. von *W. Zeeden*. – Darmstadt, 1973.
- Gerl H.-B.* Einführung in die Philosophie der Renaissance. – Stuttgart, 1989.
- Geschichte der deutschen Kunst: 1350–1470. – Leipzig, 1981.
- Geschichte des privaten Lebens / Hrsg. von *G. Duby*. – Frankfurt am Main, 1994. – Bd. 2. Vom Feudalzeitalter zur Renaissance.
- Gilbert G.* Italian Art: 1400–1500. – Princeton Hall, 1980.
- Gingerich G. O.* Nicolaus Copernicus. – Stuttgart, 1994.
- Godwin J.* Athanasius Kircher. A Renaissance Man and the Quest for Lost Knowledge. – London, 1979.
- Goody J.* Die Entwicklung der Ehe und Familie in Europa. – Frankfurt am Main, 1989.
- Guardini R.* Das Ende der Neuzeit. – Würzburg, 1965.
- Günther H.* Deutsche Architekturtheorie zwischen Gotik und Renaissance. – Stuttgart, 1988.
- Hagen R.-M., Hagen R.* Bildbefragung. Alte Meister – neu erzählt. – Köln, 1993.
- Hale J.* Die Kultur der Renaissance in Europa. – München, 1994.
- Hamann R.* Die Frührenaissance der italienischen Malerei. – Jena, 1909.
- Hamann R.* Geschichte der Kunst. – Berlin, 1957. – Bd 2. Von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart.

- Hart F.* Art: A History of Painting, Sculpture, Architecture. – New York, 1989.
- Hartmann P. C.* Französische Könige und Kaiser der Neuzeit. – München, 1994.
- Hassenger E.* Die Wende des neuzeitlichen Europas 1300–1600. – Braunschweig, 1964.
- Hay D.* Die Renaissance. – München; Zürich, 1969.
- Heine H.* Geschichte Spaniens in der frühen Neuzeit 1400–1800. – München, 1984.
- Heller A.* Der Mensch der Renaissance. – Köln, 1982.
- Hexen und Hexenprozesse / Hrsg. von *W. Behringer*. – München, 1988.
- Hutten U., Münzer T., Luther M.* Werke in zwei Bänden. – Berlin; Weimar, 1982.
- Italienische Kunst: Eine neue Sicht auf ihre Geschichte. – Berlin, 1988.
- Jahn J.* Deutsche Renaissance. – Leipzig, 1969.
- Janson H. W.* History of Art. – 3rd ed. – New York, 1986.
- Jantzen H.* Kunst der Gotik. – Berlin, 1993.
- Jestaz B.* Die Kunst der Renaissance. – Freiburg; Basel; Wien, 1985.
- Kadatz H.-J.* Deutsche Renaissancebaukunst. – Berlin, 1983.
- Kerstig W.* Niccolo Machiavelli. – München, 1988.
- King M. L.* Frauen in der Renaissance. – München, 1993.
- Klein R., Zerner H.* Italian Art: 1500–1600. – Princeton Hall, 1966.
- Kofler L.* Zur Geschichte der bürgerlichen Gesellschaft. – 7. Aufl. – Darmstadt, 1979.
- König R.* Niccolo Machiavelli. – München, 1979.
- Kristeller P. O.* Humanismus und Renaissance. – München, 1974–1976. – Bde 1–2.
- Labouvie E.* Zauberei und Hexenwerk. – Frankfurt am Main, 1992.
- Leonardo da Vinci.* Tagebücher und Aufzeichnungen. – Leipzig, 1953.
- Lübke W.* Geschichte der Renaissance in Deutschland. – Eschlingen, 1914. – Bde 1–3.
- Lübke W.* Grundriss der Kunstgeschichte. – Stuttgart, 1887.
- Lutz H.* Reformation und Gegenreformation. – München, 1979.
- Macaulay Th.* Machiavelli. – Heidelberg, 1994.
- Martin A.* Soziologie der Renaissance. – München, 1974.
- Der Mensch der Renaissance / Hrsg. von *E. Garin*. – Frankfurt am Main, 1990.
- Meuthen E.* Das 15. Jahrhundert. – 2. Aufl. – München, 1984.
- Mieck I.* Europäische Geschichte der frühen Neuzeit. – 4. Aufl. – Stuttgart, 1989.
- Mittermaier K.* Die Politik der Renaissance in Italien. – Stuttgart, 1995.
- Münch P.* Lebensformen in der frühen Neuzeit. – Berlin, 1992.
- Münkler H.* Machiavelli. – Frankfurt am Main, 1982.
- Panofsky E.* Die Renaissance der europäischen Kunst. – Frankfurt am Main, 1979.
- Panofsky E.* Studien zur Ikonologie der Renaissance. – Köln, 1980.
- Parry J. H.* Das Zeitalter der Entdeckungen. – München, 1978.
- Philippi A.* Die Kunst der Renaissance in Italien. – Leipzig, 1905. – Bde 1–2.
- Plumb J. H.* The Penguin Book of the Renaissance. – London, 1969.
- Reformation oder frühbürgerliche Revolution / Hrsg. von *R. Wohlfeil*. – München, 1972.
- Die Renaissance. Die Rückwende zur Antike. – München, 1968.

- Repräsentanten der Renaissance / Hrsg. von *H. Floerke*. – München, 1924.
- Romano R., Tenenti A.* Die Grundlage der modernen Welt. – Frankfurt am Main, 1967.
- Schaller H.* Die Renaissance. – München, 1935.
- Schipperges H.* Paracelsus. – Stuttgart, 1974.
- Schreiber H.* Die neue Welt. Die Geschichte der Entdeckung Amerikas. – Gerusbach, 1991.
- Schultz A.* Allgemeine Kunstgeschichte der Renaissance. – Berlin, 1927. – Bde 1–2.
- Skalweit S.* Der Beginn der Neuzeit. – Darmstadt, 1982.
- Springer A.* Die Kunst der Renaissance in Italien. – Stuttgart, 1920.
- Thompson S. H.* Das Zeitalter der Renaissance. Von Petrarca bis Erasmus. – München, 1977.
- Ulmann A. von.* Bildhauertechnik des Spätmittelalters und der Frührenaissance. – Stuttgart, 1994.
- Voss H.* Die Malerei der Spätrenaissance in Rom und Florenz. – Berlin, 1920. – Bde 1–2.
- Waetzoldt W.* Dürer und seine Zeit. – London, 1938.
- Wunder H.* Frauen in der frühen Neuzeit. – München, 1992.
- Zeeden E. W.* Deutsche Kultur in der frühen Neuzeit. – Frankfurt am Main, 1968.
- Zeeden E. W.* Europa vom ausgehenden Mittelalter bis zum Westfälischen Frieden 1648. – Stuttgart, 1981.
- Zeeden E. W.* Hegemoniekrieg und Glaubenskämpfe: 1556–1648. – Berlin, 1977.
- Абрамсон М. Л.* От Данте к Альберти. – М., 1979.
- Аппатов М. В.* Художественные проблемы итальянского Возрождения. – М., 1976.
- Альберти Л. Б.* Десять книг о зодчестве. – М., 1937. – Т. 1–2.
- Андреев М. Л., Хлодовский Р. И.* Итальянская литература зрелого и позднего Возрождения. – М., 1988.
- Андросов А.* Андреа Верроккьо. 1435–1488. – Л., 1984.
- Античное наследие в культуре Возрождения. – М., 1984.
- Арган Дж. К.* История итальянского искусства. – М., 1990. – Т. 1–2.
- Ариосто Л.* Неистовый Роланд. – М., 1993.
- Барг М. А.* Шекспир и история. – М., 1979.
- Барг М. А.* Эпохи и идеи. Становление историзма. – М., 1987.
- Бартенев И. А.* Зодчие итальянского Ренессанса. – Л., 1936.
- Баткин Л. М.* Итальянские гуманисты: Стиль жизни, стиль мышления. – М., 1978.
- Баткин Л. М.* Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. – М., 1989.
- Баткин Л. М.* Итальянское Возрождение. Проблемы и люди. – М., 1995.
- Баткин Л. М.* Леонардо да Винчи и особенности ренессанского творческого мышления. – М., 1990.
- Баткин Л. М.* Петрарка на острие собственного пера. – М., 1995.
- Бахтин М. М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М., 1965.
- Белоусова Н. А.* Джорджоне. – М., 1982.
- Бенеш О.* Искусство Северного Возрождения. – М., 1973.
- Бернсон Б.* Живописцы итальянского Возрождения. – М., 1965.
- Богословие в культуре средневековья. – Киев, 1992.
- Боккаччо Дж.* Фьяметта. Фьезоланские мифы. – М., 1962.

- Бошкович М.* Тосканская живопись эпохи раннего Возрождения. – Будапешт, 1969.
- Брагина Л. М.* Итальянский гуманизм. – М., 1977.
- Брагина Л. М.* Социально-этические взгляды итальянских гуманистов (вторая половина 15 в.) – М., 1983.
- Бранка В.* Вокаччо средневековый. – М., 1983.
- Брант С.* Корабль дураков. – М., 1984.
- Брант С.* Корабль дураков. *Сакс Г.* Избранное. – М., 1989.
- Брант С.* Корабль дураков. *Эразм Р.* Похвала глупости. "Письма темных людей". *Гуттен У.* Диалоги. – М., 1971.
- Бродель Ф.* Материальная цивилизация, экономика и капитализм 15–18 вв. – М., 1986–1992. – Т. 1–3.
- Бродель Ф.* Что такое Франция? – М., 1994. – Т. 1–2.
- Бруно Дж.* Диалоги. – М., 1949.
- Буркхардт Я.* Культура Италии в эпоху Возрождения. – СПб., 1905–1906. – Т. 1–2.
- Вазари Дж.* Жизнеописания наиболее знаменательных живописцев, ваятелей и зодчих. – М., 1965–1970. – Т. 1–5.
- Валла Лоренцо.* Об истинном и ложном благе. О свободе воли. – М., 1989.
- Великович Л. Н.* Черная гвардия Ватикана. – М., 1985.
- Веселовский И. Н., Белый Ю. А.* Николай Коперник. – М., 1974.
- Виппер Б. Р.* Борьба течений в итальянском искусстве 16 века. – М., 1956.
- Виппер Б. Р.* Итальянский Ренессанс: 13–15 века. – М., 1977. – Т. 1–2.
- Виппер Б. Р.* Творческие судьбы и история. – М., 1990.
- Гайденко П. П.* Эволюция понятия науки (17–18 вв.). – М., 1987.
- Галилей Галилео.* Диалог о двух синтезах мира. – М., 1948.
- Гарен Э.* Проблемы итальянского Возрождения. – М., 1986.
- Гарнас Р.* История западного мышления. – М., 1995.
- Гастев А.* Леонардо да Винчи. – М., 1982.
- Гершензон-Чегодаева Н. М.* Брегель. – М., 1983.
- Гершензон-Чегодаева Н. М.* Нидерландский портрет 15 века. – М., 1972.
- Голенищев-Кутузов И.* Данте. – М., 1968.
- Головин В. П.* Скульптура и живопись итальянского Возрождения: Влияния и взаимосвязь. – М., 1985.
- Городская культура. Средневековье и начало времени. – Л., 1986.
- Горфункель А. Х.* Гуманизм и культурфилософия итальянского Возрождения. – М., 1977.
- Горфункель А. Х.* Философия эпохи Возрождения. – М., 1980.
- Гращенков В.* Портрет в итальянской живописи раннего Возрождения. – М., 1996.
- Григулевич И. Р.* Инквизиция. – М., 1976.
- Гуковский М. А.* Итальянское Возрождение – Л., 1961. – Т. 1–2.
- Гуковский М. А.* Леонардо да Винчи. – М., 1958.
- Дажина В.* Микеланджело: Рисунок в его творчестве. – М., 1987.
- Данилова И. Е.* Брунелески и Флоренция. – М., 1991.
- Данилова И. Е.* Итальянская монументальная живопись. Раннее Возрождение. – М., 1970.
- Данилова И. Е.* Искусство средних веков и Возрождения. – М., 1984.
- Данилова И. Е.* От средних веков к Возрождению: сложение художественной системы картины кватроченто. – М., 1975.

- Данте Алигьери.* Божественная комедия. – М., 1961.
- Данте Алигьери.* Малые произведения. – М., 1968.
- Демонология эпохи Возрождения. – М., 1996.
- Зарницкий С.* Дюрер. – М., 1984.
- Из истории культуры средних веков и Возрождения. – М., 1976.
- Испанская поэзия Возрождения. – М., 1990.
- История всемирной литературы. – М., 1985. – Т. 3.
- История искусства зарубежных стран: Средние века. Возрождение. – М., 1982.
- История философии и вопросы культуры. – М., 1935.
- Итальянская новелла Возрождения. – М., 1985.
- Кагорлицкий Ю. И.* Шекспир и Вольтер. – М., 1980.
- Кальвин Ж.* Наставления в христианской вере. – М., 1997.
- Камюэнс Луис де.* Лузиады. Сонеты. – М., 1988.
- Кернс Э. Е.* Дорогами христианства. – М., 1992.
- Ковальский Я. В.* Папа и папство. – М., 1991.
- Коммин Филлип де.* Мемуары. – М., 1986.
- Кудрявцев П. Н.* Лекции. Сочинения. – М., 1991.
- Кузанский Н.* Сочинения в двух томах. – М., 1979–1980.
- Кузнецов Б. Т.* Идеи и образы Возрождения. – М., 1979.
- Культура Возрождения и общество. – М., 1986.
- Культура эпохи Возрождения. – М., 1986.
- Культура эпохи Возрождения и Реформации. – М., 1981.
- Лазарев В. В.* Становление философского сознания нового времени. – М., 1987.
- Лазарев В. Н.* Леонардо да Винчи. – М., 1952.
- Лазарев В. Н.* Микеланджело: Жизнь. Творчество. – М., 1964.
- Лазарев В. Н.* Происхождение итальянского Возрождения. – М., 1959. – Т. 1–3.
- Лебедецкий М. С.* Портреты Рафаэля. – М., 1988.
- Леонардо да Винчи.* Избранное. – М., 1952.
- Леон Батиста Альберти. – М., 1977.
- Либман М. Я.* Очерки немецкого искусства позднего средневековья и эпохи Возрождения. – М., 1991.
- Лозинский С. Г.* История папства. – М., 1986.
- Лосев А. В.* Эстетика Возрождения. – М., 1978.
- Лютер М.* Время молчания прошлого: Избранные произведения 1520–1526 гг. – М., 1992.
- Львов С.* Альбрехт Дюрер. – М., 1977.
- Макьявелли Н.* Избранные произведения. – М., 1982.
- Макьявелли Н.* История Флоренции. – М., 1973.
- Матвиевская Г. П.* Альбрехт Дюрер – ученый. – М., 1987.
- Микеланджело и его время. – М., 1978.
- Микеланджело.* Поэзия. Письма. Суждения современников. – М., 1983.
- Младшие современники Шекспира. – М., 1986.
- Мограт А.* Богословская мысль Реформации. – Одесса, 1994.
- Монтье Ф.* Кватроченто. – СПб., 1904.
- Мор Т.* Утопия. – М., 1978.

- Мотрошилова Н. В.* Рождение и развитие философских идей. – М., 1991.
- Наука и культура. – М., 1984.
- Немецкие шванки и народные книги 16 века. – М., 1990.
- Немировский Е. Л.* Иоганн Гутенберг. – М., 1989.
- Никулин Н. Н.* Золотой век нидерландской живописи. – М., 1981.
- Опыт тысячелетия. Средние века и эпоха Возрождения: Быт, нравы, идеалы. – М., 1996.
- Осиповский И. Н.* Томас Мор. – М., 1978.
- Осиповский И. Н.* Томас Мор. – М., 1985.
- Очерки по истории мировой культуры. – М., 1997.
- Патер В.* Ренессанс. – М., 1912.
- Петрарка Ф.* Африка. – М., 1992.
- Петрарка Ф.* Сонеты, избранные канцоны, секстиды, баллады, мадригалы, автобиографическая проза. – М., 1984.
- Петрарка Ф.* Эстетические фрагменты. – М., 1982.
- Петров М. Т.* Итальянская интеллигенция в эпоху Ренессанса. – М., 1982.
- Помпонацци Пьетро.* Трактаты. – М., 1990.
- Природа в культуре Ренессанса. – М., 1992.
- Проблемы культуры итальянского Возрождения. – Л., 1979.
- Прокоп М.* Итальянская живопись 16 века. – Будапешт, 1988.
- Ракитская И. Ф.* Политическая мысль итальянского Возрождения. – Л., 1984.
- Рафаэль и его время. – М., 1986.
- Ревененкова Н. В.* Ренессансное свободомыслие и идеология реформации. – М., 1988.
- Ревьякина Н. В.* Проблема человека в итальянском гуманизме второй половины 14 и первой половины 15 в. – М., 1977.
- Ренессанс: Образ и место Возрождения в истории культуры. – М., 1987.
- Ротенберг Е. И.* Искусство Италии. Средняя Италия в период высокого Возрождения. – М., 1966.
- Ротенберг Е. И.* Искусство Италии 16–17 веков. – М., 1989.
- Руис Жуан.* Книга благой любви. – М., 1991.
- Рутенберг В. И.* Истоки Рисорджименто. Италия в 17–18 веках. – Л., 1980.
- Рутенберг В. И.* Титаны Возрождения. – СПб., 1991.
- Сабетай И.* Леонардо да Винчи. – Бухарест, 1967.
- Смирин М. М.* Эразм Роттердамский и реформационное движение в Германии. – М., 1978.
- Смирнова И. А.* Искусство Италии конца 14–15 веков. – М., 1987.
- Смирнова И. А.* Монументальная живопись итальянского Возрождения. – М., 1987.
- Соколов В. В.* Очерки философии эпохи Возрождения. – М., 1962.
- Соловьев Э. Ю.* Непобежденный еретик. – М., 1984.
- Соловьев Э. Ю.* Прошлое толкует нас. – М., 1991.
- Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (15 век). – М., 1985.
- Степанов А.* Мастер Альбрехт. – Л., 1991.
- Тажуризина З. А.* Философия Николая Кузанского. – М., 1972.
- Типология и периодизация культуры Возрождения. – М., 1978.
- Томас Мор. 1478–1978. – М., 1981.
- Традиция в истории культуры. – М., 1978.
- Три каравеллы на горизонте. – М., 1991.
- Федорова Е. В.* Знаменитые города Италии: Рим, Флоренция, Венеция. – М., 1985.

- Философия эпохи ранних буржуазных революций. – М., 1983.
- Французская новелла Возрождения. – М., 1988.
- Фукс Э. Иллюстрированная история нравов. – М., 1993.
- Херман Х. Савонарола: Еретик из Сан-Марко. – М., 1982.
- Челлини Бенвенуто. Жизнь Бенвенуто, сына мастера Джованни Челлини. – М., 1978.
- Ченнино Ченнини. Книга об искусстве, трактат о живописи. – М., 1933.
- Чернова А. ...все краски мира, кроме желтой. – М., 1987.
- Чикколини Л. С. Социальная утопия в Италии. 16–начало 17 в. – М., 1980.
- Шаде В. Кранахи – семья художников. – М., 1987.
- Шенбаум С. Шекспир. – М., 1985.
- Шпренгер Я., Инститорис Г. Молот ведьм. – М., 1990.
- Эразм Роттердамский и его время. – М., 1989.
- Эразм Роттердамский. Разговоры за проста. – М., 1969.
- Эразм Роттердамский. Философские произведения. – М., 1986.
- Эстетика Ренессанса. – М., 1981. – Т. 1–2.
- Юсин М. Ф. Этика Макиавелли. – М., 1990.

3,80

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300036079

2000-5
15

Renesanses un reformācijas laikmeta jaunā atskārsme un nepieredzētais spēku sasprindzinājums laikabiedru izpratnē bija ceļš uz "zelta laikmetu", kas piepildītu viņu ilgas pēc mūžības un nemirstības. Cilvēkus vienoja doma, ka jaunais īstenojams, atdzīvinot antīkā laikmeta gaišumu, stabilitāti, kultūras uzplaukumu un agrīnās kristietības viestās cerības, kas tika aizmirstas un deformētas "tumšajos viduslaikos". Uzplaukumu viņi saprata kā pagātnē saknotās kultūras un ticības atjaunotni tuvākās nākotnes, indivīda un mūžības vārdā.

Jaunais laikmets deva Eiropai arī daudz nebijuša. Renesanses cilvēks atdzima, lai apliecinātu sevī apjaustos titāniskos spēkus, radišanas priekā tiecoties līdzināties pašam Dievam. Turpretim reformatori jaunus ceļus meklēja, atsakoties no savām personiskajām pretenzijām un maldīgajiem priekšstatiem par cilvēka spēju radīt savas glābšanas priekšnoteikumus, visas cerības saistot tikai ar Dieva mīlestību un taisnīgumu. Šī laikmeta atmodinātais indivīds, viņa gara dzīves dziļuma atklāsme bija tas impulss, kas ierosināja vairākus gadsimtus ilgo modernā cilvēka tapšanas procesu.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'K. K. K.' or similar, written in a cursive style.

